COĞRAFYA, TARİH VE ULUSLARARASI HUKUK BOYUTLARIYLA KÜRESEL VE BÖLGESEL DENKLEMDE EGE VE DOĞU AKDENİZ

THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE GLOBAL AND REGIONAL BALANCE BASED ON THE AXES OF GEOGRAPHY, HISTORY, AND INTERNATIONAL LAW

EDİTÖRLER / EDITORS

Mahmut AK Haluk ALKAN Metin ÜNVER

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

COĞRAFYA, TARİH VE ULUSLARARASI HUKUK BOYUTLARIYLA KÜRESEL VE BÖLGESEL DENKLEMDE EGE VE DOĞU AKDENİZ

THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE GLOBAL AND REGIONAL BALANCE BASED ON THE AXES OF GEOGRAPHY, HISTORY, AND INTERNATIONAL LAW

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mahmut AK
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Haluk ALKAN
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Metin ÜNVER
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Yayıncı / *Published by*
İstanbul Üniversitesi Yayınevi / *Istanbul University Press*
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

https://iupress.istanbul.edu.tr

Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz / *The Aegean Sea and the Eastern Mediterranean in the Global and Regional Balance Based on the Axes of Geography, History, and International Law*
Editörler / Editors: Mahmut Ak, Haluk Alkan, Metin Ünver

ISBN: 978-605-07-0797-7
E-ISBN: 978-605-07-0796-0

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008

İstanbul Üniversitesi Yayın No / *Istanbul University Publication No:* 5292

Online Yayın, Ekim 2021 / *Published Online in October 2021*

Bu çalışmaya atıfta bulunurken, referansa DOI numarasının dâhil edilmesi önerilir.
It is recommended that a reference to the DOI is included when citing this work.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında online olarak yayındadır.
This work is published online under the terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Kitabın telif hakkı bulunmaktadır. Online olarak yayımlanan Creative Commons versiyonu haricinde, yasal istisnalar ve geçerli lisans sözleşmelerinin koşulları dikkate alınmalıdır.
This work is copyrighted. Except for the Creative Commons version published online, the legal exceptions and the terms of the applicable license agreements shall be taken into account.

Baskı / *Printed by*
TBMM Basımevi
TBMM Yerleşkesi Bakanlıklar / Ankara - Türkiye
Sertifika No / *Certificate No:* 48974

İlk Baskı, 2021 / *First Printing, 2021*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TAKDİM vii
FOREWORD ix
ÖN SÖZ xi
PREFACE xix

I. KISIM - PART I
BİR COĞRAFYA VE HABİTAT ALANI OLARAK EGE VE DOĞU AKDENİZ
THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN AS AN AREA OF GEOGRAPHY AND HABITAT

GİRİŞ / INTRODUCTION
HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLER EKSENİNDE EGE (ADALAR) DENİZİ VE DOĞU AKDENİZ / AEGEAN (ISLANDS) SEA AND EASTERN MEDITERRANEAN ON THE AXIS OF RIGHTS AND OBLIGATIONS
Barbaros GÖNENÇGİL 3

1. BÖLÜM / CHAPTER 1
DOĞU AKDENİZ VE EGE DENİZİ'NDE DENİZ YETKİ ALANI TARTIŞMALARININ COĞRAFİ PERSPEKTİFTE DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF MARITIME JURISDICTION DISCUSSIONS WITH A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND AEGEAN SEA
Barbaros GÖNENÇGİL 11

2. BÖLÜM / CHAPTER 2
"COĞRAFYANIN ÜSTÜNLÜĞÜ" VE "JEOPOLİTİK ÖNEM" PERSPEKTİFİNDEN DOĞU AKDENİZ VE ADALAR (EGE) DENİZİ / THE EASTERN MEDITERRANEAN AND AEGEAN SEAS WITHIN THE CONTEXT OF "PRIMACY OF GEOGRAPHY" AND "GEOPOLITICAL SIGNIFICANCE"
Kaan KAPAN 31

3. BÖLÜM / CHAPTER 3
EGE VE DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARI SINIRLANDIRILMASINDA DENİZEL CANLI KAYNAKLARLA İLGİLİ BAZI GELİŞMELER / SOME REMARKS ON MARINE LIVING RESOURCES IN TERMS OF MARITIME JURISDICTION AREAS IN THE AEGEAN AND EASTERN MEDITERRANEAN SEAS
Bayram ÖZTÜRK, Onur GÖNÜLAL, Taner YILDIZ, Uğur UZER 55

4. BÖLÜM / CHAPTER 4
AKDENİZ DENİZEL ALAN BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ / THE BIODIVERSITY OF THE MEDITERRANEAN SEA
Ahsen YÜKSEK 105

II. KISIM - PART II
EGE VE AKDENİZ HAVZASI: TARİHÎ DİNAMİKLER
THE AEGEAN AND THE MEDITERRANEAN BASIN: HISTORICAL DYNAMICS

GİRİŞ / INTRODUCTION
OSMANLI'NIN ADALARI: KLASİK DÖNEMDE EGE ADALARININ DURUMUNA DAİR BİR DEĞERLENDİRME / THE OTTOMAN ISLANDS: AN ASSESSMENT OF THE CONDITION OF THE AEGEAN ISLANDS IN THE OTTOMAN CLASSICAL AGE
Feridun M. EMECEN.....133

5. BÖLÜM / CHAPTER 5
OSMANLI AKDENİZİ ÜZERİNE / THE OTTOMAN MEDITERRANEAN
İdris BOSTAN 145

6. BÖLÜM / CHAPTER 6
GARP OCAKLARI'NIN AVRUPA ÜLKELERİ İLE SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ: VENEDİK CUMHURİYETİ ÖRNEĞİ / *GARP OCAKLARI*'S POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONSHIP WITH THE EUROPEAN STATES: THE CASE OF THE REPUBLIC OF VENICE
Özgür ORAL 167

7. BÖLÜM / CHAPTER 7
EGE VE DOĞU AKDENİZ'DE STATÜKONUN KORUNMASI: OSMANLI DEVLETİ, YUNANİSTAN VE BÜYÜK GÜÇLER (1864-1909) / PRESERVING THE STATUS QUO IN THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN: OTTOMAN STATE, GREECE, AND THE GREAT POWERS (1864-1909)
Metin ÜNVER 193

III. KISIM - PART III
ULUSLARARASI HUKUK VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ'DE ÇATIŞAN TEZLER
CONFLICTING THESES ON THE EASTERN MEDITERRANEAN IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

GİRİŞ / INTRODUCTION
DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARININ TESPİTİ SORUNU VE MİLLETLERARASI HUKUK BAĞLAMINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER / INTERNATIONAL LAW ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT OF MARITIME JURISDICTIONAL ZONES IN THE EASTERN MEDITERRANEAN
Rauf VERSAN 253

8. BÖLÜM / CHAPTER 8
YUNANİSTAN İLE EGE DENİZİ'NDE YAŞANAN GÖRÜŞ AYRILIKLARININ YENİ UZANTISI DOĞU AKDENİZ VE ULUSLARARASI HUKUK / THE NEW EXTENSION OF THE DIVERGENCE OF OPINIONS WITH GREECE IN THE AEGEAN SEA: EASTERN MEDITERRANEAN AND INTERNATIONAL LAW
Ayşe Nur TÜTÜNCÜ 263

9. BÖLÜM / CHAPTER 9
EGE'DEN DOĞU AKDENİZ'E YUNAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜÇ, TEHDİT VE İTTİFAKLAR / FROM THE AEGEAN TO EAST MEDITERRANEAN: POWER, THREAT AND ALLIANCES IN GREEK FOREIGN POLICY
S. Gülden AYMAN 323

10. BÖLÜM / CHAPTER 10
DOĞU AKDENİZ'DE KÜRESEL REKABET VE TÜRKİYE'NİN KONUMU: ENERJİ JEOPOLİTİĞİ, GÜVENLİK, KALKINMA EKSENİ / GLOBAL COMPETITION IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND TURKEY'S POSITION: ENERGY GEOPOLITICS, SECURITY, DEVELOPMENT NEXUS
Sadık ÜNAY 363

11. BÖLÜM / CHAPTER 11
EGE DENİZİ'NDE KARA SULARI SORUNU VE YUNANİSTAN'IN İDDİALARININ BÖLGEDEKİ DENİZ TİCARETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ / TERRITORIAL WATERS PROBLEM AND GREECE'S CLAIMS ON AEGEAN SEA IN TERMS OF SEABORNE TRADE IN THE REGION
Murat Kağan KOZANHAN, Kemal EKER 389

TAKDİM

Uzun yıllar gündelik siyasetin sığ ve basit, zamanı çoktan geçmiş ideolojik tavırları içine hapsolmuş tartışmalar sebebiyle akademi dünyamızın bazı sınırlı alanlar dışında Türkiye'ye gereken katkıyı sunamadığını üzüntüyle müşahede etmiştik. Hâlbuki siyasetin, hukukun, ekonominin, uluslararası ilişkilerin temel tezleri, ana tartışmaları ve geleceğe doğru esas istikametleri akademi dünyamızın güçlü veri ve tezleriyle şekillendirilebilirse çok daha kalıcı ve etkili olur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve İstanbul Üniversitesi iş birliği ile hazırlanan "Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz" kitabının böyle bir ufkun oluşturulması ve tezlerin üretilmesine katkı sunmasını arzu ediyoruz.

Uluslararası ilişkilerde hangi başlığı ele alırsanız alın, onu diğer sorunlardan, diğer başlıklardan bağımsız olarak anlamanız ve ortaya koymanız mümkün değildir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'i, onu etkileyen ve şekillendiren bütün hadiseler ve süreçlerle ilgisini dikkatle anlamak, hepimizin ortak derdi ve değeri olan Türkiye'nin geleceğine dair öngörülerimizi de bu çerçevede ortaya koymak durumundayız.

Bugün Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan hadiselerde tarafgir ve adaletten uzak bakış açısının tezahürlerini görmekteyiz. Başından itibaren sadece uluslararası hukuktan ve anlaşmalardan kaynaklanan haklarını yine aynı hassasiyetle meşru araçlar ve yöntemlerle arayan Türkiye'nin girişimleri, uluslararası hukuku ve antlaşmaları yok sayan, her türlü gayrimeşru girişimi hak sayan birtakım ülkeler ve sözde ittifaklarla karşılanmıştır. Şüphesiz iyi niyetli, barışı tesis etmeyi hedefleyen uluslararası hukuka ve anlaşmalara saygılı, milletlerin ve devletlerin hak ve hukuklarına hürmet eden yaklaşımlarla hep birlikte çalışmak, gayret göstermek, müzakere yapmak arzu edilen bir tutumdur. Ancak şu gerçekleri görmeden ve göstermeden harekete geçmek de mümkün değildir.

TAKDİM

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan adaletsiz dünya düzeninde bazı ülkelerin sadece hak ve menfaatleri, bazılarınınsa sadece vazife ve yükümlülükleri vardı. Uzun yıllar bu garip ve adaletsiz düzen devam etti. Ancak artık dünya değişti, bu adaletsiz düzeni var eden parametreler çöktü. Bu gerçekliği bazı ülkelerin kabul etmekte geciktiğini görüyoruz. Uluslararası düzende her devletin, her milletin hak ve menfaatleri olduğu gibi, vazife ve yükümlülükleri de vardır. Bu adaletli tezin hâkim olacağı bir dünya uzak değildir.

Bu kitap, Doğu Akdeniz sorununu yalnızca tarih, hukuk, uluslararası ilişkiler açısından değil, coğrafi, jeopolitik ve biyoçeşitlilik açılarından da ele almak suretiyle konuya bütüncül bir perspektif getirmektedir. Umuyorum ki kitapta ortaya konulan düşünce, öneri ve sonuçlar Doğu Akdeniz'in bir barış maviliği içinde kalmasına dönük yeni yaklaşımların kapısını açar.

Eserin ortaya çıkmasında öncülük eden İstanbul Üniversitesine Rektör Prof. Dr. Mahmut AK hocamızın şahsında teşekkür ediyorum. Makaleleri ile katkıda bulunan bilim insanlarımıza şükranlarımı sunuyorum. Doğu Akdeniz konusunda kıymetli bir kaynak hüviyetini haiz olacağını düşündüğüm eseri okuyucuların istifadesine sunmaktan memnuniyet duyuyorum.

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

FOREWORD

We have regretfully observed for many years that the academic community in Turkey, except in some limited areas, has failed to provide the necessary contribution about the issues that Turkey has had to deal with on international level, because the debates have been confined to superficial, oversimplified, and outdated ideological points of view in daily politics. However, the fundamental theses, discussions, and prospective guidance of politics, law, economics, and international relations would be much more lasting and effective once they are shaped by the robust data and theses of the academic community in Turkey.

We hope that the book *The Aegean Sea and the Eastern Mediterranean in the Global and Regional Balance Based on the Axes of Geography, History, and International Law* drawn up in cooperation between the Grand National Assembly of Turkey and Istanbul University can contribute to creating such a horizon and produce theses to this effect.

No matter what topic of international relations one may address, it is impossible to understand and present it independently of other problems and topics. Therefore, we need to gain insight into all incidents and processes that affect and shape the Eastern Mediterranean, and within this framework put forward our projections on the future of Turkey, which is a common concern and asset for all of us.

We currently observe manifestations of a biased perspective that is far from fair concerning the ongoing events in the Eastern Mediterranean. The initiatives of Turkey, seeking her rights arising from the international law and agreements since the very beginning through legitimate means and methods, have been encountered by some countries and so-called alliances, which disregard international law and agreements and consider all kinds of illegitimate actions as their rights. Undoubtedly, it is desirable to collaborate, make efforts, and negotiate with approaches in goodwill, respecting

international law and agreements aiming at establishing peace as well as the rights, and laws of nations and states. However, it is impossible to take action before realizing and having others realize the following facts:

Some countries, in the global order lacking justice established in the aftermath of the Second World War, had only rights and interests. Some others had only duties and responsibilities. This bizarre and unjust order lasted for years. However, the world has now changed and the parameters creating this unjust order have collapsed. We observe that it takes time for some countries to come to terms with this reality. Every state and nation, when it comes to the international order, shall have rights and interests as well as duties and responsibilities. Such a world where this just state of affairs prevails is not far away.

This book offers a comprehensive perspective addressing the Eastern Mediterranean issue within the context of not only history, law, and international relations but also geography, geopolitics, and biodiversity. I hope that the ideas, recommendations and outcomes offered in the book will pave the way for new perspectives to locate the Eastern Mediterranean in the blue shade of peace.

I would like to thank Prof. Mahmut AK, the Rector of Istanbul University, for his leadership in the publication of the book as well as the academics contributing their articles. I am pleased and confident that this book will be appreciated by the readers as an invaluable source of scholarship on the Eastern Mediterranean.

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Speaker of the Grand National Assembly of Turkey

ÖN SÖZ

Tarih boyunca değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Akdeniz doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birleştiren bir konuma sahiptir. Akdeniz kültürlerin, inançların, ticaretin ve dillerin kıtalar arasında transferinde farklı toplulukların birbirleriyle iletişim kurmalarında gerçekten kolaylaştırıcı bir rol oynamış, her zaman çeşitliliğin, birlikte yaşamanın ve tanışıklığın sembolü olmuştur. Şüphesiz Akdeniz'in tarihinde her zaman barışın hâkim olduğu söylenemez. Akdeniz tarihinin hatırı sayılır bir bölümünde mücadeleler, rekabetler ve çatışmalar vardır. Kıtalar arası konumu aynı zamanda onu tarih içinde kaçınılmaz olarak hegemonya alanı hâline getirmiştir. Tarihin büyük devletleri Akdeniz'i domine ederek, sunduğu jeopolitik ve jeostratejik avantajları kullanmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte tarihte çok az devlet bu büyük denizi kontrol edebilmiştir. Sağladıkları hâkimiyet yine de dönemsel olmuş, her zaman rakiplerinin kıskançlık ve müdahalelerine karşı hazırlıklı olmaları gerekmiştir. Bu bakımdan Akdeniz hâkimiyeti büyük bir deniz gücüne sahip olmayı gerektirmiştir. Romalılar, Türkler ve İngilizler uzun sayılabilecek süreler için Akdeniz'i kontrol edebilen siyasi teşekküller kurabilmişlerdir.

Bunlar arasında Türkler Anadolu'yu yurt edindikleri andan itibaren batıya ilerlemeyi önemli bir mefkure olarak sürekli bir amaç hâline getirmişlerdir. Türklerin batı yönlü ilerlemesi sadece kara yoluyla Balkanlar üzerinden tek yönlü gerçekleşmemiştir. Bu genişleme siyasetinde Akdeniz en az Balkanlar ve Orta Avrupa kadar önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul'un fethinden sonra, Akdeniz'e yönelik oldukça planlı ve sistematik bir hareket tarzı takip etmiştir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un Akdeniz bağlantısı, yine bu büyük denizin bir parçası olan Ege üzerinden gerçekleşmiştir. Osmanlıların buradaki adaları Cezayir-i Bahr-i Safid (Akdeniz Adaları) olarak adlandırması bu açıdan oldukça anlamlı olup, adaların Akdeniz hâkimiyetindeki rolünü en güzel biçimde ortaya koymaktadır. Kısa bir süre içinde Çanakkale veya yine Osmanlıların adlandırmasıyla

ÖN SÖZ

Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı önündeki adaların kontrol altına alınmasıyla başlayan bu Akdeniz siyaseti, Kuzey Afrika'nın hâkimiyet altına alınmasıyla ciddi bir seviyeye ulaşmıştır. Hiç tereddütsüz 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'i kontrol ettiği bir dönem olmuştur. Rakiplerine üstünlük sağlamış olan Osmanlı donanması marifetli denizcileriyle ve Garp Ocakları korsanlarıyla gücünü Cebel-i Tarık'ın ötesinde hissettirmeyi başarmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu doğu-batı ticaretini kontrol eden, kendisiyle dost devletlere tanıdığı çeşitli imtiyazlarla onları bu ticaretten nemalandıran, kendisine düşman devletleri ise hem kendi donanması hem de emrindeki Garp Ocaklarının deniz gücüyle baskı altına alıp bölgeden uzak tutan bir dirayettedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, tarihin diğer dönemlerinde görüldüğü üzere Osmanlıların da Akdeniz'deki varlığına karşı kimi zaman müstakil kimi zaman birleşik bir karşı çıkış kaçınılmaz olarak yaşanmıştır. Doğu'nun ipek ve baharat ticaretinden pay almak isteği rakip güçlerin alternatif güzergâh arayışlarına da yol açmıştır. Bunun sonucu olarak uzun uğraşlardan sonra Afrika kıtasını dolaşarak, bu ticaretin kaynağına ulaşmayı başaran batılı güçler için sonraki süreçte Akdeniz yine önemini korumaya, gerek mesafe gerekse güvenlik bakımından doğu-batı yönlü ticaretin ana damarı olmaya devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise uzun süre Akdeniz'in ticaret limanları üzerindeki hâkimiyeti karşısında Venedik ve İspanyol; Kızıldeniz ve Basra Körfezi bakımından Portekiz tehdidini başarıyla savuşturmasını bilmiştir.

18. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Akdeniz'deki mücadeleye İngiltere, Fransa ve Rusya gibi yeni birtakım güçler de dâhil olmuştur. Bunlardan İngiltere ile Fransa arasında anılan yüzyılda, Akdeniz'e de sirayet eden daha büyük bir hegemonik mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelenin temeli bahsi geçen iki devletin Hindistan'dan Amerika'nın kuzeyine uzanan bir sömürge hâkimiyeti ve rakiplerine üstünlüğünü kabul ettirme çabasıdır. Nitekim bu şiddetli ve uzun soluklu çatışmanın galibi İngiltere olmuştur (1763). Bununla birlikte, söz konusu mücadele Akdeniz üzerinde bir süre daha devam etmiş, Fransa Mısır'a düzenlediği bir seferle İngiltere'ye karşı stratejik bir üstünlük kurmayı denemiştir. Bu bakımdan 1798-1802 arasında Mısır üzerinden yürütülen Doğu Akdeniz merkezli bu mücadele ile artık Akdeniz'in doğusundaki Osmanlı varlığı İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere çeşitli güçler arasındaki rekabetin konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki deniz gücünün söz konusu mücadeleyi daha önceki dönemlerde olduğu gibi rakiplerine karşı açık bir çatışmaya girme ve karşı çıkışa eskisi gibi elverişli olmadığını yaşanan olaylar ortaya koymuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na kadar rakipleri arasındaki güç dengelerini iyi okuyup, diplomatik mekanizmaları daha çok kullanmak durumunda kalmıştır. 1878 Berlin Antlaşması ile kurulan yeni statüko bir bakıma Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını sürdürebilmesinin temel dayanağı gibidir. Mısır ve Kıbrıs'ı İngiltere'ye kaptırmasına karşılık, bu iki yerdeki hukuki egemenliğinin altını her fırsatta özenle çizmiş ve bundan son ana kadar vazgeçmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyetinde

önemli bir bileşen olup birer ileri karakol görevi ifa eden Trablusgarp'tan Cezayir'e uzanan Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları'nı meydana getiren topraklardan Cezayir ve Tunus Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgaller karşısında da aynı tavrı devam ettirerek, imparatorluğun sonuna kadar Fransız işgalinin hukuksuzluğuna vurgu yapmış ve kabullenmemiştir. Günümüzde Libya'nın sınırlarına tekabül eden Trablusgarp ise olası bir işgal tehlikesi karşısında Osmanlı otoriteleri tarafından 1835'te doğrudan devlet merkezine bağlanmıştır. Bu şekilde bölgedeki Osmanlı varlığı Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar fiilen devam etmiştir.

Bu arada, Avrupalı güçlerin himayesinde kurulan ve yine onların koruması altında Osmanlı Devleti aleyhine genişleyen Yunanistan neredeyse hiçbir zaman Doğu Akdeniz ve Ege'de politika belirleyici bir güç olamamıştır. Kurulduğu andan itibaren askerî, ekonomik ve nüfus yetersizlikleri nedeniyle Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan bir mücadeleye girişememiş, buna cesaret ettiği ilk seferde de mağlup olmuştur (1897). Yunanistan benzer bir kaderi, yine Avrupa desteğinin verdiği cesaretle kalkıştığı ikinci denemede de yaşayacaktır (1921-1922). Dolayısıyla açıktan bir mücadele yürütmek yerine Yunanistan'ın takip ettiği yöntem istikrarsızlık ve kargaşa ortamı oluşturarak, bundan faydalanmak şeklinde olmuştur. Bu tespit özellikle kurulduğu tarihte Doğu Akdeniz ve Ege'nin kapısı konumunda bulunan Girit'e yönelik yaklaşımında tam manasıyla görülebilmektedir.

Batı Anadolu ve İstanbul'un güvenliği için Ege Denizi'nin ifade ettiği anlamın son ana kadar farkında olan Osmanlı Devleti bir oldubitti şeklinde gelişen İtalya ve Yunanistan'ın bölgedeki adaları işgal etmelerini hukuken kabul etmemiş, nitekim konu ancak 1923'te hukuki bir zemine oturmuştur. Bu tarihe kadar kendisine siyasi olarak dönemin büyük güçleri tarafından yapılan dayatmalara karşı koymaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti varlık mücadelesinin getirdiği zorlu şartlar altında Ege'deki adalarda oluşan fiili durumu Lozan'da hukuken tanımak zorunda kalmıştır.

Doğu Akdeniz, tarihsel olarak sahip olduğu öneminin yanı sıra özellikle son yıllarda jeopolitik açıdan da çeşitli güç mücadelelerine sahip olmaktadır. Bölge, sahip olduğu enerji kaynakları başta olmak üzere stratejik konumu açısından da gerek kıyıdaş ülkelerin gerekse büyük güçlerin dış politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Kıyıdaş ülkelerin yanı sıra bölgede yer almayan devletlerin çeşitli şekillerde müdahil olması Türkiye'nin dış politikasında Doğu Akdeniz'e hatırı sayılır bir önem vermesine yol açmıştır. Tarihten bu yana bakıldığında Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası temel olarak bölgede güvenlik ve barışın sağlanması ve ekonomik çıkarlarının korunması yönünde olmuştur. Özellikle Doğu Akdeniz'deki kıyıdaş ülkelerin her birinin bölgeye dair farklı çıkarlarının olması ve bu çıkarlar doğrultusunda farklı ittifak arayışlarına girilmesi, Türkiye'nin takip edeceği politikanın önemini daha da artırmaktadır. Küresel sistemde ülkelerin enerji kaynaklarına olan bağımlılığının gitgide artması da dikkat çekilecek diğer bir noktadır.

ÖN SÖZ

Doğu Akdeniz bölgesine dair politikasının temelini oluşturan bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması, Türkiye'nin aslında Osmanlı'dan aldığı bir miras olarak görülebilir. Yukarıda bahsedildiği üzere Doğu Akdeniz uzun yıllar boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgede yüklendiği sorumluluk ve izlediği dış politika çok daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye'nin enerji konusundaki gittikçe artan ihtiyacı göz önüne alındığında, Doğu Akdeniz'in sahip olduğu zengin doğal gaz ve petrol yatakları bölgeye olan ilgisini artırmasını sağlamıştır. Özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren Yunanistan başta olmak üzere Mısır, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile bölgede arama faaliyetlerine tek taraflı olarak başlanması, bu çalışmaları takiben Yunanistan'ın bölge ülkeleriyle yaptığı münhasır ekonomik bölge ilanı Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. 2005 yılından itibaren ise Türkiye bölgedeki kendi kara sularında arama çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye'nin bölgedeki münhasır ekonomik bölge başta olmak üzere çeşitli problemlere dair önerdiği başlıca çözüm tüm devletlerin katılımıyla gerçekleşecek görüşmeler sonucunda anlaşma sağlanarak deniz yetki alanlarının belirlenmesi olmuştur. Doğu Akdeniz'deki çeşitli ülkelerle farklı konularda zaman zaman sorunlar yaşayan Türkiye için problemin önemli bir kısmını Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi oluşturmaktadır. Temel olarak Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin gerçekleştirdiği anlaşmaların Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve halkını temsil etmediğini savunmaktadır. Buna rağmen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bölgede izlediği politikada değişikliğe gitmemesi ve Avrupa Birliği ve bazı bölge dışı ülkelerin Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni destekleyen tutumu, Türkiye'yi bölgede daha aktif bir politika izlemeye itmiştir. Bu doğrultuda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile 2011 yılında bir anlaşmaya varan Türkiye, bölgede keşif çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye Doğu Akdeniz'de gerçekleşen tek taraflı girişimlere karşı uluslararası hukuku vurgulamayı ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukukunu işaret ederek, deniz yetki alanları başta olmak üzere gerçekleşecek anlaşmalara tüm tarafların katılımı ve rızasının gerektiği konusundaki tavrını sürdürmektedir. Dolayısıyla tek taraflı ve oldubitti şeklinde gerçekleşen deniz yetki alanlarını reddeden Türkiye, bu tür girişimlerin meşruiyetten yoksun olduğunu belirtmektedir.

Doğu Akdeniz'in mevcut durumu Türkiye'yi hem bölgesel güçler hem de bölge dışı aktörler nezdinde çok yönlü bir politika izlemeye yöneltmektedir. Nitekim sahip olduğu jeopolitik konum ve enerji kaynakları bölgeyi bir anda cazibe merkezi, güç mücadelelerinin sahnesi hâline getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye bölgede barış ve güvenliğin tesisi politikası ile bölgesel güç iddiasını sürdürdüğünü göstermektedir. Bölgede yer alan aktörlerin çoğalması ile bir anda küresel bir soruna evrilen Doğu Akdeniz, uzun bir süre daha jeopolitik çatışmalara sahne olacak gibi görünmektedir. Dolayısıyla diplomasi ve uluslararası hukuk, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması yolunda en etkili yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÖN SÖZ

Coğrafya, Tarih ve Uluslararası Hukuk Boyutlarıyla Küresel ve Bölgesel Denklemde Ege ve Doğu Akdeniz adlı bu çalışmada yukarıda çerçevesi çizilen tarihî, jeopolitik ve jeostratejik gerçekler ve uluslararası politikadaki son gelişmeler dikkate alınarak, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyıya sahip Türkiye'nin bölgedeki varlığı, hukuki hakları ve bunun dayanakları ile bölgeye yönelik politikasının temel dinamikleri incelenmektedir. Alanında uzman 17 değerli akademisyenin katkı sağladığı çalışma üç kısımdan meydana gelmektedir.

2000'li yılların başından beri Türkiye'yi dışarıda bırakarak Doğu Akdeniz'de birtakım girişimlerde ve faaliyetlerde bulunan Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin bu çabalarının arkasında bölgede yeni keşfedilen enerji kaynaklarının paylaşımında hakkı olandan fazlasını elde etmek yer alıyor. Bunu gerçekleştirebilmenin Türkiye'yi denklemin dışında tutmaktan geçtiğine inandığı açık olan adı geçen iki devletin bu türden çabaları uluslararası hukuka aykırıdır. Türkiye'ye karşı bu hukuk tanımaz tavır başka bir açıdan Yunanistan'ın Ege kara sularına yönelik yaklaşımını ve iddialarını hakkı olmadığı hâlde Doğu Akdeniz'e taşımaya kalkışması olarak da görülmektedir. Diğer bir ifadeyle uzun senelerdir Ege'de iki devlet arasında devam etmekte olan kıta sahanlığı ve kara suları sorununda Yunanistan iyi bilinen hukuk tanımaz tutumunu Doğu Akdeniz'de deniz alanlarının sınırlandırılmasına da teşmil etmek istemektedir. Şüphesiz her iki deniz için de Yunanistan'ın bu yaklaşımı hakkaniyet ilkelerine uygun bir çözüme gitmeyi imkânsız kılmaktadır. Hâlbuki gerek uluslararası antlaşma gerekse teamül hukuku kurallarının ürünü olan uluslararası deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukukunda sınırlandırmalarda her türlü "ilgili durumların" dikkate alınarak "hakkaniyete uygun çözüm" sağlanmasına ciddi bir vurgu söz konusudur.

Deniz alanlarının sınırlandırılmasında ilgili uluslararası mahkemelerin yöntemlerine dair söylenebilecek ilk husus her bir sınırlandırmaya kendi şartları içinde değerlendirilip karara bağlanması gereken özel durum olarak yaklaşıldığıdır. Söz konusu değerlendirme sırasında dikkate alınan ölçütlerin ilki coğrafi hususlardır. Bunun yanında jeolojik ve jeomorfolojik hususlar da kıta sahanlığının tespitinde dikkate alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle sınırlandırmaya ilişkin kararlarda her olayın kendine mahsus özel durumları belirleyici rol oynamaktadır. Başta coğrafi faktörler olmak üzere biraz önce sayılan özel ve ilgili durumlar arasında tarihî, siyasi ve güvenlik konuları da sayılabilir.

Bu bakımdan kitabın *Bir Coğrafya ve Habitat Alanı Olarak Ege ve Doğu Akdeniz* başlıklı ilk kısmında konu coğrafi ve deniz bilimleri temelinde incelenmektedir. Burada coğrafyanın değişmez kuralları çerçevesinde Ege ve Doğu Akdeniz'de başta deniz yetki alanları olmak üzere uzun senelerdir devam eden anlaşmazlık konularına dair kapsamlı değerlendirmeler yapılmaktadır. Coğrafyanın üstünlüğü, karanın denize hâkimiyeti, coğrafyanın yeniden şekillendirilemeyeceği gibi, uluslararası hukuk tara-

fından da önemi ortaya konulmuş temel ilkeler üzerinden Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'deki iddialarının haklılığı ortaya konulmaktadır. Yunanistan'ın toplam kara alanından daha fazla deniz alanı elde etmeye dönük çabalarının coğrafi gerçeklere aykırılığı, bu konuda daha önce karara bağlanmış uluslararası davalarda coğrafyanın karar vericiler açısından önemi bu kısımda tartışılan diğer önemli konulardır. Buradaki değerlendirmelerden anlaşılıyor ki Doğu Akdeniz'i sadece Akdeniz'in doğusundaki bir deniz çanağı olarak ele almak yanlış olacaktır. Bütünleyici unsurlar olarak Ege Denizi, Türk Boğazlar Sistemi ve Karadeniz, sadece oşinografi açısından değil, biyolojik ve ekolojik açıdan Doğu Akdeniz'in parçası ve tamamlayıcısı, jeopolitik açıdan da ayrılmaz bileşenleridir. Ege ve Doğu Akdeniz'in biyolojik ve ekolojik çeşitliliği ve deniz yetki alanlarının belirlenmesinde arz ettiği yüksek önem bu kısımda ele alınan önemli başlıklardandır. Bu konudaki değerlendirmeler arasında Türkiye'nin canlı kaynaklarının korunması ve balıkçılık yönetimi konusunda yapması gerekenlere dair tavsiyeler de yer almaktadır.

Kitabın ikinci kısmı, *Ege ve Akdeniz Havzası: Tarihî Dinamikler* adını taşımaktadır. Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'deki varlığının tarihî derinlik içinde ele alındığı bu kısımda bilhassa Osmanlı egemenliği döneminde Ege ve Akdeniz'e yönelik uygulama ve politikalar dönemsel olarak ele alınmaktadır. Öncelikle Ege adalarının Osmanlı idari sistemi içindeki yeri, buraya dönük idari, mali, hukuki uygulamalar ortaya konularak bir çerçeve çizilmiştir. Burada özellikle Osmanlı Devleti'nin adaların yetersiz ekonomik kaynaklarını dikkate alarak, birçok bakımdan oldukça kolaylaştırıcı bir yaklaşım içinde olduğu, öte yandan hukuki ve adli konularda egemenliğinin zarar göreceği herhangi bir tavra da izin vermediği görülüyor. Daha geniş manada Osmanlı Akdeniz'i incelenerek, buradaki Osmanlı hâkimiyetinin siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel sınırları analiz edilmektedir. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başından itibaren Akdeniz'in en önemli gücü olarak bölge tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bakımdan özellikle Osmanlı Devleti'nin dönemin Avrupa'sındaki siyasi rolü üzerinde durulması gereken bir konudur. Burada vurgulanması gereken bir konu, Osmanlıların Doğu Akdeniz'i sıkı bir şekilde kontrol altında tutarak, kendileriyle anlaşması bulunmayan devletlerin ticaret gemilerinin dahi bölgeden geçmesine izin vermedikleridir. Şüphesiz gerek Doğu Akdeniz'deki gerekse Akdeniz'in geneline yönelik Osmanlı politikasının ve pratiklerinin en önemli dayanağını Osmanlı donanması ve onun gücü oluşturuyordu. Bu arada Akdeniz'deki Osmanlı varlığı ve politikalarının etkinliği bakımından *Garp Ocakları* olarak adlandırılan Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'tan oluşan Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerinin rolü üzerinde durulmaktadır. Venedik ile yürüttükleri ilişkiler örneği üzerinden Garp Ocaklarının askerî ve ticari olarak bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti açısından değeri güzel bir şekilde ortaya konulmuştur. Son olarak 19. yüzyılın başlarında hissedilmeye başlayan ve ikinci yarısından itibaren somut bir şekilde kendini gösteren bölgedeki güç dengelerinin değişimi, Osmanlı Devleti'nin bu değişim karşısındaki tavrı ve menfaatlerini korumak için geliştirdiği politik, askerî ve

diplomatik yaklaşımlar ele alınan diğer bir konudur. Bu noktada, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren, artık güçlü bir donanmaya sahip olmayan Osmanlı Devleti'nin savunmaya dönük bir stratejiye ağırlık verdiği; Ege ve Akdeniz için farklı iki yaklaşım gösterdiği anlaşılıyor. Bunlardan Akdeniz'e yönelik olanı daha çok uluslararası politikayı esas alırken, Ege'deki durum mutlak hâkimiyetin sürdürülmesini önceliyordu.

Uluslararası Hukuk ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Doğu Akdeniz'de Çatışan Tezler adlı üçüncü kısımda öncelikle konunun uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler boyutu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda dünyadaki diğer örnekleri ve bunlara dair kararlar derinlemesine ele alınarak, Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının belirlenmesine esas oluşturmakta olan uluslararası hukuk kurallarının gelişimi, konunun tarihî süreçte geçirdiği evreler, mahkeme kararlarından hareketle ortaya konulmuştur. Yunanistan ve Türkiye'nin bu noktadaki yaklaşımları da ele alınmıştır. Bu detaylı incelemede değinilen, altı çizilmesi gereken konulardan biri yetkili uluslararası mahkeme kararlarında hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmenin giderek öne çıkarıldığı, bu bakımdan kıta sahanlığının tespitinde tek bir sınırlandırma yöntemine göre hareket edilmediğidir. Yunanistan'ın iddiası Doğu Akdeniz'de kıta sahanlıklarının eşit uzaklık/orta hat ilkesine göre yapılması gerektiğidir. Türkiye ise bölgedeki ilgili devletler arasında Münhasır Ekonomik Bölge ve kıta sahanlığının sınırlandırılmasının coğrafi yapısına uygun olarak ve bütün ilgili durumlar dikkate alınarak hakkaniyete dayalı antlaşmalarla sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bakımdan bu kısımda ayrıca Yunanistan'ın uzun süredir Ege'de ve son yıllarda Doğu Akdeniz'de izlediği politikanın esasları kronolojik olarak ve dönüm noktaları vurgulanarak incelenmiştir. Burada Yunanistan'ın propaganda ve ittifak siyasetinin ayrıntıları dikkati çekmekte olup, yürüttüğü siyasetin şekillenmesi uluslararası sistemin niteliğiyle yakından alakalıdır. Her türlü çabasına rağmen Yunanistan'ın siyasi olarak güvenilmez bir ülke olması, uzun süredir üzerinde çalıştığı ve hidrokarbon yataklarının ortaya çıkmasından sonra görünür hâle gelen Türkiye karşıtı cepheyi genişletme çabalarının başarıya ulaşmasında önemli bir engel olarak görülmektedir. Bu kapsamda çalışmalarda Türkiye'nin atacağı karşı adımlar ve dış politika stratejisi için de önemli çıkarım ve öneriler sunulmuştur. Bu kısımda hidrokarbon özelinde enerji güvenliği ve bunun bölgeye yönelik uluslararası politikalara yansıması da detaylı olarak ortaya konulan bir meseledir. Birtakım küresel aktörler Kıbrıs'taki Türk varlığını görmezden gelerek, buradaki tek siyasi teşekkül olarak Güney Kıbrıs'ı kabul etmektedirler. Bundan da güç alan ilgili teşekkül ve iş birliği içindeki Yunanistan ise olması gerekenden oldukça geniş bir sahada doğal gaz arama çalışmaları yürütmekte, buna yönelik uluslararası şirketlere ruhsatlar vermektedir. Türkiye uluslararası hukuka ve ülke güvenliğine ve menfaatlerine aykırı böyle bir durum karşısında, Doğu Akdeniz'de egemenlik haklarını korumak için devreye zorlayıcı diplomasi seçeneğini sokmuştur. Diğer taraftan uluslararası arenada konunun hakkaniyet ve makuliyet ölçülerine göre müzakere edilerek, çözüme kavuşturulması için diplomatik girişimlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla bölgede yakın zamanda or-

taya çıkan yeni enerji potansiyeli, aktörler ve bunun küresel ve bölgesel düzeydeki etkilerine derinlemesine ışık tutulmuştur. Son olarak Yunanistan'ın Ege'ye yönelik kıta sahanlığı iddialarının Türkiye üzerindeki ekonomik ve ticari etkileri her bakımdan incelenmiştir. Yunanistan'ın Ege'de kara sularını 12 mile çıkarma çabalarının, bölgedeki ticari taşımacılığın güvenliği açısından yol açacağı tehdit ve tehlikeler istatistiklerle desteklenerek verilmiştir. Türkiye'nin bu teşebbüse haklı gerekçelerle karşı çıktığı ve buna dayanak uluslararası antlaşmalara imza koymayıp, bu konudaki her türlü karara da şerh düştüğü tarihî bir hakikattir. Ege'de 12 mil kıta sahanlığı uygulamasının bölge ticareti açısından getireceği en basit değişiklik hâlihazırda yaklaşık %49 olan Ege'deki açık deniz oranını %20 civarına düşürecek olmasıdır. Buna karşılık, bölgedeki Yunan kara suyu miktarında çok büyük bir artış getirecektir. Böyle bir değişikliğin bölgedeki gemi taşımacılığı üzerinde Yunanistan tarafından bir baskı kuracağı ve üçüncü ülkeler açısından yol açabileceği sorunlar analiz edilmiştir.

Ege ve Doğu Akdeniz'deki güncel meselelerin, farklı cepheleriyle bilimsel bir zeminde ele alındığı bu çalışma şüphesiz değerli bilim insanlarının emeklerinin ürünüdür. Kendilerine ülkemiz açısından önemi yüksek olan bu konudaki anlamlı katkıları için müteşekkiriz. Kitabın yayına hazırlanma sürecindeki çeşitli katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜDER, Araş. Gör. Ahmet TEKİN, Araş. Gör. Yunus Emre PEHLİVAN, Araş. Gör. Vildan MEYDAN, Araş. Gör. Ömer Faruk KOÇ, Araş. Gör. Burak HACIOĞLU, doktora öğrencisi Mert Cemal AYGIN ve kitabın basılmasındaki titiz çalışmalarından dolayı İstanbul Üniversitesi Yayınevinin değerli ekibi teşekkürü hak ediyor. Sağ olsunlar.

Yeni küresel denklem içinde önemli bir başlık olan enerji politikaları ve Doğu Akdeniz'in Türkiye için öneminin anlaşılmasına ve bu konudaki politikalara katkı yapacak böyle bir akademik çalışmanın ortaya çıkmasındaki teşvikleri ve değerli himayelerinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP beyefendiye teşekkür ederiz. Kitabı bilim dünyasının istifadesine sunmaktan duyduğumuz memnuniyeti ifade ederek, alanında yeni çalışmalar için yararlı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Mahmut AK
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Haluk ALKAN
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Metin ÜNVER
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

PREFACE

The Mediterranean, which has been home to various civilizations throughout history, is positioned connecting the east and west, north and south. It has played a facilitating role in the transfer of cultures, beliefs, trade, and languages between continents, and has always been a symbol of diversity, coexistence, and familiarity. Nevertheless, peace has not always prevailed in the history of the Mediterranean.

A significant part of the Mediterranean history consists of struggles, rivalries, and other conflicts. The position of the Mediterranean between continents has made it a natural area of hegemony throughout history. By dominating this central body of water, the great states of the past have tried to monopolize the geopolitical and geostrategic advantages it offered. Despite this, very few nations have been able to take complete control over the Mediterranean Sea. Supremacy over the Mediterranean was periodic, and the dominant countries always had to be prepared against the interference of their rivals. For these very reasons, control of the Mediterranean necessarily required great naval power. The Romans, Turks, and British were all able to establish political organizations that could control the Mediterranean for long periods.

Among them, the Turks determined to advance towards the west as an important ideal from the moment they made Anatolia their new homeland in the 11th century. However, this advance was not only by land through the Balkans. In their expansion policy, the Mediterranean's place was just as important as the Balkans and Central Europe. The Ottoman Empire followed a very planned and systematic strategy for the Mediterranean Sea, especially after the conquest of Istanbul.

The connection to Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, was realized through the Aegean Sea, which is a part of the greater Mediterranean. The fact

that the Ottomans called the islands of the Aegean the Mediterranean Islands (*Cezayir-i Bahr-i Sefid*) is quite meaningful in this respect and reveals the major role of the islands in the domination of the wider Mediterranean in the best way. This policy, which started with the easily-won control of the islands in front of the Dardanelles (or the *Bahr-i Sefid*, as the Ottomans called it), made the Empire a serious contender for control of the Mediterranean after their ensuing domination of North Africa.

By the 16th century, the Ottoman Empire had firmly established control over the Mediterranean. Their navy, which had prevailed over its rivals, managed to make its power felt even beyond Gibraltar, with its skilled sailors and pirates in the Western provinces (*Garp Ocakları*). Thus, the Ottoman Empire was now capable of controlling the east-west trade, making them benefit from this trade with various concessions granted to friendly nations and keeping enemies away with both, its own navy and the naval powers of the Garp Ocakları under its command.

As mentioned above, Ottoman control of the Mediterranean did not go uncontested any more than previous dominant nations had. At the same time, the desire to get a share from the silk and spice trade of the East paved the way for rival powers to seek alternative routes. As a result, Western powers began traveling around the African continent to get to the suppliers of these trades. Despite this, the Mediterranean continued to be the main vein of the east-west trade both in terms of distance and security. By contrast, travel around the cape of Africa was considerably longer, risky, and more expensive. In this process, the Ottoman Empire was successfully able to fend off the threat of Venice and Spain, which it faced throughout its dominance over the Mediterranean trade ports and Portugal in the Red Sea and Persian Gulf basin.

As of the last quarter of the 18th century, such powers as Britain, France, and Russia became involved in the struggle for the Mediterranean. Among these, there was also an enduring rivalry between Britain and France, which itself spread into the Mediterranean. Though by this point Britain and France had long been enemies, they were now engaged in the further struggle for colonial domination from India to North America, not to mention the added effort of trying to make their rivals acknowledge their superiority. Ultimately, the winner of this fierce and long-running conflict was England (1763).

Their struggle continued for some time over the Mediterranean, and France tried to establish a strategic superiority over Britain with an expedition to Egypt (1798–1802). With this struggle now based in the Eastern Mediterranean, the Ottoman presence there became the subject of competition between various powers, especially Britain, France, and Russia.

It revealed that the naval power of the Ottoman Empire in this period was not suitable for open conflict as it had beens previously. For this reason, the Ottoman Empire had to evaluate the balance of power between its rivals and instead rely more frequently on diplomatic maneuvers until the First World War. The new status quo established by the Berlin Treaty of 1878 was, in a sense, the main basis for the continued existence of the Ottoman State in the region

Despite eventually losing Egypt and Cyprus to Britain, the Ottoman Empire carefully underlined its legal sovereignty in these two places at every opportunity and did not give them up until the last moment. Algeria and Tunisia, which were within the territory that formed the Ottoman North Africa and served as an important outpost for the Empire's dominance of the Mediterranean, were then occupied by the French. The Ottomans, following the same policy in the face of these new invasions, emphasized the illegality of the French occupation and did not accept it until the end of the Empire. Administration of Trablusgarp Province, which corresponds to modern Libya today, was directly connected to the state center in 1835 by the Ottoman authorities in the face of a possible invasion. In this way, the Ottoman presence in the region was preserved until just before the First World War.

Greece, which was established and protected under the auspices of European powers and expanded against the Ottoman Empire, was meanwhile unlikely to become a power that could shape politics in the Eastern Mediterranean and the Aegean regions. It could not engage in an open struggle against the Ottoman Empire due to its military, economic, and population inadequacies, and was defeated the first time it dared to do so (1897). Greece would suffer a similar fate on its second attempt despite having had European support (1921-1922). Instead of carrying out an open armed conflict, Greece, therefore, created an environment of instability and turmoil to gain an advantage. This was demonstrated in its approach to Crete at the time of its establishment, which was the gate of the Eastern Mediterranean and the Aegean.

Because they recognized the importance of the Aegean Sea for the security of Istanbul and Western Anatolia, the Ottoman Empire did not legally accept the occupation of the islands in the region by Italy and Greece as a *fait accompli*. This issue was brought to a legal head in 1923. Until this date, Turkey had tried to resist

the political impositions made by the great powers of the period. However, the young nation finally had to legally recognize the de facto situation on the Aegean islands under the harsh conditions brought about by the struggle for its existence.

The Eastern Mediterranean has thus witnessed all kinds of power struggles in geopolitical terms, especially in recent decades. The region has an important place in the foreign policies of both bordering countries and great powers in terms of its strategic location, especially its energy resources. In addition to the bordering countries, the involvement of other states that do not have a coast on the Mediterranean in various ways has caused Turkey to give greater importance to the Eastern Mediterranean in its foreign policy. Turkey's Eastern Mediterranean policy, from the past to the present, has essentially been concerned with ensuring security and peace in the region and protecting its own economic interests. This can be seen as a legacy from the Ottoman Empire. This adds increasing importance to Turkey's responsibility in the region and the foreign policy it pursues. In particular, the fact that each of the coastal countries in the Eastern Mediterranean has different interests in the region and seeks different alliances following these interests further increases the importance of the policy that Turkey will follow. The increasing dependence of countries on energy resources in the global system is another point to be noted. Considering Turkey's increasing need for energy, the rich natural gas and oil deposits of the Eastern Mediterranean have ensured the enduring importance of this region to the Republic in particular. Especially since the early 2000s, Greece, Egypt, Israel, and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus unilaterally started their exploration activities in the region, and following these efforts, Greece's declaration of an exclusive economic zone with the countries in the region caused Turkey's reaction. Ankara, on the other hand, has started exploration activities in its own territorial waters in the region since 2005.

Turkey's main solution to various problems, especially the exclusive economic zone issue has been the determination of maritime jurisdiction areas by reaching an agreement through negotiations with all nations involved. For Turkey, which has problems from time to time with various countries in the eastern Mediterranean on different issues, an important part of the problem is the Greek Administration of Greece and Southern Cyprus.

Turkey basically argues that the agreements concluded by the Greek Cypriot Administration do not represent the Turkish Republic of Northern Cyprus and its people. Despite this, the fact that the Greek Cypriot administration has not changed its policy in the region—and the attitudes of the European Union and other non-regional countries supporting the Greek Cypriot Administration of Southern

Cyprus has led Turkey to pursue a more active policy in the region. To this end, Turkey, which reached an agreement with the Turkish Republic of Northern Cyprus in 2011, has started exploration efforts in the region. The current situation of the eastern Mediterranean leads Turkey to pursue a multifaceted policy with both regional powers and non-regional actors. As a matter of fact, its geopolitical position and energy resources have made the region a center of attraction and a scene of power struggles. Therefore, Turkey shows that it continues its claim to a regional power with its policy of establishing peace and security in the region.

The efforts of Greece and the Greek Cypriot Administration, which have been engaged in several initiatives and activities in the Eastern Mediterranean, leaving Turkey out since the early 2000s, are due to their desire to claim as much as possible of the newly discovered energy resources in the region. Such activities by these two states, who believe that the only way to achieve their goals is to push Turkey out of the equation, are against international law.

This unlawful attitude towards Turkey is also seen in Greece's attempts to push its approach and claims in Aegean territorial waters to the Eastern Mediterranean, although it has no right. In other words, Athens, which has adopted a position that does not recognize the law in the ongoing and long-lasting continental shelf and territorial waters disputes between Turkey and Greece in the Aegean wants to carry the same attitude to the limitation of maritime areas in the Eastern Mediterranean. Undoubtedly, this approach toward both seas makes it impossible to get a solution in accordance with the principles of equity. However, in the law of delimitation of international maritime jurisdiction areas, —which is the product of both international treaty and customary law rules—it is essential to provide an "equitable solution" by taking all kinds of "relevant situations" into account.

The first thing that can be said about the method of the relevant international courts in the delimitation of maritime areas is that each delimitation should be decided on its own terms. The first of the criteria to be taken into account during these assessments is geography. In addition, geological and geomorphological contexts should also be considered in the determination of the continental shelf. In other words, the specific circumstances of each case should play a decisive role in the decisions regarding the limitations. Historical, political, and security issues should also be considered among the special and related situations that have just been counted, especially in regard to geographical factors.

To this day, Turkey continues to emphasize international law, especially the United Nations Law of the Sea, over unilateral initiatives in the Eastern Mediterranean. It bases its stance on the need for the participation and consent of

all parties to agreements on maritime jurisdictions. Therefore, Turkey rejecting unilateral and fait accompli maritime jurisdictions states that such initiatives lack legitimacy.

This book, *The Aegean Sea and the Eastern Mediterranean in the Global and Regional Balance Based on the Axes of Geography, History, and International Law*, consists of three parts that were brought into being by 17 valuable academics who are experts in their fields. They consider the geographical, historical, geopolitical, and geostrategic facts outlined above along with the latest developments in international politics. The position of Turkey, which has the longest coast in the Eastern Mediterranean, in the region, its legal rights and its bases, and the basic dynamics of its policy towards the region are also examined.

The first part of the book, "The Aegean and the Eastern Mediterranean as an Area of Geography and Habitat," the subject is examined through the lenses of geographical and marine sciences. The writers use the framework of the unchangeable rules of geography to make comprehensive assessments on the issues of dispute that have been going on for decades, in particular the maritime jurisdictions in the Aegean and Eastern Mediterranean. The justification of Turkey's claims in the Aegean and Eastern Mediterranean is thus demonstrated through the basic principles of both geographical realities and international law. Other important issues discussed in this section are the contradiction of Greece's efforts to claim more sea area than its total land area and the importance of geography for decision-makers in previous international cases.

From the assessments in part one, it would be wrong to consider the Eastern Mediterranean as an isolated region. The Aegean Sea, the Turkish Straits System, and the Black Sea are oceanographically, biologically, and ecologically part of and complementary to the Eastern Mediterranean, and thus inseparable from it geopolitically. The biological and ecological diversity of the Aegean and Eastern Mediterranean and the high importance of determining marine jurisdictions are among the important topics discussed here. Additionally, the contributing scholars make recommendations for what Turkey should do about fisheries management and the conservation of living resources.

The second part of the book is entitled "The Aegean and Mediterranean Basin: Historical Dynamics." In this section, Turkey's presence in the Aegean and the Eastern Mediterranean is treated in historical depth—especially during the Ottoman rule—and practices and policies toward the Aegean and Mediterranean are discussed. First, the writers put forward the place of the Aegean islands in the Ottoman administrative system and the administrative, financial, and legal

practices toward this area and draw a basic framework of events. Here we find that the Ottoman Empire—taking into account the insufficient economic resources of the islands—took a very facilitative approach in many respects. On the other hand, the Empire also did not allow any attitude that would damage its sovereignty in legal and judicial matters. The Ottoman Mediterranean is then examined in a broader sense by analyzing the political, social, economic, legal, and cultural boundaries of Ottoman rule.

As discussed above, the Ottoman Empire played a decisive role in the history of the region as the most important power in the Mediterranean beginning in the 16th century. In this respect, the writers emphasize the political role of the Ottoman Empire in the Europe of the period. Further underlined is how the Ottomans kept the Eastern Mediterranean under strict control: merchant ships from states that did not have an agreement with the Empire were not even allowed to pass through the region. The powerful Ottoman navy constituted the most important basis of the Ottoman policy and practices both in the Eastern Mediterranean and in the wider Mediterranean in general.

The section also focuses on the role of the Ottoman provinces in North Africa—Tunisia, Algeria, and Tripolitania—and the effectiveness of their policies in these locations. Furthermore, the military and commercial value of the Western Provinces in terms of Ottoman domination in the region is adequately demonstrated through the analysis of their relations with Venice.

Finally, changes in the balance of power in the region—which began to be felt at the beginning of the 19th century and manifested concretely in the second half—along with the political, military, and diplomatic approaches the Ottomans developed to protect their interests are further issues discussed here. By the end of the 19th century, the Ottoman Empire, which no longer had a strong navy, focused on a defensive strategy. Furthermore, the Empire used two different approaches for the Aegean and the Mediterranean. While the approach to the Mediterranean as a whole was based more on international policy, the situation in the Aegean prioritized the continuation of absolute dominance.

In the third part of the study, "Conflicting Theses on the Eastern Mediterranean in Terms of International Law and International Relations" international law and the international relations regarding the sea are first examined in detail. In this context, the development of the rules of international law—which are the basis for determining the jurisdictions in the Eastern Mediterranean, together with the stages of the issue in the historical process, is put forward based on court decisions. The approaches of Greece and Turkey to international law are also discussed.

One of the issues that should be underlined in this detailed review is that fairness is consistently emphasized in the decisions of the international court. In this regard, there is not only one single method of limitation in the determination of the continental shelf.

Greece claims that continental shelves in the Eastern Mediterranean should be constructed according to equidistance, or median line principle. Turkey, on the other hand, argues that the limitation of the Exclusive Economic Zone and continental shelf between the relevant states in the region should be ensured by equitable treaties in accordance with geographical structure while taking into account all relevant situations.

In this regard, this section examines the principles of Greece's long-standing policy in the Aegean and the Eastern Mediterranean chronologically by focusing on recent milestones. Here the details of Greece's propaganda and alliance politics are investigated, and it is noted that the shaping of Athens' politics is closely related to the nature of the international system. Despite all its efforts, the fact that Greece is a politically unreliable country is seen as an important obstacle to the success of efforts to expand its anti-Turkey front, which it has been working on for a long time and became visible after the discovery of hydrocarbon deposits. In this context, the participating scholars present important inferences and suggestions for Turkey's counter-steps and foreign policy strategies. Moreover, writers discuss in detail the energy security issues specific to hydrocarbons and its reflection on international policies toward the region.

Some global actors ignore the Turkish presence in Cyprus and accept Southern Cyprus as the only valid political entity here. Greece, which gains strength from this attitude, thus is able to carry out natural gas exploration studies in a much wider field than what is legal, and furthermore gives licenses to international companies for this purpose.

In the face of such a situation, which is contrary to both international law and the security and interests of the country, Turkey has introduced the option of coercive diplomacy to protect its sovereign rights in the Eastern Mediterranean. On the other hand, it continues its diplomatic initiatives to attempt to resolve the issue by negotiating on the basis of fairness and reason in the international arena. Therefore, this section also clarifies the new energy potential that has emerged recently in the region, the relevant actors, and their effects at the global and regional levels.

Finally, the writers have examined all respects of the economic and commercial effects on Turkey by Greece's continental shelf claims toward the Aegean region.

Also explored are the threats and dangers to commercial transportation that could be caused by Greece's efforts to extend their territorial waters by 12 miles in the Aegean, supported by statistics. It is a historical fact that Turkey opposed this attempt with justified reasons and did not sign any international treaties based on it, and annotated all kinds of decisions on this issue. The simplest change that the 12-mile continental shelf implementation in the Aegean would decrease open sea in the Aegean from about 49% to only around 20%. On the other hand, there will be a huge increase in the amount of Greek territorial water in the region. The changes this will bring in terms of regional trade are analyzed, as will the emergence of Greek pressure on shipping in the region and the problems that such changes may cause for the third countries.

This study, in which current issues in the Aegean and Eastern Mediterranean are discussed on a scientific basis from different approaches, is the product of the work of multiple valuable scientists. We are grateful to them for their meaningful contribution to this book, which is of high importance for our country. For their various contributions to the preparation of the book, Asst. Prof. Süleyman GÜDER, Research Assistants Ahmet TEKİN, Yunus Emre PEHLİVAN, Vildan MEYDAN, Ömer Faruk KOÇ, Burak HACIOĞLU, Ph.D. student Mert Cemal AYGIN and the valuable team of Istanbul University Press deserve gratitude for their meticulous work in the publication of this book. We would like to thank them.

We would also like to thank the president of the Grand National Assembly of Turkey, Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP, for his support in the emergence of this academic study that will contribute to the understanding of the importance of energy policies and the Eastern Mediterranean for Turkey, which is an important topic in the new global equation and relevant policies. Expressing our satisfaction in presenting the book to the benefit of the scientific world, we hope it will be useful for new studies in the field.

Prof. Dr. Mahmut AK
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Haluk ALKAN
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Metin ÜNVER
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

I. KISIM - PART I

BİR COĞRAFYA VE HABİTAT ALANI OLARAK EGE VE DOĞU AKDENİZ

THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN AS AN AREA OF GEOGRAPHY AND HABITAT

GİRİŞ / INTRODUCTION

HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLER EKSENİNDE EGE (ADALAR) DENİZİ VE DOĞU AKDENİZ

AEGEAN (ISLANDS) SEA AND EASTERN MEDITERRANEAN ON THE AXIS OF RIGHTS AND OBLIGATIONS

Barbaros GÖNENÇGİL*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: barbaros@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.01

ÖZ

Uluslararası ikili ve çoklu ilişkilerin temelinde yatan en önemli denge unsurlarından biri hak ve yükümlülüklerdir. Taraflar anlaşmazlık konularında hak ve yükümlülükleri çerçevesinde konuya yaklaştıkları takdirde, çözüme daha yakın olacakları muhakkaktır. Ancak uzun yıllardan beri önce Ege Denizi'nde, şimdilerde ise Doğu Akdeniz'de süre gelen anlaşmazlıklar, belli bir ülkenin ve çıkar grubunun bu temel kavramdan, yani karşılıklı hak ve yükümlülüklere dayalı adil paylaşım yaklaşımından uzak, tek taraflı çıkarlar temelinde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin özellikle Doğu Akdeniz'de çıkarları doğrultusunda diğer kıyıdaş ülkelerle gerekli ilişkileri güçlendirip, karşılıklı deniz yetki alanları anlaşmaları oluşturması, konumunu güçlendirmesi önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hak ve Yükümlülük, Doğu Akdeniz, Ege Denizi, Türk Boğazlar Sistemi

ABSTRACT

One of the most important mutual balancing factors of bilateral and multiple relations is rights and liabilities in international relations. It is certain that if the parties approach the issue within the framework of their rights and liabilities in dispute matters, they will be closer to a solution. However, the ongoing disagreements that have lasted for many years, firstly about the Aegean Sea and now the Eastern Mediterranean, are due to the fact that a certain country and interest group do not accept this basic concept. In other words, problem is due to the fact that acts on the basis of unilateral interests, which is far from a fair sharing approach based on mutual rights and liabilities. In this regard, particularly in the Eastern Mediterranean, Turkey's interest and strength of relationship with other riparian countries, in accordance with the necessary mutual maritime jurisdiction areas, is crucial to strengthen its position on the deal.

Keywords: Right and Liability, Eastern Mediterranean, Aegean Sea, Turkish Straits System

Extended Abstract

On one hand, the concept of rights and liabilities not only determines the ownership and rules to be followed for the party, but also determines the interests/gains and responsibilities for the fair resolution of the problems between the parties in disputed matters.

In fact, the concepts of rights and liabilities are elements that can be easily established in scientific platforms for the Aegean Sea and the Mediterranean, and it should not be forgotten that the main concern here is intention. In this regard, leaving political arguments aside and determining the rights and liabilities of the parties in the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean on the axis of historical facts, unchangeable rules of geography, and environmental factors are the elements that can be provided by these scientific platforms. Resolving existing problems through this approach can be the first step toward a fair solution.

At this point, it should be noted that the principle of the superiority of geography plays an important role in the settlement of such disputes due to its naturally determined and unchangeable geographical features. In many international lawsuits, it was emphasized that geography is the basic concept in terms of delimitation and that land dominates the sea and geography cannot be reshaped, and these issues have been counted among the principles in limiting maritime jurisdiction areas.

On the other hand, the international tension that resurfaced recently in the Aegean Sea, especially in the Eastern Mediterranean, is not limited to the riparian countries; however, the attitudes of EU, Russia, and USA regarding the balance of power and economic interests in the region must be developed in our favour.

First, Turkey is the Eastern Mediterranean's longest coastline and the country with the largest population. A similar situation in terms of population is also valid for the Aegean Sea. As a coastal population in the Aegean Sea, it has more population than the other riparian country, Greece. In terms of coastal lengths and settlements, a solution without Turkey on the table will not be applicable in solving problems related to the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean.

As a large peninsula almost surrounded by the sea on three sides, Turkey's rights and liabilities in the protection of the sea and performance of combat is not anything other than the ordinary course of life. At this point, the concept of "Mavi Vatan," which has been recently introduced and described as a supra-political concept, holds the principle of protecting the borders of the country from the sea areas.

In addition, acting in the consciousness of the rights and liabilities of the parties in the fields of fisheries, tourism, transportation, and hydrocarbons, rather than self-seeking political conflicts in both maritime areas (Aegean Sea and Eastern Mediterranean), will constitute the cornerstone of development and a sustainable environment.

Turkey's approach toward this point and scientific platform, as well as the increase of the capacity of scientific studies in this field, will be an important step. The Eastern Mediterranean cannot be considered as a sea basin that only forms the Eastern end of the Mediterranean. The Aegean Sea and undoubtedly the Turkish Straits and the Black Sea, which should be defined as its integral parts, are not only an oceanographic part, but also a biologically and ecologically integral part of the Eastern Mediterranean and an integral part of geopolitics.

1. Giriş

Hak ve yükümlülük kavramı, bir yandan sadece sahip olma ve uyulması gereken kuralları belirlediği gibi, diğer yandan tartışmalı konularda taraflar arasındaki sorunların adil bir şekilde sonuçlanması için de çıkar/kazanç ve sorumlulukları belirlemektedir. Özellikle ikili ve/veya çoklu uluslararası sorunlarda hak ve yükümlülük kavramlarından uzaklaşıldıkça sorunun adil çözümünden de uzaklaşılmaktadır.

Bu çerçevede üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin iki ayrı denizde (Ege Denizi ve Akdeniz) devam eden çıkar tartışmaları bir tarafın ki bu taraf Türkiye değildir, bu denizlerde hak ve yükümlülüklere dayalı adil paylaşımı red etmesi ile ilgilidir. Bunun yanında Karadeniz'de önemli ölçüde sağlanan adil paylaşım düzeni (tamamen olmasa da), bu denizin çok daha sorunsuz bir deniz alanı olmasını da sağlamıştır.

2. Hak ve Yükümlülükler Çerçevesinde Deniz Yetki Alanları

Hak ve yükümlülük kavramları Ege Denizi ve Akdeniz için bilimsel platformlarda kolayca tesis edilebilecek birer unsur olup, burada asıl önemli olanın niyet olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan sorunların çözümü siyasi argümanların bir tarafa bırakılıp tarihî gerçekleri dikkate alıp, coğrafyanın değişmez kuralları ve çevresel unsurların ekseninde, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de tarafların hak ve yükümlülüklerinin tespit edilmesi bilimsel platformlarda sağlanabilecek unsurlardır. Mevcut sorunlara bu şekilde yaklaşılması durumunda adil bir çözüm için ilk adımı oluşturabilecektir. Bu noktada öncelikle coğrafyanın üstünlüğü ilkesinin değişmez ve değiştirilemez coğrafi özellik nedeniyle bu tarz anlaşmazlıkların çözümünde önemli rol oynadığının altını çizmek gerekir. Birçok uluslararası davada coğrafyanın sınırlandırılması konusunun temel kavram olduğu, karanın denize hâkim olduğu, coğrafyanın yeniden şekillendirilemeyeceğinin söz konusu olduğu vurgulanmış olup, bu konular deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasındaki ilkeler arasında belirtilmiştir.

Her kıyı devletinin açık denize bakan kıyıları ile Anadolu'da olduğu gibi doğal uzantılar olan ada, adacık, kayalık vb. yapılar üzerinde, denizaltı topografyası veya jeomorfolojisinden de gelen coğrafi üstünlüğü bulunmaktadır. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında pek çok faktör gündemde olsa da bu faktörler içinde en ağırlıklısının coğrafi faktörler olduğu muhakkaktır. Diğer bir ifade ile yapılacak sınırlandırma o alanın coğrafi özelliklerine uygun olma-

lıdır. Bu durum coğrafyanın üstünlüğü ilkesini ortaya koymuş ve yukarıda da ifade edildiği gibi pek çok uluslararası anlaşmazlıkta çözüm için anahtar rol oynamıştır.

Maine körfezi davası kararında, "*Her durumda sınırlandırma, bölgenin coğrafi yapısı ve ilgili koşullar ışığında, hakça sonucu sağlamaya elverişli hakça kriterlerin uygulanması ve uygulanabilir yöntemlerin kullanılmasıyla yapılmalıdır*" ifadesine yer vermiştir (Açıkgönül Y.E. 2012). Benzer şekilde, Libya ile Malta arasındaki sınırlandırma davası kararında "*hakça ilkeleri yorumlarken şu husus akılda tutulmalıdır. Kıta sahanlığı kurumuyla en alakalı olan unsur coğrafyadır*" ifadesini kullanmıştır; Trinidad ile Tobago arasındaki sınırlandırma davası kararında ise mahkeme "*Esas olarak sınırlandırmada rol oynayan faktörler coğrafi unsurlardır*" ifadesini kullanarak coğrafyanın üstünlüğü ilkesine vurgu yapmıştır (Açıkgönül Y.E. 2012).

Deniz yetki alanı tartışmaları içerisinde gözden kaçan bazı hayati unsurlar da bulunmaktadır. Ege Denizi ve Akdeniz'deki zengin biyolojik yaşam ve biyoçeşitlilik bir anlamda doğal sermaye olarak da tanımlanmaktadır. Ancak bu "sermaye" bilinçsizce tüketilmek üzere değil, sürdürülebilir bir kullanımla gelecek nesillere aktarılması gereken bir "sermaye"dir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda artan insan faaliyetleri denizlerdeki biyoçeşitlilik ve canlı kaynaklar üzerinde çok önemli bir baskı unsuru hâline gelmiştir. Üretkenliğini ve biyolojik özelliklerini kaybetmiş denizlerle ilgili yetki tartışmasının bir anlamı olmayacağı da unutulmamalıdır. Diğer bir ifade ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması, bu alanlardaki doğal kaynakların hakça ve adilce kullanılması ne kadar hassas bir konu ise bunların korunması ve sürdürülebilir kullanımı da o derece önemlidir ve ilgili ülkelerin temel yükümlülükleri arasındadır. Öte yandan Ege Denizi ve özellikle Doğu Akdeniz'de son dönemlerde yeniden ortaya çıkan uluslararası gerginlik politikaları sadece bu denizlere kıyıdaş ülkelerle sınırlı kalmamakta, AB, Rusya ve ABD'nin bölgedeki güç dengeleri ve ekonomik çıkarlarıyla ilgili takındıkları tutumların lehimize adil bir şekilde gelişiminin sağlanması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye Doğu Akdeniz'in en uzun kıyı şeridine ve nüfusuna sahip ülkesidir. Nüfus açısından benzer durum ise Ege Denizi açısından da geçerlidir. Ege Denizi'nde kıyı nüfusu olarak diğer kıyıdaş ülke Yunanistan'dan daha fazla nüfusu barındırmaktadır. Durum bu noktada iken Türkiye'nin masada olmayacağı hiçbir karar çözüme hizmet edecek karar olmayacaktır. Örneğin, Ege Denizi'nde karasuların 12 mile çıkması hâlinde Yunanistan yaklaşık %64, Türkiye %8 deniz alanını kontrol ederken geri kalan %28'lik alan ise açık deniz olarak kalacaktır. Ancak şu

andaki mevcut 6 mil durumunda Yunanistan %41,5, Türkiye %7,5 alanda kontrol sağlarken açık deniz alanı ise %51'dir. Diğer bir ifadeyle, kara suları ile ilgili Yunan tezi devreye girerse Ege Denizi açık deniz alanında yaklaşık %54'lük bir kayıp yaşanacak, bu kaybın hemen hemen tamamı Yunanistan'ın kontrolüne girecek ve Türkiye'nin uluslararası deniz alanlarındaki hakları da daralacaktır. Yunanistan bu talep ile açık deniz alanlarını kendine bağlama peşinde olduğu açıktır. Zaman zaman gündeme gelen Seville haritasından da anlaşılabileceği üzere Yunanistan toplam kara alanında daha fazla bir deniz alanını sahiplenmek için hareket ettiği görülmekte olup, bu durum hakkaniyet ilkesine aykırı bir taleptir. Herhangi bir coğrafi temele dayanmayan 12 millik karasu tanımı, Türkiye'nin taraf olmadığı BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (BMDHS 1982) yer almış olmakla birlikte sadece Ege Denizi açısından değil, aynı zamanda deniz alanı farklı iki ülke tarafından paylaşılan birçok alanda anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bu sorunların çözümünde büyük ölçüde coğrafi özelliklerden faydalanıldığı ilgili kararlarda görülmektedir.

Türkiye'nin, etrafındaki denizlerde kıyı devleti olarak haklarını koruması ile ilgili mücadelesi hayatın olağan akışından başka bir şey değildir. Son dönemde ortaya konan ve siyaset üstü bir kavram olarak nitelendirilen "Mavi Vatan" kavramı, bu çerçevede ülke sınırlarının deniz alanlarından itibaren korunması prensibini taşımaktadır. Bir doktrin olarak ele alınan bu kavram, önerenleri tarafından "Savunmacı Realizm" olarak değerlendirilmektedir. Bu ise Türkiye'nin sahip olduğu sularda savunmacı bir rolle hak ve çıkarlarını koruması gerekliliği üzerine odaklanmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle ekonomik ve stratejik çıkarlarımızı gözeteceğimiz anlaşmaların yapılması ve yeni Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilanları ve kıyıdaş ülkelerle bu konuda uygun politikalar geliştirilmesi, önemli bir adım olacaktır. Libya ile yapılan Türkiye-Libya Deniz Yetki Sınırı Anlaşması bu önemli adımlardan birdir. Başta Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz'in önemli yerli aktör ülkeleri ile de benzer anlaşmaların yapılması, burada oynanmak istenen tek taraflı oyunu bozacaktır.

Bununla birlikte her iki deniz alanında da (Ege Denizi ve Doğu Akdeniz) çıkarcı siyasi çekişmeler yerine özellikle balıkçılık, turizm, ulaşım ve hidrokarbonlar konusunda tarafların hak ve yükümlülükleri çerçevesinde iş birliğine gidilmesi gerekmektedir. Bu işbirliği sürecinde koruma kullanma dengesini gözeterek hareket edilmesi, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de sürdürülebilir çevre ve kalkınmanın sağlanması açısından önemi büyüktür. Türkiye'nin bu noktada konuyu bilimsel platformlara taşıması ve bu alanlarda bilimsel çalışma kapasitesini arttırması önemli bir adım olacaktır.

3. Sonuç

Doğu Akdeniz sadece Akdeniz'in doğu ucunu oluşturan bir deniz çanağı olarak değerlendirilemez. Onun mütemmim cüzü olarak tanımlanması gereken Ege Denizi ve şüphesiz Türk Boğazlar Sistemi ile Karadeniz, Doğu Akdeniz'in sadece oşinografik değil, biyolojik ve ekolojik açıdan parçası ve tamamlayıcısı, jeopolitik açıdan da ayrılmaz bir bölümüdür.

Bu bütünsellik içerisinde Doğu Akdeniz'de atılacak adımlar Ege Denizi ve Türk Boğazlar Bölgesi ile Karadeniz için önemli olduğu kadar, Türk Boğazlar Bölgesi'ni ilgilendiren adımlar da Doğu Akdeniz açısından da önem taşımaktadır.

Bu nedenle Türkiye'yi çevreleyen denizlerle ilgili hak ve yükümlülüklerin coğrafyanın üstünlüğü ilkesi çerçevesinde belirlenmesi, buna göre "Mavi Vatan" doktrini temelinde proaktif bir süreç izlenmesi, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda atılacak önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça / References

Açıkgönül, Y. E. (2012). *Deniz Yetki Alanlarının Hakça İlkeler Çerçevesinde Sınırlandırılması* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi. (1982). BM Genel Sekreterliği. https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararasi-sozlesmeler/denizhukuku.pdf, erişim tarihi 06.11.2020.

1. BÖLÜM / CHAPTER 1

DOĞU AKDENİZ VE EGE DENİZİ'NDE DENİZ YETKİ ALANI TARTIŞMALARININ COĞRAFİ PERSPEKTİFTE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF MARITIME JURISDICTION DISCUSSIONS WITH A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND AEGEAN SEA

Barbaros GÖNENÇGİL*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: barbaros@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.02

ÖZ

Türkiye klasik ifadesi ile üç yanı denizlerle çevrili konumu ile bir yandan bu alanlardaki doğal kaynak potansiyelleri açısından son derece şanslı bir ülke iken, diğer yandan bu alanların korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından da ev ödevleri olan bir ülkedir. Bununla birlikte bu deniz alanlarının uzantılarını, karşı kıyılarını başka ülkelerle paylaşıyor olması nedeni ile de uluslararası deniz yetki alanı sınırlandırmalarında çeşitli güçlüklerle de karşılaşmaktadır. Karşı kıyı ülkeleri ile deniz yetki alanlarının paylaşımında temel etken söz konusu ülkelerle olan iyi niyetli ilişkiler ve denizlerin fiziki coğrafya özellikleridir. Nitekim Türkiye'nin bu hakkaniyet sınırı çerçevesinde kıyıdaş ülkeler ile çizmiş olduğu sınırları da bulunmaktadır. Ancak, karşı kıyı ülkesi çeşitli nedenlerle hakkaniyet ölçüsünden uzaklaşıp jeopolitik anlamda da çıkarcı bir yaklaşımla konuya yaklaştığında sorun çözümsüz hâle gelebilmektedir. Ege Denizi, Doğu Ege adaları ile Doğu Akdeniz'de son zamanlarda yaşadığımız, ön planda Yunanistan'ın görüldüğü, ancak arka planda AB'nin de yer aldığını süreçler bu duruma bir örnek olmuştur. Deniz ve deniz altı kaynaklarının kullanımı yanında özellikle jeopolitik nedenleri öne çıktığını bu yaklaşımlar, bu bölgeyi bir "sıcak tartışma nokta" hâline getirmektedir. Bu denizlere kıyısı dahi bulunmayan ülkelerin konuya taraf olmaları da sürecin çözümsüzlüğe sürüklemektedir. Tüm bu olumsuz süreçlerin bertaraf edilerek bu denizlerde hakkaniyet ölçüsünde adil bir paylaşım isteniyorsa, sürece tarihi ya da jeopolitik acıdan değil, öncelikle bu denizlerin topografik / jeomorfolojik özelliklerinden yola çıkılarak bakılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ege Denizi, Doğu Akdeniz, Adalar Denizi, Kıta Sahanlığı, Doğu Ege Adaları

ABSTRACT

There are two main factors considered in the sharing of maritime jurisdictions with other coastal countries: the relations in good intentions with these countries and the physico-geographical characteristics of the seas. If there is an equitable relationship with the other coastal country, there is no reason for not making a fair share, considering the physicogeographical characteristics of the submarine Indeed, Turkey's border with the coastal countries has been drawn with a focus on equity in the framework of this equitable relationship. However, the problem may become unsolvable if the opposite coastal country moves away from the equity scale for various reasons and handles the issue with a geopolitical approach. The processes we have recently experienced in the Aegean Sea, the Eastern Aegean Islands, and the Eastern Mediterranean, with Greece in the foreground and the EU in the background is a typical example of this. These approaches, which we consider to have geopolitical reasons, in addition to the use of marine and submarine resources, make this region a "hot spot." The fact that countries that do not even have a coast on these seas are parties to the issue also contributes to the process being unresolved. If all these negative processes are eliminated and a fair sharing is desired in these seas, it is necessary to look at the process with a focus on the topographic/ geomorphological characteristics of these seas and not from the historical or geopolitical perspective.

Keywords: Aegean Sea, Eastern Mediterranean, Continental Shelf, Eastern Aegean Islands

Extended Abstract

In terms of geographical location, Turkey is a unique country surrounded by the Black Sea, the Aegean Sea, and the Mediterranean on three sides. This geographical location makes Turkey a very fortunate country in terms of natural resource potentials in these areas; however, it is a country that has its fair share of work/dutuies? in terms of the protection and sustainable use of these areas. In addition, it is one of the key countries in international maritime transport due to the Turkish Straits Region, which manages all its jurisdictions. Additionally, it also faces various difficulties in international maritime jurisdiction restrictions, since these three sea areas share their opposite coasts with other countries.

There are two main factors in the sharing of maritime jurisdictions with other coastal countries: the relations in good intentions with these countries and the physicogeographical characteristics of the seas. If there is an equitable relationship with the other coastal country, there is no reason for not making a fair share, considering the physicogeographical characteristics of the submarine. Indeed, Turkey's border with the coastal countries has been drawn with a focus on equity in the framework of this equitable relationship. However, the problem may become unsolvable if the opposite coastal countries move away from the equity scale for various reasons and handle the issue with a geopolitical approach. The processes we have recently experienced in the Aegean Sea, the Eastern Aegean Islands, and the Eastern Mediterranean, with Greece in the foreground and the EU in the background, is a typical example of this. These approaches, which we consider to have geopolitical reasons, in addition to the use of marine and submarine resources, make this region a "hot spot." The fact that countries that do not even have a coast on these seas are parties to the issue also contributes to the problem being unresolved. If all these negative processes are eliminated and a fair sharing is desired in these seas, it is necessary to look at the process from the topographic/geomorphological characteristics of these seas and not from the historical or geopolitical perspective.

Although coastal lines change over time due to natural reasons (climate change, sea-level changes, and tectonic movements, etc.), from a geographical point of view, seas always follow the coast. This is a reality that exists not only for water body, but also for the submarine topography. In this context, islands in the coastal areas follow the mainland just like the seas, since it is an extension of it.

However, it cannot be argued that the Eastern Aegean Islands in the Aegean Sea have a geographic integrity that is independent of the Anatolian shelf.

Considering the many physicogeographical elements, such as the submarine geomorphological features of the Aegean Sea, the continental shelf, and the features of the islands and their natural structures, it is not possible to evaluate the United Nations Convention for the Law of the Sea (UNCLOS) prepared according to the ocean features for determining the maritime jurisdiction areas in areas such as that of the Aegean Sea. Accordingly, it is clear that the borders created in the Aegean Sea and the Mediterranean, in accordance with the said contract, and the maps drawn in this context do not have any scientific basis.

In addition, although article 15 of UNCLOS refers to the concept of equal distance, in the last sentence of the same article, it was stated that "The above provision does not apply, however, where it is necessary by reason of historic title or other special circumstances to delimit the territorial seas of the two States in a way which is at variance therewith." The existence of this special situation should be considered in terms of the geomorphological characteristics of the Aegean Islands and the Mediterranean, which have been expressed since the beginning of this article.

Turkey does not accept for the limitation of the continental shelf that carries equidistant method. But maintains that fairness should be considered for all the conditions involved. This situation should be seen as a just attitude in terms of the current conditions. In establishing the principle of equity, the aforementioned physicogeographical characteristics should be considered.

1. Giriş

Türkiye'nin ulusal menfaatleri açısından taraf olmadığı 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 22. maddesine göre "kapalı veya yarı kapalı deniz"; iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz olarak anlaşılmaktadır. Bu tanımlama açısından Akdeniz, sadece Cebelitarık Boğazı ile açık deniz olan Atlantik Okyanusu'na bağlanması nedeniyle yarı kapalı bir deniz konumundadır. Aslında Akdeniz'in bir diğer bağlantısı Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz ve oradan da Hint Okyanusu'na olsa da bu bağlantı doğal bir uzanım değildir. Aynı şekilde Adalar Denizi olarak da adlandırılan Ege Denizi de yarı kapalı bir deniz konumundadır. Görüldüğü gibi belirtilen sözleşmedeki hükümlere göre ve farklı kaynaklarda da ortaya konan benzer tanımlamalar kapalı ya da yarı kapalı deniz kavramını temel olarak iki şekilde tanımlamaktadır. Bunlardan biri devletlerin varlığı, diğeri ise fiziki coğrafya unsurları bağlamında yapılan değerlendirmedir. Deniz yetki alanları, münhasır ekonomik bölge ve/veya kara suları gibi tartışmalarda politik açıdan farklı dinamikler gelişebilse de fiziki coğrafya özellikleri değişmeyen, tartışmaya da kapalı temel unsurdur.

Türkiye adı geçen yarı kapalı denizlere kıyısı olan, hatta Karadeniz'i de dâhil ettiğimizde hem tarihî, hem doğal ve hem de jeopolitik açıdan önemli yarı kapalı denizler olan bu üç denize (Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz) kıyısı olan yegane ülkedir. Bu konumu Türkiye'ye uluslararası deniz yollarında ve taşımacılıkta önemli bir yer sağlarken, bu alanlardan faydalanma ve bu alanların korunması açısından da önemli görevler yüklemektedir. Deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, başta hidrokarbonlar olmak üzere deniz altı alanlarından faydalanma gibi kullanımlar bir hak olarak karşımıza çıkarken, bu alanların ekolojik anlamda korunması ve gelecek nesillere aktarılması da bir görev olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Kıyı devletlerinin deniz alanı, deniz altı tabanı ve toprak altı dâhil olmak üzere deniz alanlarının çeşitli kullanımları üzerindeki çatışmayı önlemek amacı ile açık deniz sınırlarının belirlenmesi için iki taraflı veya bazı durumlarda çok taraflı müzakerelere girmesi, anlaşmalar imzalaması yeni bir konu değildir. Ancak denizde sınırlarının ya da yetki alanlarının sınırlandırılması sorununun çözümünde küresel anlamda kabul görmüş herhangi bir formül de bulunmamaktadır. Buna göre deniz alanlarının sınırlandırılmasında sorunlar nelerdir, bu konuda kıyı devletlerinin yaklaşımları, tercihleri ya da endişeleri neler olmalıdır gibi sorulara verilecek ce-

vaplar küresel bir formül için de adım oluşturabilecektir. Bununla birlikte deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında tarafların doğru tanımlar ve terimler üzerinde mutabık kalması adil ve kalıcı çözümler için bir başlangıç oluşturabilecektir. Bu açıdan bu sorunların çözümü için başlanacak müzakerelerde ele alınması gereken temel sorular şunlar olabilir (Smith 1982):

1. Sınır hangi amaca hizmet edecek?

2. Bu amaca ulaşmak için en uygun sınırlandırma yöntemi hangisidir?

3. Bu sınır açıkça ve net bir şekilde nasıl sınırlandırılabilir?

Ancak bir yandan coğrafi özellikler bakımından tüm kıyı bölgeleri ve onu ilgilendiren açık deniz alanlarının benzersizliği, diğer yandan deniz alanlarının ulusal yargı etkisine girmesi ile oluşan farklılıklar sınır anlaşmazlıklarının çözülmesi önünde temel engelleri oluşturmaktadır.

Ulusal yargı yetkileri, jeopolitik ve uluslararası ilişkiler ile tarihsel süreçlerin yanında manipüle edilemeyen coğrafi özellikler, bir yandan bu sorunların çözümü için küresel bir formülü imkânsız kılsa da diğer yandan anlaşmazlıkların uluslararası sözleşmelerin dışında ilgili ülkelerin hakkaniyet ölçüsünde çözüm arayışlarını da zorunlu bırakmaktadır. Bu nedenle deniz alanlarının sınırlandırılmasında bir çok argüman ve yöntem kullanılabilse de bu konuda adil ve hakkaniyete dayalı sınırlandırmanın temelinde fiziki coğrafyaya ait unsurların olabileceği gerçeğini daima göz önünde bulundurmak gerekir. Zira 1982 BMDHS'de var olan hükümlerin kesinlik arz etmemesi, hemen her maddede esnek ifadelerin yer alması da bu farklı özelliklerin oluşturacağı daha yerel çözümlere imkan verilmesi için olduğu düşünülebilir.

Bu çalışma ise zaman zaman farklı argümanlarla politik çatışmaların yaşandığı Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de, çözüme mantık çerçevesinde yaklaşmaya imkân veren coğrafi yapı ve özellikler penceresinden bakılmasını amaçlamaktadır.

2. Türkiye'nin Coğrafi Konum Özellikleri ve Yetki Alanı Tanımlamaları

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla yukarıda da belirtildiği gibi Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz'in arasında, ayrıca her türlü hakları kendine ait olan Marmara Denizi'ni çevreleyen topraklardan oluşan 780.043 km^{2}lik yüz ölçümüne sahip bir ülkedir (Şekil 1, HGK).

Türkiye kıyılarının toplam uzunluğu 8483 km olarak değerlendirilmektedir (Simav ve Şeker 2013). Bu kıyıların denizlere göre ayrımı ise, Karadeniz 1719

km, Marmara 1474 km, Akdeniz 2025 km ve Ege Denizi 3265 km olarak ayrılabilir (Simav ve Şeker 2013). Bu çalışmaya konu olan Akdeniz ve Ege Denizi'nde Türkiye'nin toplam kıyı uzunluğu ise 5290 km'dir.

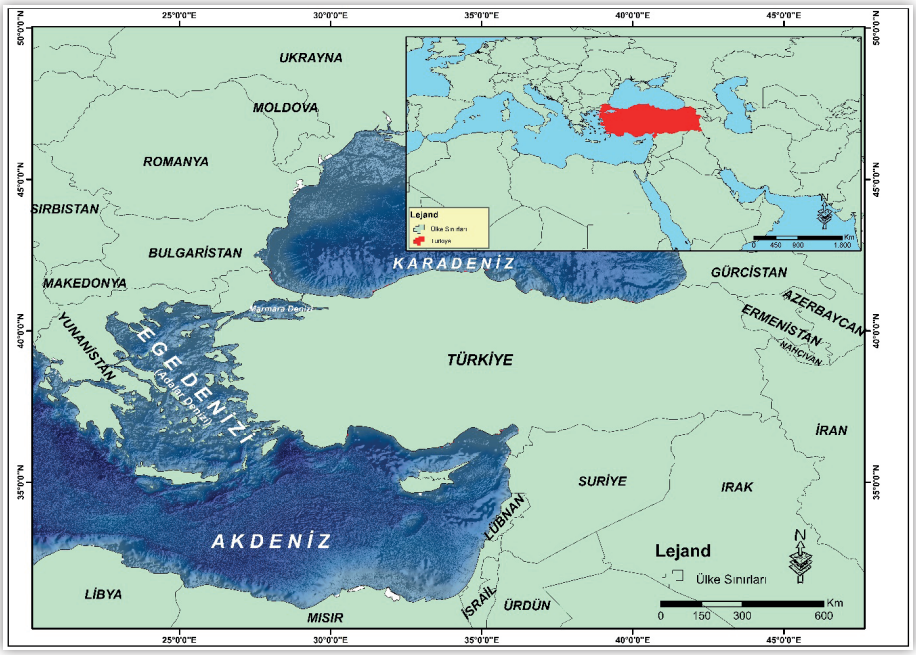

Şekil 1: Türkiye'nin lokasyon haritası

Türkiye kıyıları nüfus, yerleşme, turizm, tarım ve balıkçılık gibi sosyo-ekonomik açıdan önemli olduğu kadar biyolojik çeşitlilik açısından da önemli alanlardır. Bunun yanında jeopolitik anlamda konumu, tarihten gelen hak ve yükümlülükleri Türkiye'nin kıyısı olduğu bu denizlerde daha aktif rol oynamasını haklı ve gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin sahip olduğu kıyılarıyla ilgili coğrafyadan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini tanımlamadan önce kıyı devleti olarak kıyı ve açık denizlerde yetkilerin genel bir tanımlamasının yapmak gerekmektedir. Her kıyı devletinin açık deniz yetki alanı ve kontrolüyle ilgili kendi mevzuatının olması doğaldır. Bununla birlikte her kıyı devleti kendi kara sularında ve açık deniz yetki alanlarında farklı başlıklar altında uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hak talepleri bulunabilir.

Ülkelerin uluslararası ilişkilere ve uluslararası hukuka uygun olarak hak talebinde bulunabileceği bu alanlar/bölgeler Şekil 2'de gösterilmektedir.

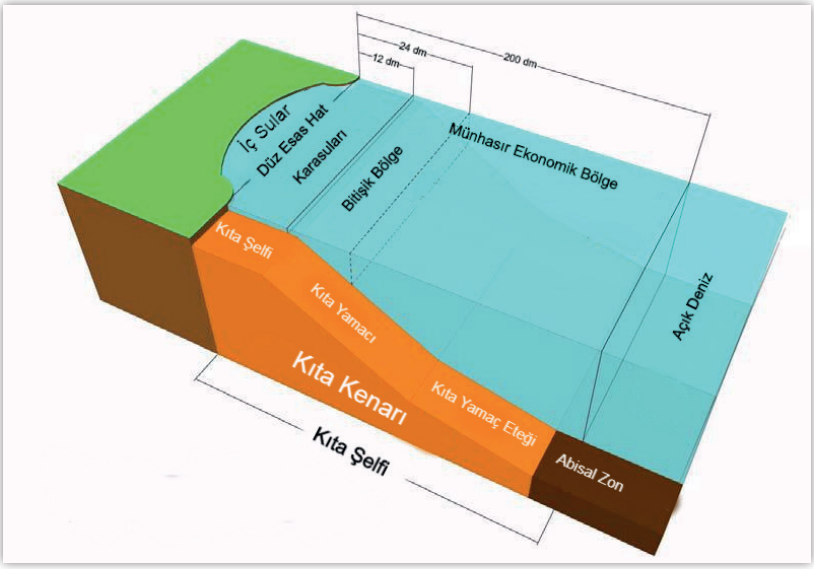

Şekil 2: BMDHS'de yer alan tanımlara göre Vivero 2012, Erinç ve Yücel 1988'den düzenlenmiştir.

1982 BMDHS, kıyı devletlerinin deniz yetki alanlarının bir parçası olarak farklı alanları (bölgeleri) sözleşme maddeleri içinde tanımlamıştır:

- ✓ İç sular (BMDHS Madde 8)
- ✓ Kara suları (BMDHS 3. madde ve sonrası farklı maddeler)
- ✓ Takımada suları (BMDHS Madde 46 ve sonrası farklı maddeler)
- ✓ Bitişik bölge (BMDHS Madde 33)
- ✓ Münhasır ekonomik bölge (BMDHS 55. madde ve sonrası farklı maddeler)
- ✓ Kıta sahanlığı (BMDHS 76. madde ve sonrası farklı maddeler)

Küresel ölçekte değerlendirilebilecek söz konusu alan tanımlamaları içerisinde bu çalışmayı ilgilendiren alanlar ayrıca ele alınmıştır.

Genel olarak kıyıdan açık denize doğru ilerleyen bu alanlar/bölgeler şunlardır:

a) kara suları,

b) bitişik bölge,

c) münhasır ekonomik bölge ve

d) kıta sahanlığı.

a) Kara Suları: Bu kavrama iç suları da dahil etmek mümkündür. Sınırlı istisnalar dışında, kıyı devletinin üzerinde fiilen tam bir egemenliğe sahip olduğu alanlardır. Kara suları kavramı, kıyıya bitişik suların kıyı devleti topraklarının devamı olduğu ve bu nedenle kara üzerindeki egemen toprak haklarının kıyı sularına kadar uzanması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle, diğer tüm devletlerin gemilerinin masum geçiş hakkına sahip olması yanında (kıyı devleti bayrağı taşımak şartı ile) kıyı devletleri kendi kara sularının, deniz suyu, deniz dibi, toprak altı kaynakları ve hava sahası üzerinde tam egemenlik hakkına sahiptirler. Bununla birlikte Türkiye'nin haklı sebeplerle taraf olmadığı 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. maddesi, kıyı devletinin genişliği 12 deniz milini geçmeyen bir karasuları sınırı talep etmesine izin vermektedir. Bu cümlenin bir diğer anlamı, aslında kıyı devleti tarafından talep edilen sınır 12 deniz milinden de az olabileceğidir. Özellikle sınır tartışmalarının yaşandığı durumlarda bu ifadeye dikkat edilmelidir. Örneğin Doğu Ege adalarında olduğu gibi bu sınırın salt 1982 BMDHS'ye göre belirlenmesi mümkün olamayacağı gibi, zaten sözleşme de 12 deniz milini mutlak olarak almamış, bu mesafeye kadar demiştir.

b) Bitişik Bölge: Kara sularının ilerisinde yer alan tüm açık deniz alanları işlevsel özelliklere sahiptir. Yine BMDHS sözleşmesinde bu bölge kıyı devletlerinin, kara sularının dışında, kendisine karşı olabilecek tehditleri önlemek üzere önlemler alabileceği bir alan olarak değerlendirilmiş ve burada da sınırın 24 deniz milinin ötesine geçemeyeceği belirtilmiştir. Diğer bir ifade ile 24 deniz mili, mümkün olan en üst sınır olarak belirtilmiştir. Yani bu sınır da mutlak değildir.

c) Münhasır Ekonomik Bölge (MEB): Münhasır Ekonomik Bölge tanımı kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren 200 deniz milinin ötesine uzanmayan ve kıyı devlete deniz yatağı üzerindeki sularda, deniz yataklarında ve bunların toprak altındaki alanlarında birtakım hak ve yetkiler tanıyan deniz alanı için kullanılmaktadır. Bu tanım miras deniz yada balıkçılık bölgesi gibi farklı şekillerde kullanılmış olsa da 1982 BMDHS ile yasal kavramsal tanımına ulaşmıştır (Pazarcı 2008, Tamçelik ve Kurt 2014).

d) Kıta Sahanlığı: Kıta sahanlığı (Continental shelf) denince ilk akla kıyı ile kıtasal yamaç arasında uzanan hafif eğimli sahalar gelse de morfolojik bütünlük açısından bu eğimle birlikte kıta yamacı ve kıta yamaç eteğinin de (Şekil 2) bu morfolojik birime dâhil olması doğal bir sonuçtur. Bu konu ile ilgili ilk değerlendirmeler kabaca – 200m derinliği sınır olarak kabul etmiş olsa da, okyanuslarda değerlendirilebilecek bu durum her yerde morfolojik olarak karşılık bulamayan bir durumdur. Hele özellikle Ege Denizi gibi kendine has bir yapıya sahip yarı kapalı denizlerde bu değer karşılık bulmaz. Coğrafi olarak kıta şelfi şeklinde ifade

edebileceğimiz bu morfolojik birimin dış sınırı Ege Denizi'nde -90, -125 m'ler arasında değişim göstermektedir.

Kıta sahanlığındaki hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle, deniz yatakları üzerinde kıyı devletinin yargı yetkisi sorununun ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. 1942 yılında Birleşik Krallık (Trinidad ve Tobago adına) ve Venezuela'nın kendi aralarında Parla Körfezi'ndeki kara sularının ötesindeki deniz altı alanını ikiye bölmeleri bu konuda atılan ilk adımları oluşturmuştur. Ancak, ilgili kıta sahanlığı üzerinde kıyı devleti yargı yetkisi kavramını oluşturan, 1945 Kıta Sahanlığı Üzerine Truman Bildirisi olmuştur. ABD bu bildiri ile kıta sahanlığını kıyı devletinin kara kütlesinin bir uzantısı olarak kabul etmiştir. Truman Bildirisi uyarınca kara sularına bitişik deniz tabanı ve deniz yatağı kaynaklarını araştırmak ve kullanmak için egemenlik hakkının var olduğunu ileri sürmüştür. ABD'nin bu tavrını o dönem başka ülkeler de takip edince ortaya 1958 Kıta Sahanlığı Sözleşmesi çıkmıştır. Bu sözleşme ile kıyı devletlerine kendi kıta sahanlıkları içinde, yerleşik, göç etmeyen balık türleri avlanması ile birlikte, deniz dibinin ve deniz yatağının tüm mineral ve cansız kaynaklarını içeren doğal kaynaklarını araştırma ve kullanma konusunda münhasır egemen haklar verilmiştir. Daha sonra tüm bu haklar 1982 BMDHS ile teyit edilmiştir. Bununla birlikte kıta sahanlığı için kıyı devletlerine tanınan haklara deniz altı kablolarının veya boru hatlarının döşenmesini konusunda da haklar eklenmiştir.

Kıta sahanlığının dış sınırı ile ilgili olarak, başlangıçta 200 m izobatı seçilmiş olsa da (1958 KSS), bu durum ilerleyen yıllarda değişmiş ve 1982 BMDHS'de son hâlini almıştır. Bugünkü aktüel tanımıyla kıta sahanlığı BMDHS'de "Sahildar bir devletin kıta sahanlığı, kara sularının ötesinde kıta kenarının dış eşiğine kadar veya bu eşik daha az bir mesafede ise, kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz mili mesafeye olan kısımda, bu devletin kara ülkesinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altlarını içerir" şeklinde tanımlanmaktadır.

Yarı kapalı bir deniz olarak Akdeniz ve Ege Denizi açısından bu maddenin önemi kıta sahanlığının yasal kavramı ile fiziksel olarak kıta kenarının varlığının birbirinden ayrı olmasıdır. Çünkü hem Akdeniz, hem de Ege Denizi dar kıta sahanlıkları ve derin deniz tabanları ile karakterize edilmiş olmasına rağmen, neredeyse hiçbir yerde kıta sınırı 200 deniz milini aşmamasına rağmen, ilgili 76. madde uyarınca, kıyı devletlerinin 200 deniz millik bir yasal kıta sahanlığına sahip olma hakkını etkilenmemiştir.

Günümüz Akdeniz devletlerinin özellikle de iç sular ve kara suları ile ilgili olarak iddialarında genellikle muhafazakâr oldukları görülmektedir. Bu durum tarihsel bir geçmişi içermektedir ve yaşanan dünya savaşları, özellikle II. Dün-

ya Savaşı ve günümüz jeopolitiğinin getirdiği sorunlar/mücadele, bu bölgeden yansıyan deniz milliyetçiliğinin bir nedenden çok bir sonuç olarak görülmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır.

Akdeniz ve onun bir uzantısı olan Ege Denizi'nin genel coğrafi özellikleri bu denizlerin sadece Afrika ve Avrupa arasında uzanan bir deniz sistemi olmadığını göstermektedir. Jeolojik geçmişte belli bütünsellik sağlayan yapı, milyonlarca yıl içerisinde levha tektoniği çerçevesinde devam eden hareketlerle bugünkü görünümüne kavuşmuştur. 2.511.000 km^2 su yüzeyi alanı, 1500 m'ye ulaşan ortalama derinliği ve en derin yer olarak 5267 m ulaşan derinliği (İyon Denizi, Kalipso Çukuru) ile Akdeniz âdeta küçük bir okyanus yapısı göstermektedir. Çevresinde yer alan 20'den fazla devlet, yüzlerce irili ufaklı şehir ve milyonlarca insanı ile Akdeniz (dolayısıyla Ege Denizi) kendi adına iklim tanımlayabilen, dünyanın en büyük iç denizi olarak ön plana çıkan, aynı zamanda ülkeler arasında önemli etkileşim alanlarından biridir. Bununla birlikte yaşanan ekonomik ve çevresel sorunlara eklenen politik problemlerle bu alan âdeta bir "sıcak nokta"ya dönüşmüştür. Bütün bunlara ek olarak son yıllarda giderek daha da artan deniz ve deniz altı toprak kaynaklarının kullanımı ile ilgili problemler, henüz çözülemeyen deniz egemenlik/yetki alanları sorunları ve ülkelerdeki siyasal istikrarsızlıklar, bu "sıcak nokta"nın ateşinin kısa zamanda düşmeyeceğine işaret etmektedir.

3. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Coğrafi Faktörler

Yapısal olarak, Akdeniz'i doğu ve batı olarak iki ayrı havzaya ayırmak mümkündür. Bu iki alt havzanın yapısal özelliklerinin çoğu, Tersiyer (veya üçüncü zaman, günümüzden 65 ile 2600 milyon yıl öncesi) döneminin ortalarından günümüze kadar olan tektonik hareketlerden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde dünyanın önemli deprem kuşaklarından birine karşılık gelen bu bölgede devam eden tektonik faaliyetler, kara-deniz sınırlarında görülen dikey ve yatay değişimlerin başlıca kaynağını oluşturmaktadır

Doğu ve batı olarak ayırabildiğimiz her iki havzadaki kıta sahanlığı gelişimi genellikle zayıftır. Buna karşın havzanın orta kesimlerinde, Sicilya, Tunus, Malta ve Libya arasında ve Adriyatik Denizi'nde var olan geniş deniz alanlarında kapsamlı hidrokarbon arama ve kullanma faaliyetlerinin varlığı ve bu çerçevede deniz sınırı anlaşmaları veya anlaşmazlıklarının konusu olması, günümüz jeopolitiğinde beklenebilecek bir durumdur. Aynı şekilde Nil Nehri gibi Akdeniz'e dökülen büyük akarsuların ağızlarında da geniş kıta sahanlıkları bulunmakta, buralar da hidrokarbon arama ve çıkarma faaliyetlerine ve mücadelelerine sahne olmaktadır.

Akdeniz'de doğu havzayı batı havzadan ayıran Sicilya Boğazı olup, bu bölüm İyon Denizi ve Doğu Akdeniz Havzası olmak üzere de iki bölüme ayrılır. Genel olarak, Doğu Akdeniz Havzası batı bölüme göre daha derin olup kıta sahanlığı gelişimi daha etkilidir. Doğu Akdeniz Havzası'nda Tunus, Mısır ve Adriyatik Denizi'nde yer alan nispeten geniş sahanlıkları İskenderun Körfezi'nde ve Ege'nin bazı kısımlarında da görmek mümkündür. Ancak Doğu Akdeniz Havzası'nın geri kalanında kıta sahanlığı oldukça dardır.

Türkiye ile Yunanistan arasında yer alan 214.000 km²lik Ege Denizi'nin büyük bir bölümünün altında kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanan bir dizi deniz altı çukuru, üzerinde yaşam olmayan kayalıklar ve adacıklardan oluşan yüzlerce Ege adasını birbirinden ayırmakta, bölgenin deniz altı topografyasını oldukça karmaşık hâle getirmektedir. Türkiye kıyılarının bulunduğu Ege Denizi'nin doğusunda bulunan adalar, banklar ve sığ çöküntüler arasında oldukça bölünmüş, dağılmış bir görünüm arz etmektedir. Ege Denizi'nin batısındaki deniz tabanında çok sayıda küçük çukur ve yarık/çatlak (depresyon alanı) olsa da Türkiye'nin kıta sahanlığının bazı bölümleri buradaki açık deniz adalarına uzanmaktadır.

Denizde veya deniz dibi ile toprak altı sınırlarının çizilerek yapılan sınırlandırmanın birbiriyle ilişkili olmakla birlikte iki farklı yönünün var olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. İlki, bu sınır çizimlerinde deniz alanı üzerindeki kıyı devletinin çeşitli ulusal yetki tanımlamalarını içeren bölgelerin belirlenmesi, ikincisi ise ilkinden türeyen, yani kıyı devletinin tanımladığı yetki bölgelerinin diğer devlet/devletlere karşı kabul ettirilmesi durumudur.

Akdeniz coğrafi görünüm açısından uzun ve dar bir deniz olarak, onu çevreleyen yirmiden fazla egemen devlet tarafından çevrilmiştir. Bu görünüm, onun coğrafi yapısı nedeniyle tüm kıyı devletleri için kabul edilecek 200 deniz millik bir kıta sahanlığı rejimi altında tamamen söz konusu egemen kıyı devletlerinin ulusal yetkisi altına girmesi anlamına gelmektedir. Bu durum deniz alanlarının sınırlandırılması açısından kullanılacak yöntemler de göz önüne alındığında kıyı devletlerinin yetki alanlarını birbirinden ayırmak için pek çok deniz sınırının oluşturulması anlamına gelmektedir. Günümüz politik koşulları göz önüne alındığında ise bu sınır çalışmalarının her birinin başlı başına bir tartışma noktası olacağı görülebilir. Akdeniz gibi çok sayıda egemen kıyı devletini içinde barındıran yarı kapalı bir denizde, başta hidrokarbonlar olmak üzere canlı ve cansız doğal kaynakların önemine bağlı olarak kıyı devletleri arasındaki sınır oluşumları çekişmeli ve ağır ilerleyen bir süreç olacaktır. Diğer yandan bu bölgedeki tarihî süreçte ortaya çıkan savaşlar, düşmanlıklar/dostluklar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu petrol sahalarının varlığı, deniz kaynaklarının paylaşımı ile ilgili bölge dışı devletlerin de müdahaleleri, bu alanda yapılacak deniz yetki alanı sınırlamalarını belki de deniz

hukuku tarihinin en karmaşık ve hassas diplomatik çalışmalar gerektiren bir vaka hâline getirmektedir. Ancak şüphesiz ki bu karmaşık yapı Akdeniz'in uzun yıllara dayanan tarihî, coğrafik ve politik yapısının bir sonucudur. Medeniyetin ilk yıllarından itibaren Akdeniz ve çevresi yaşanılan başlıca alanlardan biri olmuş, coğrafi potansiyellerinin Akdeniz'e verdiği kazanımlar nedeni ile bu alanlarda kurulan medeniyetler asırlarca ayakta kalabilmiştir. Ancak bu durum, farklı uygarlıkların varlığı ve birbirleri ile olan mücadeleleri boyut ve şekil değiştirerek günümüze değin de uzanmıştır.

Tarihî ve jeopolitik anlamda bugün mevcut olan deniz yetki alanı sınırları ile ilgili tartışmaların yanında, belki de asıl odaklanılması gereken, tarih ve jeopolitik gibi farklı bakış açılarını içermeyen dayanak noktası olarak coğrafi özellikler olmalıdır. Çünkü coğrafi özellikler insan tarafından oluşturulmamış/yazılmamış gerçeklikleri içermektedirler. Bu nedenle deniz yetki alanı sınırlandırmalarında temel olarak coğrafi özelliklerin dikkate alınması, mantıksal çözümler için ilk adımı oluşturacaktır. Kıta sahanlığı – münhasır ekonomik bölge gibi farklı ülkelerin farklı deniz yetki alanlarında ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesinde coğrafi faktörlerin önemi bilinmektedir ve konuyla ilgili uluslararası mahkemeler de kararlarında sıkça coğrafi özelliklere/faktörlere vurgu yapmaktadır. Öte yandan, coğrafi özelliklerin de bazı tartışma noktası yaratması muhtemeldir. Bu tartışmalar daha çok tarafların konuyu kendi tezleri doğrultusunda yorumlama gayretinden doğmuş olsa da coğrafi özelliklerin yorumu, jeopolitik ya da tarihî kayıtlar gibi ülkelerin bakış açısı ve çıkarları doğrultusunda manipüle edilebilecek nitelikte değildir. Coğrafi terminoloji içindeki bütünlük ve tanımsal kabuller bellidir, değiştirilemez. Ancak Ege adaları konusunda olduğu gibi bir tarafça haksız olarak görmezden gelinebilir.

4. Akdeniz ve Ege Denizi'nde Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Coğrafi Özelliklerin Değerlendirilmesi

Coğrafi özelliklerinden dolayı Akdeniz ve Ege Denizi'nde deniz yetki alanlarının belirlenmesinde ortaya çıkacak fikir ayrılığı ve çatışmaların şiddetli olması yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı mümkün olan bir durumdur. Akdeniz ve Ege Denizi'nde deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında, bu denizlerin şekli ve boyutları, çok sayıda yarımada ve adanın varlığı, coğrafi olarak dar bir alanda çok sayıda kıyı devletinin göreceli yakınlığı nedeniyle oldukça karmaşık bir durumu içermektedir.

Deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında yada belirlenmesinde ortaya konan argümanların tarihsel süreç içerisinde sıkça değiştiğini de görmekteyiz. Örneğin

1982 BMDHS'de yer alan "12 deniz miline kadar" kara sularının genişlemesi vurgusu tarih içerisinde farklı gerekçe ve argümanlarla bu seviyeye ulaşmıştır. 16. yüzyılda bu sınır coğrafi olmayan bir yöntemle, o dönemde kullanılan topların azami mesafesi olarak 3 mil şeklinde belirlendiği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda da kıyı devletleri 6 mil ya da 12 mil konusunda kendi değerlendirmelerini yaptıkları, bu değerlendirmelerde balıkçılık ve/veya güvenlik konularının öne çıktığını görebiliyoruz. 1982 Sözleşmesi'ne konu olan 12 milin de yine aynı şekilde coğrafi ya da topografik argümanlardan uzak bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir.

Doğu Ege adaları ile ilgili süre gelen anlaşmazlıkların temelinde yatan coğrafi nedenler aslında Ege Denizi'nin doğal yapısı ile ilgilidir. Gerçekten Ege Denizi bütünü ile coğrafi özellikleri açısından dünyada benzeri olmayan bir yapı arz etmektedir. Doğu Ege adalarının Türkiye kıyılarına yakınlığı, dünyadaki hiçbir şeye benzemeyen bir coğrafi konfigürasyon sunmaktadır (Jon M Van Dyke, 2005). Dolayısıyla bu denizde çözüme giden yol, gerçekte okyanus şartlarına göre dizayn edilmiş 1982 BMDHS hükümleri ile değil, iki devlet arasında hakkaniyet ilkesine göre çözümlenmesinden geçmektedir.

Denizde hakkaniyet ilkesine göre oluşturulacak çözüm için aslında en önemli kriter coğrafi faktörlerdir. Bu faktörlerin içinde deniz altı topografik özellikleri de dahil olmak üzere jeomorfolojik özellikler, çözüm için uygun şartları vermektedir. Özellikle Ege Denizi'nin deniz altı topografyası aslında bu denizin bariz bir şekilde ikiye bölmüştür (Erinç ve Yücel 1988).

Konunun genelde fiziki coğrafya perspektifinden, özelde ise jeomorfoloji ve deniz altı topografyasının özellikleri açısından değerlendirilebilmesi için Ege Denizi ve onu çevreleyen kara parçalarının fiziki coğrafya özelliklerine, jeolojik yapısına, jeofizik değerlendirmelerine ve jeomorfolojik evrimini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Ege Denizi kabaca 35° – 41° paralelleri arasında uzanmaktadır. Kuzeyden güneye yaklaşık 670 km uzunluğu, doğudan da batıya yaklaşık 390 km genişliği ile kabaca bir dikdörtgen görünümündedir. Kuzeyde Trakya ve Selanik kıyıları ile güneyde Mora Yarımadası'ndan başlayarak Girit üzerinden güneybatı Anadolu'ya uzanan ve adalar yayı olarak isimlendirilen bir deniz altı eşiği ile çevrelenmiştir. Bu eşik Ege Denizi'ni Doğu Akdeniz'den hem topografik ve hem de bir ölçüde oşinografik olarak ayırmaktadır. Zira Ege Denizi'nin Türk Boğazlar Sistemi ile Karadeniz'le olan bağlantısı, Doğu Akdeniz'in sıcak ve tuzlu suları ile Karadeniz'in daha soğuk ve çok daha az tuzlu suları arasında geçiş denizi olmasına neden olmaktadır. Bu coğrafi görünüm içinde Ege Denizi 214.000 km^{2}'lik bir alana sahiptir. Ortalama derinliği 350 m olup, en derin alanlar Anadolu karası ile Yunanistan arasında kuzey güney doğrultusunda âdeta doğal bir sınır oluşturacak

şekilde uzanmaktadır. Bununla birlikte en derin noktası 3500 m olarak Girit Adası doğusunda bulunmaktadır (Şekil 3).

Son buzul döneminin yaklaşık 20.000 yıl önce (Kayan İ. 2019) en soğuk seviyesine ulaşıp, sonradan ısınmanın başladığı ve günümüzde de hâlen devam ettiği sürece bağlı olarak eriyen kar ve buzulların küresel ölçekte deniz seviyelerinde yarattığı yükselme, Ege Denizi'ni âdeta bir adalar denizi hâline getirmiştir. Nitekim Ege Denizi adının "Adalar Denizi" olması ile ilgili önermelerin kaynağı da bu durumdur. Son buzul döneminde -130 (Kayan, 2019) metrelerde olan deniz seviyelerinin bugünkü noktasına ulaşması ile Ege Denizi gerek yüzlerce irili ufaklı ada, kayalık, sayısız koy, körfez, boğaz, yarımada gibi kara yapılarının çokluğu ve gerekse deniz altı topografyasında görülen, çukurluk, oluk, sırt gibi alanların varlığıyla diğer dünya denizlerinden farklı ve eşsiz bir özelliğe kavuşmuştur. Bu şekilde Ege Denizi tıpkı etrafını çeviren kara üzerinde binlerce yıldır yaşayan medeniyetlerin oluşturduğu iç içe geçmiş bir kültür özelliği gibi, iç içe geçmiş farklı morfolojik birimlerin oluşturduğu kendine özgü bir coğrafi özelliklere sahiptir.

Ortalama 350 m derinliği ile Ege Denizi deniz tabanı bir deniz altı platosu görünümündedir (Erinç ve Yücel 1988). Bu genel görünümü etkileyen farklı derinliklerde topografik unsurlar da bulunmaktadır. Ege Denizi'nin güneyinde Mora Yarımadası'nın doğusunda yer yer derin vadilerle yarılan 200 m'lik düzlük alanların bir benzeri, Gökçeada'nın güneyinden İzmir – Karaburun'a kadar uzanan Anadolu sahillerinin açıklarında da görülmektedir. Gökçeada'nın kuzeyinde, Semadirek ile Gökçeada'nın arasında uzanan ve 1000 m'yi geçen oluk, yine kabaca Ege Denizi'nin orta kesiminde kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanan 500 m'lik derinliğe sahip oluklar deniz altı topografyasının belirgin unsurlarıdır. Deniz altı topografyasının oluşturduğu bu doğal sınırın hem doğusunda hem batısında bulunan ada toplulukları kıyılara yakın alanlarda toplanmışlardır. Girit, Kerpe, Rodos adalarının oluşturduğu yay ise Ege Denizi'ni Doğu Akdeniz Havzası'ndan ayırmaktadır. Kuzeyden güneye doğru 500 m'yi geçen derinliklerle, yer yer 1000 m'yi geçecek ve kabaca bir S harfi çizecek şekilde uzanan bu abisal düzlükler aslında Ege Denizi'ni de doğal olarak ikiye ayırmaktadır. Ancak Ege Denizi'nin morfolojik görünümü elbette bu kadar sade çizgilerle çizilmiş değildir. Ege Denizi'nin tektonik özellikleri ve jeomorfolojik evrimi, iklim değişikliği, akarsuların getirdiği sedimanların birikimi gibi diğer dış süreçlerle oldukça karmaşık ve parçalı bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Bugün de devam eden tektonik aktivite aslında Ege Denizi'nin günümüz morfolojik görünümüne ulaşmasında tektonizmanın ne kadar aktif olduğunun da bir göstergesidir.

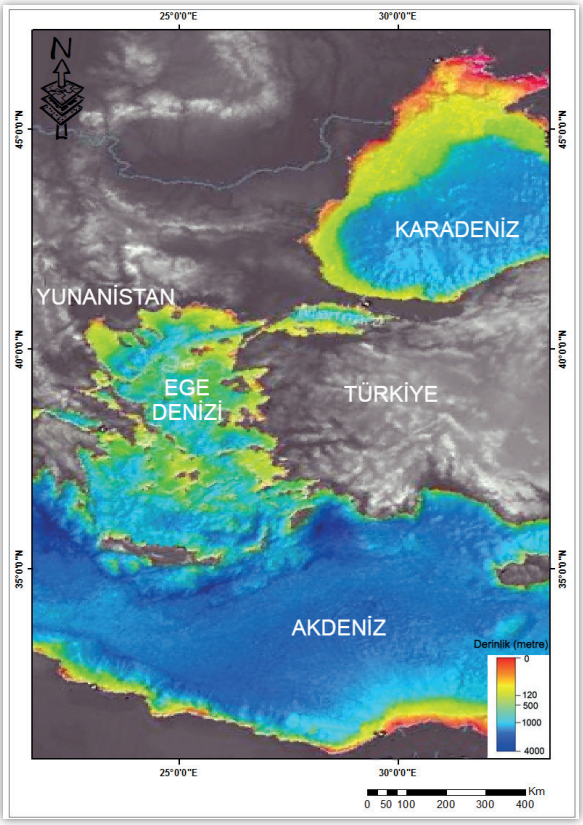

Şekil 3: Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nin Genel Batimetrik Özellikleri
(Benjamin J. vd. 2017'den düzenlenerek)

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları ise Ege Denizi'ne oranla daha sade bir deniz altı topografik özelliklerini vermektedir. Bunda temel etken kuşkusuz bu iki alanın oluşumunda rol oynayan tektonik aktivitelerdir. En temel anlamında Batı Anadolu'da dağların denize dik uzantıları ve aralarda tektonik faaliyetlerin bir sonucu olarak oluşan grabenlerin varlığı ve bunların kısmen deniz altında devamı (Edremit ve Sığacık körfezleri vb.) ile değişen deniz seviyeleri, bu kıyılarda parçalı ve karmaşık bir jeomorfolojik yapının oluşmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin Akdeniz kıyıları, kıyılara paralel uzanan Toroslar'ın da varlığıyla gerek kıyı olarak ve gerekse deniz altı topografyası olarak nispeten daha sade bir özellik göstermektedir. Bu uzanım aynı zamanda Pasifik tipi kıyılara ait görünümün nedenidir.

Yer bilimleri açısından Akdeniz ile ilgili çalışmaların çok eskiye gitmediği, 1950'lerde başladığı ifade edilmektedir (Wong ve ark. 1971). Akdeniz'i, özellikle

Doğu Akdeniz Havzası'nı gösteren bir batimetri haritasından Türkiye'nin güney kıyılarında kıta şelfinin dar bir şekilde uzandığı görülmektedir. Bu uzanımı bozan alanlar ise İskenderun ve Mersin körfezleridir.

Diğer fiziki coğrafya unsurları ile birlikte jeomorfolojik özelliklere göre Ege Denizi ve Akdeniz'de denizden yararlanma, deniz yetki alanlarının belirlenmesi gibi hususlar tarihî ya da jeopolitik gibi diğer tartışılan argümanlara göre daha net unsurlar ortaya koymaktadır. Bu açıdan deniz altı topografyasının ortaya çıkardığı özellikleri birtakım genel kabullerin ötesinde, topografik şeklin daha net bir değerlendirmeye olanak verdiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin kıta şelfinin kıta yamacı ve kıta yamaç eteği ile birlikte bir bütün olarak görmek bu topografik bütünselliğin bir gereğidir (Şekil 2). Bu açıdan şelf sınırını deniz derinliğinin değil, topografik eğimin belirlediğini ifade etmek gerekir. Gerçekte bu sınır ya da sınır hatlarını belirleyen koşulların içinde de tektonik hareketler, sediman taşınımı, deniz altı volkanizması gibi doğal süreçler vardır. Bununla birlikte Ege Denizi'nde Anadolu kıyıları açısından bakıldığında kıta şelfi derinlikleri - 125m'ye kadar uzanabilmektedir (Erinç ve Yücel 1988). Bu seviye kabaca son buzul döneminde denizlerin çekildiği seviyedir ve birçok Doğu Ege adası da (Yunanistan'a ait olanlar da dâhil) Anadolu şelfinin üzerinde kaldığı görülmektedir. Örneğin Midilli, Sakız, Sisam adalarının hem jeomorfolojik ve hem de ekolojik özellikleri, yakın oldukları Anadolu karasının bir uzantısı olduklarının doğal bir göstergesidir. Böyle bir durumda bugün Yunanistan'a ait adalar için Yunanistan tarafından kıta sahanlığı gibi argüman kullanılması ne kadar yanlışsa deniz sınırı oluşturulmasında orta hat veya eşit mesafe düşüncesi de hakkaniyet açısından o derece Türkiye aleyhine bir durumdur. Ancak öte yandan bu jeomorfolojik gerçeklik Türkiye'nin bu sulardaki hak sahibi olması gerektiğinin de önemli bir göstergesidir.

Kıta sahanlığı üzerinden yapılan tartışmalarda topografik anlamda asıl belirleyici unsurun kıta yamacı değil, kıta yamaç eteğinin olması gerektiği de ayrı bir husustur. Çünkü bu alan morfolojik anlamda kıta şelfinin dış sınırını çizmektedir. Bu şekilde Ege Denizi'nin morfolojik ayırımı gösterecektir ki Ege adalarının Anadolu kıyılarına yakın olanlarının hemen tamamı, Anadolu şelfi içinde kalacaktır. Hatta Ege adalarının bu yolla morfolojik anlamda çok daha rahatlıkla doğudaki ve batıdaki ana karalara aidiyetleri ortaya konabilecektir. Bu açıdan adaların statüleri belirlenirken ana karaların doğal uzantıları olduğu gerçeğinden hareket edilmesi, Ege adalarında olduğu gibi tartışmalı alanlarda bu değerlendirmenin yapılması morfolojik bir gerçekliktir. Çünkü jeomorfolojik yapıları bakımından bu adalar Anadolu şelfine aittirler, bulundukları alanda herhangi bir şelfe sahip değildirler. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 1969 Kuzey Denizi kararında (adalara atfen) "doğal uzanım"a

vurgu yapmıştır. Öte yandan Anadolu kıyılarına yakın pek çok Yunan adasının da özellikle ekonomik anlamda Türkiye ile olan etkileşimi, turizm ve hatta günlük alışverişlerde dahi Türkiye'ye olan bağı, siyasi olarak bağlı olduğu Yunanistan'dan çok daha fazladır. Diğer bir ifade ile bu adaların Anadolu'nun doğal bir uzantısı olması yanında ekonomik bir bağla da Anadolu'nun uzantısı olduğu gerçeği ortadadır.

5. Sonuç

1982 BMDHS kıta sahanlıklarında bulunan adalara atıf yapmış olsa da bu durumun ana karası bulunan bir ülkenin (ada devleti olmayan devletin), ana karadan yüzlerce mil uzağındaki adalara atıfta bulunup, deniz yetki alanı kurulmasına izin verilmesi beklenilmemelidir. 1982 BMDHS'nin dünyanın farklı okyanus ve denizlerde bulunan ada devletlerine atfen bir değerlendirme yapmış olmasını başta deniz altı topografyası olmak üzere farklı coğrafi özelliklerle ve kriterlerle yorumlanması gerekmektedir.

Öte yandan Uluslararası Adalet Divanı kararlarının büyük bir bölümünde ana karanın doğal sınırı içindeki adaların kıta sahanlığına ya da münhasır ekonomik bölge haklarına sahip olmadığı tescil edilmiş durumdadır.

Yunanistan'ın İtalya ile yapmış olduğu 09.06.2020 tarihli deniz sınır anlaşmasında, özellikle İyon Denizi'ndeki adalar için Doğu Ege adalarındaki gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Bu konuda Uluslararası Adalet Divanının 1977 İngiltere – Fransa, 1984 Malta – Libya arasındaki davalarda verdiği kararlar dikkat çekicidir.

Meis Adası örneğinde olduğu gibi 10 km^2 lik bir ada için 40.000 km^2 lik bir kıta sahanlığı ve/veya deniz yetki alanı talebinin uygun görülmesi, tüm ada sahibi ülkeler ve ada devletleri için emsal teşkil edebilecektir. Böyle bir durumda mevcut tüm uluslararası anlaşmalar çöpe atılır. Yunanistan'ın Seville haritasına dayandırdığı iddiası, adaların da tıpkı ana kara gibi kıta sahanlığı, deniz yetki alanı, münhasır ekonomik bölge gibi kavramlar açısından aynı haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Trakya kıyılarından yaklaşık 25 km açıkta olan Gökçeada'nın topografik bağ ile bağlı olduğu ana kara gibi hak ve sınırlara sahip olması hayatın doğal akışına uygun bir yaklaşımdır. Ancak örneğin Yunanistan'dan yaklaşık 570 km uzakta olan ve Yunanistan ana karası ile topografik hiçbir bağı olmayan, buna karşılık Türkiye sahillerine 1,5 km mesafede olan Meis Adası'nın, Yunanistan ana karası ile deniz üzerinde aynı hak ve sınırlara sahip olmasını iddia etmek yukarıda da açıklandığı gibi hiçbir coğrafi perspektifle izah edilemez.

Coğrafi açıdan ele alındığında doğal nedenlerle (iklim değişikliği, deniz seviyesi değişiklikleri, tektonik hareketler vb.) kıyı çizgileri zaman içerisinde değişim

gösterse de denizler her zaman kıyıyı takip etmektedir. Bu sadece su kütlesi olarak değil, aynı zamanda deniz altı topografyası için de var olan bir gerçekliktir. Bu bağlamda kıyı alanlarındaki adalar da tıpkı denizler gibi ana karayı takip eder, onun bir uzantısıdır. Eğer günümüzdeki deniz seviyeleri son buzul dönemi seviyesinde olsaydı (- 130 m) bugün Ege Denizi'ndeki birçok ada ve kayalık ana karanın yani Türkiye'nin bir parçası olurdu. Durum böyle iken birkaç km^2lik adaların etrafında ana kara gibi deniz yetki alanı, kıta sahanlığı vb. kavramlara dayalı hak iddia etmenin coğrafi izahı mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte Ege Denizi'nde bulunan özellikle Doğu Ege adalarının Anadolu şelfinden bağımsız bir coğrafi bütünlüğünün de olduğu savunulamaz. Çünkü bu iddia adaların tek tek Anadolu karasının denizdeki uzantısı üzerinde yer aldığı ve aslında onun bir parçası olduğu gerçeğini değiştirecek bir değerlendirme değildir.

Ege Denizi'nin deniz altı jeomorfolojik özellikleri, kıta şelfi, adaların bulunuş özellikleri ve doğal yapıları gibi birçok fiziki coğrafya unsurları ele alındığında okyanus özelliklerine göre hazırlanmış BMDHS'nin Ege Denizi gibi alanlarda deniz yetki alanlarının belirlenmesi için değerlendirilmesi tek başına mümkün görülmemektedir. Buna bağlı olarak söz konusu sözleşmeye göre Ege Denizi ve Akdeniz'de oluşturulmuş sınırlar ve bu bağlamda çizilmiş haritaların herhangi bilimsel bir temeli olmadığı da açıktır.

Ayrıca BMDHS'nin 15. maddesi eşit uzaklık kavramına atıf yapsa da aynı maddenin son cümlesinde "Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz." denilerek, aslında bu yazının başından beri ifade edilmeye çalışılan Ege adaları ile Akdeniz'in jeomorfolojik özellikleri itibarıyla bu özel durumun varlığı dikkate alınmalıdır.

Adaların kıta sahanlığına ilişkin iddialar açısından Uluslararası Adalet Divanı kararları da dikkat çekicidir. Bu kararların bazıları:

- İngiltere-Fransa arasında 1977'deki davada, Fransa kıyılarına yakın adaları tamamen çevrelenmesi ve bunlara kıta sahanlığı hakkı verilmemesinin kararlaştırılması,
- Malta-Libya arasındaki 1984'deki davada, Malta'ya eşit uzaklık dikkate alınmayıp, Libya'ya daha fazla deniz yetki alanı verilmesi,
- Tunus ile Libya arasında Tunus sahillerine yakın İtalyan adalarına da kara sularının ötesinde kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge verilmemesi,
- Nikaragua-Kolombiya arasındaki 2012'deki davada, Nikaragua kıyısına yakın Kolombiya adalarına yetki verilmemesidir.

Sonuç olarak Türkiye, kıta sahanlığının sınırlandırılmasında eşit uzaklık yönteminin diğer sınırlandırma yöntemlerine göre herhangi bir öncelik veya üstünlük taşıdığını kabul etmemekte, hakkaniyet ilkesi ve ilgili tüm koşulların dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu durum mevcut koşullar açısından haklı bir tutum olarak görülmelidir. Hakkaniyet ilkesinin tesis edilmesinde yukarıda bahsedilen fiziki coğrafya özelliklerinin göz önüne alınması gerektirmektedir.

Kaynakça / References

Akers, K. G., Martinez-Canabal, A., Restivo, L., Yiu, A. P., De Cristofaro, A., Hsiang, H. L. ... Frankland P. W. (2014). Hippocampal neurogenesis regulates forgetting during adulthood and infancy. *Science, 344*(6184), 598–602.

Bauer, P. J. (2007). *Remembering the times of our lives: Memory in Infancy and beyond.* Mahwah, NJ: Erlbaum.

Bauer, P. J. (2015). A complementary processes account of the development of childhood amnesia and a personal Past. *Psychological Review, 122*(2), 204–231.

Benjamin, J., Rovere, A. A. Fontana, S. Furlani, M. Vacchi, R.H. Inglis, E. Galili, F. Antonioli D. Sivan, S. Miko, N. Mourtzas, I. Felja, M. Meredith-Williams, B. Goodman-Tchernov, E.Kolaiti, M. Anzidei, R. Gehrels (2017) Late Quaternary sea-level changes and early human societies in the central and eastern Mediterranean Basin: An interdisciplinary review. *Quaternary International,* 449.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (1982) BM Genel Sekreterliği. https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararasi-sozlesmeler/denizhukuku.pdf, erişim tarihi 06.11.2020.

Erinç S. Yücel T. (1988). *Ege Denizi Türkiye İle Komşu Ege Adaları (İkinci Baskı)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

HGK, https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf, Erişim tarihi 13.11.2020

Jon M Van Dyke (2005). An Analysis of the Aegean Disputes under International Law, *Ocean Development & International Law*, *36*(1), 63–117, DOI: 10.1080/00908320590909088

Kayan, İ. (2019). Anadolu'nun Ege Kıyılarında Holosen Deniz Seviyesi Değişmeleri Ve Jeoarkeolojik Etkileri. *TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi*, *12*, ISSN: 2149-0392, İstanbul.

Pazarcı, H. (2008). *Uluslararası Hukuk*, 6. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Simav, Ö., Şeker, D. Z. (2013). Kıyı Etkilenebilirlik Göstergesi İle Türkiye Kıyıları Risk Alanlarının Tespiti. *TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi*, Ankara.

Smith R. W. (1982). A geographical primer to maritime boundary-making, *Ocean Development & International Law*, *12*(1-2), 1–22. DOI: 10.1080/00908328209545702

Tamçelik S. ve Kurt E. (2014). Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı Ve Yakın Tehdit Alanı: *Kıbrıs. Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı (Cilt 3)*, Editör: Hasret Çomak, Kocaeli Üniversitesi Yayınları 1. Baskı, Kocaeli.

Vivero, J. L. S. and Rodriguez, M. (2002). The Mediterranean and Black Sea: Regional Integration and Maritime Nationalism. *Marine Policy, 26*, 383–401.

Vivero, J. L. S. (2012). Fisheries Cooperation In The Mediterranean and The Black Sea, Directorate-General For Internal Policies Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Note, European Parlement.

Wong, H. K., Zaruddzki, E. F. K., Phillipps, J. D. and Giermann G. K. F. (1971). Some Geophysical Profiles in the Eastern Mediterranean. *Geology Society America Bulletin, 82*(1), 91–100.

2. BÖLÜM / CHAPTER 2

"COĞRAFYANIN ÜSTÜNLÜĞÜ" VE "JEOPOLİTİK ÖNEM" PERSPEKTİFİNDEN DOĞU AKDENİZ VE ADALAR (EGE) DENİZİ

THE EASTERN MEDITERRANEAN AND AEGEAN SEAS WITHIN THE CONTEXT OF "PRIMACY OF GEOGRAPHY" AND "GEOPOLITICAL SIGNIFICANCE"

Kaan KAPAN*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: kaan.kapan@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.03

ÖZ

Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege) Denizi; geçmişten günümüze uğrunda genel, mevzi, soğuk ve özel harp çeşitlerinin hepsinin yapıldığı, günümüzde de paylaşım mücadelelerinin süregeldiği aktif bir coğrafyada yer almaktadırlar. Bölge fiziki ve beşeri coğrafi etmenler açısından önemli ve sayısız birçok kaynağı içerisinde barındırmaktadır. Böylesine değerli bir bölgede mevcut sorunların çözüm yollarının aranması yerine sorun köpürtülmekte ya da olmayan sorunlar ortaya atılarak ülkeler hak ettiğinden fazlasını ya da hiç hak etmediğini elde etmek için mücadele vermektedir. Üstelik bölgede yaşanan gelişmeler önümüzdeki yıllarda gündemde daha çok yer tutacağını göstermektedir. Gündem olacak konuların başında kuşkusuz bölge kaynaklarının hak edilişi ve bu hak ediliş mücadelelerine kural koyma çalışmaları yer alacaktır. Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bu meselede hak iddiasında bulunan ülkelerin bölgesel de factolarla işi kendi lehlerine çözdürme istekleri, kendine has bir coğrafi yapıya sahip olan bu bölgede anlaşma zemininden uzaklaşılmasına neden olduğu açıkça görülmektedir. Oysa olaylar deniz yetki alanlarının sınırlandırılması için belirlenen ilkelerden yalnızca *coğrafyanın üstünlüğü* ve *uluslararası hukuk kuralları* çerçevesinde (özellikle de *hakkaniyet ilkesi*) incelendiğinde sınırların çizilmesi hiç de zor değildir. Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege) Denizi'nde (son süreçte güneybatı sınırındaki deniz kıyıdaşımız olan Libya ile yaptığımız gibi) tüm kıyıdaş ülkelerle münhasır ekonomik bölgeler acilen ilan edilmelidir. Bu ilanlar sonrasında bölgede önemli bir jeopolitik güç olan Türkiye elde edilen enerji kaynakları sonrasında dünya sahnesinde askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel yönlerden daha güçlü bir devlet olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafyanın Üstünlüğü, Jeopolitik Önem, Doğu Akdeniz, Adalar (Ege) Denizi, Türkiye

ABSTRACT

The Eastern Mediterranean and the Aegean Sea are located in an active area, upon which a variety of wars ranging from wars of position to general and cold wars have been waged. However, various struggles for sharing the place are still ongoing. The region has numerous significant physical and geographical resources. Instead of finding ways to resolve the current problems in such an important region, countries strive to attain what they do not deserve or more than what they deserve by either overemphasizing the problems or suggesting an actually non-existing problem. Moreover, recent developments within the region indicate that the area will remain on the agenda in the following years. One of the primary issues to be included on the agenda will no doubt be related to the claims by some countries for solely rights over the areas with hydrocarbon resources in the region and various efforts to establish regulations for this claims. It is obvious that an agreement on this issue about the region, which has a peculiar geographical nature that is of particular concern to Turkey, is prevented by the efforts of countries who claim the ownership of the area in order to resolve the issue in favor of themselves through regional *de facto* claims. It is however not difficult to set the boundaries when the issue is evaluated by considering only two of the principles set for delimitation of maritime boundaries, namely, *primacy of geography* and *international law* (particularly *equitable principles*). Turkey should immediately declare exclusive economic zones with all riparian countries in the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea (as has recently been done by Turkey with its south-western riparian Libya). Following these declarations by means of the energy resources to be obtained, Turkey would undoubtedly become a more powerful state in terms of economic, technological, and cultural development as well as in terms of its military strength.

Keywords: Primacy of Geography, Geopolitical Significance, the Eastern Mediterranean, Aegean Sea, Turkey

Extended Abstract

The environmental resources used and the need for economic capacity and energy sector has continuously increased due to population growth. In a world where it is almost impossible to stop this growth of new living spaces and new agricultural lands, all existing spaces are made available for humanity. In parallel with this, the importance attached to seas and oceans has been increasing on a daily basis in this new world order. This disproportionate growth of population has its effects also on *efforts for ownership* of certain areas. One of the leading disputed areas around the world is the region covering the space of the Eastern Mediterranean and the Aegean Archipelago.

This study, entitled "the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea Within the Context of *'Primacy of Geography'* and *'Geopolitical Significance'*," will elaborate the significance of the *"Primacy of Geography"* principle, methods for its implementation, and its scope as well as requirement for its implementation in Turkey. In addition, the region will be examined geopolitically. The study shows that the most accurate result could only be obtained through an in-depth and sound analysis of the land and submarine geomorphology in line with the *"Primacy of Geography"* principle, which is frequently mentioned in discussions on maritime jurisdiction. The principle refers to "all detailed information submitted directly or indirectly to decision-makers about the physiogeographic characteristics, such as the mainland's presence, its characteristics (morphology, lying direction, and structural nature), and quality (length, altitude and the width of the coast) and the anthropogeographic characteristics, such as economic power (especially for islands), numbers (population), size of the settlement area, and its geopolitical significance." It is obvious that it would be efficient to evaluate all components of geographical settings, such as basic factors, proportionality, equidistance, non-closure, non-cut off, and righteous solution under a single umbrella term (in other words, in accordance with the principle of righteousness). It is also possible to observe that, in practice, during the solution of issues concerning the delimitation of maritime boundaries in a global sense in the past (such as the North Sea Continental Shelf Cases in 1969 and the Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine in 1984), the highest priority was given to geography before other issues were considered.

None of the authorities envisioned that the Mediterranean, particularly the Eastern Mediterranean, would be out of context during the discussions on maritime jurisdiction, which had started before World War II. After the geopolitical signifi-

cance (with its geostrategic, geoeconomics, and geocultural subcomponents) and the richness of the region in terms of hydrocarbon resources had been proven, the region became a conflicted area; moreover, new problems have been added to the already existing ones. Recently, various media organizations deliberately published a number of texts and maps without examining the region in terms of physical and human geography. Even though the majority of the important islands located in the archipelago belong to Greece, Turkey is introduced as if it did not possess approximately 60 islands and islets in the Mediterranean and the Aegean Sea and its coast had a length of 783.562 km^2. In addition, since the islands in this region are located on the "opposite side," considering the midline drawn between the Greek mainland and the Anatolian coasts, they cannot be evaluated as coastal in terms of delimitation, and they cannot have a continental shelf outside their territorial waters. The approval of this fact might also be observed in several decrees of The International Court of Justice (Table 1, Figure 1).

Turkey, which is celebrating the forthcoming centenary of the Republic of Turkey and is conscious of its own global and regional power, expects these problems encountered in the Eastern Mediterranean to be solved by considering all of the abovementioned parameters (similar to other cases in a global sense), especially within the framework of *international law* and *primacy of geography* principle. During this process, determination of a new process or reconstruction of an already existing one is not necessary, since geography, international examples, and the principle of righteousness testify the best course of action.

1. Giriş

Dünyanın en büyük iç denizi olan Akdeniz'in yüz ölçümü 2.5 milyon km^2'yi geçmektedir. Batısında Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na bağlıdır; 1869'dan itibaren de Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e ve dolayısıyla Hint Okyanusu'na bağlanmıştır. Akdeniz orta kesimlerinde Sicilya (Lilibeo Burnu) ile Tunus (Bon Burnu) arasında çok fazla darlaşmakta, genişliği 138 km'ye inmektedir. Bu dar kesimin doğusunda kalan bölümüne *Doğu Akdeniz Havzası*, batısında kalan bölümüne de *Batı Akdeniz Havza*sı adı verilmektedir. Ayrıca, kara parçaları, yarımadalar ve adalar bulunan ayrı ayrı çöküntü havzalarının varlığı nedeniyle, kendi içinde de farklı bölümlere farklı adlandırmalar yapılmaktadır. Örneğin, Fas ile İspanya arasında kalan kısma *İber Denizi* (Betik Denizi), İspanya kıyıları ile Korsika-Sardinya adaları arasında kalan kısma *Balear Denizi*, İtalya ile Sicilya-Sardinya-Korsika arasındaki kısma *Tiren Denizi*, İtalya ile Balkan Yarımadası arasında kalan kısma *Adriya Denizi*, İtalya-Sicilya-Yunanistan arasında kalan kısma *İyon Denizi*, Yunanistan ile Anadolu kıyıları arasında kalan kısma da *Ege Denizi(!)* denilmektedir (Tuncel, 2020). Akdeniz'in çok geniş bir alana sahip olması nedeniyle hem iletişimin hem de farkındalığın kolay oluşabilmesi için geçmişten günümüze kadar farklı bölümler ve farklı isimlerle ifade edildikleri tespit edilmiştir.

Multidisipliner olarak önem arz eden bu bölge ya da alanın isimlendirilmesi sürecini ve sonrasındaki gelişmeleri coğrafyanın farklı konuları (özellikle de siyasi ve bölgesel coğrafya konuları) açısından incelemenin önemli çıkarımlar sağlayacağı aşikârdır. Türkiye'nin içinde bulunduğu Doğu Akdeniz kesimi, özellikle hidrokarbon kaynaklarının varlığının tespiti sonrasında, daha önemli hale gelmiştir. Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı çizgisine sahip olan Türkiye bu süreçte önce tarihten günümüze ismi Adalar Denizi olan kesimin hiçbir sebep olmadan kendi çıkarları doğrultusunda Ege Denizi[*] olarak isimlendirilmesine şahit olunmuştur[**]. Sonrasında Ege ve Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın devamlı olarak istilacı şekilde

* Anadolu'ya ilk yerleşen Türkler, yarımadanın en batı ucuna geldiklerinde, karşılarına büyük bir deniz çıkar. Sözkonusu bu denizi zamanla tanıyan Türkler, içinde çok sayıda ada olduğu için "Adalar Denizi" adı verirler. Bölgede hüküm süren Aydınoğulları Beyliği ve Osmanlı kaynaklarında hep "Adalar Denizi" olarak geçer. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde (1913), Ali Tevfik tarafından kaleme alınmış "Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası" adlı kitapda da bu denizin adı "Adalar Denizi" olarak geçer. Hatta Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Latin alfabesiyle ilk defa Tefeyyüz Kitaphanesi tarafından 1931 yılında yayımlanan ve Mektep Haritaları Mürettibi Muallim Abdülkadir, Kuleli Askerî Lisesi Coğrafya Muallimi Kaymakam Mehmet Rüştü ve Kandilli Lisesi Muallimlerinden Hattat Süreyya tarafından hazırlanmış olan Mükemmel Umûmî Atlas'da da bu denizin adı, "Adalar Denizi" olarak yazılmıştır. Ne yazık ki, daha sonraki yıllarda, bu denizin adı, Türk atlaslarında ve kitaplarında "Ege Denizi" olarak kaydedilmeye başlanmıştır (https://www.dunyabulteni.net/makale).

** Dünyanın çeşitli bölgelerinde (örneğin, Orta Asya'da) bu tür isim değiştirme süreçleri bilinçli olarak küresel güçler tarafından yapılmaktadır (Kapan, 2019). Dünyanın genelinde de görüleceği üzere jeopolitik işgal genelde dil ile başlamaktadır.

topraklarını genişletmesi hususunda gereken cevaplarda da daha tedbirli davranıldığı gözlenmiştir. Günümüzde ise (yukarıda da değinildiği gibi) hidrokarbon kaynaklarının tespiti sonrasında Avrupa merkezli haritalarda Türkiye'nin deniz yetki alanlarını Antalya Körfezi'ne sıkıştırılma çalışmaları yürütülmek istendiği açıkça görülmektedir. Tüm bu gelişmeler sadece bir tesadüf mü? İsim ile başlayan, algı inşası ile devam eden bu süreçte jeopolitik açıdan bölgede dikkatli olunması gerektiği açıktır. Objektif olarak yapılan sınır ve bölge tanımlamalarına göre Doğu Akdeniz'de yer alan ülkeler (bölgenin en uzun sınırına ve en fazla nüfusuna sahip olan, aynı zamanda "coğrafyanın üstünlüğü" gibi birçok etmen açısından en önemli ülkesi olan) Türkiye'den başlayarak Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya, Tunus, İtalya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ülkelerinden ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden oluşmaktadır.

Akdeniz Havzası'nın son günlerde dünya gündeminde fazlaca yer alması sadece günümüze has değildir; Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında doğal bir koridor olmasının yanında nüfus, kültür, ekonomi, askerî ve siyasi konularda tarih boyunca hep önemli bir jeopolitik saha olarak görülmüştür. Sahip olduğu önemli fiziki ve beşeri coğrafya unsurları ile uluslararası sahnede hep değerli görülmüş olup büyük devletler bu coğrafyayı santranç tahtası olarak kullanmaya devam etmektedir. Doğu Akdeniz'de tespit edilen hidrokarbon kaynaklar ve düzensiz göçmenlerle ilgili sorunlar günümüzde dünyanın gündeminde sıkça yer almaktadır. Aslında sadece son beş yılda yaşanan gelişmelere bile bakıldığında, bölgede hiçbir hukuki hakkı bulunmayan ülkelerin birçok ticaret ve savaş gemilerini bilinçli olarak bölgeye sevk ettikleri ve bölgede tutmakta oldukları görülmektedir. Hiçbir ülkenin bölgedeki sorunları çözme gibi bir amacının olmadığı alenen bilinen bir gerçektir. Zaten yapılan anlaşmalardan da görüleceği gibi, normalde biraraya gelmesi zor görülen ya da o anlaşmanın hak kaybına yol açtığı çok açık olarak görünen ülkeler (örneğin, Yunanistan-Mısır gibi) aynı masada buluşabilmektedir.

Cumhuriyet'in 100. yılına yaklaşan, bölgesel ve küresel anlamda kendi gücünün farkında olan Türkiye için tüm bu parametler doğrultusunda Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunların çözümü adına uluslararası örneklerinde de olduğu gibi *coğrafyanın üstünlüğü* ve *uluslararası hukuk kuralları* çerçevesinde bir sonuca varılması beklenen bir durumdur. Bu özellikler belirlenirken de aslında yeniden buluş yapmak ya da var olanı yeniden inşa etmek gerekmemektedir. Coğrafya, uluslararası hukuk ve uygulama örnekleri sınır paylaşımının açıkça nasıl yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bölgesel ya da küresel olarak sahada var olan devletler temelde sorun olarak gördükleri konularda gerçekten anlaşmak mı istemektedirler yoksa hep gasp ile elde etmesi gerekenden daha fazlasını istemekte midirler? sorusunun cevabında yatmaktadır.

2. Coğrafyanın Üstünlüğü

20. yüzyılın başlamasıyla birlikte küresel sistemde ulaşımın ve teknolojik gelişmelerin hızlanması ve yeni enerji kaynak sahalarının tespit edilmesi, kara alanlarının ardından deniz ve okyanus alanlarının da yeni çatışma ve paylaşım alanları olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sonraki süreçte bu alanlar üzerinde küresel anlamda hak edişler ve bu hak edişlere bir kural koyma çalışmaları hızlanmış, birtakım ilkelerden faydalanılarak ve hukuk kuralları bağlamında deniz alanlarının sınırlandırma çalışmaları geliştirilmiştir. Bu sınırlandırma da temel olarak ülke ve bölgelerin birbirlerine karşı "hakkaniyet", "hakça çözüm", "eşit uzaklık", "oransallık" gibi temel hususları üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda "coğrafyanın üstünlüğü"ne (coğrafyanın yeniden biçimlendirilmesinin mümkün olmaması, coğrafi olarak kapatmama/kesmeme, karanın denize hâkim olması, doğanın yeniden şekillendirilmesinin mümkün olmaması, sınırlandırmada devletlerin ve bölgelerin ünik özellikleri –örneğin adalar gibi birçok coğrafi hususa-) dayanan bu unsurlar ilke olarak belirlenmiştir (Tablo 1). Deniz alanlarının kullanım haklarının paylaşımında ve kullanım haklarının belirlenmesinde birden çok husus belirlense de bazılarının öne çıktığı uygulama örneklerinden tespit edilen ve bilinen bir kaidedir. Bu öne çıkan hususlardan birisi de *Coğrafyanın Üstünlüğü* ilkesidir; zaten temelde bu ilkelerin uygulanabileceği bir denize sahip olunması ve bu denize ait kıyı coğrafyasında hak iddia edilmesi başat ilke olduğunun ispatıdır.

Uluslararası arenada da kabul gören bu husus 1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı'nın Sınırlandırılması Davası'nda, 1984 Maine Körfezi Sınırlandırma Davası'nda (daha fazla örneğe tablo 1'den bakılabilir) hatta ve hatta Uluslararası Adelet Divanı'nın da aldığı kararda "*Sınırlandırma, coğrafi alanlarının başta var olmasına dayanan sonrasında eşit uzaklık ilkesinin ya da diğer sınırlandırma ilkelerinden faydalanılması ya da birleştirilmesi aracılığıyla yapılabilir"* şeklinde ifade edilmiş, Coğrafyanın Üstünlüğü ilkesinin önceliği belirtilmiş ve coğrafyanın yeniden şekillendirilmesinin söz konusu olmadığı açıkça dile getirilmiştir (Açıkgönül, 2012:75). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 83. maddesinde "sahilleri bitişik ve karşı karşıya bulunan devletlerin kıta sahanlığının belirlenmesinde hakkaniyete uygun olarak ve bir anlaşma ile sınırların belirlenmesi gerekliliği" belirtilirken "başta coğrafi üniteler olmak üzere jeolojik ögeler, bölgede saptanmış başka sınır varlıkları, devletin yaşamsal çıkarları, bölgede ortak petrol yatak varlığı ve tarihsel hakların varlığının incelenmesi gibi coğrafi unsurların irdelenmesi gerekliliği" de ifade edilmiştir (Pazarcı, 2015: 286; Kütükçü, 2016:88). Küresel boyutta deniz yetki alanlarının paylaşımında yapılan tüm antlaşmaların zeminlerinde temelde coğrafya üzerinden yola çıkıldığı, sonrasında diğer hususlara bakıldığı açıkça gözlemlenmektedir.

Tablo 1: Deniz Yetki Alanlarının Karar Verilmesinde Coğrafyanın Üstünlüğü İlkesi Doğrultusunda Verilen Örnekler

No	Yıl	Taraflar	Dava-Konu-Anlaşma Adı	Deniz Yetki Alanın Kararında Uygulanan İlke
1.	**1969**	Hollanda-Danimarka-Almanya	Kuzey Denizi Davası	Üç ülke arasında mevcut coğrafya incelendikten sonra eşit uzaklık yerine hakkaniyet ilkesi ile çözüme kavuşmuştur.
2.	**1977**	İngiltere-Fransa	İngiltere-Fransa Arasındaki Sınırlandırma Davası	Adaların sadece kara suları kadar kıta sahanlığına sahip olabilecekleri kararına varılarak coğrafyadan yola çıkılarak eşit uzaklık ilkesiyle birlikte karar verildi.
3.	**1982**	Tunus-Libya	Tunus-Libya Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması Davası	Coğrafyanın üstünlüğünden yola çıkılıp hakça dağıtım ilkeside gözetilerek karar verilmiştir.
4.	**1983**	Gine- Gine Bissau	Gine-Gine Bissau Davası	Ortay hattın ters tarafında yer alan Alcatraz Adaları'na, Eritre Yemen davasında olduğu gibi kara suları kadar deniz yetki alanı tanınmıştır.
5.	**1984**	Kanada-Amerika	Maine Körfez Davası	Doğal uzantı ve hakkaniyet unsurları açılarından ele alınmış ayrıyeten adalara da nüfus ve ekonomik unsurlar açısından değerlendirerek makul oranda sadece kendi çevrelerinde dar bir hat belirlenebilir denilmiştir.
6.	**1985**	Libya-Malta	Libya/Malta Davası	Kıyı uzunluklarının oranından yola çıkılarak karar verilmiştir.
7.	**1992**	Kanada-Fransa	Saint Pierre- Miguelon Davası	Bölgedeki girintili ve çıkınıtılı yapı, adaların sahil uzunlukları gibi hususlar değerlendirilmiş ancak sonuca coğrafyaların açık denize ulaşma hakkı üzerinden varılmıştır.
8.	**1993**	Norveç-Danimarka	Jan Mayen Davası	Kıyı uzunluğu, deniz altı uzantısı, sosyo ekonomik durum gibi coğrafi veriler incelenmiş ortay hatta yapılan düzenleme ile karara varılmıştır.

9.	**1999**	Eritre-Yemen	Eritre/Yemen Davası	Cebel el-Tayr ve Zubeyr adalarına kara suyu genişliği kadar deniz yetki alanı tanındı. Bahse konu iki ada, iki ülke arasında ortay hattın belirlenmesinde dikkate alınmamıştır. Mahkeme adalara kara suyu kadar genişlik tanımış ve ortay hattın belirlenmesinde bu adalar dikkate alınmayarak coğrafyanın üstünlüğü ilkesinden yararlanılmıştır.
10.	**2001**	Bahreyn-Katar	Katar-Bahreyn Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası	Coğrafya açısından bölge incelendikten sonra karar eşit uzaklık ilkesiyle belirlenmiş, iki ülke ortasında bulunan ve nüfusu olmayan Qit'at Jaradah Adası'na hakkaniyet çerçevesinde hak vermemiştir.
11.	**2002**	Kamerun-Nijerya	Kamerun- Nijerya Davası	Bölgedeki hâkimiyet coğrafyanın üstünlüğünden kaynaklı olarak direkt Kamerun'a bırakılmıştır.
12.	**2007**	Nikaragua-Honduras	Nikaragua-Honduras Davası	Coğrafyanın fiziki unsurlardan morfolojik yapısı göz önünde bulundurarak sınırlandırmayı 'açıortay' yöntemine göre yapılmıştır.
13.	**2009**	Romanya-Ukrayna Davası	Romanya-Ukrayna Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası	Coğrafyanın özel şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini orta hattın ters tarafında yer alan Serpent (Yılan) Adası'na sadece kara suları kadar etki tanınmasına karar verilmiştir.
14.	**2012**	Bangladeş ve Myanmar Davası	Bangladeş ve Myanmar Davası	Myanmar'ın karşısında bulunan ve Bangladeş'e ait olan St. Martin's Adası'na Eritre-Yemen, Gine-Gine Bissau davalarıdaki gibi kara suları kadar deniz yetki alanları tanınmıştır.
15.	**2012**	Nikaragua-Kolombiya	Nikaragua-Kolombiya Davası	Diğer dava örneklerinde olduğu gibi Coğrafyanın Üstünlüğü ilkesinden yola çıkılarak adaların etkisi kara suları dışında etki verilmez şeklinde karar verilmiştir.

"Coğrafyanın Üstünlüğü" ilkesinin tanımlamasının da tam olarak yapılmadığı görülmektedir. Bu ilkeyi/kavramı, "Sınırlandırma süreçlerinde *anakaranın mevcudiyeti, özellikleri (morfolojisi, uzanış yönü, yapısal karekteri vb.), niteliği (kıyının uzunluğu, yüksekliği, genişliği vb.) gibi fiziki coğrafya özellikleri ile ekonomik*

gücü (özellikle adalar söz konusu ise), nüfus miktarı, yerleşim alanı büyüklüğü, jeopolitik hususları gibi birçok beşerî coğrafya özellikleri açısından doğrudan ya da dolaylı yönlerden karar alma sürecinde bulunanlara sunulan detaylı bilgilerin tümü" şeklinde ifade etmek mümkündür. Sınırlandırma süreçleri sırasında coğrafyanın temel etken olarak belirlenmesi, ardından oransallık, eşit uzaklık, kapatmama, kesmeme, hakça çözüm gibi tüm unsurların tek bir çatı altında (başka bir ifadeyle *hakkaniyet ilkesi/karinesi* altında) toplanıp değerlendirilmesinin yeterli olacağı açıktır. Zaten küresel boyutta deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ile ilgili uygulamalarda da (1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı'nın Sınırlandırılması Davası, 1984 Maine Körfezi Sınırlandırma Davası gibi) temelde coğrafya üzerinden yola çıkıldığı, sonrasında diğer hususlara bakıldığı açıkça gözlemlenmektedir.

"Dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli zaman dilimlerinde bazı önemli bölgeler, *Büyük Oyun* ya da *Gölgelerin Oyunu* olarak adlandırılan mücadelelere sahne olmaktadır. Son yüzyılda bu mücadelelerin ödülünü de genelde zengin petrol ve doğalgaz yatakları oluşturmuştur" (Asprey, 1998; Timor, 2012). Bir ülkenin, bölgenin veya şehrin gelişmesi, çoğu zaman alanın sahip olduğu fiziki ve beşeri lokasyonuna da bağlı olduğu açıkça görülmektedir (Kapan ve Çoşanar, 2020). Yıllardır karaların bu mücadelelerden nasibini alması sonrasında ivmenin denizlere kaydığı da alenen görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan deniz yetki çatışmalarında Akdeniz'in özelde ise Doğu Akdeniz'in bu tartışmalar dışında kalabileceği hiçbir mecra tarafından düşünülmemiştir. Özellikle 21. yüzyılda su ve suya dayalı hususların giderek önem kazandığıda görülebilmektedir (Yeşilbaş ve Kapan 2021). Su kaynaklarının var olan jeopolitik (jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültür alt unsurlarıyla birlikte) öneminin yanında bir de hidrokarbon kaynaklar açısından zengin olduğunun kanıtı, sonrasında uzun yıllardır suların sakinleşmediği bölgede yeni sorun ve problemler olarak ortaya çıkmış ve çıkacağı da aşikârdır.

Doğu Akdeniz ile ile ilgili olarak coğrafyanın üstünlüğü ilkesi doğrultusunda karar verebilmek için başta kara ve deniz altı jeomorfolojisinin iyi tahlil edilmesi, en doğru sonuca ulaşılmasında önemli bir parametredir. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimleri tarafından açıklanan ya da var gibi gösterilen tüm olaylar ve sıkıntılar, bir de *hakkaniyet, hakça çözüm, eşit uzaklık, oransallık ilkeleri* açısından ele alındığında aslında çözümü ortadadır. Tarihten günümüze amacı çözüm olmayan bu ülkelerin bölgesel de factolarla işi kendi lehlerine çözdürme istekleri, kendine has bir coğrafi yapıya sahip olan bu alanda anlaşma zemininden uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Nihayetinde uluslararası bir çok örnek uygulamada da görüleceği üzere coğrafyanın üstünlüğü ilkesinde sadece kıyıların uzunluğu prensibi bile birçok davada çözüm için yeterli olmuştur. Ancak günümüzde Doğu

Akdeniz yetki anlaşmasında bölgesel konuların öncelikle çözülmesi gerekmektedir. Başta Filistin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kesiminin tanınma ile ilgili önemli sıkıntıları bulunmaktadır. "Bu durum hâlihazırda karmaşık olan sınırlandırma konularını, 'tanıma' eksenli ve daha ziyade politik bir zemine çekerek, olduğundan daha da problemli bir hâle getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye bu denkleme hem Doğu Akdeniz'de bir kıyıdaş devlet olarak, hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıyan yegâne devlet olarak dâhil olmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'ın agresif bir şekilde sürdürdüğü karşı-iş birlikçi politika, en çok Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ve Türkiye'nin haklarına zarar vermektedir" (Apaydın, 2018). Aslında bu süreç 1950'li yıllardan başlayarak Yunanistan'ın Kıbrıs'ı İngilizlerden koparıp kendisine bağlama çalışmaları içinde bulunduğu ve 1960'lı yıllardan başlayarak Yunanistan'ın yavaş yavaş Doğu Akdenizde hak iddia ettiği ve adalarını fiilen silahlandırmaya başladığı da bilinmektedir. Sonrasında 1984-85 yılları içinde Adalar Denizi'nin doğusundaki adalarının Yunanistan tarafından askerleştirilmesi ve silahlandırılması girişimleri de alenen yapılmıştır. Bugün Adalar Denizi'nin doğusunda yer alan önemli adaların büyük bir bölümü, Yunanistan'a ait olsa da sanki Türkiye bölgenin en uzun kıyı uzunluğuna (Doğu Akdeniz sınır uzunluğu 2.280 km.), 783.562 km^2 lik büyük bir yüz ölçümüne, Adalar Denizi ve Akdeniz'de sayısı 60'ı bulan ada ve adacıklara sahip değilmiş gibi lanse ettirilmektedir. Gökçeada, Bozcaada ve Uzunada dışındakilerin 25 km^2 nin altında bir yüz ölçümüne sahip olması ve bunların 39 tanesinin yüz ölçümü 1 km^2'nin de altında olmasından kaynaklı olarak Yunanistan bölgede daha fazla hak iddiasında bulunmaktadır (Pazarcı, 1986). Söz konusu sahada bulunan adalar, Başeren'in (2010) de ifade ettiği üzere Yunan ana karası ile Anadolu kıyıları arasında çizilen ortay hatta bakarak "*Ters Tarafta*" yer alan adalar olduklarından, sınırlandırma konusunda kıyı oluşturamaz ve kara suları dışında kıta sahanlığına sahip olamazlar. Bu husus Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen kararlarda da (Tablo 1, Şekil 1) açıkça görülmektedir.

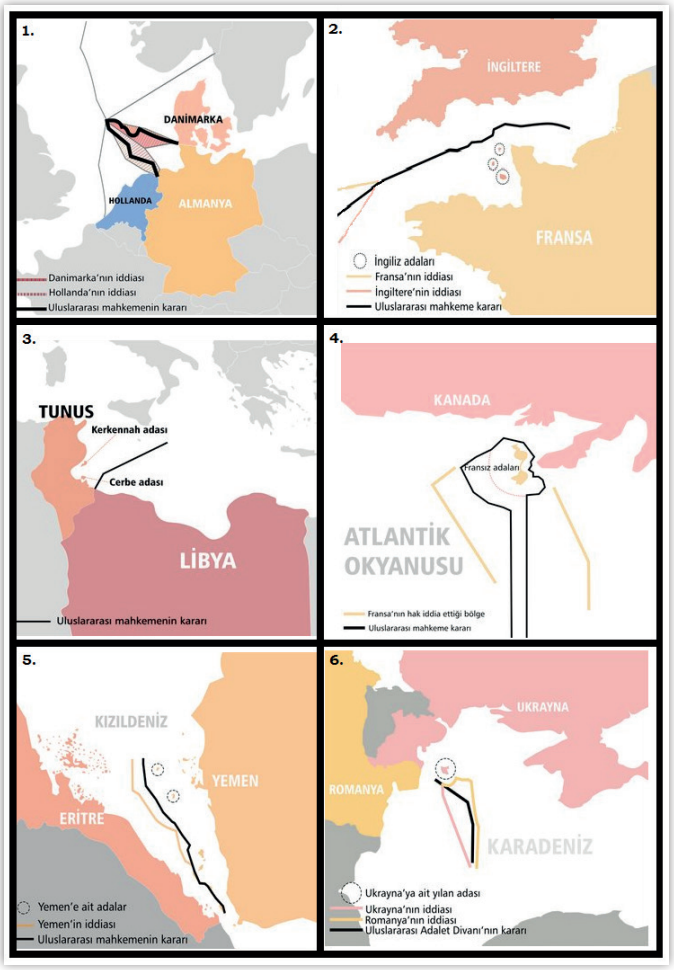

Şekil 1: Coğrafyanın Üstünlüğü İlkesi Doğrultusunda Alınan Uluslararası Tahkim Kararları **Harita 1:** 1969 Kuzey Denizi Davası, **Harita 2:** 1977 İngiltere Fransa Davası, **Harita 3:** 1982 Libya Tunus Davası, **Harita 4:** 1992 Kanada Fransa Davası, **Harita 5:** 1999 Eritre Yemen Davası, **Harita 6:** Romanya Ukrayna Davası. Kaynak: Clash Report, 2020.

Bu kapsamda Girit, Kaşot, Çoban, Rodos ve Meis adalarının bir hatla birleştirilerek Yunanistan için Türkiye'nin sınırlandırma bölgesine cepheli ilgili kıyı şeridini ortadan kaldıran yeni bir kıyı/yeni bir hak oluşturması mümkün değildir. Herhangi bir sınırlandırma işleminde, aralarında duruma uygun olan prensiplerin seçilebileceği bir hakkaniyet prensipleri listesinin mevcut olduğu ilgili yargı ve hakemlik kararlarından ortaya çıkmaktadır. Kararlardan ön plana çıkarılan prensip "coğrafyanın üstünlüğü" prensibidir (Yaycı, 2012). Coğrafya ile kastedilen, iki

ülke arasında sınırlandırmaya konu olan alandaki ana kara coğrafyasıdır. Kıyıların uzunluğu, kıyı çizgisi üzerindeki kıvrımlar, girinti ve çıkıntılar kural olarak elde edilecek deniz alanını belirleyen önemli coğrafi faktörlerdir. Coğrafyanın üstünlüğü kapsamında dikkate alınan bir diğer husus ise, adaların ortay hatta göre coğrafi konumudur. Bu çerçevede, iki ana kara arasındaki ortay hattın ters tarafında kalan adalar, kendi kara suları kadar deniz yetki alanına sahip olabilmektedir. Sınırlandırmada dikkate alınan bir başka önemli prensip ise, "kapatmama" prensibidir. Bu prensip çerçevesinde, mahkeme kararlarında; kıta sahanlığı genişliğinin tespitinde her ülkeye kendi kıyılarına yakın alanların bırakılmasının gerektiği, bir ülkenin yakınındaki deniz alanının bir başka ülkeye verilmesi ile sonuçlanan bir sınırlandırmanın, hakkaniyete aykırı olduğu vurgulanmıştır. "Coğrafyanın Üstünlüğü" ile birlikte değerlendirilen "Kapatmama" prensibi; bir ana kara ile bu ana karanın karşısında bulunan bir adanın, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında birbirleriyle eşit etkiye sahip olamayacağının bir ifadesidir. Dolayısıyla "ortay hattın" kuzeyinde kalan Kıbrıs Adası ile Yunan adalarının ters tarafta bulunmaları ve Anadolu sahillerinin önünü kapatmak suretiyle Türkiye'nin denize açılımını engelleyecek coğrafi bir konumda olmaları nedeniyle, söz konusu adaların sadece kara suları kadar deniz yetki alanlarına sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda, mahkeme; Karadeniz'de Romanya ile Ukrayna arasındaki davada Yılan Adası'na sadece kara suları kadar deniz yetki alanı tanımıştır. Sonuç olarak, "Coğrafyanın Üstünlüğü" ve "Kapatmama" prensipleri ile bu kapsamda uygulanan ortay hat metoduna konu olan adalara kara suları kadar deniz yetki alanı tanınması gerekmektedir (Yaycı, 2012). Bu unsurlara ek olarak Uluslararası Adalet Divanının bu tür anlaşmazlıkları hakkaniyet karinesi açısından da incelediği bilinmektedir. Başeren (2010) de bu durumu 1982 sözleşmesinin öngördüğü hakkaniyet ilkeleri değişik durumlara göre farklılık arz ettiği için coğrafyanın üstünlüğü ilkesi esasına göre çizilmesi gereken bir deniz yetki alanı söz konusu olacaktır şeklinde dile getirmiştir. Coğrafyanın üstünlüğünden kasıt ise yine kıyı şeridinin uzunluğudur. Kıyı şeridinin durumu sınır çizgisinin güzergahının belirlenmesi için önemli bir ölçüt olacaktır. Hakkaniyetin sağlanabilmesi için ise kıta sahanlığı ve MEB alanlarının bütün argümanları etkin bir şekilde dikkate alınmalıdır. Öncelikle, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında uluslararası hukukun ortaya koyduğu kural nedir, buna bir bakılması gerekmektedir. Uluslararası hukuka göre sınırlandırma hakkaniyete uygun olmalıdır. Peki, hakkaniyete uygun sınırlandırma nasıl olmalıdır? Bu sorunun cevabı coğrafyaya işaret eder. Coğrafya bağlamında ortaya çıkan ana kavram yine "kıyı uzunlukları"dır: Daha uzun kıyıya sahip devletlere daha geniş kıta sahanlığı, daha kısa kıyılara sahip devletlere, daha küçük kıta sahanlığı. Bir sınırlandırma

metodu olarak "ortay hatlar" eğer "hakkaniyete" hizmet ediyorsa uygulanmasında bir mani bulunmamaktadır (Başeren, 2010: Tuncer ve Altınsoy, 2020).

Gelinen son noktada, özellikle başta Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İsrail'in diğer taraflarla ikili anlaşmalar yapma yoluna giderek mevcut uluslararası hukuk normlarına aykırı hareket ettikleri tespit edilmiştir. Oysa yarı kapalı bir havza olan Doğu Akdeniz'de taraflardan biri veya birkaçının göz ardı edildiği her durum yeni bir çözümsüzlük olarak tekrar karşımıza çıkacaktır. Bu noktada bölgeden elde edilecek enerji kaynaklarının yine aynı coğrafya içerisinde pazarlanabileceği hususu dikkate alındığında hem Türkiye hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bu denklemin dışına itilemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Doğu Akdeniz'de bir an evvel kıyıdaş ülkeler Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) politikasını açıkça ve doğru olarak ortaya koyması gerekmektedir (Şanlıer, 2018).

Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi kendine has ünik yapısı, adaların durumu, siyasi tanınma problemleri, küresel güçte devletlerin bölgede bulunma isteği -Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması ve bu yolla Avrupa Birliği'nin Doğu Akdeniz'de İsrail'e kadar uzanan hâkimiyet alanı oluşturma girişimigibi birçok sıkıntılı hususu içerisinde barındıran bir coğrafi bölgedir. Bu alandaki problemlerin ancak coğrafyanın dilini dinleyerek aşılması mümkün gözükmektedir. Dünyadaki alınmış karar örneklerinden de görüleceği gibi coğrafyanın üstünlüğü konumuna, nüfusuna, ekonomik ve sosyal durumu gibi beşerî coğrafya özelliklerinin yanında yükseklik, derinlik, uzunluk ve kapladığı alan gibi fiziki unsurlara göre de değişebilmektedir. Coğrafyanın üstünlüğü prensibinin bir yansıması olarak sınırlandırmada tarafların kıyıları ana karalarının başlama çizgisini oluşturur. Bu kıyılar Güney Kıbrıs Rum Yönetimi için adanın güney kısmı, Yunanistan için Yunanistan ana karasıdır. Orantılılık ve hakkaniyet prensibi uyarınca taraflara verilecek deniz alanı, her bir devletin kıyı uzunluğuyla orantılı olmalıdır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip devlettir. Bu nedenle kendisine ayrılan deniz alanlarının Kıbrıs Adası veya Yunan adaları karşısında eşit bölünmesi hakça olmayacaktır ve kabul edilemez. Yunanistan'ın Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis adalarının ortay hattın ters tarafında yer alması nedeniyle Doğu Akdeniz'de MEB ya da kıta sahanlığına sahip olması ya hiç mümkün değildir ya da çok çok kısıtlı sadece ada çevresinde etki tanınması mümkün olabilir. Özellikle Meis Adası'nın konumu ve büyüklüğü, kendisine kara suları dışında bir deniz alanı tanınmasını tartışmasız bir biçimde imkânsız kılacak niteliktedir (Apaydın, 2018). Uluslararası deniz yetki alanlarının sınırlandırmasında kullanılmak üzere birçok ilke belirlendiği ve bu ilkelerin aslında aynı şeyleri ifade ettiği açıkça görülmektedir. Coğrafyanın üstünlüğü ve hakkaniyet ilkeleri açısından Doğu Akdeniz'e ve

diğer sorunlu alanlara bakıldığında aslında en düşük düzeyde eğitim alan bir kişi tarafından bile alenen tespit edilip çözülebileceği görülebilmektedir. Ancak bu ilkelerin ve sorunların daha da üzerinde aslında ülkelerin daha fazla nasıl jeopolitik güç elde edebilirim isteğinin olduğu ve bu gaye için hak ediş mücadelelerinin yaşandığı tüm devletler tarafından bilinen bir gerçektir.

3. Jeopolitik Önem

Tüm canlılar yaşam alanlarını oluşturmak için bir ortama ihtiyaç duymaktadır. Ancak var olan bu mekânda ve geçen zaman içerisinde sadece kendi istekleri doğrultusunda değil coğrafyanın da onlara sağladığı lokasyon, arazi şartları gibi sahip oldukları ve olmadıkları özellikler üzerinden düşünülüp planlama yapılmasının gerektiği görülmüştür. Diğer yandan sadece bu mücadelenin de yeterli olmadığı aynı zamanda "fikirler, formlar, imgeler ve hayaller ile de var olanın üstünde durulması" (Said, E. W. 2012) gerektiği de görülmektedir. Aslında tam da bu noktada beşerî coğrafyanın bir kolu olarak devlet ile ülke arasındaki coğrafî ilgiyi fikir, form ve hayaller açısından da ele alan siyasi coğrafya devamındaki jeopolitik ortaya çıkmıştır. Jeopolitik ile siyasi coğrafya kavramları çoğu zaman karışsa da çok genel hatlarıyla "jeopolitiği siyasi coğrafyanın devamı niteliğinde görenler" ve "tamamen farklı bilim dalı olarak görenler" şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Ancak siyasi coğrafya ve jeopolitik ile uğraşan bilim insanlarının çalışmalarında aynı kaynaklardan yararlansalar da aynı şey olmakları yönünde bir ortak kanıya ulaşılmıştır (İlhan, 1989; Günel, 1994; Özey 2003). İlhan'a (1989) göre, jeopolitiği siyasi coğrafyanın bir bölümü olarak görmek yerine devamı olarak görmek gerekmektedir (Akengin, 2017). Jeopolitik günümüzde dünyada önemsenen ve üzerinde durulan önemli alanlardan biri olmakla beraber yaşanan dönemin şartlarına göre çeşitli yeni parametlerle genişlemesi (Eleştirel Jeopolitik, Uzay Jeopolitiği) daha olağan görülmektedir. Sahip olduğumuz topraklar üzerinde jeopolitik etkinin gücü her zaman fark edilmiş, ancak bazen iyi bazen de kötü yönetildiği dönemler olmuştur.

Geçmişten günümüze incelediğimizde 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı döneminde siyasi coğrafya alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmışsa da tam anlamıyla bu isim verilmemiştir ve kısa bölümlerden ibaret olarak kalmıştır. Bu isimlere yakın olarak, 1889 yılında Necip Fazlı Selanikli'nin Cortambert'ten yaptığı *Coğrafyayı Tabi'i ve Politiki* adlı çevirisi, Rıfat Efendi tarafından aynı isimle yapılmış bir çevirisi, Ahmed Cemal Bey'in *Coğrafya-i Askeri*si ve 1871 yılında Ayntabi Abdullah'ın *Amerika Hududu Seyahatnamesi* isimli tercüme çalışmalarıdır (Çetin,

2017; Akengin, 2019). Cumhuriyet'in kurulmasından sonrasındaki ilk çalışmalar ise ancak 1950'li yıllardan sonra yapılmıştır (Selen, 1956; Öngör, 1963; Tümertekin, 1962; Öngör 1964; Korkut, 1970; Göney,1979). Uluslararası camiada ise jeopolitik düşünce 19. yüzyılın sonlarında coğrafyacılar tarafından ortaya çıkarılmış ve diğer düşünürler dönüşümleri analiz etmeye, açıklamaya ve anlamaya çalışmışlardır (Heffernan 1998; Kearns 1983, 1993; Kern 1983; Smith 1999; Dodds, K. ve Atkinson, D. 2000). 1980 sonrasında ise Carl Sauer'in ifadesiyle "coğrafi ailenin şımarık çocuğu" şeklinde tanımlanmış (Sauer 1927; Dodds, K. ve Atkinson, D. 2000) ve Türkiye'de de kalıcı bir ün kazanarak çalışmalar yoğunlaşmıştır.

Jeopolitika ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır; jeopolitikayı "coğrafi politika", "coğrafyaya dayanan politika" ya da en iyi olarak "coğrafyanın yönlendirdiği politika" şeklinde anlamak (İlhan, 1989); "coğrafya, güç ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkiye yönelik inceleme yapmak" (Overland, 2015) şeklinde tanımlar mevcuttur. Türk Dil Kurumu ise (İngilizce/Geopolitics, Fransızca/Geopolitique, Almanca/Geopolitik kavramı için) "bir devlette, bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki olarak" tanımlamıştır. Ancak bu kavramlarla anlatılanların gerçekler karşısında yer yer yetersiz ya da kapsamsız kaldığı düşülmektedir. Bu kavramlar yerine *"bir devlette veya bir bölgede uygulanan ve uygulanacak olan politikaların o yerin sahip olduğu fiziki ve beşerî coğrafyasındaki tüm etkenler açısından düşünülüp ilgili planlamaların uluslararası ilişkiler, ekonomi, tarih(kültür) gibi çeşitli disiplinler bağlamında da kritik edilerek değerlendirmesine ve coğrafi politika/siyasa üretilmesine jeopolitik denilir*" şeklinde bir tanımlama daha uygundur. Jeopolitik kavramı ilk kez 1899 yılında İsveçli Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır (Anaz, 2012). Daha sonra alt unsurları olarak görülen *jeostrateji* kavramı 1942 yılında Frederic L. Schuman tarafından, *jeoekonomi* kavramı 1990'lı yıllarda Luttwak tarafından ve *jeokültür* kavramı da 1991 yılında Wallerstein, I.M. tarafından bugünkü anlamlarında kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda bunlara *jeoenerji, jeotarih, jeososyoloji, jeoplanlama, jeogüvenlik* gibi alt dalların eklenmesi muhtemeldir.

Jeopolitik ile coğrafya birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Jeopolitikanın alt etmenlerinden olan jeostrateji, jeoekonomi ve jeokültür planlamaları dönem dönem yöneticilerin farklılaşmasıyla birlikte değişebilirken ülkelerin sahip olduğu "jeo" yani "yer" kavramının değişimi ve gelişimi daha zordur. Dolayısıyla günümüz devletlerinin politikalarını geliştirirken sahip oldukları fiziki ve beşeri etmenleri göz önüne almadan adım atmaları çok da mümkün değildir. Eğer bu unsurlar üretilmeden adım atılmaya çalışılırsa sonuç kalıcı olmayacak ve alt unsurları doldurulmadan inşa edildiği için uzun soluklu adımlar hâline gelmeyecektir (Polat,

2015). Günümüz dünyasında küreselleşme ile birlikte uluslararası ticarette sınırlar ve sınırlamalar ortadan kalkmaya başlamış, bununla birlikte bir yandan ülkeler daha fazla ticari serbestliğe kavuşurken diğer yandan henüz paylaşımı tamamlanmamış denizlerde sınırların belirlenmesine ilişkin çatışmalar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda deniz alanlarında belirlenmiş olan sınırlandırma anlaşmaları, özellikle ülkelerin ticari, siyasi ve askerî faaliyetleri açısından büyük önem arz etmektedir. Her ne kadar "denizlerin serbestliği ilkesi" söz konusu olsa da uygulamada dikkat çeken sınırlamalar ve ülkelerin birlikte yaptıkları çeşitli anlaşmalar, kimi taraflar için denizlerde üstünlük sağlarken kimi taraflar için de çeşitli kısıtlamalara neden olabilmektedir (Ceyhun, 2019). Türkiye'yi çevreleyen Karadeniz, Adalar (Ege) Denizi ve Akdeniz'in Soğuk Savaş sonrasında siyasal ve ekonomik anlamı, geçmişle farklılaşarak son derece dinamik ve çok yönlü bir boyut kazanmıştır. Bu bölgede özellikle enerji potansiyeli düşünüldüğünde, stratejik değerleri her zamankinden fazladır. Ayrıca enerji kaynakları ulaşımının güvenliği açısından bu üç denizin önemini arttırmıştır. Kısacası Karadeniz, Adalar (Ege) Denizi ve Akdeniz, Soğuk Savaş sonrasının jeopolitik değeri artan, yeni çıkarların çatışma ve çakışma bölgelerindendir. Doğu Akdeniz'in Orta Doğu ve hatta Hazar Havzası ile ilişkilendirilerek enerji kaynaklarının ulaştırılmasında stratejik önemi üst düzeydedir (Hacısalihoğlu, 2001). Ama Doğu Akdeniz gibi insanlığın varlığından günümüze kadar geçen sürede her zaman çok önemli olan bölgeler gelişen ve değişen dünya konjonktürü ile birlikte sadece karalarda değil denizlerde de paylaşım mücadelelerinin ve sahip olma isteğinin artmasına neden olmuştur.

Yakın zamana kadar devletler ülkelerinin kıyılarında yer alan deniz alanlarını nadiren sınırlandırma ihtiyacı duymuşlardır. Shakespeare'in bir oyununda yer alan karakterlerden birinin şu sözü bunun nedenini ya da denizlerin ne kadar önemsiz görüldüğünü açıkça ortaya koyan çarpıcı bir örnektir: "*Bir dönüm çorak toprak için binlerce mil kare deniz alanı verebilirim*" (Anderson, 2008). Ancak günümüzde dünya nüfusundaki hızlı artışla ve devletlerin kara ülkelerindeki kaynaklarının tükenmeye başlamasıyla bir mil kare deniz veya deniz dibi artık bir o kadar kara parçasından çok daha değerli hâle gelmiştir. Bu nedenle son yıllarda her şeyin değiştiği gözlenebilmektedir; başta ekonomik olmak üzere politik ve güvenlik mülahazaları deniz alanlarının sınırlandırılmasını devletler arasında çok önemli bir sorun hâline getirmiştir (Charney ve Alexander 1993; Acer, 2013). Bu tür sorunların çözümü adına tüm dünyada öncelikle uygulanabilecek ortak ana kavram ve unsurları (Coğrafyanın Üstünlüğü ilkesinden yola çıkılarak Kıta sahanlığı, Kıta Şelfi, Kara Suları, Münhasır Ekonomik Bölge vb.) ortaya çıkarma çalışmaları yürütülmüş, ardından da bir hukuk sistemi oluşturma girişimlerinde bulunulmuştur.

Kıta sahanlığı, kıta şelfi, kara suları vb. kavramlarının varlığı coğrafyacı ve jeologlar tarafından çok önceden bilinmekle beraber hukukçu ve siyasetçiler tarafından deniz dibi kaynaklardan yararlanma imkânının ortaya çıkmasıyla birlikte fark edilmiştir. Uluslararası deniz hukuku, tarihsel olarak 17. yüzyılda iki hukukçunun ortaya attığı görüşlerin çatışmasıyla ortaya çıkmıştır.

> Hollandalı hukukçu Hugo Grotius'un savunduğu "denizlerin tüm milletlere açık olduğu" görüşü temelinde gelişen "*denizlerin serbestliği görüşü*" (mare liberum) ile İngiliz hukukçular Welwood ve Selden'in savunduğu "denizlerin milletlerce paylaşılması" temelinde gelişen "*kıyı devletlerinin denizler üzerinde egemenliği görüşü*" (mare clausum) günümüz deniz hukukunu şekillendiren iki temel görüş olarak kabul görmektedir (Churchill ve Lowe, 1999; Tanaka, 2015). Sonrasında denizlerden faydalanma isteğinin artmasıyla birlikte deniz yetki alanlarını belirlemek maksadıyla önce karasuları sonrasında da sırasıyla bitişik, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge tanımları yapılarak kullanımının önünü açılmıştır (Açıkgönül, 2012).

Denizlere verilen önemin artması özellikle kıta sahanlığı kavramının ortaya çıkarılması dönemine denk gelmekte olup başlıca amaç deniz dibindeki kaynakların teknolojik gelişmelerle birlikte kaynakların işlenilmesine imkân vermesi olmuştur. Bu süreçte şüphesiz Truman ve Harry'nin, 1945 tarihli bildirisinin önemi çok fazladır.

> Truman ve Harry'nin bildirisinde, özetle, "*ABD kıyılarına bitişik olup, açık deniz altında yer alan ve kıta sahanlığını oluşturan deniz yatağı ile toprak altındaki hak ve yetkilerin ABD'ye ait olduğu, bu yetkinin esas olarak anakaranın denize doğru olan doğal uzantısı üzerinde kullanılabileceği, komşu devletlerle yapılacak kıta sahanlığı sınırlandırmasının hakkaniyet temelinde yapılması gerektiği, kıta sahanlığı üzerinde yer alan deniz alanlarındaki açık deniz rejiminde bir değişiklik olmayacağı*" ifade edilmiş (Truman, P. ve Harry, S., 1945; Kuran, S. 2006; Açıkgönül, 2012) ve sonrasında deniz ve okyanuslardaki var olan kaynaklar için asıl güç mücadelesi ve jeopolitik önemi başlamıştır. Zaten günümüzde uygulanan birçok deniz yetki ve kullanımında öncü olan hukuk konferanslarının (Lahey Kodifikasyon Konferansı/1930, Cenevre Deniz Hukuku Konferansı/1956, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı/1982) 1930 ve sonrasında yapıldığı bilinmektedir.

Türkiye coğrafyası açısından denizler ve denizlerin hâkimiyet alanının önemi aslında çok önce Atatürk tarafından tespit edilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından Atatürk'ün bu konuda 1915'te Çanakkale muharebelerinden sonra Alman gazeteci Ernest Jackh'a söylediği sözler bile durumu açıkça göstermektedir:

> Karaya kapanık kalmış durumdayız, Tıpkı Ruslar gibi. Boğazları ve Çanakkale'yi almakla Rusları Karadeniz'in içine kapamış oldum ve eninde sonunda çökmeye mahkûm ettim. Müttefikleri ile irtibatlarını kesmiş oldum çünkü. Ama bizde çökmeye mahkûmuz, hem de aynı sebepten. Gerçi Akdeniz'in Kızıldeniz'in ve Hint Okyanusu'nun eteklerindeyiz ama herhangi bir denize açılacak kudretimiz yok. Biz deniz kuvvetinden yoksun bir kara kuvveti olarak yarımadamızı, kara kuvvetlerini çekinmeden getirebilecek olan bir birliğe karşı asla savunamayız (Kinros, 1966) şeklinde mütaala vermiş ve sonrasında Cumhuriyet'in ilanı ve Lozan Antlaşması sonrasında elinden geldiğince denize ve deniz kuvvetlerine gereken önemi vermiş ve denizciliği Türkiye'nin ülküsü hâline getirmek için elinden geleni yapmıştır.

Adaların ve Doğu Akdeniz'in jeopolitik önemini kavrayan Yunanistan, Lozan dengesini bozmaya yönelik ilk adımını 1931'de atmış ve 3 deniz mili olan kara sularını (sivil havacılık ve hava polisliği amacıyla) 10 deniz mili olarak tespit etmiştir. Daha sonra 17 Eylül 1936 tarihinde çıkardığı bir kanunla kara sularını 3 deniz milinden 6 deniz miline çıkarmıştır. Bunun üzerine 15 Mayıs 1964'te Türkiye de kara sularını 3 deniz milinden 6 deniz miline çıkarmıştır (Özman, 1988; Ak, 2014; Eker, 2020). 1932 yılında Milletler Cemiyetine dâhil olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Akdeniz'de ve Balkanlar'da olası İtalya tehlikesine karşı Balkan Paktı'nın oluşturulmasına ve imzalanmasına (9 Şubat 1934) öncülük etmiş; ayrıca İtalya'yı da içine alacak geniş bir Akdeniz Paktı kurma girişimlerinin içinde yer alarak aktif bir politika/jeopolitika (orta büyüklükteki devlet diplomasisi) izlemiştir (Barlas, D. ve Güvenç, S. 2009; Oğultürk, C. ve Şahin, G. 2020; Eker, 2020). Bu girişimlerle aslında Akdeniz üzerinde jeopolitik olarak olası karışıklıkların önceden düşünüldüğü ve olumlu adımlar görülmektedir. Sonraki yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrasında hâkimiyet savaşı başta olmak üzere toprak kazanımı, düzensiz göç ve yeni keşfedilen hidrokarbon kaynakları paylaşımı gibi sıkıntılar Adalar ve Doğu Akdeniz üzerinde baskıları arttırmıştır. Bölgenin önemli olmasında Orta Doğu enerji nakil yolu olması, Suriye'deki güç değişimi, Süveyş Kanalı'na göre lokasyonu, Kıbrıs'daki askerî üsler ve Kıbrıs çevresinde tespit edilen zengin hidrokarbon kaynakları önem arz etmektedir. Zaten sadece "Kıbrıs ve

çevresi sabit bir uçak gemisi özelliğini taşıyan ve Akdeniz'deki adalar içerisinde jeopolitik ve jeostratejik açıdan en önemlisi olma özelliğindedir" (Yaycı, 2012, 2019). Adalar Denizi (Ege Denizi) ve genelde Doğu Akdeniz'in jeopolitik öneminin günümüzden çok önce farkedildiğine hâkimiyet teorilerine de bakılarak da anlaşılabilir. Örneğin, Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisine göre Doğu Akdeniz, merkez bölgesine -*kalpgâha*- giden deniz ticaretinin odak noktasıdır; Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisine göre doğu ile batı arasındaki ticaret yolları üzerinde yer alır ve Karadeniz ülkelerinin dünyaya açılan tek penceresi konumundadır ve küresel ticarette çok önemli bir ağırlığa sahiptir. Douchet'in hava hâkimiyeti teorisine göre Doğu Akdeniz, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar ile merkez bölgesinin güneydoğu kanadına havadan müdahale etme imkânı verirken, Spykman'ın kenar kuşak teorisine göre ise kenar kuşak ülkelerinden Yunanistan ve Türkiye ile doğrudan, Irak ve İran ile de dolaylı yoldan temas hâlindedir ve merkez bölgeyi çevreleyen kenar kuşağın önemli bir kısmını kontrol altında tutmaktadır (Özgen, 2013:104). Her dönem önemli olan söz konusu alanı, jeopolitik çerçeveden çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Büyük bir medeniyete dayanan Türkiye'nin kendi gelişimini sağlayabilmesi için mutlaka bir üretim fazlası yaratmalı, yaratılan bu fazlalığın başta siyasi ve askerî olmak üzere toplumun her türlü örgütlenmesinde rasyonel şekilde başarıyla kullanılabilmesi, üretim fazlasının toplumun her katmanını kapsayacak ve bir küskünler grubu oluşturmayacak şekilde dağıtılması, toplumun hukuk kuralları çerçevesinde örgütlenmesinden asla taviz verilmemesi durumunda güçlü bir jeopolitik bir oyuncu olarak bölgede hazır olacaktır. Bu konuyu örneklerle açıklamak gerekirse "*yanma üçgeni örneği*" çok güzel ve çarpıcıdır. Yanmanın olabilmesi için bir madde, bu maddenin yanmasını sağlayacak bir oksijen ve bu oksijeni tetikleyecek olan bir kıvılcım gerekmektedir. Askerî, ekonomik, teknolojik ve kültürel olarak fark yaratan organizma büyür ve yayılır bu jeopolitik bir gerçeklik hâlini alır (Polat, 2015). Bu örnek Doğu Akdeniz ilişki ağında da kullanılabilir. Türkiye de jeopolitik unsurlarından askerî ve kültürel alanda kendini kanıtlamış bir ülkedir. Bölgesinde bulunan ülkelerle karşılaştırıldığında ekonomik ve teknolojik olarak da önde olduğu açıkça görülmektedir. Doğu Akdeniz ya da farklı bir sahadan eklenen hidrokarbon kaynaklar maddesini ve oksijenini olan elinde bulunduran Türkiye için kıvılcım olacaktır; bu kaynakların ülkemizin gücüne güç katacağı ve küresel sahnede isminin daha çok duyulacağı açıktır. Bu yüzden Türkiye bölgedeki etkin jeopolitik rolüne Adalar Denizi ve Akdeniz'de Coğrafyanın Üstünlüğü ve Uluslararası Deniz Hukuk İlkeleri haklılığını ispatlayacak ve tüm kaynaklardaki hakkını almasını sağlayacaktır.

4. Sonuç

Geçmişten günümüze Bahr-i Rum (Selçuklu), Mare Nostrum (Roma), Bahr-ı Sefid (Osmanlı Türkçesi), Bahr el Ebyaz (Arapça)* olarak farklı toplumlar tarafından değişik isimlerle bilinen Akdeniz, önemi hiç azalmayan hatta bazı dönemlerde farklı konular açısından daha da ön plana çıkan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Günümüzde Akdeniz ve Adalar Denizi ile ilgili belki de üzerinde en çok çalışılan ve tartışılan konu, hidrokarbon kaynakların paylaşımıdır. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması için tüm bölge ve küresel güçteki devletler hak edişlerini arttırmak yolunda ellerinden gelen gayreti göstermektedirler. Türkiye'nin durumu incelendiğinde Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi'nde en fazla hak sahibi olması gereken ülke oluğu açıktır. Ancak Yunanistan'ın çeşitli siyasi oyunlar ve politik adımlarla bilinçli olarak hak ettiğinden fazlasını elde etme çalışmaları devam etmektedir. Başta bu bölgenin jeopolitik açıdan en önemli unsuru olarak görülen Kıbrıs'da son süreçlerde -örneğin 2020 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti seçimleri- yaşanan gelişmeleri bile, sadece normal siyasi hayatın akışı içinde görmek yapacağımız en büyük hata olacaktır. Jeopolitiği bir mekân ile sınırlandırmak, belirli bir zaman diliminde incelemek ve bu incelemelerde insan faktörünü unutmak yapılacak en büyük strateji hatası olacaktır. Türkiye vakit kaybetmeden tüm ilişkili devletlerle ikili anlaşmalarını geliştirerek Münhasır Ekonomik Bölgeleri'ni karşılıklı olarak ilan etmelidir. Senelerdir savunmaya dönük uygulanan politikalar yerine daha atak bir dış politika geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'ye kıyıdaş ülkelere (Mısır, İsrail, Filistin vb.) Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ya da Yunanistan ile yaptıkları ya da yapacakları anlaşmalarla somut kayıplara uğrayacakları, nihayetinde Türkiye ile anlaşma yapmaları durumunda elde ettikleri ya da edeceklerinden daha fazlasını kazanacakları hem halklarına hem de devlet yönetiminde bulunan kadrolara detaylı bir şekilde anlatılmalıdır. Son süreçte tüm bölge ülkelerinin bulunduğu ortak bir masaya oturmalarına yönelik toplantıların Yunanistan ya da Güney Kıbrıs RumYönetimi tarafından bir şekilde sabote edildiği de bilinmekte ve görülmektedir. Yunanistan'ın amacının masaya oturmaktan çok çeşitli oyunlarla eskiden beri yaptığı gibi yayılmacı bir politika yürütmeye çalıştığı aşikârdır. Ayrıca dünya üzerinde deniz yetki alanlarından hak sahibi olan ülkelerden günümüzde sadece yarısına yakını için karar verilebilmiştir. Uluslararası Adelet Divanı tarafından deniz yetki alanlarının oluşturulmasında uygulanan kararlar aslında aynı zeminde buluşmaktadır.

* Mediterranean (İngilizce), Mesogeios (Yunanca), Mittellandisches Meer (Almanca), Mer Méditerranée (Fransızca).

Türkiye için alınacak kararlarda başta coğrafyanın üstünlüğü ilkesinden yola çıkılarak -bazı kararlarda çelişkiler bulunsa da- *hakkaniyet ilkeleri* de gözetilerek bir karara varılması ve tüm kıyıdaş ülkelerle Münhasır Ekonomik Bölgesi'nin ilan edilmesi gerekliliği aşikârdır. Bölgede diğer bütün ülkeler arasında anlaşma yapılsın ya da yapılmasın 30 milyar varil petrole eşdeğer olduğu düşünülen enerji rezervine bağlı olarak karışıklıkların/karıştırmaların çıkması gayet normaldir. Ancak siyasi, hukuksal, ekonomik ve toplumsal yönden de birçok sıkıntılar barındıran bu coğrafyada devletler, keşfedilen enerji kaynaklarıyla ya barış sağlayıp daha yüksek refah düzeylerine ulaşacaklar ya da diğer küresel güçlerinde etkisiyle satranç tahtasının bir piyonu olacaklardır. Türkiye'nin bölgede anlaşma sağlanmasının ardından ister tümüyle barış olsun isterse de savaş –kuşkusuz her zaman tercihimiz barış olacaktır- çıkarılacak olan enerji kaynaklarının ulaşım entegrasyonun sağlanmasında, ekonomisinde ve tüketiminde oldukça fayda gören bir ülke olacaktır. Son söz olarak; Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili olan büyük bir yarımadada kurulu bir devlet olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Günlük kâr elde etmek için asırlık elde edileceklerden vazgeçmemelidir. Deniz hakkında düşünülmeli, fikir geliştirilmeli deniz sadece kıyı bölgelerimizde yaşayanların gördüğü, düşündüğü ve yaşadığı bir ortam olarak kalmamalıdır. Devlet, askeriyle, siviliyle tüm kademelerde denizler üzerindeki bilgimizi, altyapımızı ve hâkimiyetimizi geliştirecek planlamalar yapmak ve yürütmek zorundadır.

Kaynakça / References

Acer, Y. (2013). Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Hukuku. *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*, 307–327.

Açıkgönül, Y. E. (2012). Deniz yetki alanlarının hakça ilkeler çerçevesinde sınırlandırılması (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı).

Ak, G. (2014). Ege'deki Hayalet: Türk-Yunan Deniz Sınırı, Durum ve Etkiler. *Cumhuriyet Tarihi Aaraştırmaları Dergisi*, *10*(20).

Akengin, H. (2017). *Siyasi Coğrafya. İnsan ve Mekan Yönetimi*. Pegem Akademi.

Anaz, N. (2012). *Siyasi Coğrafya'da Yeni Eğilimler ve Popüler Jeopolitik*.

Anderson, D. (2008). Maritime Delimitation: Early British Practice. *Modern Law of the Sea*, 437–449.

Apaydın, D. T. (2018). Doğu Akdeniz'de Enerji Savaşları Kaynaklı Münhasır Ekonomik Bölge Çıkmazı. *UHAM Bilgi Notu*, Haziran.

Arik, R. O. (1990). *Coğrafyadan Vatana*. Kültür Bakanlığı.

Asprey, R. (1998). Geopolitics: Pipe Dreams. *London-Royal Geographical Society Magazine-*, *70*, 14–23.

Barlas, D. and Güvenç, S. (2009). Turkey and the idea of a European Union during the inter-war years, 1923–1939. *Middle Eastern Studies*, *45*(3), 425–446.

Başeren, S. H. (2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*. İstanbul: TUDAV.

Clash Report. (2020). https://twitter.com/clashreport.

Ceyhun, G. (2019). Türkiyenin Karadeniz'deki Deniz Alanlarına İlişkin Güncel Gelişmelerin Değerlendirilmesi. Okur, M. vd. (Der.), *İlkçağlardan Günümüze Jeostratejik ve Jeopolitik Açıdan Karadeniz* (s. 301-320). Akçağ Yayınları.

Charney, J. I. ve Alexander, L. M. (Eds.). (1993). *International Maritime Boundaries,* Vol. 1. Martinus Nijhoff Publishers.

Churchill, R. R. ve Lowe, A. V. (1999). *The Law of the Sea*. Manchester University Press.

Çetin, B. (2017). Türkiye Siyasi Coğrafya Literatürünün (Kitap) Analizine Yönelik Bir Deneme. Ferhat Arslan (Ed.), *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları* (s. 81-114). Pegem Akademi.

Dodds, K. ve Atkinson, D. (2000). *Geopolitical Traditions. Critical History of a Century of Geopolitical Thought*, London, Routledge.

Eker, K. (2020). Doğu Akdeniz, Oğultürk, C. ve Şahin, G. (Der.), *Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye* (s. 371-411). Yeditepe Yayınları.

Erinç, S. ve Yücel, T. (1978). *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Göney, S. (1979). *Siyasi Coğrafya*. Cilt II. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Günel, K. (1994). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*: İstanbul. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Hacısalihoğlu, Y. (2001). *Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye: Jeopolitik Analiz*. Çantay Kitabevi.

Heffernan, M. J. (1998). *The Meaning of Europe. Geography and Geopolitics*, London: Arnold.

İlhan, S. (1989). *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kearns, G. (1983). 'Closed Space and Political Practice: Frederick Jackson Turner and Halford Mackinder', *Environment and Planning D: Society and Space, 2*, 23–34.

Kearns, G. (1993). Fin-De-Siècle Geopolitics: Mackinder, Hobson and Theories of Global Closure. in P.J. Taylor (ed.) *Political Geography of the Twentieth Century* (pp. 9–30). London: Belhaven.

Kern, S. (1983). *The Culture of Time and Space, 1880–1918*. Cambridge: Harvard University Press.

Kapan, K. (2019). Türkiye'de Orta Asya Çalışmaları: Akademik Çalışmalara Yönelik (Lisansüstü Tezler) Bir İçerik Analizi. *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi*.

Kapan, K., ve Coşanar, G. (2020). Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açıdan Bakmak: Iğdır Örneği. *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, *4*(2), 175–197.

Kinros, l. (1966). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. Sander Kitapevi.

Korkut, C. (1970). *Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları*. İzmir.Karınca Matbaacılık.

Korkut, C. (1970). *Siyasi Coğrafya Açısından Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları*.

Kuran, S. (2006). *Uluslararası Deniz Hukuku*. Arıkan Basım Yayın Dağıtım Limited Şti.

Kütükçü, M. A. ve Kaya, İ. S. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, *6*(2/1), 81–96.

Oğultürk, C. ve Şahin, G. (Der.). (2020). *Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye*. Yeditepe Yayınları.

Öngör, S. (1963). Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik. *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, *18*(01).

Öngör, S. (1964). *Orta Doğu: Siyasi ve Iktisadi Coğrafya*. Sevinç Matbaasi.

Overland, I. (2015). Future Petroleum Geopolitics: Consequences of Climate Policy and Unconventional Oil and Gas. *Handbook of Clean Energy Systems*, 1–29.

Özey, R. (2003). *Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınları, İstanbul.

Özgen, C. (2013). Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekatı. *Akademik Orta Doğu*, *8*(1), 104.

Özman, M. A. (1988). Ege'deki Karasuları Sorunu, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, *43*(3).

Pazarcı, H. (1986). *Doğu ve Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu.

Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası Hukuk*, 14.Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara.

Polat, S. (2015). *Türkiye için Jeopolitik Rota*. Kaynak Yayınları.

Said, E. W. (2012). *Culture and Imperialism*. Vintage.

Şanlıer, Ş. (2018). *Uluslararası Hukuk Açısından Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Kaynaklarının Aranması Çıkarılması ve Taşınmasında Türkiye'nin Temel Yetkileri.*

Sauer, C. (1927). Recent Developments in Cultural Geography. in *Recent Developments in The Social Sciences* (pp.154–212). New York: Lippincott.

Selen, H. S. (1956). Yeryüzünün Siyasi Çehresi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakltesi Dergisi*, *11*(03).

Smith, N. (1999). The Lost Geography of the American Century. *Scottish Geographical Journal*, *115*, 1–18.

Tanaka, Y. (2015). *The international Law of the Sea*. Cambridge University Press.

Timor, A. (2012). Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları. *Coğrafya Dergisi*, *8*.

Truman, P. and Harry, S. (1945). Proclamation 2667 of September 28, 1945 Policy of the United States with Respect to the Natural Resources of the Subsoil and Seabed of the Continental Shelf.

Tümertekin, E. (1962). *Beşeri ve İktisadî Coğrafya'ya Giriş*. Baha Matbaası.

Tuncel, M. (2020). "Akdeniz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, https://islamansiklopedis-i.org.tr/akdeniz#1-cografya (24.10.2020).

Tuncer, F. F. ve Altınsoy, Z. D. (2020). Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Türkiye'nin Vizyonu. *Akademik Hassasiyetler*, *7*(13), 21–45.

Yaşar, A. ve Akengin, H. (2019). Siyasi Coğrafya Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *17*(34), 421–439.

Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarinin Paylaşılması Sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, *4*(6).

Yaycı, C. (2019). *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul.

Yesilbaş, N. ve Kapan, K. (2021). Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurasian Inquiries*, *10*(1), 167–192. https://doi.org/10.26650/jes.2021.008.

3. BÖLÜM / CHAPTER 3

EGE VE DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARI SINIRLANDIRILMASINDA DENİZEL CANLI KAYNAKLARLA İLGİLİ BAZI GELİŞMELER

SOME REMARKS ON MARINE LIVING RESOURCES IN TERMS OF MARITIME JURISDICTION AREAS IN THE AEGEAN AND EASTERN MEDITERRANEAN SEAS

Bayram ÖZTÜRK*, Onur GÖNÜLAL, Taner YILDIZ***, Uğur UZER******

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Deniz ve İçsu Kaynakları Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: ozturkb@istanbul.edu.tr

**Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Deniz ve İçsu Kaynakları Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: ogonulal@istanbul.edu.tr

***Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Balıkçılık ve Su Ürünleri İşleme Teknolojisi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: yldztnr@istanbul.edu.tr

****Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Balıkçılık ve Su Ürünleri İşleme Teknolojisi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: uguruzer@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.04

ÖZ

Bu çalışma, GFCM alt bölgelerinden 22, 23 ve 24 numaralı bölge olarak ifade edilen alanlar ile FAO tarafından belirlenmiş 3.1 ve 3.2 no.lu istatistik bölgesinin bir kısmını içermektedir. Çalışmada, canlı kaynakların sürdürülebilir işletilmesi ve korunması kapsamında iki bölge ele alınmıştır. İlkinde, Ege Denizi'nde Türk ve Yunan balıkçılığının genel bir değerlendirilmesi yapılarak balıkçı teknelerinin av alanları, Ege açık denizi'nde avlanan ticari türler, kara sularının 12 deniz miline kadar genişletilmesinin balıkçılık açısından sonuçları, balıkçılık yönetimi ve mevcut koruma alanlarının incelenmesi yanında, iki ülkenin sürdürülebilir balıkçılık için iş birliği yapması gibi konular ele alınmıştır. İkincisinde, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı uzunluğuna ve fazla nüfusa sahip olan Türkiye'nin başta sürdürülebilir balıkçılık yoluyla gıda güvenliğinin sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve deniz araştırmalarında bölgesel insiyatifi ele almasının gerekliliği önerilmektedir. Canlı kaynakların korunması yanında, balıkçılık yönetimine ilişkin tavsiyelerde bulunarak koruma alanlarının artırılması, yabancı balıkçı gemilerinin avcılığı ve bölgesel iş birliğine dikkat çekilmiştir. Bir yarımada ülkesi olan Türkiye'nin küresel, bölgesel ve jeostratejik gelişmelere bağlı olarak canlı kaynakları dikkate alarak ve Münhasır Ekonomik Bölge ilanı konusunda yeni bir değerlendirme yapması da önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ege Denizi, Doğu Akdeniz, Denizel canlı kaynakların korunması ve yönetilmesi, Deniz Yetki Alanları sınırlandırılması, Karasularının genişletilmesi, Münhasır Ekonomik Bölge

ABSTRACT

This study aimed to generally assess and review Turkish and Greek fishing in the Aegean and Eastern Mediterranean seas, which include the General Fisheries Commission for the Mediterranean subregions no. 22, 23, and 24, as well as the Food and Agriculture Organization statistical regions no. 3.1 and 3.2., within the scope of sustainable management and conservation of living resources. For the Aegean Sea, fishing grounds, commercial species of the high seas, fisheries-related consequences of extension of territorial waters up to 12 nautical miles, fisheries management and an overview of existing protected areas, and cooperation for sustainable fisheries between the two countries were assessed. For the Eastern Mediterranean, since Turkey has the longest shoreline and the largest human population along the coast, the subjects included the country's food security and protection of biological diversity primarily by sustainable fisheries and the necessity of taking initiatives in regional research projects. In addition to the conservation of living resources, the increment of the number of protected areas, which consider the management of fisheries, subject of foreign fishing vessels, and regional cooperation are highlighted. As a peninsula country, a new evaluation on the proclamation of exclusive economic zones based on Turkey's global and regional geostrategic developments is also presented.

Keywords: Aegean Sea, Eastern Mediterranean Sea, Management and protection of marine living resources, Maritime Jurisdiction Areas, Delimitation of territorial waters, Exclusive Economic Zone

Extended Abstract

This study aimed to generally assess and review Turkish and Greek fishing in the Aegean and Eastern Mediterranean seas, which include the General Fisheries Commission for the Mediterranean subregions no. 22, 23, and 24, as well as the Food and Agriculture Organization statistical regions no. 3.1 and 3.2., within the scope of sustainable fisheries and conservation of living resources. For the Aegean Sea, fishing grounds, commercial species of the high seas, fisheries-related consequences of extension of territorial waters up to 12 nautical miles by Greece, fisheries management and an overview of existing protected areas, and cooperation for sustainable fisheries between the two countries were assessed. For Turkey, 15% of the total catch comes from the Aegean Sea. In recent years, Turkish fishing vessels have also been using high sea areas increasingly although the Greek catch is higher than the Turkish one. The most significant segment of both sides is the small-scale fishing fleet. Recently, fish stocks in the Aegean Sea have been declining, requiring us to protect living resources, combat climate change and land-based pollution, fight alien species, and cooperate with each other. The fishing zones increasingly extend to deep seas, and these areas take a longer time to recover. In addition to opening new areas for blue growth and blue economy by intensifying marine research, it is necessary to make predictions about this sea by making long-term data sets and by conducting long-term monitoring studies.

Along the coast of the Eastern Mediterranean, Turkey has the longest shoreline and largest human population. Therefore, the necessity of ensuring food security primarily by sustainable fisheries, conservation of biodiversity, and taking the initiative in marine research are being discussed. In addition to the protection of living resources in the Eastern Mediterranean, attention has been drawn to the issue of foreign fishing vessels and regional cooperation, as well as expansion of the protected areas by making recommendations on sustainable management of fisheries. Marine protected areas in both seas are insufficient, and therefore, more protection areas are needed. Besides preserving biodiversity, food safety of future generations also need to be ensured. Highly migratory fish species, which form schools in both seas, should be protected and used in a sustainable manner. It is recommended that Turkey should review the proclamation of the Exclusive Economic Zone in the Eastern Mediterranean Sea, not only to protect national interests, but also to protect and utilize marine living resources sustainably. Regional cooperation is also essential for the protection of the entire Mediterranean Sea.

1. Giriş

Ege Denizi 213.061 km²'lik bir alana sahip olan ve sadece Türkiye ve Yunanistan tarafından çevrelenmiş yarı kapalı bir denizdir. Bu deniz kendi içinde Güney Ege, Orta Ege ve Kuzey Ege olarak adlandırılır. Bazı Yunan kaynaklarında Ege Denizi bazen Trakya Denizi olarak gösterilse de bu yerel bir isimlendirmedir. Bu deniz kuzey, orta ve güney olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır.

Ege Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan önemli bir deniz ulaşım yolu olup hem Karadeniz ülkeleri hem de Akdeniz ülkeleri için önem taşır. Balıkçı tekneleri de avlanmak için Ege Denizi'nin hem kıyı hem de açık alanlarını kullanırlar. Akdeniz dışında avlanan balıkçı teknelerimiz de bu denizi kullanarak Ege Denizi'nin Türkiye kıyılarına ulaşır veya Marmara ve Karadeniz'e geçer. Özetle ulaşım coğrafyası bakımından Ege Denizi, ekonomik, stratejik, güvenlik ve ekolojik açıdan Türkiye için yaşamsal öneme sahiptir.

Akdeniz'in alt denizlerinden biri olan Ege Denizi aynı zamanda, alt akıntılarla Marmara Denizi ve Karadeniz'e çıkan ve tuzluluk oranı %38-39 arasında değişen Akdeniz kökenli suyun da kaynağıdır. Diğer yandan, %18 oranındaki tuzluluğa sahip Karadeniz suları ise Türk Boğazlar sisteminden üst akıntıyla Ege Denizi'ne ulaşır. Bu akıntı sisteminin getirdiği besleyici maddeler başta Saros Körfezi olmak üzere Kuzey Ege Denizi'nde yüksek biyolojik verimlilik ve zengin balıkçılık alanlarının oluşmasına katkıda bulunur. Bu verimli balıkçılık alanları, nehir ağızları ve lagünlerde devam ederken açık denizlerde nehir girdilerinin ve organik maddenin azlığı nedeniyle düşük verimli bir deniz olarak bilinir. Buna rağmen, Ege Denizi önce Marmara daha sonra da Karadeniz'e geçen bazı pelajik göçmen balıkların da beslenme alanıdır.

Bu kapsamda, iki ülkenin Ege Denizi'ndeki av miktarları ve gücü karşılaştırlarak balıkçılık baskısı ve mevcut durumun anlaşılması önem arz etmektedir. Av verilerinin mukayesesi, Yunanistan'ın av yaptığı İyon Denizi ile Türkiye'nin avcılık yaptığı Doğu Akdeniz hariç tutularak yapılmıştır.

2. Türk ve Yunan Balıkçılığının İncelenmesi

Ege Denizi'ndeki canlı kaynakların paylaşımı Türk-Yunan anlaşmazlıkları arasında kamuoyunda en az ilgi gösterilen konulardan biridir. Bunun sebebi güvenlik ve enerji gibi konuların daha kolay ve çabuk gündem oluşturması ve ekonomik olarak ilgi çekmesidir. Oysa bu denizin 400 m derinliğe kadar olan bölgesinde

hem Türkiye hem de Yunanistan ticari türlerin balıkçılığını yapmaktadır (Della Mea, 2000). Son dönemde ise ticari balıkçılık daha derin sularda 600 m derinliğe kadar yapılmaktadır. Bu da bize, bu iki ülkenin yakın kıyısal kaynaklarda yaşanan av baskısı nedeniyle daha derin sularda av yapma imkânlarını zorladığını göstermektedir.

Balıkçılık kaynakları bakımından Ege Denizi 1970'li yıllarda toplam Türkiye üretimin %3'ü kadarını oluştururken (Acer, 2003) bu oranın 1988 yılında %3,2'ye, 2018 yılına gelindiğinde ise %15'e kadar yükseldiği bildirilmiştir (TÜİK, 2020). Akdeniz'de toplam avcılık 2018 yılı için 880.743 ton olup (GFCM, 2020) bunun 40.802 tonu yani yaklaşık %5'i Türkiye tarafından Ege Denizi'nden sağlanır. Yunanistan'ın av miktarı ise 65.000 ton olup toplam avın %8'ini oluşturur (Şekil 1). Balıkçılık her iki ülke ekonomisi için de önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de gayrisafi millî gelirdeki balıkçılığın oranı 1966 yılında %3 iken (MPM, 1969), 1972'de bu oran %2 seviyesindedir. Son dönemde ise balıkçılık Türkiye'nin %0,04'lük gayrisafi millî hasılasını oluştururken, buna karşın Yunanistan'da gayrisafi millî hasılanın yaklaşık %0,08'ini oluşturmaktadır. Türkiye'nin Ege Denizi'nde balıkçılıktan geçinen kişi sayısı 1970'li yıllarda 19.000 kişiyken bu sayı 2018 yılında 6000 kişi olarak bildirilmiştir (TÜİK, 2020). Yunanistan'da ise 1970 yılında 2092 kişi iken 2018 yılında bu sayı 6959'a yükselmiştir

Ege Denizi'nde avlanan su ürünlerinin ekonomik değerinin yüksek olması nedeniyle, elde edilen gelir av miktarına göre yüksektir. Bir başka deyişle, bu denizde avlanan ticari türler diğer denizdeki aynı türlere oranla daha yüksek fiyatlara satılmaktadır.

Akdeniz Balıkçılık Konseyi (GFCM) Akdeniz ve Karadeniz'in bölgesel balıkçılık örgütü olup, Doğu Akdeniz (Levant Denizi) için Yunanistan bu kuruma av istatistiği vermemiştir. Ayrıca, GFCM'e verilen av istatistiklerinde Meis Adası Akdeniz'de değil Ege Denizi av istatistiklerinde yer almaktadır. Yani Yunanistan 24 no.lu av bölgesi için av istatistiği vermemektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde avladıkları su ürünleri miktarları (1980, 1990, 2000, 2010 ve 2018) Şekil 1'deki grafikte gösterilmektedir.

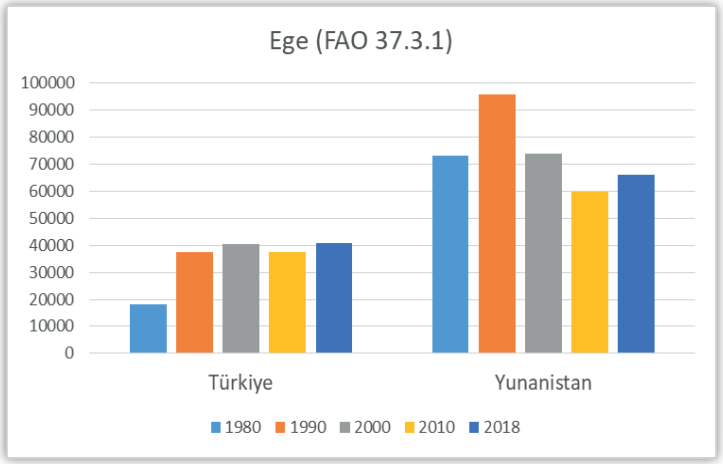

Şekil 1: Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde avladıkları su ürünleri miktarları (1980-1990- 2000-2010 ve 2018) yılları

Türkiye'de son zamanlarda, Türk balıkçılar Ege Denizi açık deniz bölgesinde avcılık yapmaya başlamışlardır. Bu amaçla, 2020 yılında 15 ilden izin alan tekne sayısı 243 olup bunlar trol ile avcılık yapan teknelerdir ve boyları 12-34 metre arasında değişmektedir. Açık deniz balıkçılığı için ilgili bakanlıktan özel izin alınması gerekmektedir. Ancak izin alan her teknenin balıkçılık yapma zorunluluğu bulunmamaktadır. Balıkçılık faaliyetleri 15 Temmuz-15 Eylül arasında Ege Denizi açık sularında yapılmaktadır. İki ülkenin Ege Denizi'ndeki tekne sayıları Şekil 2'de görülmektedir.

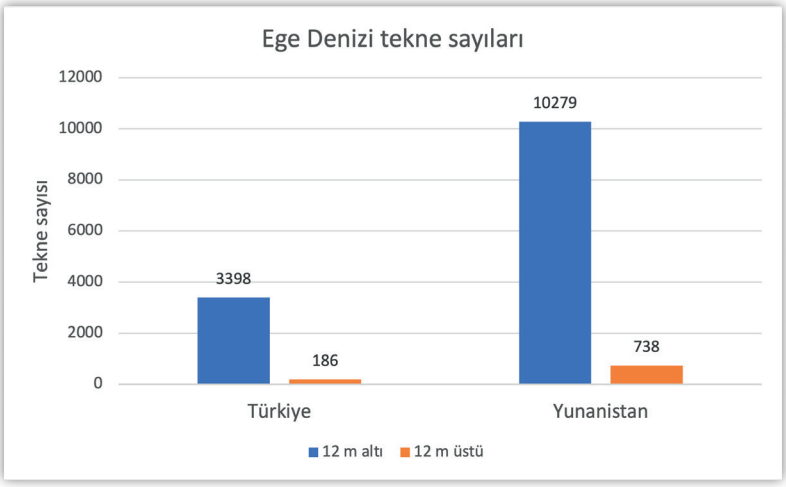

Şekil 2: Ege Denizi'nde iki ülkenin tekne sayıları (GFCM, 2020)

Tekne sayılarına bakıldığında, Yunan tekne sayılarının Türk tekne sayılarından daha fazla olduğu görülmektedir. Her ülkenin tekne boylarına bakıldığında ise Türkiye %94,8'i, Yunanistan'ın ise %93'ü 12 metreden küçük olan artisanal (küçük ölçekli) balıkçılık yapmaktadır ve bu tekneler balıkçılık faaliyetlerini genellikle günübirlik olarak sürdürmektedir.

Ege Denizi'nde avlanan ekonomik öneme sahip deniz canlılarının (balık, kabuklu, yumuşakça ve derisi dikenli) listesi Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ege Denizi'nde ticari avcılığı yapılan su ürünleri (Ateş, Özcan ve Katağan 2015; İşmen, Tokaç ve Önal 2015; Tokaç ve Soykan, 2015; Kaykaç, Tosunoğlu ve Tokaç 2012)

	Tür ismi		**Tür ismi**
Balık	*Alectis alexandrina* (İskender balığı)	Balık	*Sarpa salpa* (Salpa)
	Alosa fallax (Tirsi)		*Sciaena umbra* (Eşkina)
	Argyrosomus regius (Granyoz)		*Scomber colias* (Kolyoz)
	Atherina spp. (Gümüş balığı)		*Scomber scombrus* (Uskumru)
	Auxis rochei (Tombik)		*Scophthalmus maximus* (Kalkan)
	Auxis thazard (Gobene)		*Scorpaena* spp. (İskorpit)
	Boops boops (Kupes)		*Serranus scriba* (Hani)
	Caranx crysos (Kral balığı)		*Solea solea* (Dil balığı)
	Chelidonichthys cuculus (Dikenli kırlangıç)		*Sparus aurata* (Çipura)
	Chelidonichthys lastoviza (Mazak)		*Spicara smaris* (İzmarit)
	Citharus linguatula (Kancaağız pisi balığı)		*Spondyliosoma cantharus* (Sargöz balığı)
	Conger conger (Mığrı)		*Sprattus sprattus* (Çaça)
	Coryphaena hippurus (Lambuga)		*Synodus saurus* (Iskarmoz)
	Dentex dentex (Sinarit)		*Tetrapterus belone* (Yelken balığı)
	Dentex gibbosus (Trança)		*Thunnus alalunga* (Tulina)
	Dentex macrophthalmus (İrigöz sinarit)		*Trachurus spp.* (İstavrit)
	Dicentrarchus labrax (Levrek)		*Umbrina cirrosa* (Minakop)
	Diplodus annularis (Isparoz)		*Upeneus moluccensis* (Paşa barbunu)
	Diplodus puntazzo (Sivriburun karagöz)		*Xiphias gladius* (Kılıç balığı)
	Diplodus vulgaris (Karagöz)		*Zeus faber* (Dülger)
	Engraulis encrasicolus (Hamsi)	Kabuklular	*Aristaeomorpha foliacea* (Dev kırmızı karides)

	Epinephelus aeneus (Lahoz)		*Callinectes sapidus* (Mavi yengeç)
	Epinephelus marginatus (Orfoz)		*Homarus gammarus* (Istakoz)
	Euthynnus alletteratus (Yazılı orkinos)		*Maja squinado* (Deniz örümceği)
	Gaidropsarus mediterraneus (Gelincik)		*Nephrops norvegicus* (Norveç ıstakozu)
	Gobius niger (Kömürcü kayabalığı)		*Palinurus elephas* (Dikenli ıstakoz)
	Helicolenus dactylopterus (Derinsu iskorpiti)		*Parapenaeus longirostris* (Derin su pembe karidesi)
	Lepidorhombus boscii (Benekli pisi)		*Penaeus hathor* (yabancı karides)
	Lithognathus mormyrus (Mırmır)		*Penaeus kerathurus* (Oluklu karides)
	Lophius piscatorius (Fener balığı)		*Plesionika martia* (Kırmızı Karides)
	Merlangius merlangus (Mezgit)		*Plesionika narval* (Kırmızı Karides)
	Merluccius merluccius (Berlam)		*Scyllarides latus* (Büyük ayı ıstakozu)
	Micromesistius poutassou (Göçmen mezgit)		*Squilla mantis* (Mantis karidesi)
	Mullus barbatus (Barbun)	Yumuşakçalar	*Eledone cirrhosa* (Kancalı ahtapot)
	Mullus surmuletus (Tekir)		*Eledone moschata* (Misk ahtapotu)
	Oblada melanura (Melanurya)		*Illex coindetii* (Deli kalamar)
	Pagellus erythrinus (Kırma mercan)		*Loligo forbesi* (İnce kalamar)
	Pagrus pagrus (Mercan balığı)		*Loligo vulgaris* (Kalamar)
	Phycis blennoides (Gelincik balığı)		*Mytilus galloprovincialis* (Kara midye)
	Pomatomus saltatrix (Lüfer)		*Octopus vulgaris* (Ahtapot)
	Sarda sarda (Palamut)		*Ostrea edulis* (İstiridye)
	Sardina pilchardus (Sardalya)		*Pecten jacobaeus* (Deniz tarağı)
	Sardinella aurita (Büyük sardalya)		*Ruditapes decussatus* (Akivades)
	Sardinella maderensis (Benekli sardalya)		*Sepia officinalis* (Mürekkep balığı)
	Trigla lyra (Kırlangıç)	Derisi Dikenliler	*Holothuria* sp. (Denizhıyarı)

Bu listede bulunan bazı türler örneğin paşa barbunu, ıskarmoz, yabancı karides ve mavi yengeç gibi türler egzotik (yabancı) türler olup zaman içinde ortama adapte olarak Ege Denizi'nde ekonomik türler listesine girmişlerdir.

Tablo 2'de ise Ege Denizi'nde bentik ve pelajik ortak stoklar ve av miktarları (ton) yer almaktadır. Bunlar 18 tür olup, 16 tür balık diğerleri karides türleridir. Av miktarlarına bakıldığında ise, avın %48,2'sini Yunanistan, %51,8'i ise Türkiye gerçekleştirmektedir.

Tablo 2: Ege Denizi'nde paylaşılan ortak stoklar ve av miktarları (GFCM, 2020)

Türler (Ton) olarak	**Türkiye**	**Yunanistan**
Merluccius merluccius (Berlam)	1142,9	4429
Engraulis encrasicolus (Hamsi)	12141,4	15278,1
Trachurus spp. (İstavrit)	899,3	1808,4
Mullus ssp. (Tekir-Barbun)	1348,7	1979,7
Xiphias gladius (Kılıç Balığı)	214	651,2
Scomber colias (Kolyoz)	1693,2	2285,3
Pomatomus saltator (Lüfer)	152,6	168,3
*Sarda sarda (*Palamut)	422,5	697,7
Sardinella aurita (Sardalya)	10682,8	768,9
Auxis rochei (Tombik)	391,2	378,7
Scomber scombrus (Uskumru)	184,4	263,5
Euthynnus alletteratus (Yazılı orkinos)	256,5	545,9
Mullus barbatus (Barbun)	1912,2	537,8
Mullus surmuletus (Tekir)	1247,8	595,3
Micromesistius poutassou (Göçmen mezgit)	1013,9	391,3
Aristaeomorpha foliacea (Kırmızı karides)	3387,2	3851,9
Nephrops norvegicus (Deniz kereviti)	244,5	2,4
Thynnus thunnus (Mavi yüzgeçli ton)	1771	313

Balıkçılık yönetimi açısından Ege Denizi'ndeki duruma bakıldığında; kılıç, orkinos, kırmızı karides, berlam gibi ticari stok oluşturan türlerin yıprandığı, yasa dışı, kural dışı ve kayıt dışı balıkçılığın ise arttığı görülmektedir (Öztürk, 2015). Ayrıca, Ege Denizi'ndeki hedef dışı av oranlarının yüksekliği, bunun da stoklar için bir tehdit oluşturduğu bilinmektedir (Tablo 3). Avrupa Birliği Iskarta Azaltma Plan Komisyonu'na göre kabul edilen ıskarta oranlarına bakıldığında, %15 ila 39 arasında "ortalama ıskarta" sınıfına ve daha üstündeki oranlar ise "yüksek ıskarta" sınıfına girmektedir.

Tablo 3: Türkiye ve Yunanistan'ın dip trol balıkçılığında hedef dışı av oranları				
Bölge	**Ülke**	**%Iskarta**	**Derinlik**	**Kaynak**
Ege Denizi	Yunanistan	44	Tüm	Machias ve ark., 2001
Ege Denizi	Yunanistan	45	Tüm	Stergiou, Economou, Papaconstantinou, Tsimenides ve Kavadas 1998
Ege Denizi	Türkiye	30,4	30-70 m	Gurbet, Akyol, Yalçın ve Özaydın 2013
Ege Denizi	Türkiye	33	70-410 m	Keskin, Ordines, Ates, Moranta ve Massutí 2014
Ege Denizi	Türkiye	25,9	50-400	Uzer, 2017

Akdeniz'de berlam balığı stoklarının, türün balıkçılıktan kaynaklı ölüm oranının hedeflenen ortalamadan 5 kat daha fazla olması sebebiyle yüksek balıkçılık baskısı altında olduğu bildirilmiştir (FAO, 2016). Ege Denizi'nde balıkçılık baskısını arttıran ve bölgesel özelliklerden kaynaklanan faktörler vardır. Bunlar, bu denizde küçük balıkçı teknelerin avcılığına uygun irili ufaklı koy ve körfezlerden oluşan bir kıyı yapısı olması ve Yunanistan'ın balıkçılık baskısının etkisidir (Benli, Cihangir ve Bizsel 1999). Ege Denizi'nde aynı stokları paylaşan iki ülkenin balık stoklarını koruma konusundaki iş birliği yetersizdir ayrıca birçok ortak türün minimum av boyu ve av yasak dönemleriyse birbirinden farklıdır (Öztürk, Karakulak ve Çıra 2002).

Balıkçılık yönetiminde en önemli mekanizmalarından olan minimum karaya çıkarılma boyu (Tablo 4) ve balıkçılığa kapalı sezon uygulamaları iki ülke için incelendiğinde bir uyumsuzluk olduğu görülmektedir (Şekil 3). Ege Denizi'nde, balıkçılık yönetiminde uygulanan kuralların uyumlu hâle getirilmesi ve ikili ortak karar alma mekanizmalarının işletilmesi stokların geleceği için kaçınılmazdır.

Tablo 4: Türkiye ve Yunanistan'ın karşılaştırmalı minimum av boyları (cm)							
Taxa	**Tür (Türkçe)**	**Yunanistan**	**Türkiye**	**Taxa**	**Tür (Türkçe)**	**Yunanistan**	**Türkiye**
Argyrosomus regius	Sarıağız		25	*Pagellus* spp.		12	
Boops boops	Kupez	10		*Pagellus acarne*	Yabani mercan	17	
Chelidonichthys lucerna	Kırlangıç		18	*Pagellus bogaraveo*	Mandagöz mercan	33	
Encraulis engrasicolus	Hamsi	9	9	*Pagellus erythrinus*	Kırma mercan	15	15
Dentex dentex	Sinagrit		35	*Pagrus pagrus*	Fangri mercan	18	
Dicentrarchus labrax	Levrek	25	25	*Polyprion americanus*		45	

Diplodus spp.		15		*Pleuronectes* spp.	Pisi balıkları		20
Diplodus annularis	İspari	12		*Pomatomus saltatrix*	Lüfer		18
Diplodus puntazzo	Sivriburun karagöz	18		*Psetta maxima*	Kallan		45
Diplodus sargus	Sargos	23	21	*Sardina pilcharus*	Sardalya	11	11
Diplodus vulgaris	Karagöz	18	18	*Sarda sarda*	Palamut		25
Epinephelus aeneus	Lagos		50	*Sciaena umbra*	Eşkina		35
Epinephelus spp.		45		*Scomber scombrus*	Uskumru	18	20
Euthynus alletteratus	Yazılı orkinos		45	*Scomber japonicus*	Kolyoz		18
Lichia amia	Akya		40	*Scomber* spp.		18	
Lithognathus mormyrus	Mırmır	20		*Scorpaena scrofa*	İskorpit		15
Liza aurata	Sarıkulak kefal		30	*Seriola dumerili*	Sarıkuyruk		30
Lophius spp.	Fener balıkları	30		*Solea vulgaris*	Dil	20	20
Merlangius merlangus	Mezgit		13	*Sparus aurata*	Çipura	20	20
Merluccius merluccius	Berlam	20	20	*Trachurus spp*		15	13
Mugil spp.	Kefaller	16	20	*Thunnus thynnus*	Orkinos	3.2 kg	115 cm/30 kg
Mugil cephalus	Has kefal		30	*Umbrina cirrosa*	Minekop		45
Mullus surmuletus	Tekir		11	*Upeneus moluccensis*	Nil barbunyası		10
Mullus barbatus	Barbun		13	*Xiphias gladius*	Kılıç	110	125
Mullus spp.		11					

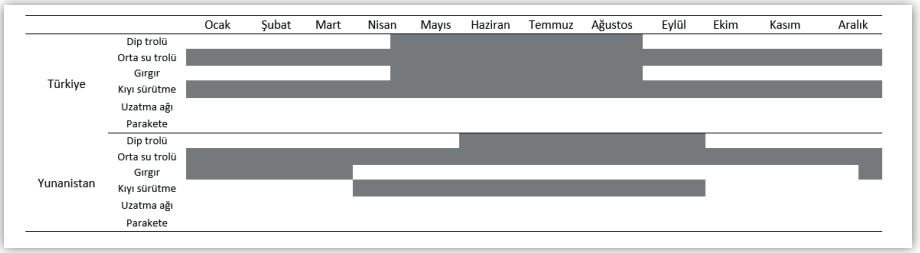

Şekil 3: Türkiye ve Yunanistan'da farklı av araçları için uygulanan kapalı sezonlar (BSGM, 2020; Katsanevakis ve ark., 2010; Tsikliras, 2014)

Tablo 4'den görüldüğü gibi bu iki ülkenin minimum av boyları karşılaştırıldığında, bazı türlerin boyları aynı olmadığı gibi, bazı türler ise ülkelerin listesinde bulunmamaktadır.

Yunanistan dip trol balıkçılığı, birçok türü aynı anda hedefleyen karakterde bir avcılıktır ve birçok deniz canlısı türü avlanmaktadır. Bunlardan en önemlileri olan ve fazla miktarda avlanan berlam balığı, tekir ve derin su pembe karidesidir (Anonim 2018). Yunanistan balıkçı filosuna bakıldığında, balıkçı teknelerinin %39,5'i Orta Ege ve Kuzey Ege Denizi bölgelerine kayıtlı, %30,3'ü Güney Ege Denizi'ne, %5,45'i Girit Adası'na ve %24,6'sı da İyon Denizi'ne kayıtlıdır. Dip trol balıkçılığı yapan teknelere bakıldığında ise %41,6'sı Kuzey Ege Denizi'ne, %50,2'si Orta Ege Denizi'ne ve yaklaşık %10'u da İyon Denizi'ne kayıtlıdır (ELSTAT, 2016). Türkiye'de ise Ege Denizi'nde balıkçılık yapan teknelerin %38'i Kuzey Ege'de, %35'i Orta Ege'de ve %26'sı Güney Ege'de bulunmaktadır.

Ege Denizi'nin açık deniz alanlarında balıkçılık yapan trol teknelerinin sayıları ise yıllara göre aşağıdaki Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin yıllara göre Ege açık denizinde avcılık için izin alan trol sayısı

Yıllar	**1997**	**2002**	**2015**	**2020**
Tekne sayısı (Trol)	65	193	171	243

Tablo 5'ten görüldüğü gibi tekne sayıları yıllara bağlı olarak artmakta olup, bu aynı zamanda açık deniz alanlarının daha fazla kullanıldığını, hatta aşırı balıkçılık tehlikesini de göstermektedir.

Göçmen türlerden olan ve balıkçılık yönetimi Atlantik Ton Balıklarının Korunması Uluslararası Komisyonu (ICCAT) tarafından kota uygulaması ile belirlenen orkinos ve kılıç balığı ise Ege Denizi'nde hâlen avlanmaktadır.

1990'ların ortasına kadar Türk orkinos balıkçısının temel avcılık alanı Ege Denizi iken 1994'ten itibaren bu avcılık Levant Denizi'ne kaymıştır (Karakulak ve Yıldız 2015) (Şekil 4). Ancak Yunan balıkçılık filosu hâlâ Ege Denizi'nde orkinos avlamayı sürdürmektedir. Türk orkinos filosu orkinos avında gırgır ağlarını kullanırken Yunan filosu genelde paraketa ve el oltaları kullanmaktadır (ICCAT, 2014). Türkiye, Ege Denizi'nde orkinos balığını avlarken bütün açık deniz alanlarını kullanmaktadır. ICCAT av istatistikleri incelendiğinde orkinos avında Türkiye'nin daha önde olduğu görülmektedir (Şekil 5). İki ülkenin orkinos av kotası 2020 yılı için sırasıyla 314 ton (Yunanistan) ve 2305 ton (Türkiye) olarak uygulanmıştır.

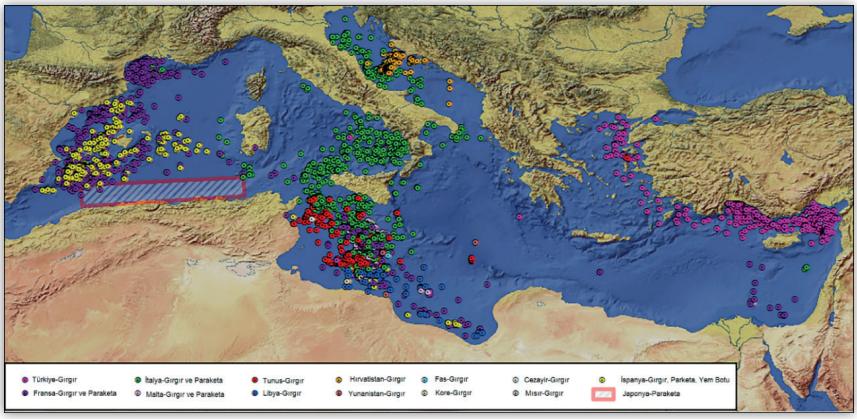

Şekil 4: Önemli orkinos balıkçılık sahaları (Cermeño ve ark., 2015)

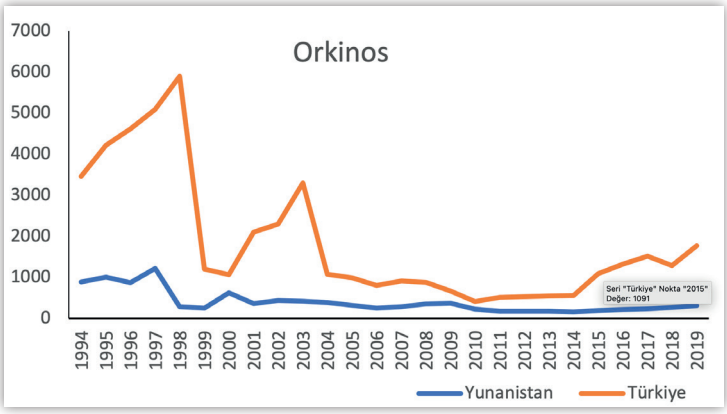

Şekil 5: Türkiye ve Yunanistan'ın orkinos av verileri (ton)

Kılıç balığı avcılığında ise temel av tekniği zıpkın ve paraketadır. Tesadüfi olarak bazen kılıç balığı gırgır ağlarına da girmektedir. Bu uzun göç yapan göçmen

iki türün de stokları yıpratıldığı için bölgesel balıkçılık yönetiminde ICCAT tavsiyeleri üye ülkeler tarafından uygulamaya konulmaktadır. Her iki balık türü için de bölgesel boyutta kota uygulaması sürdürülmektedir. Son 25 yıllık (1994-2018) ICCAT av istatistikleri incelendiğinde, kılıç avında Yunanistan önde görünmektedir (ICCAT, 2020). Ancak kota uygulamasından sonra Yunanistan av miktarının düştüğü, Türkiye'nin avladığı miktarda ise artış görülmüştür (Şekil 6). İki ülkenin kılıç av kotası 2020 yılı için sırasıyla 1103 ton (Yunanistan) ve 402 ton (Türkiye) olarak uygulanmıştır.

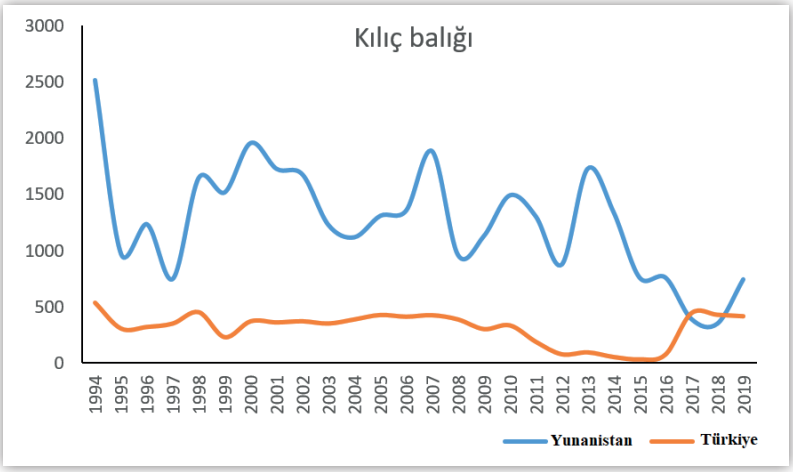

Şekil 6: Türkiye ve Yunanistan'ın kılıç balığı av miktarları

Kılıç avcılığında, Yunanistan filosu Ege Denizi'nden daha çok İyon Denizi'nde avcılık yaparken Türk filosu, Ege ve Levant Denizi'nde avcılık yapmaktadır (Akyol ve Ceyhan 2011; Damalas ve Megalofonou 2014). Kılıç balığı avcılığının tarihsel önemi nedeniyle hâlâ İstanbul'dan Ege Denizi'ne zıpkınla kılıç avlamaya giden tekneler bulunmaktadır (Akyol ve Ceyhan 2011; Damalas ve Megalofonou 2014) (Şekil 7).

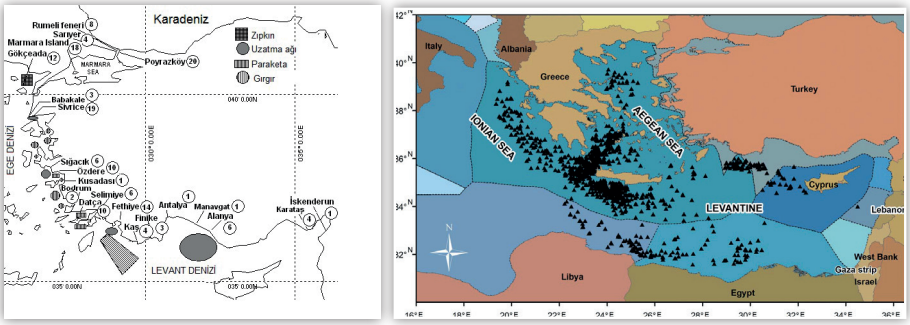

Şekil 7: Türkiye ve Yunanistan'ın Kılıç balığı avcılık alanları
(Akyol ve Ceyhan 2011; Damalas ve Megalofonou 2014, ikinci harita geçersizdir)

Türkiye'nin Ege Denizi'nde avcılık yapan Türk balıkçı teknelerinin av alanları Şekil 8'de görülmektedir. Av alanları, Kuzey Ege'den başlayıp, Güney Ege Denizi'nde de devam etmektedir. Ancak avcılığın yoğunlaştığı yerler Orta Ege Denizi'nin açık deniz sularıdır. Bu konuda genellikle başvuru kaynağı olarak kabul edilen 'Sea Around Us' adıyla bilinen ve Türkiye denizlerini de içeren haritalardaki tür, yayılım, biyokütle gibi verilerin yanlış ve eksik olduğu değerlendirilmektedir.

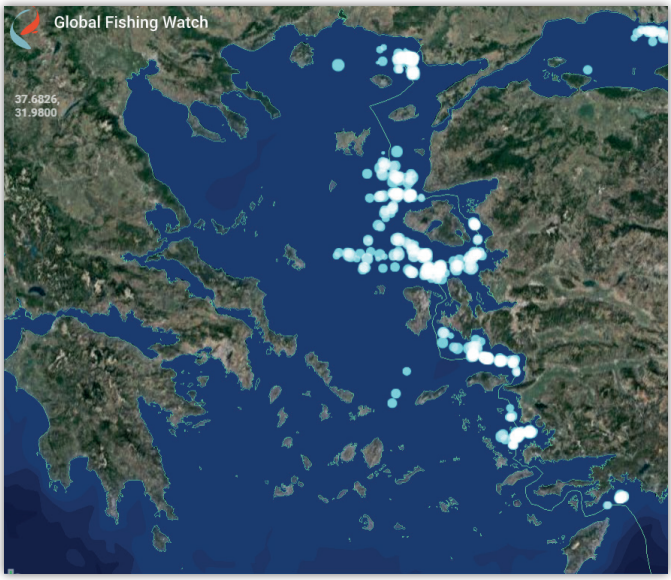

Şekil 8: Türkiye'nin Ege'de uluslararası sulardaki avcılık alanları (Global Fishing Watch, 2020)

Bunun yanında Şekil 9'da bazı balık ve krustase gibi ekonomik türlerin Ege Denizi'ndeki av alanları gösterilmektedir.

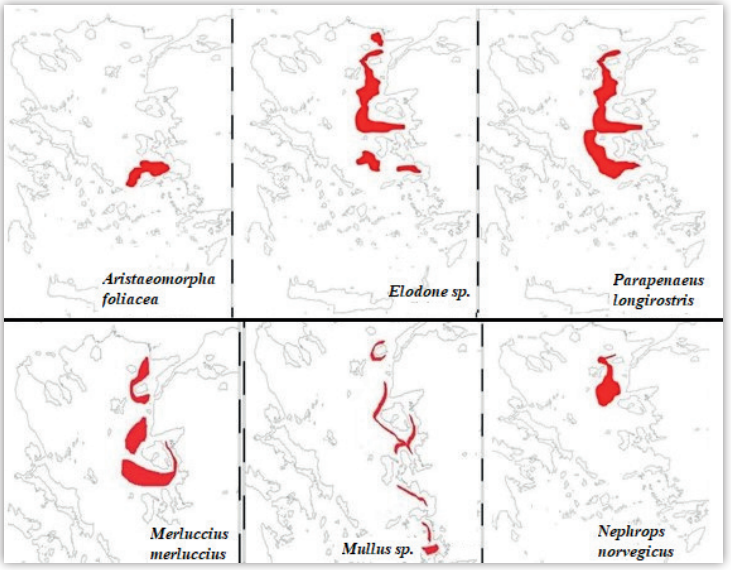

Şekil 9: Bazı ekonomik türlerin Ege Denizi'ndeki av alanları
(Benli, Cihangir ve Bizsel 1995; Gönülal, 2016; Kara ve Gürbet 1999; Uzer, 2017; Soykan, Bakır ve Kınacıgil, 2019; Salman, Katagan, ve Gücü 2000; Kocataş ve Bilecik 1992; JICA, 1993)

Ege Denizi'nde egemeliği tartışmalı ada, adacıklar ve kayalıklar ile bu formasyonların etrafındaki alanlarda avlanan su ürünleri miktarı ise bilinmemektedir. Kurumahmut (1998) ve Kurumahmut ve Başeren (2004)'e göre coğrafi formasyonların kara suları alanı toplam deniz alanının yaklaşık %5'i kadarına tekabül etmektedir. Bu alanlardaki balıkçılık şimdilik Yunan balıkçı tekneleri tarafından yapılmaktadır.

3. Balıkçılık Yönetimi ve Koruma Alanları Sorunu

Türkiye ve Yunanistan, Ege Denizi'nde belli alanları koruma alanları olarak ilan etmişlerdir. Bu koruma alanları Türkiye kıyılarında özel çevre bölgesi olarak geçmektedir. Yunanistan tarafında ise sadece koruma alanları ve Natura 2000 bölgeleri olarak görülmektedir. Bunların dışında çeşitli bölgesel kurumlarca önerilen koruma alanları da bulunmaktadır. Balıkçılık yönetimi için her iki ülke de yasal mevzuatları gereği su ürünleri avcılığına ilişkin sınırlama ve yasakları düzenlemektedir. Ancak bu ulusal yasaklar her iki ülkede farklılık göstermektedir. Türkiye'de yer, zaman ve boy yasakları olmasına karşın, Yunanistan'da AB kurallarına göre yasaklar konulmaktadır. Bu nedenle de ortak veya uyumlu bir balıkçılık yönetimi uygulanamamaktadır.

Türkiye tarafında Şekil 10'da gösterilen bölgelerde trol balıkçılığı her dönem yasak olup, amaç, kıyısal ekosistemin korunması yanında su canlılarının en az bir kez üreme ve yumurtlamalarına şans tanıyarak sürdürülebilir balıkçılık prensiplerini uygulamaktır.

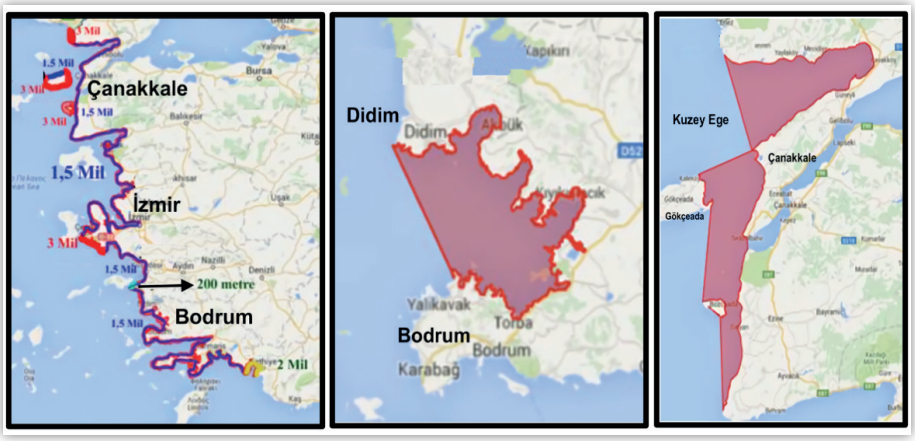

Şekil 10: Ege Denizi'ndeki sürekli trol yasağı olan alanlar (BSGM, 2020)

Diğer yandan, Ege ve Akdeniz'de 1967/2006 sayılı Avrupa Konseyi yönetmeliğinde Akdeniz'de balıkçılık kaynaklarının korunması ve koruma alanları konusunda iki ülke arasında tartışmalara yol açacak hükümler bulunduğundan, bunların deniz yetki alanları konusunda da tartışmalara yol açacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türkiye bu yönetmeliğin getirdiği tek taraflı kurallara uymayacağını ve kendisini bağlamayacağını AB yetkililerine bildirmiştir. Ege Denizi'nde deniz memelileri ve deniz kuşlarının yoğunlaştığı önemli alanlar Şekil 11'de gösterilmektedir. Önemli deniz memelileri alanlarından biri Girit ve Rodos bölgesidir ki bu bölge aynı zamanda Yunanistan tarafından petrol çıkarılması için yabancı petrol şirketlerine kiralık olarak verilmiştir. Diğer yandan da Türk Kıta Sahanlığı içinde kalmaktadır. Easesen bu alanın petrol şirketlerine kiralanmasına karşı başlatılan bir kampanya da bulunmaktadır (WWF, 2019).

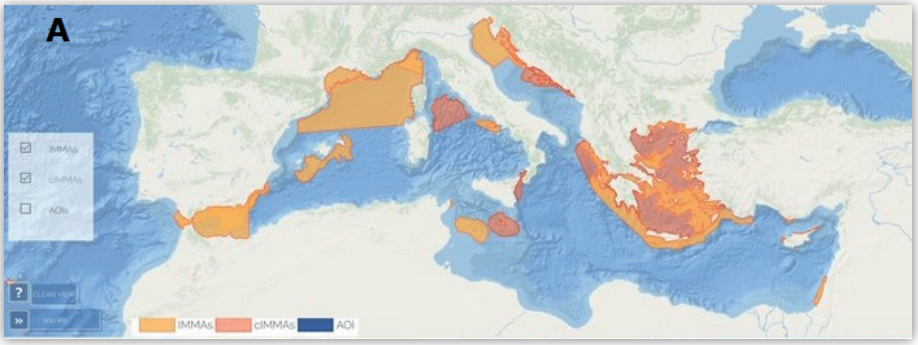

Şekil 11: Ege Denizi'nde deniz kuşları ve deniz memelileri için önemli alanlar (ACCOBAMS, 2020)

Buna karşın Öztürk (2009) tarafından Ege Denizi için önerilen açık deniz koruma alanları ise Şekil 12'deki haritada verilmiştir. Önerilen bu alanların, biyolojik çeşitlilik sözleşmesine göre özgün habitalar olması, nadir türleri barındırması, önemli ekolojik ve biyolojik deniz alanları oluşturması (EBSA), üreme ve beslenme alanlarını içermesi ve diğer ekosistemlerle sıkı bağlantılı olması gibi özellikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu alanların özellikle korunması canlı kaynakların işletilmesi yanında Ege Denizi ekosistemi için de önem taşımaktadır.

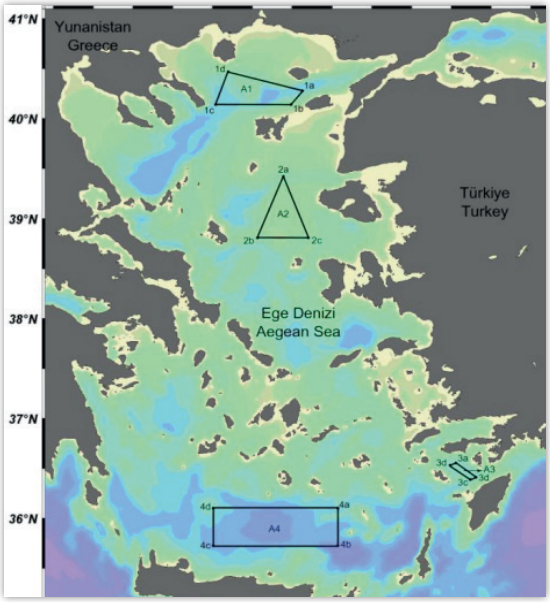

Şekil 12: Ege Denizi'nde önerilen açık deniz koruma alanları (Öztürk, 2009)

Öte yandan, Barselona Sözleşmesi'nin bir parçası olan Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Protokolü'ne göre ilan edilmiş olan Ege Denizi kıyılarında, toplam 8 adet deniz koruma alanı bulunmaktadır. Bunların 5'i özel çevre koruma bölgesi, 2'si millî park, 1'i ise tabiat parkıdır (Şekil 13). Bu koruma alanlarına karşın ülkemizin Aichi hedeflerine göre %10 oranına ulaşılamadığından yeni koruma alanlarına veya bu sınırların genişletilmesine ihtiyaç vardır.

Yunanistan'ın koruma alanları ise millî parklar ve Natura 2000 alanları olarak ilan edilmektedir. Natura 2000 alanları, Ege Denizi'nde neredeyse bütün ada ve adacıklarda bulunmakta olup bunun amacının nadir türlerin başta da kuşların üreme ve beslenme alanları olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Kuzey Sporadlar'da Akdeniz Fokları'nın (*Monachus monachus*) korunduğu millî park önemli bir yer tutmaktadır (Dimalexis ve ark., 2009) (Şekil 14).

Şekil 13: Türkiye'nin Ege Denizi ve Akdeniz için ilan ettiği deniz koruma alanları

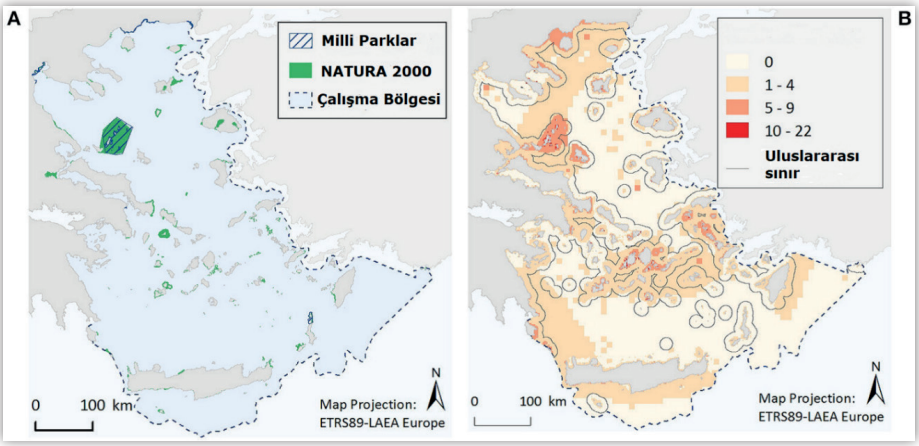

Şekil 14: Yunanistan deniz koruma alanları (A) millî parkları ve Natura 2000 alanlarını (B) Ege Denizi'nin farklı bölgelerinde bulunan ekolojik özelliklerin sayısını gösteren harita (Dimalexis ve ark., 2009)

Sini ve ark., (2017) ise ellerindeki mevcut verilerden yola çıkarak korunması için 68 ekolojik özellikli alan, 58 hayvan türü, 6 habitat tipi ve 4 diğer narin ekolojikte ekosistem tespit etmişlerdir. Petza ve ark., (2017) ise Avrupa Birliği ve GFCM kriterlerine göre mekânsal planlama amacıyla yaptıkları çalışmalarda, Ege Denizi'nde 521 balıkçılığa kapalı alan olduğunu bildirmektedir. Bunların 511 tanesi ulusal, 4 tanesi uluslararası ve 6 adet ise Avrupa Birliği kurallarına göre ilan edilmiştir. Bu alanların 254 tanesi ise balıkçılık amaçlı olan yasaklardır (Şekil 15). Bu alanlar arasında Kuzey Sporadlar Millî Parkı en geniş alanı kapsamaktadır.

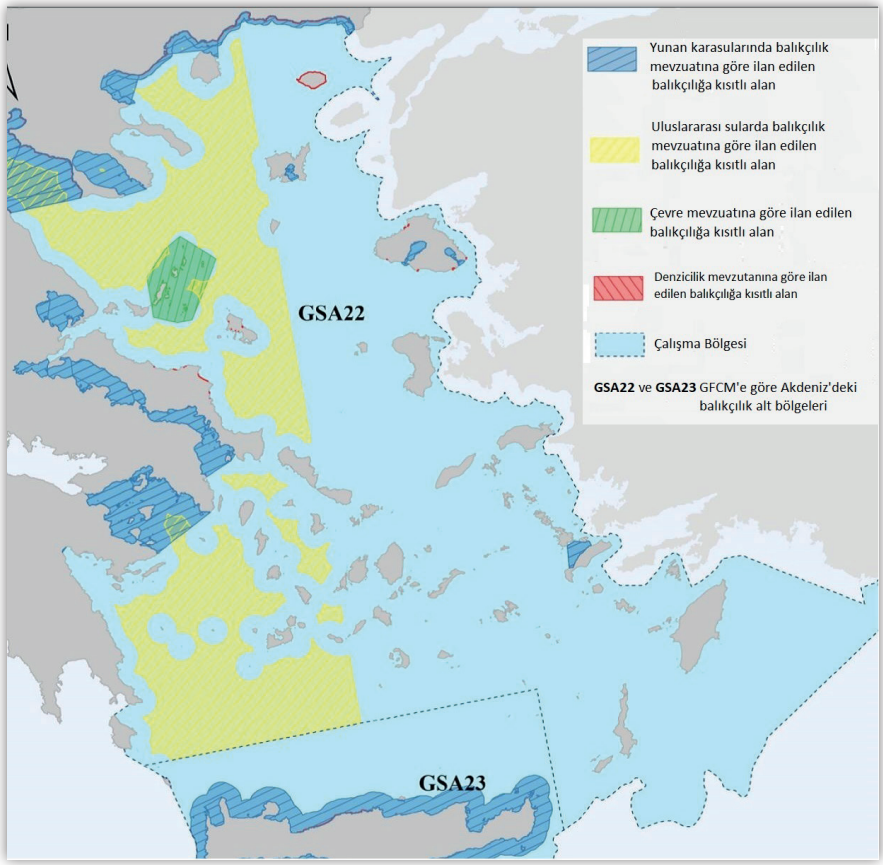

Şekil 15: Yunanistan'ın Ege Denizi'nde sezonluk olarak ilan ettiği balıkçılığa yasak alanlar (Petza ve ark., 2017)

4. Ege Denizi Konusundaki Değerlendirmeler

Yunanistan, 1 Haziran 1995 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin, parlamentosunda kabul edilmesinden sonra ilgili sözleşmenin 3'üncü maddesine atıfla kara sularını 12 mile kadar genişletme hakkını kullanacağını ifade etmektedir. Bu durum Türk balıkçıları için bir dezavantaj iken alanın Yunanistan lehine genişlemesi nedeniyle Yunan balıkçılar için bir avantaj olacaktır. Böyle bir senaryoda şimdilik ortalama yılda 200 teknede çalışan en az 1000 Türk balıkçısı işsiz kalacak ve yine ortalama 5000 ton/yıl üretimden yoksun kalınacaktır. Diğer yandan küçük ölçekli balıkçılık (12 m boyun altındaki tekneler) açısından Ege Denizi, Karadeniz'den sonra ikinci sırada yer almaktadır (Ünal ve Ulman 2020) ve bu durumda küçük ölçekli balıkçılığın da balıkçılık av alanları daralacağından

olumsuz etkileneceği aşikârdır. Ayrıca Yunanistan'ın kara sularını 12 mile kadar çıkartması hâlinde avlama kapasitesi yüksek olan balıkçı teknelerimiz kıyısal sularda avlanan küçük ölçekli balıkçılarla rekabet etme durumunda kalabilecektir (Gönülal ve Uzer 2019). Şekil 16a'daki haritalar hâlen kara sularının 6 mil olduğu durum ile senaryo gereği 12 mile (Şekil 16b) kadar çıkarılması hâlinde kapanacak açık deniz alanlarını göstermektedir. Hâlen, bu denizin %7,5'i Türkiye'ye, %41,7' si ise Yunanistan'a ait olup %51 oranı açık deniz statüsündedir. Kara sularının genişliği konusunda Ege'de uygulanan 6 deniz mili, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları hariç, iddia edildiği gibi Anadolu'nun 3 mili dışındaki bütün ada, adacık ve kayalıkların Yunanistan'a ait olduğu farz ve kabul edilirse, Yunan kara suları Ege Denizi'nin yaklaşık %43,5'ini oluşturmaktadır (Kurumahmut, 1998).Aynı şekilde, Ege Denizi'nde Münhasır Ekonomik Bölge ilan edilmesi hâlinde de Türk balıkçıları bundan zararlı çıkacaktır. Bu konuda geleneksel veya tarihsel balıkçılık haklarını dikkate almak gerekir.

Sonuç olarak, kara sularının 12 mile kadar çıkması hâlinde açık deniz alanları %27,8 oranına gerilerken Yunanistan %63,8, Türkiye ise %8,33 oranındaki alanı kontrol edeceklerdir ki bu da Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratmaktadır. Esasen bu konuda ülkemizde yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır (Öztürk ve Öztürk 2000; Öztürk, Karakulak ve Çıra 2002; Duruer ve Öztürk 2015).

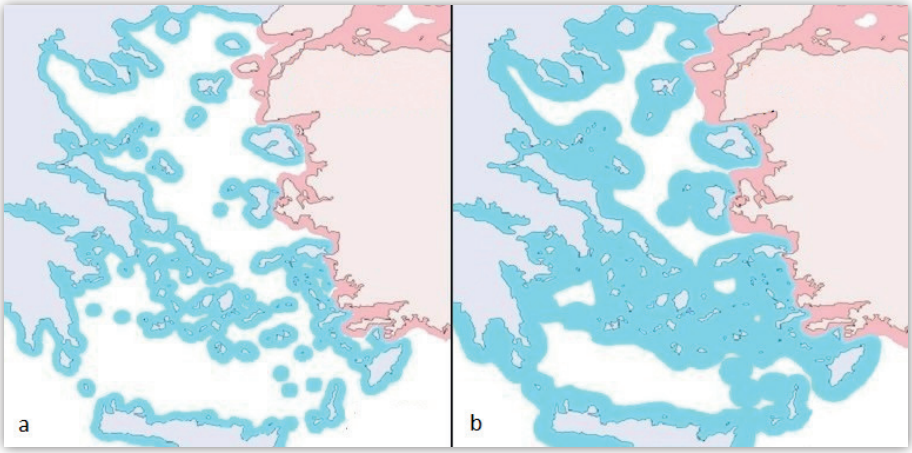

Şekil 16 a) Ege Denizi'nin 6 **b)** 12 mile göre kapladığı açık deniz alanları

Türk balıkçı teknelerinin açık denizlere çıkışları ve dönüşler sırasında adalar arasında oluşacak yeni boğazlar nedeniyle Yunan kara sularından geçeceği için transit geçiş rejimine rağmen keyfi engellerle karşılaşmaları olasıdır. Hâlihazırda zaman zaman Ege Denizi'nde balıkçılık yapan teknelere Yunan sahil güvenlik teknelerinin tacizde bulundukları, hatta ölüm ve yaralanmalara sebep oldukları

bilinmektedir (Cin, 2006; Gönülal, 2019). Bu nedenle başta egemenliği tartışmalı ada, adacıklar ve coğrafi formasyonların etrafında balıkçılarımızı koruyacak insiyatifleri devam ettirmek gerekir. Bu alanlar Şekil 17'de verilmektedir.

Bazı bilim insanları, Ege Denizi'nin Yunan gölüne dönmesine sağlayacak 12 mil uygulamasının Türkiye açısından zararlarını azaltmak için güvenlik bölgesi formülünü önermektedirler. Şekil 18'deki haritada görüldüğü gibi Güney Ege Denizi'nde uluslararası ulaşım için bir güvenlik koridoru oluşturulmuştur (Syrigos, 1998; Van Dyke, 2005). Tekrar açık denizlere veya Akdeniz'e geçiş için geliştirilen bu tür önerilere karşı dikkatli olmak gerekmektedir. Kabul edilebilir bir yanı olmayan bu tür önerilerin değişik dönemlerde gündeme getirileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

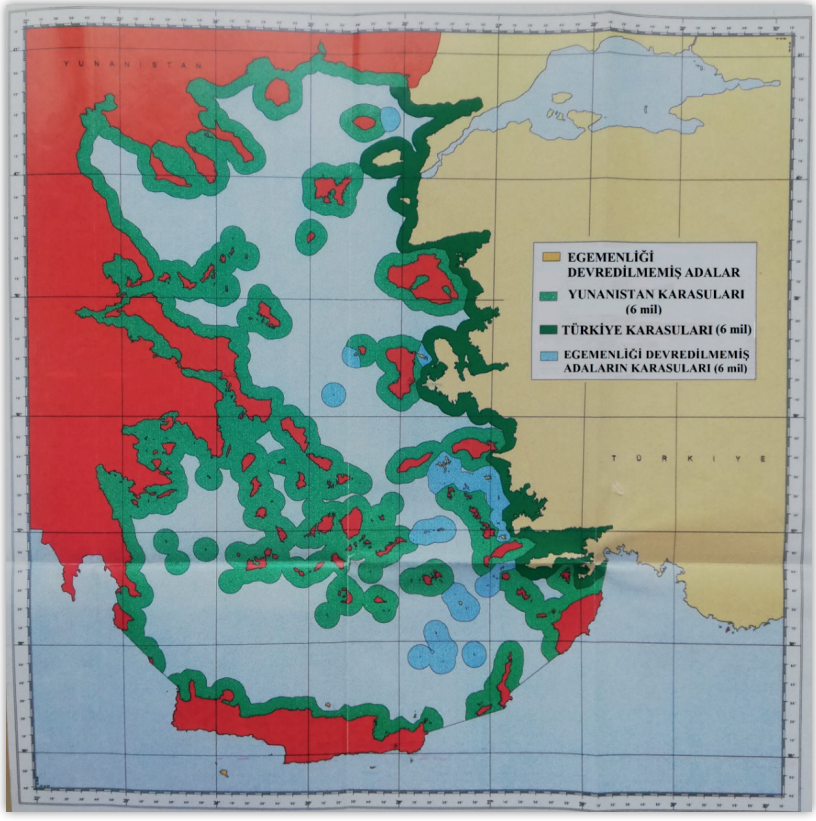

Şekil 17: Ege Denizi'nde egemenliği tartışmalı ada, adacık ve diğer coğrafi formasyonların sahip olduğu deniz alanları (Kurumahmut ve Başeren, 2004)

Özetle, balıkçılık alanlarımızın daralması, av miktarının ve üretimin düşmesi ve bu denizden balıkçılık yaparak geçinen toplumsal kesimde mağduriyet yarat-

ması kaçınılmazdır. Şüphesiz bu durum, gıda güvenliğimiz ve gıda arzımız için de büyük bir tehdittir. Kaldı ki, kara sularının genişletilmesi burada incelenmeyen balıkçılık dışı faaliyetler için de bir tehdittir.

Son dönemde sıkça tartışılan Meis Adası'nın sınırlandırmadaki rolüyle ilgili olarak bu adanın balıkçı sayısı ve tekne boyları incelenmiştir. Kaş ilçemizde bulunan tekne sayısı ve boyu mukayese edildiğinde Kaş'ta bulunan balıkçı teknesi sayısının 4 kat daha fazla olduğu görülmektedir (Şekil 19). Olası MEB sınırlandırılmasında nüfus artışı ve yoğunluğu yanında doğal kaynaklara erişim bakımından bu durumun değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Kaş ilçesi kıyısına yalnızca 950 metre uzağındaki Meis Adası'nda Yunanistan'a ait sadece 10 balıkçı teknesi bulunmaktadır. Bu tekneler kıyı balıkçısı olup boyları 5 m ile 9 m arasında değişmektedir. Meis'in karşı kıyısı olan Kaş'ta ise 2020 yılı verilerine göre 50 adet Türk balıkçı teknesi balıkçılık yapmaktadır (Kaş Tarım İlçe Müdürlüğü, Fatih Soyer, kişisel konuşma). Kaş bölgesinde balıkçılık yapan teknelerin boyu 6 m ile 9,6 m arasında değişmektedir. 2011 yılı için Kaş'taki toplam balık avlama miktarı 22.225 kg olup ekonomik değeri 313.560 TL ve diğer deniz ürünlerinin avı (kalamar, kalamar ve ıstakoz gibi) 1.506 kg ekonomik değeri 359.900 TL'dir. Bu rakam 250 günlük balık tutma sezonu için günlük 4,7 kg/tekne av miktarına karşılık gelir (Başak, 2012).

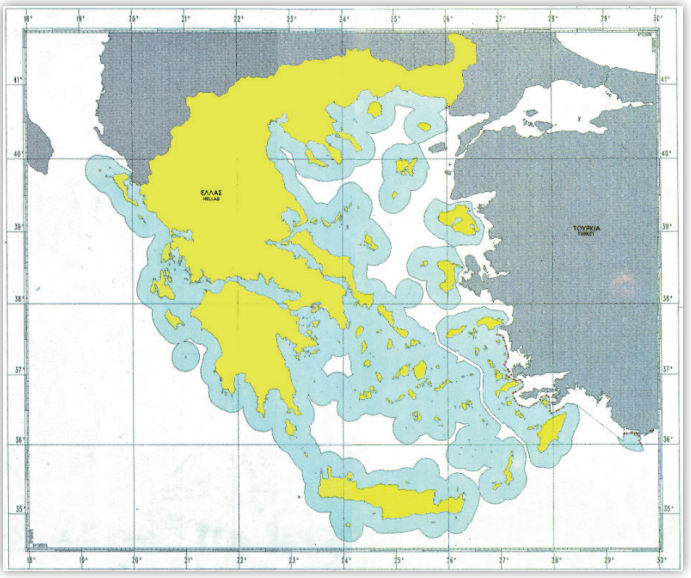

Şekil 18: Syrigos (1998) ve Van Dyke (2005)'e göre Ege Denizi'nde 12 mil hâlinde güvenlik koridoru harita önerisi

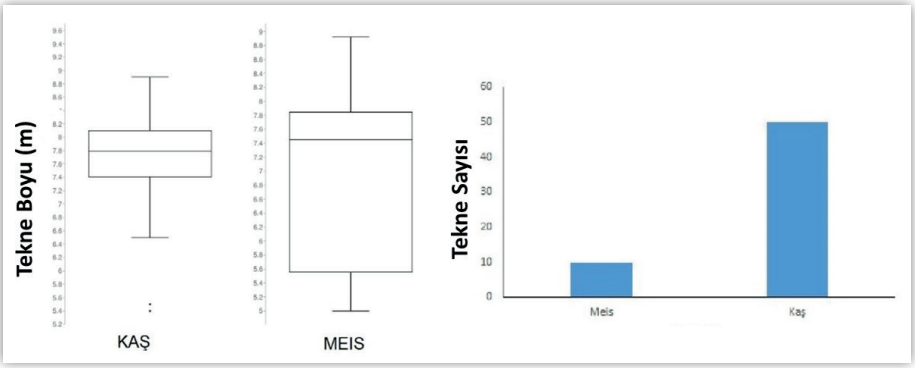

Şekil 19: Meis ve Kaş'taki tekne sayı ve boy oranları

Bilindiği gibi, Karadeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan edilmeden önce Türk balıkçılarının av alanları daha genişken MEB ilanı sonrası Türk balıkçıları geleneksel ve tarihî kalkan balığı haklarını kaybetmişler ve zarara uğramışlardır. Bunun sonucunda zaman zaman yasa dışı olarak avcılık yaptıkları da bilinmektedir (Öztürk, 2015). Bu nedenle, Ege Denizi ve Akdeniz'de ilan edilecek olası MEB sınırlandırmalarında geleneksel veya tarihî balıkçılık haklarımızın zarar görmemesi gerekmektedir. Kariotis (2007), Yunanistan'ın Ege Denizi'nde MEB ilan etmesinin Yunan halkının beslenmesi için hayati olduğunu açıklarken, nüfusu daha kalabalık bir ülke olan Türkiye'nin de alınacak kararlardan veya ilan edilecek MEB alanlarından zarar görmemesi gerekmektedir.

Ege Denizi konusunda istatistik verilerinin doğru tutulması ve ilgili istatistiklerin uluslararası kurumlara özenli bir şekilde gönderilmesi önem arz etmektedir. İlgili bakanlık tarafından hayata geçirilen, denizlerde su ürünleri avcılığı yapan balıkçı gemilerinin kimlik, konum, zaman, hız, yön gibi seyir bilgileri ile avcılık faaliyetleri ve avlanan su ürünleri verilerinin GSM ve uydu iletişim araçları vasıtasıyla izlenmesini ve dijital ortamda kayıt altına alınarak toplanmasını sağlayan Balıkçı Gemilerini İzleme Sistemi'nin (BAGİS) eksiklerinin giderilmesi ve elde edilen bu bilgilerin araştırma kurumlarıyla paylaşılması önerilmektedir. Ayrıca, GFCM başta olmak üzere ICCAT, Avrupa Birliği, Barselona Sözleşmesi Sekretaryası gibi uluslararası kurumlarda Ege Denizi konusunda alınan kararların takip edilmesi de gerekir.

Ege Denizi'nin verimli balıkçılık alanları, su ürünleri üreme ve beslenme alanları Türkiye sahillerinde bulunmaktadır. Ancak stoklardaki yıpranmalara karşı açık denizlerde de koruma alanları için inisiyatif geliştirmek gerekmektedir (Öztürk, 2009). Ege Denizi açık deniz alanlarının korunması için gereken alanları belir-

lemiş olup, bu açık deniz alanlarının koruma alanları ilan edilmesi için çaba sarf edilmelidir. Şekil 20'de görüldüğü gibi Ege Denizi'nde sürdürülebilir biçimde sömürülen stoklar, tüm stokların %20'sinden azdır ve maksimum sürdürülebilir ürün kapasitesine sahip stok miktarı da tüm stokların %20'sinden azdır.

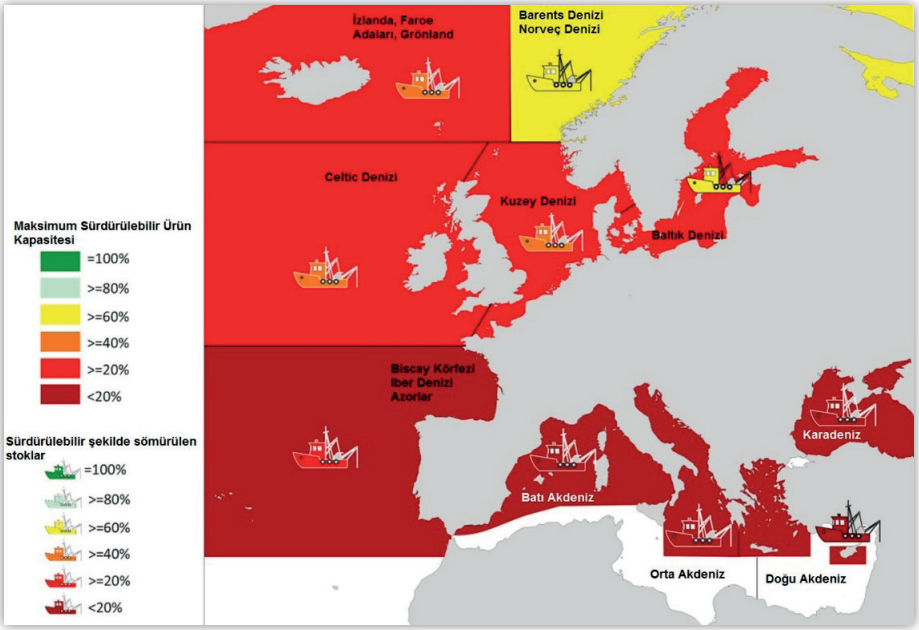

Şekil 20: Ege Denizi stoklarının durumu (Froese ve ark., 2018).

Esasen, stokların önemli ölçüde yıprandığı şekil 20'deki haritadan kolayca anlaşılmaktadır. Bu nedenle, hem ulusal hemde bölgesel olarak Yunanistan ile iş birliği için geç kalınmadan ısrarla bu konunun gündeme getirilmesi önerilmektedir. Tsikliras (2014) "Akdeniz'de Yanlış Balıkçılık Yönetimi: Bir Yunan Trajedisi" isimli çalışmasında, Kuzey Ege Denizi'nin çeşitli bölgelerinde gırgır kullanan Yunan balıkçılara dolunay boyunca uluslararası sularda çalışma izni verildiğini ve böylece balıkçılık çabalarının yılda 45 gün (gemi başına %20 efor artışı) arttığını belirtmiştir. Trol balıkçılarının ise gırgırlardan 2-3 yıl önce böyle bir izin aldığını bildirmiştir. Böylece balıkçılık gücü yılda 30 ila 60 gün artırılarak, toplam 300 güne çıkarılmıştır ve bu da gemi başına ortalama %20 güç artışı anlamına gelmektedir. Balıkçılık çabasında görülen bu tür artışlar balık stoklarına oldukça zarar vermektedir. Bu sebeple uluslararası sularda balıkçılıkla ilgili iki ülkenin iş birliği önerilmektedir.

Diğer yandan, deniz yetki alanları sınırlandırılmasında canlı kaynakların hakkaniyete uygun paylaşımı konusunda birçok mahkeme kararı vardır (Watts, 1995;

Acer, 2003; Gökalp, 2008; Açıkgönül, 2012; Engür, 2018). Örneğin, Uluslararası Adalet Divanı İzlanda ile Norveç arasında bulunan ve Norveç'e ait bir ada olan Jan Mayen Adası'nın sınırlandırma kararında balıkçılık etkinliğini ekonomik bir faktör olarak ele almıştır. Bu bölgede en fazla avlanan ve yerel halkın geçim kaynağı olan *Mallotus villosus* (Kapalin balığı) balıkçılığını yani doğal kaynaklara erişim hakkını mahkeme dikkate almıştır. Yine Kanada ile Fransa arasındaki Saint Pierre ve Miquelon adaları uyuşmazlık davasında, balıkçılık ve diğer ekonomik etkinlikler dikkate alarak hakkaniyete uygun paylaşımı öngörmüştür. Son dönemde Romanya ile Ukrayna arasındaki sınırlandırma davasında ise divan, Ukrayna tarafından balıkçılıkla ilgili kanıt ve belgeleri yetersiz bularak bu devletin balıkçılıkla ilgili hak ve iddialarını reddetmiştir. Ayrıca, Karadeniz'in kapalı veya yarı kapalı deniz olma özelliğini de dikkate almamıştır. Konstantinos (2018) Ukrayna ile Romanya arasındaki Yılan Adası davasının incelenmesi sonucuna dayanarak Ege Denizi'nde, Türkiye'nin Uluslararası Adalet Divanına gitmesi hâlinde belli deniz alanları kazanacağını öngörmektedir. Konstantinos (2018)'e göre Ege Denizi'nde Uluslararası Adalet Divanına gidilmesi hâlinde Türkiye'nin kazanacağı alanlar kırmızı olarak gösterilmektedir (Şekil 21).

Şekil 21: Konstantinos (2018)'e göre Ege Denizi'nde Uluslararası Adalet Divanına gidilmesi hâlinde Türkiye'nin muhtemelen kazanacağı alanlar (kırmızı alanlar)

Ancak bu teorik alan kazanılsa bile Türkiye'nin balıkçılık haklarında büyük bir değişiklik olmayacaktır. Ege Denizi demersal ve pelajik stoklar başta olmak üzere ortak stoklar konusunda uzun vadeli araştırmalar için fonlar sağlanmalıdır. Avrupa Birliği Ortak Balıkçılık Politikası (CFP) ve balıkçılık fonu gibi konuların takip edilmesi de önerilmektedir.

Ege Denizi'nde mekânsal planlama bakımından önceliklerin belirlenmesi ve devlet uygulamalarının bununla uyumlu hâlde yapılması da önerilmektedir. Örneğin, TPAO tarafından Ege Denizi ve Akdeniz'de verilen petrol lisanslarının bulunduğu alanların başka faaliyetlerle çakışıp çakışmadığı incelenmelidir. İncelenen bu türlerin dışında uzun göç yapan ve BMDHS'de uluslararası iş birliği önerilen (Madde 64) büyük sürü oluşturan türlerin korunması da özellikle Doğu Akdeniz için önem taşımaktadır. Zira bu sürü oluşturan türlerin bazıları Ege Denizi ve Akdeniz'de bulunmaktadır ve başta tesadüfi avcılık olmak üzere tehdit altındadırlar.

4.1. Ege Denizi'nde Canlı Kaynakların ve Biyoçeşitliliğin Korunması için İkili İş Birliği

Ege Denizi'ne kıyısı olan iki ülke sadece Türkiye ve Yunanistan'dır ve tarihsel olarak hem birbirini tamamlayan hem de rekabet içinde olan iki ülkedir. Ancak iş birliği için çeşitli fırsatlar da vardır ve bunların değerlendirilmesi gerekmektedir. Ege Denizi'nin korunması her iki ülkenin de çıkarınadır ki esasen iki ülke bu konuda önceden bir iş birliği protokolü de imzalamışlardır (Algan, 2000). Ayrıca ortak olarak kullanılan bu denizdeki kirlenmenin önü alınmazsa ileride turizmdeki daralma nedeniyle iki ülkenin ekonomisi de olumsuz yönde etkilenebilir, dolayısıyla iş birliği şarttır (Öztürk ve Öztürk 2003). Acer (2006), Ege Denizi'nde ortak deniz alanları yönetimi önermiş, özellikle canlı ve cansız kaynakların işletilmesi, korunması ve iş birliği için önerilerde bulunmuştur. Ayrıca Piante ve Ody (2015) WWF için hazırladıkları raporda, oldukça hassas ekosistemler olan derin denizleri (200 m'den daha derin) olumsuz etkilerden korumak için önlemler alınmadan bu alandaki ekonomik faaliyetlerin başlatılmaması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Sevim (2020) ise Yunanistan'ın başta Zürafa Adası, Nergisçik, Eşek, Bulamaç, Lipso ve Kardak gibi birçok ada ve adacığı Natura 2000 kapsamında başta kuş ve habitat direktifine göre koruma altına aldığı belirtilmektedir. İyi niyetten yoksun olan bu uygulama Türkiye tarafından kabul edilememekle birlikte bunun zımni bir sahiplenme amacına yönelik olduğu da bilinmektedir. Ege Denizi'nde başta deniz çiçekli bitkileri ve korallijen ortamlar gibi ana deniz habitalarının korunması öncelikli olmalıdır. Tüm bunlara deniz çevresinin korunması da eklenerek ilginç bir

iş birliği modeli ortaya çıkabilir ancak bunun gerçekleşmesi için politik atmosferin uygun olması ve yeni bir yakınlaşma politikası gerekir. Bu arada, stokların korunması için Türk ve Yunan balıkçılık mevzuatları, başta da gırgır balıkçılığındaki farklılıkları incelemek, böylece eksik ve üstün taraflarımızı görerek uygulamada bunları göz önünde bulundurmak elzemdir.

Ortak stokların korunması başta olmak üzere Ege Denizi canlı kaynakları konusunda ortak bir komite kurularak başta toplam avlanabilir stoklar ile kota dâhil sürdürülebilir bir balıkçılık için birlikte çaba göstermek gerekmektedir. Ayrıca, bölgesel balıkçılık örgütü GFCM yerine ICCAT tarafından kaydı tutulan *Xiphias gladius* (kılıç) ve *Thunnus tunnus* (mavi yüzgeçli ton balığı) türü balık stoklarının sürdürülebilir avcılığı için çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bunların dışında kalan sınır aşan göçmen türler olan *Tetrapturus belone* (yelken balığı), *Auxis thazard* (tombik)*, Auxis rochei* (gobene)*, Thunnus alalunga* (yazılı orkinos)*, Scomberesox saurus* (zurna balığı) ile *Coryphaena hippurus* (lambuka) türlerinin stokları Türkiye ve Yunanistan tarafından paylaşıldığından bilimsel olarak izlenmesi önem taşımaktadır.

Her ne kadar Türkiye ve Yunanistan bölgesel konularda kendi imkânları ve uzmanlarıyla çalışmakta ise de öneri olarak sunduğumuz iki ülkenin öncelikli iş birliği alanları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Türkiye ve Yunanistan arasında önerilen öncelikli işbirliği alanları

Konular	**İlişkili Sözleşme ve İlgili Uluslararası Kurumlar**
Canlı kaynakların korunması	GFCM (Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu)
Biyolojik yayılım ve yabancı türler	Barselona Sözleşmesi (MAP) Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD)
Orkinos ve kılıç balığı yönetimi	ICCAT (Uluslararası Atlantik Orkinosunu Koruma Komisyonu)
Gemi kökenli kirlenme	MARPOL 73-78. IMO, Gemi Balast Suyu ve Sedimanlarının Kontrolü ve Yönetimi Hakkında Uluslararası Sözleşme
Yunus ve balinaların korunması	ACCOBAMS (Karadeniz, Akdeniz ve Mücavir Atlantik Bölgesi'ndeki Setaselerin Korunması Anlaşması)

4.2. Ege Denizi'nde Deniz Araştırmalarında İnisiyatif Alınması

Ege Denizi'nde canlı kaynakların korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanımı konusundaki araştırmalar eksiktir. Bu eksiklik ancak uzun vadeli ve değişik disiplinlerdeki uzmanların bir araya gelip, eksikliklerin kapatılması için araştırma-

lara başlanmasıyla giderilebilir. Bilindiği üzere Türkiye Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (BMDHS) imzalamadığı için taraf değildir (Özman, 1984). Ne var ki, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi uzun müzakerelerden sonra 1982 yılında Jamaika'ya ait Montego Körfezi'nde sonuçlanıp, 16 Kasım 1994 yılında eski dört anlaşmanın da yerine geçerek yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi imzalayan ülkelerin devlet uygulamalarının akademik camia ve karar vericiler tarafından irdelenmesi ve takip edilmesi gerekmektedir. Kaldı ki 1982 sözleşmesi "kıta sahanlığı, kıyı devletinin ülkesinin su altındaki devamıdır" tanım ve kavramını değiştirerek Türkiye'nin ulusal tezlerini zayıflatmıştır.

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin de taraf olduğu bölgesel örgütlerin önemi artmaktadır. Örneğin, GFCM yetki alanı içinde GFCM/36/2012/3 (Köpek balıkları ve vatozların koruması için balıkçılık yönetimi önlemleri), GFCM/36/2012/2 (Deniz memelilerinin tesadüfi olarak yakalanmalarının azaltılması hakkında önlemler), GFCM/35/2011/3 (Deniz kuşlarının balıkçılıkta tesadüfi olarak yakalanmasının azaltılması hakkında önlemler), GFCM/35/2011/4 (Deniz kaplumbağalarının balıkçılıkta tesadüfen yakalanması hakkında önlemler) gibi tavsiye kararları alınmakta ve ülkelere bildirilmektedir. Bu bölgesel örgütlerde daha etkin olmak için çaba sarf edilmelidir.

Türkiye, Ege Denizi'nde bir dönem daha fazla deniz araştırmaları yaparken bu durum günümüzde aleyhimize gelişmiş, Şekil 22'de gösterilen haritadaki istasyonlardan veri alınması ve ölçüm yapılması durmuştur. Bunun devam etmesi ve bilimsel olarak Ege Denizi'ne öncelik verilmesi önerilmektedir. Bu durum Şekil 22a ve b'deki haritada açıkça görülmektedir. Şekil 22b'deki haritada hiçbir açık deniz istasyonu bulunmamaktadır.

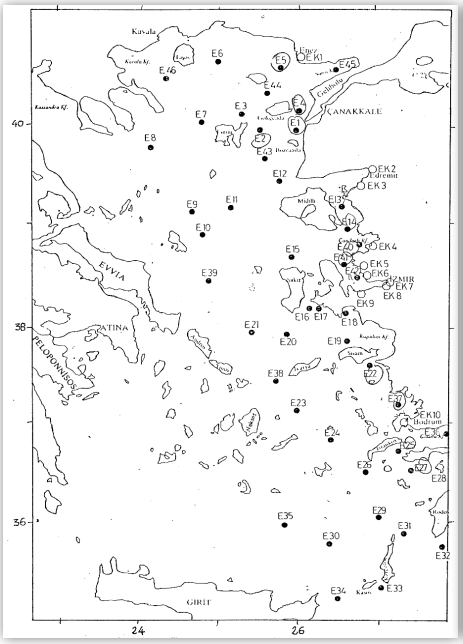

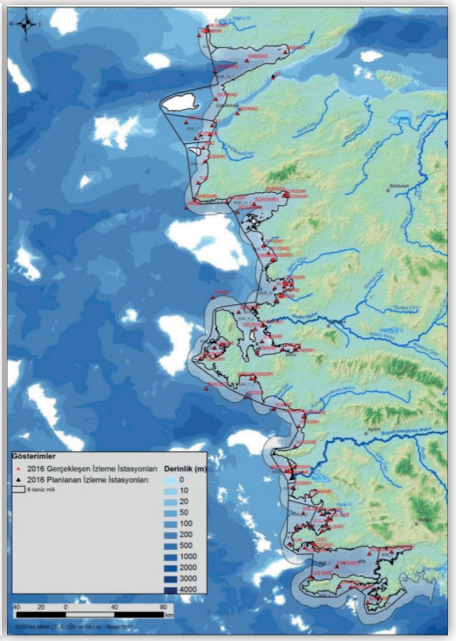

Şekil 22a: Türkiye'nin Ege Denizi'nde 1980'li yıllarda sürdürülen Marpol İzleme İstasyonları

Şekil 22b (ÇŞB, 2017)

Bununla birlikte; Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde bulunan çok sayıdaki adaları arasında çevre uzunluğu 1 km'den fazla olan adaların sayısı 109'dur (Tuncel, 2004). Bu adaların Ege Denizi'ndeki önemi nedeniyle her yönüyle daha ayrıntılı olarak incelenmesi de önerilmektedir.

Nihayetinde, Türk ve Yunan sorunlarının yakın dönemde çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bilim insanlarımızın sorunlarla birlikte yaşamayı öğrenmesi ve bir mucize beklememesi gerekmektedir. Türk bilim insanlarının önceliği bilimsel üstünlüğü ele almak olmalıdır. Ayrıca, sorunları sadece bilimsel çözümler üzerinden değil, ekonomik, tarihsel ve politik boyutlarıyla da bir bütün olarak ele almak gerekir. Şüphesiz, bilim sorunların çözülebilmesi için en önemli araçtır, bu nedenle de bilimsel üstünlüğümüzün sağlanması ve yeni önerilerle yumuşak gücümüzün bölge ve dünya kamuoyuna gösterilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda masum koruma argümanları ve alanları üzerinde durmak çevre diplomasisi anlamında gücümüzü artırabilir. Daha sonra ise ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak taleplerimizi ve iddialarımızı daha iyi anlatmak için çaba harcamak bir seçenek olabilir.

5. Doğu Akdeniz'de Canlı Kaynaklarla İlgili Durumun İncelenmesi

Son zamanlarda sıkça Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan edilmesi istenilen yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunun sebeplerinden biri bölge ülkelerinden Güney Kıbrıs, Mısır ve Yunanistan gibi ülkelerin Türkiye'yi dışlayarak yaptıkları MEB anlaşmalarıdır. Diğer yandan MEB ilan edilmemesi, açık denizlerdeki canlı ve cansız kaynaklardan bölge içi ve dışındaki bütün ülkelerin yararlanması anlamına gelmektedir. Ülkelerin kıta sahanlıkları doğal hak olup ilan edilmesi gerekmezken MEB için ilan gerekmektedir. Bu kapsamda MEB ve balıkçılık ilişkisi Öztürk ve Başeren (2008), Öztürk (2013) ve (Öztürk, 2020) tarafından incelenmiş olup bölgede ülkelerinin hakkaniyete uymayan sınırlandırmalar hâlinde;

1) Balıkçılık av alanlarımızın daralacağı,

2) Açık deniz balıkçılığımızın olumsuz etkileneceği,

3) Balıkçılarımızın izinsiz avcılık gerekçesiyle diğer ülkeler tarafından zarara uğratılacağı ve teknelerinin haksız yere tutulabileceği, bunun yeni politik ve hukuki sorunlara yol açabileceği,

4) Akdeniz'deki canlı kaynakların sürdürülebilir olarak korunması ve kirlenmenin önlenmesi konularında zaten yetersiz olan bölgesel iş birliğini sekteye uğratacağı,

5) Deniz araştırmaları için izin almada sorunlar çıkabileceği gibi öngörülerde bulunulmuştur.

Daha önce Türkiye'nin Karadeniz'deki MEB sınırlandırılması acele ve başarısız bir öngörüyle yapılmış olup yapılan bu anlaşmayla geleneksel balıkçılık haklarımız korunamamıştır. Çünkü Karadeniz'in hidrografik özelliği gereği 200 m derinlikten sonra balıkçılık mümkün değildir. MEB sınırları oldukça derin bölgeyi kapsamaktadır. Yani Karadeniz'de kıta sahanlığı dar olan bölgeler Türkiye kısmında olduğundan, başta demersal (dip) balıklarının avcılık alanları MEB anlaşmasından sonra kapanmıştır. Bunun en bariz örneği kalkan balığıdır. Tarihî veya geleneksel olarak kalkan (*Scophthalmus maximus*) ve mersin balığı *(Acipenser spp.* ve *Huso huso)* avcılığı yaptığımız bölgelerde balıkçılık haklarımız MEB sınırlandırılması sırasında dikkate alınmamıştır (Şekil 23). Bu olumsuzluk kalkan balığı amaçlı yasa dışı balıkçılık nedenlerinden biridir.

Dolayısıyla aynı hatanın Ege Denizi ve Akdeniz'de de yapılacak olası bir MEB ilanı veya anlaşması süreçlerinde yapılmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Akdeniz'deki av alanlarında bulunan türler dünya pazarlarında yüksek fiyata satılan karides türleri (*Aristomorpha foliacea*, *Aristeus antennatus, Plesionika martia* ve *Parapenaeus longirostris*) gibi türlerdir. Engür (2018) Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi'ndeki balıkçılık haklarından bahsederek, ekonomik bakımdan elverişsiz devletler sınıfında yer aldığını belirtmektedir. Ancak, bu saptama soyut olup, ayrıntılı olarak tartışılması gerekmektedir.

Yaycı (2019a) ise MEB ilanının gerekliliğine vurgu yaparak Doğu Akdeniz'de birçok politik, hukuki ve askerî anlamda avantajlarından bahsederek bu konuda hızlı davranılmasını önermektedir. Kurumahmut (2020) benzer şekilde MEB ilanını zorunlu görerek bunun getireceği birçok avantajın altını çizmiştir.

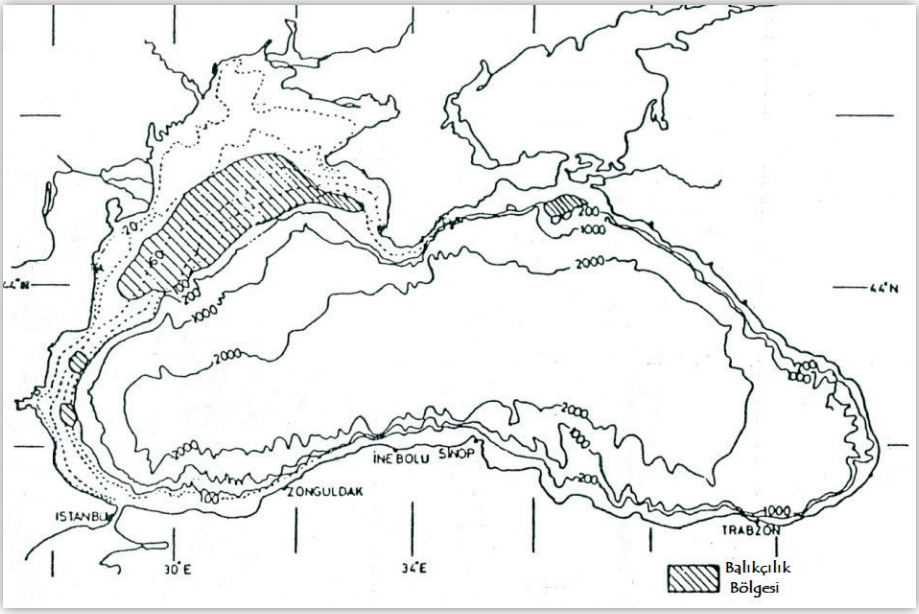

Şekil 23: Türk balıkçılarının Karadeniz'de MEB ilanı öncesi uluslararası sularda kalkan balıkçılık bölgesi (Acara,1985)

6. Doğu Akdeniz'de Canlı Kaynakların Yönetimi ve Mevcut Durum

Genel olarak Doğu Akdeniz'in aşırı oligotrofik (biyolojik olarak çok fakir) bir deniz olduğu bilindiğinden bu bölgede canlı kaynaklardan yararlanma veya bu

kaynakların değerlendirilmesi özel önem taşır. Bu konunun, İskenderun Körfezi'nde avlanan jumbo karides ile 2000'li yıllarda hız kazanan orkinos avcılığı yapılana kadar pek üzerinde durulmamıştır. Son yıllarda ise Doğu Akdeniz'de biyolojik çeşitliliğin korunması, derin su ekositemleri, deniz altı dağları, kanyonlar, Rodos döngüsünün oluşturduğu besin akışı ile Lesepsiyen türlerin bu denizde artışı hem ulusal hem de uluslararası anlamda gözleri Doğu Akdeniz'e çevirmiştir (Öztürk, Topçu ve Topaloğlu 2012; Öztürk, Rovere ve Würtz 2015; Katsanevakis ve ark., 2015).

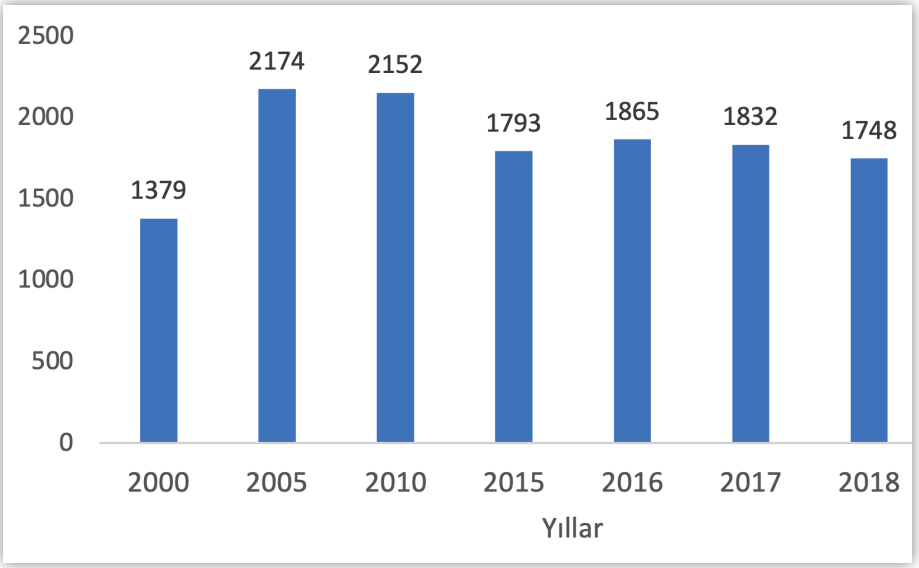

Şekil 24: Türkiye'nin Akdeniz'deki tekne sayısı (TUİK, 2020)

Bu bölgede en büyük balıkçılık Mısır, daha sonra ise Türkiye tarafından yapılmaktadır. Ülkemizin Akdeniz'de bulunan tekne sayısı yıllara göre Şekil 24'te verilmiştir. Tekne sayılarına bakıldığında nispi bir artış olduğu görülür. Ancak burada motor güçleri ve boylarını ayrıca incelemek yerinde olacaktır. Türkiye'nin av miktarı 1990'lı yıllara göre düşerken, Mısır'ın av miktarı düzenli olarak artmaktadır (Şekil 25).

Bunun dışında Doğu Akdeniz'de Türk hükümranlık alanlarında düzenli olmasa da İtalyan, Fransız, Malta, İspanyol ve hatta Portekiz tekneleri balıkçılık yapmaktadır (Şekil 26). Bu teknelerin avladıkları av miktarları ise Tablo 7'de gösterilmektedir.

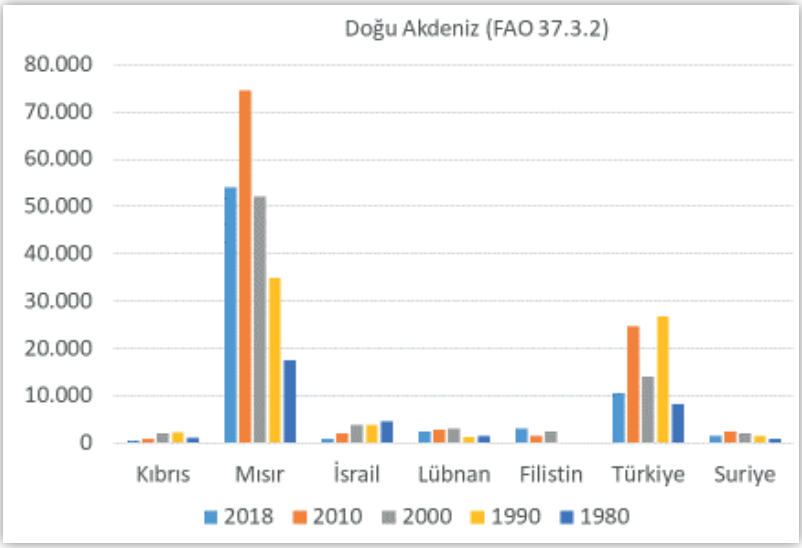

Şekil 25: Doğu Akdeniz'deki ülkelerin 1980- 2018 yılları arası balıkçılık av miktarları

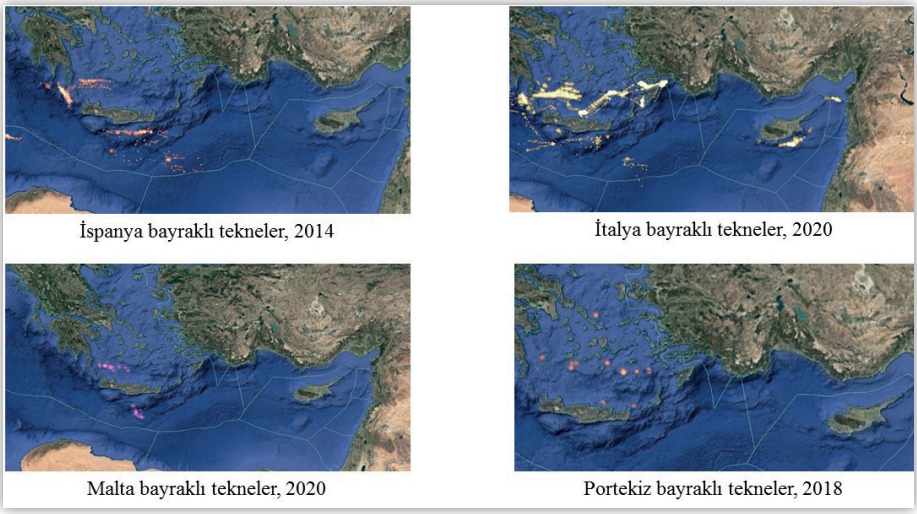

Şekil 26: Doğu Akdeniz'e kıyısı olmayıp avcılık yapan bazı teknelerin avcılık alanları (Global Fishing Watch, 2020) (Yukarıdaki haritalardaki MEB sınırları geçersiz olarak değerlendirilmekle birlikte anlam bütünlüğünü korumak için gösterilmiştir.)

Her ne kadar Şekil 26'daki haritada teknelerin yaptıkları avcılık sezonluk ve kısa bir zaman aralığında olsa bile, Akdeniz'de son dönemde deniz koruma alanlarındaki artış, AB'nin 21 Aralık 2006 tarihli tüzük nedeniyle balıkçılığın topluluk içinde sürdürülebilir yapılması amacıyla ekolojik veya balıkçılık koruma alanla-

rının oluşturulmasını teşvik etmesi gibi nedenlerle yeni av alanları aranmaktadır. Esasen Akdeniz'de balıkçılık koruma alanları bulunmaktadır ve 2004 yılında Malta bu konuda AB konseyinden bir karar çıkartmıştır (Gönülal ve Uzer 2019). 2018 yılında Roma'da yapılan Hassas Deniz Ekosistemler çalışma grubu toplantı raporunda, 36 adet İtalyan balıkçı teknesinin AIS ve VMS kayıtları incelenerek GSA 20 ve 23. bölgelerinde 600 m'den derin sularda muhtemelen derin su pembe karidesi avladığı ve bu balıkçılık aktivitelerinin kayıt edilmediğini bildirmektedir (GFCM, 2018). Bu çalışmadaki tespitlerimize göre bu tekneler GSA 22'ye de girerek yani Türkiye'ye yakın uluslararası sularda da balıkçılık yapmaktadır. Önümüzdeki yıllarda daha fazla yabancı balıkçı teknesinin başta kılıç ve kırmızı karides avlamak için Türk kıta sahanlığına girmeleri beklenmektedir. Bunun önlenmesi için gerekli denetim ve kolluk tedbirlerinin alınması yanında Münhasır Ekonomik Bölge ilanı kaçınılmaz bir hâl almıştır. Aksi taktirde canlı kaynaklarımız büyük bir baskıyla karşı karşıya kalacak ve Kabotaj Yasası da ihlal edilmiş olacaktır. Derin denizler gibi hassas ekosistemlerde, hangi türlerin ne kadar avlandığını bilmek ekosistem üzerindeki etkiyi belirlemek için oldukça önemlidir. Bu kapsamda stoklar tamamen yıpratılmadan gerekli tedbirlerin alınması önerilmektedir.

Tablo 7: Doğu Akdeniz'e kıyısı olmayan ülkerin Doğu Akdeniz'de avcılık miktarları (ton) (GFCM, 2020)

	2018	**2017**	**2016**	**2015**	**2014**	**2013**	**2012**	**2011**	**2010**	**2009**	**2008**	**2007**	**2006**
Fransa	0.0				0.1			0.1					
İtalya			1.7	389.5		0.2							
Portekiz	9.8	0.3				0.8							
İspanya		0.0			16.8	1,251.4	256.9				14.0	4.2	0.5

Açık deniz alanlarından daha fazla yararlanmak için başka bir tedbir ise Akdeniz'de de belli dönemlerde açık denizde avcılık yapacak donanımlı teknelerin teşvik edilmesidir. Ancak bunu yaparken, güvenlik ve lojistik konusunda tedbirler almak yanında, kaynakların sürdürülebilirliği için toplam avlanabilir miktar ve kota gibi balıkçılık yönetimi tedbirlerini de almak gerekir.

7. Doğu Akdeniz'in Korunması Sorunu ve Türkiye

Doğu Akdeniz'de soğuk su çıkışları, hidrotermal bacalar gibi özgün biyoçeşitlilik ve derin deniz ekosistemini temsil etmesi nedeniyle 2013 yılında özel çevre koruma bölgesi ilan edilen Finike Denizaltı Dağları (Şekil 27) için acil bir yönetim planı oluşturularak izleme ve koruma çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. İlan

edilen koruma alanı içinde hâlen başka ülkelerin balıkçıları avcılık yapmaktadırlar. Bu avcılık Türk sularında yapıldığından 1380 sayılı yasa ihlal edilmektedir. Ayrıca, su ürünleri stoklarımızın da yıpranmasına neden olunmaktadır. Bunu önlemek için Sahil Güvenlik yetkililerine görev vermek veya Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmek en doğru hareket tarzı olarak görülmektedir.

Doğu Akdeniz'de biyolojik çeşitlilik bakımından önemli olan iki derin deniz altı dağı önem kazanmıştır. Bunların ilki Finike Denizaltı Dağları'dır ve bu konuda Türkiye bu bölgeyi özel çevre koruma bölgesi ilan ederek bir inisiyatif geliştirmiştir. Ancak Şekil 28'de görüldüğü gibi koruma alanı ilan edilen bölgelerde Yunan balıkçı tekneleri av yapmaktadır ve bu önlenmelidir. Ayrıca, bu alanın sahiplenilmesi için başta GFCM'ye başvurarak balıkçılık koruma alanı olarak tescili için çaba göstermek gerekir.

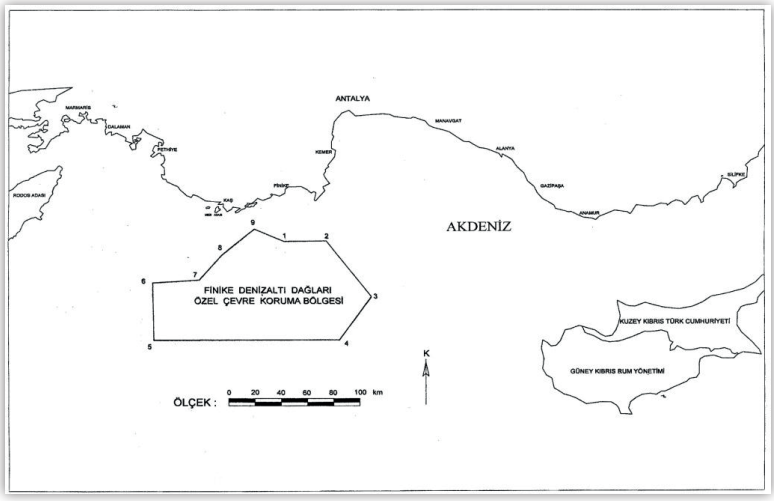

Şekil 27: Özel çevre koruma bölgesi ilan edilen Finike Denizaltı Dağları

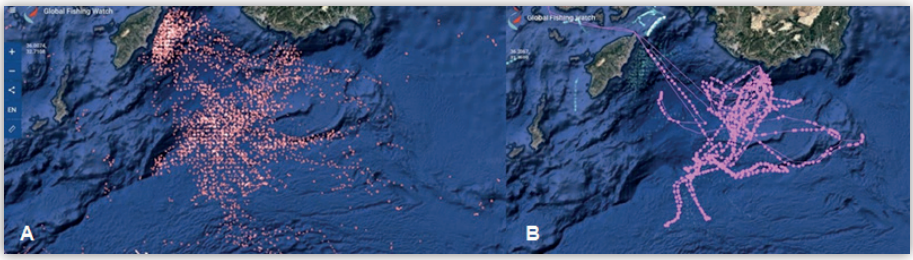

Şekil 28: A: Finike Denizaltı Dağları civarında Yunan bayraklı balıkçı teknelerine ait 1 Mayıs ile 1 Eylül 2020 tarihleri arası balıkçılık eforu, **B:** Bir Yunan balıkçı teknesinin Finike Denizaltı Dağları'nda balıkçılık yaptığını gösteren rota analizi (Global Fishing Watch, 2020)

Bu bölgede balıkçılık yapan yabancı teknelerin sayıları ve av güçleri hakkında bilgi sahibi olunmamakla birlikte teknelerin 10-15 metre arası boya sahip kılıç avcılığı için paraketa tekneleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Yunan teknelerinin yasa dışı balıkçılık yaptıkları ve Lübnan ve Mısır kıyılarında da avlandıkları bildirilmektedir (OCEANA, 2018).

Diğer deniz altı dağıysa Akdeniz Mantar Denizaltı Dağları (Eratoshtanes) olarak bilinen bu deniz altı dağı hâlen koruma altındadır (Şekil 29). Hassas derin deniz ekosistemlerinin korunması konusunda uluslararası düzenlemeler de bulunmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği Parlementosu 2016 yılında AB sularında 800 m'nin altında trol avcılığını, duyarlı alanlarda ise 400 m'nin altında her türlü dip avcılığını yasaklamıştır. Akdeniz Balıkçılık Konseyi (GFCM) ise GFCM/2006/3 numaralı düzenlemesi ile bu bölgeyi derin su balıkçılığının kapalı alanı ilan ederek 1000 metrenin altında balıkçılığı yasaklamıştır.

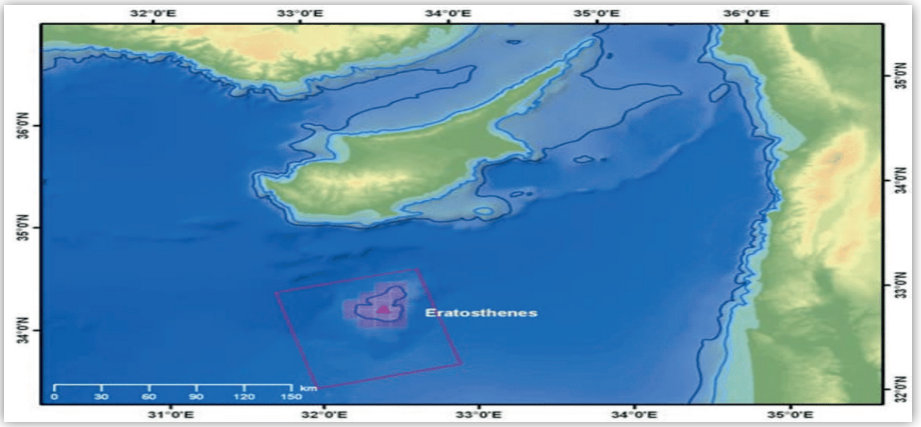

Şekil 29: Akdeniz Mantar Denizaltı Dağları (Eratosthenes)

Akdeniz Mantar Denizaltı Dağları (Erathostahnaes) bölgesinin korunması konusunda bölgesel örgütlerin kararları olmasına karşın, bu bölgeden petrol çıkarılması için Güney Kıbrıs hükûmetinin bölgeyi Akdeniz Balıkçılık Konseyi'nde (GFCM) koruma alanı dışında tutma çabaları da bulunmaktadır. Ayrıca, petrol çıkarmak için çaba gösteren şirketlerin Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) önceliği olmasına karşın buna da yeterli düzeyde önem vermedikleri bilinmektedir. Diğer yandan, bu bölgenin bir kısmı ise Türk egemenlik alanında bulunmaktadır. Piante ve Ody (2015) her iki deniz altı dağlarını Antalya Körfezi'ni de dâhil ederek, bentik ve pelajik balıklar için başlıca habitatlar olarak değerlendirmişlerdir.

Deniz koruma alanları konusunda Akdeniz'deki kıyı ülkeleri gittikçe artan bir ilgi göstermektedirler. Akdeniz'de SPAMI (Akdeniz için önemli özel koruma

alanları) olarak adlandırılan Akdeniz açısından ilan edilen önemli özel koruma alanları görülmektedir (Şekil 30). Bu haritaya bakıldığında Ege ve Doğu Akdeniz Bölgesi'nde SPAMI olarak sadece Güney Kıbrıs ile Lübnan'da bulunması dikkat çekicidir. En geniş alan ise Fransa, Monako ve İtalya arasındaki Pelagos olarak bilinen bölgedir.

Şekil 30: Akdeniz' de ilan edilen SPAMI koruma alanları

Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'de (Levant Denizi) sürekli olarak trol balıkçılığına kapalı alanları ise haritada gösterilmektedir. Bu alanlar kıyıdan 1 ile 3 mil arasında değişmekte olup kıyısal ekositemin korunmasını amaçlamaktadır ve bu bölgelerde balıkçılık yasaktır (Şekil 31).

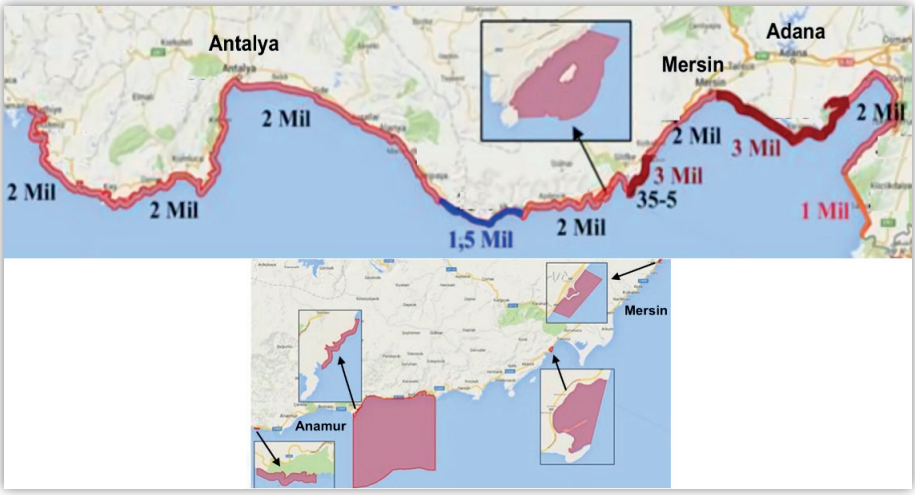

Şekil 31: Türkiye'nin Akdeniz'de trol balıkçılığına yasak alanları (BSGM 2020)

8. Öneriler

Türkiye'nin, hem Ege Denizi hem de Doğu Akdeniz'deki tezleri sadece hukuk veya uluslararası ilişkiler dallarının katkısıyla çözülemez. Deniz araştırmaları ve bunun getirdiği okyanus diplomasisi bir ülkenin hem teknik hem de yumuşak gücüdür ve Türkiye bu konuda şimdiye dek Doğu Akdeniz'de süreklilik arz eden bir bilim politikası izlememiştir. Bunun birkaç istisnası olmakla birlikte millî gücünü bu konuya teksif edememiştir. MEB konusuyla ilgili Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Lübnan ve açık denizlerde yapılan seferler, bu bölgelerdeki canlı kaynaklar ve biyoçeşitlilik konusunda yeni veriler elde edilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, İstanbul Üniversitesinin 2007- 2008 yılları arasında Ege ve Doğu Akdeniz'de yaptığı çalışmalara devam etmesi ve bu iki deniz hakkında güncel bilimsel araştırmalarda üstünlük sağlaması gerekmektedir (Şekil 32).

TÜBİTAK'ın deniz araştırmalarını öncelikli alan olarak ilan etmesi ve deniz araştırma projelerini uzun süreli desteklemesi gerekir. Şekil 32'deki haritanın içinin doldurularak dünya kamuoyunun aydınlatılması, tezlerimizin savunulması yine Türk bilim insanlarına bağlıdır. Araştırmalarımızı bu alan ve çevresini düşünerek planlamalı, gemilerimizi buna göre koordine etmeli, orta ve uzun vadeli planlarımızı buna göre yapmalıyız. Başta Doğu Akdeniz olmak üzere bölgenin gelecek yüz senesinin planlanmasında genç araştırmacılar yetiştirmeli, uzun süreli izleme ve oşinografik ölçümler yaparak bunları uluslararası kullanıcıların hizmetine açmalıyız. Böylece, Doğu Akdeniz'e araştırma amaçlı gelen yabancı devletlerin ve uzmanların iddia ettikleri araştırma boşlukları da doldurulmuş olunur. Her koşulda deniz araştırmalarında öncü olmak ve daha fazla araştırmacıyı bu konulara yönlendirmek gerekmektedir. Yaycı (2019b) Doğu Akdeniz'in Türk hükümranlık alanlarında 14 yabancı bayraklı araştırma gemisinin bu bölgeden uzaklaştırıldığını, 6'sının ise uyarıldığını belirtmektedir. Yabancıların bölgeye ilgisini sadece jeopolitik nedenlere bağlamak yanlış olur. Araştırma konusundaki eksiklerimizi yeniden gözden geçirmek gerekir. Örneğin, uzun dönemde Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) tarafından uygulanan Balast Suları Sözleşmesi'nin hükümlerinin uygulanmasına da öncülük edip, Ege ve Akdeniz'de daha başarılı bir bilim politikası izleyerek yumuşak gücümüzü göstermek faydalı olabilir. Bu konuda 2018'de ACCOBAMS araştırma sörveyi sırasında başarılı bir çalışma yapılmıştır. Özetle, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere sunduğu kıta sahanlığının dış sınırlarını gösteren haritaya göre (Şekil 33), bu haritanın içinin doldurulması için bilimsel çalışmaların bu bölgelerini de içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

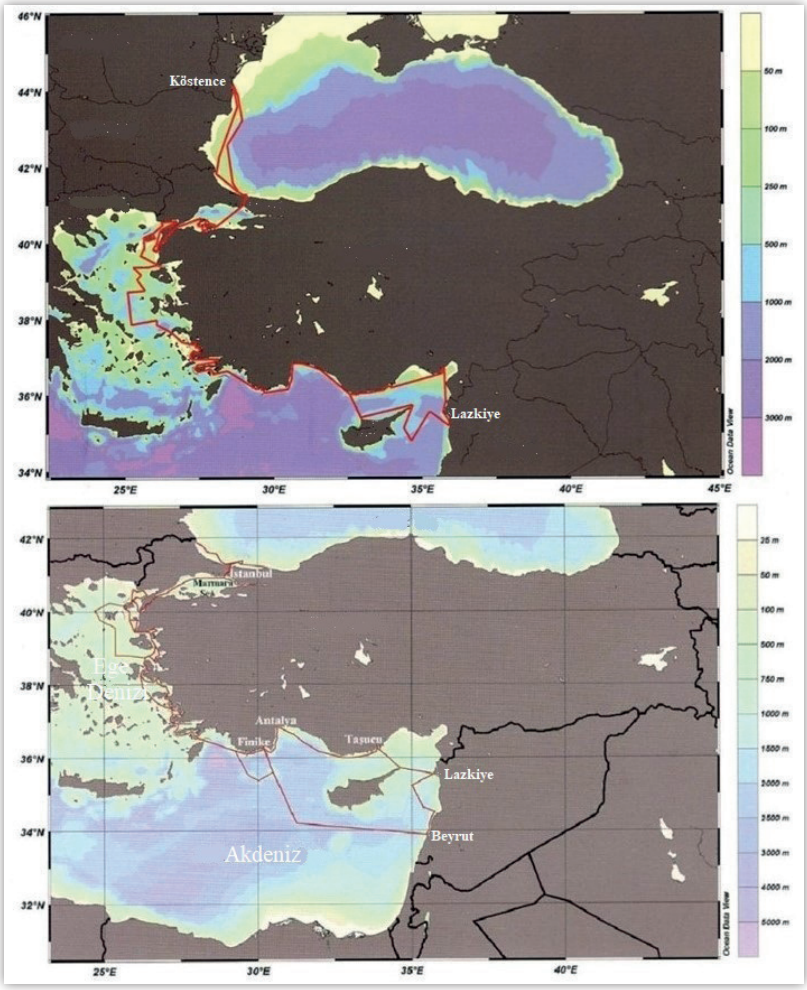

Şekil 32: 2007-2008 yılları arası İÜ Su Ürünleri Fakültesinin Ege ve Doğu Akdeniz'de yaptığı seferin rotaları

Uzun süreli izleme çalışmaları başta canlı kaynaklar ve korunması, sürdürülebilirlik, kirlenme kaynakları ve önlenmesi, yabancı türler, iklim değişikliği vb. konularda bilimsel araştırmaların ve çabaların artırılması gerekmektedir. Kaldı ki, Süveyş Kanalı'nın sık sık derinleştirilmesiyle biyolojik çeşitlilikteki değişim çevresel güvenlik anlamında kaygıları da arttırmaktadır.

Şekil 33: Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere sunduğu kıta sahanlığının dış sınırını gösteren harita

Akdeniz ve Ege Denizi konusunda ülkemizin taraf olduğu anlaşmaları takip eden devlet kurumlarında örneğin Uluslararası Denizcilik Örgütünün (IMO) odak noktası olan Denizcilik Genel Müdürlüğü, Akdeniz Balıkçılık Komisyonu'nu takip eden Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, Barselona Sözleşmesi'ni takip eden Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü başta olmak üzere uluslararası ortamlarda ulusal tezlerimizin anlatılması için çaba sarf etmelidirler. Başta çevre diplomasisi konusunda yapılacak çalışmalar özellikle Akdeniz'in korunması konusunda ön almamızı sağlayabilir. Akdeniz'in korunması; en uzun kıyı uzunluğu, nüfus, turizm, kültürel değerler ve balıkçı sayısı nedeniyle Türkiye'nin çıkarınadır. Ayrıca, hem Ege Denizi'nde hem de Akdeniz'de lagünler, sulak alanlar ve deltalar gibi verimli deniz alanları fazlasıyla Türkiye tarafındadır. Ancak bu alanların da kirlenmesinin önüne geçilmelidir.

Orkinos konusunda, av alanlarının özellikle Doğu Akdeniz'de devlet uygulamaları açısından önemi bulunmaktadır. Ayrıca Orkinos balığının yumurtlama alanlarından birisi Mersin ile Kıbrıs Adası arasındadır (Heinisch ve ark., 2008). Her ne kadar Türk balıkçıları başta Akdeniz olmak üzere açık denizlerde ülkemize verilen kota kadar balık tutmakla birlikte, orkinos ticareti yön değiştirmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde orkinos artık kuluçkadan itibaren yetiştirilmeye başlanmış ve bu

teknik, doğal avcılığın gücünü azaltmaktadır. Dolayısıyla, orkinos avcılığı yerini yakın zamanda avcılık yerine yapay yollarla üretime bırakacaktır. Buna karşın sınır ötesi göçmen bir tür olan bu balığın korunması ülkemizin de sorumluluğunda olup bu konuda ICCAT'taki gelişmelerin takip edilmesi gerekmektedir. Karakulak, Öztürk ve Yıldız (2016), Akdeniz'de yavrulayan orkinos yetiştiriciliğine başlandığını bildirmektedir.

Şekil 34'te haritada Türkiye balıkçılık istasistik alanı görülmekte olup bunun Şekil 35'te belirtilen 23 ve 24 numaralı GFCM bölgesine göre ve son ilan edilen kıta sahanlığı dış sınırı dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Tabiatıyla, uluslararası kurumlara bu haritanın gerektirdiği av istatistikleri örneğin (GFCM) ile Barselona Sözleşmesi kapsamındaki çalışmalarda sunulması önerilmektedir.

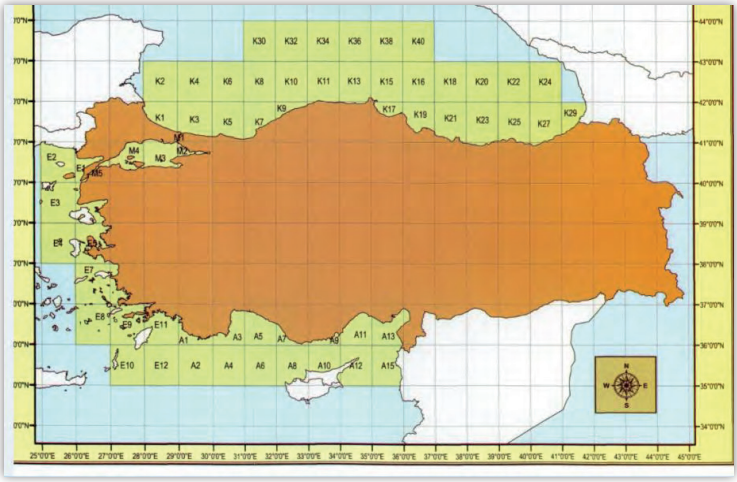

Şekil 34: Türk balıkçılık istatistik alanı

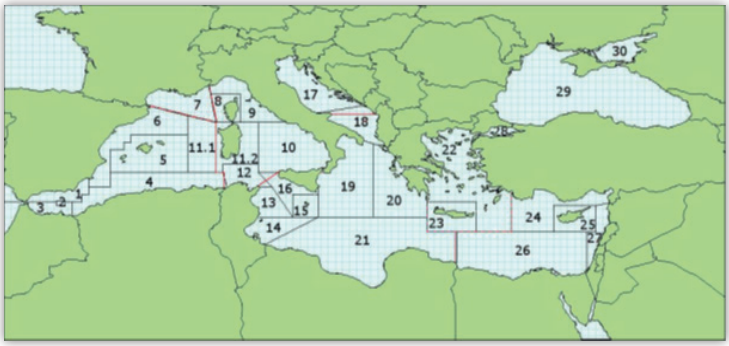

Şekil 35: Akdeniz Balıkçılık Konseyi (GFCM) veri toplama bölgeleri

Ayrıca Şekil 36'daki Türk arama kurtarma haritasının içerdiği bölgelerde yapılacak faaliyetler bu bölgelerdeki balıkçılık, ulaşım ve stratejik hedeflerimizi maksimize edecek şekilde planlanmalıdır.

Türkiye Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku (BMDHS) Sözleşmesi'ni imzalamamıştır ve anlaşmanın müzakere edildiği dönemden beri Persistent Objector (ısrarla muhalif) olarak tutumunu sürdürmektedir. Bu nedenle, imzalamadığı bir anlaşmadan dolayı mağdur edilmemelidir. Bu konuda BMDHS'nin devlet uygulamalarının takip edilmesi için ilgili bakanlıklar, üniversiteler ve sivil toplum örgütlerini de içine alan farklı disiplinlerden ulusal bir çalışma grubunun kurulması önerilmektedir.

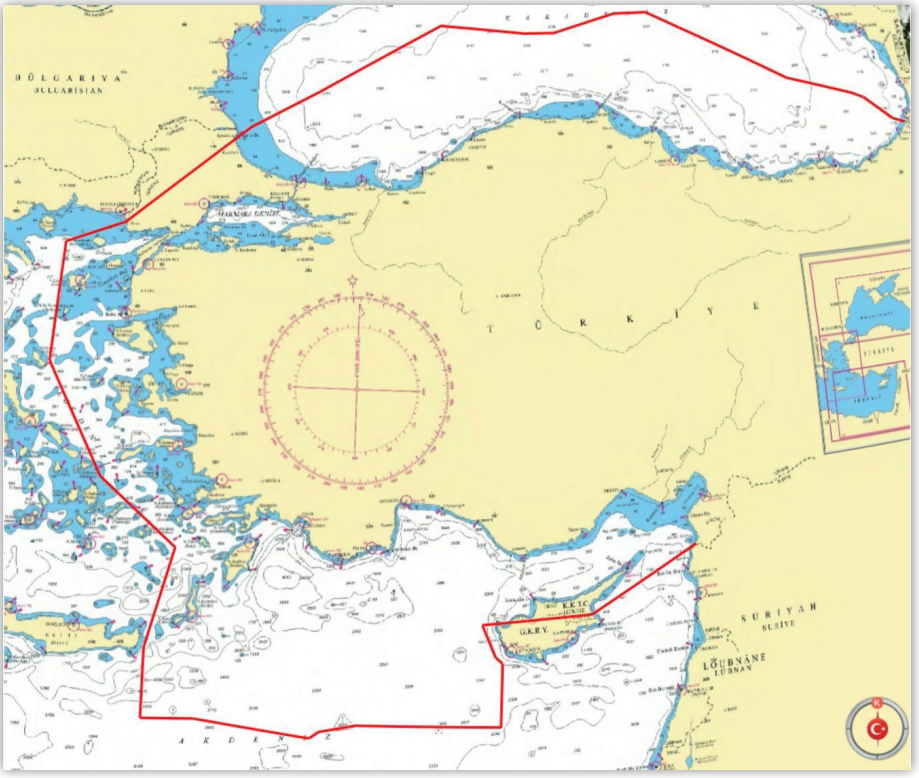

Şekil 36: Türk Arama ve Kurtarma Sahası (SG, 2020)

Akdeniz havzasındaki ülkeler sınırlandırma kapsamında şimdilik petrol ve doğal gaz başta olmak üzere cansız kaynaklar üzerinden tartışma yapmaktadırlar. Ancak, canlı kaynaklar ve mavi büyümeyle ilgili Pandora'nın kutusu daha açılmamıştır. Zira son zamanlarda mavi büyüme kapsamında Akdeniz'de açık denizlerde su ürünleri üretimi, deniz turizminin geliştirilmesi, mavi biyoteknoloji, mavi enerji

ve deniz dibi madenciliği gibi alanlarda planlamalar yapılmaktadır. Örneğin mavi biyoteknoloji kapsamında Akdeniz'den elde edilecek denizel genetik kaynaklar konusu şimdilik gündeme gelmese de birçok tartışma ve sözleşmeye konu olmaktadır (Çoban, 2019). Ayrıca, Piante ve Ody (2015) Orta ve Kuzey Ege'nin Akdeniz mavi büyüme kavramı içinde, mavi büyüme ve koruma alanları arasındaki yüksek etkileşim alanları arasında olduğunu vurgulamıştır. Son dönemde, denizel genetik materyallerin patentleşmesi veya ticari olarak kullanımı konusunda Akdeniz'de önemli araştırmalar ve gelişmeler olmaktadır. Öyle ki denizel canlılardan elde edilen genetik kaynaklar ve ilişkili maddelerle ilgili patent başvuruları %21 oranında artmıştır (Karhan, Kalkan ve Bilgin 2019). Bu nedenle, Akdeniz'de gelecek kuşakların ve Türk girişimcilerin genetik kaynaklara ulaşımı önemli olduğundan Türk sularında yabancı ülke deniz araştırmaları için yapılan başvurularda izin verilirken bu konu dikkate alınmalıdır. Esasen hiçbir ülkeye izin verilmemeli sadece karşılık ilkesi ve ortak çalışma koşulları gözetilmelidir.

En son olarak, Akdeniz'in korunması ve canlı kaynaklardan sürdürülebilir şekilde yararlanılması için ortak çaba, bölgesel iş birliği, yumuşak gücümüzün kullanılması ve bilimsel çabalarımızı artırmak hedefimiz olmalıdır. Bu amaçla sürekliliği olan ulusal bir çalışma grubunun kurulması önerilmektedir. Münhasır Ekonomik Bölge ilanını gerektirecek bilimsel ve teknik gerekçelerimizi yeniden değerlendirilerek hem Ege hem de Akdeniz'de ulusumuzun barış içinde, haklarından taviz vermeden, refah ve gönenci için çaba göstermek zorundayız. Kaynaklarımızı ulusumuzun refahı için kullanmalıyız.

Katkı belirtme: Yazarlar, Ege ve Doğu Akdeniz seferleri sırasında yardımları için Prof. Dr. Gülşen Altuğ, Prof. Dr. Yelda Aktan, Prof. Dr. Saadet Karakulak, Prof. Dr. Melek İşinibilir Okyar, Prof. Dr. Çetin Keskin, Doç. Dr. Ayhan Dede, Doç. Dr. Bülent Topaloğlu, Doç. Dr. M. Arda Tonay, Doç. Dr. Nur Eda Topçu Eryalçın, Doç. Dr. Mine Çardak, Dr. Muammer Oral, Dr. Pelin Çiftçi Türetken ve Dr. Esra Balcıoğlu'na teşekkür ederler. Hukuki yorumlarla ilgili emekli Danıştay üyesi Sayın Ali Kurumahmut'a ayrıca teşekkür ederler.

Kaynakça / References

Acara, A. (1985). *The Black Sea turbot*. Ankara: Stage Planning Organisation.

Acer, Y. (2003). *The Aegean Maritime Dispute and International Law*. England: Asghate Publishing Limited.

Acer, Y. (2006). A proposal for a joint maritime Development Regime in the Aegean Sea. *Journal of Maritime law and Commerce*, *37*(1), 49–77.

ACCOBAMS. (2020). Karadeniz, Akdeniz ve bitişik Atlantik Bölgesi Cetaceanlarının Korunması Anlaşması, Retrieved from: https://accobams.org/conservations-action/protected-areas/

Açıkgönül, Y. E. (2012). *Deniz Yetki Alanlarının Hakça ilkeler çerçevesinde Sınırlandırılması*. İstanbul: Legal Hukuk kitapları serisi No. 205.

Anonim. (2018). Greek Fishing Fleet Annual Report. Hellenic Republic Ministry of Rural Development and Food Directorate-General for Fisheries. Athens

Akyol, O. and Ceyhan, T. (2011). The Turkish swordfish fishery. *Collect. Vol. Sci. Pap. ICCAT, 66*(4), 1471–1479.

Algan, N. (2000). Common International Commitments of Turkey and Greece on the Protection of the Aegean Sea with Special Reference to the Mediterranean Action Plan. *The Aegean Sea*, 237–248.

Ateş, A. S., Özcan, T. and Katağan, T. (2015). Commercial Decapod and Stomatopod Crustaceans in the Turkish Aegean Sea. Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş ve Öztürk, B. (Eds.), *The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance. Turkish Marine Research Foundatio kitabı* içinde (s. 235-248). Istanbul: TÜDAV

Başak, E. (2012). Kaş-Kekova Deniz Koruma Alanı'nın Yerel Kalkınmanın Sürdürülebilirliği Üzerindeki Etkilerinin Ekonomik Değerlendirmesi. *WWF Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı)*. İstanbul, Türkiye.

Benli, H. A., Cihangir, B. and Bizsel, K. C. (1999). Ege Denizi'nde Bazı Demersal Balıkçılık Kaynakları üzerine Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi, Su Ürünleri Dergisi, Özel sayı*, 301–370.

Benli, H.A., Cihangir, B. and Bizsel KC. (1995). Ege Denizi Canlı Kaynaklarının Belirlenmesi ve Stoklarının Tesbiti Projesi Final Raporu. TÜBİTAK-YDABÇAĞ 11/G

BSGM. (2020). Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü: Retrieved from. https://www.tarimorman.gov.tr

Cermeño, P., Quílez-Badia, G., Ospina-Alvarez, A., Sainz-Trápaga, S., Boustany, A. M., Seitz, A. C., & Block, B. A. (2015). Electronic tagging of Atlantic bluefin tuna (*Thunnus thynnus*, L.) reveals habitat use and behaviors in the Mediterranean Sea. *PLoS One*, *10*(2), e0116638.

Cin, T. (2006). Devletlerarası hukukta balıkçılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8*(1), 21–45.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 2017. Denizlerde Bütünleşik Kirlilik İzleme Programı 2014-2016 Ege Denizi Özet Raporu. 75 s. Ankara, Türkiye.

Çoban, B. (2019). Okyanus ve Denizlerin Genetik Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme. N. Algan, O. Gönülal (Eds.), *Ulusal Yetki Alanları Dışında Kalan Açık Denizlerin Korunması ve Yönetilmesi kitabı* içinde. (s. 105-214) İstanbul: TÜDAV.

Damalas, D. and Megalofonou, P. (2014). Age-dependent habitat identification of mediterranean swordfish: Application on commercial fishery data and potential use in fisheries management. *Reviews in Fisheries Science & Aquaculture, 22*(4): 257–273.

Della Mea, M. C. (2000). The fisheries issues in the Aegean Sea. In A. Chircop, A. Gerolymatos & J. O. Iatrides (Eds.), *The Aegean Sea after the Cold War, Security and Law of the Sea Issues* (pp 152-158). Switzerland: Springer Nature.

Dimalexis, A., Bousbouras, D., Kastritis, Th., Manolopoulos, A., Saravia, V. (2009). Final report of the program for the re-evalutation of 69 Important Bird Areas of Greece for designation as Special Protected Areas for avifauna. Hellenic Ministry for the Environment, Physical Planning and Public Works, Environmental Planning Division, Department of Natural Environment, Athens.

Duruer, E. Ç. and Öztürk, B. (2015). *An Overvıew Of High Seas Fishery in The Aegean Sea.* Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş ve Öztürk, B. (Eds.), *The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance. Turkish Marine Research Foundatio kitabı* içinde (s. 384-393). Istanbul: TÜDAV

ELSTAT. (2016). Yunan İstatistik Kurumu: Retrieved from https://www.statistics.gr/.

Engür, K. N. S. (2018). Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesindeki Balıkçılık Hakları. Ankara: Adalet Yayınevi.

FAO EastMed. (2016). A Sub-regional Analysis of the Socio-Economic situation of the Eastern Mediterranean Fisheries, by Dario Pinello and Mark Dimech. GCP/ INT/250/EC-IT/TD-22

Froese, R., Winker, H., Coro, G., Demirel, N., Tsikliras, A. C., Dimarchopoulou, D., *et al.* (2018). Status and rebuilding of European fisheries. *Mar. Pol., 93,* 159–170. doi: 10.1016/j.marpol.2018.04.018

GFCM. (2018). Report of the second meeting of the Working Group on Vulnerable Marine Ecosystems (WGVME). Scientific Advisory Committee on Fisheries (SAC). FAO headquarters, Rome, Italy, 26–28 February 2018.

GFCM. (2020). The General Fisheries Commission for the Mediterranean: Retrieved from http://www.fao.org/gfcm/data/en

Global Fishing Watch. (2020). Global Fishing Watch: Sustainability through Transparency: Retrieved from www.globalfishingwatch.org.

Gökalp, İ. (2008). *Milletlerarası Adalet Divanının Deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair kararlarında dikkate aldığı ilkeler*. İstanbul: Beta Basım Aş.

Gönülal, O. (2016). The Population Dynamics and Fishing Status of *Nephrops norvegicus* (L.) In The Northern Aegean Sea. *Rapp. Comm. int. Mer Médit.*

Gönülal, O. (2019). Ege Denizi'nde Türk-Yunan İlişkilerine Balıkçılık Açısından Bakış. D. Güler, A. Yıldız, İ. Savaş (Ed) *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz kitabı* içinde (s. 408-418) İstanbul: Tasam Yayınları

Gönülal, O. and Uzer, U. (2019). Akdeniz Açık Deniz Balıkçılığı ve Bazı Değerlendirmeler. In: Algan N., Gönülal O., (Eds.), *Ulusal Yetki Alanları Dışında Kalan Açık Denizlerin Korunması ve Yönetilmesi* (s. 84–94), İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, (TÜDAV).

Gurbet, R., Akyol, O., Yalçın, E., & Özaydın, O. (2013). Discards in bottom trawl fishery in the A egean Sea (Izmir Bay, Turkey). *Journal of Applied Ichthyology*, *29*(6), 1269–1274.

Heinisch, G., Corriero, A., Medina, A., Abascal, F. J., De La Serna, J. M., Vassallo-Agius, R., & Bridges, C. R. (2008). Spatial–temporal pattern of bluefin tuna (*Thunnus thynnus* L. 1758) gonad maturation across the Mediterranean Sea. *Marine Biology, 154*(4), 623–630.

ICCAT. (2014). The International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas (ICCAT) 2014: Sustainable increase for Bluefin tuna quota supported by science. European Commission - Press release.

ICCAT. (2020). The International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas: Retrieved from. https://www.tuna-org.org/meetingscurrent.htm.

İşmen, A., Tokaç, A. and Önal, U. (2015). Demersal Fishes And Fisheries in The Aegean Sea. Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş ve Öztürk, B. (Eds.), *The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance. Turkish Marine Research Foundatio kitabı* içinde (pp. 59-76). Istanbul: TÜDAV.

JICA. (1993). *Report of demersal fisheries resources survey in the Republic of Turkey*. Ankara. Japan International Cooperation Agency.

Kara, F. and Gürbet, R. (1999). *Ege Denizi Endüstriyel Balıkçılığı Üzerine Araştırma*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. Seri B. Yayın No: 5.

Karakulak, F.S. and Yıldız, T. (2015). Bluefin Tuna Fishing for Farming and Management in the Aegean Sea. Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş ve Öztürk, B (Eds.), The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation And Governance (s. 654-668). İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, (TÜDAV).

Karakulak, F.S., Öztürk, B. Yıldız, T. (2016). From Ocean to Farm: Capture-Based Aquaculture of Bluefin Tuna in the Eastern Mediterranean Sea. Benetti D.D., Partridge, G.J. & Buentello, A. (Eds.), *Advances in Tuna Aquaculture From Hatchery to Market* (s. 324-342). USA, Elsevier.

Karhan, Ü., Kalkan, E. ve Bilgin, R. (2019). Deniz Genetik Kaynaklarını Çevreleyen Bilimsel, Ticari, Siyasi ve Etik Konular. N. Algan, O. Gönülal (Eds.), *Ulusal Yetki Alanları Dışında Kalan Açık Denizlerin Korunması ve Yönetilmesi kitabı* içinde. (s. 95-104) İstanbul: TÜDAV.

Kariotis, T. (2007). A Greek Exclusive Economic Zone in the Aegean Sea. *Mediterraneaan Quarterly*, *18*(3), 56–71. https://hellenicleaders.medium.com/

Katsanevakis, S., Maravelias, C. D., Vassilopoulou, V., Haralabous, J. (2010). Boat seines in Greece: landing profiles and identification of potential métiers. *Scientia Marina*, *74*, 65–76. doi: 10.3989/scimar.2010.74n1065

Katsanevakis, S., S. Levin, N. Coll, M. Giakoumi, S. Shkedi, D. Mackelworth, D. Levy, R. Velegrakis, A Koutsoubas, D. Caric, H.Brokovich, E. Öztürk, B. Kark, S. 2015. Marine conservation challenges in an era of economic crisis and geopolitical instability: The case of the Mediterranean Sea. *Marine Policy*, Vol. 51, pp. 31-39.

Kaykaç, M. H., Tosunoğlu, Z. and Tokaç, A. (2012). Trawl Fisheries. In: A. Tokaç, A. C. Gücü, B. Öztürk (Eds.), *The State of Turkish Fisheries* (pp. 316-328). Istanbul: TUDAV Publication.

Keskin, Ç., Ordines, F., Ates, C., Moranta, J., & Massutí, E. (2014). Preliminary evaluation of landings and discards of the Turkish bottom trawl fishery in the northeastern Aegean Sea (eastern Mediterranean). *Scientia Marina, 78*(2), 213–225.

Kocataş, A. ve Bilecik. N. (1992). *Ege Denizi Canlı Kaynakları*. Bodrum: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü.

Konsantinos, P. (2018). The Greece-Turkye Dispute in the Aegean and the ICJ sea border delimitation case of Ukraine–Romania: Similarities and differences in a comparative perspective. *European Quaterly of Political Attitudes and Menatalities*, *7*(3), 36–46. .https://nbn-resolving.org/urn:nbn:-de:0168-ssoar-58357-2

Kurumahmut, A. (1998). *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kurumahmut, A. ve Başeren, S. H. (2004). *Ege'de Gri Bölgeler Unutul(may)an Türk Adaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kurumahmut, A. (2020, 12 Eylül). Doğu Akdeniz'de Saklı Kalmış Egemenlik Uyuşmazliği Karaada (Ro), Meis ve Fener Adasi (İpsili): Deniz Haber. Erişim adresi: https://www.denizhaber.com/dogu-akdenizde-sakli-kalmis-egemenlik-uyusmazligi-karaada-ro-meis-ve-fener-adasi-ipsili-makale,101275.html

Machias, A., Vassilopoulou, V., Vatsos, D., Bekas, P., Kallianiotis, A., Papaconstantinou, C. and Tsimenides, N. (2001). Bottom trawl discards in the northeastern Mediterranean Sea. *Fisheries research*, *53*(2), 181–195.

MPM (1969). *Türkiye Balıkçılığında Produktiviteyi artırma çareleri*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

OCEANA. (2018). Building a GFCM framework to combat IUU fishing, Oceana case studies and recommendations. Oceana submission to the Working Group on IUU Fishing Beirut, Lebanon 24-27 April, 2018.

Özman, A. (1984). *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi*. İstanbul: Deniz Ticaret Odası Yayınları.

Öztürk, B. (2009). Marine protected areas in the high seas of the Aegean and Eastern Mediterranean Seas, some proposals. *Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment*, *15*, 69–82.

Öztürk B., Topcu, E.N., Topaloglu, B. (2010). A preliminary study on two seamounts in the eastern Mediterranean Sea. *Rapp. Comm. int. Mer Médit*., *39*, 682.

Öztürk, B. (2013). Doğu Akdeniz'de canlı kaynaklar ve korunması sorunu. S.H. Başeren (Ed.), *Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarında hukuk ve siyaset* (s. 80-85). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Öztürk, B. (2015). Nature and extent of the illegal, unreported and unregulated (IUU) fishing in the Mediterranean Sea. *Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment, 21*(1), 67–91.

Öztürk, B. (2020, Ağustos). Doğu Akdeniz'de balık mı yoksa Petrol mü önemli? HBT, 231, 23.

Öztürk, B. and Öztürk, A. A. (2000). Problems Related to the Fisheries and Threatened Marine Species in the Aegean Sea. B. Öztürk and T. Scovazzi (Eds.), *The Aegean Sea 2000 Smyposium* (pp.31-40). Istanbul: Turkish Marine Research Foundation.

Öztürk, B. and Öztürk, A. A. (2003). Enviromental problem in the Aeagean Sea. In: M.H. Nordquist, J.N. Moore, S. Mahmoudi (eds.), *The Stockholm Declaration and Law of the Marine Environment* (pp. 359-366). The Hague/London/New York: Martinus Nijhoff Publishers.

Öztürk, B. and Başeren, S. H. (2008). The exlusive economic zone debates and fisheries in the Eastern Mediterranean Sea. *Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment*, *14*(2), 77–83.

Öztürk, B., Karakulak, S. and Çıra, E. (2002). The place of the living resources in the Aegean Sea conflict. In A. Gündüz & H. Öztürk (eds.), *Ege Kıta Sahanlığı ve İlişkili Sorunlar Sempozyumu (*pp. 118-138). Istanbul: Turkish Marine Research Foundation (TÜDAV).

Öztürk, B., Topçu, E. and Topaloğlu, B. (2012). The submarine canyons of the Rhodes basin and the Mediterranean coast of Turkey. In M. Würtz (Ed.), *Mediterranean Submarine Canyons: Ecology and Governance* (pp. 65-71). Gland, Spain: IUCN.

Öztürk, B., Rovere, M. and Würtz, M. (2015). Seamounts and Seamount-like Structures of the Eastern Mediterranean. In R. Marzia & W. Maurizio (Eds.), *Atlas of the Mediterranean Seamounts and Seamount-Like Structures* (pp. 59-110). Malaga, Spain: IUCN

Petza, D., Maina, I., Koukourouvli, N., Dimarchopoulou, D., Akrivos, D., Kavadas, S. and Katsanevakis, S. (2017). Where not to fish–reviewing and mapping fisheries restricted areas in the Aegean Sea. *Mediterranean Marine Science*, *18*(2), 310–323.

Piante and Ody (2015). Blue Growth in The Mediterranean Sea: The Challenge of Good Environmental Status, WWF-France.

Salman, A., Katagan, T., and Gücü, A. C. (2000). The distribution and fishing of two Mediterranean Eledone spp.(Octopoda: Cephalopoda) in the Aegean Sea. *Turkish Journal of Zoology*, *24*(2), 165–172.

Sevim, A. 2020. AB politikaları ve stratejileri çerçevesinde Ege'de yaşanan yeni gelişmeler ve ilan edilmiş koruma alanları sorunu. *Ege Jeopolitiği*, Cilt 2. Nobel yayınevi. Yayına hazırlayanlar: Çomak, Şeker, Ionnadis pp. 1449-1480.

SG. (2020). Sahil Güvenlik Komutanlığı: Retrieved from https://www.sg.gov.tr

Sini, M., Katsanevakis, S., Koukourouvli, N., Gerovasileiou, V., Dailianis, T., Buhl-Mortensen, L., & Gerakaris, V. (2017). Assembling ecological pieces to reconstruct the conservation puzzle of the Aegean Sea. *Frontiers in Marine Science*, *18(*4), 347.

Soykan, O., Bakır, K. and Kınacıgil, H. T. (2019). Demersal trawl discards with spatial and bathymetric emphasis in the Turkish coast of the Aegean Sea*. Marine Biology Research*, *15*(1), 113–123.

Stergiou, K. I., Economou, A., Papaconstantinou, C., Tsimenides, N. and Kavadas, S. (1998). Estimates of discards in the Hellenic commercial trawl fishery. *Rapport Commission Internationale pour l'Exploration Scientifique de la mer Méditerranée*, *35*, 490–491.

Syrigos, A. (1998). *The Status of the Aegean Sea According to International Law*. Sakkoulas/ Bruylant: Sakkoulas Publishers.

Tokaç, A. and Soykan, O. (2015). *Deep Water Fisheries in the Aegean Sea.* Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş ve Öztürk, B. (Eds.), *The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance. Turkish Marine Research Foundatio kitabı* içinde (s. 374-378). Istanbul: TÜDAV

Tsikliras, A. C. (2014). Fisheries mismanagement in the Mediterranean: a Greek tragedy. *Fisheries and Aquaculture Journal, 5*(4).

TÜİK (2020). Türkiye İstatistik Kurumu: Retrieved from https://www.tuik.gov.tr/

Tuncel, M. (2004). Observation on the islands of Turkye in the Aegean Sea. 11.National Symposium on the Aegean islands, 2-3 July, Gökçeada Çanakkale. Publ. Turkish Marine Research Foundation. pp. 21-26.

Ünal, V. and Ulman, A. (2020). The Current status of challenges facing the Small–Scale Fisheries of Turkey. In Pascual-Fernández, J.J., P., Cristina, B., Maarten (Eds.), *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilince and Governance* (pp. 83 -103). New York City, USA: Springer International Publishing.

Uzer, U. (2017). *Gökçeada civarı (Kuzey Ege Denizi) trol balıkçılığının ekonomik balık stoklarına etkisi ve baskın türün popülasyon dinamiği.* (Doktora Tezi). İ.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yaycı, C. (2019a). *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*. İstanbul: İstanbul Deniz Basımevi Müdürlüğü.

Yaycı, C. (2019b). *Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur. Doğu Akdeniz'de Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya'nın Rolü*. İstanbul: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Van Dyke, J. M. (2005). An analysis of the Aegean Disputes under International law. *Ocean Development & International Law, 36*(1), 63–117. https://doi.org/10.1080/00908320590909088

Watts, A. (1995). Delimitation in the Aegean Sea: Implications of recent international Judgments. In S. Taşhan (Eds.), *Aegean Issues: Problems-Legal and Political Matrix* (pp.111-145). Ankara: Foreign Policy Institute.

WWF. (2019). Dünya Doğayı Koruma Vakfı: Retrieved from https://www.wwfmmi.org/10_facts_ about_new_oil_ and_ gas_exploitation_in_greece/

4. BÖLÜM / CHAPTER 4

AKDENİZ DENİZEL ALAN BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ

THE BIODIVERSITY OF THE MEDITERRANEAN SEA

Ahsen YÜKSEK*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-mail: ayuksek@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.05

ÖZ

Bu bölümde Avrupa'yı Asya ve Afrika'ya bağlayan yarı kapalı bir deniz olan Akdeniz'in denizel alan biyolojik çeşitliliğinin önemi ve özellikleri konusu ele alınmıştır. "Özel Koruma Alanları Bölgesel Faaliyet Merkezi" (RAC / SPA)'ne göre, Akdeniz, dünyanın okyanus ve deniz alanının yalnızca %0,7'sini kaplasa da, dünya deniz faunasının %7,5'ini ve deniz florasının %18'ini barındırmaktadır. Barındırdığı türlerin %28'inin endemik tür olması nedeniyle deniz ve kıyı biyolojik çeşitliliğinin en önemli rezervuar alanlarından biridir. Bu küçük yarı kapalı deniz, adalar ve su altı özel habitatları açısından zengindir. Aynı zamanda pek çok önemli türün kışlama ve üreme göçü alanıdır. Benzersiz Akdeniz biyotası tarihsel, morfolojik, kimyasal ve biyotik süreçlerin kombinasyonu sonucunda oluşmuştur. Tüm bu süreçler boyunca bölgeye özel birçok tür de yaşamsal faaliyetlerini sürdürmüş ve endemizm önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Akdeniz, bu özelliğinden dolayı çoğu araştırmacılar için doğal bir laboratuvar olarak tanımlanmaktadır. Biyolojik öneminin yanı sıra, Akdeniz, yeni doğal kaynaklar arayan ülkeler için de önemli bir kapalı deniz ekosistemi özelliğine sahiptir. Ne yazık ki artan nüfusa paralel olarak insan baskılarından dolayı bu eşsiz bölge de etkilenmiş olup, Akdeniz türlerinin yaklaşık %20'si yok olma tehdidi altında kalmıştır. Doğu Akdeniz'de bu yıpranma daha belirgin düzeydedir. Yapılan sınırlı sayıdaki bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, Akdeniz'in batısı ve doğusu arasında tür çeşitliliği ve kompozisyonu bakımından belirgin farklar vardır. Bu farklılık özellikle derin deniz ekosistemlerinde kendini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Doğu Akdeniz derin ekosistemindeki canlı toplulukları kökenleri olan okyanuslardaki taksonomik gruplardan farklılaşarak bölgeye özel alt tür popülasyonları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Biyolojik Çeşitlilik, Endemik, Yabancı Tür, Derin Deniz Ekosistemi

ABSTRACT

Significant knowledge about the importance and particularities of the Mediterranean marine biodiversity is provided in this section. According to the Regional Action Center/Special Protection Areas, although the Mediterranean only covers 0.7% of the world's ocean and sea area, it is among the major reservoirs of marine and coastal biodiversity, with 28% endemic species, 7.5% of the world's marine fauna, and 18% of its marine flora. This little semi-closed sea is rich in islands and underwater special habitats and is also a major area of wintering and reproduction migration for some economic and protected species. This unique Mediterranean biota took shape as a result of a combination of paleological, morphological, chemical, and biotic characteristics. The Mediterranean Sea has maintained vital activities for area-specific species and has become one of the areas in which endemism is most prevalent. Therefore, it is defined as a natural laboratory due to its aforementioned specialties. Besides it also has enclosed marine area characteristics for countries that seek new natural resources. Increasing anthropogenic pressures unfortunately affect this unique area, and 20% of the species are under threat of extinction today. This response is much more explicit in the East Mediterranean Sea. Limited studies have indicated that there is an evident difference between the East and West Mediterranean in terms of biodiversity and species composition, and this difference is more evident in the deep-sea ecosystem. Deep-sea communities in the East Mediterranean constituted area-specific subspecies populations, which varied from original taxonomic groups in the oceans.

Keywords: Mediterranean, Biodiversity, Endemic, Non-Native Species, Deep-Sea Ecosystem

Extended Abstract

Although the Mediterranean represents a small part of the world's oceans, it has an unusually rich and diverse biota. It is estimated that more than 8,500 species of the macroscopic marine organisms are distributed in the Mediterranean. This roughly corresponds to about 4%–18% of the world's marine species. The most important threat to this rich species diversity is the rapid increase in the human population and its increasing pressure on the coastline. In the Mediterranean, the shelf area (continental slope) is higher in terms of biodiversity than the open sea. This is due to the lack of knowledge of the open sea, as well as the higher production and species richness in the coastal areas where there are higher amount of nutrients. However, these are also areas of great biodiversity losses due to exposure to intense pressure. The coastal region is now heavily affected by pressures from human activities, such as climate change and bioinvasions (non-native species invasion). Nevertheless, it is one of the two important areas in the world in terms of biodiversity.

When we evaluated the Mediterranean in terms of species richness, a total of 3,473 species belonging to 14 invertebrate macrobenthos taxonomic groups were identified in the Mediterranean. A total of 2,281 species were identified to be distributed in Turkey's continental shelf area. The taxonomic groups with the highest species diversity were Arthropoda (arthropods) and Mollusca (Molluscs). Of the 846 arthropod species distributed in the Turkish Mediterranean coasts, 7% were non-native. Similarly, 14% of the 807 species detected in molluscs were non-native species. The distribution of fish species throughout the Mediterranean was not homogeneous as seen for macrobenthic species. Higher fish species and populations were generally observed in the oxygen-rich waters of the Western Mediterranean. As we moved toward the east, a decrease in species diversity was observed due to increasing pressures. Recently, the unstoppable influx of Lessepsian immigrants was among the main factors that determined the composition and biodiversity of fish communities in the Mediterranean. While native species populations in the Eastern Mediterranean have suffered great losses, fish species diversity has been preserved at a high level in the Western Mediterranean. The distribution of a total of 519 native marine fish species and subspecies were identified throughout the Mediterranean. More than 8% of the species (43 species) were threatened, and 15 (3%) species were rated as "Critically Endangered" (CR) (14 sharks and 1 stingray) (IUCN, 2020); 13 (2.5%) were considered as "Endangered" (EN) (9 sharks and 4 stingrays); and 15 (3%) were considered as "Vulnerable" (VU) (8 sharks

and 7 bony fish). While 22 species (4%) were listed as “Near Threatened” (NT) almost a third (151 species) were classified as “Data Insufficient” (DD). Entry routes of alien species to the Mediterranean were generally observed to be via maritime activities, aquaculture, and the Suez Canal. The Lessepsian migration, which is the unavoidable migration of the Pacific species entering the Mediterranean from the Red Sea via the Suez Canal, caused a rapid change in the Levantine Sea. Recently, more than 100 Indo-Pacific origin fish taxa, which entered through this migration, have been recorded in the Eastern Mediterranean. In this way, the rate of entry to the Mediterranean has increased, especially in the last two decades. This situation has caused the ichthyofaunal structure to change due to the entry of alien species. Some researchers have predicted that in the very near future, parallel to the changes in environmental conditions in the Levantine Sea, there will be a creation of favorable environmental conditions for Indo-Pacific hermatypic coral communities and strong signals for the arrival of the first reef builders

The Mediterranean Monk Seal, which is among the most important endemic species of the Mediterranean, is recognized worldwide as one of the most endangered creatures. Observational studies on the coasts of Turkey’s population in the last 10 years have revealed a very sharp decline in the monk seal population.

Finally, regarding the deep-sea ecosystem of the Mediterranean, we can say that the Eastern Mediterranean Basin is separated from the Western Mediterranean Basin by the Sicilian Strait. The maximum depth is approximately 5,000 meters. The Eastern Mediterranean deep-sea ecosystem is a relatively warm environment. There are significant differences between the Eastern and Western Mediterranean deep-sea ecosystems, which have two different physicochemical structures in terms of both species composition and abundance. Despite the less of scientific data, it is thought that there are newly identified subspecies in the Eastern Mediterranean deep-sea ecosystem.

1. Giriş

Biyolojik çeşitlilik kısaca, belirli bir alanda yaşamını sürdüren canlı türlerinin ya da yaşam formlarının çeşitliliği olarak adlandırılmaktadır. Bugün hızla artan dünya nüfusununun besin ihtiyacının giderilmesi ve yaşamsal enerji ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bir ülkenin sahip olabileceği önemli avantajlar arasında "doğal canlı kaynaklar" ilk sıralarda yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki küresel para akışını düzenleyen Dünya Bankası, biyolojik çeşitliliği yaşamın temel bir unsuru ve "*doğal sermaye*" olarak tanımlar. Türler arasındaki muazzam çeşitlilik ve karmaşık etkileşimler, ne kadar küçük veya önemsiz görünürse görünsün, ekosistemlerimizi işlevsel kılar ve ekonomilerimizi üretken hâle getirir. Doğa; gıda, temiz hava ve su sağlar, geçim kaynaklarını sürdürür, aşırı hava olaylarına karşı tampon görevi görür ve iklimi düzenler. Bizden sonraki nesillerde de bu ihtiyaçların sağlıklı bir şekilde karşılanması için, ülkemizin de taraf olduğu pek çok anlaşma ile ülkeler doğal ortamların koruması için ortak biyolojik çeşitlilik ve ekosistem yönetim planları oluşturmuştur.

Biyolojik çeşitlilik genel olarak genetik çeşitlilik, tür çeşitliliği ve ekosistem çeşitliliği olmak üzere 3 farklı açıdan ele alınır (Pullin, 2002). Biyolojik çeşitliliğin korunmasında temel hedef, ekolojik ölçekte habitat/topluluk, tür ve genlerin çeşitliliğindeki kayıpları durdurmak ve bozulmuş alanlarda çevresel şartların izin verdiği ölçüde hedeflenen "İyi Çevresel Durum" seviyesine ulaşmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için doğal kanyaklarımızı iyi tanımamız, yaşam alanlarımızı belirlememiz ve sürdürülebilir yönetim planları geliştirmemiz gerekmektedir.

Özel Koruma Alanları Bölgesel Faaliyet Merkezi (RAC/SPA) göre, dünya denizlerinin ancak %0,7'sini kaplayan Akdeniz, Avrupa'yı Asya ve Afrika'ya bağlayan yarı kapalı bir denizel alan oluşturması haricinde, eşsiz bir biyolojik çeşitliliğe de sahiptir. "Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması için Uluslararası Birlik" (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN)'e göre Akdeniz, dünya denizleri arasında biyolojik çeşitlilik açısından en önemli yerler arasındadır. Akdeniz, dünyanın deniz ve okyanus faunasının %7,5'ini, deniz florasının %18'ini barındırmakta, sahip olduğu türlerinse %28'i endemik tür olması ile deniz ve kıyı biyolojik çeşitliliğinin en önemli rezervuarlarından biridir. Bu küçük yarı kapalı deniz, adalar ve su altı özel habitatları açısından oldukça zengindir ve aynı zamanda ekonomik ve koruma altındaki bazı türlerin kışlama ve üreme göç yollarıdır. Bu benzersiz Akdeniz biyotası tarihsel, morfolojik, kimyasal ve biyotik süreçlerin etkileşimi sonucunda oluşmuştur. Fakat artan insan baskıları, bu eşsiz bölge ekosistemini de etkilemiş ve son yapılan araştırmalar Akdeniz'de dağılım yapan türlerin, yaklaşık %20'sinin yok olma tehdidi altında olduğu belirtilmiştir (UNEP-MAP-RAC/SPA, 2003, Boucher ve Bilard 2020).

2. Akdeniz'in Biyolojik Çeşitliliği

Yaklaşık 2,500,000 km²'lik bir denizel alana sahip Akdeniz, deniz dağları, deniz altı kanyonları, kumullar, deniz çayırları, maerl yatak ve korallijenus toplulukları gibi özel habitat grupları barındırır. Bu özel habitat grupları Akdeniz biyolojik çeşitliliğinin küresel anlamda önemli bir yerde olmasına olanak sağlar. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda, Akdeniz'de 8500'den fazla makroskopik denizel türün dağılım yaptığı tahmin edilmektedir. Bu da kabaca, dünya deniz türlerinin yaklaşık %4 ile %18'ine karşılık gelmektedir (Bianchi ve Morri, 2000). Bu zengin tür çeşitliliğinin en önemli tehdidi insan nüfusunun hızla artması ve kıyı şeridi üzerindeki baskılardır (Boucher ve Bilard 2020). Akdeniz'in derin ekosistemi üzerine yapılan araştırmalar genel olarak sınırlı sayıda kalmıştır. Aynı şekilde ülkemiz sınırları içinde yapılan biyolojik çeşitlilik araştırmaları da, genel olarak kıyı sularını kapsamaktadır.

2.1. Pelajik Sistem Planktonik Canlı Grupları

Ülkemiz sınırları içinde yapılan biyolojik çeşitlilik araştırmaları, genel olarak kıyı sularında sınırlı kalmıştır. Açık deniz canlı toplulukları hakkında çok sınırlı sayıda bilimsel araştırma olmasından dolayı canlı toplulukları ve ortam koşulları konusunda bilgimiz ne yazık ki yeterli değildir.

Pelajik bölgenin önemli canlı topluluklarından fitoplankton bolluğu, nehir sularıyla beslenen şelf bölgelerinde ve insan baskısının yüksek olduğu alanlarda (İskenderun Körfezi, Mersin Körfezi gibi) besin elementi girdilerine bağlı olarak yüksektir. Fitoplankton yoğunluğu, Akdeniz kıyı şeridimizde genel olarak doğuda yüksek, batıya ve açık denize gidildikçe düşmektedir (Uysal, 2016). Kıyı bölgelerde plankton bolluğu bahar aylarında artmaktadır. Fitoplankton tür çeşitliliği de yine kıyı sularda açık sulara oranla daha yüksektir (Uysal, 2016). Genel olarak baskın fitoplankton grubu tür çeşitliliği bakımından da ilk sırada yer alan diatomlar olup, bunu dinoflegellatlar izler (Koray, 2001).

Pelajik sistemin ikinci önemli grubu zooplanktondur. Bu grup da, fitoplankton gruplarında olduğu gibi, şelf sahasının geniş olduğu ve nehir girişlerinin olduğu Göksu Deltası, İskenderun ve Mersin Körfezi gibi alanlarda daha yüksek bolluk ve biyokütle değerlerine sahiptir (Terbıyık Kurt T. ve Yılmaz Zenginer A., 2016). Yukarıda da belirtildiği gibi kıyı bölgeleri değişken su özelliklerine sahiptir ve mevsimsel olarak farklı yoğunluklarda antropojenik ve kara ile ilgili etkilere maruz kalır. Bununla birlikte, açık deniz bölgeleri daha stabildir ve Kuzeydoğu Akdeniz'de de açık su özellikleri gösterir. Bu değişkenlere bağlı olarak, zooplankton

bolluğu ve kompozisyonu, kıyı ve açık deniz istasyonları arasında belirgin farklılıklar göstermektedir (Terbıyık Kurt T. ve Yılmaz Zenginer A., 2016). Zooplankton bolluğu ve biyokütle değerleri, genel olarak ilkbahar ve sonbahar aylarında ani artış yapar ve bolluk olarak copepoda grubu türler daha baskındır (Terbıyık Kurt T. ve Yılmaz Zenginer A., 2016).

2.2. Kıta Sahanlığı Bölgesi Omurgasız Canlı Grupları

En karmaşık deniz ekosistemlerinden biri olan Akdeniz, boyutlarına göre çeşitliliği yüksek bir biyotaya sahiptir. Katsanevakis ve ark., 2014'e göre, Doğu Akdeniz'in ekosistemi ile ilgili olarak, Batıya göre daha az bilgiye sahip olmamıza rağmen, Akdeniz genel olarak yüksek biyoçeşitliliğe sahiptir. Şekil 1'e göre tüm Akdeniz'de şelf sahası (kıta yamacı) biyolojik çeşitlilik açısından açık denize göre daha yüksektir. Bunun nedeni açık denizlerde yapılan araştırmalar ne yazık ki kıyısal alanlara göre daha az olmasındandır. Diğer yanda genel olarak Akdeniz şelf alanı besin elementi ve habitat çeşitliliği bakımından oldukça zengindir, bu da üretimi ve biyolojik çeşitliliğin artmasına destek olmaktadır. Fakat bu alanlar aynı zamanda yoğun baskıya maruz kalmalarından dolayı da büyük kayıpların olduğu alanlardır. Kıyı bölgesi günümüzde iklim değişikliği ve biyo-istilalar (yabancı tür istilası) gibi insan faaliyetlerinden kaynaklanan baskılardan yoğun bir şekilde etkilenmektedir (Şekil 2). Hadjimitsis ve ark., 2009'a göre, Kuzey Ege hariç, tüm Türkiye kıyılarının, koruma altında pek çok türün önemli habitatı olmasına rağmen, şehirleşmenin olduğu alanlarda ne yazı ki bu tür tehditlerin biyolojik çeşitliliği baskıladığını belirtmiştir (Şekil 2).

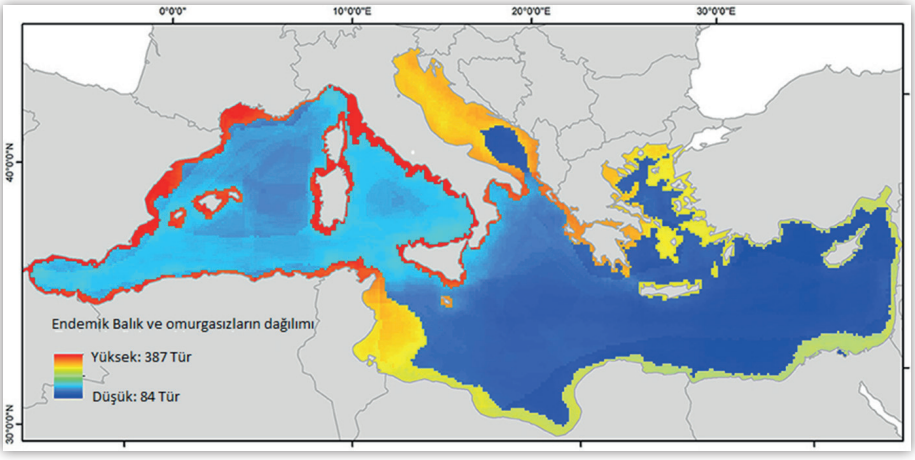

Şekil 1: Akdeniz genelinde endemik türlerin dağılımı (Katsanevakis ve ark., 2014)

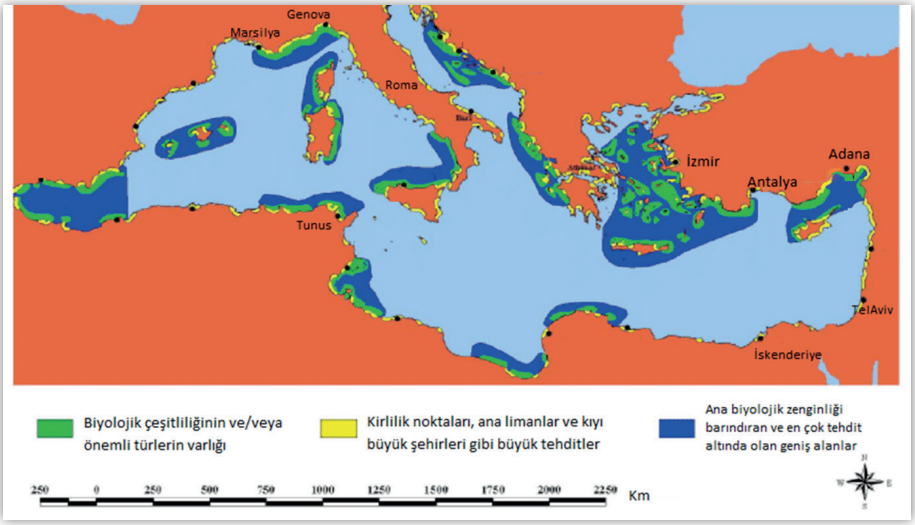

Şekil 2: Akdeniz genelinde biyolojik çeşitlilik tehdit eden unsurların dağılımı (Hadjimitsis ve ark., 2009)

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları genelinde omurgasız canlılara yönelik biyolojik çeşitlilik araştırmaları son derce kısıtlı olmasına karşın, faunanın genel yapısı hakkında bir fikir vermektedir. TUBİTAK desteği ile 2014 yılında 29 bilim insanının bir araya gelerek mevcut araştırmaları derlemesi suretiyle 11 bilimsel eser hazırlanmış ve Türkiye kıyı şeridindeki omurgasız tür çeşitliliği hakkında önemli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Akdeniz genelinde yapılan araştırmalarda toplam 14 şubeye ait 3473 tür tespit edilmiştir. Bu türlerden 2281'i Türkiye'nin Akdeniz sularında tanımlanmıştır (Topaloğlu ve Evcen, 2014; Çınar ve ark., 2014a; Çınar ve ark., 2014b; Çınar, 2014; Açık, 2014; Bakır ve ark., 2014; Öztürk ve ark., 2014). Akdeniz genelinde yaşayan omurgasız zoobentik türlerin %65'i, kıyılarımızda yaşamaktadır.

Tür çeşitliliği en yüksek olan taksonomik grup Arthropoda (eklem bacaklılar) ve Mollusca (yumuşakçalar)'dır (Şekil 3). Akdeniz kıyı surlarımızda dağılan 846 eklem bacaklı türünün %7'si yabancı türlerdir. Aynı şekilde yumuşakçalarda varlığı tespit edilen 807 türün %14'ü yabancı türdür. Üçüncü baskın grup Annelida (halkalı solucanlar veya kurtlar)'dır. Akdeniz genelinde 650 tür ile temsil edilen grubun, 459'u Akdeniz kıyılarımızda dağılmakta olup (Çınar ve ark., 2014b) bu rakam, toplam Annelid türünün %70,6'sına karşılık gelmektedir. Sularımızda dağılan halkalı kurtların da %12'si yabancı tür kapsamındadır.

Yapılan değerlendirmelerde Akdeniz genelindeki toplam sünger (Porifera) tür sayısı 112 olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında dağılan toplam sünger türü sayısı ise 51'dir (Topaloğlu ve Evcen, 2014). Bu bağlamda Akdeniz genelinde dağılan sünger türlerinin %48'inin sularımızda yaşam alanı bulduğu görülmektedir. Akdeniz genelinde tespit edilen yakıcıların (cnidaria) tür sayısı 136' dır. Türkiye'nin Akdeniz sularında kayda alınan tür sayısı ise 58 olup, bu türlerden 7'si yabancı türdür (Çınar, 2014).

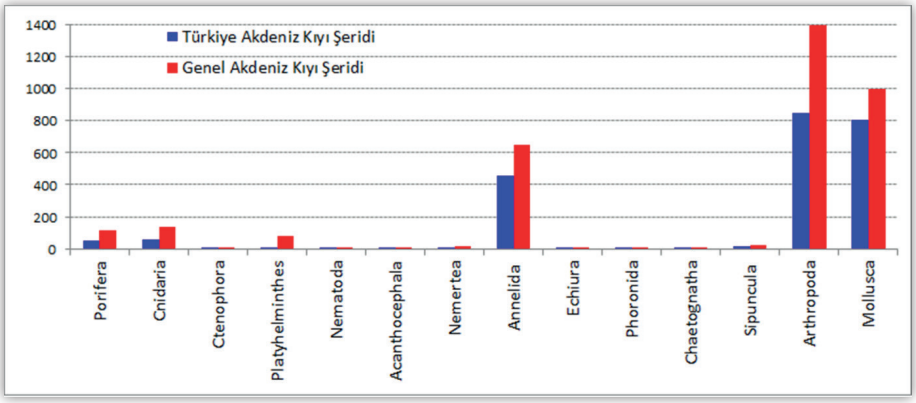

Şekil 3: Taksonomik gruplara ait tür sayılarının Akdeniz genelinde ve Türkiye sınırları dahilinde karşılaştırılması

2.3. Kakırdaklı ve Kemikli Balıklar

Akdeniz genelinde balık türlerinin dağılımı homojen değildir. Batı Akdeniz'in bol oksijenli sularında, genellikle daha yüksek balık tür çeşitliliği ve bolluğu gözlenmektedir. Doğuya doğru gidildikçe artan çevresel baskılara bağlı olarak tür çeşitliliğinde düşüş gözlenir. Son zamanlarda, lesepsiyen balıkların durdurulamaz akını, Akdeniz'deki balık topluluklarının yapısını ve biyolojik çeşitliliğini belirleyen ana etkenlerden biri olmuştur (Şekil 4) (Katsanevakis ve ark., 2014). Doğu Akdeniz'de yerli tür popülasyonları büyük kayıp verirken, Batı Akdeniz'de balık tür çeşitliliğinin yüksek seviyede korunduğu belirtilmiştir. Aslında Doğu Akdeniz'de biyolojik çeşitliliğin düşük olma nedeni, Akdeniz faunasının subtropik Atlantik kökenli olması ve Doğu Akdeniz'in sıcak ve tuzlu ekosisteminin bu türler için uygun olmaması olabilir.

Akdeniz genelinde 519 yerli deniz balığı türü ve alt türünün dağılımı tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde 43 tür (%8)'i "Tehlikede" (Endangered-EN), 15 tür

(%3) "Kritik Tehlikede" (Critically Endangered-CR), 13'ü (%2,5) "Tehdide Açık" (Near Threatened -NT) ve 15 tür (%3) "Duyarlı" (Vulnerable-VU) olarak kabul edilmektedir (IUCN, 2020). Nesli tehlike altında kabul edilen kategorilerde yer alan balık türlerinin önemli bir kısmının köpek balığı ve vatozlardan oluştuğu dikkat çekmektedir.

Türkiye'yi çevreleyen denizlerdeki balık taksonları açısından Ege Denizi en yüksek çeşitliliğe sahip olup (449 tür) bunu 441 tür ile Akdeniz kıta sahanlığımız (Levant kıyıları) takip etmektedir. Marmara Denizi (257 tür) ve Karadeniz (154 tür) ise görece daha düşük çeşitliliğe sahiptir (Bilecenoğlu ve ark., 2014). Akdeniz kıyılarımızda balık çeşitliliğinin en yüksek olduğu alanlar Fetiye-Kaş ve Mersin-Silifke arasıdır (Bilecenoğlu ve ark., 2014). Tür zenginliğinin bu bölgelerde yüksek olması habitat zenginliği ve araştırmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasından kaynaklanabilir. Akdeniz kıyı şeridimizde tanımlanmış balık türlerin %12,5'i yabancı türdür. Yabancı tür bolluğunun yüksek olduğu İskenderun Körfezi'nde yapılan bir araştırmada, yabancı balık türlerinin %73'ünün ticari bir değeri olmadığı ortaya konulmuştur (Erguden ve ark., 2014). Aynı araştırmada yerli olmayan balık türlerinin, özellikle İskenderun Körfezi'nde oluşturdukları yoğun popülasyonlardan dolayı balıkçılığa önemli katkı sağladığı belirtilmiştir.

2.4. Yabancı Türlerin Dağılımı

Yabancı türlerin Akdeniz'e giriş yolları genel olarak denizcilik, su ürünleri yetiştiriciliği ve Süveyş Kanalı'nın açılması gibi insan faaliyetleri olarak belirtilmektedir (Katsanevakis ve ark., 2014). Diğer taraftan, Süveş Kanalı yabancı türlerin girişindeki en önemli vektör olup, Akdeniz'den bildirilen 986 yabancı türün 799'unun, bu yolla Akdeniz'e giriş yaptığı belirlenmiştir. Denizcilik ve su ürünleri yetiştiriciliği ise ikinci önemli vektör olup, bu yollarla Akdenize'e giren tür sayısı 114 olarak tahmin edilmektedir (Zenetos ve ark., 2012). Kalan 73 türün giriş yolu ise "bilinmeyen" olarak tanımlanmıştır (Zenetos ve ark., 2012).

Resim 1: Akdeniz biyolojik çeşitliliğinden örnekler (Resimler "Gökova Biyolojik Çeşitlilik Projesi" kapsamında çekilmiştir). 1. Porifera (*Haliclona* sp), 2.Porifera kolonisi, 3. Deniz kirpisi (*Spatangus purpureus*), 4.Gastropoda (*Bolinus brandaris*), 5.Polychatea (*Sabella* sp), 6. Anthozoa (*Cerianthus membranaceus*), 7. Ophistobrachia (*Discodoris atromaculata*), 8. Ophistobrachia (*Flabellina affinis*)

Sularımızdaki yabancı tür oranı %10,5 olup, bu değer Akdeniz genelinde %8'dir. Dolayısıyla sularımızdaki yabancı tür oranının Akdeniz ortalamasının üzerinde olduğu dikkat çekmektedir.

Lesepsiyen yani Süveyş Kanalı aracılığı ile Kızıl Deniz'den Akdeniz'e giriş yapan Hint-Pasifik kökenli türlerin önlenemeyen göçleri, Levant Havzası'nda yıllar arasında belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır. Son zamanlarda, bu göç yoluyla Doğu Akdeniz'de 100'den fazla Hint-Pasifik kökenli balık türü kaydedilmiştir (Rothman ve ark., 2016). Bu yol ile Akdeniz'e giriş oranı özellikle son yirmi

yılda arttığı belirtilmektedir. Bu durum, Doğu Akdeniz'in ihtiyofaunal yapısının, yabancı türler nedeniyle değişimine yol açmıştır. Özellikle yerli balık türü popülasyonlarının besin ve habitatlarına ortak olarak onları baskılayan yabancı türler, bazı türlerin tamamen ortamdan çekilmesine neden olurken aynı zamanda önemli bir av potansiyeli oluşturmuşlardır (Lasram ve ark., 2010).

Akdeniz, Orta Avrupa'nın ılıman iklimi ile Kuzey Afrika'nın kurak iklimi arasında sıkışmış coğrafi konumu nedeniyle, küresel iklim değişimine en duyarlı bölgelerden biridir. Bunun sonucu olan iklim anormallikleri, Akdeniz doğal deniz biyotası için ek bir stres faktörü olmuştur (Katsanevakis ve ark., 2014). Örneğin, İskenderun Körfezi'nde 2009 ve 2010 yıllarının yaz mevsiminde gözlenen 1ºC'lik pozitif sıcaklık anomalisinin balık komunitelerinin yapısının yabancı yayılımcı türler lehine belirgin bir şekilde değiştirdiğini ortaya koymuştur (Mavruk ve ark. 2017). Bir de yoğun nüfusa ve kötü kıyı kullanımına bağlı habitat bozulması da yabancı tür sayısı ve popülasyonunun kıyılarımızda artmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak yabancı türlerin yerli tür zenginliğine oranının en yüksek tahmini değerleri, maksimum 0,69 değerle Doğu Akdeniz'de (özellikle Levant ve Güneydoğu Ege Denizi'nde) görülmektedir (Şekil 4).

Yabancı türler genellikle yerel biyolojik çeşitliliğin bazı bileşenlerinden yararlanır ve yeni ekosistem hizmetlerini geliştirebilirler (Katsanevakis ve ark., 2014). Walther ve ark., 2009'a göre Akdeniz gibi hızlı değişime maruz kalan denizlerde ortaya çıkan yeni türler, ekosistem süreçlerini ve işleyişini güvence altına alabileceğini belirtmiştir. Başka bir deyişle yabancı türler, ekosistem kırılganlığını önleyebilir. Ancak hızla değişim gösteren Akdeniz biyotasının geleceğini tahmin etmek oldukça zordur. Son yirmi yılda, Akdeniz suları, özellikle doğu bölgesinde oldukça yüksek bir oranda ısınmakta ve bu eğilimin, biyo-jeokimyasal döngüleri ve ekosistem işleyişini uzun vadede etkilemeye devam edeceği tahmin edilmektedir (Macias ve ark., 2013). Akdeniz'de ekolojik bölge sınırlarının gelecekte önemli ölçüde değişeceği beklenmektedir. Akdeniz'in ısınması, çoğu Lessepsiyen tür gibi termofillerin girişine ve yayılmasına yardımcı olmaktadır (Bianchi ve ark., 2013). Sıcak denizlerden gelen yabancı türlerin yüksek oranı, Doğu Akdeniz biyotasını bir "tropikalleşme" sürecine doğru itmektedir (Bianchi ve Morri, 2000). Bazı araştırmacıların öngörülerine göre bu, Akdeniz'in ekonomik stoklarındaki azalışın önemli nedenlerinden biri olabilir (Por, 2009). Levant Havzası'ndaki çevresel koşulların değişimi, bu kesimde çok yakın bir gelecekte Hint-Pasifik hermatipik mercan toplulukları için elverişli ortam koşullarının oluşacağı, ilk resif yapıcılarının ve onlarla ilişkili balık ve omurgasızların Akdeniz'e girerek yerleşecekleri konusunda kuvvetli sinyaller vermektedir (Por, 2009).

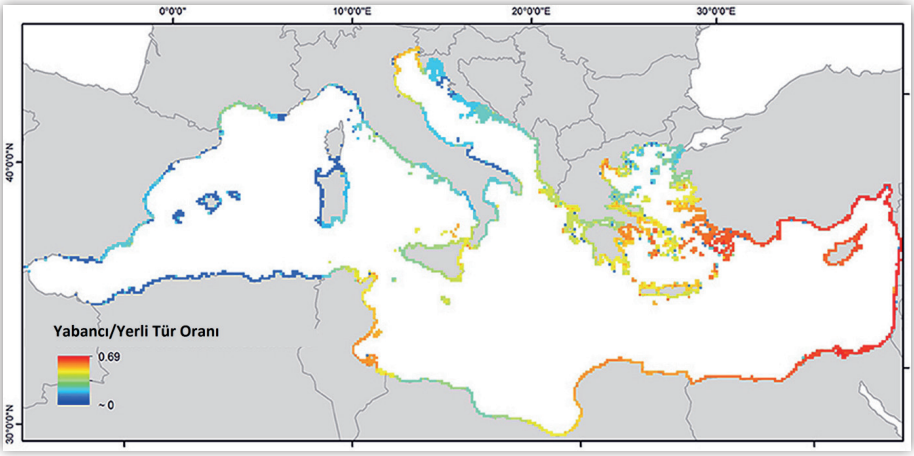

Şekil 4: Akdeniz'de dağılım yapan yabancı türün, yerli türe sayısal oranı (Katsanevakis ve ark., 2014)

Akdeniz gibi hızlı değişime maruz kalan bölgelerde ortaya çıkan yeni türler, ekosistem süreçlerini ve işleyişini güvence altına alabilir. Bu değişimler sonucunda, gelecekte Akdeniz ekosistemlerinin daha dirençli olup olmayacağı ve aynı ekosistem hizmetlerini sunmaya devam edip edemeyeceği bilinmemektedir, ancak muhtemelen ekosistemin eski hâlinden yapısal olarak çok farklı olacağı aşikardır (Katsanevakis ve ark., 2014).

2.5. Akdeniz'de Özel Habitat Oluşturan Türler

Akdeniz kıyılarındaki önemli özel habitatları, makro-alg topluluklarının oluşturduğu habitatlar ve deniz Phanerogamlarının oluşturdukları habitatlar olmak üzere 2 grup altında toplamak mümkündür. Bu kapsamda, *Cystoseira barbata*, *Cystoseira crinita*, kalkerli alg yatakları (*Corallina* spp., *Jania rubens*, *Cystoseira* spp., *Sargassum* sp.), mercan üreten habitatlar ve maerl yatakları makro-alg topluluklarının oluşturduğu habitatlara verilebilecek önemli örneklerdir. İkinci grup olan deniz Phanerogamlarının oluşturdukları habitatlar ise deniz çayırları olarak bilinmekte olup, *Posidonia oceanica*, *Cymodocea nodosa*, *Zostera marina*, *Z. noltii*, *Halophila stipulacea* bu gruba verilebilecek önemli örneklerdendir. Ne yazık ki özel habitat türlerinin yaşam alanlarının genişliği ve kapsamını belirlemek için sahip olunan bilgiler yetersizdir.

Makro alg topluluklarının oluşturduğu habitatlar, Akdeniz sığ littorol bölgesinde yapılan araştırmalarda 0 - 40 m arası derinliklerinde yaygın olarak gözlen-

mektedir. Genel olarak Akdeniz kıyı şeridimizde, 256'sı kırmızı alg (rhodophyta), 86'sı kahverengi alg (ochrophyta), 93'ü yeşil alg (chlorophyta) ve beşi deniz çayırı (trakeophyta) olmak üzere 440 deniz bitkisi taksonu bildirilmiştir (Okudan ve ark., 2016). Tespit edilen *türlerden Amphiroa rigida*, *Jania rubens*, *Corallina* spp., *Laurencia obtusa* gibi kırmızı algler üst infralittoral bölgede yaygın topluluklar oluşturmuştur. Aynı şekilde esmer alglerden *Colpomenia sinuosa*, *Padina pavonica*, *Sargassum vulgare*, *Halopteris scoparia*, *Cystoseir*a spp. ve yeşil alglerden *Flabellia petiolata*, *Caulerpa prolifera*, *Codium bursa*, *Bryopsis* spp., *Cladophora* spp türlerinin oluşturdukları bitki örtüleri pek çok zoobentik türü barındırdıklarından, bu türlerle bağlantılı biyolojik çeşitliliği de desteklendiği belirlenmiştir. Özellikle algler içinde baskın olan grup kırmızı alg (toplam alg türlerin %58'i) ve esmer alglerin oluşturduğu habitatlarda sucul ekosistemler için oldukça önemli birçok zoobentik türün barındığı bilinmektedir (Bakır ve ark., 2014).

Kalkerli algler (örneğin, *Lithophyllum lichenoides*), ve kalker evcikli (tüpsü) kurtların (örneğin, *Dendroma petraeum*) birlikte oluşturdukları kıyı terasları (taraçaları) özel habitatlardan biridir. Biyolojik açıdan söz konusu teraslar yüksek tür sayısı ve genetik çeşitlilikle karakterize edilmektedir. Özellikle Datça-Bozburun Özel Çevre Koruma Alanı (ÖÇK) ile Gökova ÖÇK Alanı'ndaki sığ sublittoral bölgenin kayalık sert substratumlarda gözlenen bu tip habitatlar dar ve dikey bir alanda küçük resif yapıları oluşturabilmektedir. Terasların en iyi geliştikleri bölgeler denizel hareketlere (akıntı, dalga vs) açık olan kıyılardır (Okuş ve ark., 2006). Bu yapılar kalkerleşmenin neden olduğu birleşme ile üzerinde yer aldıkları kaya tabakasını kıyı erozyonuna karşı korur ve sediman birikimini sağlarlar.

Cystoseira fasiyesleri de önemli makroalg habitatlarıdır. Türkiye'nin Akdeniz kıyılarından 17 farklı *Cystoseira* türü rapor edilmiştir (Okudan ve ark., 2016). *Cystoseira* türlerinin oluşturdukları özel habitatlar Ege ve batı Levant kıyılarımızda 0,2 ila 30 m derinlikte gözlenmektedirler. Ne yazık ki Doğu Akdeniz de artan istilacı türlerin yoğun baskısı ile İskenderun Körfezi'ndeki fasiyesleri büyük hasar görmüştür (Okudan ve ark., 2016).

Caulerpea fasiyesleri Akdeniz için istilacı bir alg türü olan *Caulerpa*'lar tarafından oluşturulan özel bir habitattır. Akdeniz'in Türkiye kıyılarında bu cinse ait dört tür ve bir alt türün varlığı bilinmektedir (Okudan ve ark., 2016). Rizom tipi kök sistemleri nedeniyle sediment turucu özelliklerinin yanı sıra yerli türlere ait habitatları kaplamalarından dolayı dikkatle takip edilmesi gereken fasiyeslerdir (Okuş ve ark., 2006). *Caulerpa prolifera* Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'e dağılmış olan bir tür olup, yumuşak zeminlere sabitlenme özelliğinden dolayı fasiyesle-

ri birçok canlı için barınak sağlar (Okudan ve ark., 2016). *Caulerpa racemosa*'nın ise *cylindracea* ve lamourouxii olmak üzere iki alt türü vardır. Her iki alt türün ve *Caulerpa taxifolia* var. *distichophylla*'nın Akdeniz'e giriş yolları tam olarak bilinmemekle birlikte, Pasifik kökenli türler oldukları bilinmekte ve yabancı tür olarak kabul görmektedir. Sert ve yumuşak yüzeylerde dağılmaktadır. Sünger gibi sabit canlı gruplarının yüzeylerini kaplamaları nedeniyle, özellikle bu üç türün tehlikeli fesiyseler olarak da ele alınmaları ve izlenmeleri tavsiye edilmektedir (Okuş ve ark., 2006).

Deniz Phanerogamlarının (tohumlu bitkiler) oluşturdukları habitatlar (deniz çayırları); denizlerin akciğerleri olarak tanımlanan ve Akdeniz'e özgü deniz bitkileri olan deniz çayırları, denizlerdeki canlı yaşamı için en verimli bölgeleri oluşturur. Deniz çayırları, balık stoklarının ve denizdeki oksijen dengesinin devamlılığının sağlanmasında önemli rollere sahiptir. Bu grup içinde Akdeniz endemik türü olan ve ulusal ve uluslararası protokollerle koruma altına alınan *Posidonia oceanica* çayırları uzun yaprakları ve deniz tabanı erozyonunu önleyen rizom tipi kökleri sayesinde çok sayıda omurgalı ve omurgasız hayvanın beslenmesi, sığınması ve çoğalması için çekici bir yaşam alanı sağlar (Okuş ve ark., 2006). Örneğin yapılan araştırmalara göre *posidonia* çayırları arasında 87 türe ait epifitik makro alg gözlenmiştir (Taşkın ve Öztürk, 2013). Bu zengin floral yapı, pek çok omurgasız canlı için de cazip bir ortam oluşturmaktadır. Türkiye genelinde dağılan çayırlarda Molusca şubesine ait 251 tür (Doğan ve ark., 2013) ve Curustacea sınıfına ait 273 tür gözlenmiştir (Katağan ve Bakır, 2013). Kıbrıs sığ sularında yapılan araştırmalarda ise 14 Sipunculus türü (Açık, 2013) ve 394 polychaete türünün varlığı tespit edilmiştir (Çınar, 2013).

Genel olarak ötrafikasyon baskısının olmadığı, kumlu Akdeniz ve Ege kıyılarında yaygın olarak gözlenen *Posidonia* çayırları, beraberinde zengin bir biyolojik çeşitliliği de barındırır. Sadece Mersin ve İskenderun Körfezlerinde muhtemelen daha yüksek su sıcaklıklarına karşı toleranssızlıktan dolayı bulunmamaktadır (Çelebi ve ark., 2006). Yapılan gözlemlerde İzmir Körfezi, Hisarönü Körfezi gibi yüzeysel karasal su girdilerinin olduğu, askıda katı maddenin yoğun olduğu alanlarda da *P. oceanica* çayırlarının dağılımı gözlenmemektedir. Çevresel koşullara bağlı olarak 0,5 m ile 30-40 m arasındaki derinliklerde bulunur (Okuş ve ark., 2006).

Cymodocea nodosa çayırları, Akdeniz'in sığ kumlu derinliklerde, genellikle kapalı ve yarı kapalı koylarda dağılmaktadır. Oluşturdukları çayır alan *P.oceanica*'ya göre daha seyrek örtücülük gösterir (Okuş ve ark. 2006). Türkiye'nin tüm Akdeniz kıyılarında, 20m derinliğe kadar olan sığ sularda yaygın dağılıma sahip olup, Levant kıyılarında baskın deniz çayırı türüdür.

Zostera türleri *Cymodocea* ile sıklıkla karıştırılmakta olup, yeterli bilgi olmamakla birlikte Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki dağılım alanlarının sırlı olduğu bilinmektedir. Genelde nehir girdilerine yakın alanların denizel kıyı kesimlerini tercih ederler.

Halophila stipulacea Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında yaygın olarak bulunan yabancı bir türdür. Yaklaşık özellikle 10 m'den derin bölgelerde olmak üzere 40 m ye kadar sığ-kumluk zeminlerde yoğun fasiyesler oluşturur (Okuş ve ark. 2016). Bununla birlikte, Güney Ege Denizi'nde çok daha bol miktarda bulunur ve Levant Denizi'ndeki baskın Phanerogam'dır. Fasiyesleri içinde gastropoda, bryoza türleri yoğun olarak gözlenmiştir (Okuş ve ark., 2016).

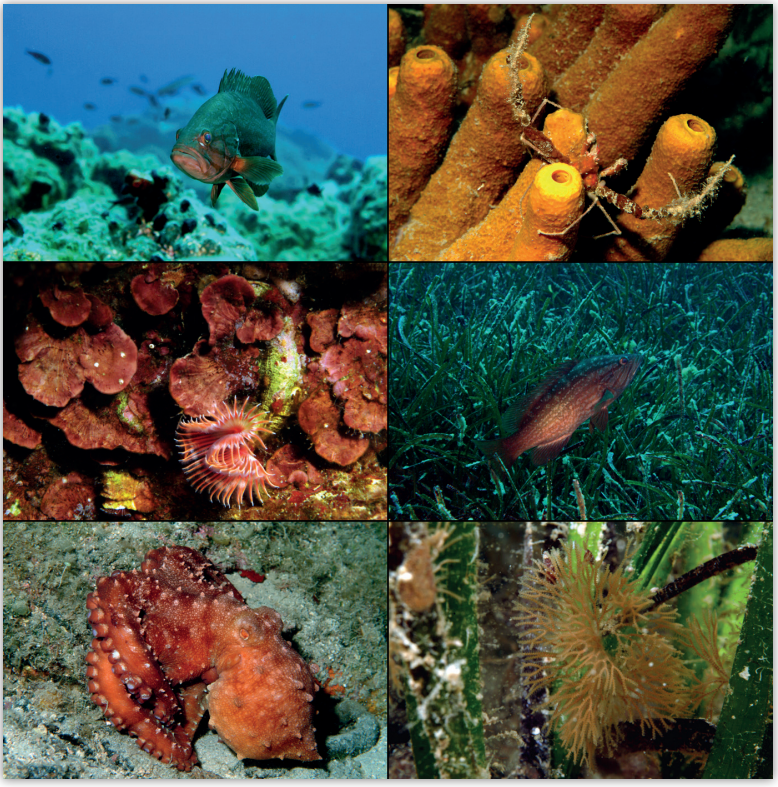

Resim 2: Akdeniz'in koruma altında olan türlerinden bazıları (Resimler "Gökova Biyolojik Çeşitlilik Projesi" kapsamında çekilmiştir). 1. Teleost (kemikli balık) (*Epinephelus marginatus*), 2. Porifera (*Aplysina aerophoba*), 3. Özel habitat gruplarından kalkerli kırmız alger 4. Deniz çayırı (*Posidonia oceanica* ve Orfoz), 5.Cephalopoda (*Octopus vulgaris*), 6. *Posidonia oceanica* rizomlarında yaşayan Bryozoa kolonisi

2.6. Koruma Altında Olan Türler

• Deniz Memelileri,

Yapılan sınırlı sayıda araştırmada, Türkiye'nin Akdeniz sularında dağılımı tespit edilen 12 adet deniz memelisi türü kaydedilmiş olup, bu türlerden yedisinin düzenli aralıklarla sularımıza geldiği belirtilmiştir (Öztürk ve ark., 2016) (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında yaşayan Cetaceans türleri	
Düzenli Bölgede İzlenen Türler	
Kısa gagalı yunus	*Delphinus delphis*
Şişe burunlu yunus	*Tursiops truncatus*
Çizgili yunus	*Stenella coeruleoalba*
Boz yunus	*Grampus griseus*
Cuvier gagalı balina	*Ziphius cavirostris*
İspermeçet balinası	*Physeter macrocephalus*
Oluklu balina	*Balaenoptera physalus*

Genel olarak Akdeniz'de deniz memelilerinin bolluğuna ve popülasyon yapılarına ilişkin sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Bu nedenle, IUCN tarafından türlerin mevcut durumları ve popülasyon eğilimleri değerlendirilen türlerin Soyu "Tehlikede" veya "Duyarlı" olarak değerlendirilmiştir.

Yine deniz memelileri başlığı altında ele alınan Akdeniz foklarının *Monachus monachus* (Hermann, 1779) dünyada birbirinden kopuk iki popülasyona sahip olduğu bilinmektedir (Ok ve Gücü, 2016). Atlantik popülasyonu, iki küçük koloni hâlinde Maderia Takımadaları'nda ve Kuzeydoğu Atlantik Okyanusu'ndaki Cabo Blanco'da yaşamaktadır. Nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan Akdeniz popülasyonu ise Yunanistan ve Türkiye kıyılarında dağılmıştır (Ok ve Gücü, 2016) (Şekil 5). Akdeniz foku, IUCN tarafından 1986'da nesli tehlike altında (EN) olarak sınıflandırılmışsa da koruma statüsü 1996'dan sonra nesli kritik derecede tehlike altında (CR) olarak tanımlanmıştır. Mevcut durumda popülasyonu ancak çok küçük koloniler tarafından temsil edilmekte olup, bazıları ise yalnız yaşam şeklini seçmeye zorlanmışlardır. Türkiye kıyılarındaki dört alt topluluğu üzerinde gerçekleştirilen gözlem çalışmaları, ne yazık ki artan baskılar nedeniyle bolluklarında son 10 yılda çok sert bir düşüş olduğunu göstermiştir (Ok ve Gücü, 2016).

Şekil 5: *Monachus monachus'un* dünyadaki dağılımı (Kıraç ve ark., 2013)

• Deniz Kaplumbağaları,

Türkiye denizlerinde üç tür deniz kaplumbağası gözlenmekte olup bunlar; *Caretta caretta* (İribaşlı deniz kaplumağası), *Chelonia mydas* (yeşil deniz kaplumbağası) ve *Dermochelys coriacea* (deri sırtlı deniz kaplumbağası)'dır (Oruç ve ark, 1996). IUCN (2020)'e göre, *Caretta caretta*'nın küresel koruma statüsü "Duyarlı" (VU) olarak tanımlanmışken, Akdeniz alt popülasyonunun koruma statüsü "asgari endişe" olarak tanımlanmıştır. Yine IUCN'nin kırmızı listesinde *Chelonia mydas* "Tehlike Altında" (EN) ve *Dermochelys coriacea* "Duyarlı" (VU) kategorilerinde sınıflandırılmışlardır.

Ülkemizde deri sırtlı deniz kaplumbağalarının üremelerine ilişkin herhangi bir somut veri olmamakla birlikte, çok seyrek olarak kayıt altına alınmaları nedeniyle geçit (göç) türleri olarak değerlendirilmektedir. Kıyılarda, hafif tuzlu geçiş sularının bulunduğu habitatlarda yaşayan, diğer bir tür olan yumuşak kabuklu Nil kamplumbağaları (*Trionyx triunguis*) da yaşam alanı bulmaktadır. Yaygın olmayan dağılımları, düşük popülasyon yoğunlukları ve kıyıya yakın sulak alanlardaki yüksek antropojenik baskılar nedeniyle Akdeniz alt popülasyonu IUCN tarafından nesli "Kritik Tehlike" altında (CR) olarak sınıflandırılmıştır (IUCN, 2020). Deniz kaplumbağaları, yaşamlarının büyük bir kısmını kıyılarda ve açık sularda geçiren ve üremek için kumlu kıyı habitatlarına ihtiyaç duyan deniz sürüngenleridir. Bu yüzden hem açık sulardaki hem de kıyılardaki baskılarından etkilenmektedirler (Casale ve ark., 2008).

Türkiye kıyıları hem yeşil hem de iri başlı deniz kaplumbağaları için en önemli yuvalama alanları arasında yer almaktadır (Şekil 6). Genel bir değerlendirme yapıldığında, Akdeniz'deki toplam yeşil kaplumbağa popülasyonunun %75'inin Türkiye'de yuvaladığı tahmin edilmektedir (Canbolat, 2004) ve Türkiye, iri başlı kaplumbağalar için en önemli üç yuvalama alanından biridir (Yunanistan ve Libya ile birlikte). Her ne kadar az sayıda da olsa, her iki türün de Akdeniz ve Ege Denizi haricinde, Marmara Denizi'nde de görüldüğü kayıt altına alınmıştır. Ancak, bu türlerin yumurtlama alanları Güney Akdeniz kıyılarından Muğla'nın doğusuna doğru uzanmaktadır. İri başlı deniz kaplumbağaları genellikle Mersin'in batısında yumurtlarken, yeşil deniz kaplumbağaları ise çoğunlukla Mersin'in doğusunda yumurtlamaktadır.

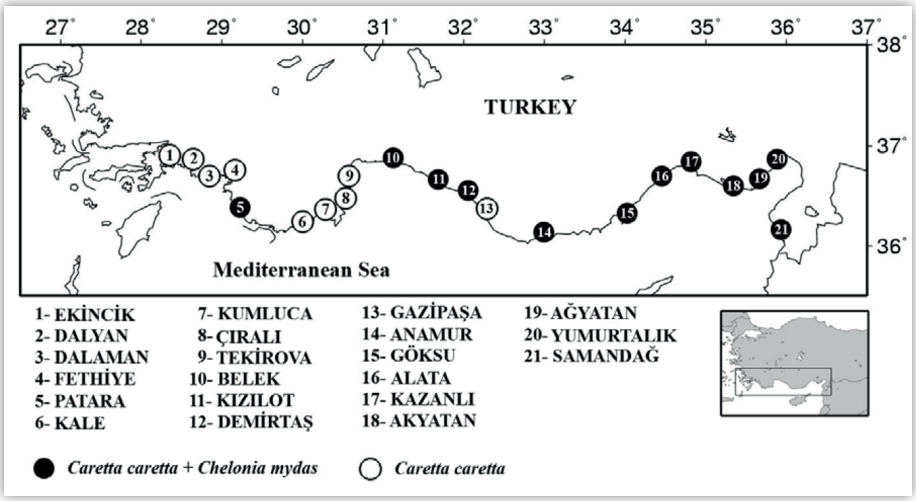

Şekil 6: Resmî olarak tanınan deniz kamplubağası üreme alanlarının dağılımı (Kaynak: Türkozan ve Kaska, 2010)

3. Derin Deniz Biyolojik Çeşitliliği

Bir zamanlar cansız alanlar olarak kabul edilen derin deniz habitatları şu anda biyolojik çeşitlilik açısından, eşsiz besin ağları barındıran istisnai ekosistemler olarak kabul edilmektedir (WWF/IUCN, 2004). Yeni kaynaklara olan ihtiyaç derin deniz alanlarının önemini ortaya çıkarmakla kalmamış, bu alanlardaki zenginliklerin kimler tarafından nasıl kullanılacağı sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu deniz alanlarına ait sınırların tespit edilmesi bütün devletleri yakından ilgilendirdiğinden dünya barışını da zaman zaman tehdit eder hâle gelmiştir. Özellikle açık

deniz alanları uluslararası kullanıma açık yüksek potansiyelli üretim alanlarıdır. 2012-2016 yıllarında yapılan araştırma sonuçları göstermiştir ki, açık okyanus alanının %55'inde endüstriyel balıkçılık yapılmaktadır. Buna karşılık, dünya topraklarının yalnızca %34'ü tarım veya üretim için kullanılmaktadır (Kroodsma ve ark., 2018). Sonuç olarak; açık deniz veya derin deniz ekosistemleri, kıta sahanlıklarındaki balık topluluklarının amansız tükenmesinin ardından, dünya çapındaki endüstriyel balıkçılığın nihai hedefi olmuştur (WWF/IUCN, 2004). Şaşırtıcı olan bu ülke sınırları dışında kalan önemli kaynağın %85'ini sadece 5 ülkenin kullanmasıdır. Bunlar Çin, İspanya, Tayvan, Japonya ve Güney Kore'dir (Kroodsma ve ark., 2018).

Açık deniz balıkçılığı konusunda ülkelerin yarış içinde bulunmasının sonucu bu konulardaki bilgi ve verilerin gizlilik niteliği taşıması veri toplanmasını güçleştirmektedir. Gelişmiş ülkeler özellikle bu bilgi açıklarını kapatarak, kıyı balıkçılığından çok açık deniz balıkçılığına önem vermektedir. Bundan dolayıdır ki günümüzde, kıyı alanlarında yer alan özel habitatlar gibi münhasır ekonomik bölge ve uluslararası sulardaki avcılık sahaları ve yeni kaynaklara ulaşım olasılığı büyük önem taşımaktadır.

2017 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu "1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi" ulusal yetki alanları dışında kalan açık denizlerdeki biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için hukuken bağlayıcı bir sözleşme için müzakerelerin başlaması kararını almasına rağmen henüz bir sonuca varılamamıştır. Öte yandan ülkemizde 2014 yılında 29137 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Ulusal Deniz Araştırma Strateji Belgesi"nde açık deniz kaynaklarının araştırılması ve sürdürülebilir kullanımının önemi vurgulamıştır. Bu belgede, açık deniz doğal kaynaklarının araştırılmasına yönelik bilimsel çalışmaların çok yetersiz olduğu, bunun için gerekli politik, hukuki ve bilimsel altyapının öncelikli hedefler kapsamında ele alınması önerilmiştir.

Doğu Akdeniz Havzası, Sicilya Boğazı ile Batı Akdeniz Havzası'ndan ayrılır. Maksimum derinlik yaklaşık 5000 m'dir. Doğu Akdeniz derin denizi, nispeten sıcak bir ortam olup, en derin çukurlarda sıcaklık minimum 12°C'dir. Atlantik ve Pasifik Okyanusları ile karşılaştırıldığında bu kesimlerde derin su sıcaklıklarından 2-4°C arasında olduğu görülebilir. Doğu Akdeniz aynı zamanda batı havzasına kıyasla önemli ölçüde oligotrofiktir ve aslında küresel okyanustaki en verimsiz denizlerden biridir (Tselepides ve Eleftheriou 1992). Buna karşılık Akdeniz'de 2100 bentik makrofauna türünün, 200 metreden daha derin sularda bulunduğu ve bu bölgelerde endemizmin yaygın olduğu tespit edilmiştir (Bouchet ve Tavi-

ani, 1992). Genel olarak, Doğu ve Batı Akdeniz derin ekosistemi arasında hem tür kompozisyonu hem de bolluğu açısından önemli farklılıklar vardır. Levant Denizi'nde yapılan kapsamlı araştırmalara dayanarak, Akdeniz doğu havzasında derin deniz balıklarına ait popülasyonların düşük yoğunlukta olduğu, ancak pek çok yeni ve nadir taksonun da bu alanda dağılım yaptığı bilinmektedir (Galil ve Zibrowius, 1998).

2000 m'den daha derin sularda yapılan araştırmaların azlığı, bu ekosistemlerdeki biyolojik çeşitliliğin boyutları hakkındaki tahminlerimizi ne yazık ki etkilemektedir. Levant Denizi'nde dağılım yapan derin megafaunal topluluklardan, özellikle balıklar, kabuklular ve kafadanbacaklılar incelendiğinde, Atlantik türlerinden farklı bağımsız bir alt popülasyonlardan oluştukları gözlenmiştir. Ayrıca derinlik arttıkça megafauna bolluğu ve tür zenginliği azaldığı, balıkların boyutlarında da küçülme olduğu bildirmiştir (D'Onghia ve ark., 2004). Bu durum, araştırmacılara göre, büyük veya orta boy balıkların enerji gereksinimlerini, gittikçe daha kısıtlayıcı bir trofik ortamda karşılamalarının imkânsızlığından ileri gelmektedir (D'Onghia ve ark.., 2004).

Topaloğlu ve Öztürk (2019), Akdeniz'in özel derin deniz habitatları olan deniz altı kanyon ve dağları üzerine yaptığı araştırmalarda yüksek biyolojik çeşitliliğe işaret etmiş ve bu alanların özel koruma alanı olarak tanınmasını önermiştir. Doğu Akdeniz Havzası'nın Türkiye açıklarında yer alan deniz altı kanyonları, yüksek biyolojik üretimi ile kılıç balığı gibi ekonomik değeri yüksek türlerinin yumurtlama alanıdır. Bu alanlar orkinos ve kılıç gibi ekonomik önemi yüksek balıklar avcılığının yapıldığı alanlar olup, bazı araştırmacılar türlerinin bu alanı yumurtlama alanı olarak kullanabileceklerini de balıkçı kaynaklarına dayanarak belirtmiştir (Tserpes ve ark., 2008). Bu kesimler aynı zamanda yoğun kafadanbacaklı popülasyonlarına ev sahipliği yaptıklarından yunuslar için zengin bir besleme alanı oluşturmaktadır. İspermeçet balinalarının da bu kesimi üreme ve yavrulama alanı olarak kullandıkları rapor edilmiştir (Topaloğlu ve Öztürk, 2019). Aynı şekilde, Finike (Anaximander) Denizaltı Dağı ve Turgut Reis Sırtı'nda yaptıkları araştırmalarda, bu bölgelerin eşsiz ve oldukça hassas bir ekosisteme sahip alanlar olduklarını rapor etmişlerdir.

4. Genel Değerlendirme

Doğanın insanlara sağladığı katkılar, insan varlığı ve refahı için vazgeçilmezdir ve özellikle son zamanlarda artan temiz gıda, su, hava ve enerji ihtiyacı, bizleri yeni kaynak arayışlarına var olanlarında doğru yönetilmesine yönlendirmiştir. Bu

aşamada denizler gen çeşitliliği ve iklimsel kriz üzerindeki etkisinden dolayı ön plana çıkmıştır.

Türkiye biyolojik çeşitlilik bakımından dünyada önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de endemizm oranı yaklaşık %34 civarındadır. Endemik türlerin en yoğun dağılım gösterdikleri alanlar ise Akdeniz Bölgesi'dir. Akdeniz'in barındırdığı türlerin %28'i endemik türdür ve biyolojik çeşitlilik açısından dünyanın en önemli alanlardan biridir. Bundan dolayıdır ki, Akdeniz ülkelerinin ulusal çevre politikalarını hazırlamak ve kaynaklarını daha iyi ve makul kullanmalarındaki yeteneklerini geliştirmek amacıyla, Birleşmiş Milletler Çevre Programı /Akdeniz Eylem Planı (UNEP/ MAP) bünyesinde, "Akdeniz Eylem Planı Avrupa Topluluğu" kurmuştur.

Bu kapsamda Türkiye, Akdeniz'in en büyük deniz koruma alanına sahip ülkesidir ve kara sularının yaklaşık %4'ü koruma altındadır.

Yapılan araştırmalara göre Akdeniz genelinde yaşayan omurgasız zoobentik türlerin %65'i, kıyılarımızda yaşamaktadır. Yine Akdeniz'de tanımlanmış balık türlerinin %85'i Akdeniz kıyı sularımızda dağılım yapmaktadır. Kıyılarımızda dağılım yapan balıkların %8'i "Tehlikede", %3'ü "Kritik Tehlikede", %2,5'i "Tehdide Açık" statüsünde kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, toplam balık türlerinin %12,5'i yabancı tür niteliğindedir. Akdeniz kıyı şeridimizde yabancı tür bolluğunun yüksek olduğu İskenderun Körfezi'nde yapılan bir araştırma göstermiştir ki, yabancı balık türlerinin yerli türler üstünde bir baskı oluşturmalarına karşı, yoğun popülasyonları balıkçılığa önemli bir katkı da sağlamaktadır.

Zengin biyolojik çeşitliliğe sahip Akdeniz, aynı zamanda *Posidonia oceanica* ve *Cystoseira* gibi özel habitatlara da ev sahipliği yapar. Bu zengin yapı, uluslararası protokoller ile korunan Akdeniz foku (*Monachus monachus*) ve deniz kaplumbağalarının da (*Caretta caretta*) önemli yaşam alanları olmuştur.

Akdeniz'in zengin kıyı ekosistemi ne yazık ki yaşam alanlarının tahribatı ve denizel kaynakların aşırı kullanımı gibi etkenler başta olmak üzere yoğun baskı altındadır. Kıyı ekosistemini korumak açık denizlere yönelmek son zamanlarda benimsenen bir yöntem olmuştur ve araştırmalar açık denizlerde yoğunlaşmıştır.

Ülkemizde ne yazık ki açık denize ait araştırmalar yok denecek kadar azdır. Az sayıdaki araştırmalara dayanarak Akdeniz'in açık sularının balıkçılık kaynakları bakımından önemli üreme ve beslenme alanları olduğu, derin ekosisteminin ise zengin ve özel bir habitata sahip olduğu bundan dolayı pek çok deniz memelilerinin bu alana geldikleri bildirilmiştir.

Sonuç olarak Akdeniz, biyolojik çeşitlilik açısından dünyanın önemli bir alanıdır ve paydaş ülkeler ile birlikte doğru kullanılması için bilimsel verilere dayalı uluslararası protokoller ile yönetilmektedir. Türkiye olarak "Deniz Yetki Alanlarımız" dâhilinde ve ortak kullanımda olan "açık denizler" deki kaynakları tanıyıp doğru yönetmek için, bilgi basamağındaki eksiklerimizi giderme tüm dünyanın ortak değeri Akdeniz'in korunması ve sürdürülebilir geleceği için oldukça önemlidir.

Kaynakça / References

Açık Ş. (2013). Sipunculans associated with Posidonia oceanica (L.) Delile on the Coasts of Turkey and Northern Cyprus. Aktan Y., Aysel V. (Eds.). *First National Workshop On Posidonia oceanica (L.) Delile On The Coasts Of Turkey*. (19-20 September 2013, Gökçeada, Turkey. 2013), TUDAV. İstanbul.

Bakır K. A., Katağan T., Aker H. V., Özca T., Sezgin M., Ateş A. S., Koçak F., Kırım F. (2014). *Turkish Journal of* Zoology, *38*(6), 765–831.

Bianchi, C. N., and Morri, C. (2000). Marine biodiversity of the Mediterranean Sea: situation, problems and prospects for future research. *Mar. Pollut. Bull*., *40*, 367–376. https://doi.org/10.1016/S0025-326X(00)00027-8

Bianchi, C. N., Boudouresque, C. F., Francour, P., Morri, C., Parravicini, V., Templado, J., ... (2013). The changing biogeography of the Mediterranean Sea: from the old frontiers to the new gradients. *Boll. Mus. Ist. Biol. Univ*. Genova *75*, 81–84.

Bilecenoğlu M., Kaya M., Cihangir B., Çiçek E. (2014). An updated checklist of the marine fishes of Turkey. *Turk J Zool*, *38*(6), 901–929.

Bouchet, P. H. and Taviani, M., (1992). The Mediterranean deepsea fauna: pseudopopulations of Atlantic species. *DeepSea Res*., *39*(2), 169–184.

Boucher, J. ve Bilard, G. (2020). *The Mediterranean: Mare plasticum. Gland, Switzerland: IUCN, Gland, Switzerland*, https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-030-En.pdf

Canbolat, A. F. (2004). A review of sea turtle nesting activity along the Mediterranean coast of Turkey. *Biological Conservation*, *116*(1), 81–91. https://doi.org/10.1016/S0006-3207(03)00179-4

Casale, P., Abbate, G., Freggi, D., Conte, N., Oliverio, M. & Argano, R. (2008). Foraging ecology of loggerhead seaturtles Caretta caretta in the central Mediterranean: evidence for a relaxed life history model. *Marine Ecology Progress Series*, *372*, 265–276. DOI:10.3354/meps07702

Çelebi, B., Gucu, A. C., Ok, M., Sakinan, S. & Aakoglu, E. (2006). Hydrographic indications to understand the absence of Posidonia oceanica in the Levant sea (Eastern Mediterranean). *Biologia Marina Mediterranea*, *13*(4), 34–38.

Çınar Açık Ş. (2014). Checklist of Sipuncula from the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 723–733.

Çınar M. (2013). Polychaetes (Annelida: Polychaeta) associated with Posidonia oceanica L.) Delile on the Coasts of Turkey and Northern Cyprus. Aktan Y., Aysel V. (Eds.). First National Workshop On Posidonia oceanica (L.) Delile On The Coasts Of Turkey. 19-20 September 2013. Gökçeada, Turkey. 2013. Published by TUDAV. İstanbul, Turkey. Number: 39. ISBN: 978-975-8825-31-8.

Çınar M. E. (2014). Checklist of the phyla Platyhelminthes, Xenacoelomorpha, Nematoda, Acanthocephala, Myxozoa, Tardigrada, Cephalorhyncha, Nemertea, Echiura, Brachiopoda, Phoronida,

Chaetognatha, and Chordata (Tunicata, Cephalochordata, and Hemichordata) from the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 698–722.

Çınar M. E., Yokeş M. B., Çınar Açık Ş., Bakır K. A. (2014a). Checklist of Cnidaria and Ctenophora from the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 677–697.

Çınar M.E., Dağlı E., Kurt Şahin G. (2014b). Checklist of Annelida from the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 734–764.

Galil, B. S. and Zibrowius, H. (1998). First benthos samples from Eratosthenes seamount, Eastern Mediterranean. *Senckenbergiana Marit*., *28*(4/6), 111–121. https://doi.org/10.1007/BF03043142

Madron, X. D., Guieu, C., Sempéré, R., Conan, P., Cossa, D., D'Ortenzio, F., ... (2011). Marine ecosystems' responses to climatic and anthropogenic forcings in the Mediterranean. *Prog. Oceanogr*., *91*, 97–166. https://doi.org/10.1016/j.pocean.2011.02.003

D'onghıa, G., Polıtou, Ch.-Y., Bozzano, A., Lloris, D., Rotllant, G., Sıon, L., Mastrototaro, F. (2004). Deep-Water Fish Assemblages in The Mediterranean Sea. *SCI. MAR*., *68*(Suppl. 3), 87–99.

Doğan, A., Öztürk, B., Önen, M., Bakır Bitlis, B., (2013) Molluscs associated with Posidonia oceanica (L.) Delile on the coasts of Turkey. Aktan Y., Aysel V. (Eds.). First National Workshop On Posidonia oceanica (L.) Delile On The Coasts Of Turkey. 19-20 September 2013, Gökçeada, Turkey. 2013. Published by TUDAV. İstanbul, Turkey. Number: 39. ISBN: 978-975-8825-31-8.

Erguden, E., Turan, C., Dalyan, C., Özdemir, O., Uygur, N. (2014). İskenderun Körfezi Balık Faunasındaki Kızıldenizgöçmeni (Lesepsiyen) Balıkların Son Durumu. 17. Sualtı Bilim Toplantısı Kasım, 2014, İstanbul.

Hadjimitsis, D. G., Hadjimitsis, M. G., Themistocleous, K., Agapiou, A. (2009). Integration of micro-sensor technology and remote sensing for monitoring coastal water quality in a municipal beach and other areas in Cyprus, *Proc. SPIE*, *7472*, Remote Sensing for Agriculture, Ecosystems, and Hydrology XI, 74720P (18 September 2009). doi.org/10.1117/12.830582.

IUCN. (2020). (November 20). The Mediterranean Red List of Species. https://www.iucnredlist.org/regions/mediterranean.

Katağan, T., and Bakır, K. (2013). Crustaceans associated with Posidonia oceanica (L.) Delile. Aktan Y., Aysel V. (Eds.). First National Workshop On Posidonia oceanica (L.) Delile On The Coasts Of Turkey. 19-20 September 2013, Gökçeada, Turkey. 2013. Published by TUDAV. İstanbul, Turkey. Number: 39. ISBN: 978-975-8825-31-8.

Katsanevakis, S., Coll, M., Piroddi, C., Steenbeek, J., Ben Rais, L. F., Zenetos, A., Cardoso, A. C. (2014). Invading the Mediterranean Sea: biodiversity patterns shaped by human activities. *Frontiers in Marine Science*, *1*, DOI=10.3389/fmars.2014.00032. ISSN=2296-7745

Kıraç, C. O., Veryeri, O. N., Güçlüsoy, H., Savaş, Y., (2013). Akdeniz Fokunun Monachus monachus Türkiye'de Korunması Ulusal Eylem Planı. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, *UNEP MAP RAC/SPA ve SAD-AFAG. N°32 / RAC/ SPA* / 2011. 12 Mayıs 2013. Ankara, Türkiye. 1–48.

Koçak, F., Önen, S. (2014). Checklist of Bryozoa on the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 880–891.

Koray, T. (2001). Türkiye Denizleri Fitoplankton Türleri Kontrol Listesi. *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi*, *18*(1-2), 1-23.

Kroodsma, D. A, Mayorga, j., Hochberg, T., Miller, A. N., Boerder, K., Ferretti, F., Wilson, A., Bergman, B., White, T. D., Block, B. A., Woods, P., Sullivan, B., Costello, C., Worm B. (2018). Tracking the global footprint of fisheries. *Science*, *359*, 904. doi:10.1126/science.aao5646

Lasram, F. B. R., Guilhaumon, F. and Mouillot, D. (2010). Global warming and exotic fi shes in the

Mediterranean Sea: introduction dynamic, range expansion and spatial congruence with endemic species, in: Golani, D., Appelbaum-Golani, B. (Eds.), *Fish Invasions of the Mediterranean Sea Change and Renewal*. 35–56.

Macias, D., Garcia-Gorriz, E. and Stips, A. (2013). Understanding the causes of recent warming of Mediterranean waters. How much could be attributed to climate change?. *PLoS ONE*, *8*(11). doi: 10.1371/journal.pone.0081591

Mavruk, S., Bengil, F., Yeldan, H., Manasirli, M., Avsar, D. (2017). The trend of lessepsian fish populations with an emphasis on temperature variations in Iskenderun Bay, the Northeastern Mediterranean. *Fish Oceanogr*, *26*, 542–554. https://doi.org/10.1111/fog.12215

Ok, M. and Gücü, A. C. (2016). Monitorıng And Conservation Of The Medıterranean Monk Seal in the Turkish Part of the Medıterranean Sea. Ed.Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). *The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance*. (s. 585-595).Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY. ISBN 978-975-8825-35-6.

Okudan, E. Ş., Dural, B., Demir, V., Erduğan, H., Aysel, V. (2016). Biodiversity Of Marıne Benthic Macroflora (Seaweeds / Macroalgae And Seagrasses) Of The Mediterranean Sea. Ed.Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). *The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance*. (s. 585-595).Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY. ISBN 978-975-8825-35-6.

Okuş, E., Yüksek, A., Yokeş, B., Yılmaz, I. N., Aslan-Yılmaz, A., ... (2006). The final report on determination of the coastal and marine areas biodiversity of Gökova Special Environment Protection Area. Turkish Ministry of Environment and Forestry Environment Protection Agency for Special Areas. ISBN:975-8273-91-4, (in Turkish).

Oruç, A., Demirayak, F., Şat, G. (1996). Fishery in the Eastern Mediterranean and its Impact on Marine turtles, *Zoology in the Middle East*, *24*(1), 119–125. https://doi.org/10.1080/09397140.2001.10637890

Öztoprak, B., Doğan, A., Dağlı, A. (2014). Checklist of Echinodermata from the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 892-900. DOI: 10.3906/zoo-1405-82

Öztürk, A., Dede, A., Tonay, A. M., (2016). Cetaceans In The Turkısh Waters Of The Medıterranean Sea. Ed.Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). *The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance*. (s. 566-571). Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY. ISBN 978-975-8825-35-6.

Öztürk, B., Doğan, A., Bakır, B. B., Salman A. (2014). Marine molluscs of the Turkish coasts: an updated checklist. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 832–879. DOI: 10.3906/zoo-1405-78

Por, F. D. (2009). Tethys returns to the Mediterranean: Success and limits of tropical re-colonization. In: Krupp F, Musselman JL, Kotb MMA, Weidig I (Eds) *Environment, Biodiversity and Conservation in the Middle East. Proceedings of the First Middle Eastern Biodiversity Congress*, Aqaba, Jordan, 20–23 October 2008. BioRisk 3: 5–19. doi: 10.3897/ biorisk.3.30

Rothman, S. B. S., Stern, N. and Goren, M. (2016). First record of the IndoPacific areolate grouper Epinephelus areolatus (Forsskål, 1775) (Perciformes: Epinephelidae) in the Mediterranean Sea. *Zootaxa, 4067*(4), 479–483. https://doi.org/10.11646/zootaxa.4067.4.7

Taşkın, E., and Öztürk, M. (2013). Epiphytic macroalgal assemblages of Posidonia oceanica (L.) Delile in Turkey. Aktan Y., Aysel V. (Eds.). *First National Workshop On Posidonia oceanica (L.) Delile On The Coasts Of Turkey*. 19-20 September 2013, Gökçeada, Turkey. 2013. Published by TUDAV. İstanbul, Turkey. Number: 39. ISBN: 978-975-8825-31-8.

Terbıyık Kurt, T., and Yılmaz Zenginer, A. (2016). Zooplankton Of The Turkish Part Of The Mediterranean Sea. Ed.Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). *The Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance*. (s. 136-151).Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY. ISBN 978-975-8825-35-6.

Topaloğlu, B., and Evcen, A. (2014). Updated checklist of sponges (Porifera) along the coasts of Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, *38*(6), 665–676.

Topaloğlu, B. and Öztürk, B., (2019). Doğu Akdeniz'de Açık Deniz Denizaltı Dağları, Kanyonları ve Benzeri Yapıların Biyolojik Çeşitlilik Açısından Önemi. Algan N., Gönülal O., (Ed.) *2019. Ulusal Yetki Alanları Dışında Kalan Açık Denizlerin Korunması ve Yönetilmesi*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, (TÜDAV) Yayın no: 50 İstanbul, Türkiye, 72–83.

Türkozan, O., and Kaska Y. (2010). Sea turtles in the Mediterranean: distribution, threats and conservation priorities (Editors: P Casale, D Margautoilis). IUCN, Turkey.

UNEP-MAP-RAC/SPA: Strategic Action Programme For The Conservation Of Biological Diversity (SAP BIO) In the Mediterranean Region, Tunis, 2003.

Uysal, Z. (2016). Bacterioplankton, Cyanobacteria, Phytoplankton. Ed.Turan, C., Salihoğlu, B., Özgür Özbek, E., Öztürk, B. (Eds.) (2016). T*he Turkish Part of the Mediterranean Sea; Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance*. (s. 79-92).Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 43, Istanbul, TURKEY. ISBN 978-975-8825-35-6.

Yarcı, G. (2009). Osmanlıda Avcılık Yasaları, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Ed. Gürsoy N. E., Altun, H. "Türk Kültüründe Av" Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009.

Zenetos, A., Gofas, S., Morri, C., Rosso, A., Violanti, D., Garcia Raso, J. E. (2012). 2012'ye kadar Akdeniz'deki yabancı türler. Avrupa Birliği Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi'nin (MSFD) uygulanmasına bir katkı. Bölüm 2. Giriş eğilimleri ve yolları. *Mediterr. Mar. Sci*., *13*, 328–352. doi: 10.12681 / mms.327.

Tselepides A., and Eleftheriou A. (1992). South Aegean (Eastern Mediterranean) Continental Slope Benthos: Macroinfaunal — Environmental Relationships. In: Rowe G.T., Pariente V. (Eds) *Deep-Sea Food Chains and the Global Carbon Cycle. NATO ASI Series (Series C: Mathematical and Physical Sciences)*, 360. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-011-2452-2_9

Tserpes, G., Politou, C. Y., Peristeraki, P. (2008).Identification of hake distribution pattern and nursery grounds in the Hellenic seas by means of generalized additive models. *Hydrobiologia*, *612*(1), 125–133. https://doi.org/10.1007/s10750-008-9486-x

Walther, G. R. Roques, A., Hulme P. (2009). Alien species in a warmer world: risks and opportunities. *Trends in Ecology & Evolution*, *24*(12), 686–693.

WWF/IUCN (2004). The Mediterranean deep-sea ecosystems: an overview of their diversity, structure, functioning and anthropogenic impacts, with a proposal for conservation. IUCN, Málaga and WWF, Rome.

II. KISIM - PART II

EGE VE AKDENİZ HAVZASI: TARİHÎ DİNAMİKLER

THE AEGEAN AND THE MEDITERRANEAN BASIN: HISTORICAL DYNAMICS

GİRİŞ / INTRODUCTION

OSMANLI'NIN ADALARI: KLASİK DÖNEMDE EGE ADALARININ DURUMUNA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

THE OTTOMAN ISLANDS: AN ASSESSMENT OF THE CONDITION OF THE AEGEAN ISLANDS IN THE OTTOMAN CLASSICAL AGE

Feridun M. EMECEN*

*Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: feridunemecen@yahoo.com

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.06

ÖZ

Ege adaları (Kiklad adaları) hakkında 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden tartışmalar, söz konusu adalarda ya zayıf bir Osmanlı idaresinin olduğu ya da adalıların tamamen serbest olarak kendi başlarına bırakıldıkları noktasında toplanmıştır. Buna bağlı olarak, adalıların herhangi bir idari tasarruf altında merkezin temsilcileriyle muhatap olmadıkları, Osmanlı memurlarının bu bölgeye sadece vergi almak için uğradıkları ve bu bakımdan Ege adalarında Osmanlı hakimiyetinin görülmediği ileri sürülmüştür. Bu kısa değerlendirme yazısında, modern araştırmalarda da zaman zaman tekrarlanan söz konusu iddialar çerçevesinde, Osmanlıların Ege adalar grubunda nasıl bir mali yapı ve vergi sistemi uyguladıkları, bu uygulamaların özellikleri ve bu özelliklerin serbest bir idare anlayışının yansıması olup olmadığı tartışma konusu edilmiştir. Bu bağlamda, Ege adalarında Osmanlı mali denetiminin ve vergi düzeninin klasik Osmanlı uygulamalarına uygun bir özellik gösterdiği ileri sürülmüştür. Bu mali sistem ikame edilirken birçok faktörün göz önüne alındığı ve adaların mali yapılanması itibarıyla merkezi hükûmetin denetiminin mutlak olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı vergi düzeni yerleştirilirken adaların yetersiz kaynaklarının diğer başka bölgelerde de olduğu gibi en başta gelen ölçüyü oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, "mali serbestiyet" şeklinde yorumlanan hususların imparatorluğun diğer topraklarında da geçerli olduğu, Ege adalarına has yeni bir sistem olmadığı çıkarımına varılmıştır. Sonuçta, klasik çağ denilen ve 19. yüzyıl başlarına, hatta Tanzimat Dönemi'ne kadar uzatılabilecek olan uzun süreçte Ege adalarındaki Osmanlı mali uygulamalarının temel anlayışında, ara dönüm noktaları olmakla beraber, köklü ve keskin bir değişim olmadığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ege adaları (Kiklad adaları), mali serbestiyet, klasik çağ, vergi sistemi, idari ve mali yapı

ABSTRACT

The main discussions on the Aegean Islands (Cyclades Islands) from the end of the nineteenth century until today have been centered on the claims that the Ottoman administration on these islands was weak or that the islanders were entirely left to their own devices. Accordingly, it has been claimed that the islanders did not deal with the central administration's representative authority, that the Ottoman officeholders only stopped by this region to collect taxes and that in this regard, the Ottoman rule was not recognized on the Aegean Islands. Within the framework of the abovementioned claims, which have also been repeated from time to time in recent research, this short review article discusses how the Ottomans applied a financial structure and taxation system to the island groups of the Aegean Sea, what the characteristics of these practices were and whether these characteristics reflected an understanding of free governance. In this context, it asserts that the fiscal control and taxation system of the Ottoman Empire on the Aegean Islands were in accord with classical Ottoman practices. The study reveals that many factors were considered when applying this financial system and that the control of the central government was absolute in the islands' financial structure. It also determines that the islands' insufficient resources constituted the primary criterion, as in other regions of the empire, while the Ottoman tax order was established on the islands. In addition, it infers that the considerations interpreted as "financial autonomy" were also valid in other regions of the Ottoman Empire and that there is no new system specific to the Cyclades Islands. In conclusion, this study reveals that there were intermediate turning points but no drastic and sharp changes in the basic understanding of the Ottoman financial practices on the Aegean Islands during the long process that is called the Ottoman Classical Age and which can be extended to the beginning of the nineteenth century and even to the Tanzimat Period.

Keywords: The Aegean Islands (Cyclades Islands), financial autonomy, Ottoman Classical Age, taxation system, financial and administrative structure

Extended Abstract

The main discussions on the Aegean Islands (Cyclades Islands) from the end of the nineteenth century until today have been centered on the claim that the Ottoman administration on these islands was weak or that the islanders were entirely left to their own devices. Accordingly, it has been claimed that the islanders did not deal with the central administration's representative authority, that the Ottoman officeholders only stopped by this region to collect taxes and that in this regard, the Ottoman rule was not recognized on the Aegean Islands. Within the framework of the claims mentioned above, which have also been repeated from time to time in recent research, this short review article discusses how the Ottomans applied a financial structure and taxation system on the island groups of the Aegean Sea, the characteristics of these practices and whether these characteristics are a reflection of an understanding of free governance. In this context, it asserts that the fiscal control and taxation system of the Ottoman Empire on the Aegean Islands were in accord with classical Ottoman practices, revealing that many factors were considered when applying this financial system and that the control of the central government was absolute in the islands' financial structure. Thus, this paper also addresses the underlying reasons for the perception of the Ottoman administration's fiscal legislation in this region as a concession or financial autonomy. It determines that the islands' insufficient resources constituted the primary criterion, as in other regions of the empire, while the Ottoman tax order was established on the islands. It emphasizes that the exemptions regarding taxation and the internal situation of the communities were limited to the specific financial practices granted by the Ottoman State because of the physical conditions of these islands and the poverty of the islanders. In addition, it infers that the considerations interpreted as "financial autonomy" were also valid in other regions of the Ottoman Empire and that there is no new system specific to the Cyclades Islands. In reality, archival documents regarding the Cyclades Islands indicated that new administrative arrangements were made sometime after the Ottomans conquered the islands for the first time. Even the existence of a high number of official records on the financial issues that have reached the state center reveals that these groups of islands formed a whole with other territories of the Ottoman Empire, which also clearly indicates the decisive role of the Ottoman central administration in the region. In conclusion, this study reveals that there were intermediate turning points but no drastic and sharp changes in the basic understanding of the Ottoman financial practices on the Aegean Islands during the long process that is called the Ottoman Classical Age and which can be extended to the beginning of the nineteenth century and even to the Tanzimat Period.

Osmanlı sisteminin Ege adalarına yönelik olarak uyguladığı idari, mali ve hukuki sistemin mahiyeti, bugüne ışık tutacak verileri gün yüzüne çıkarır. Genellikle Ege adaları üzerinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve zamanımıza kadar taşınan başlıca meseleler, buralarda ya zayıf bir Osmanlı idaresi olduğu ya da buradakilerin tamamen serbest olarak kendi başlarına kaldıkları, herhangi bir idari tasarruf altında merkezin temsilcileriyle muhatap olmadıkları, Osmanlı memurlarının buraya sadece vergi almak için uğradıkları, bundan dolayı kendi kendilerini idare ettikleri için zaten Osmanlı hâkimiyetinin buralarda görülmediği noktasında toplanmıştır. Bu iddialar batıda yapılan modern araştırmalarda da zaman zaman dillendirilmektedir. Bu açılardan söz konusu statülerin nasıl olduğu konusu özel çalışmaları gerektirmektedir. Osmanlılar Ege adalar grubunda ne gibi bir mali yapı ve vergi sistemi uyguladılar, bu uygulamaların ne gibi özellikleri vardır? Bu özellikler serbest bir idare anlayışının akisleri olarak değerlendirilebilir mi? Adalılar mali bakımdan serbest bir nizama mı sahiptiler? Osmanlı idaresi onları kendi başlarına mı bırakmıştı? Bu suallerin cevapları önemli bir değişimin başladığı 19. yüzyıla kadar geçen süre içinde incelenmeye seza özellikleri haizdir. Bu kısa değerlendirme yazısında daha önce yaptığımız çalışmaların ışığında[*] söz konusu meseleler hakkında nasıl bir yaklaşımın gerekli olduğu konusu üzerinde durulacaktır.

Osmanlı beyliğinin sınırlarının önce Marmara sonra da Ege sahillerine ulaşmasıyla, denizlere yönelik siyasetin devreye sokulduğu bilinmektedir. Genel olarak Ege Denizi kapsamında bu kesimler üzerindeki hâkimiyetin Fatih Sultan Mehmed'in deniz siyasetiyle bağlantılı olarak İstanbul'un fethinin akabinde hızlandığını söylemek mümkündür. Bu noktada Osmanlılar önce himaye sonra da doğrudan fetih siyaseti izleyerek adalar üzerindeki hâkimiyetlerini giderek artırmışlardır. Boğaz önü adaları ve ardından daha büyük adaların elde edilmesiyle birlikte idari açıdan yeni düzenlemelerin elzem olduğu anlaşılarak adalar için diğer idari birimler gibi bir teşkilatın kurulması fikri öne çıkmıştır. Yaptığımız tespitler bu süreçlerin en azından Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı denizciliğinin başına geçişine kadar genellikle kıyı sancaklara bağlı bir idari tercihle yürütülmüş göründüğüne işaret eder. Mesela Gelibolu ve Midilli sancakları bu anlamda dikkat çekicidir. Doğrudan kara bağlantılı olmayan adalar çerçevesinde oluşturulduğu anlaşılan sancak birimi olarak Midilli, Rodos adasının ele geçirilmesinin ardından Rodos

---

* Özellikle Yüksek Öğretim Kurumları [YÖK] Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi [SAEMK] Araştırma Projeleri Dizisi bünyesinde Osmanlı Arşivi'nde heyet hâlinde yapılan çalışmaların sonuçlarını ihtiva eden ve içinde bu mevzuda tarafımdan kaleme alınan geniş kapsamlı makalelerin/bölümlerin de bulunduğu bu kitaplar için bkz. (Küçük (Ed.), 2001: 1-63; Bostan (Ed.), 2003: 7-31, 57-82).

sancağının içinde Liva-i Rodos ve Cezayir olarak oluşturulan yeni bir teşkilatlanma gündeme gelmiştir (Gökbilgin, 1956: 253).

Bu durum Cezayir-i Bahr-i Sefid adı verilen ve ilk defa teşkil edilen deniz beylerbeyliğinin oluşturulmasıyla yeni bir merhale katetmiş gözükür. Böylece Ege Denizi'nin hemen tamamını içine alacak ve zaman içinde daha da genişleyecek olan yeni beylerbeyilik kaptanpaşanın uhdesinde ortaya çıkmış, sadece Anadolu kıyılarına yakın adalar değil Yunan ana karasına yakın adalar dahi bu teşkilatın bünyesi içine dercedilmiştir (bkz. Emecen, 2003a: 11-13). Mesela Kiklad adalar grubu ki burası Venediklilerin elinde idi, kaptan paşanın has ünitesi içine dâhil edilmiştir. Daha sonra bu kesim Nakşa, Andre, Değirmenlik ve Santorin olarak dört ayrı birim olacak, bir ara Yasef Nasi'nin idaresine verilecek fakat bu durum müstakil bir tasarruf değil diğer bazı uygulamalar gibi bir nevi "vergi toplayıcısı" pozisyonunda mütalaa edilecektir*. Bu bakımdan adaların statüleri ve hakim unsur itibarıyla idari birimler açısından kontrol daima Osmanlı merkezi idaresinin bir eseri olarak görülür. Bunların hiçbiri müstakil bir idari tasarrufa sahip değildir. Vergi meseleleri ve cemaatlerin iç durumlarıyla alakalı serbestiyetler ise tamamen fiziki şartların ve ada halkının fakirliğinin bir sonucu olarak devlet tarafından bahşedilmiş özel mali uygulamalarla sınırlıdır**. Bu hususa daha sonra yine döneceğiz. Ancak bu bahsi kapatmadan önce söz edilmesi gereken bir başka önemli husus bu kesime ait Kaptanpaşa eyaleti diye de anılacak olan Cezayir-i Bahr-i Sefid beylerbeyliğinin bugün Osmanlı Arşivi'nde mahfuz doğrudan eyalete ait meseleleri toplayan defter serilerinin mevcudiyetidir. Bunların önemi, Osmanlı idaresinin adalara bakışının merkezi idare anlayış ve algıları içindeki yerini açıklamasından kaynaklanır. Üstelik bu defter serisinin merkezi büronun eseri olması ve özel şekilde ayrı bir seri oluşturacak şekilde oluşturulması, diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi -Osmanlı idaresinin merkezi otoritesini iyice kaybettiği iddia edilen- 17. yüzyılın sonlarına tekabül eder.***

---

* Kiklad adalar grubu ile ilgili ilk bilgileri 8-12 Temmuz 2002 tarihinde düzenlenen International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies [CIÉPO] 15. Sempozyumu'nda sunmuştum (Emecen, 2002a). Ayrıca bu grup adalar içinde Nakşa (Emecen, 2006: 332-333) ve Para (Emecen, 2007: 166-167) hakkında müstakil maddelerim yayımlanmıştır. Keza Kikladlar ile ilgili yakın zamanda bir başka kitap daha yayımlandı: (Demircan, Kayapınar, L. ve Kayapınar, A., 2020).

** 1688 tarihli bir kayıtta adalar için kullanılan şu tabir meseleyi yeterince açıklığa kavuşturur: ".. cezîre olmağla hallerine merhameten…" (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], *Maliye Defterleri*, nr. 9861, s. 251). Muafiyet ve serbestiyetlerin Osmanlı sistemi içinde başka örnekleri de olan bazı rahatlatıcı mali uygulamaların devreye girişine yol açmış olmasına başka hususi bir anlam yüklemek doğru bir yaklaşım olmaz; bu durum Osmanlı sisteminin mahiyetini kavrayamamaktan kaynaklanır. Genel olarak bkz. (Emecen, 2003b: 82-90).

*** Bu defterlerin tamamı üzerinde bir çalışma başlatmış ve bunların içinde genellikle serbestiyetin aşırı ölçülere kaçtığı iddia edilen Kiklad adaları ile ilgili bütün kayıtların özetlerini çıkararak yayına

Adaların idari durumları 17. yüzyılda büyük değişim göstermedi. Beylerbeyilik, Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlıili, Kocaili, Biga, Sığla, Mizistre, Mehdiye, Rodos, Midilli, Sakız, Nakşa sancaklarından oluşuyordu ve Sakız, Nakşa ve Mehdiye salyaneli yani önceden tesbit edilmiş vergilerini yıllık olarak merkeze gönderen ve timar sisteminin uygulanmadığı yerler olarak geçiyordu. Diğerleri timar sistemi içinde derya beylerinin kontrolü altında bulunuyordu. 1632-1641'de eyalet daha da genişletildi, Mora, İskenderiye, Dimyat, Süveyş kaptanlığı, Anabolu, Kavala, Tuzla, Limasol gibi yerlerin eklenmiş olması (Emecen, 2003a: 16-17) aslında Doğu Akdeniz'e uzanan yeni bir idari/mali algılayışın yansıması idi. Zira İskenderiye, Dimyat ve Süveyş kaptanlığı Mısır'da, Tuzla ve Limasol ise Kıbrıs'taydı. Bazı küçük değişiklikler ve statülerdeki mali denetim dolayısıyla alınan kararlara rağmen genel durum "uzun klasik dönem"* boyunca bu şekilde sürdürüldü. Dikkat edilirse Doğu Akdeniz'i çevreleyen kıyılardaki idari birimler değil aynı zamanda Gelibolu merkezli kaptanpaşa eyaletinin mali ve askerî gerekçeler ile dahi olsa Doğu Akdeniz'e kadar uzatılmış olması bugünkü durum açısından hayli ilginç bir altyapı sağlamaktadır. Yani bir ölçüde mali gerekçelerle ki bunun askeri yönü de vardı hiç şüphesiz, bir ölçüde münhasır bir bölge oluşturulmuş bulunuluyordu.

Yeri gelmişken Kıbrıs'ın fethinin ardından oluşturulan ilk idari teşkilatın mahiyetine de kısaca bakmak gerekir. Kıbrıs'ın ilk idari teşkilatına dikkat edildiğinde, fetih sebeplerinin hangi jeopolitik gerekçeler tahtında tebarüz ettiğini ispatlayacak ipuçları yakalanabilir. Bir beylerbeyilik/eyalet hâline getirilen Kıbrıs merkezli olan bu idari teşkilata merkezle "kara bütünlüğü" olmayan idari birimler, sancaklar eklenmiştir. Daha Magosa kuşatması sürerken Güney Anadolu sahillerinden Anadolu eyaletine tabi Alaiye yani Alanya, Karaman eyaletine bağlı İçil ve Dulkadır eyaletine bağlı Sis sancaklarıyla Haleb eyaletine bağlı Tarsus sancağının Suriye sahillerindeki Trablus sancağıyla birlikte buraya bağlandığı dikkati çeker (Emecen, 2001: 47-58). Bu ilk planlamada daha sonra yukarıda temas ettiğim bazı değişiklikler yapılmış, bir kısım sancaklar kaptanpaşa eyaletine bağlanmıştır ama bu ilk düşünüşün de bir manası olduğuna şüphe bulunmamaktadır. Yani, bu sancakların Kıbrıs'a bağlanmasıyla oluşturulan Kıbrıs eyaletinin tek bir izole adadan ibaret bırakılmayıp yakın kıyılarıyla olan organik bağı ihmal edilmeyecek derecelerde bir bütün teşkil etme anlayışının mahiyetinin, stratejik gereklilikle yakın ilgisi olduğu, hatta bugün gelinen noktaya (münhasır bölgeler terminolojisi kapsamında) tarihî çerçevede ışık tutacak önemde bulunduğu söylenebilir. Doğu Akdeniz üzerindeki

hazırlamıştım. Aradan çok uzun zaman geçmesine rağmen çeşitli meşgaleler bunları yayımlamamı engelledi. Ancak genel tanıtıcı mahiyette bir yazım da çıktı. Bunun için bkz. (Emecen, 2002b: 253-261).

* Bu dönemlendirmenin 19. yüzyıla kadar uzatılabileceği hakkındaki argümanlar için bkz. (Emecen, 2015: 1-13).

genel Osmanlı stratejisini anlamanın zamanımızdaki meseleler açısından ne kadar büyük bir ehemmiyet kesbettiğini bu durum bile açık şekilde ortaya koyar.

Bu husus belirtildikten sonra idari uygulamalara kısaca temas edelim. Hâkimiyetin ilk yıllarında yerel idareciler veya merkezden yollanan vergi tahsildarı durumundaki görevlilerin idari fonksiyonu üstlendikleri dikkati çeker. Haraç şartlarıyla Osmanlı himayesine alınan adalar dahi vardır. Bu durum Osmanlıların başka bölgelerde de uyguladıkları alışılmış bir yöntemdir. Zaman içerisinde tahrir denilen vergiye yönelik merkezi sayımların yapılmasıyla durumda değişiklikler oldu. Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti kurulunca da merkezle daha da sıkılaştırılmış şekilde idarecilerin (sancakbeyleri ve onun yanında devleti temsil eden hukuki anlamda kadılar) tayinleri yapıldı. Kadıların bulunuşu merkezî idareye doğrudan bağlantılı olmak hâlini açık şekilde gösteriyordu. Sancak beyi ve kadı ayrı ayrı merkeze karşı mesuldüler ve kadı sancakbeyinin emri altında değildi. Bu genel Osmanlı sistemi adalardan oluşan idari birimlerde de tatbik edildi. Adalarda Hristiyan unsurların bulunması diğer bölgelerde olduğu gibi vergi amaçlı olarak temsiliyeti de beraberinde getiriyordu. Mesela Müslümanlarda mahalle kethudaları, imam ve mali yükümlülüklerle bağlı temsiller söz konusuydu, aynı durum Hristiyanların yoğun bulunduğu yerlerde yerel örgütlenmelerle papas, voyvoda, kocabaşı gibi temsiller şeklinde olabiliyordu. Öte yandan cemaat içi işler yine Müslümanlarda da olduğu gibi kendi iç sistemleri dâhilinde halledilebiliyordu. Fakat kamuyu ilgilendiren konularda kadı daima devreye girerdi. Bu bakımdan temsiliyet itibarıyla kocabaşılık*, giderek merkezileşen hazine ve mali sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir müessese hâlini almıştı. Halkın devlete karşı olan temsilcilerinin türlü adlarla imparatorluk bünyesinde sadece adalara has değil pek çok yerde benzeri bir teşkilatlanma içinde bulunduğu açıktır**.

Bazı muasır gözlemciler adalardaki cemiyet yapılanması hakkında bilgiler verirler, hatta adli meselelerin kendi içlerindeki heyetlerce görüldüğü ve bu heyetlerin/konseylerin oluşum biçimlerini tanımlamaya çalışırlar***. Bunlar aslında bir nevi sivil oluşumlar gibidir ve devletin doğrudan muhatap aldığı bir özellik taşımazlar. Devletin muhatapları belirttiğimiz kocabaşı kethüda, voyvoda mültezim ve muhassıl gibi görevlilerdir. Yani aslında bu sivil oluşumlar idari ve hukuki açıdan resmî anlamda hiçbir önem taşımazlar. Bu gibi teşkilatlanmaların imparatorluğun başka yerlerinde de farklı şekillerde mevcut olduğu nazarı itibara alınırsa bunlardan kendi başlarına kendilerini idare ettikleri gibi bir bilgi üretilemez. Hattı

* Sadece adalarda bulunmayan yaygın bir unvan olan kocabaşılık için bkz. (Emecen, 2002c:141-142).

** Ayrıntılı bilgi için bkz. (Küçük (Ed.), 2001: 24-25).

*** Çağdaş bir örnek olarak 1680'li yılların başında adaları dolaşan Bernard Randolph önem arz etmektedir (Randolph, 1998: 51-59).

zatında adaların çoğunda askerî önemi haiz olanlarda timarlı askerler, kale muhafızları, Osmanlı idari temsilcileri vardı (Bkz. Emecen, 2003a: 25-26). Mesela Meis adası Rodos'a tabi idi ve buradaki timar sahibi muhafızların timarları Teke ve Alaiyye sancaklarında bulunuyordu (Küçük, (Ed.), 2001: 28). Hatta 15 Temmuz 1705 tarihli bir belgede, Kaş'a tabi Katırlı köyünün Hristiyan ahalisinin Meis adasına nakledildiği ve vergilerinin artık buradan alınması gerektiği konusundaki şikayetleri dile getirilmişti*.

Öte yandan çeşitli araştırmalarda Kiklad adalarının genellikle Osmanlı hâkimiyeti altında gevşek bir idareyle yönetildiğinden, hatta kendi kendilerini idare ettiklerinden bahsedilir. Fakat Kiklad adalar gurubuna ait belgeler, bunların ilk ele geçirilmelerinden bir süre sonra Osmanlı hükûmetince yeni idari düzenlemelere sahne olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta Osmanlı idaresinin ilk yıllarında artık bir Osmanlı beyi konumuna gelmiş olan Nakşa dukası, kaptanıderyanın ve Rodos sancakbeyinin sıkı denetimi altında bulunuyordu. Aslında duka mesuliyeti altında bulunan yerlerdeki eski hukukunu koruyordu, ama bu haklar manzumesi Osmanlı hükûmetinin müdahil olma hakkına herhangi bir halel getirmiyordu, devletin izni daima ön plandaydı. Osmanlı belgelerinde adanın idarecisi için "duka" tabiri kullanılıyordu, ancak bu tabir Osmanlı idari unvanı olan "bey" ile eş anlamlıydı, hatta duka yerine bey unvanı da belgelerde geçmekteydi (Emecen, 2003a: 27).

Adaların mali yapılanması itibarıyla merkezi hükûmetin denetiminin mutlak olduğunu gözden uzak tutmamak lazımdır. Adalarda ziraata elverişli topraklar hayli azdı, gıda maddelerinin temini ve çeşitli ihtiyaçların karşılanması, üzerinde yaşayanları daima dışa bağımlı kılıyordu. Adalı halk da genellikle geçimlerini dışarıdan sağlayacak hareketli bir hayat yaşamak mecburiyetindeydi. Bu bakımdan Osmanlı öncesi devirlerde adalarda, çeşitli idarelerin hâkimiyeti altındayken nasıl bir iktisadi-mali yapı söz konusu ise Osmanlı Dönemi'nde de hemen hemen benzeri bir durum görülüyordu. Osmanlı Dönemi'nde uygulanacak olan vergi sistemi, bazı iktisadi tedbirler, ada halkının geçimini dışardan temin etmesi ve ada dışında bulunmaları gibi türlü sebepler bünyesi içinde ele alınmış ve düzenlenmişti. Genel olarak Osmanlı sistemi, tarıma dayalı ekonomik değerleri temel ölçü aldığından, buralarla ilgili mali düzenlemelerde, daima adaların "sengistan" yani taşlık, tarıma elverişsiz olarak tanımlanmış olma hâlini öne çıkarmıştı. Her düzenlemeyi de bu vaziyete uygun olarak gerçekleştirmişti. Yani adalar halkının hâllerine uygun vergiler konulmuş, daha önceki döneme dayanan bir kısım vergileri kaldırılmış, çeşitli vergi muafiyetleri tanınmıştı. Osmanlı idaresi, mümkün olabildiği kadar

* Bu ilginç kayıt Meis adası halkının Kaş bölgesindeki Hristiyan köylerden göçürülen ahaliye dayandığına işaret eder (Küçük (Ed.), 2001:117).

adaların canlı ekonomik yapıya kavuşmasını, halkının sıkıntı çekmeden hayatlarını idamesini sağlamaya çabalıyordu. Osmanlı idari kadrosu adaların yetersiz olan insan kaynaklarını yerinde tutmayı hedefliyordu. Böylece buraları aynı zamanda bir iktisadi bütün içine almaya uygulamaları da buna göre oluşturmaya çalışıyordu. Doğrudan şahıslardan alınacak vergileri toplu ve ölçülü bir meblağ (maktu sistem) içerisinde düşünmeleri bile bu durumun açık bir yansımasıydı.

Osmanlı yönetiminin geliştirdiği mali mevzuatın, özel bir uygulama yahut bir imtiyaz, mali özerklik şeklinde algılanmasının altında yatan ana sebepler de adaların yukarıda belirtilen hususiyetleridir. Aslında bu tür uygulamalar Osmanlı hükûmetinin genel bir tavrıdır, imparatorluk topraklarında bölgesel özellikler daima göz önünde tutulmuştur (Emecen, 2003a: 57-58). Nitekim bu anlamda "serbestiyet" meselesine ve hukuki prosedür itibarıyla duruma bakıldığında şu tespit ve yorumlarda bulunmak mümkün görünür:

Ege adalarında tekalif türü vergilerin uygulanışı genelleştirilmemiş, bunda düşük ekonomik ve nüfus yapısı etkili olmuştu. Bir kısım adalar vakıf statüsünü haiz olduklarından zaten bu tür vergilerden muaf durumdaydılar. Ayrıca sonraki dönemlerde vergilerin maktu bir rakam üzerinden ihaleye/iltizama verilmesinin mültezimlere hayat boyu, ailelerine miras kalabilecek derecelerde vergi gelirinin tahsis edilmiş olmasının getirdiği "serbestiyet" sistemi çoğu kez bu avarız türü vergiler için muafiyet sağlıyordu. Bununla beraber sefer masrafları, memurların görevle gittikleri yerlerde kendilerinin masraf, yiyecek, içeceklerinin karşılanması, kaptanpaşaların yine sefer ve donanma masrafı için talep ettiği ücretler, merkezden bir takım stratejik öneme sahip malzemeleri temin etme talebi gibi istekler daima adalarda görülmüş, yaşanan problemler sıklıkla devlet merkezine aksetmiş, merkezden çıkan fermanlar bu tür kanuni olmayan yahut önceki uygulamaların aksine olan alımları yasaklamış, bu fermanlar sonradan birer "imtiyaz", "serbest idare" gibi yorumlara yol açacak gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

1912'lerde bu yolda "*adaların kadim dönemlerden beri idari ve adli muhtariyeti"* malik olduğu tarzında geniş yankı bulan iddialar, daha ziyade çeşitli vergilerden muafiyeti ihtiva eden fermanlara dayalı olarak ortaya atılmıştı. Bu anlamda Sultan İbrahim zamanına ait 1056/1646; IV. Mehmed dönemine ait Receb 1062/ Haziran 1652; III. Osman döneminden Şaban 1168/Mayıs 1755; I. Abdülhamid zamanından Şevval 1188/Aralık 1774 ve II. Mahmud Dönemi'nden 7 Rebiülevvel 1252/22 Haziran 1836 tarihli fermanlar öne sürülmüştü (Stephanopoli, 1912)*.

* J. Z. Stephanopoli tarafından zikredilen bilgiler aynen bazı araştırmalarda da tekrar edilmiştir (Turan, 1965: 83-84).

Hâlbuki bunlar fevkalade zamanlarda alınan zamanla düzenli hâle getirilen tekalif vergileriyle ilgili meselelere dairdi. İmparatorluğun hemen hemen her bölgesinde, eyaletinde, sancağında rastlanan bu tür problemlerle ilgili birçok ferman mevcuttur. Özellikle *Ahkam-ı Şikayet* ve eyaletlere ait *Ahkam Defterleri* bu kabil vergi meseleleriyle doludur*.

Kısaca genel olarak toparlayacak olursak:

Üzerinde insan yaşayan irili ufaklı Ege adalarında Osmanlı mali denetimi ve vergi düzeni, klasik Osmanlı uygulamalarına uygun bir özellik göstermiştir.

Bu mali sistem ikame edilirken birçok faktör göz önüne alınmış; merkezî idare çeşitli vesilelerle her zaman duruma müdahil olmuş ve başıboş bir mali uygulama içerisinde olmamıştır.

Bütün imparatorluğu şamil merkezî bürokrasi alışılmış düzenini adalardaki uygulamalara da yansıtmıştır.

Osmanlı vergi düzeni yerleştirilirken adaların yetersiz kaynakları, diğer başka bölgelerde de olduğu gibi en başta gelen ölçüyü oluşturmuştur.

Mali serbestiyet şeklinde yorumlanan hususların diğer imparatorluk topraklarında da geçerli olduğu, yeni bir sistem olmadığı açıktır.

Adaların merkezle irtibatlandırılmasında mali düzenin ana ölçülerden biri olduğuna şüphe yoktur.

Merkeze intikal eden mali meselelere ve konulara ait olup bugüne ulaşan pek çok resmî kaydın mevcudiyeti bile adaların diğer imparatorluk topraklarıyla bir bütün oluşturduğunun göstergesidir. Ayrıca bu durum merkezî idarenin belirleyici rolüne de açık şekilde işaret etmektedir.

Sonuç itibarıyla klasik çağ denilen ve 19. yüzyıl başlarına, hatta Tanzimat Dönemi'ne kadar uzatılabilecek olan uzun süreçte Ege adalarındaki Osmanlı mali uygulamalarının temel anlayışında, ara dönüm noktaları olmakla beraber, köklü ve keskin bir değişim olmamıştır. Ana vergi kalemini oluşturan cizyenin organizasyonundaki uygulamada yüzyıllara göre tespit edilebilen değişimler, merkezî gücün giderek artışı, mukataa düzeninin yaygın hâle gelişiyle birlikte bunun bürokratik bakımdan merkezle irtibatlandırılması, adalardaki has ve vakıf sisteminin giderek doğrudan saraya yönelik bir özellik taşıması, kaptanpaşaların ve deryabeyi olan sancak beylerinin mali denetimden giderek uzaklaşmaları ve merkezin belirleyici

* Bunlar için *Ege Adalarını Egemenlik Devri Tarihçesi*'nin ek belgeler kısmına bakmak kâfidir (Küçük (Ed.), 2001).

rolünün ortaya çıkması gibi önemli sayılabilecek ara kavşak noktalarını göz önüne almak gerekmektedir. Adalara Osmanlı bakışını "*...cezire olmağla hallerine merhameten...*"* şeklinde sıklıkla kararlarda ifade edilen durum, mali gerekçelerin ve Osmanlı yönetiminin temel bakış açısının güzel bir yansımasını ortaya koyar**.

Kaynakça / References

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. *Maliye Defterleri*, nr. 9861, s. 251.

Bostan, İ. (Ed.) (2003). *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi [SAEMK] Yayınları.

Demircan, Y., Kayapınar L. ve Kayapınar, A. (2020). *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar*, I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu [TTK] Yayınları.

Emecen, F. M. (2001). Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi* kitabı içinde, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.

Emecen, F. M. (2002a). Kiklatlarda Rum-Frenk Çekişmesi ve Osmanlı İdaresi. Comité International Des Études Pré-Ottomanes Et Ottomanes- International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies [CIÉPO -15] 15. Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Londra.

Emecen, F. M. (2002b). Some Notes on Defters of the Kapudan Pasha Eyaleti. E. Zachariadou (Ed.), *The Kapudan Pasha His office and His Domain* kitabı içinde (s. 235-261), Rethymnon: Crete University Press.

Emecen, F. M. (2002c). Kocabaşı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), 26*, 141–142.

Emecen, F. M. (2003a). XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adalarında Osmanlı İdari Teşkilatı. İ. Bostan (Ed.), *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı* kitabı içinde (s. 11-27). Ankara: SAEMK Yayınları.

Emecen, F. M. (2003b). Ege Adalarında Mali Yapı: Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adalarının Mali Yapısı ve Vergi Sistemi. İ. Bostan (Ed.), *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı* kitabı içinde (s. 57-90). Ankara: SAEMK Yayınları.

Emecen, F. M. (2006). Nakşa. *DİA, 32*, 332–333.

Emecen, F. M. (2007). Para. *DİA*, *34*, 166–167.

Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, T. (1956). Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livalar, Şehir ve Kasabalar. *Belleten*, *20*(78), 253.

Küçük, C. (Ed.) (2001). *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi.* Ankara: SAEMK Yayınları.

Randolph, B. (1998). *Ege Takımadaları: Arşipelago* (Ü. Koçer, Çev.) İstanbul: Pera Yayıncılık.

Stephanopoli, J. Z. (1912). *Les îles de l'Égée, leurs privilèges (avec documents et notes statistiques)*. Atina.

Turan, Ş. (1965). Rodos ve Oniki Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı. *Belleten*, *29*(113), 83–84.

* 18 Receb 1099/19 Mayıs 1688 tarihli ferman için bkz. (BOA, *Maliye Defterleri*, nr. 9861, s. 251).

** Bütün bu bahisteki örnekler ve ayrıntılar için bkz. (Emecen, 2003b: 57-90).

5. BÖLÜM / CHAPTER 5

OSMANLI AKDENİZİ ÜZERİNE

THE OTTOMAN MEDITERRANEAN

İdris BOSTAN*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: idbos@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.07

ÖZ

Genel olarak denizcilik tarihinin ve özelde ise Akdeniz Tarihi'nin Osmanlı tarihçiliğinin araştırma konuları arasına girmesi Osmanlı cephesinden bakıldığında oldukça yenidir. Konu hakkında Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerin çokluğuna rağmen bu durumun pek değişmediği görülmektedir. Osmanlılar Dönemi'nde Akdeniz'de neler olup bittiği sadece siyasi olaylar yani kronolojik tarih bakımından bile henüz yeterince bilinmemektedir. Bu çalışmada, "Osmanlı Akdenizi" kavramı üzerinde durularak Akdeniz'e 16. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz dünyasının en önemli devleti olan Osmanlı cephesinden bakmak amaçlanmaktadır. Esasen "Osmanlı Akdenizi" kavramı siyasi olarak bütün Akdeniz'i Osmanlılara ait saymayı amaçlamadığı gibi bir sınır çizmeyi de hedeflemez. Bununla beraber, bu tabirin hâkimiyet alanlarını içine aldığını ve Akdeniz'e düzen veren bir devlet olarak Osmanlı deniz hukuku kurallarının yönettiği bir denizi kastettiğini belirtmek gerekir. Bu makalede, Osmanlı Akdenizi sınırları içinde kalmak kaydıyla temel olarak Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin tesisi, deniz hukukunun teşekkülü ve deniz ticaretinin boyutları üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin tesisinde etkili olan ittifak arayışlarına, zaman zaman devlet donanması ile iç içe hareket etmeleri sebebiyle Akdeniz tarihi bakımından büyük önem taşıyan Osmanlı korsanlığının başlangıç ve gelişme sürecine ve Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin göstergeleri olan deniz üsleri ve tersanelere değinilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Akdenizi'nde gemi teknolojisi bakımından yaşanan süreçlerden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. Ardından, Akdeniz'de Osmanlı deniz hukukunun teşekkülü ahidnâmeler ışığında ele alınmıştır. Son olarak, Akdeniz'de deniz ticaretinin boyutları özellikle 16. yüzyılda baharatın sahip olduğu yeri 17. yüzyıldan itibaren alan ve Akdeniz'de uluslararası ticaretin önemli bir metâı hâline gelen kahvenin yükselen trendi kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Akdenizi, ahidnâmeler, korsanlık, deniz hukuku, deniz ticareti

ABSTRACT

As far as Ottoman history is concerned, the inclusion of maritime history in general—and of Mediterranean history in particular —among the research topics of Ottoman historiography is a relatively new phenomenon; despite the rather high number of Ottoman archival documents on the issue, this appears to still be the case. The events in the Mediterranean during the Ottoman period, even in terms of political developments (namely chronological history), are not yet fully known. This study aims to examine the Mediterranean from the perspective of the Ottoman Empire, the most important state of the sixteenth century Mediterranean world, while emphasizing the concept of the "Ottoman Mediterranean". In reality, this concept is not meant to include the entire Mediterranean within the Ottoman borders in a political sense, nor does it aim to draw a border; it is also worth noting that it denotes areas of dominance and refers to the sea governed by the Ottoman rules of maritime law that brought order to the Mediterranean region. This article discusses the establishment of the Ottoman rule in the Mediterranean, the formation of the Ottoman maritime law, and maritime commerce dimensions within the Ottoman Mediterranean's borders. To this end, it mentions the search for the alliances that were effective in the establishment of the Ottoman rule in the Mediterranean, the beginning and development of the Ottoman piracy, which played an essential role in the history of the Mediterranean due to its occasional collaboration with the state navy, and the naval bases and shipyards that signaled the Ottoman rule in the Mediterranean region. Furthermore, it outlines the processes of ship technology in the Ottoman Mediterranean. Afterward, it discusses the formation of the Ottoman maritime law in the Mediterranean in the light of the *ahidnâmes*. Finally, it evaluates the dimensions of maritime trade in the Mediterranean, especially in the context of the rising coffee trend, which replaced the spice during the sixteenth century and became a crucial international trade commodity in the Mediterranean Sea in the seventeenth century.

Keywords: The Ottoman Mediterranean, *ahidnâmes*, piracy, maritime law, maritime commerce

Extended Abstract

As far as Ottoman history is concerned, the inclusion of maritime history in general—and of Mediterranean history in particular—among the research topics of Ottoman historiography is a relatively new phenomenon. Despite the rather high number of Ottoman archival documents on the issue, this appears to still be the case. During the Ottoman period, the events in the Mediterranean, even in terms of political developments (namely chronological history), are not yet fully known. Upon settling in the western coast of Anatolia in the late eleventh century, the Turks named the sea that they encountered "the Mediterranean" meaning the sea in the west, and the Ottomans referred to it in different ways, such as *bahr-i sefid* and *derya-yı sefid* in their historical records. Regarding the establishment of the province under the name of Cezâyir-i Bahr-i Sefid ("the Mediterranean Islands") by the Ottoman Empire for the first time in the history of the Mediterranean, some statements that highlighted the seas in the titles of the Ottoman rulers and the Ottomans' prioritization of shipyard expenses by setting aside all costs indicate the importance that they attached to maritime affairs.

This study aims to examine the Mediterranean from the perspective of the Ottoman Empire—the most crucial state of the sixteenth century Mediterranean world—while emphasizing the concept of the "Ottoman Mediterranean". In reality, this concept is not meant to include the entire Mediterranean within the Ottoman borders in a political sense, nor does it aim to draw a border. It is also worth noting that it denotes areas of dominance and refers to the sea governed by the Ottoman rules of maritime law that brought order to the Mediterranean region. This article discusses the establishment of the Ottoman rule in the Mediterranean, the formation of the Ottoman maritime law, and maritime commerce dimensions within the Ottoman Mediterranean's borders. To this end, it mentions the search for the alliances that were effective in the establishment of the Ottoman rule in the Mediterranean, the beginning and development of the Ottoman piracy, which played an essential role in the history of the Mediterranean due to its occasional collaboration with the state navy, and the naval bases and shipyards that were indications of the Ottoman rule in the Mediterranean region. Furthermore, it outlines the processes of ship technology in the Ottoman Mediterranean. Afterward, it discusses the formation of the Ottoman maritime law in the Mediterranean in the light of the *ahidnâmes*. Finally, it evaluates the dimensions of maritime trade in the Mediterranean, especially in the context of the rising coffee trend, which replaced the spice during the sixteenth century and became an essential international trade

commodity in the Mediterranean Sea in the seventeenth century. It is possible to follow the traces of the Ottomans' dominion in the Mediterranean not only in their political, military, and legal superiority but also in their literary, architectural, and cultural heritage. When comparing the information to be provided from the Ottoman archival materials, which have not yet been researched, and the archives of the relevant states, it will be possible to evaluate the Ottoman Mediterranean's history from a broader perspective. In this regard, this study briefly mentions the approaches that allow us to go beyond the general understanding of history that is confined to the land and take into consideration the history of the seas to obtain the overall picture. Eventually, in order to contribute to future research, this article makes recommendations for research topics based on archival sources that will fill the gap in the relevant literature on Ottoman maritime history.

"Osmanlı Akdenizi" kavramı siyasi olarak bütün Akdeniz'i Osmanlılara ait saymayı amaçlamadığı gibi bir sınır çizmeyi de hedeflemez. Bununla beraber bu tarifin hâkimiyet alanlarını içine aldığını ve Akdeniz'e düzen veren bir devlet olarak Osmanlı deniz hukuku kurallarının yönettiği bir denizi kastettiğini belirtmek gerekir. Belki bu tabirle biraz da amaç Akdeniz'e Osmanlı cephesinden bakmak gerektiğini vurgulamaktır.

Akdeniz'e şimdiye kadar Osmanlılar tarafından bakılmadığı ve gereken ilgiyi henüz görmediği hususu Fernand Braudel'in de eksikliğini vurguladığı bir olgudur. Nitekim Braudel, Akdeniz'e İspanya üzerinden yani batıdan bakmış, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yani doğudan bir pencere açamamıştır. Ona göre "16. yüzyıla ilişkin bütün Akdeniz çalışmalarının büyük bilinmeyeni olan Doğu'ya doğru büyük bir boşluk" bulunmaktadır ve "aslında Akdeniz alanının en az yarısını ilgilendiren zengin, muhteşem Türk arşivleri" olmasına rağmen bunlar yeterince değerlendirilmemiştir (Braudel, 1990: 477). Osmanlı arşivlerinin önemine, 1959'da Bernard Lewis de dikkati çekmiş, Paris'te düzenlenen Dördüncü Uluslararası Deniz Tarihi Kolokyumu'nda bu konuyu dile getirmiştir. Ancak burada mesele sadece Osmanlı arşivlerinden yeterince yararlanma imkânının bulunmaması değildir. John Pryor'ın 1980'lerde kendi kitabını hazırlarken hâlâ bu tür yeni çalışmaların yapılmamış olmasından yakınması anlamlıdır. Pryor, Avrupalı tarihçilerin Akdeniz'de Osmanlıları görmezden gelme esasına dayalı yaklaşımlarını tenkit etmektedir (Pryor, 2004:139-140).

Esasen genel olarak denizcilik tarihinin ve özellikle Akdeniz Tarihi'nin Osmanlı tarihçiliğinin araştırma konuları arasına girmesi Osmanlı cephesinden bakıldığında oldukça yenidir ve konu hakkında Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerin çokluğuna rağmen bu durum pek değişmemiştir (Beydilli, 2005: 38-45; Özbaran, 2007: 207-222; Zorlu, 2004: 297-353).

11. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun batı kıyılarına ulaşmaya başlayan Türklerin karşılaştıkları denizi batıdaki deniz manasına "Akdeniz" olarak adlandırmaları, Osmanlıların zaman içinde bunu "bahr-i sefid", "deryâ-yı sefid" olarak farklı ifadelerle kayıtlara geçirmeleri ve bu denizin tarihinde ilk defa "Cezâyir-i Bahr-i Sefid/Akdeniz Adaları" adıyla bir eyalet kurmaları bu denizi ne kadar benimsediklerinin ve önemsediklerinin bir göstergesidir. Zaman içinde hâkimiyet alanları fetihlerle batıya doğru ilerledikçe bu tanım Cebel-i Târık'a kadar olan bütün denizi içine almıştı.*

---

* Akdeniz'in Osmanlılar zamanında coğrafi olarak nasıl anlaşıldığı ve o süreçte yaşanan önemli olayların neler olduğu konusunda bkz. (Bostan, 1989: 231-234).

Burada, Osmanlı Akdenizi sınırları içinde kalmak kaydıyla Akdeniz'de egemenliğin tesisi, deniz hukukunun teşekkülü ve deniz ticaretinin boyutları üzerinde durulacaktır.

1. Osmanlı Akdenizi'nin Sınırları

Akdeniz'in sınırları deyince bunun hem egemenlik anlamında hem de kavramsal olarak incelenmesi gerekir. Osmanlı Akdenizi neyi içermektedir?

16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıların klasik döneminde bugünkü anlamda bir deniz sınırı ve kara suları meselesi olmadığı aşikârdır. O dönemin diğer deniz devletlerinde de olduğu gibi özellikle büyük devletlerin sahip oldukları bölgeler ve hâkim oldukları denizler söz konusu idi. Bu sebeple Osmanlıların önce kapalı deniz hâlinde tuttukları ve müsaade ile ticarete açtıkları Marmara Denizi yanında 15. yüzyılın sonlarına doğru bütün sahillerini hâkimiyeti altına aldığı Karadeniz'i de kendi iç denizi hâline getirmesi ve sadece Akdeniz'de yabancı devlet gemilerine imtiyazlarla dolaşma ve geçiş hakkı tanıması, Kızıldeniz'i dış müdahalelere karşı kapalı tutması, Basra Körfezi'ni serbest ticarete açık hâle getirmesi o günkü anlamda deniz hâkimiyet sınırlarının oldukça geniş bir coğrafyayı içine aldığını göstermektedir. Osmanlılar, bir göl hâline getirdikleri ve yabancı gemilere kapattıkları Karadeniz'in tamamını 18. yüzyıl sonlarına kadar kendi kara suları sayıyordu.* Benzer bir durum Kızıldeniz için de söz konusuydu. Osmanlılar, Cidde ve kuzeyindeki Süveyş'e kadar olan denizi "harim-i hâssı" olarak kabul ediyor ve yabancı gemilerin girmesine müsaade etmiyordu (Bostan, 2019: 147-149).

2. Osmanlı Sultanlarının Deniz İlgisi

Osmanlı padişahlarının unvanlarında yer alan ve denizleri öne çıkaran bazı ifadeler, denizlerdeki hâkimiyet alanlarını göstermeye yöneliktir. II. Murad'la başlayan ve Fatih'le devam eden *Sultânü'l-berri ve'l-bahr* (*Kara ve Denizlerin Sultanı*) unvanı İstanbul'un fethiyle Karadeniz ve Akdeniz'e uzanan, uzak denizlere yönelen bir deniz politikasının varlığına işaret etmektedir. Akdeniz ve Güney denizlerinde imparatorluğun deniz politikalarını geliştiren ilk padişah olarak Kanuni, dünyanın en büyük ve donanımlı ordularına sahipti. Braudel'in deyimiyle "güçlü Türk savaş makinesi" onunla birlikte yeniden harekete geçmişti (Braudel, 1976: 907). Bizzat komuta ettiği "sefer-i hümâyûnlar"da pek çok kara savaşını yö-

* Osmanlı denizlerinde deniz sınırı ve karasuları meseleleri hakkında bkz. (Bostan, 2017: 297-316). Karadeniz'in ticarete açılması konusunda bkz. (Bostan, 2019: 95-116).

netmiş ve denizlere sevk ettiği donanmalar sebebiyle *hâkānü'l-bahreyn* unvanını kullanmıştı. Böylece "Akdeniz ve Karadeniz'in Sultanı" olan Kanuni, 1531'de Venedik Doçu Andrea Gritti'ye gönderdiği bir mektupta denizlerdeki hâkimiyet alanları arasına Hint Okyanusu, Kızıldeniz, Hazar Denizi ve Taberistan gölünü ilave ettiğine işaret ediyordu. 1538 tarihli ünlü Bender kitabesine kendi ağzından "gemiler yürüden Bahr-i Frenk ve Mağrib ve Hind'e" ifadesini hakk ettiriyor, böylece deniz politikalarının ve hâkimiyet alanlarının sınırlarını çiziyordu (Bostan, 2017: 73-101).

18. yüzyılda ise, mesela 1740 (1153) tarihli Fransa ahidnâmesine göre, Osmanlı Akdenizi "Vilâyet-i Trablusşam ve Mısır, Bilâd-ı Arnavudluk, Cezire-i Mora ve Girid ve Kıbrıs ve Sakız ve Rodos ve Mağrib ve Dârü'l-cihâd-ı Cezâyir ve Trablusgarb ve Tunus ve Akdeniz cezireleri ve sevâhilleri"ni içine alıyordu.*

3. Akdeniz'de Osmanlı Egemenliğine Giden Yol: Katolik Dünya ile Çatışma ve İttifak Arayışları

Unutmamak gerekir ki, klasik dönem Osmanlı padişahlarının önderliğinde sürdürülen yayılmacı fetih politikaları, kendilerinden önceki dönemlerin bir devamı mahiyetindedir ve gelişen yeni şartlarla değişme ve erteleme dışında bu politikalardan pek vazgeçilmemiştir.

16. yüzyılda Akdeniz egemenliği için iki büyük imparatorluk mücadele ediyordu. Bunlardan biri Akdeniz'e batıdan gelen ve Katolik Hıristiyan dünyasını temsil eden İspanya, diğeri ise doğudan gelen ve İslam dünyasını temsil eden Osmanlılardı. Mücadele alanları ise, Kuzey Afrika ile Orta ve Batı Akdeniz Bölgesi idi. Bu mücadele sırasında Osmanlıların Hıristiyan dünyasından müttefikler edinmeye dikkat ettikleri görülmektedir. Mesela, 1525'te Fransa Kralı I. François (1515-1547) Kanuni'den, 1596'da ise İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth (1558-1603), III. Murad ve III. Mehmed'den İspanya'ya karşı yardım istediklerinde Osmanlılar, Katolik dünya içindeki bu ihtilaftan yararlanmayı kendi siyasetleri açısından önemsediler.**

---

* 4 Rebi'ülevvel 1153 (30 Mayıs 1740) tarihli ahidnâme. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], A.DVN.DVE, nr. 29, s. 29).

** III. Murad, İngiltere Kraliçesine gönderdiği Cemâziyelevvel 1001 (Mart 1593) tarihli eksik kaydedilmiş bir nâme-i hümâyûnu (BOA. *MD*. nr. 70, h. 187) ile 29 Muharrem 1002 (25 Ekim 1593) tarihli bir başka nâme-i hümayununda (BOA. *MD*, nr.71, h. 141) İspanya'ya karşı İngiltere'ye yardım vadinde bulunmuştu. Bu iki belge kaynak gösterilmeden ve kısmen hatalı olarak Safvet Bey tarafından "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabet'e Bir Nâmesi" adıyla Osmanlıca olarak yayınlanmıştır (Safvet Bey, 1912: 814-819). İngiltere Kraliçesine III. Mehmed'in gönderdiği ve İspanya'ya karşı yardım vadettiği 8 Şevval 1004 (5 Haziran 1596) tarihli nâme-i hümâyûn (BOA. A. DVN. MHM,

16. yüzyıl boyunca Akdeniz'in önde gelen Avrupalı devletleri Osmanlı padişahının nazarında himayeye muhtaç bir konumdaydı. Nitekim 1532'deki Alman seferi herhangi bir savaşa yol açmasa da Osmanlı ordusunun görünen tehditkâr tavrı Avusturya Kralı Ferdinand'ı anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştı. Üstelik İspanya İmparatoru V. Carlos'un da bu anlaşmadan yararlanmak istemesi, Osmanlılar tarafında olumlu karşılanmıştı. Ancak veziriazam İbrahim Paşa'nın, İspanya Kralı'na gönderdiği Temmuz 1533 tarihli mektuba yansıdığı kadarıyla bu anlaşma için İspanya Kralı'nın kendisini Avusturya ve Fransa kralları gibi "Padişahın oğlu" mesabesinde kabul etmesi şart koşuluyordu (Gökbilgin, 1971: 114-116).

1532'de I. François, Venedik elçisine şu itirafta bulunuyordu: "V. Carlos'un muazzam imparatorluğu karşısında Avrupa'da devletler ancak Osmanlı gücü sayesinde varlıklarını güvenceye alabilmektedir" (İnalcık, 2007: 13). Bu durum Osmanlıları Avrupa devletler sisteminde bir denge unsuru hâline getirdi ve kendisini tehdit altında gören her batılı devlet doğudaki süper güç olan Osmanlı Devleti'ne başvurmak ihtiyacı duydu. Bu yüzden Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz'de Osmanlılar karşısında rakip olarak bile olsa güç dengelerini değiştirebilmeleri için en az 250 yıl beklemeleri gerekecekti.

Akdeniz'deki Osmanlı hâkim gücü o seviyeye yükselmişti ki bizzat Kanuni, Venedik Doçu Pietro Lando'ya gönderdiği Eylül 1539 tarihli mektupta, "Kimesnenin düşmanlığından ihtiyâtım olmayup ve kimesnenin dostluğuna ihtiyâcım yokdur" diyordu (Archivio di Stato di Venezia [ASV]. Documenti Turchi, Dosya 3, nr. 407, 412).

Kanuni'nin Venedik Doçu Lando'ya gönderdiği Şubat 1541 ve Ocak 1542 tarihli iki mektupta dostluğun korunması için öne sürdüğü şartlar arasında Fransa'nın desteklenmesi, İspanya'ya ise asker ve mal yardımı yapılmaması bulunuyordu. Venedik Doçu bu şartları yönetimdeki otuz beyi ile birlikte, Osmanlı elçisi Yunus'un huzurunda İncil üzerine yemin ederek kabul etti. Bu, Osmanlı gücünün ulaştığı zirveyi göstermesi bakımından önemlidir. Bu şartlar ve bilhassa maruz kaldığı bu muamele herhalde Venedik için son derece ağır olmalıdır.*

Bilinen 1543 Osmanlı-Fransa yakınlaşmasının karşılıklı ittifaktan daha ileri bir süreci başlattığı görülmektedir. Artık Fransa, Osmanlı himayesine muhtaç bir

nr. 934, s. 14/2) ise, tam metin hâlinde "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri,1580-1624" adlı makalemde tarafımdan yayınlanmıştır (Bostan, 2019: 49). İngiltere'nin 1583'te de Osmanlılardan yardım istediği konusunda bkz. (Uzunçarşılı, 1949: 573-648).

* Kanuni'nin Venedik Doçu P. Lando'ya İstanbul'dan gönderdiği 1-10 Ekim 1542 (Evâhır-ı Cemâziyelâhır 949) tarihli mektup için bkz. (Archivio di Stato di Venezia [ASV]. Documenti Turchi, Dosya 4, nr. 482). Ayrıca bkz. (Bostan, 2017: 86).

konumdadır ve bu statü dostluk ilişkileri hâlinde birkaç yüzyıl devam edecektir (Isom-Verhaaren, 2015: 141-219; İnalcık, 2017: 16-24).

Şimdiye kadar Avrupa'daki siyasi rolü görmezden gelinen Osmanlı İmparatorluğu'nun aktif konumunun ortaya konulması zarureti artık kaçınılmazdır. Bazı tarihçilerin açıkça belirttiği gibi, –mesela Venedik'te Avrupa ikamet elçiliklerinin kurulmasındaki Osmanlı rolü– bu gerçeğin Akdeniz Dünyası için diğer uzantılarının incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı egemenlik algılaması o düzeye çıkmıştı ki, Osmanlı Sultanı'ndan ticaret için imtiyaz hakkı almak üzere Akdeniz içindeki ve dışındaki ülkelerden ahidnâme temin etmek amacıyla İstanbul'a gelen heyetler birbirini kovalamaktaydı (Pedani 2015; Valensi 1994). Hatta bazen birbirlerinin aleyhine politika yapmaktaydılar. İspanyol elçisi Giovanni Margliani'nin aleyhine Venedik ve Fransa elçilerinin Sarayda propaganda yaptıkları bilinmektedir.* Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun devletler arası ilişkilerinin arka planını anlamak için Sinan Paşa'nın III. Murad'a sunduğu telhisleri incelemek fikir verici olacaktır (Sahillioğlu, 2004).

Osmanlıların, Fransa ve Venedik gibi Hıristiyan devletlerle ittifak yapmasına karşılık İspanya'nın da Kuzey Afrika'daki mahalli emirlerle irtibata geçmesi, hatta Venedik gibi İran ile iş birliği yaparak Osmanlıların doğuya yönelmesini sağlamak istemesi bir karşı ittifak arayışıdır. Şah Abbas'ın İspanya'daki Simancas Arşivi'nde bulunan dostluk mektupları bunu teyid etmektedir.**

4. Akdeniz'de Osmanlı Egemenliğinin Yardımcı Unsuru: Korsanlık

Batıda birer haydut olarak anlaşılan Osmanlı korsanlarının, gerçekte inanç savaşı yaptıkları ahidnâmelerle teyid edilmektedir. Korsanların hareket serbestliğine sahip olduklarını düşündüren pek çok örnek olmasına rağmen esasen Osmanlı Devleti'nin hukuk kurallarına yani İslam hukukuna göre davranmak mecburiyetinde oldukları bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bir devlete eman vermişse bu takdirde korsan denizcilerin o devlete ait gemilere veya hedeflere saldırıda bulunmasına izin verilmiyordu. Buna karşılık dost ve müttefik olmayan devlet gemilerine karşı savaşmaları ise gaza olarak takdir ediliyordu. 16. yüzyıl tarihçisi Selâniki,

* Margliani'nin İstanbul serüveni hakkında bkz. (Braudel, 1990: 337-343).

** İspanya-İran yakınlaşması konusunda bkz. (İnalcık, 1951: 667-673). İran'dan İspanya Kralı Felipe'ye gönderilen iki mektup İspanya-Simancas Arşivinde/Archivo General de Simancas'ta (AGS) bulunmaktadır (AGS, E. 494; E. 495).

bunların "küffâr-ı hâksâr üstüne gâh u bi-gâh cihâd u gazâda olan benâm korsan ve kurnaz levend tâifesi" olduklarından bahsetmektedir (İpşirli, 1989: 619).*

Venedik'e verilen ahidnâmeler arasında, korsanlık hakkında madde bulunan ilk örnek 1521 tarihli olanıdır. Buna göre, Venedik gemileri denizde harami ve levend gemilerine rastlar ve orada savaş olursa, bu esnada hayatını kaybedenler için Venedik'ten tazminat talep edilmeyecek ancak esirler mutlaka iade edilecekti (Bostan, 2009: 79, 90).

Zaman zaman devlet donanması ile iç içe hareket etmeleri sebebiyle Osmanlı korsanlığının başlangıcı ve gelişme süreci Akdeniz tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Akdeniz'de korsanlık, 1480-1525, 1550-1574, 1580-1620 yılları arasında önemli bir yere sahipti ve resmî devlet savaşlarının olmadığı zamanlarda daha çok gelişmiş ve yayılmıştı.

Akdeniz korsanlığı sadece Müslüman denizcilere ait değildi. Önceleri daha çok Osmanlı, Venedik ve İspanya gibi büyük devletlerle Malta ve Floransa korsanları söz konusu edilirken, 16. yüzyılın son çeyreğine doğru Atlantik'ten Akdeniz'e gelen Kuzey Avrupalı devletler önemli bir yer tutmaya başladı. İngilizler ve ardından Hollandalıların ticaret maksadıyla Akdeniz'e gelmesiyle ticaret ve korsanlık bilhassa eski Akdeniz devletlerinden Venedik ve Fransa'nın aleyhine gelişti. **

Adriyatik'in iki yakası arasında Osmanlı-Venedik arasındaki sıkı ticari ilişkiler sayesinde Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarındaki korsanlığa rağmen pek çok liman şehri ortaya çıktı ve bölgenin hinterlandı ile olan ilişkiler gelişme gösterdi. Adriyatik'te deniz güvenliğinin sağlanması Venedik'in taahhüdünde bulunmasına rağmen Uskoklara destek olması iki ülke arasında krize sebep oluyordu (Bostan, 2009; Bracewell, 1992; Tenenti, 1967). I. Ahmed 1614'te Venedik Doçu Marcantonio Memmo'ya gönderdiği mektupta şu tehditkâr ifadeleri kullanıyordu:

> "Her emrin intihâsını ibtidâsından akdem ve her maslahatın hâtimesini fâtihasından mukaddem fikr ü teemmül eyleyüp bekā-yı devletinize ve imtidâd-ı zamânınıza lâzım olan hâl-i sadâkat ve râh-ı mutâba'atdan çıkmamağa sa'y u ikdâm ve cidd u ihtimâm eyleyesiz" (ASV, Documenti Turchi, Busta 10, nr. 1184).

* Korsanlık hukukunun ahidnâmelere yansıması konusunda bkz. (Bostan, 2009: 17-27).

** Akdeniz'de yaşanan korsanlık hareketleri üzerine Avrupa tarihçilerinin değerli araştırmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında Pierre Dan, Diego de Haedo, S. Lane Poole, G. Fisher, Alberto Tenenti, Salvatore Bono ve Daniel Panzac'ın eserlerini zikretmek mümkündür. Korsanlıkla ilgili bir kaynak değerlendirmesi için bkz. (Bostan, 2009: 11-16).

Bu sebeple korsanlık olgusunu bütün boyutlarıyla incelemek gerekmektedir. Çünkü korsanlıkla birlikte Akdeniz'i aşan ve Atlas Okyanusu'na ulaşan Akdeniz varlığı bir süre etkisini okyanusta sürdürmüş (Coindreau, 1991; Gray, 1989: 159-171) ve geri dönüşle birlikte İngiltere ve Hollanda gibi okyanus devletlerinin Akdeniz'e girişlerine imkân hazırlamış olabilir. Bu dönemde Akdeniz'de karşılıklı alınan esirlerin konumu, ulaştığı miktar Salvatore Bono örneğinde olduğu gibi mutlaka araştırılmalıdır (Bono, 2003).

Korsanlığın gelişmesinin deniz ticaretini olumsuz etkilemesi beklenirken, mevzii etkileri dışında genel olarak ticaretin varlığını sürdürmesi Godfrey Fisher'e hak verdirmektedir. Ona göre, korsanlığın varlığı gelişen ticaret trendi ile yakından ilgilidir ve ticaret gemisi olmazsa korsan gemisi de olmayacaktır (Braudel, 1990; Fisher, 1957: 157-163).

5. Akdeniz Egemenliğinin Göstergeleri: Deniz Üsleri, Tersaneler ve Kaleler

Osmanlıların Gelibolu'dan sonra imparatorluk deniz üssü ve tersanesi olarak planladığı ve zaman içindeki ilavelerle Akdeniz'in en gelişmiş tersanesi hâline getirdiği Tersâne-i Âmire yanında, daha çok derya beyleri ve korsan denizcileri için Ege kıyılarında ve adalarda oluşturduğu tersaneler ve gemi inşa tezgâhları hiçbir eksikliğe fırsat vermeyecek imkânlar sunmuştur. Özellikle Cezayir, Tunus, Trablusgarb eyaletlerinde teşkil edilen filolar, İskenderiye, Kıbrıs, Rodos, Sakız, Midilli, Kavala, Anabolu, Draç ve Avlonya gibi deniz üsleri her zaman yaz mevsimi boyunca devlet donanmasına katıldıkları gibi kış mevsiminde de kendi yetki alanlarında savunma görevi yapıyorlardı (Bostan, 1992: 1-29). Bunlara müstakil hareket eden ve sayıları yüzleri geçen gönüllü levend reislerin ilave edilmesi hâlinde, Osmanlıların merkezî devlet donanması dışında büyük bir deniz destek gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

"Osmanlı Akdenizi"nde deniz üsleri ile benzer özellikleri taşıyan, aynı zamanda sahillerin stratejik noktalarında kadim devirlerden beri süregelen ve Osmanlılar devrinde yeniden inşa ve tahkim edilen kaleler zinciri de göz önünde tutulmalıdır. Akdeniz'i ve bağlı denizleri çepçevre kuşatan kaleler ağını Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriye'sindeki sıralaması üzerinden takip edersek, Kilidbahir ve Kale-i Sultaniye ile başlayan, Boğazönü adaları ve bütün Ege adalarındaki kaleler, Mora, Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarında hemen her yerleşim şehrinde görülen her türlü askeri teçhizatla donatılmış muazzam kaleler zinciri takip ediyordu. Piri Reis'in güzergâhı Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz limanlarını ve kalelerini dolaştıktan sonra

Anadolu kıyıları ve bu bölgedeki adaların kaleleriyle yeniden Marmara Denizi'ne kadar uzanıyor ve Osmanlı Akdenizi'nin bütün askerî istihkâmlarını denizden dolaşıyordu. Bütün bu kalelerde görev yapan muhafız ve yeniçerileri düzenli bir şekilde kontrol eden Osmanlı askerî sistemi kara kadar denizler için de önemli bir görev üstlenmişti. Böylece Osmanlı donanması hemen her sene düzenli olarak "yalıların muhafazası" adı altında Akdeniz'e açılırken geleneksel bir hâle gelen gözetim ve teftiş sorumluluğunu yerine getiriyordu. Osmanlı Divân-ı Hümâyununda alınan kararların yazıldığı Mühimme defterlerindeki kayıtlar bunun en önemli göstergeleri ile doludur.

Osmanlıların Akdeniz hâkimiyetinin izlerini sadece siyasi, askerî ve hukuki üstünlükte değil, edebî, mimari ve kültürel mirasta takip etmek de mümkündür. Mesela Akdeniz dünyası ve coğrafyası hakkında tarihte yazılmış nadir eserler Osmanlı bilim insanları tarafından kaleme alınmıştır. Ünlü Osmanlı denizcisi ve haritacısı Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye* adlı eseri Akdeniz coğrafyası hakkında yazılmış ve haritalarla zenginleştirilmiş en nadide örneklerden biridir. Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*si'nde Akdeniz'in tüm limanlarını, adalarını, kalelerini, boğaz, körfez ve geçitlerini, detaylıca tasvir etmiş, farklı bölgelerin değişen iklim ve çevre şartlarını, fırtınalarını, akıntılarını yazarak denizcilere bir rehber oluşturmuştur. Bu değerli bilgileri aynı zamanda harita ve plan çizimleriyle delillendirmiş ve desteklemiştir (Bostan, 2007: 283-285). Benzer şekilde 17. yüzyılın ünlü Osmanlı tarihçi ve coğrafyacısı Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr* (Bostan, 2018) adlı eserinde Osmanlı hâkimiyetindeki Akdeniz ve bağlı denizlerin coğrafi tarihini yazmıştır. Bu eser de önce Akdeniz coğrafyasının önemli bölgelerinin tasviri ile başlamakta, ardından Osmanlıların Akdeniz'deki seferleri, kuşatmaları, yabancı devletlerle yapılan deniz savaşları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda yazılmış bu iki eser Osmanlıların Akdeniz tasavvurunu ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

Akdeniz, aynı zamanda Osmanlı kaptanıderyalarının nüfuz alanıydı. Bir kısmı Akdeniz coğrafyasından devşirilmiş olan kaptanıderyalar, Akdeniz'de görev yaptıkları sancak ve eyaletlerde pek çok eser yaptırmıştır. Cami, mektep, hamam, çeşme gibi bıraktıkları önemli kültürel miras Osmanlı Akdenizi'nin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

6. Akdeniz'de Gemi Teknolojisi

Osmanlı Akdenizi'nde gemi teknolojisi bakımından yaşanan süreçler başlı başına bir araştırma konusudur. Üç ayrı teknolojik dönüşümü etkin olarak yaşayan Osmanlıların kadırga dönemi 1650'ye, kalyon dönemi 1850'ye ve buharlı gemiler dönemi imparatorluğun sona erişine kadar sürmüştür. Geleneksel gemilerin bırakılıp yeni teknolojinin ürünü olan kalyonların ortaya çıktığı 17. yüzyıldan itibaren bu devasa teknelerin nasıl bir değişim yaşadığını, bunun Akdeniz halkları üzerinde nasıl bir etki yaptığını bütün ayrıntılarıyla incelemeye yetecek arşiv malzemesi bulunmaktadır.

Okyanus şartlarına uygun denizcilik teknolojisini Coğrafi Keşifler çağında üretmeye başlayan Portekiz ve İspanya karşısında Osmanlıların daha çok Akdeniz şartlarına uygun Venedik tarzı bir yapı sürdürmesi iki taraf arasındaki mesafeyi daha sonraları Hıristiyan dünya lehine değiştirmiş olsa da mücadelesini kendi teknikleri ile sürdüren Osmanlıların Akdeniz coğrafyasında nasıl başarılı olduğunu incelemek gerekir.*

7. Akdeniz'de Deniz Hukukunun Teşekkülü: Ahidnâmeler

Müslümanların 7. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de varlık göstermesiyle birlikte Akdeniz, önce Araplar ve Avrupalılar arasında paylaşılmaya başlandı. Birkaç yüzyıl içinde Müslüman halifeler, Akdeniz sahillerinin % 60'ından fazlasını hâkimiyetlerine aldı. Böylece Akdeniz'de daha önce var olan sosyo-politik ve dinî birlik çöktü. Tarihî metinler, belgeler ve devletler arasında kabul edilmiş ticari antlaşmalar göstermektedir ki, müslim-gayrimüslim devletler arasındaki ilişkilerde, İslam hukuku prensipleri uygulanıyordu. Müslümanlar bakımından denizlerde düşmana askeri malzeme taşıyan gemilere el koyma dışında, limanlarda demirleyen ticari gemiler bir emanla korunuyordu. Memlüklerle Floransa arasındaki 1497 tarihli ticaret antlaşması, Fas ile Venedik arasındaki 1508 tarihli ahidnâme denizlerde Osmanlı dışındaki ilk uygulamalardı (Bostan, 2017: 299-300).

Osmanlı deniz hukuku, 15. yüzyılda ahidnâmelerle gelişmeye başladı. Ahidnâme, yabancı devletlere verilen ticari imtiyazları ve sulh şartlarını ihtiva eden ve karşılıklı sorumluluklar yüklemekle beraber tek taraflı olarak sultan tarafından verilen siyasi ve hukuki metinlerden ibaretti.**

* Osmanlı donanmasında gemi teknolojisi ve gemi çeşitleri için bkz. (Bostan, 2005).

** Osmanlıların yabancı devletlere verdiği imtiyaz ahidnâmelerinin özellikleri hakkında bkz. (İnalcık, 1973: 1179-1189). Ahidnâmelerin tatbiki konusunda bir örnek olarak bkz. (Bostan, 2006: 249-259).

Osmanlı ahidnâme metinleri, özellikle Venedik'e verilen örneklerinde görüldüğü gibi, Akdeniz'deki deniz hâkimiyet alanlarını ve deniz sınırlarının mahiyetini anlamak için elde bulunan en muteber yazılı hukuk metinleridir. Bilinen ilk uygulamalar, müttefik devletlerin gemileri ile denizlerdeki karşılaşmalarda dostluk ilişkisi içinde tarafların birbirlerine zarar vermemeleri şeklinde ortaya çıkmıştı. Korsanlık olayları sebebiyle ahidnâmeler giderek kuralları belirlenen ve statüsü tespit edilen sınırlı alanlara intikal etti.

Osmanlılar, ahidnâmelerin gereği olarak denize kıyısı olan liman şehirlerine serbestçe giriş-çıkışı özel bir izne tabi tuttu. Daha doğru bir ifade ile Osmanlı hükümranlığı altında bulunan denizlerde müttefik devletlere ait ticaret gemilerinin nasıl dolaşacaklarına açıklık getirdi.*

En eski ahidnâme örneklerinden biri olan 1482 tarihli Venedik ahidnâmesi, açık denizlerde karşılaşan Osmanlı-Venedik savaş ve ticaret gemilerinin birbirlerine sebepsiz zarar vermemelerini, Venedikli tüccarların deniz yoluyla İstanbul'a, Karadeniz'de Kefe ve Trabzon'a gidebileceklerini belirtmekteydi. Yeni fetihlerle denizlerde hâkimiyet alanının genişlemesine paralel olarak ahidnâmelere ilave maddeler konuluyordu. Mesela Mısır'ın fethinden sonra verilen 1521 tarihli ahidnâmede Venedikli tüccarlara Mısır İskenderiyesi ve Doğu Akdeniz sahillerindeki limanlara gidebilme hakkı tanındı.

Osmanlılar, Mora-Kuzey Afrika hattının doğusunda kalan bölgeyi bilhassa sıkı kontrol ediyor ve anlaşmalı olmayan devletlerin ticaret gemilerinin dahi buradan geçmesine izin vermiyordu. Bununla beraber açık denizleri kontrol etmenin imkansız olması sebebiyle, donanmanın seferde olmadığı zamanlarda Akdeniz'in doğusunun bile denetlenemediği meydana gelen korsanlık olaylarından anlaşılmaktadır. İspanya ve ona bağlı Napoli, Sicilya ve Malta gibi devletlerin Doğu Akdeniz'de ve sahillerde Osmanlı hedeflerine zarar verebilmeleri, Osmanlı Akdenizi'nde egemenliğin nasıl anlaşılması gerektiğini doğru algılamamıza yardımcı olmaktadır (Bostan, 2017: 303-304).

16. yüzyılda kendi bayrakları altında ticaret yapma hakkı bulunan Venedik ve Fransa dışındaki diğer devlet tüccarları ahidnâmelerde belirtildiği gibi ancak bu iki devletin bayrağı altında ticarete katılabiliyordu. İngiltere bu hakkı uzun uğraşlardan sonra ancak 1580'de elde edebilmişti (Bostan, 2017: 303).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyunca Akdeniz'de ticaret yapan devletlere verdiği ticari amaçlı imtiyazların şartları incelendiğinde, bu metinlerle bir-

* 15. yüzyılın başlarından itibaren Venedik'e verilen ilk ahidnâmeler hakkında bkz. (Bostan, 2009: 77-78).

likte çok önemli deniz hukuku kavramlarının geliştiği görülecektir. Osmanlılar bu ahidnâmelerle Akdeniz'de deniz hukukunu yönlendirmiştir. Nitekim, Venedik Körfezi denilen Adriyatik Denizi'ndeki kontrolü belli şartlarla Venedik'e bırakan Osmanlılar, asayişin sağlanamaması durumunda bölgeye donanma gönderme ve devrettiği hakları geri alma tehdidinde bulunuyordu (Bostan, 2009: 77-80).

1740 tarihli Fransa ahidnâmesinde bulunan seksen civarında maddenin çoğunun denizlerle ilgili olması (esir, ticaret, gümrük, borç, dava, Cezayir korsanları, izbandid, mercan ve balık avlama, boğazdan gemi geçmesi, gemi kiralama, yardımlaşma, poliçe, elçi veya hiçbir temsilcisi olmayan Portekiz, Sicilya, Katalan ve Ankona tüccarının Fransız bayrağı altında ticaret yapabilmesi gibi) ahidnâmelerin denizlerle ilgisini göstermektedir (BOA, A.DVN.DVE, nr. 29, s. 1-32.).

8. Akdeniz'de Ticaret ve Değişen Değerler

Kate Fleet'e göre, 15. yüzyıl ortalarına doğru Akdeniz'deki ticarete çoktan dahil olmuş bulunan Osmanlıların gelişmesinde, uluslararası ticaretin önemli rolü vardı ve Osmanlı padişahlarının siyasi yayılma amaçlı aldıkları kararlarda ticaret yollarını yönetme arzuları etkili olmuştu.*

16. yüzyılda baharat ticaretinin, Portekiz'in Hind dünyasına ulaşmasından olumsuz etkilendiği bilinmektedir. İskenderiye üzerinden taşımacılık yapan Venedik ile Fransa'nın ve bayrakları altında ticaret yapan diğer milletlerin ciddi mali kayıpları söz konusuydu. Portekiz'in mücadeleyi Osmanlılar lehine en azından Kızıldeniz üzerinde terk etmesinden sonra 1550'lerde ticaret yeniden canlandı (Özbaran, 2004).**

Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında 1570-1572 yıllarında devam eden savaşlar, Fransa'nın Levant ticaretine daha güçlü bir şekilde girmesine yol açtığı gibi İngiliz, Portekiz, İspanyol, Ankona ve Sicilyalı tüccarların Fransa bayrağı altında ticaret yapmalarına da imkân verdi. Bu durum Venedik'te ciddi manada rahatsızlık oluşturdu. Fransa'nın elde ettiği haklar İngiltere'yi de cesaretlendirdi. Bir müddet sonra Fransa'nın İspanya ile ittifak arayışları içine girmesi, Osmanlıların İngiltere'nin Akdeniz'e girmesine olumlu bakmasına yol açtı. Bu sırada Avrupalı devletler Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yapmak ve Akdeniz'de kendi bayrakları

* İlk dönem Osmanlı ticaret yaklaşımının özellikleri ve konunun tarihi çerçevesi için bkz. (Bostan ve Özbaran, 2008: 63-71; Fleet, 2009: 4-14).

** Akdeniz'e ulaşan Hint ticareti için bkz. (İnalcık, 2000: 373-419).

altında ticaret yapmak için ondan izin almak amacıyla adeta yarış hâlinde idiler (İnalcık, 2000: 425-429).

Braudel, 16. yüzyıl sonlarında Akdeniz'deki en büyük deniz ticaret filosunun Osmanlılara ait olduğunu düşünmektedir. Ona göre Akdeniz'deki Osmanlı ticaret filosunun toplam tonajı 80.000 ton civarındaydı. Bu miktar, Venedik'in iki katı, Akdeniz İspanya'sının sahip olduğundan da 20.000 ton fazla idi.

8.1. Kahve Ticareti ve Akdeniz İçin Önemi

Akdeniz'de 16. yüzyılda baharatın sahip olduğu yeri, 17. yüzyıldan itibaren kahve aldı. Kahve, İstanbul'a ulaştıktan yaklaşık yüz yıl sonra 1644'te Marsilya'da, 1650'de Londra'da, 1651'de Viyana'da, 1669'da Paris'te kahvehanelerin açılmasıyla Avrupa merkezlerinde yerini buldu. Avrupa ülkelerinin kahve ticaretine yönelmesi üzerine Osmanlı Devleti de kendi ihtiyacından fazlasının ihraç edilmesine izin verdi (Bostan, 2019: 170-172, 191-192).

18. yüzyıldan itibaren bu amaçla Mısır limanlarına gelen Avrupalı tüccarlar, gemilerine yükledikleri bütün kahveyi kendi ülkelerine taşımaya çalıştılar. Bu durum kahve ticaretini tekelinde bulunduran Osmanlıları önemli ölçüde rahatsız etti ve kendi ihtiyacı karşılanmadan Avrupa'ya kahve götürülmesini Ocak 1705'te yasakladı. Bununla beraber tüccar, Osmanlı limanlarına götürüyormuş gibi yapmak veya gayrimüslim adalar reayasının gemilerine yüklemek, yahut Kuzey Afrikalı tüccarları kullanmak gibi çeşitli hileli yollara başvurarak kahveyi yine Avrupa ülkelerine taşıdılar. Bu yüzden İstanbul'a ve diğer Osmanlı limanlarına giden gemi sayısında önemli ölçüde azalma oldu. Mısır'dan Osmanlı limanlarına gitmek üzere daha önce senede 30.000 ferde, yaklaşık 3840 ton kahve yüklenirken bu rakam onda bir nisbetinde azalınca devlet, kahveye ihraç yasağı getirdi. 1711'de İstanbul'a kahve taşıyan 50 geminin tamamı Osmanlı gemisi idi (Bostan, 2019: 193-194).

17 ve 18. yüzyıllar boyunca Akdeniz'de uluslararası ticaretin önemli bir metâı olan kahvenin yükselen trendi, Osmanlı iç pazarında olduğu kadar Avrupa devletleri pazarında da özellikle Hollanda, Fransa ve İngiltere arasında çatışmalara varan rekabete yol açıyordu. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıların frenk kahvesi dediği koloni kahvesinin üretilmesiyle Yemen kahvesinin dünya üzerindeki tekeli kısmen kırıldı.*

* Yemen kahvesi hakkında Montpellier'de 2002'de düzenlenen bir sempozyumdaki bildiriler için bkz. (Tuchscherer, 2001).

9. Osmanlı Akdenizi'ne Yaklaşımlar: Braudel'in Akdeniz Dünyası mı? Osmanlı'nın Akdenizi mi?

Kabul etmek gerekir ki Fernand Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* kitabı dikkatlerin Akdeniz ve çevresine yöneltilmesine yol açmış, genellikle karalarla sınırlandırılmış tarih anlayışının ufkunu denizlere çevirmek için güzel bir fırsat olmuştur. Daha sonra gerek onu teyid etmek ve izinden gitmek veya karşı çıkmak suretiyle A. Hess (Hess, 2010), P. Horden-N. Purcell (Horden ve Purcell, 2000), F. Tabak (Tabak, 2008) gibi aradan seçilebilir isimler bazı denemeler yapmıştır. Son iki araştırmanın doğrudan Braudel çizgisini sürdürmesine karşılık Hess'in bu teze katılmadığı görülmektedir.

Andrew Hess *Unutulmuş Sınırlar*'da, 16. yüzyılda Batı Akdeniz çevresinin ve özellikle Kuzey Afrika'nın, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Hıristiyan-Müslüman dünyaları için çatışma alanı hâline geldiğini ve birbirinden kopuk iki rakip kültür sahasına dönüştüğünü Braudel'e karşı bir tez olarak ileri sürmüştür (Hess, 2010: 1-15).

10. Osmanlı Akdenizi Araştırmalarının Geleceği

Akdeniz araştırmaları çalışmak büyük bir emek istemektedir ve en azından bir deniz seferi için gerekli olan düzeyde donanımlı olmayı ve hazırlık yapmayı gerektirmektedir. Bir deniz seferinin önemini son derece ciddiye alan veziriazam Koca Sinan Paşa'nın III. Murad'a gönderdiği bir telhiste belirttiği gibi, "Zamanıyla tersânenün levâzımı tedârük olunsa kati münasibdir. Zirâ ma'lûm-ı sa'âdetleridir kara seferi hemân bir emre muhtacdır. Herkes atına binüp gider. Deryâ seferi öyle değildir. Farzan lazım gelse her ne kadar bezl-i mâl ve kudret olunsa yedi sekiz ayda hâsıl olur ve bi'l-cümle zaman ister". Padişahın bu telhisin üzerine: "Bi-vech ve bi-ma'nâ olan harcı koyup, evvel harc tersâneye sarfoluna" şeklinde bir hatt-ı hümayun yazması (Sahillioğlu, 2004: 4), her türlü masrafı bir kenara bırakarak önceliği tersane ihtiyaçlarına vermesi denizciliğe her şeyden daha fazla değer ve önem verdiklerini göstermektedir.

Akdeniz dünyası tarihi araştırmalarının ilgilenmesi gereken konular arasında yer alan ve bu mücadelenin başlangıç zamanındaki en önemli sebeplerinden biri Moriskoların maruz kaldığı muameledir. Bu muamelenin detayları, Engizisyon kayıtları üzerinde çalışacak araştırmacıları beklemektedir.

Bugün, Akdeniz'e kıyısı bulunan on sekiz ülkeden on üçünün Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkmış olması üzerinde durulmalıdır ve bu ülkeler, Osmanlı Döne-

mi Akdeniz tarihi incelemelerini bir an önce başlatmalıdır. 16. yüzyıl başlarında Akdeniz'i etkileyen en önemli gelişme şüphesiz Keşifler Çağının kazanımlarıdır. Bu dönemin gelişmelerini Osmanlı İmparatorluğu'nu dikkate almadan anlamaya çalışmak eksik olacaktır. İspanya'ya karşı Osmanlı denizcilerinin Kuzey Afrika'ya yerleşmeleri ve Portekiz'e karşı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethederek Hind Denizlerine ulaşması birlikte düşünülmelidir ve bu dönem tarihi karşılaştırmalı olarak yeniden araştırılmalıdır.* Bu olaylar, Osmanlı dış politikasının dinamiklerini görmek bakımından çok önemlidir.

Avrupalı devletlerin gelişme ve ilerlemeleri karşısında Osmanlıların sadece savunma konumunda kalmadığını, aksine sahip olduğu büyük deniz gücü sayesinde Akdeniz ve Kızıldeniz gibi uluslararası geniş bir alana yayılmış olan ticareti başlangıç, ara ve değişim noktalarında kontrol edip vergilendirdiğini göz önünde tutmak gerekir.

Akdeniz dünyası coğrafyası merkezî bir konumdadır. Karadeniz'den ve Hind Denizlerinden -Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden- Akdeniz'e ulaşan ticaret ve ulaşım ağları dünyanın en uzak doğusu ile batısını bir araya getirmektedir.** Bu denizin konumu, çevresindeki bütün devlet ve toplumları birbiri ile sıkı ilişki ve iş birliğine mecbur bırakmaktadır. Akdeniz büyük çatışmaların sonunda Osmanlı egemenliğine terk edilmiş ve yaklaşık iki yüz yıl zarfında iktisadi, sosyal ve kültürel kimliğini oluşturmuştur. Çok büyük ölçeklerde olmasa bile bir iç havza ticareti Akdeniz'de egemen olmuştur. Bu oluşumun tarihini incelemek Akdeniz tarihçileri için önemini hâlâ korumaktadır. Osmanlı arşiv malzemeleri içinde yer alan ve Karadeniz'den Akdeniz'e, Akdeniz'den Karadeniz'e geçen ticaret hakkında bilgi ihtiva eden *İzn-i Sefine Defterleri*ni***; Rusya'nın Akdeniz'e ulaşan ve tekrar Rusya'ya dönen uluslararası ticaretinin kayıtlarını içeren Rusya *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*ni **** bu coğrafyada yaşanan ticari kapasite, çeşitlilik, bu ticareti gerçekleştirenler ve onların kimlikleri bakımından incelemek gerekir. Bunlara İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin katkısı da küçümsenmemelidir. Henüz araştırılmamış Osmanlı arşiv malzemesinin sunacağı bilgiler ve muhatap devletlerin arşivleri birlikte mukayese edildiğinde Osmanlı Akdenizi'nin tarihini daha geniş bir perspektiften görme imkânı olacaktır.

* Palmira Brummet bu konuya özellikle dikkat çekmektedir (Brummet, 2009).

** Hind ve Uzakdoğu'dan Kızıldeniz'e ve oradan Akdeniz'e geçen ticaretin güzergâhı hakkında bkz. (Altıntaş, 2016).

*** İzn-i sefinenin mahiyeti ve bu kayıtların yer aldığı defterlerin özellikleri, kaynak değeri ve bunlar üzerinde yapılabilecek çalışmaların neler olduğu konusunda bkz. (Bostan, 2019: 53-94).

**** Bu defterlerin özellikleri ve içindeki kayıtların Akdeniz Tarihi araştırmaları için önemi konusunda bkz. (Bostan, 2019: 95-139).

Osmanlılar Dönemi'nde Akdeniz'de neler olup bittiğini sadece siyasi olaylar yani kronolojik tarih bakımından bile henüz yeterince bilmediğimizi belirtmek gerekir. Gerçekten de Osmanlıların Doğu, Orta ve Batı Akdeniz bölgelerine nasıl ulaştığı, gittiği yerlerde nelerle karşılaştığı ve sonraki kalıcı şartları nasıl bir yol izleyerek sağladığı tam olarak bilinmediği gibi, -denizciliğin sadece askerî bir kurum olmaması sebebiyle- deniz egemenliği kadar sivil ve ticari denizciliğin nasıl geliştiği de araştırmaya muhtaçtır.

Kaynakça / References

Arşiv Kaynakları

Archivio di Stato di Venezia [ASV]. Documenti Turchi, Busta 10, nr. 1184.

ASV. Documenti Turchi, Dosya 3, nr. 407, 412.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA].

A.DVN.DVE, nr. 29, s. 29.

BOA, A.DVN.DVE, nr. 29, s. 1-32.

BOA. MD, nr. 70, h. 187.

BOA. MD, nr. 71, h. 141.

BOA. A. DVN. MHM, nr. 934, s. 14/2.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Altıntaş, A. M. (2016). *Kızıldeniz'den Akdeniz'e: Ticaret, Diplomasi ve Güzergâhlar (1600-1700)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Beydilli, K. (2005). Denizler, Coğrafya ve Osmanlılar. *Toplumsal Tarih*, *139*, 38–45.

Bono, S. (2003). *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler* (B. Parlak, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Bostan, İ. (1989). Akdeniz (Tarih). *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2, 231–234.

Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 1-29.

Bostan, İ. (2005). *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*. İstanbul: Bilge Yayım Habercilik.

Bostan, İ. (2006). Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri, 15-16. Yüzyıllar. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* kitabı içinde (s. 249-259). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Bostan, İ. (2007). Piri Reis. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, *34*, 283–285.

Bostan, İ. ve Özbaran, S. (Ed.). (2008). Osmanlı Devleti'nin Erken Döneminde Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de Denizcilik Faaliyetleri. *Türk Denizcilik Tarihi.* I, İstanbul:Deniz Basımevi.

Bostan, İ. (2009). *Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Bostan, İ. (2017). Osmanlı Akdenizi'nde Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi. *Osmanlı Akdenizi* kitabı içinde (s. 297-316). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2017). Kanuni ve Akdeniz Siyaseti (1530-1550). *Osmanlı Akdenizi* kitabı içinde (s. 73-101). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2017). Osmanlı Akdenizi'nde Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi. *Osmanlı Akdenizi* kitabı içinde (s. 299-300). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1787. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 95-116). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Deniz Üssü ve Limanı: 18. Yüzyılda Mısır İskenderiyesi. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 147-149). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). Yemen'den İstanbul'a Türk Kahvesi. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 169-218). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 53-94). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1787. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 95-139). İstanbul: Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2019). Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleriyle Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, 1580-1624. *Osmanlı Deniz Ticareti* kitabı içinde (s. 49, Ek II). İstanbul: Küre Yayınları.

Bracewell, C. W. (1992). *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*. Ithaca: Cornell University Press.

Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Braudel, F. (1976). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (S. Reynolds, Çev.). II, London: University of California Press.

Brummet, P. (2009). *Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi* (H. N. Pişkin, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Coindreau, R. (1991). *Karâsınatu Selâ (Les Corsaires de Sale) (*M. Hamud, Çev.). Rabat: Al Kalam Éditions-Diffusion.

Fisher, G. (1957). *Barbary Legend, War, Trade and Piracy in North Africa, 1415-1830*. Oxford: Clarendon Press.

Fleet, K. (2009). *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti* (Ö. Akpınar, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1971). Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler. *Belgeler*, *9*(12), 114–116, belge nr. 187.

Gray, T. (1989). Turkish Piracy and Early Stuart Devon. *Reports of the Transactions of the Devonshire Association for the Advancement of Science, 121*, 159–171.

Hess, A. (2010). *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi* (Ö. Kolçak, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Horden, P. ve Purcell, N. (2000). *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford: Blackwell.

Isom-Verhaaren, C. (2015). *Kâfirle İttifak, 16. Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması* (A. Ortaç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

İnalcık, H. (1951). Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle. *Belleten*, *15*(60), 667–673.

İnalcık, H. (1973). İmtiyâzât. *Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill. III, 1179-1189.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600* (H. Berktay, Çev.). I, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (2007). Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı-Fransız İttifakı, 1525-44, Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da. Ö. Kumrular (Ed.), *Muhteşem Süleyman kitabı içinde,* İstanbul: Timaş Yayınları.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr* (İ. Bostan, Yay. Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi [TÜBA], 2018.

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri (H. Sahillioğlu, Yay. Haz.). İstanbul: İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları [IRCICA], 2004.

Le Commerce du Café Avant l'ère des Plantations Coloniales: Espaces, Réseaux Sociétés (XVe-XIXe Siècle). Michel Tuchscherer (Ed.). 2001. Le Caire: Institut Français d'Archeologie Orientale.

Özbaran, S. (2004). *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Özbaran, S. (2007). Tarihçiliğin Canlanan Bir Dalı: Osmanlı Denizciliği. *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak* kitabı içinde (s. 207-222). Ankara: İmge Kitabevi.

Pedani, M. P. (2015). *Doğu'nun Kapısı Venedik* (G. K. Şahin, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Pryor, J. H. (2004). *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş (Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*) (F. Tayanç ve T. Tayanç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Safvet Bey (1912). Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabet'e bir Nâmesi. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM), 3(13)*, 814–819.

Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selâniki* (M. İpşirli, Yay. Haz.), II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Tabak, F. Y. (2008). *The Waning of the Mediterranean,1550-1870: A Geohistorical Approach*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

Tabak, F. Y. (2008). *Solan Akdeniz 1550-1870: Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tenenti, A. (1967). *Piracy and the Decline of Venice 1580-1615* (J. B. Pullan, Çev.). Berkeley: University of California Press.

Uzunçarşılı, İ. H. (1949). On dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar. *Belleten*, *13*(51), 573–648.

Valensi, L. (1994). *Venedik ve Bâb-ı Âli –Despot'un Doğuşu* (A. T. Arnas, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Zorlu, T. (2004). Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *2*(4), 297–353.

6. BÖLÜM / CHAPTER 6

GARP OCAKLARI'NIN AVRUPA ÜLKELERİ İLE SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ: VENEDİK CUMHURİYETİ ÖRNEĞİ

GARP OCAKLARI'S POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONSHIP WITH THE EUROPEAN STATES: THE CASE OF THE REPUBLIC OF VENICE

Özgür ORAL*

*Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: ozoral@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.08

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin en batıdaki eyaletleri olup Garp Ocakları olarak adlandırılan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletleri Avrupa ülkeleri ile yoğun bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu eyaletlerde 17 ve 18. yüzyılda yaşanan muhtelif idari gelişmeler literatürde bir yarı bağımsızlık alameti olarak yorumlanmış ve bu eyaletlerde Osmanlı Devleti'nin kontrolünü yitirdiğini iddia eden çalışmalar ortaya konmuştur. Garp Ocakları'nın, Avrupa ülkeleri ile müstakil bir biçimde siyasi ve diplomatik münasebet kurmaları bu iddiaların temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir.

Bu çalışma, Garp Ocakları'nın Venedik Cumhuriyeti ile kurmuş oldukları siyasi ve diplomatik ilişkileri, bu ilişkilerin Osmanlı Devleti'nin çizmiş olduğu ana çerçeve içerisinde gerçekleştirildiği iddiasından hareketle incelemektedir. Bu amaçla öncelikle Osmanlı donanmasının önemli bir bileşeni olarak Garp Ocakları'nın Osmanlı Venedik savaşlarına iştiraki meselesi öne çıkarılmıştır. Garp Ocakları, Osmanlı merkezinin asker ve gemi talebinde bulunduğu çağrılara olumlu cevap vermiş ve donanmada görev alarak Osmanlı Venedik savaşlarında aktif rol oynamıştır. Bu çalışmada bu durum Garp Ocakları üzerindeki Osmanlı kontrolünün göstergelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Garp Ocakları'nın Venedik'e yönelik korsanlık faaliyetleri de açık denizde olması koşuluyla yine Osmanlı Devleti'nin kendilerine çizmiş olduğu alan içerisinde yapılmış faaliyetlerdir. Aksi durumda Osmanlı Devleti Garp Ocaklarına müdahalede bulunmuş ve Venediklilerin uğramış olduğu zararları tazmin ettirmiştir.

Esasen Garp Ocakları'nın bu faaliyetlerine karşı koyabileceğini düşünen Venedik Cumhuriyeti bunu gerçekleştiremeyeceğini anladığında, Garp Ocakları ile diplomatik temaslar başlatmış ve her biri ile saldırmazlık antlaşmaları imzalamak suretiyle Akdeniz'de hareket serbestisi kazanmıştır. Bu antlaşmaların imzalanmasının Osmanlı merkezince Garp Ocakları'nın bağımsız bir biçimde hareket etmesi olarak değil, aksine kendi müsaadesi neticesinde yaptıkları uygulamalar olarak görüldüğü açıktır. Bununla birlikte yaşanan krizler, tarafların savaş durumuna geçmesine neden olmuş ve zaman zaman bu çalışmada son olarak ele alınan sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı merkezinin bu süreci uzaktan takip etmeyi tercih etmesi ve çatışmaların açık denizde olması durumunda karışmayacağını göstermesi bu çalışmadaki iddialarla muvafıktır.

Anahtar Kelimeler: Garp Ocakları, Venedik, Diplomasi, Ahidname, Savaş

ABSTRACT

Algeria, Tunisia, and Tripoli, known as the *Garp Ocakları*, were the westernmost provinces of the Ottoman Empire and established an intense relationship with European states. Certain administrative developments that occurred in these provinces in the seventeenth and eighteenth centuries have been interpreted by historians as signs of semi-independence; they have also given rise to a literature arguing that the Ottomans lost control over these territories in the aforementioned period. The existence of bilateral political and diplomatic relations between the *eyalets* and European states has been used as one of the main foundations of this argument.

This study examines the political and diplomatic relations established by the *Garp Ocakları* with the Republic of Venice based on the claim that these relations were conducted within the

framework drawn by the Ottoman Empire. For this purpose, the case of the *Garp Ocakları*'s participation in the Ottoman–Venetian wars, as an important component of the Ottoman navy, has been brought to the fore. The *Garp Ocakları* responded positively to the calls of the Ottoman center demanding soldiers and ships, and it played an active role in the Ottoman–Venitian wars by joining the Ottoman navy. This study evaluates the aforementioned situation as one of the indicators of the Ottoman control over the *Garp Ocakları*. Likewise, the piracy activities of the *Garp Ocakları* in the open seas against the Republic of Venice took place in the area that had been drawn for them by the Ottoman Empire. If they ventured outside of these waters, the Ottoman center intervened and forced the *Garp Ocakları* to compensate the Venetians for any damages caused.

In fact, when the Republic of Venice, which thought that it could resist the attacks by the *Garp Ocakları* on its own, realized that this was no longer feasible, it initiated diplomatic contacts with the *Garp Ocakları* and gained freedom of movement in the Mediterranean Sea by signing non-aggression treaties with each of the provinces. It is clear that the signing of these treaties was not seen by the Ottoman center as independent undertakings by the *Garp Ocakları* but rather as the result of the permissions granted to them by the center. However, as discussed in the last section of this study, the crisis they experienced caused the parties to enter a state of war, and from time to time, there was fierce combat. The study claims that the Ottoman center preferred to follow this process from afar and showed that it would not interfere in conflicts that occurred in the open sea.

Keywords: Garp Ocakları, Venice, Diplomacy, Ahdname, War

Extended Abstract

The administrative developments that occurred in the *Garp Ocakları*, the westernmost provinces of the Ottoman Empire, have been interpreted by historians as signs of a semi-independence but were essentially indicators of a change in the region. The *Garp Ocakları* had a long history of relations with European states, sometimes as an invisible part of the Ottoman Empire and sometimes on their own behalf. At this point, it is claimed that the *Garp Ocakları* had more meaningful bilateral relations with the European states. This study tries to determine the limits of this situation through the political and diplomatic initiatives established by the *Garp Ocakları* with the Republic of Venice.

Many records indicate the relations of the *Garp Ocakları* with the Venetian Republic in the Ottoman archive, and Ottoman chronicles also contain valuable information on these issues. In addition, there are numerous records in the Venetian State Archive that are suitable for studying this topic. This study illustrates the political and diplomatic relations between the parties by comparing the records from these two archives and other sources and bringing them together to form a narrative. The political and diplomatic relations between the *Garp Ocakları* and the Republic of Venice are examined under four main titles: (1) the role of the *Garp Ocakları* ships and soldiers in the Ottoman–Venitian wars; (2) the activities of the *Garp Ocakları* pirates against the Venetians; (3) the bilateral agreements with the *Garp Ocakları* signed by the Republic of Venice in the middle of the eighteenth century, which were heralded as an important development in the field of diplomacy; (4) the warfare between the Venetian Republic and the *Garp Ocakları*.

The ships and soldiers of the *Garp Ocakları* played an active role in the wars of the Ottoman Empire with the Republic of Venice and always responded positively to the center's calls, even if, from time to time, they did not want to fight. Moreover, the Ottoman Empire stated in the *nişan-ı hümayun* given to Venice that the *Garp Ocakları* pirates could only interfere with the Venetian ships in the open sea; when the *Garp Ocakları* interfered with the Venetian ships in Ottoman waters, the center forced them to compensate the Venetians for damages. These two aspects are important indicators of the Ottoman control over the *Garp Ocakları*.

The *ahdnames* and the *nişân-ı hümâyun* which was renewed after every issued *ahdname* could not solve the piracy problem between Venice and the *Garp Ocakları*. Particularly when the attacks that occurred in the areas where the Ottoman Empire had announced that it would not interfere reached a level that could no

longer be controlled by the Venetian state, the Venetian state established bilateral diplomatic relations and signed treaties with the *Garp Ocakları*. This study examines the negotiating process and the articles of the treaties, claiming that these were beneficial to both sides and that the relations between the Venetian state and the *Garp Ocakları* were conducted within the framework drawn by the Ottoman Empire.

The violation of the terms of those treaties brought the *Garp Ocakları* and the Republic of Venice to a state of war; however, the Ottoman Empire did not intervene in this process. It appears that the Ottoman Empire was hoping both sides would respect the treaties, and if not, they would be forced to face the consequences. This study considers this position to be a sign of the Ottoman Empire's control over the entire process.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyılda egemenlik tesis ettiği Kuzey Afrika topraklarında kurmuş olduğu idari yapı çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu literatürün de gösterdiği üzere buradaki Osmanlı eyaletlerinin en eskisi olan Mısır, her ne kadar diğerleri gibi salyaneli eyalet statüsünde olsa da Nil havzasının sunmuş olduğu tarıma elverişli münbit topraklar ve Doğu-Batı ticaretinde merkezi bir konumda oluşu dolayısıyla Akdeniz sahil şeridindeki diğer eyaletler olan Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletlerinden farklı bir gelişim çizgisi takip etmiştir. Garp Ocakları olarak adlandırılan bu diğer üç eyalette, tarımsal üretim oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiş, bu yüzden bölge halkı denizcilik ilminde mahir hâle gelerek, denizcilik ve korsanlık faaliyetleri ile öne çıkmayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti, başlangıçta bu üç eyaleti merkezden atadığı valiler vasıtasıyla yönetmişse de süreç içerisinde yerel kuvvetler güç kazanmış ve bu yerlerin idaresinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Literatürde bu üç eyaletin geçirmiş olduğu tarihsel süreçler her bir eyalet için müstakil incelemeler şeklinde karşımıza çıkabildiği gibi, her üç eyaletteki gelişmeleri bir bütün olarak ele alan eserler de mevcuttur. Çeşitli tonlarla Garp Ocakları'nın merkezden bağımsız hareket ettikleri argümanını baskın argüman olarak dillendiren ve kurucu isim olarak H. D. de Grammont'un [Grammont, 1887] öne çıktığı bu literatürde bu "bağımsızlık" hâlinin Osmanlı Devleti'nin genel çerçevesini çizdiği sınırlar içerisinde ve kendisine has hususiyetlerinin olduğunu ortaya koyar nitelikteki çalışmaların sayısı daha azdır [Mantran, 1984; Raymond, 1989; Bostan, 1994; Shuval, 2000]. Bu çalışmanın doğrudan inceleme nesnesi olmadığı için, Osmanlı Devleti'nin burada kurmuş olduğu idari sistemin detaylarına girilmeyecektir; bununla birlikte Garp Ocakları'nın yabancı devletlerle kurmuş olduğu siyasi ve diplomatik münasebetler üzerinden bu bağımsız gibi görünen alanın sınırları çizilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti ile çok eski ve siyasi, askerî, diplomatik, ticari ve kültürel alanlarda çok kompleks bir ilişki içerisinde olan Venedik Cumhuriyeti'nin Garp Ocakları ile olan müstakil münasebetleri, bu konuda doğru bir resim sunması açısından incelemeye değerdir. Osmanlı Devleti, her ne kadar Venedik Cumhuriyeti ile sıklıkla savaşmış ve topraklarını Venedik Cumhuriyeti aleyhine olmak üzere genişletmiş olsa da aradaki ticari münasebet yoğun bir biçimde devam ettiğinden diplomatik temsil kusursuz denebilecek bir seviyede olmuştur. Bu açıdan Garp Ocakları'nın Osmanlı Devleti'nin kendilerine çizmiş olduğu alan içerisinde Venedik Cumhuriyeti ile kurdukları ilişkinin görünür olduğu alanların tespiti ve buradaki ilişki biçiminin resmi önem kazanmaktadır.

2. Osmanlı-Venedik Muharebelerinde Garp Ocaklarının Rolü

Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları'ndan askerî olarak beklentilerinin en başında Ocakların kendi vilayetlerini muhafaza etmeleri gelmektedir. Merkezden Ocaklara gönderilen emirlerde karşımıza çıkan onların "sugūr-ı İslâmiye"'de yani Darü'l-harble olan serhaddinde bulunmalarına yapılan vurgu bununla ilişkilidir. Öte yandan, düşmana yakın oluşları ve bölge geçim ekonomisinin denizcilik/korsanlık oluşu beraberinde diğer birtakım yükümlülükleri daha getirir. Diğer sınır eyaletlerinde olduğu gibi bu eyaletlerin de düşman hakkında istihbarat toplama/"yarar dil alma" ve bunları merkeze bildirme sorumlulukları mevcuttur. Nitekim dönem dönem merkezden Ocaklara gönderilen hükümlerde bu hususa dikkat çekilmiştir [BOA, ADVNSMHM. d. 3/346]. Bundan daha önemli olan diğer sorumlulukları ise devletin ihtiyaç duyduğu vakitlerde Ocakların gemi ve askerleri ile Osmanlı ordusuna iştirak etmeleridir [Hezarfen Hüseyin, 1998].

Osmanlı Devleti'nin donanmasından da istifade etmeyi planladığı seferlerde merkezin Garp Ocakları'ndan yukarıda ifade edilen sorumluluklarını yerine getirmeleri yönünde taleplerde bulunduğu ve bu talebe karşılık olarak da Ocakların bu sorumlulukları kimi zaman pek gönüllü olmasalar yahut zaman zaman görevden kaçmak isteseler de büyük ölçüde yerine getirdikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında vuku bulan savaşlarda Ocak donanmalarının üstlenmiş oldukları fonksiyonlara yapılacak yakın bir bakış, bu ilişkinin niteliğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu anlamda ilk örnek ise Kıbrıs Seferi'dir.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi hazırlıklarına başladığı bir dönemde, 26 Haziran 1568 tarihinde Trablusgarp ve Cezayir beylerbeylerine hitaben yazılan bir emirde kaptan-ı derya Ali Paşa'nın donanma ile sefere çıkmak üzere olduğu ve onların da "kadırgalar ve rü'esâ ve azebân ve sâyir asker ile hâzır ve müheyyâ" olmaları gerektiği hatırlatılmıştır [ADVNSMHM, d. 7/1436]. 1570 yılında Osmanlılar Kıbrıs'ın fethini büyük ölçüde tamamlayıp olası bir saldırı karşısında, özellikle Ege adaları civarında güvenlik önlemlerini arttırmak istediklerinde Cezayir beylerbeyinden "beş yüz nefer yeniçeri ve on beş pare gemiyi muhafazaya alıkoymak" talebinde bulunulmuştur [ADVNSMHM, d. 11/10]. Kıbrıs'ı kaybettiğini anlayan Venedik Cumhuriyeti buna bir cevap olarak bir yandan Osmanlı egemenliğinde Adriyatik kıyılarına saldırılar düzenlerken öte yandan da bir Haçlı donanmasının teşekkülünü temin etmiştir. Osmanlı Devleti, kendisine karşı bir donanmanın yola çıktığından haberdar olunca, hazırlıklara başlamış ve bu çerçevede Cezayir ve Trablusgarp ocaklarından gemi talebinde bulunmuştur [ADVNSMHM, d. 12/211, 367 ve 394]. Bu dönemde Cezayir beylerbeyi olan Uluç Ali Paşa'nın

emrindeki altı baştarda, bir kadırga ve on bir kalyata ile geldiği; Trablusgarp beylerbeyi olan Cafer Paşa'nın ise bir kadırga ve bir kalyata ile donanmaya katıldığı görülmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile neticelenen İnebahtı Savaşı'ndan kendi idaresindeki gemilerle kurtulmayı başaran Cezayir beylerbeyi Uluç Ali Paşa olacaktır. Trablusgarp beylerbeyi Cafer Paşa ise savaş esnasında düşmana esir düşmüştür [Bostan, 2007-I].

1573 yılında aralarındaki husumeti nihayete erdirmelerinden sonra Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti dönem dönem gerginlik yahut lokal çatışmalar yaşasalar da uzun süre birbirleri ile savaşmamışlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti Akdeniz'deki egemenlik alanlarını genişletme arayışlarını sürdürmüştür. Bu amaçla Girit'e sefer düzenlemeyi çok daha eski dönemlerden beri planladığını bildiğimiz Osmanlı Devleti aradığı fırsatı Darüssaade Ağası Sünbül Ağa'nın içerisinde bulunduğu kalyonun Malta korsanları tarafından ele geçirilmesinden sonra bulmuştur. Malta korsanlarının ele geçirdikleri ganimet ve esirlerle Venedik egemenliğindeki Kandiye Limanı'na gitmeleri ve burada kabul görmeleri, Osmanlı Devleti'nin harp ilanı için yeterli bir sebep oluşturmuştur [Gülsoy, 2004].

1645 senesinde, her ne kadar ilk başta gizli tutmayı tercih etmiş olsalar da Osmanlılar Girit üzerine bir sefer düzenleme kararı alıp hazırlıklara başladıklarında bir kez daha Garp Ocakları'nın sefere iştirakleri talep olunmuştur. Sefere çıkan Osmanlı donanması 7 Haziran 1645'te Navarin'deyken Tunus ve Trablusgarp beylerbeyi olan Abdurrahman Paşa kumandasındaki 8 adet gemi buraya gelip donanmaya katılmıştır ve daha sonra hep birlikte Hanya üzerine hareket edilmiştir. Kuşatma esnasında önce Trablusgarp'tan üç gemi ve birkaç şayka gelmiştir; akabinde ise Cezayir'den gönderilen 20 gemi ve Cezayir askeri gelip kuşatmaya dâhil olmuşlardır. Osmanlıların kararlı tutumu karşısında daha fazla direniş gösteremeyeceğini anlayan Venedikliler kaleyi 22 Ağustos 1645 tarihinde tamamen boşaltarak Osmanlılara teslim edince Kaptan-ıderya Yusuf Paşa 21 Ekim 1645 tarihinde Cezayir, Tunus ve Trablusgarp askerlerine memleketlerine dönmeleri için izin vermiştir [Gülsoy, 2004].

Hanya muhafızlığına tayin edilen Deli Hüseyin Paşa adayı tamamıyla Osmanlı egemenliğine sokmak için faaliyetlere başladığında nihai hedef adanın doğusunda yer alan Kandiye Kalesi olmuşsa da bu kalenin ele geçirilmesi ancak sefer başlangıcından 24 yıl sonra mümkün olacaktır. Arşiv kayıtları bu dönemde Garp Ocakları gemilerinin Osmanlı donanmasının önemli bir bileşeni olarak sıklıkla sefere iştirak ettiklerini gösterir. Örneğin 1646 yılındaki askerî faaliyetlere Ocaklara ait 7 adet kalyon katılırken [MAD. d. 6771], ertesi sene bu sefer için Cezayir ve Tunus'a ait 11 adet burtun ve 7 adet çekdiri görevlendirilmiş ve bunlar için gerekli olan para ve zahire hazineden verilmiştir [DBŞM. d. 181]. Benzer şekilde 1649 senesinde

de Ocaklara 70.000 altınlık bir ihsanda bulunulduktan sonra 26 adet burtun ve 11 adet çekdiri ile sefere iştirakleri gerçekleşmiştir [Abdurrahman Abdi Paşa, 2008].

Osmanlı Venedik çatışmaları devam ederken 1654 senesinde Venedik Cumhuriyeti Çanakkale boğaz çıkışını kapatıp Osmanlı donanmasının Akdeniz'e çıkışını engellemeyi başarmıştır. Bu esnada Trablusgarp'tan hareket eden 7 kalyondan oluşan bir filo İstanbul'a gelmiştir. Burada Kaptan Paşa'nın düzenlediği meşveret meclisinde strateji ve taktik konusunda istişarede bulunmuşlardır [Bostan, 2004]. Donanma ile birlikte hareket eden bu gemiler boğazdan çıkış esnasında Venediklilerle karşılaştıklarında savaşmamayı tercih edeceklerdir. Bu çarpışmayı kazanan Osmanlılar Eğriboz'a geldiklerinde donanmaya 11 adet Cezayir kalyonu da dahil olmuştur. Venedik donanmasını takip eden Osmanlılar Değirmenlik Adası yakınlarında Venediklilerle bir kez daha karşılaşmışlar, Ocak gemileri bir kez daha savaşmamışlardır. Böyle olunca Ocak gemilerinin donanmadan ayrılmasına müsaade olunmuştur [Gülsoy, 2004]. Benzer şekilde 1657 yılında Ocaklardan 26 adet burtun donanmaya iştirak etmek üzere gelmişse de bu defa da Venediklilerle karşılaştıklarında savaşmamayı tercih edeceklerdir [Bostan, 2004]. Venedik donanmasının gücünden çekinen ve gemilerini kaybetme korkusu yaşayan Ocakların bu tavırları, merkezin kendilerini şiddetli bir şekilde uyarmasına neden olmuştur [Silahdar, 2012].

Girit Seferi'nin uzaması Osmanlıların adaya fasılasız bir şekilde erzak ve mühimmat nakillerini zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte Venedik donanmasının ve sair ecnebi korsanların Akdeniz'de faal oluşları bu erzak ve mühimmatı taşıyan gemileri açık hedef hâline getirmiş, Osmanlılar açısından bu gemilerin muhafazası meselesi önem kazanmıştır. Bu yüzden, Osmanlı merkezi Garp Ocakları'nı bu gemileri muhafazaya davet etmiştir. 1667 senesinde Haseki Mehmed Ağa, Cezayir'e bu taleple gittiğinde olumsuz bir cevap alarak dönmek zorunda kalacaktır. Dönemin Cezayir beylerbeyi İsmail Paşa, "karadan Urban eşkıyasının, denizden de Hristiyanların Cezayir'e saldırmaya hazır olduklarını, ayrıca bu süreçte Cezayir'e saldıran Fransızlara mukabele etmeye çalışırken çok sayıda asker ve gemi kaybettiklerini, ellerinde kalan gemilerin iyi durumda olmadığını ve askerin de vergi tahsilatı için iç kesimlere gittiğini" belirterek yardım edemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ertesi sene bir kez daha göreve çağrıldıklarında, bu defa Cezayir ve Tunus ocaklarından 10 adet kalyon donanmaya katılmış ve hizmet vermiştir; bu esnada gelen 6 adet Trablus kalyonu da Midilli civarında Venediklilerle karşılaşmış, ele geçirmiş oldukları Venedik gemilerinde bulunan 134 Müslüman esaretten kurtulurken 270 civarında Venedikli de esir edilmiştir [İlter, 1937; Silahdar, 2014].

Osmanlıların Temmuz 1683'te Viyana'yı ikinci kez kuşatmaları ile başlayan süreçte Papalığın önayak olduğu Osmanlı karşıtı bir kutsal ittifak teşekkül etmiş-

tir. Böylece bu ittifaka dâhil olan Venedik Cumhuriyeti de Osmanlılara savaş ilan etmiş ve 1684 senesinde ünlü amiral Francesco Morosini idaresindeki Venedik donanması Ayamavra Adası'na saldırarak bir deniz harekâtı başlatmıştır. Bu durum halihazırda Lehistan ve Avusturya ile savaşmakta olan Osmanlılar açısından yeni bir cephenin açılması anlamına gelmekteydi. Bu dönemde Venediklilere karşı mücadele kara ordusu tarafından yürütüldüğü gibi denizden de bir müdafaa planı tatbik edilmiştir [Setton, 1991]. Bu amaçla, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ocaklarına 50.000 kuruş irsaliye ve hatt-ı hümayunlarla gönderilen kapıcılar Ocakların ilkbaharda donanmaya katılmalarını talep etmişlerdir [Silahdar, 2014].

Francesco Morosini'ye bağlı ordular Mora'da ilerlerken Osmanlı direnişi çöktüğü için yarımadadaki kaleler birer birer Venedik idaresine geçmiştir. Yarımadadaki kalelerden bazıları vire ile teslim olmuş ve bunun bir şartı olarak ahalisinin kaleden çıkmasına müsaade edilmiştir. Örneğin Eski Navarin'in Müslüman halkı Trablusgarp gemileri kullanılmak suretiyle tahliye edilmiştir [Distinti Ragguagli]. Öte yandan, Mora'daki Venedik ilerleyişine karşı koymak üzere görevlendirilmiş olan ordunun ihtiyaçları için Cezayir kalyonları İskenderiye'ye, Trablusgarp kalyonları ise Kıbrıs'a gidip zahire tedariki ile görevlendirilmişlerdir [Silahdar, 2014].

Osmanlı Devleti'nin Mora'da tutunma çabalarını bertaraf eden Venedik Cumhuriyeti, bir yandan kara ordusu ile ilerlemeye gayret ederken, diğer yandan denizde de müteaddit defalar Osmanlı donanması ile karşılaşmıştır. Yarımadadaki son Osmanlı kalesi olan Benefşe'nin Venediklilerce kuşatmasının devam ettiği bir dönemde, o sırada Sakız'da bulunan Kaptan-ıderya Kalaylıkoz Hacı Ahmed Paşa Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ocaklarından gelen kaptanları da davet ederek bir meşveret meclisi toplamış ve bu mecliste Benefşe'ye ne şekilde yardımda bulunabileceği tartışılmıştır. Ocak kaptanları bir kez daha "küffarın metîn kalyonları ve mavnaları ve ateş gemileri olup üzerlerine varmaya korkarız" diyerek savaşmaktan imtina etmişlerdir. Bunun üzerine kendilerine memleketlerine dönme müsaadesi verilmiştir [Silahdar, 2014].

Venediklilerin bundan sonraki hedefi ise Sakız Adası olmuştur. 1694 yılında Sakız Adası vire ile düşmana teslim edilince sadrazam tarafından gönderilen muhtelif hediyelerle Ocaklar bir kez daha donanmaya dahil olmak üzere davet edilmişlerdir. Bu esnada, Cezayir ve Tunus ocaklarının birbiri ile muharebe ediyor oluşu dolayısıyla bu talep karşılıksız kalmış ve bu iki ocağın gemileri Sakız'ı kurtarmaya gitmemişlerdir. Bu durum Osmanlı merkezini oldukça kızdıracak ve "bu vaktde cihâd şarkan ve garben kudreti olan âmme-i mü'minîn ve kâffe-i muvahhidîn üzerine savm u salât farz-ı ayn olup, ocağınız gāzîleri ve dîn karındaşları ve sefer yoldaşları ve ittifâk-ı meveddet ittihâd-ı muhabbet üzre cihâd-ı a'dâda bulunmak lâzım-ı lâ-büdd iken birbirinize düşmeniz Allâhu azîmü'ş-şânın rızâ-yı şerîfine muhâlif olmağla" denilerek bir an evvel aralarındaki husumete son verilerek düşmana karşı

cihada davet olunmuşlardır [Silahdar, 2018]. Nitekim ertesi sene Mezemorta Hüseyin Paşa'nın ada üzerine yaptığı ve Sakız'ın yeniden fethi ile neticelenen sefere 17 adet Cezayir, Tunus ve Trablusgarp kalyonları birlikte katılmışlardır [Silahdar, 2018]. Tüm bu savaş süreci Karlofça Antlaşması ile nihayete erdiğinde Osmanlı Devleti Mora Yarımadası'nı Venedik'e terk etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri kazanma arzusuyla yaptığı girişimlerden birisi de Mora Seferi'dir. 1715 yılında fiili çatışmaların başlamış olduğu bu sefer Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'yle yapmış olduğu son savaş olması hasebiyle özel bir önemi haizdir. Osmanlı Devleti, on beş yıl önce resmen Venedik'e terk ettiği Mora'nın istirdadı için hazırlıklara başladığı bir dönemde, Aralık 1714 tarihinde Garp Ocakları'na emirler göndererek baharda düzenlenecek olan sefer için donanmaya iştiraklerini talep etmiştir. Ocaklar içerisinde en büyük donanmaya sahip olan Cezayir'in on beş [Ertaş, 2018], Tunus ve Trablusgarp'ın ise üçer gemi [BOA, ADVNSMHM. d. 120/1038-1040] ve ayrıca donanmada istihdam edilmek üzere Ocaklarda bulunan marinar esirlerden 150-200 miktarı esir ve temin edebildikleri kadar top ve topçuluk işinde mahir olan kişileri de bedeli miriden ödenmek üzere göndermeleri emr olunmuştur [İlter, 1937; BOA, ADVNSMHM. d. 120/1041-1043].

Sefer başlayıp Osmanlı orduları karadan ilerleyerek Mora'yı yeniden fethe giriştiklerinde, Kaptan-ıderya Canım Hoca Mehmed Paşa da donanma ile harekete geçmiştir. Donanmanın Akdeniz'e inmiş olması, Ocak korsanlarını da cesaretlendirmiş, korsan gemileri Adriyatik kıyılarını vurarak düşmana zarar vermeye başlamıştır. Ocak gemilerinin bu faaliyetleri dolayısıyla Santo Stefano Şövalyeleri de Venediklilere destek vermiş ve korsanların peşine düşmüştür. 7 Haziran 1716'da Cezayir gemileri ile karşılaşan Şövalye gemileri 32 toplu bir Cezayir gemisini ele geçirmiş, içerisinde bulunan korsanlardan 12'sini öldürürken kalan 70'ini ise esir etmiştir [Panetta, s. 147-148].

1715 yılı içerisinde Osmanlılar kara ordularının hızlı ilerleyişi sayesinde Mora'nın yeniden fethini tamamladıktan sonra Venedik'in en önemli deniz üslerinden biri olan Korfu üzerine sefer düzenlenmesi kararı alınır. 7 Temmuz 1716 yılında başlayan kuşatma, Venediklilerin direnişi sonucu Ağustos ayı sonlarında Osmanlı geri çekilmesi ile neticelenmiştir. Osmanlılar 1717 ve 1718 yıllarında yeniden Akdeniz'e donanma çıkarmış olsalar da büyük çaplı bir askerî harekât gerçekleşmemiştir. 1717 yılında denize çıkan donanmaya Cezayir'den 10, Tunus'tan 5 ve Trablusgarp'tan 3 gemi iştiraki talep olunmuş [BOA, ADVNSMHM. d. 125/535-537], bir sonraki sene ise yine aynı şekilde Cezayir'den 10, Tunus'tan 5 ve Trablusgarp'tan ise 3 geminin gönderilmesi emredilmiştir [BOA, ADVNSMHM. d. 126/991-993].

Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında yaşanan savaşlara dair detayların da gösterdiği üzere, Garp Ocakları Osmanlı Devleti'nin asker ve gemileri ile donanmaya katılmaları çağrılarına olumlu cevap vermişler ve gerekli katkıyı sağlamışlardır. Bununla birlikte dönem dönem muhtelif kaygılarla Ocakların savaşlara fiilen iştiraki noktasında birtakım çekinceleri oluşmuştur. Bu durumlarda Osmanlı merkezi gerekli müdahaleleri yapmış ve bu ilişkinin Osmanlı merkezinin belirlediği çerçeve içerisinde yürümesini temin edici adımları atmış ve donanma sefere çıktığında merkezin belirlemiş olduğu sayıda Ocak gemisinin donanmaya iştirakini temin etmiştir.

3. Garp Ocakları'nın Venediklilere Yönelik Korsanlık Faaliyetleri

Garp Ocakları'nın geçim ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturan korsanlık, Doğu Akdeniz'deki en önemli ticari aktörlerden biri olan Venedikliler açısından önemli bir sorundu. Aslında Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti'ne verdiği ahidnamelerde, Osmanlı egemenliğindeki denizlerde Venediklilere ait olan gemilerin güvenlik içerisinde seyrüseferine imkân tanıyacak maddelere yer vermekteydi. 1595 tarihli ahidnameden itibaren ise, "Mağrib'in levent kalyataları"nın Venediklilere zarar vermelerine müsaade edilmeyeceği, buna rağmen Venedikliler zarar görürlerse de zararlarının tazmin edileceği açık bir biçimde yazılmıştır [ASVe., Documenti Turchi, 1086]. Bu ve benzeri ifadeleri daha sonraki 1604 [BOA, AD-VNSDVE., 13/1], 1619 [ASVe, Documenti Turchi, 1145] ve 1625 [ASVe., Documenti Turchi, 1236] tarihli ahidnamelerde de görmek mümkündür. Bunun tekraren zikredilmesi korsanlığın Venedik Cumhuriyeti'nin seyrüseferleri noktasında önemli bir problem olarak varlığına ve devamında da korsanlığa özel bir nişan tanzimi bu problemin giderek arttığına işaret eder [Oral, 2019]. Bu yüzdendir ki 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Adriyatik Denizi'nde hem Osmanlılar hem de Venedikliler için ciddi sorun oluşturan Uskok problemi ve Ocak korsanlığı Venedik'in ticari taşımacılığını baltalamış ve bir Venedik gerilemesi başlamıştır [Tenenti, 1967].

Osmanlı Devleti'nin, Venedik Cumhuriyeti ile ilişkilerini iyi tutmak ve iki taraf için de kârlı olan devletler arası ticareti teşvik etmek amacıyla atmış olduğu bu adımlara rağmen, Garp Ocakları'nın Venedik gemilerini vurmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum, Venedikliler ile Ocaklar arasında bir husumetin doğmasına neden olmuştur. Bu yüzden Sultanın davetine icabet etmek ve Ege Denizi'ndeki donanmaya iştirak etmek üzere denize açılan 8 Cezayir kadırgası ve 8 adet Tunus kalyatası, 1638 senesinde yakalandıkları fırtına dolayısıyla Avlonya Limanı'na sığınmak zorunda kaldıklarında Venedik donanma müfettişi (Provveditore all'Armata) Antonio Cappello'nun emrindeki Venedik donanmasının taarruzuna uğra-

mışlardır. Bu taarruz neticesinde Garp Ocakları'na ait gemiler batırılmış, yalnızca Beçinoğlu Ali'nin (Ali Piccinino) gemisi batırılmamış ve Venedik'e gönderilmiştir [Mocenigo, 2010; Shuval, 2000; Acıpınar, 2016].

Bu saldırının haberi o esnada Bağdat seferinden dönmekte olan Sultan 4. Murad'a ulaştığında Osmanlı Devleti savaş durumuna geçmişse de Osmanlı Devleti ile savaşmaktan imtina eden Venedik Cumhuriyeti problemi diplomasi yoluyla çözme arayışlarına başlamıştır. Bu çerçevede yapılan müzakereler neticesinde Venedik Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'ne tazminat ödemeyi kabul etmiş ve taraflar bu sayede anlaşmışlardır [Acıpınar, 2016]. Her ne kadar tam tarihini ve döneme ait bir nüshasını tespit etmek mümkün olmasa da 1670 tarihinde yenilendiğinde ilk defa olarak 4. Murad Dönemi'nde tanzim edildiği ifade edilen bir *nişan-ı hümayun*, Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti ve Garp Ocakları arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyici niteliktedir. Bu nişan-ı hümayunla birlikte artık Garp Ocakları mensupları ile Venedikliler arasında, açık denizde bir problem yaşanması hâlinde, Osmanlı merkezi duruma müdahil olmayacağını ifade etmiş olur. Osmanlı Devleti, kendi sorumlu olduğu alan olarak bir top atımı mesafeye tekabül eden "kale altı"nı işaret etmiş ve bir deniz sınırı tahdit etmiştir [Bostan, 2007-II; Oral, 2019]. Bu nişan-ı hümayunun son defası 1734 yılında olmak üzere, her ahidname tecdidinden sonra yenilenmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, bir yönü itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları'nı kontrol etmede zorlandığı ve üzerindeki sorumluluğu azaltmaya gayret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu sayede bundan sonra, açık denizde yaşanacak olan mücadelelere müdahil olmayacak olan Osmanlı Devleti, hem Venedik Cumhuriyeti'nin şikayetlerinden hem de Ocakların serzenişlerinden kurtulmuş olacaktır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'ne yönelik Garp Ocakları korsanlarına enginde faaliyet gösterme ruhsatı verdiği ve bölge geçim ekonomisine destek olucu bir adım attığı da iddia edilebilir. Bu noktada Frederick Lane'nin Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki korsanlık problemi hususuna değinirken, Senato'nun Garp Ocakları'nı Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak gördüğü ve vermiş olduğu garantilerin kapsayıcılığı hususunda Ocakları zorlamasını beklediği görüşü karşımıza çıkar [Lane, 1973]. Esasen bu görüşün 1640 yılına kadar geçerli olduğu iddia edilebilir. Fakat Lane, yukarıda işaret edilen nişan-ı hümayun sonrasında, Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları'nın engindeki faaliyetleri noktasında onları serbest bıraktığı gerçeğini ıskalamakta ve bundan sonraki süreçte Venedik Cumhuriyeti'nin onların taleplerini karşılamamak için Ocaklarla antlaşma yapmama hususunda ciddi bir çaba göstermediğini ve kale altında serbest seyrüsefer garantisini aldıktan sonra Ocaklardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etme hususunda kendisine fazlaca güvendiği gerçeğini gözden kaçırmaktadır.

1718 senesinde, Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını müteakiben, Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'deki çatışmalarda başat bir rol oynayamayacağının idrakinde olarak, buradaki siyasi/askerî iddialarından vazgeçmiş ve tüm konsantrasyonunu bölgede kuvvetli bir ticari organizasyon kurmaya hasretmiştir. Bunun bir yansıması olarak, Osmanlı egemenliğindeki birçok bölgede, almış olduğu müsaadelerle konsolosluklar tesis etmiş ve ticaretini arttırma girişimlerine başlamıştır. Buradaki ticari hareketliliğin artması ile birlikte ise yeniden Garp Ocakları'nın korsanlık faaliyetlerinde bir yükseliş görülür. Özellikle 1720-1750 yılları arasında, Venedik gemileri Ocak gemileri tarafından defalarca saldırıya maruz bırakılmış ve bayloslar aracılığıyla bu saldırılara ilişkin çok sayıda şikayet Osmanlı merkezine ulaşmıştır. Merkezden Ocaklara bu hususlarda sorulan sualler de, Venedik'le aralarındaki kadim husumet, bölge geçim ekonomisinin korsanlık oluşu yahut korsanlık hadisesinin enginde cereyan ettiği gibi argümanlarla cevaplanmıştır. Böyle bir kısır döngünün içerisine girmek, Venedik Cumhuriyeti'ni korsanlık problemini çözmek için farklı arayışlara itecektir.

4. Garp Ocakları ile Venedikliler Arasında Akdedilen Antlaşmalar

Esasen Garp Ocakları'nın Osmanlı merkezinden almış oldukları müsaadelerle ecnebi devletlerle müstakil antlaşmalar akdetme hakları mevcuttu [Bostan, 1994]. Bu haklarını kullanan Ocaklar sadece 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa devletleriyle 69 adet müstakil antlaşma akdetmişlerdir; bunların 28'i Cezayir Ocağı, 22'si Tunus Ocağı ve 19'u da Trablusgarp Ocağı tarafından imzalanmıştır [Bono, 2005]. Avrupa devletlerinin Ocaklarla imzaladıkları antlaşmalardan en temel beklentileri Akdeniz'deki seyrüseferlerini olası tehlikelerden ve Ocak korsanlarının faaliyetlerinden muhafaza etme imkânı sunmasıdır. Venedik Cumhuriyeti ise, bu süreç boyunca, Ocaklar kaynaklı olarak yaşamış olduğu korsanlık problemini Osmanlı merkezi ile çözme gayreti içerisinde yer alırken, bir yandan da güvenlik tedbirlerini arttırma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede 1736 senesinde yapmış oldukları bir seyrisefain düzenlemesi ile Doğu Akdeniz'e gönderdiği ticari gemileri silahlandırma yoluna gitmiş fakat bunun maliyetleri oldukça artırıyor oluşu dolayısıyla sürdürülebilir olmadığına kanaat getirmiştir [Oral, 2017]. Bu dönemde, Venedikliler gibi Ocakların açık hedeflerinden biri olan Toskana Grandukalığı Ocaklarla bir antlaşma imzalayıp [BOA, ADVNDVE, 910] onlara bir miktar haraç ödemesi yapmak suretiyle korsanlık problemini çözünce, Venedik Cumhuriyeti'nde bu mevzu bir gündem oluşturmuş ve 1752'deki akim kalan ilk teşebbüslerin ardından 1763 yılında taraflar arasındaki ilk antlaşmalar akdedilmiştir [Oral, 2017].

Öncelikle Venedik Cumhuriyeti tarafından Cezayir Ocağı ile bir antlaşma imzalamak için görevlendirilen Gaetano Gervasone ile Cezayir Dayısı Ali Paşa, yaptıkları görüşmeler neticesinde 18 Temmuz 1763 tarihinde ayrıntılarını daha önce bu konuda hazırlamış olduğum müstakil bir çalışmada incelediğim 23 maddelik bir antlaşma metni üzerinde uzlaşmışlardır [Oral, 2017]. Bu antlaşma içerisindeki belki de en önemli madde, Venedik Cumhuriyeti'nin korsanlıktan masun olmak için Cezayir'e senevi 10.000 altın ödemeyi kabul etmesidir. Ocaklar içerisindeki en kuvvetlisi olan Cezayir Ocağı'nın böyle bir antlaşmayı akdetmiş olması, Tunus ve Trablusgarp ocaklarının da benzer şartlarda antlaşmalar akdetmelerinin yolunu açmıştır.

Gaetano Gervasone, Cezayir'deki misyonunu tamamladıktan sonra Tunus'a geçmiş ve burada Tunus Beylerbeyi Ali Paşa ile yaptığı bir dizi görüşmenin akabinde taraflar 1 Eylül 1763 tarihinde bir antlaşma akdetmişlerdir [ASVe. Commemoriali**,** r. 32]. Daha sonra Trablusgarp'a geçen Gervasone'nin el-Hac Abdurrahman ile yaptığı görüşmeler neticesinde önce 19 Ekim 1763'te taraflar arasındaki tuz ticaretini düzenleyecek bir antlaşma taslağı ortaya çıkmış, ardından 11 Aralık 1763 tarihinde 23 maddelik bir barış antlaşması üzerinde uzlaşılmıştır. Fakat özellikle Karamanlı Ali Paşa'nın antlaşmanın imzalanabilmesi için 80.000 altın gibi yüksek bir meblağ talep etmesi üzerine antlaşmaların tasdiki mümkün olmamıştır [Cappovin, 1942].

Venedik Cumhuriyeti'nin Ocaklarla antlaşma yapıp Akdeniz ticaretine yoğunlaşma arzusu, buna mukabil Trablusgarp Ocağı'nın da Cezayir ve Tunus'un Venedik'le problemlerini kârlı denilebilecek bir şekilde çözmüş olmaları dolayısıyla antlaşma fikrine yakın oluşu, diplomasi kanallarını açık tutmuştur. 1764 yılı baharında Venedik'e gönderilen el-Hac Abdurrahman'ın burada Venedik murahhası olan Prospero Valmarana ile yaptığı görüşmelerde tarafların antlaştıkları görülmektedir. 1 Temmuz 1764 tarihinde taraflar iki ayrı antlaşma metnine imza koymuşlardır. Bunlardan ilki bir sulh ve seyrisefain antlaşması niteliğindeyken [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, no:6], diğeri, bir ticaret antlaşması özelliğini taşır. Trablusgarp'tan Venedik'e tuz ihracatını düzenleyen bu dokuz maddelik ticaret antlaşması, bu alandaki ender düzenlemelerden biridir [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, no.5].

Bu üç antlaşmanın da yapılış sürecinde, tarafları meşgul eden hususların başında, barışın yapılması ve devamı için Ocaklara yapılacak yıllık ödemeler gelmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin, Cezayir'e 10.000 altınlık bir haraç ödemeyi kabul ettiği yukarıda ifade edilmişti. Benzer bir biçimde, Tunus ve Trablusgarp'a da haraç ödemesi yapıldığı görülmektedir. Özellikle Trablusgarp'la antlaşma yapılması sürecinde, bu haraç ödemesi ciddi bir sorun hâlini almıştır. Gervasone ile yapılan

görüşmeler bu yüzden nihayete ermiş olsa da 1 Temmuz 1764 tarihli antlaşmada, Venedikli esirlerin tamamının serbest bırakılması karşılığında Trablusgarp Ocağı'na bir defaya mahsus 20.000 altın, Ocak paşası ve yöneticilerine 8000 altın tutarında kumaş ve sair emtiadan müteşekkil hediye ve her sene sonunda da antlaşmanın devamını temin için nakdi 3500 Venedik altını verilmesi karara bağlanmıştır [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, no.6].

Bu antlaşmalar ile birlikte seyrisefain meselesi bir düzene sokulmuştur. Evvela Ocak korsanlarının Venedik gemilerine yönelik korsanlık faaliyetleri tamamen yasaklanmıştır. Bununla birlikte Venedik Cumhuriyeti de kendi gemilerine pasaport ve patent verme şartını kabul etmiştir. Bu belgeler sayesinde, Ocak gemileri Venedik gemilerini tanıyacaklar ve denizde karşılaşmaları durumunda onlara hiçbir biçimde zarar vermeyeceklerdir. Venedik Cumhuriyeti, bu korumadan istifade etmeleri için sair ecnebi devlet gemilerine bu belgeleri vermeyeceğini taahhüt etmiştir. Benzer bir biçimde, Venedik'e ait korsan yahut tüccar gemileri de Ocak gemilerine rastladıklarında zarar vermeyeceklerini beyan etmişlerdir. Düzenlenen pasaportların geçerlilik süresi olarak ise on beş ay tayin edilmiştir.

Bu antlaşmalar ile bir de deniz sınırı çizilmiştir. Artık Garp Ocakları yöneticileri Venedik Cumhuriyeti egemenliğinde çok sayıda limanın yer aldığı ve korsanlık vakalarına sıkça sahne olan Adriyatik Denizi'ne Ocak gemilerinin girmeyeceğini taahhüt etmişlerdir. Buna göre bir tarafında Santa Maria Burnu'nun (Capo Santa Maria de Leuca) diğer tarafında ise Himare'nin (Cimara) yer aldığı Korfu boğazı bu denizin sınırı olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Korfu, Zenta, Kefalonya, Ayamavra ve Seriko (Çuha) gibi Venedik egemenliğinde olan adaların 30 mil civarında Ocak gemilerinin korsanlık faaliyetlerinde bulunması yasaklanmıştır; bununla birlikte Ocak gemilerinin ihtiyaç duydukları hallerde bu adalara uğrama müsaadesi almışlardır.

Cezayir'le ve Trablusgarp'la yapılan antlaşmalarda 30 millik kıta sahanlığı hususunda bir mütekabiliyete işaret olunmamaktadır. Tunus'la yapılan antlaşmada ise "... ve kezâlik Venedik sefîneleri dahi …. dâhil ve bu şart üzredirler gerekdir ki mahrûse-i Tunus ve taht-ı hükûmetinde olan sevâhilde elbette korsanlık itdüklerinde bâlâda olan şürût ile amel oluna…" denilerek, Venedik korsan gemilerinin de Tunus ve Tunus'a bağlı yerlere 30 millik mesafede faaliyet göstermelerinin önüne geçilmiştir. 19 Mayıs 1792 tarihinde bu antlaşma yenilendiğinde de söz konusu maddenin aynı ile devam ettiği görülür. Böylelikle, Venedik gemilerinin de Kuzey Afrika'nın belirli bir bölgesinde hareket alanları tahdit edilmiştir.

Ocaklarla Venedik Cumhuriyeti arasındaki husumetin sona erdirilmesi ve bu antlaşma ile seyrisefainin düzenlenmesi, taraflar arasında ticaretin başlaması neticesini

doğuracaktır. Bu yüzden, Venedik Cumhuriyeti Ocaklarda görev yapacak konsolosların tayini ve onların diplomatik ve ticari misyonları esnasında tabi olacakları kuralları da düzenleyici maddeleri antlaşmalara dahil ettirmiştir. Bu kurallar, Osmanlı ahidnamelerinde çizilen çerçeve ile mütenasip bir biçimde belirlenmiştir. Bununla birlikte, ahidnamelerden farklı olarak, bu antlaşmaların 18. maddelerine iki taraf arasındaki dostluğun bozulması durumunda temsilci ve tüccarın Ocaklardan ayrılmasına müsaade edilmesi ve mallarına el konulmamasına dair bir ifade derç edilmiştir.

Bu antlaşmalarda taraflar arasındaki ticaretin vergilendirilmesi meselesi, önemli bir husus olarak karşımıza çıktığı gibi, Ocaklar arasında farklılık gösteren gümrük vergisi nispetinin de, Osmanlı merkezince tayin edilen gümrük vergisi nispetinden farklı olduğu görülür. Bu tarihte hâlâ yürürlükte olan Osmanlı Devleti'nin Venedik'e vermiş olduğu 1733 tarihli son ahidnamede gümrük vergisi nispeti olarak %3 tayin edilmiştir. Bununla birlikte, Ocaklarla Venedik Cumhuriyeti arasındaki husumetin son raddede oluşu taraflar arasında sağlıklı bir ticari ilişkinin tesisine de imkân vermemiştir. Fakat, burada ele alınan antlaşmalarla birlikte yeniden bir ticari hareketliliğin başlayacağı varsayılmış ve görüşmeler neticesinde Ocaklar için farklı gümrük vergisi nispetleri tayin edilmiştir. Cezayir Ocağı ile yapılan antlaşmada bu nispet %5 olarak tayin edilmiştir. Tunus Ocağı ile ilk imzalanan antlaşmanın ikinci maddesinde Tunus'a gelen yahut Tunus'tan ayrılan Venedik bandıralı gemilerin içerisindeki tüccarın da Venedikli olması durumunda bu vergi nispetinin tıpkı Cezayir'de olduğu gibi %5 olacağı, fakat tüccarın Venedikli olmaması durumunda bunun %11 gibi ciddi bir nispete ulaşacağı yazılıdır. Ayrıca 1792 tarihli yeni antlaşmada bu nispet Tunus'la ticaret yapan tüccarın Venedikli olması durumunda %4'e tenzil edilmiş, aksi durumda ise bu nispetin %5 olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Venedik'in yoğun bir biçimde ticaret yaptığı ve yapmayı arzuladığı Trablusgarp ile olan antlaşmada ise, bu nispet ahitnameye de muvafık bir biçimde %3 olarak tayin edilmiştir. Antlaşmaların diğer maddelerinde ise gemi kazaları, esirlerin durumu ve memnu meta gibi meseleler düzenlenmiştir.

Ocakların Venedik Cumhuriyeti ile imzaladığı söz konusu antlaşmalar -Tunus istisna olmak üzere- Venedik Cumhuriyeti'nin nihayetine kadar ufak birtakım tashihatlar dışında bu şekilleri ile cari kalmışlardır. 1784-1792 yılları arasında devam eden ve aşağıda daha detaylı bilgi vereceğim çarpışmaların akabinde imzalanan antlaşma da 1763 antlaşması ile lafzen farklı olsa da içerik itibarıyla büyük ölçüde aynıdır [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, Tunus evrakı, no.2]. Buradaki en önemli fark ise yukarıda ifade edilen gümrük vergisi nispetinde yaşanan %1'lik bir düşüşte ortaya çıkar.

5. Garp Ocakları ile Venedikliler Arasındaki Muharebeler

Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti ile Garp Ocakları arasında korsanlık merkezli olarak ortaya çıkan problemleri ve husumeti nihayete erdirme adına tarafların kendi aralarında da müstakil antlaşmalar yapmalarını teşvik edici adımlar atmıştır. Bundan istenen netice hemen hasıl olmasa da, yukarıda tafsilatı verilen antlaşmalar 1763 sonrasında imzalanacak ve Venedik Cumhuriyeti Ocaklarla sulh tesis edilecektir. Buna rağmen sonraki dönemde Venedik bir kere Trablusgarp Ocağı ile savaş durumuna gelmiş ve bir kere de Tunus Ocağı ile 8 yıl kadar devam edecek bir savaş yapmıştır.

Trablusgarp Ocağı ile antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra 1765 baharından itibaren bu ocağa ait gemiler antlaşmada çizilen deniz sınırını ihlal ederek Adriyatik Denizi'ne girmişler ve burada bir Malta ve bir Avusturya gemisine saldırmışlardır. Korsanların el koymuş olduğu söz konusu Avusturya gemisi Draç Limanı'ndayken Venediklilerce kurtarılacaktır. Ardından Körfez Kaptanı (Capitano del Golfo) beraberindeki gemilerle Adriyatik muhafazasında iken Puglialılara ait bir gemiyi yağmalamakta olan Trablusgarplılara denk gelmiş onlara saldırarak gemilerine el koymuş ve korsanları esir etmiştir. Gemi kaptanı Ahmed Reis ve mürettebatı Zadar'a götürülmüşler; bu esnada bir başka Trablusgarp gemisinin Venedik'e bağlı Korçula Adası'nı yağmaladığı haberi gelmiştir. Haberin Venedik'e ulaşmasının ardından Venedik Senatosu önce konsolosu Giuseppe Ballovich vasıtasıyla bunun taraflar arasında imzalanan antlaşmanın deniz sınırı tayin eden 23. maddesinin ihlali anlamına geldiği gerekçesiyle protesto edecektir [Mocenigo, 2010; Panetta, 1984].

Trablusgarp Beylerbeyi Karamanlı Ali Paşa, bu protesto üzerine, meseleyi çözüme kavuşturmak amacıyla daha önce Venedik'le barış görüşmelerini yürütmüş olan el-Hac Abdurrahman'ı bir kez daha Venedik'e elçi olarak gönderecektir. El-Hac Abdurrahman'ın görüşmeleri devam ederken, Zadar'da tutulan Ahmed Reis, gemisinden kaleye doğru iki top atışı gerçekleştirmiş ve taraflar arasında çatışmalar başlamıştır. Bu çatışma esnasında Ahmed Reis ve 24 kişilik mürettebatı hayatını kaybedecektir [Panetta, 1984].

Bu hadisenin haberi Trablusgarp'a ulaştığında, 1766 Mart'ında Trablusgarp Beylerbeyi Karamanlı Ali Paşa Venedik doçuna hitaben oldukça sert bir mektup kaleme alacaktır;

" ....

Benim dostum, zikr eylemişsiz ki sizin askerinizin aslâ suçu yokdur, suç bizim fırkatemizde olan askerimizindir deyü, bu nasıl sözdür? Bir fırkatenin ne mikdârı olar ki limânınızda yatırken silâh çeküp iki çekdiriden âdem öldüre? Bu şeye kim i'tibar eder? Ve lâkin nümâyân olan suç ve kabâhat bi'l-külliye sizün çekdirilerindür. Nâ-hakk yere fırkatemizin üzerine hücûm idüp evvel ve âhir yirmi beş âdemimizi katl edüp ve başların balta ile kesmek sizün devletinize ve bizim ile mün'akid olan ahd u dostluğunuza düşer mi? Bu misillüsünü bizler sizün ile düşman iken bile vâki' olmadı, şimdi bize dosta düşmana karşu bu misüllü âr eyledinüz. Dutalum bizüm âdemlerimizin üzerlerine âteş-bâr saçduklarında cân havliyle anlar dahi bir iki adem öldürdüler ise, zîrâ cân vermek kolay değildir. Ve bundan mâ'adâ altı gemi ta'yîn eylemişsiz ki korsanlarımızı her ne mahalde bulurlar ise alsunlar. Bir kıt'a geminiz vilayetimizin karşusuna gelüp Felemenk bandırası gösterdi. Kendi gözümüz ile gördük. Bu misillü işler dostluğa ve muhabbete sığar mı? Bir mülâhaza edün. Bu şeyler ma'lûmumuz oldukda bizler dahi korsanlarımıza haber virüp sizün geminizi ahz edüp getirdiler. Gene konsolosunuza redd eyledik. An-karîb tarafınıza varmak üzere deryâda alınan geminiz limânımızda rabt olunup, konsolosunuza teslîm ve hâliyâ eli altundadur. Bu zikr olunan keyfiyyet ma'lûm-ı devletiniz oldukda evvel ve âhar Zadra limanınızda katl eylediğiniz yirmi beş âdemimizin yerine âdemlerinizden yirmi beş âdem katl edersiniz; veyâhûd kan diyyetini beher âdemimize onar bin altun edâ edersiniz. Ne güzel dostluğumuz evvelki gibi ve evvelkiden ziyâde olur. Eğer dem diyyetin vermezseniz sulhumuz fısk olur. Bize bir gün evvel tahrîr idüp i'lâm edesiz. Târîh-i mektûbumuzdan size iki ay altmış gün olmak üzere mühlet ma'lûm-ı devletiniz oldukda …"

[ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, no.10]

Mart 1766 tarihli bu mektubun da gösterdiği üzere Karamanlı Ali Paşa, Ahmed Reis'e isnat edilen suçları kabul etmemekte, Ahmed Reis'in yaptıklarını nefsi müdafaa kapsamında değerlendirip katledilen Trablusgarplıların her birisi için 10.000 altın kan parası talep etmektedir. Ali Paşa'nın "deryâda alınan geminiz" dediği gemi 1766 yılının Ocak ayı başında Trablusgarp'ın üç adet şebek tipi gemisi tarafından içindeki emtia ve mürettebatı ile Navarin'de el konulan *Liberta* isimli gemidir. Bu mektuba cevap gelmemesi üzerine intikam amaçlı olarak Trablusgarplı

korsanlar, bir başka Venedik gemisini içindekileri esir ettikten sonra yakarak batırmış, akabinde ise bir tanesi Modon Limanı'nda, bir tanesi Değirmenlik (Milo) Limanı'nda ve ikisi de Ege sularında hareket hâlinde olan dört adet tüccar gemisine daha el koymuşlardır [Panetta, 1984].

Ali Paşa'nın Venedik'i tehdit etmesi ve Venedik gemilerine yönelik bu tutum üzerine Venedik Senatosu 24 Mayıs 1766 tarihinde kaptan Jacopo Nani idaresindeki donanmayı korsanları yakalamak ve el konulan gemi ve mürettebatını kurtarmak üzere Trablusgarp'a gönderme kararı almıştır. 4 Ağustos'ta Trablus şehri önünde beliren dört firkate ve iki korvetten oluşan donanma şehri bombalamaya hazırlanırken diplomasi fikri galip gelecek ve taraflar arasındaki görüşmelerin akabinde eski antlaşmalara 9 yeni madde ilave etmek suretiyle yeni bir antlaşma yapılacaktır [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, no.11]. Trablusgarp Beylerbeyi Ali Paşa el konulan malları ve mürettebatıyla Venedik gemisini iade etmeyi ve sorumluları cezalandırmayı taahhüt ederek olası bir savaşı önlemiştir [Mocenigo, 2010; Panetta, 1984] .

Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa'nın vefatı sonrasında göreve gelen Mehmet Paşa, adet olan hediyeleri vermediği gerekçesiyle Venedik konsolosu Conte Anastasio Mesala'yı kovmasının ardından, Cezayir'le Venedik Cumhuriyeti arasındaki ipler oldukça gerilmiştir. Ali Paşa, taraflar arasındaki antlaşmayı tanımadığını, şayet Venedik Cumhuriyeti yeni bir antlaşma yapmak istiyorsa dört ay içerisinde tek seferde 50.000 altın, sonraki her yıl için de 10.000 altın yerine 12.000 altın istediğini beyan etmiştir. Bu gelişme üzerine Senato tarafından görevlendirilen Angelo Emo komutasındaki filo Cezayir'e geldiğinde durumun ciddiyetini anlamış ve geri dönmüştür. Ertesi sene 22.000 altınlık hediye ile bir kez daha geldiğinde taraflar savaşmadan aralarındaki problem hallolmuştur [İlter,; Mocenigo, 2010]. Taraflar 1 Safer 1182/17 Haziran 1768 tarihinde eski antlaşmanın şartlarını havi bir antlaşmaya imza koymuşlardır [ASVe., Documenti Algeri, no.60].

İskenderiye'de ticaret için bulunan on sekiz Tunuslu tüccar almış oldukları emtiayı Tunus'a götürmek için kiraladıkları Venedik gemisiyle yola çıktıklarında gemide hıyarcıklı veba baş göstermiş ve on Tunuslu tüccar ve üç Venedikli denizci hayatını kaybetmiştir. Gemi kaptanının geri dönmek istemesi buna mukabil Tunusluların kaptanı zorla Sefakus'a götürmek istemeleri hadiselerin başlangıcı olmuştur. Sefakuslular, gemide veba olduğunu öğrenince geminin limana girmesine müsaade etmemişlerdir. Bunun üzerine gemi Malta'ya doğru hareket etmiş, kale altına geldiğinde ise kaptan bir filika ile karaya çıkarak durumdan Maltalı yetkilileri haberdar etmiştir. Bunun üzerine, Maltalılar hayatta olanların tamamen

çıplak bir biçimde karaya çıkmalarına ve karantina altına alınmalarına müsaade etmiş, fakat gemiyi kaleden açılan ateş sonucunda içindeki emtia ile birlikte batırmıştır. Karantinanın sona ermesi ile memleketlerine dönen Tunuslu tüccar durumu Tunus Beylerbeyi Ali Paşa'ya anlatmış ve Venedikli kaptandan tazminat talebinde bulunmuşlardır. Bu hadise, Tunus Ocağı ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki husumetin başlangıcı olacaktır [Mocenigo, 2010, Panetta, 1987].

Ali Paşa bu haber kendisine ulaşınca Venedik konsolosundan tazminat olarak 40.000 altın talep etmiş, fakat mesele sonuçlanmadan hayatını kaybetmiştir. Ali Paşa'nın vefatının ardından yerine geçen oğlu Hammude Paşa'yı tebrik için 1782 Eylül ayında bir Venedik heyetinin gelmesi ve bu heyetin 15.000 altınlık hediye takdimi Hammude Paşa'yı kızdıracak ve heyet ile birlikte şehirdeki tüm Venedikliler kovmasına neden olacaktır. Ardından Venedik konsoloshanesinin bahçesindeki San Marco Aslanı heykelini de yıktırması Senatoca büyük bir hakaret olarak kabul edilmiş ve Venedik Cumhuriyeti, Haziran 1784'te Tunus'a Angelo Emo kumandasında bir donanmasını gönderme kararı almıştır. Angelo Emo'nun seferine ait detayları 1787 yılında *Giornale Storico del Viaggio in Africa della Veneta Squadra Comandata dall'Eccell. Kavaliere di San Marco il Signor Angelo Emo Capitan' Estraordinaroio delle Navi, Spedita a danni della Reggenza di Tınisi* isimiyle basılan sefer günlüğünden ayrıntılı bir biçimde takip etmek mümkündür.

Donanma evvela Halkülvad önüne gelmiş ve limanın çıkışını kapatarak Marco Cicogna emrindeki bir filo ile Tunus ablukasını başlatmıştır. Angelo Emo, emrindeki gemilerle Sus'a doğru yola çıkmış ve şehri 17 gün boyunca ablukaya alarak zaman zaman bombalamıştır. Kışın gelmesiyle birlikte Emo, emrindeki donanma ile Sicilya'ya çekilmiş, Tunus ablukasını Domenico Duodo idaresindeki bir filoya bırakmıştır. 1785 baharıyla birlikte yeniden harekete geçtiklerinde bu defa içerisinde Halkülvad'in de bulunduğu Tunus sahil şeridi bombalanacaktır. Sene sonunda bu defa Malta'ya çekilen Emo, ertesi baharla birlikte Sefakus'a saldırmış, ardından da Binzert üzerine yürüyerek 7 Ağustos 1786'da orayı da bombalamıştır. Deniz harekâtının yeterli olmadığını düşünen Emo, karadan da harekete geçmek için Senato'dan 10.000 kişilik bir kara kuvveti talep etmişse de Senato bu teklifi kabul etmemiş ve onurlu bir barış yapılması noktasında Emo'ya emir göndermiştir. Emo'nun bu teklifi kabul edilmeyince, Emo daha sonra Tunus'la antlaşmayı da icra edecek olan Tommaso Condulmer'i ablukanın başında bırakarak Adriyatik ve Akdeniz'de korsan avına çıkmıştır.

Fransız İhtilali dolayısıyla Avrupa'da havanın değişmesi Senato'nun bir an önce barış yapma yolunu tercih etmesine neden olacaktır. Emo, her ne kadar De-

niz Genel Valisi (Provveditore Generale da Mar) pozisyonuna atansa da çatışmacı kişiliği ve Hammude Paşa'yı Panetta'nın ifadesi ile "şahsi düşmanı" olarak görüşü dolayısıyla barış görüşmelerinin yapılması işi ona değil, Tommaso Condulmer'e tevdi edilmiştir [Mocenigo, 2010; Panetta, 1987]. Tarafların 27 Ramazan 1206/19 Mayıs 1792 tarihinde imzaladıkları antlaşma metni bir anlamda 1763 antlaşmasının tekrarı niteliğindedir. Venedik Cumhuriyeti bu antlaşma ile savaş tazminatı olarak 40.000 altın ödemeyi kabul etmiştir. Venedik açısından kazanç olarak nitelendirilebilecek tek husus ise yukarıda da ifade edildiği üzere Venedikli tüccarın ödeyeceği gümrük vergisi nispetindeki %1'lik bir düşüştür [ASVe., Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, Tunus evrakı, no.2].

Osmanlı merkezinin ise bu çatışmalar sürecinde, meseleye doğrudan müdahil olmadığı görülmektedir. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti, Garp Ocakları'na yabancı devletlerle antlaşma yapma müsaadesi vermiş, hatta dönem dönem bu hususta onları teşvik bile etmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Osmanlı Devleti yabancı devletlere vermiş olduğu taahhütleri kendi kara suları olarak tanımladığı alan (kale altı) için vermiştir. Bunun dışında Ocaklar enginde yabancı devlet gemileri ile karşılaştıklarında yapıp edecekleri ile ilgili bir düzenleme yapma yoluna gitmemiş, burada yaşanan olaylarla ilgili ne kimseyi sorumlu tutacağını ne de sorumluluk alacağını zımnen de olsa beyan etmiştir. Bir anlamda, Ocakların yapmış olduğu bu antlaşmalar, merkezin kendi yetki alanı olarak tanımladığı alan dışındaki meseleleri de çözüme kavuşturucu nitelikte antlaşmalardır. Bu yüzden Ocakların vermiş oldukları taahhütleri yerine getirmedikleri durumlarda yabancı devletlerle yaşamış oldukları problemler, Ocakların kendi problemleri olarak görülmüş ve çözümleri de kendilerinin üretmeleri beklenmiştir.

Tunus ile Venedik arasındaki muharebe esnasında, Osmanlı Devleti bunu olağan bir mesele olarak görmüş ve Tunus'la olan ilişkisini eskisi gibi sürdürmüştür; bu süreçte de Tunus'a yardıma [BOA, Cevdet-Bahriye, 23/1108, 250/11561], asker mevaciblerini göndermeye [BOA, HAT, 191/9265] ve onların Anadolu kıyılarından asker toplamalarına müsaadeye[BOA, Cevdet-Askeriye, 175/7639] devam etmiştir. Öte yandan, savaşın diğer bir aktörü olan Venedik Cumhuriyeti'nin de Osmanlı nezdindeki diplomatik temsili fasılasız devam etmiş, Venedikli tüccar da Osmanlı sınırları dahilinde ticaret yaparken herhangi bir güçlükle karşılaşmamışlardır. Bununla birlikte merkez, çatışmanın daha da büyümesinden endişe ederek Adriyatik kıyısındaki Osmanlı üslerine, Narda, Ülgün, Bar ve İşkodra kalelerine askerî mühimmat nakletmeyi de ihmal etmemiştir [BOA, Cevdet-Askeriye, 904/38960].

Tunus ile Venedik arasındaki muharebelerin devam ettiği bir dönemde yaşanan bir gelişme, Osmanlı Devleti'nin mevzuya bakışını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Tunuslu Hacı Ali Kaptan, Mora sularında bir Venedik gemisine rast geldiğinde gemiye el koymuş ve içindekileri esir etmiştir. Daha sonra bu gemi yedeğinde olmak suretiyle İzmir'e giden Hacı Ali Kaptan'ın yaptıklarından haberdar olununca, Kaptan Paşa'dan meseleyi soruşturması istenmiştir. Kaptan Paşa yapmış olduğu soruşturmanın sonucunda Tunus Ocağı ile Venedik arasında bir muharebe bulunduğu, Tunuslu Hacı Ali Kaptan'ın da Venedik gemisini "Çuka Adası'nın öte canibinde" yani açık denizde ele geçirdiği bilgisine ulaşmıştır. Her ne kadar hadise bu şekilde cereyan etmiş olsa da Tunuslu Hacı Ali Kaptan İzmir'deyken İzmir konsolos vekili ve sair ecnebi konsoloslar, Venedik gemisinin ve esirlerinin serbest bırakılması için devlete baskı yapmışlardır. Hatta limandaki diğer Venedik gemileri Hacı Ali Kaptan'ın gemisini "ihata" etmişlerdir. Durum merkeze intikal edince de baylos bu gemi ve esirlerin serbest bırakılmamasının ahidnameye aykırı bir durum teşkil edeceğini bildiren bir mektup kaleme alır. Bunun üzerine Reisülküttab tercümana "bu nasıl olabilir? Sizin Tunuslu ile beyninizde şekāvet ve muhârebe kāim olmağla devlet-i aliyye sularından hâric mahallde Tunusluların ahz eylediği esîrleri reddeyle teklîfini devlet-i aliyye Tunusluya niçün itsün? Bu husûs kavâ'id-i düvele uyar şey değildir" diye cevap vermiştir. Devamında ise "mâdem ki Tunuslular ile Venediklü mâbeyninde muhârebe kāimdir, devlet-i aliyye sularından hâric mahallerde ne hâlleri var ise görüp devlet-i aliyye sularında tarafeynden birbirlerine ta'arruz olunmaması" gerektiğinin ifade olunduğu padişaha arz olunmuştur. Dönemin padişahı 3. Selim ise hatt-ı hümayunlarında Tunuslu kaptanın gemisinin o şekilde bırakılmasının geminin Venediklilere teslimi anlamına geleceğini, kendi kara sularında böyle bir şeye müsaade etmeyeceğini beyan etmiştir. Bu yüzden Tunus gemisi limandan çıkıp Osmanlı kara sularını terk edinceye kadar, onu çevreleyen Venedik gemilerinin dümenleri alınmıştır [BOA, HAT, 1387/55131 ve 55138].

6. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kendisine çizmiş olduğu sınırlar içerisinde Garp Ocakları Avrupa devletleri ile siyasi ve diplomatik ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bu ilişkilerin görünür olduğu alanlardan ilki, Ocakların Osmanlı Devleti adına deniz sınırlarında yapmış oldukları muhafaza hizmetinde ve bununla ilintili olarak Osmanlı harplerinde üstlenmiş oldukları rolde tebarüz eder. Özellikle merkez donanmasının Akdeniz'e indiği ve savaş pozisyonu aldığı anlarda, Ocak gemileri, donanmanın önemli bileşenleri olarak hizmet etmişlerdir. Bölgedeki idari yapıda yaşanan de-

ğişiklikler ve buradaki ekonomik gerçeklik dolayısıyla, zaman zaman kendi gemilerini kaybetme korkusu ile savaşlarda aktif rol almaktan imtina etmiş olsalar da, Garp Ocakları'nın yukarıda da gösterildiği gibi, üzerlerine düşen görevi yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. Merkezden kendilerine yazılan emirlerdeki övücü ifadeleri bu bağlamda da değerlendirmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin 4. Murad devrinin sonlarından itibaren müstakil bir alan olarak tanımladığı açık denizde Ocak gemileri ile Venedik gemilerinin karşılaşması beraberinde yeni problemleri getirmiştir. Osmanlı Devleti, kale altı olarak nitelendirdiği kendi kara sularında Venediklilere tam koruma sağlarken, bu alanın ötesindeki karşılaşmalar noktasında sorumluluk almayacağını beyan etmiştir. Bunun neticesinde Garp Ocakları korsanları kendilerine daha rahat hareket etme imkânı bulmuşlardır. Buna mukabil Venedik Cumhuriyeti çağdaşı birçok devletin aksine Ocaklarla müstakil antlaşmalar yapmayı tercih etmemiş ve bunu Osmanlı Devleti'ni de karşısına almadan korsanlarla kendi imkânları ile mücadele edebileceği yeni bir fırsat alanı olarak değerlendirmiştir. Fakat, alınan onca tedbire rağmen buradaki yoğun ve masraflı mücadelenin sürdürülemeyecek hâle gelişi, Venedik Cumhuriyeti'nin 1763 ve 1764 yıllarında Ocaklarla müstakil antlaşmalar yapması ve onlara hediye adı altında senevi haraç ödemesinde bulunmayı kabul etmesi sonucunu doğuracaktır. Bu anlar, Garp Ocakları'nın diplomasiyi etkin bir biçimde kullandıkları anlar olarak tezahür eder.

Öte yandan bu antlaşmaların imzalanması ve Garp Ocakları'nın Osmanlı ahidnamelerinin ötesinde kendi ad ve hesaplarına taahhütlerde bulunmaları yeni bir sorumluluk alanının daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim buradaki sorumlulukların yerine getirilmemesi, verilen sözlerin hilafına işler yapılması yahut kendiliğinden gelişen birtakım hadiseler, zaman zaman Garp Ocakları'nı Venedik Cumhuriyeti ile savaşacak noktaya taşımıştır. Yukarıda detaylandırmaya gayret ettiğim meselelerin diplomasi yoluyla çözülemediği anlarda taraflar savaşmışlarsa da meseleler uzun vadede diplomasi yolu ile çözülmüştür. Osmanlı Devleti ise bu anları doğrudan müdahil olmadan dikkatli bir gözle yakından takip etmiş, Garp Ocakları'nın mağdur olacakları bir durumun oluşmasına müsaade etmeden, kendi çizdiği sınırlara riayet ederek kurulmasında çok belirleyici olduğu statükonun devamını temin etmiştir.

Kaynakça / References

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

ADVNDVE. d. 910.

ADVNSDVE. d. 13/1.

ADVNSMHM, d. 3, 7, 11, 12, 120, 125, 126.

MAD, d. 6771.

Cevdet-Askeriye, 175/7639, 904/38960.

Cevdet-Bahriye, 23/1108, 250/11561.

DBŞM. d. 181.

HAT, 191/9265, 1387/55131, 1387/55138.

Archivio di Stato di Venezia (ASVe)

Commemoriali**,** r. 32.

Documenti Algeri, no: 60.

Documenti Egiziani, Tunisini, Tripolitani, 2, 5, 6, 10, 11.

Documenti Turchi, 1086, 1145, 1236.

Ana Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi*, yay. haz. F. Çetin Derin, İstanbul, 2008.

Distinti Ragguagli delle Fortezze, prese nel Regno della Morea, sotto il Comando dell'eccelentissimo kavalier procurator Capitan General Franscesco Morosini nella sedia di Papa Innocentio Odescalchi Undecimo, Biblioteca Querini Stampalia, CL. 4, cod. 93.

Giornale Storico del Viaggio in Africa della Veneta Squadra Comandata dall'Eccell. Kavaliere di San Marco il Signor Angelo Emo Capitan'Estraordinaroio delle Navi, Spedita a danni della Reggenza di Tınisi, Venezia, 1787.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara, 1998.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (2012). *Zeyl-i Fezleke*, haz. Merve Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (2018). *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları.

Araştırma – İnceleme Eserleri

Acıpınar, M . (2016). "Kriz ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, *1*, 177–197.

Bostan. İ. (1994). "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *14*, 59–86.

Bostan, İ. (2004) "Kadırga'dan Kalyon'a: 17. Yüzyılı İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, *24*, 65–86.

Bostan, İ. (2007-I). "Pertev Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 235–236.

Bostan, İ. (2007-II). "Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 297-316.

Cappovin G. (1942). Tripoli e Venezia nel Secolo XVIII, A. Airoldi Editore, Verbania.

Ertaş, M. Y. (2018). *Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 2. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul.

Grammont, H. D. De. (1887). *Histoire d'Alger sous la Domination Turque.* Ernest Laroux Editeur, Paris.

Gülsoy, E. (2004). *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, TATAV: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul.

İlter, A. S. (1937). *Şimali Afrika'da Türkler*, 2 c., İstanbul.

Lane, F. C. (1973). *Venice: A Maritime Republic*, the Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

Mantran, Robert. (1984) "Le Statut de l'Agerie, de la Tunisie et de la Tripolitaine dans l'Empire Ottoman", *L'Empire Ottoman du XVIe au XVIIIe siecle* içinde, ed. Robert Mantran. Londra. s. 3-14; *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 221-232.

Mocenigo, M. N. (2010) *Storia della Marina Veneziana da Lepanto alla Caduta della Serenissima*, III° Edizione, Filippi Editore, Venezia.

Oral, Ö. (2017). "Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir - Venedik Antlaşması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, *6*(2), 103–130.

Oral, Ö. (2019). "Pasarofça Antlaşmasında Korsanlık Meselesinin Ele Alınışı ve Deniz Sınırı Uygulamaları", *Harp ve Sulh: 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, s.151-168 .

Panetta, R. (1984). *Il Tramonto della Mezzaluna: Pirati e Corsari Turchi e Barbareschi nel Mare Nostrum XVII, XVIII, XIX Secolo*, Ugo Mursia Editore, Milano.

Raymond, Andre (1989). "Les Provinces Arabes (XVIe siecle-XVIIIe siecle)", *Histoire de l'Empire Ottoman* içinde, ed. Robert Mantran, Paris, s. 341-420. "Arap Eyaletleri (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, İş Bankası Yay. 4. Bsk. İstanbul, 2019, s. 421-517.

Setton, K. M. (1991). *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia.

Shuval, T. (2000). "Cezayir-i Garp: Bringing Algeria back into Ottoman History", *New Perspectives on Turkey*, *22*, 85–114.

Tenenti, A. (1967). *Piracy and the Decline of the Venice, 1580-1615*, trans. Janet and Brian Pullan, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

7. BÖLÜM / CHAPTER 7

EGE VE DOĞU AKDENİZ'DE STATÜKONUN KORUNMASI: OSMANLI DEVLETİ, YUNANİSTAN VE BÜYÜK GÜÇLER (1864-1909)

PRESERVING THE STATUS QUO IN THE AEGEAN SEA AND THE EASTERN MEDITERRANEAN: OTTOMAN STATE, GREECE, AND THE GREAT POWERS (1864–1909)

Metin ÜNVER*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: munver@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.09

ÖZ

Doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birleştiren kıtaları ve ülkeleri buluşturan Akdeniz'in doğusu ve onun bir uzantısı olarak Ege (Adalar) Denizi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek büyüyen bir uluslararası rekabet ve mücadele alanı olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla stratejik önemi daha da artan bölgede Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş toprakların bir bölümü büyük güçlerin işgaline uğramış, bir bölümünün işgaline yönelik ise uzun vadeli bir mücadele ve çatışma yaşanmıştır. Söz konusu rekabet kuzeyde Çanakkale Boğazı ve İstanbul üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu şartlar altında denizci devletlere jeopolitik ve jeostratejik bakımdan oldukça büyük avantajlar sunan bölgedeki Osmanlı adaları da rekabetin bir parçası hâline gelmiştir. Değişen dengeler ve giderek şiddetlenen mücadele ortamı bölgedeki varlığını ve geleceğini koruyabilmek için Osmanlı Devleti'nin etkili ve çok yönlü politikalar geliştirmesini gerektirmiştir. Bu politikaların temel amacı statükonun korunmasıdır. 1878 Berlin Antlaşması sonrasında şekillenen statükonun korunması sadece Osmanlı Devleti'nin değil, başta İngiltere olmak üzere diğer bazı büyük güçlerin de arzu ettikleri bir konuydu. Böylece devletler arasında olası fiili bir çatışmanın önüne geçilebilirdi. Bu arada Osmanlı Devleti Mısır ve Tunus'un işgallerini hiçbir şekilde kabullenmeyecek, özellikle İngilizleri Mısır'dan çıkartmak için yoğun bir diplomatik mücadeleye girişecektir. Bu bakımdan statükonun korunması her bir devlet için farklı bir anlam içeriyordu. Örneğin İngiltere için başka bir devletin bölgeye yerleşmesinin önlenmesi, İtalya için Trablusgarp'ın mümkün olduğunda Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalması, Osmanlı Devleti için ise 1878'deki sınırların korunması anlamına geliyordu. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin diplomasi dışında statükonun korunmasını sağlayacak başka bir enstrümanı olduğu söylenemez. Dolayısıyla diğer güçlerin bu yöndeki tutumları değiştiğinde statükonun korunması pek mümkün olamayacaktı. Mevcut ekonomik ve askerî koşullar içinde daha iyi bir seçeneğe de sahip değildi. Bu nedenle Doğu Akdeniz'de devletler arası güç ilişkilerini dikkate alan bir politika izlerken, daha rahat olduğu Ege Denizi'nde mutlak egemenliğine aykırı gördüğü her türlü gelişmeyi kararlı bir politika ile etkisiz kılmaya dikkat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz, Ege adaları, İngiltere, Büyük Güçler, Yunanistan, statüko.

ABSTRACT

Bridging continents and countries, the Mediterranean connects east and west, north and south. The Eastern Mediterranean and the Aegean Sea (Aegean Archipelago) as an extension of it have been a growing area of international competition and struggle since the second half of the nineteenth century. In the region, whose strategic importance was further increased with the opening of the Suez Canal, part of the vast territory ruled by the Ottoman state was invaded by the great powers, and there were a long-term struggle and conflict for the occupation of other parts of it, namely the Dardanelles Strait and Istanbul in the North. Under these circumstances, the Ottoman islands in the region, which offered significant geopolitical and geostrategic advantages to the seafaring states, also became part of the competition. Changing balances and an environment with increasingly violent struggle required the Ottoman state to develop effective and multifaceted policies to protect its presence and future in the region and maintain the status quo. This preservation, which took shape after the Treaty of Berlin (1878), was a

matter desired not only by the Ottoman state but also by some other great powers, especially Britain; in this way, a possible de facto conflict between the states could be prevented. In the meantime, the Ottoman state was not to accept the invasions of Egypt and Tunisia under any circumstances and conducted an intense diplomatic struggle to get the British out of Egypt. In this regard, maintaining the status quo had a different meaning for each state: for Britain, it was to prevent another state from settling in the region; for Italy, it was to keep Tripoli under the rule of the Ottoman state when possible; and for the Ottoman state, it was the protection of the borders drawn in 1878. It should be mentioned that the Ottoman state did not have any instrument other than diplomacy to ensure the preservation of the status quo. Therefore, the status quo would be unlikely to be maintained when the attitudes of other powers changed. The Ottoman state did not have a better option in its current economic and military conditions; for this reason, while pursuing a policy that considered interstate power relations in the Eastern Mediterranean, it paid attention to neutralizing any developments that it considered contrary to its absolute sovereignty in the Aegean Sea, where it was more comfortable, with a decisive policy.

Keywords: Ottoman State, Eastern Mediterranean, Aegean Islands, Great Powers, Britain, Greece, Status Quo

Extended Abstract

Napoleon's attempt to invade Egypt in the nineteenth century was, in a way, the first sign that the Eastern Mediterranean would soon be the subject of a major international struggle. During this period, the Ottoman state was the sole ruler of all the lands surrounding the Eastern Mediterranean, and it largely maintained this position until the last quarter of the century. After the transfer of Cyprus to Britain and even after the occupation of Egypt by Britain, the Ottoman state had considerable lands under its rule in the Eastern Mediterranean. The increasing international competition was the greatest threat to the Ottoman presence in the region; by accurately considering both the structure of this growing threat and the dimensions of international competition, the Ottoman state developed various policies against it. The main purpose was to maintain the status quo in the region. The Treaty of Berlin (1878) was an important turning point in this respect. The Ottoman state, which had largely lost territory in its war against Russia, developed a new defense-oriented strategy by resorting to a wide-ranging set of security measures in the face of the possibility of rapid disintegration and division. In this respect, a comprehensive assessment was performed to strengthen the defense in the Eastern Mediterranean and in the Aegean Sea, and various measures were implemented. The defense lines on the Mediterranean islands, which had been the most important basis of Ottoman policy in the region for hundreds of years, were reviewed, and a comprehensive assessment was made regarding the security of the Straits and Istanbul, which were the most important elements of the Ottoman Empire's Eastern Mediterranean strategy. Initially, this new defense strategy attributed importance to the navy; however, it may have later seemed unsustainable, and a land-based strategy gained importance over time. Certainly, the maintenance of the status quo by the Ottoman state regarding the protection of its lands in the Eastern Mediterranean was not their prerogative: the Great Powers, whose influence was growing in the region, must have had a similar agenda.

Britain ceded the Seven Islands to Greece in 1864; the move was considered by Greece as an endorsement of its irredentist policies, and with increasing courage, the irredentist activities of Greece against the Ottoman state gained momentum. For the Greeks, occupying the Ottoman territory which had been inhabited by Ottoman Greeks—whom they had considered of the same race since the day of independence—was a domestic policy rather than a foreign one. Greek irredentism, which effectively focused on Crete and manifested itself mostly as spreading propaganda and gaining influence in other regions, was an effective tool on cru-

cial issues such as national identity building, eliminating various divisions in the country's politics, and integrating dissidents into the system. Greece, which was tolerated by the international public opinion of the period and whose unlawful acts were ignored by the Great Powers, expanded its borders by invading the lands of the Ottoman state and was able to achieve its irredentist goals because of wars in which even it was not a de facto party. A notable exception to this (at least until 1913) was the Island of Crete. Taking control of the island, which Greece wanted to add to its borders from the foundation stage, was not as easy as other territorial gains from the Ottoman Empire. The underlying reason for this should be sought in the geopolitical position of the island. From a broader perspective, international competition and struggle in the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea had intensified since the second half of the nineteenth century, which was an important factor in not allowing such a major change. The Island of Crete, which was attached to the Ottoman Empire, was considered an ideal situation for almost all parties.

Similarly, Britain, which did not want any other power to settle in the Eastern Mediterranean, soon adopted its policy of maintaining the status quo in the region to other states. In this regard, a change in the status quo—both in the east of the Mediterranean Sea and in the Aegean Sea—was an issue that both the Ottoman state and Britain opposed. Although the meaning of maintaining the status quo was different for these two states, they met along the same lines to the point that the islands and other territories under the rule of the Ottoman state, especially Crete, were not to fall into the hands of another state. Besides, the Ottoman state, based on borders established by the Treaty of Berlin (1878), did not to accept the invasions of Egypt and Tunisia under any circumstances and struggled intensively to get the British out of Egypt. Since the preservation of the Ottoman state's presence in the Eastern Mediterranean depends mainly on the continuation of competition and conflict between the great powers, some new alliances formed at the turn of the twentieth century made the continuation of the status quo reached in 1878 impossible to maintain.

The situation around the Aegean Sea (Aegean Archipelago) was slightly different. As a result of the borders drawn in 1832, the Ottoman rule continued in a critical part of the islands. In the face of Greece's policy of disrupting the stability and order in the region and acquiring many islands from them, the Ottoman Empire closely followed the developments and prevented a situation that could question its sovereignty in the region by taking firm steps in every matter and consolidating its dominance. By maintaining an uncompromising policy toward Greece, every possibility of war was taken into consideration; thus, at the end of the war, the

Ottoman Empire came out victorious. As a result, it pursued a more effective and decisive policy in the Aegean Sea than in the Eastern Mediterranean, and while observing the international balances, it did not hesitate to take the necessary steps at the appropriate time. The most problematic issue in terms of preserving its presence in both the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea was that the role and importance of the navy in the defense strategy mentioned above was appreciated too late. Despite various warnings, this issue was only emphasized in the beginning of the twentieth century, but sufficient progress could not be made in this regard. This forced the Ottoman state to accept the changing attitudes of other powers regarding the maintenance of the status quo.

1. Giriş

Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa gibi bölgeye 19. yüzyılın başlarından itibaren yerleşmeye çalışan devletlerden farklı olarak yüzlerce yıldır Akdeniz ve bu denizin kuzey yönünde bir uzantısı olan Ege (Adalar Denizi) üzerinde siyasi, hukuki ve askerî egemenliğe sahipti. Çanakkale Boğazı'ndan Girit Adası ve biraz daha güney doğuda Kıbrıs Adası'na kadar yüzlerce ada ve Doğu Akdeniz'i çevreleyen kilometrelerce uzunlukta kıyı şeridi ve art alanı elinde tutuyordu. Osmanlı Devleti'nin özellikle Ege Denizi'ndeki hâkimiyetinde, dolayısıyla bölgenin statüsünde, Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası bazı kısmi değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, oldukça gerçekçi davrandığı ve antlaşmalarda çerçevesi tam olarak belirlenmiş (Kurumahmut, 1998, s. 36) olan bu değişiklikten sonra dahi Doğu Akdeniz'de oldukça geniş bir alanı elinde tutmaya devam etmiştir. Bu süreçte, Yunanistan'a bırakılmış olan adaların isimleri tek tek sayılarak, protokollerde belirtilmiş, bunun dışında 39 derece kuzey enleminin kuzeyinde ve 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalarda kesin olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliği devam etmiştir. Coğrafi konumları itibarıyla bilhassa Ege Denizi'nin en güneyinde yer alan Osmanlı adaları, bu dönemde deniz trafiğinin kontrolü, birer gözlem ve ikmal istasyonu olarak sunacağı imkânları göz önünde bulunduran güçlü donanmaya sahip devletlerin rekabetine konu olmuştur. Bu bakımdan, Ege Denizi jeopolitik açıdan dönemin Doğu Akdeniz denkleminde önemli bir yere sahipti. Rodos, Kıbrıs ve Girit başta olmak üzere bölgedeki adalar yüzlerce yıldır Doğu Akdeniz hâkimiyetinde önemli avantajlar sağlamaktaydılar. Bu denklemin en kuzeyinde ise Çanakkale veya Osmanlı Devleti'nin adlandırması ile Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı yer alıyordu. Çanakkale Boğazı yalnızca askerî strateji bakımından değil, aynı zamanda kuzey-güney yönlü ticari aktivitenin kilit noktası olması bakımından da önemliydi. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e açılan kapısı olarak, başken İstanbul ile Akdeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan bir jeo-stratejik konuma sahipti. Ege'nin kuzeyinde, boğazın girişine dağılmış adalar ise boğazların güvenliği ve savunmasında önemli bileşenlerdi.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki topraklarının önemli bir bölümü, bu çalışmaya konu olan dönemde idari olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin sınırları içinde yer alıyordu. Bu idari yapıya belli dönemlerde dahil edilmiş olsa da çoğu zaman Kıbrıs ayrı bir idari birim olarak yönetilmiştir. Her zaman müstakil olarak idare edilen Girit ise bölgedeki Osmanlı varlığı için değerli bir konuma sahiptir. Nasıl ki Saruhan, Menteşe ve Boğazönü adalar grubu Batı Anadolu kıyıları ve Boğazların güvenliği için vazgeçilmez birer dayanak noktası iseler, Girit de Osmanlı askerî stratejisinde Osmanlı Afrika'sı ve Hicaz'ın savunması için kritik

bir mevkiiydi. Cezayir'in ve Tunus'un Fransa tarafından işgal edilmesini önleyemeyen Osmanlı Devleti 1835'ten itibaren Trablusgarp'taki varlığını güçlendirerek, hâkimiyetini yirminci yüzyıla taşıyabilmiştir. Dolayısıyla Trablusgarp Vilayeti Osmanlı Devleti'nin Akdeniz kıyılarında fiilen kontrol ettiği en uzak bölge olarak sadece Kuzey Afrika için değil, artalanı bakımından Afrika'nın iç bölgeleriyle sağladığı irtibat nedeniyle de önemliydi (Çaycı, 1995).

Bağımsızlık sonrası Yunanistan Osmanlı Devleti topraklarını bir yayılma alanı olarak görmüş ve öncelikle Rumeli, Osmanlı adaları ve Batı Anadolu sahillerini içine alan bir hedef belirlemiştir. Yunanistan bahsi geçen coğrafi bölgeleri belirlerken, ırktaş kabul ettiği Osmanlı tebaası Rumların nüfus yoğunluğunu dikkate almıştır. Yunanistan'ın söz konusu tutumunu en iyi *irredantizm* kavramı karşılamaktadır.

Yunan irredantizmi uzun seneler birtakım çete faaliyetlerine bel bağlamıştır (Özkan, 2016, 128-130, 193-194). Bağımsızlıktan sonraki uzun seneler siyasi ve ekonomik istikrar sağlayamamış olan Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne yönelik amaçlarını açıktan gerçekleştirecek askerî güce ve diplomatik yeterliliğe sahip değildi. Zaten bağımsızlığını da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak müdahalesine borçluydu (Örenç, 2009a). Aslında bu müdahale ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın gerek iç işleri gerekse dış işlerinin gidişatının söz konusu üç devletin etkisi altında şekilleneceği bir süreci de başlatıyordu (Kofos, 1975, s. 26; Andreopoulos, 1981, s. 950). Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nden 19. yüzyıl boyunca çeşitli defalar toprak elde etmeye muvaffak olmuşsa da bu kazançlarının hiçbiri doğrudan elde ettiği bir askerî başarının sonucu değildir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin üçüncü devletlerle gerçekleştirdiği birtakım mücadelelerin getirdiği şartlar ve karışık ortam içinde, dönemin büyük güçlerinin desteğiyle ve uluslararası konjonktürden yararlanılarak elde edilmiş *kazançlardır.* Bu bakımdan üç garantör devletin mümkünse desteği, aksi hâlde aralarındaki rekabet Yunanistan tarafından avantaja çevrilmiştir (Psomiades 1976, s. 147-148).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunanistan'ın zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı Ege'de fiilen harekete geçme teşebbüsleri İngiltere ve Fransa tarafından askerî müdahalelerle önlenmiştir. Ege'de güttüğü birtakım amaçlara yönelik kendi politikasını hayata geçirebilecek yeterli askerî ve ekonomik güce sahip olmayan Yunanistan dönemin büyük güçlerinin çizdiği sınırların dışına çıkamamıştır. Yunanistan'ın bölgedeki hassas dengeleri bozacak en küçük bir hamlesi

bahsi geçen devletleri harekete geçirmiştir*. Öte yandan, coğrafi konumu ve biraz önce sayılan yetersizlikleri nedeniyle Yunanistan bu dönemde Doğu Akdeniz'de hiçbir varlık gösterememiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İngiltere, Fransa, Rusya ve sonraları Almanya ve İtalya çeşitli ticari ve askerî çıkarlar kapsamında Doğu Akdeniz'e yönelik politikalar üreterek, etkinlik alanı elde etmeye çalışmıştır.

İrredantizm bir devletin kendi hukuki sınırları dışında, başka bir devletin çatısı altında yaşayan ırkdaşlarıyla fiilen bütünleşmesini hedefleyen milliyetçi politika olup, komşu ülkede ırkdaşların azınlık hâlinde yaşadığı bölgenin işgal edilmesi bu politikanın nihai hedefidir (Kornprobst, 2009, s. 9; Ambrosio, 2001, s. 17-18). Amaç ülkenin hukuki sınırları ile etnik sınırı arasında bütünlük sağlamaktır. Diğer taraftan, yalnızca üzerinde birtakım siyasi haklar iddia edebileceği aynı etnisiteden bir grubun, komşu ülkenin topraklarında yaşamakta olması herhangi bir ülke hükûmetinin irredantist politika takip ettiğinden bahsetmek için yeterli değildir. Bunun yanında, ilgili ülkenin bu yönde bir ideolojiye sahip olması gerekir. *Ethno-territorial* milliyetçilik olarak adlandırılan bu ideolojinin şiddetini anlamak için ideolojiyi güden devletin takip ettiği politikaya bakılır**.

Uluslararası toplum tarafından ortaya konulacak müsamaha, bir devletin irredantist projelerinin başarıyla sonuçlanmasında çok önemli bir etkendir. Günümüzde, dünya politikasında söz sahibi ülkelerin bir devletin hukuka aykırı bir şekilde işgallerle sınırlarını genişletmesi karşısında uygulayacakları yaptırım, işgalci devletin nihai aşamadaki başarısı için belirleyici olmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, işgal yoluyla toprak kazanmak, bir hukuksuzluk olarak görülmediğinden, günümüzün uluslararası müsamaha değişkeni yerine 19. yüzyıl için, siyasi ortamın uygunluğunu ikame etmek daha doğru bir yaklaşım olur. Öte yandan, spesifik bir bölgeyle çıkar ilişkisi bulunan dönemin büyük devletlerinin irredantist devletin toprak genişletme siyaseti karşısındaki tavırlarının, söz konusu irredantist faaliyetlerin şiddeti üzerinde yapacağı etkiyi de not etmek 19. yüzyıl siyasi tarihi için gereklidir.

---

* Bu üç devlet, 1830-1914 yılları arasında, çeşitli siyasi, idari ve ekonomik sebeplerle birlikte veya kimi zaman Almanya, Avusturya, İtalya gibi diğer bazı devletleri de içine alan gruplar hâlinde Yunanistan'a 11 defa fiili müdahalede bulunmuşlardır (Psomas, 1978, s. 111-114). Bunun ilk örneğini, Kırım Savaşı sırasında Pire Limanı'nın İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilerek, Yunanistan'ın Rusya yanında, Osmanlı Devleti aleyhinde savaşa girmesinin engellenmesi oluşturur. Mayıs 1854'te başlayan Pire Limanı işgali Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Şubat 1857'de sona ermiştir (Loules, 1993, s.1223).

** Sadece söylemde kalan bir politik tavır içindeki ethno- territorial milliyetçiliğin seviyesi, ortanın altı olarak değerlendirilmektedir. Fiili materyal desteğin sağlanması doğrudan askerî müdahaleye oranla daha düşük bir ethno-territorial milliyetçiliğe işaret etmektedir (Ambrosio, 2001, s. XIX).

İrredantist çatışmaların başlaması konunun resmi ağızdan ilan edilmiş olmasına ihtiyaç duyar. Topraklarını genişletmeyi amaçlayan devletin bir görevlisi, resmi bir beyanatında, diğer devlete ait toprakların bir kısmını veya tamamını ele geçirmek istediğini belirtmelidir. Söz konusu topraklara talip devletin iddiasının temelini, buraların kendi milliyetinden kişilerce iskân edildiği ve/veya ana vatanının eski bir parçası olduğu görüşü meydana getirmektedir (Kornprobst, 2008, s. 237-238). Yunanistan'da yeni devletin irredantist hedefleri ilk defa, seçimlerden galip çıkmış İoannis Kolettis tarafından 1844'te yapılan bir konuşmada dile getirilmiştir (Hatipoğlu, 1988, s. 31; Loules, 1993, s. 1218; Kömürcü, 2006, s. 68). Buna göre sınırları itibarıyla mevcut Yunan Krallığı asıl Yunanistan'ın çok küçük bir parçasını oluşturmaktaydı ve Osmanlı Devleti dahilindeki birçok şehir ismi zikredilerek nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsun Yunan ırkına mensup herkesin Yunanlı olduğu ileri sürülmüştü. Dolayısıyla *Megali İdea* olarak bilinen Yunan irredantismi, Yanya'dan, Selanik, Serez, Edirne, *Konstantinopolis*, Trabzon, Girit ve Sisam'ı içine alan geniş bir coğrafi sahaya yönelikti. Hedefinde ise Osmanlı Rumlarının *kurtarılması* vardı. Dikkat edilirse, bu tanımlamada *milliyet* vurgu yapılan tek unsurdur. Burada *öteki* yaratma anlayışı dahilinde Osmanlı Devleti'ni karşısına alan ve kendini bu karşıtlıkla tanımlayan bir yaklaşım söz konusudur*.

Yunanistan'ın bu dönemdeki siyasi, ekonomik, askerî yetersizliği ve coğrafya faktörü düşünüldüğünde Yunan *ethno- territorial* milliyetçiliğinin, sayılan bölgelerin tamamında aynı anda ve aynı seviyede faaliyet göstermesi olası değildi (Kofos, 1975, s. 33-39). Bu bakımdan, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra Yunanistan en çok Osmanlı Devleti'ne ait Girit, Teselya, Epir ve Makedonya üzerine yoğunlaşmış ve oralarda faaliyet göstermiştir.

Bağımsızlık sonrası çok değişik bölgelerden Yunanistan'a göç etmiş unsurlar arasında ilk dönemde ciddi bazı ayrılıklar bulunuyordu (Koliopoulos ve Veremis, 2010, s. 29). Büyük güçler, birleştirici ve bütünleştirici bir müesseseye çok ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle, gerekte ise kontrollerini devam ettirmek amacıyla yeni kurulan Yunanistan'a hükümdarlık kurumunu empoze ettiler. Kraliyet, sosyal doku içinde birleştirici bir kontrol unsuru olarak tek başına yer edinemeyeceğinden, beraberinde bölgesel güç gruplarını dağıtmak üzere merkezileşmiş bir bürokratik mekanizma da ithal edilmişti. Batılı yeni müesseseler karşısında kendi geleceklerini garanti altına almak isteyen, ancak mutlak bir şekilde yok edilme tehlikesinden dolayı devlete karşı çıkamayan *oligarşik gruplar*, sisteme barışçıl bir şekilde entegre

* Bu yaklaşım Yunanlıların siyasi ve ideolojik gereksinimleri doğrultusunda bir Türk imajı yaratmaları şeklinde gelişmiş olup, yolsuzluk, baskı ve geri kalmışlık bu imajın en önemli bileşenlerini meydana getirmiştir. Etkileri günümüzde de görülmeye devam eden bu bakış açısı için bkz. (Koliopoulos ve Veremis, 2002, s. 259- 262).

olurken, bir yandan da nüfuzlarının devamını sağlamak gayesiyle, büyümekte olan bürokratik yapıya sızarak onu kontrol etmeyi denediler. Yunanistan'da *millet* ve söz konusu konseptin, irredantism yoluyla elde ettiği öncelikli önemin sadece bu çerçevede anlaşılabileceğine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Rumların kurtarılması hayali bir millî Yunan devleti yaratılmasıyla gerçekleşebilirdi. Fakat teoride devletin kurumsal olarak bu dönemde Yunanistan'da çoğunluk nazarında iyi karşılandığını söylemek güçtür. Özellikle köylüler ve şehirli fakir halk için devlet ağır vergiler, baskı, işsizlik, yozlaşmışlık, adam kayırma ve himayeciliğin meşrulaştırıldığı bir yapıydı (Psomas, 1978, s. 45, 78). George Andreopoulos bu durumu paradoksal bulmaktadır. Zira toplumun büyük bölümü tarafından güven duyulmayan devletin kendisi millî devlet inşasına yönelik bir politika üretmeliydi. Millî bir devlet ve onun birleştirici politikası olarak ortaya koyacağı somut program kısa vadede sosyal tansiyon ve çatışmayı düşürmek için kullanılabilirdi ancak uzun vadede garantör devletler olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın pozisyonlarını bozabilirdi. İrredantist amaçların başarısızlığı statükonun meşruluğunun sorgulanmasına yol açabilir, bu arada idari mekanizmanın sürekli-lik arz eden yetersizliği dış siyasi hedeflere yönelmeden önce gerekli ıslahatların yapılmasını gündeme getirebilirdi (Andreopoulos, 1981, s. 951-953). Dolayısıyla irredantist bir tavır aslında bir taraftan yeni sistemde eski ayrıcalık ve konumlarını devam ettirmeyi hedefleyen çevrelerin işini kolaylaştırmakta, hatta yeni devletin sınırlarına göç eden ve zaman içinde siyasilerce önemi kabul edilen bazı grupların, sistemle çatışmadan topluma entegre olmalarını sağlamakta*, diğer taraftan ise seçmenleri ile iletişim kurmak isteyen siyasi partiler tarafından bir araç, ortak bir dil ve ülkü olarak görülmekteydi.

Yunanistan'ın kuruluş sürecinde dışarıdan gelen grupların ülkeye entegrasyonunda irredantism hem bir araç hem de bir amaç olmuş, diğer taraftan Osmanlı-Yunan siyasi ilişkilerinde her zaman gündemdeki yerini koruyacak bir sorun doğurmuştur. Ülkeyi idare edenler, ihtiyaç duyulan kalkınmayı gerçekleştirecek adımları atamamakta, kitlelerin hislerini manipüle ederek, ortaya çıkan ideolojik kopukluğu irredantist söylemler vasıtasıyla onarmaya çalışmaktaydılar (Andreopoulos, 1981, s. 958; Loules, 1993, s. 1224). Milliyetçiliğin Balkan devletlerinin iç ve dış politikalarındaki yerini inceleyen bir çalışmaya göre, "sadece Yunanistan'da değil 1880-1920 arasındaki dönemde Bulgaristan ve Sırbistan'da da komşu ülkelerde soydaşların yaşadığı bölgelerin ülke sınırlarına dahil edilmesini savunan grup devlete bağımlı şehirliler ve askerler olmakla", bu ülkelerde çoğunluğu teşkil eden "köylülerin irredantisme destekleri sınırlı kalmıştır"; milliyetçiliği kullanışlı

* 1844 yılındaki konuşmasında Kolattis'in Megali Idea'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların kurtarılması misyonu yüklenmesine ek olarak Yunanistan'da bulunan değişik grupların sisteme entegrasyonunda önemli bir rol verilmekteydi (Şenışık, 2007, s. 76).

bir siyaset aracı olarak gören devlet adamları, ülke sınırlarının genişletilmesini meşrulaştırmak için bu araçtan istifade etmişlerdir (Farrar, 2003, s. 262, 272-275).

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşayan Rumların "kurtarılması" için atılacak adımlar konusunda Yunanistan'da bir fikir birliği yoktu. Konu hakkındaki yaklaşımları üç grupta toplanabilir: Birinci grup, öncelikle Yunanistan'ın iç işlerinin yoluna koyulmasını takiben bir *özgürlük* savaşına girişilmesi görüşünü savunuyordu. Bu grupta yer alanlar, hedefler ile ekonomik ve askerî gücün uyum içinde olmadığına dikkat çekmişlerdir. İkinci grup, irredantismi savunanlardan meydana geliyordu. Bunlara göre, ülke içi meselelerin çözümü, sınırları yarım bırakılmış devletin öncelikle topraklarını genişleterek, millî sınırlarla milletin sınırları arasında uyum sağlanmadan mümkün değildi. Son grupta ise her iki konunun eş güdümlü olarak yürütülebileceğini savunanlar yer alıyordu (Psomas, 1978, s. 81).

Her ne şekilde olursa olsun, Yunanistan'ın yeni topraklar elde ederek büyümesi, 19. yüzyıl boyunca öncelikle aleyhinde genişlediği Osmanlı Devleti olmak üzere bölgeye yönelik çıkar politikaları olan büyük devletleri ve özellikle de İngiltere'yi harekete geçirecektir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Akdeniz'deki sorun merkezleri üzerinden bölgedeki hâkimiyet mücadelesi incelendiğinde, İngiltere'nin Yunan irredantismi karşısında bölgeye yönelik kendi siyasetini geliştiren ve kabul ettiren önemli bir aktör olduğu görülmüştür (Holland ve Markides, 2008; Koliopoulos ve Veremis, 2002, s. 278). Osmanlı Devleti de Yunanistan'ın bu yayılmacı tavrına uzun süre karşı koyarak, bölgedeki egemenliğini korumak için mücadele etmiştir.

2. 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Doğu Akdeniz ve Ege'de Değişen Dengeler

19. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Akdeniz ve Ege'de rekabetçi bir siyasi ortam söz konusuydu. Yüzyılın ilk yarısında kurulan Yunanistan'a coğrafi olarak yakın bazı adaları bırakmış olmasına rağmen Ege'nin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeydi. İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesi Doğu Akdeniz'de üçüncü bir gücün daimi askerî varlığı anlamına geliyordu. Fransa, Almanya ve Rusya gibi güçler ise kendi menfaatleri doğrultusunda bölgede etkili olmaya çalışıyor ve bu yönde politikalar üretiyordu.

Akdeniz üzerinde siyasi bakımdan yoğunlaşarak artacak Avrupa ilgisinin başlangıç noktası Napolyon'un Mısır seferi (1798-1801) olmuştur (Laidlaw, 2010,

s. XIII, 5; Yeşil, 2017, s. 10-12). Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve devamında yaşanan gelişmeler, Akdeniz'de İngiltere'nin yüzyılın ilerleyen dönemlerinde kesin söz sahibi olacağı süreci de başlatmıştır. Fransızlar, Mısır seferi güzergâhında Venedik'in kontrolünde bulunan birçok adayı da ele geçirerek bölgedeki Venedik varlığını sona erdirmişlerdir. Bölge dengelerini değiştiren Fransa'nın bu hareketi, Akdeniz'de çıkarları olan diğer devletleri bir araya getirmiş olması bakımından önemlidir.

İngiliz, Rus ve Osmanlı ittifakıyla Napolyon Mısır'dan çıkarılmış, sonrasında müstakil bir Yedi Ada Cumhuriyeti kurulmuş, ancak bir süre sonra İngiltere tarafından kontrol altına alınarak, bir *protektora* statüsünde yönetilmiştir (1815-1864). (Örenç, 2013, s. 386-387). Aynı süreçte Malta da İngiliz hâkimiyetine girmiştir. Böylece hemen 19. yüzyılın başlarında Mısır'ın işgali ile başlayan olaylar, İngiltere'nin geleneksel hâle gelecek Akdeniz politikasının nüvelerinin oluşması yönünde bir etki yaratmıştır.

Bundan sonra, bölgedeki dengeleri büyük çaplı değiştirecek ilk gelişme Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak teşekkül ettirilmesi olmuştur. 1821'de başlayan Yunan isyanı ile aynı zamanda Akdeniz ve Ege'de 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar sürecek, yirmi yıllık bir huzursuzluk ve kargaşa dönemine girilmişti. 30 Ağustos 1832'de onaylanan *İstanbul Konvansiyonu* ile Yunanistan'ın kuzey sınırları Arta-Volos (Narda-Golos) hattı olarak kesinlik kazanmıştı (Örenç, 2009, s. 229). Ege'de ise Yunanistan'a Egriboz Adası, Sporad ve Siklad adalarının bir kısmı bırakılmıştı. Bu son değişikliklerden sonra Kuzey'de Taşoz Adası'ndan Güney'de Meis ve Gavdos adalarına kadar bütün adalar kesin olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır*.

Yunanistan'ın bağımsızlığı şüphesiz bölgede siyasi ve jeopolitik dengeleri değiştirilmiştir. Dönemin büyük devletlerinin belirleyici olduğu söz konusu dengeler kapsamında, ısrarlarına rağmen Girit Adası Yunanistan'a bırakılmamıştı**. Sonraki süreçte Girit'in Yunanistan'a ilhakı Yunanistan'da ve adada sakin bir grup milli-

* *Sporad* adalarından Çamlıca, Suluca, Şira, İstandil, İşkilos, İşkiros, Santorin, Andre, Nakşa, Amurgos, Para, Miknos, Mürted, Egine, Şeytan, Poros, Kırlangıç, Güvercin, Kardaşlar, Belko, Yarasu, Zora, Osuda, İskandil, Pir, Yılan, İstaporya, Delos, Caros, Uzunca, Nepale, Ayayorgi, İstanos, İkaris, Kiros, Defliye, İskino, Ananis, Felakonda, Ferani, Dable, Küçükçamlıca, Engiste, Anafi, Küçükanafi, Hristiyan, Servi; *Kikladlardan* Termiye, Serifos, Küçükpara, İspinos, İskinos, Sifno, Polikandros, Gümüş, Polino, Değirmenlik, Küçükdeğirmenlik, İpsara, Kalori (Kaya), Zenari (Kenari), Yaban, Keçi ve İstifalya adaları Yunanistan'a bırakılmıştır (Küçük, 2002, s. 85-86; Örenç 2009, s. 199-200).

** 1830 tarihli Londra Protokolü ile kurulan Yunanistan Krallığı tacı kendisine teklif edilen Leopold, ileri sürdüğü bazı şartların yerine getirilmesi şartıyla Yunan tahtını kabule hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu şartlardan en önemli olarak gördüğü ise bazı adaların özellikle de Girit'in Yunanistan'a verilmesiydi (Dakin, 1972, s. 61; Örenç, 2009, s. 191).

yetçi Rum tarafından ortak bir amaca dönüştürülmüştür (Hülagü, 2000, s. 328). Bu kapsamda çıkan isyanlar ve yaşanan siyasi gelişmeler, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Girit'i Akdeniz ve Ege'de kritik bir konuma getirmiştir. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise burası artık büyük devletlerin birlikte hareket ettikleri bir alan olmuştur. Bu ortak hareket bölgedeki güç dengelerinin ve statükonun söz konusu güçler tarafından sürdürülmek istenmesinin dayattığı bir sonuçtu (Adıyeke, 2006, s. 244-245).

Girit'i topraklarına katmak isteyen Yunanistan, bir taraftan gönüllüler göndererek, diğer taraftan silah, mühimmat sağlayarak ada halkını ayaklanmaya teşvik etmiştir (Aydın, 2007, 125-126). Girit'te bu şekilde başlayan isyana zemin hazırlayan gelişmelerden biri ise İngiltere'nin Yedi Ada'yı Yunanistan'a devretmesidir. Zira bu hareket İngiltere'nin Yunanistan'ın irredantist taleplerini kabullenmek zorunda kaldığı şeklinde değerlendirilmiş ve Girit'te yeni bir dalgalanmaya yol açmıştır (Holland ve Markides 2008, s. 80). Girit'te 1866'da başlayan isyan aslında bu dönemde Akdeniz'deki dengelerin ne kadar hassas olduğunu gösteren iyi bir örnektir.

Diğer taraftan, 1866-1868 arasında iki sene devam edecek olan Girit isyanı sırasında, Yunan donanmasının faaliyetleri, adayı ablukaya alan Osmanlı donanması tarafından güçlük çekilmeden engellenebilmiştir (Hülagü, 2000, s. 331, Aydın, 2007, s. 149). 1866 Girit isyanında yaşanan gelişmeler iki devleti silahlı bir çatışmaya doğru götürmekteyken, büyük devletler Paris Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hâkimiyeti bir kez daha tanınmıştır (Tukin 1996, s. 89-90).

Bu tür isyanlara verdiği destekler nedeniyle Osmanlı Devleti ile birçok kez savaşın eşiğine gelen Yunanistan, başını İngiltere'nin çektiği büyük devletler tarafından, askerî kapasitesini aşacak erken bir savaşa girmemesi ve bölge güvenliğinin bozulmaması için sonraki yıllarda da kontrol altında tutulmuştur. Dolayısıyla, dış politikasının vazgeçilmez hedefleri arasında yer almasına ve sürekli bu yönde çalışılmış olmasına rağmen, Yunanistan'ın Girit'i elde etmesi 1913'ten önce gerçekleşmeyecektir. Bunun bir sebebi şüphesiz Yunanistan'ın yukarıda bahsedilen askerî yetersizliği, diğeri ise büyük güçlerin, siyasi olarak Ege ve daha geniş anlamıyla Doğu Akdeniz'de 19. yüzyılın ortalarında kurulan statükoyu korumak istemeleriydi. Özellikle 1896'da çıkan Girit İsyanı sırasında Yunanistan'ın adayı işgale başlaması karşısında büyük devletlerin gösterdiği tepki, Akdeniz'de uzun süredir oluşturulmuş dengeleri altüst edecek bir gelişmeyi önleme çabasıdır (Adıyeke, 1993, s. 336).

Bu konuda Mizancı Murad'ın bir yazısı oldukça açıklayıcıdır. *Girit meselesi* dönemin ülke dışında yayın yapan diğer Türkçe basın organlarında olduğu gibi Mizan gazetesinde de sürekli yer bulan, tartışılan konulardandır. Bu konuda 4 Haziran 1896 tarihli sayıda yer alan bir değerlendirmede Rusya ve Fransa'nın Girit'e yönelik çıkarlarından bahsetmektedir. Bu çıkarlar çerçevesinde her iki devlet de Osmanlı hükümetine Girit'teki olayların önlenmesi noktasında bir birine zıt tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Fransa mutedil bir tavır takınılarak, Giritlilerin taleplerinin karşılanmasını önerirken, Rusya şiddetli bir karşılık verme ve yola getirme siyasetini salık verir. Aslında Girit konusunda farklı beklentileri olan her iki devletin ortak noktası adadaki Osmanlı hâkimiyetinin devamıdır. Fransa'nın bakış açısının özetlendiği şu cümle dikkat çekicidir: "Fransa'ya gelince, Kıbrıs ve Mısır işgalinden sonra bozulan "Bahr-i Sefid muvazenesi" ni iade edebilmek üzere Girid'i işgali canına minnet bilmekle beraber, İtalya'nın karşı çıkması buna imkân vermemiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Girid, onun da menfaati icabıdır." (Emil, 1979, s. 298-299).

19. yüzyılda Doğu Akdeniz özelinde Osmanlı Devleti'ni endişelendiren bir konu 1877-1878 Savaşı sırasında, Yunanistan'ın Rusya'nın safında savaşa girip Akdeniz'de bir cephe açma ihtimali olmuştur. Gerçi savaş boyunca iç politikası oldukça karışık olan Yunanistan'da, Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı bir mücadeleye girmek için fikir birliği yoktu. Küçük de olsa böyle bir ihtimalin gerçekleşmesine karşı büyük devletler de Yunanistan'ı sürekli uyarmışlardır (Markopoulos, 1968, s. 24). Buna karşın, her şeye rağmen Rusya'nın yanında savaşa girilmesini isteyen bir grup vardı. Savaş boyunca Yunanistan'ın Rusya ile bir ittifak anlaşması imzalanması için çalışan bu grup bir taraftan da 19. yüzyılın son döneminde izlediği Bulgar yanlısı politika dolayısıyla Rusya'ya biraz kırgındı. Özellikle Kırım Savaşı'nı takip eden senelerde, Yunanistan'ın Rusya ile olan ilişkilerinin yoğunluğu giderek zayıflamıştır. Batı Avrupa ile gelişmekte olan ilişkiler ve Rusya'nın *panslavist* politikasının etkilerinin genişlemesi, Yunanlıları millî hedefleri doğrultusunda Rusya'dan uzaklaştırmaktaydı. 1866'da Girit'te başlayan isyan karşısında Rusların takındığı *pasif* tavır, Yunanistan'da hayal kırıklığına neden oldu. İsyan karşısında Yunanistan hükûmetinin tavrı, Rus başbakanı ve *Yunan dostu* Gorchakov tarafından tasvip edilmeyerek, "aptal bir siyaset" olarak nitelenmiştir (Davison, 1993, s. 1195). Rusya'nın Bulgar siyaseti (Dontas,1966, s. 199-200), özellikle Osmanlı Devleti ile savaşa götürecek olayların başladığı 1875 yılından, savaşın sona erdiği 1878 yılına kadar olan dönemde, sadece Osmanlı Devleti ile değil Sırbistan ve Yunanistan ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir (Kofos, 1975, s. 27; Pappas, 2007, s. 166). Netice itibarı ile 19. yüzyılın son çeyreğinde

Rusya'nın Balkanlardaki tutumu Slav ağırlıklı ve öncelikli olarak değerlendirildiğinden, Rusya ile iş birliğine taraftar olan Yunan siyasetçiler dahi kabul edilmesini gerekli gördükleri bazı şartlar ileri sürüyorlardı (Pappas, 2007, s. 172, 175).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sürecinde Yunanistan'da beş hükûmet değişikliği yaşanmıştır. Yunan siyasetinde Charilaos Trikoupes, Alexandros Koumoundouros, Epaminondas Deligiorges kurulan hükûmetlerin başında yer alan etkin isimler olarak ön plana çıkmışlardır. Bu siyasetçilerden Trikoupes Yunanistan'ın uzun vadede kendi iç durumunu düzeltmeden, başka bir maceraya girmesine taraftar değildir. *Doğu Sorunu*'nda daha çok İngiliz politikası doğrultusunda bir yaklaşım benimsemiş olan Trikoupes'e göre güçlü bir ekonomi, ordu ve donanmaya sahip olmak öncelikli hedefler olmalıydı. Yunan Kralı'na sadık bir politikacı olarak bilinen Koumoundouros ise tam aksine yayılmacı bir siyasi tutuma sahiptir. Yunan Kralı George bir çeşit Slav meselesi olarak değerlendirdiği bu savaşa müdahil olmaya pek hevesli değildi. Deligiorgies ise Rus karşıtı ve savaş istemeyen bir politika gütmekteydi. Ona göre Yunan Krallığı ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların savaştan elde edecekleri hiç bir şey yoktu (Pappas, 2007, s. 180-181).

Savaşın en kritik anında, Plevne'deki Türk birliklerini bölmek isteyen Rus Çarı II. Aleksander, bizzat Yunan Kralı George'a müracaat ederek, Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını istemişti. Kral George bu isteğe olumlu bir cevap vermeye eğilimli olsa da işbaşında olan *Ekümenik Hükûmet*, özellikle İngilizlerin uyarılarını da hatırlayarak buna yanaşmamıştır. Ancak Rus çarına doğrudan hayır cevabı vermek yerine, birtakım isteklerin yerine getirilmesi durumunda savaşa gireceklerini bildirmişlerdir. Bu istekler, Yunanistan'ın savaş sonunda Tesalya, Epir, Makedonya ve Trakya'nın bir kısmını elde edeceğinin ve denizden olası bir Osmanlı atağı karşısında Rus donanmasının Yunan kıyılarını koruyacağının taahhüt edilmesiydi. Bu istekleri ret cevabı ile eş değer gören II. Aleksander bu tarihten sonra Yunanistan'a karşı soğuk bir politika izlemiştir (Markopoulos, 1968, s. 25). Gerçekten Yunan kara ordusu ve deniz gücü kapasitesinin yetersizliği Rusya yanında savaşa girilmesi noktasında müteredditi kalınmasının esaslı bir sebebiydi (Pappas, 2007, s. 182).

Buna rağmen, Yunanistan hükûmetleri savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında asayişi bozan birtakım çete faaliyetlerini desteklemiştir. Rum nüfusun yoğun olduğu başta Girit (Tukin, 1996, s. 90) olmak üzere bazı adalarda da birtakım ayaklanmalar görülmüştür. Örneğin Midilli'de Yunanistan'dan gelen bazı asiler ile bunlara yardım eden yerli ada halkından küçük bir grup karışıklık çıkarmaya çalışmış, ancak ada yönetiminin Babıali'yi zamanında haberdar etmesiyle mesele bir çatışma çıkmadan sonlandırılmıştır (Örenç, 2006, s. 191).

Görüldüğü üzere, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 19. yüzyılın son çeyreğinde giriştiği savaşı irredantist politikası için uygun bir ortam olarak değerlendirmiş olsa da iç sorunları ve askerî ve ekonomik yetersizlikleri nedeniyle Yunanistan Doğu Akdeniz ve Ege'de statükoyu değiştirebilecek bir girişimde bulunamamış, harekete geçmek konusunda uzunca bir süre müteredditt kalmıştır. 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi'nin imzalanmasından iki gün sonra, Yunan birlikleri Osmanlı sınırlarını geçmiş, yani Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Zamanlaması iyi olmayan bu hareket Yunanistan'ı zor duruma düşürmüştür (Markopoulos, 1968, s. 27-28). Yunanistan'a Tesalya'dan askerlerini çekmesi için bir hafta süre verilmiş, aksi durumda Osmanlı Devleti'nin saldırısı veya İngiltere'nin blokajıyla tehdit olunmuştur (Pappas, 2007, s. 183).

1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşı, sonuçları itibarıyla Osmanlı Devleti açısından siyasi, askerî, sosyal ve iktisadi ciddi problemleri beraberinde getirmiştir (Aydın, 1994, s. 499). Savaşın bitiminde ortaya çıkan tablo, aynı zamanda Doğu Akdeniz'de önemli stratejik değişikliklere neden olacaktır. Rusya'nın savaş sırasında özellikle İstanbul ve Boğazlar üzerinde kurduğu baskı ve bölgeyi ele geçirme tehlikesi, diğer taraftan Anadolu'da Erzurum'a kadar ilerlemesi, çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören İngiltere'nin Akdeniz politikasında birtakım köklü değişikliklere sebep olmuştur (Soy, 2004, s. 9). Yaşanan gelişmeler üzerine, Rusya karşısında mevki kaybettiğine inanan İngiltere, bölgede toprak elde ederek bir denge sağlayabileceğini, aksi takdirde *Levant*taki pozisyonunun tehlikeye gireceğini düşünmüştür (TNA, FO 358/1). Bu kaygılarla İngiltere bölgede yeni bir statüko kuracaktır. Bu statükonun İngiltere açısından en önemli iki başlığı Rusların Akdeniz'e yerleşememesi ve Boğazlar ve İstanbul'un olası Rus müdahalesinden korunmasıdır.

İngilizlerin bu tarihte Doğu Akdeniz'de yerleşmeye en elverişli noktayı tespit etmek üzere yaptıkları analizler, stratejik açıdan değerli bulunan liman ve mevkilere ve bölgeye bakış açılarının anlaşılmasına ışık tutacaktır. Bu konuda Albay Robert Home tarafından hazırlanmış rapor dikkat çekicidir. Home, Gelibolu Yarımadası'nın Edremit Körfezi ile Marmara Denizi arasında Asya kısmındaki arazi, Midilli Adası, Limni Adası, İstanbulya Adası, Girit Adası, İskenderun, Akka, Hayfa, İskenderiye ve Kıbrıs Adası olmak üzere toplam on merkez üzerinde siyasi, askerî, denizcilik ve ticari açıdan bir analizde bulunmuştur (TNA, FO 358/1; Lee, 1934, s. 77; Kurat, 1968, s. 82-83). Sayılan yerlerden, iki güzel limana sahip mümbit bir ada olarak tanımlanmış Midilli Çanakkale girişinin kontrolü için elverişli olmakla beraber, Hindistan yolunun çok dışında olması nedeniyle bir üs olarak İngiliz politikaları için fazla yararlı bulunmamıştır. Limni, İstanbulya ve Girit ise askerî üs olarak değerli görülen adalardı. Bunlardan Limni, Midilli Adası

ile aynı gerekçelerden yani Çanakkale Boğazı'na yakın olmasına rağmen, Hindistan yoluna uzaklığı sebebiyle uygun bulunmamıştır. On iki ada grubuna dâhil olan İstanbulya veya batı literatüründeki adıyla Stampalia, Maltezana Limanı ile beraber askerî bakımdan oldukça uygun bir ada olarak düşünülmüştür. Hindistan yolunun korunması için de elverişli olarak değerlendirilmiştir (TNA, FO 358/1; Lee, 1934, s. 79). Söz konusu mülahazalar Kıbrıs'ın İngiltere için stratejik konumunun ve potansiyelinin anlaşılması bakımından yeterlidir. Bu dönemde İngiltere başbakanı parlamentoda yaptığı bir konuşmada Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'den ziyade Hindistan için önemli olduğunu açıkça ifade etmiştir (Akalın ve Çelik, 2012, s. 32). Nitekim bu konuda önemli bir çalışmaya imza atan Rifat Uçarol'a göre Albay Home'un 8 Şubat 1877 tarihli raporu İngiltere'nin Kıbrıs'ı seçmesinde çok önemli rol oynamıştır (Uçarol, 1998, s. 40)*.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz ve Ege'ye yönelik politikasının belirlenmesinde oynadığı öncelikli rolün anlaşılması bakımından, raporda, Girit'teki özellikle siyasi atmosfer üzerine yapılan aşağıdaki değerlendirmelerden bahsedilmesi gerekir. Buna göre, Girit büyük yüzölçümü ve coğrafi mevkii itibarıyla Ege ve Adriyatik denizlerinin gözetlenmesi için ehemmiyetli bir konumdaydı. Sahip olduğu birçok liman ve yeterli ekonomik imkânların yanında, Hindistan ticaretinin korunması için de oldukça elverişliydi. Dolayısıyla Girit'in fiilen İngiliz kontrolüne girmesiyle çok önemli avantajlar elde edileceği düşünülüyordu. Diğer taraftan, Girit'te bulunan oldukça kalabalık Rum nüfus ve bunların uzun zamandır Yunanistan ile birleşme yolundaki faaliyetlerinin adada siyasi huzursuzluğa sebep olduğunun altı çizilerek, bu durumun İngiltere için bir güç yerine zayıflığa sebep olacağı tespiti yapılmıştır. Suriye kıyılarından çok uzak oluşu, Malta ile Port Said arasındaki mesafeyi arzu edildiği oranda kısaltmadığı, ayrıca olası bir saldırı karşısında savunmasının oldukça zor olacağı, Girit'in İngiltere tarafından tercih edilmemesi için sayılan temel sebeplerdir (TNA, FO 358/1; Lee, 1931, s. 239-240). Bu değerlendirmeler sonucunda, İngiltere Kıbrıs konusunda Osmanlı Devleti'ni ikna etmiş ve 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile bir konvansiyon imzalamıştır (Lee,1934, s. 85; Uçarol, 1998, s. 61). Bir süre gizli tutulan bu anlaşma ile İngiltere Akdeniz'de stratejik bir noktaya yerleşmiştir**.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşa son veren ancak İngiltere başta olmak üzere büyük devletlerin menfaatlerine ters bulduğu Ayastefanos Antlaşması'nın revize edilmesi için Berlin'de bir kongre (13 Haziran-13 Temmuz 1878)

* Öte yandan Home'un raporunu yayımlayan Dwight E. Lee'ye göre (Lee, 1931, s 235-241) İngiltere Kıbrıs'a yerleşme kararını 18 Nisan-10 Mayıs 1878 tarihler arasında almıştır.

** Kıbrıs Adası'nın, İngiltere'nin özellikle askerî beklentilerini karşılama kapasitesi hakkında dönemindeki siyasi tartışmalar ve bunların karikatürizasyonu için (Varnava, 2005, s. 167- 186).

toplanmış ve Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Fransız Dışişleri Bakanı Waddington'un teklifi ve İngiltere'nin desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı doğrudan savaşmamış olmasına rağmen, sınırı bulunduğu arazilerin durumu görüşülürken, Yunanistan da Kongreye katılmıştır (Uçarol, 1986, s. 212). Yunanistan'ı temsil eden Dışişleri Bakanı Deliyannis, prensip olarak, Hükûmetinin Rum halkının yaşadığı bütün toprakların ilhakını arzu ettiğini Kongre'de ilan etmekten geri durmamış, ancak zaman ve zemini göz önünde bulundurarak, şimdilik sadece Epir, Tesalya ve Girit Adası'nı istediklerini bildirmiştir. Deliyannis'in bu beyanı, o güne kadar Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde, özellikle Girit'teki isyanlara* el altından destek verilmesi şeklinde temkinli olarak sürdürülen, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik irredantist siyasetinin, ilk defa uluslararası bir kongrede resmen dile getirilmiş olması bakımından bir dönüm noktası ve politika değişikliği olarak değerlendirilebilir.

Girit'in Yunanistan tarafından açıkça talep edilmesi, Berlin Kongresi'nde İngiliz delegeleri tarafından şiddetle protesto edilmişti (Adıyeke, 2000, s. 28). Akdeniz'deki güç dengesini ciddi manada değiştirecek olan böyle bir istek, aslında daha sonra, Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi uyarınca Yunanistan'a Yanya, Tırhala, Preveze ve Golos taraflarında sınır düzenlemesi ile toprak verilmesini büyük Devletlerin baskıları ile kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devlet adamları tarafından, kısa süre de olsa, gündeme alınmıştır**.

Bazı devlet adamları Epir'in ve Tesalya'nın değil, Girit'in Yunanistan'a terkinin daha uygun olacağı düşüncesindeydi. Konu hakkında 8 Şubat 1881'de yapılan toplantıda, sadece Girit'e razı olmaması durumunda Kaşot, Gavdos ve Kerpe adalarının da Yunanistan'a bırakılması gündeme gelmiştir. Dönemin Evkaf Nazırı Suphi Paşa bu görüşte iken, sınır müzakerelerinde *Komiser* olarak görevlendirilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Girit'in stratejik önemi konusunda yaptığı konuşma üzerine, böyle bir tekliften o an için vazgeçilmiştir (Uçarol, 1986, s. 223). Yunanistan'a bırakılacak toprakların geçeceği sınırların belirlenmesi sorunu uzun zaman sürüncemede kalmış ve nihayet 8 Mart'ta Almanya'nın İstanbul'daki elçilik binasında altı büyük devletin elçileri ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda kesin olarak çözülmüştür. Görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyete verilen talimatta, Girit'in bırakılmasının bir seçenek olarak sunulması da yer alıyordu. Bu teklifin Osmanlı delegeleri tarafından iki defa gündeme getirilmesi, İngiliz elçisinin doğrudan itirazına yol aç-

* Mesela, D. Bulgaris kabinesi, 1867'deki Girit isyanları sırasında, asilere gayriresmî destekte bulunma kararı almıştı (Orhonlu, 1980, s. 6).

** Antlaşma imzalandıktan hemen sonra, Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne ardı ardına notalar vererek yirmi dördüncü maddenin uygulanmasını isteyecektir (Uçarol, 1986, s. 214; Örenç, 2012, s. 168).

mıştır (Örenç, 2012, s. 170). Toplantının 23 Mart tarihli altıncı birleşiminde tekrar gündeme getirilmişse de elçilerin bu teklife sıcak bakmadıkları görülmüştür. Hatta bu sırada Girit'in Fransa'ya verileceği şayiaları üzerine, İngiliz sefiri Babıali'ye gelerek konunun aslını öğrenmeye çalışmıştır (Hülagü, 2000, s. 336). Görüldüğü üzere, Akdeniz'de 4 Haziran 1878'de Kıbrıs'ı elde etmesinden sonra oluşan yeni dengeleri bozacak her türlü değişiklik, öncelikle doğal olarak İngiltere tarafından hiçbir şekilde kabul edilmemiştir.

İngiltere özellikle Kıbrıs'a yerleştikten sonra, Doğu Akdeniz'deki konumunu oldukça güçlendirmiştir. Bölgedeki üstünlüğün korunması kararlılığı ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik geleneksel İngiliz politikasında ortaya çıkmaya başlayan zihniyet değişikliğinin, Doğu Akdeniz ve Ege'de de birtakım doğal tezahürleri olmuştur. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile kurulan ve Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nda küçültülmüş ve özellikle hamisi olan Rusya'ya Boğazları bypass etme imkânı da sağlayabilecek Ege Denizi'ne çıkışı kapatılmıştır (Uçarol, 2010 s. 393). Bunda Rusya'nın Balkanlar'da ve Akdeniz'de yayılmasından en çok zarara uğrayacak İngiltere ve Avusturya devletleri önemli bir rol oynamıştı (Tukin, 1999, s. 371).

Lora Gerd Rus diplomasisinin Kırım Savaşı mağlubiyeti sonrasındaki amacının Doğu Akdeniz'de daha önce sahip olduğu nüfuz ve etkinliği yeniden sağlamak olduğunu söyler. Nitekim 1878'de bu konuda önemli bir mesafe de elde etmiş gibidir. Lakin Güney'deki Slav devletleri ve Romanya 1880'lerden itibaren Batı Avrupalı büyük devletlere temayül etmişler, Yunanistan da dâhil olmak üzere Rusya'nın bölgeye yönelik politikasına karşı tavır almışlardır. Bu şekilde Rusya Balkanlar'da ciddi bir diplomatik izolasyon içinde kalmıştır (Gerd, 2014, s. 117). Rusya açısından bunlardan daha önemli bir mesele, biraz önce vurgulandığı üzere diğer büyük güçlerin Rusya'nın tekrar bölgede etkili olmasına karşı tavırlarıdır.

Berlin Antlaşması'nın Balkanlarda oluşturduğu yeni yapılanma sonrasında, Türkistan'a yoğunlaşmış olan Rusya burada izlediği yayılmacı politika nedeniyle İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Diğer taraftan, İngiltere'nin Mısır'a yerleşerek Doğu Akdeniz'i tamamen kontrol altına almak istemesi, Fransa ile bir mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır. Rusya ile de aynı sebeple arası açılan İngiltere, bu iki devletle ilişkilerini ancak 1904 ve 1907 yıllarında yapılan anlaşmalarla normalleştirebilmiştir. Ancak bu tarihten önce, özellikle 1894'te imzalanan Fransız-Rus ittifakı, Akdeniz'de kendisine karşı olası bir saldırı ihtimali karşısında, Osmanlı Devleti'nden de gerekli desteği alamayacağının farkında olan İngiltere'yi endişelendirmiştir (Yurdusev, 1999, s. 573). Diğer taraftan, özellikle II. Wilhelm Almanya'sının

ağırlık verdiği güçlü bir donanmaya sahip olma politikası, İngiltere'yi, Akdeniz'de rakiplerinin ikisinin toplamından fazla sayıda gemiden meydana gelen bir donanmaya sahip olma yönünde bir politika izlemeye sevk etmiştir.

"Akdeniz Koridoru" olarak da tanımlanan bölgenin güvenliği, 19. yüzyıl İngiliz dış politikasının en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Yapılan tartışmaların ağırlık noktasını, Mısır ve Levant'ın düşman kontrolüne geçerek, Londra ile Bombay arasındaki irtibatın engelleneceği hususu oluşturmaktaydı (Hunt, 1988, s. 47). 19. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz'deki rakipleri karşısında nispeten zayıf olan İngilizler* için Doğu Akdeniz, 1869'da Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla daha önemli hâle gelmişti (Akalın, 2015, s. 311-312). Mısır sorununun çözümünde olduğu gibi, bu dönemde bölgede yaşanan siyasi sorunların çözümünde İngiltere diğer devletlerle ortak hareket etme yolunu tercih etmişti. Ancak 1870 yılında Almanya karşısında aldığı mağlubiyet neticesinde, Fransızların yeniden donanmaya yatırım yapmaya başlamaları ve 1888'de İngiliz donanması karşısında üstün bir konuma geçmeleri, İngiltere'yi 1889 ve 1893 yılında (*Spencer Programı*) iki donanma yasası çıkarmak zorunda bırakmıştı**. İngiltere bu şekilde Fransa ve Rusya karşısında Akdeniz'deki pozisyonunu korumaya çalışmıştır.

İngiltere, Hindistan'ı Boğazlar üzerinden savunma yönündeki politikasını 1895 yılında terk etmiştir. Başbakan Salisbury bu tarihte Mısır üzerine yoğunlaşarak, tüm dikkatleri buraya çevirmiştir. Salisbury'nin Hindistan'ın savunulmasında Boğazların önemli bir müdafaa hattı olmadığı şeklindeki kararı ile İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki klasikleşmiş koruyuculuk yaklaşımı terk edilerek, bu konuda yeni bir süreç başlamıştır (Yurdusev, 1999, s. 574-575). Bunun İngiltere'nin Doğu Akdeniz için öngördüğü savunma stratejisine yansıması 1903'ten önce olmamıştır. Bu arada İngiltere'nin endişelerinin aksine bu tarihten önce ve sonra Rusya doğrudan boğazları ele geçirmek için ani bir deniz hârekatı planına sahip değildi. Aksine Rusya da böyle bir girişimin İngiltere'den geleceğini düşünerek, bu duruma müdahale etmek için bazı planlar yapmıştı (Yıldız, 2019, s. 49, 56).

Bu yeni dönemde İngiltere, bölgedeki ticari çıkarları için güvenlik konusuna üst seviyede önem vermeye devam etmiştir. Özellikle Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de yoğunlaşan İngiliz ticaretinin devamlılığı, bölgedeki ticaret yollarının güvenli olmasına bağlıydı. Akdeniz ticaretinin Avrupa'da çıkan savaşlardan bile

* Mısır meselesi sırasında, İngiliz donanmasının rakipleri Mısır ve Fransız donanması karşısında zayıf durumu rakamlara da açıkça yansımaktaydı (Hunt, 1988, s. 53).

** 1889 tarihli ilk yasaya göre 8 büyük savaş gemisi, 2 daha küçük ölçekli ve 38 kruvazör, 4 gambot, 8 torpido gambot inşa edilecekti. 1893 tarihli Spencer Programı'nda ise *Majestik* tipi savaş gemileri inşa edilmesi öngörülmüştü. Buna göre 6 kruvazör ve 36 muhrip yapılacaktı (Hunt, 1988, s. 50, 63-64).

olumsuz etkilendiği bilinmektedir*. Bu bakımdan, bölgedeki dengeleri bozabilecek ve güvenliği uzun süre tehlikeye atabilecek bir siyasi mücadeleye, bu mücadeleden çıkarları en çok zarar görecek devlet olması bakımından, burada bir denge oluşturmuş olan İngiltere'nin müsamaha göstermesi beklenemezdi. Dolayısıyla Yunanistan'ın Midilli, Sakız veya 1832'den beri özel bir statü ile idare edilmekte olan Sisam gibi Doğu Ege adalarına yönelik bir askerî müdahalesinin önündeki diğer bir engelin de bölge ticaretinin bu süreçte göreceği zarar olduğu söylenmelidir.

1912'de İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı işgalinin bölge üzerindeki ve İngiltere'nin Akdeniz'deki konumuna yapabileceği olası etkilerinin incelendiği bir raporda, Ege Denizi'nde *status qou*'nun korunmasının sadece İngiliz politikası olmadığı, bunun aynı zamanda bir Avrupa politikası olduğu şeklindeki ifadeleri dikkate almak gerekir. Bu görüşe göre, uzun yıllardır İngiltere'nin bölgeye yönelik tutumu, hiçbir güçlü denizci devletin, Malta'nın doğusunda bir deniz üssü olarak tahkim edilmeye elverişli herhangi bir bölge veya limanı etkin olarak işgali altına almaması şeklinde devam etmiştir. Bu değerlendirmeye göre, 1827 Navarin baskınından beri Türk donanması sayıca pek önemli olmadığı gibi, Yunan donanması da söz konusu koşulu değiştiremeyecek küçük ölçekli bir seviyede tutulmuştu (Gooch ve Temperley 1933, s. 413-416).

İngilizlere göre, özellikle adaların coğrafi konumları, bunlara hâkim olacak, deniz gücüne sahip bir devlete, Levant ve Karadeniz ticaretini kontrol etme imkânı sağlayacağı gibi Mısır'daki İngiliz pozisyonunu da emsali görülmemiş şekilde tehdit edecekti (Foreign Office, 1873, s. 740). Bu bakımdan Akdeniz'deki statüko 1912 yılında İtalya'nın Rodos ve etrafındaki adaları işgal etmesine kadar korunmuş; statükonun devamını kendi menfaatleri açısından en çok savunan devlet olan İngiltere, durumu diğer büyük güçlere de kabul ettirmiştir. Bu süreçte önce Kıbrıs'a, 1882'de de Mısır'a yerleşerek bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştır (Yurdusev, 1999, s. 569).

Rusya ve Fransa ile sorunlarını halletmesine rağmen İngiltere, Almanya ile giriştiği donanma yarışını sürdürmek zorunda kalmıştır (Soy, 2004, s. 66-67). Özellikle Amiral Alfred von Tirpitz'in, Alman İmparatorluğu Donanma Bürosu Genel Sekreteri olmasından sonra Alman donanmasının sayıca güçlendirilmesi yönünde ciddi bir hamle başlatılmıştı**. Kasım 1905'te Alman Hükûmeti'nin ilan ettiği yeni

* 1869-1870 Fransız-Alman Savaşı'nın yarattığı olumsuz ortam Akdeniz'deki ticaret hacminin düşmesine ve tüccarların sızlanmalarına sebep olmuştur. (Foreign Office, 1873, s. 740).

** Tirpitz, Mart 1898'de Reichstag'a, Alman donanması 19 savaş gemisi, 8 kıyı koruma gemisi, 12 büyük, 30 küçük kruvazör, destekleyici olarak torpidobot, özel gemiler ve eğitim gemileri şeklinde güçlendirilmesi planını kabul ettirmiştir (Craig, 1978, s. 308).

bir donanma planı, gemi tonajlarında bir artış getirdiği gibi, 16 büyük kruvazör ve 48 muhrip inşasını kabul etmekteydi. Bu adıma İngilizler, 1906'da yeni tip savaş gemileri olan dretnotlar inşa etmeye yoğunlaşma kararı alarak cevap vermişlerdir (Craig, 1978, s. 326). Bu yarış neticesinde ülkesini yoğun bir ulusal güvenlik tehdidi altında hisseden İngiltere, 1905 sonrası ağırlığı stratejik olarak Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne kaydırmıştır. Bundan sonra her türlü stratejik öncelik, söz konusu kuzey bakış açısına göre değerlendirilmiştir. Akdeniz'in Kuzey Deniz'i karşısında ikinci bir savaş sahası olarak kabul edilmesi birden bire gerçekleşmemiştir. Akdeniz filosu 1905'e kadar Kraliyet donanmasının temelini oluşturmuştur. 10 savaş gemisi kapasitesine sahip kuvvet 1902'de 14'e yükseltilmişti. Özellikle Amiral Sir John Fisher'in Akdeniz kumandanlığı sırasında (1899-1902) bölgede 14 Fransız ve 5 Rus gemisinden oluşan rakip güç karşısında, sayıca geride bulunulmasının yarattığı endişe neticesinde, 1900'de İngiliz Donanma Bakanlığı'na gerekli uyarıda bulunulmuştu. 1905 sonrası ise Akdeniz'deki Kraliyet donanması sayı olarak önce 8'e, 1907'de ise 6'ya düşürülmüştür (Hunt, 1988, s. 67-68).

3. Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki Gelişmelere Yaklaşımı

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Doğu Akdeniz'de önemli bir hâkimiyet alanına sahipti. İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesi bu durumu değiştirmemiştir. Bu dönemde Yunanistan Girit'i ilhak girişimlerini artıracaktır. Yunanistan'ın bu tavrı 1897'de Osmanlı Devleti ile savaşa neden olmuştur. Dönemin diğer büyük güçleri de şüphesiz bu dönemde Doğu Akdeniz'e yönelik birtakım politikalara sahip olmakla birlikte, Rusya ve Almanya örneğinde olduğu üzere bunlar daha çok bölgede bir askerî üs elde etmeye dönüktü. Bölgedeki güç dengelerini değiştirecek her türlü müdahale ve hareket, özellikle iki devlet tarafından yakından takip ediliyordu. Başka birçok siyasi ve ekonomik meselede birbirine zıt politikalar takip eden bu iki devlet yani Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ege konusundaki tutumları fazlasıyla benzerlik gösteriyordu. Farklı gerekçelerle de olsa her iki devlet de 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede statükonun devamını savunmuştur.

Bölgede 1878 Berlin Antlaşması sonrasında oluşan statükonun devamını savunmak Osmanlı Devleti tarafından en uygun politika olarak görülüyordu. Bu politikanın bileşenleri ve değişkenleri, alınan güvenlik önlemlerinin sebepleri ve içeriğinin incelenmesi, Osmanlı Devleti'nin bakış açısını oluşturan temel parametrelerin anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. 1880'lerin başında Osmanlı Dev-

leti'nin ülke savunmasına yönelik çok kapsamlı çalışmalar yürüttüğü anlaşılıyor. Bu çalışmalarda hızlı bir çöküş ve dağılma tehlikesini önlemeye yönelik tedbirlerin tespiti ve hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Anadolu, Rumeli, Doğu Akdeniz ve Ege adalarındaki savunma tertibatı güçlendirilmiştir. Söz konusu askerî tedbirlerin yanında bölgedeki varlığının devamı için çeşitli jeopolitik değerlendirmeler de yapmıştır. Öncelikle, sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişlemeye ve bu yolda her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışan Yunanistan Osmanlı Devleti'nin Adalar Denizi (Ege) politikasının değişkenlerinden biridir. Bununla bağlantılı olarak, Osmanlı Devleti bölgede egemenliği altındaki adaların güvenliğini, idari ve sosyo-ekonomik durumlarını yakından izliyordu. Zira adalar her zaman Akdeniz'e yönelik Osmanlı politikasına temel teşkil etmiştir. Rusya ile yapılan en son savaştan hemen sonra, henüz Doğu Akdeniz'deki adaların Osmanlı askerî stratejisi bakımından bir anlamı vardı. Zaman içinde bu strateji Çanakkale Boğazı'na daha fazla yoğunlaşacak ve burası büyük bir savaş için süreç içinde tahkim edilecektir. Başka bir şekilde değerlendirmek gerekirse, İngiltere bu dönemde savunma hattını Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'a doğru kaydırırken, Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'na çekmiştir. Büyük devletlerin bölgeye yönelik genel politikaları İstanbul tarafından sürekli izleniyor, Akdeniz filolarının hareketleri de bölgedeki idareciler tarafından anlık olarak rapor ediliyordu. İngiltere (Yıldız, 2019, s. 47) başta olmak üzere bölgeye yönelik politikası olan büyük devletler de her zaman bu hareketliliği takip etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bölgede sahip olduğu toprakları büyük güçler karşısında koruyacak bir deniz gücüne 19. yüzyılın son çeyreğinde artık sahip değildi. Nitekim bu eksiklikten dolayı sonraki yıllarda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlı Devleti, üzerinde baskı kurmak amacını güden, adaların işgali şeklinde gerçekleşen geçici müdahalelerden ziyade, bölgede esaslı bir statüko değişikliğine karşı teyakkuzdaydı. Bu tespit Yunanistan için geçerli değildir. Zaten Yunanistan, Ege Denizi dışında Doğu Akdeniz'in diğer bölümleri üzerinde herhangi bir etkiye ve bir politika üretecek siyasi, ekonomik ve askerî kapasiteye sahip değildi. Ege Denizi özelinde bakıldığında Yunanistan Balkan Savaşlarına kadar burada da askerî bir operasyona girişememiştir. Bunun yerine daha çok etnik kimlik merkezli propaganda ve çete faaliyetleri yürütmüştür.

Son olarak Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'i bir bütün içinde değerlendirdiğini, özellikle askerî mütalaalarda bölgedeki adaları da kapsayan stratejik bir yaklaşım içinde olduğunu ifade etmek gerekir. Günümüzde birbirinden ayrı olarak değerlendirilmekle birlikte, son dönem Osmanlı askerî ve siyasi düşüncesinde bu şekilde bir ayrımın olmadığı, özellikle güvenlik politikaları bakımından bütüncül bir mülahazanın varlığı dikkat çekiyor. Bununla birlikte, konu hakkında görüş

bildirmiş askerî ve idari kadrolardaki yetkililerin raporlarından ve bunların da katkısıyla hayata geçirilen uygulamalardan, artık uluslararası çoklu bir rekabetin konusu olmuş Doğu Akdeniz'in bu yönüyle ele alındığı, bu kapsamdaki dengelerin göz önünde bulundurulduğu; Adalar (Ege) Denizindeki Osmanlı varlığına ise her türlü harici müdahale ve etkiden korunmaya üst düzeyde önem ve özen gösterilen bir konu olarak, daha faal ve sonuç alıcı bir şekilde yaklaşıldığı yaşanan gelişmelerden anlaşılmaktadır. Bu bakımdan konu aşağıda iki aşamalı olarak ele alınmıştır.

3.1. Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi'nde Egemenlik Politikası

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede Berlin Antlaşması'nın belirlediği denge ve statükoya karşı tutumu ve takip ettiği hareket tarzının merkezinde bölgedeki hukuki ve fiili egemenliğini korumak ve güçlendirme düşüncesinin yer aldığı görülüyor. Bunun için ise bölgede etkin olmak isteyen Yunanistan ve diğer güç unsurlarının aleyhte politikalarını etkisiz hâle getirmek ve karşı uygulamalar hayata geçirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bir yöntem olarak Ege Denizi'nde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına yönelik tehditler ve bunlara karşı geliştirilen politikalar ve önlemleri ortaya koymak konuya bakış için daha geniş bir perspektif sağlayacaktır. Bir kez daha ifade etmek gerekirse, Doğu Akdeniz coğrafyasının önemli bir parçası olarak Ege (Adalar) Denizi bu dönemde genel tablo içinde rekabet yoğunluğu bakımından daha yüksek bir frekansa sahiptir. Bunun sebepleri bölgenin diğer bölümlerinde İngiltere'nin dominant etkisi ve politikaları ile statükonun sürdürülmesinden yana olan devletlerin iradesinin ağır basmasında aranmalıdır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ege'deki Osmanlı adalarının çok büyük bölümü Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti içinde yönetilmekteydi. Osmanlı arşiv belgeleri devletin çeşitli zamanlarda bölge üzerinde askerî, sosyal, ekonomik ve idari incelemeler yaptırdığını gösteriyor. Bu inceleme genel yani bölgenin tamamına yönelik olabildiği gibi, kimi durumlarda özel bir konuya da odaklanabilmekteydi. Daha önce bahsedildiği üzere, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşta 31 Ocak 1878'de ateşkes sağlanmışken Yunan askerleri Osmanlı Devleti'nin sınırlarını geçmiştir. Savaşa girmek konusunda uzun süre kararsız kalan Yunanistan ciddi bir zamanlama hatası yapmış ve uyarılar üzerine geri çekilmiştir. Büyük ihtimalle, benzer bir durumla Ege'de karşı karşıya kalmak istemeyen Osmanlı Devleti, Cezayir-i Bahr-i Sedid'de durum tespiti yaptırarak çeşitli güvenlik önlemleri almıştır.

Bu maksatla bölgeyi ziyaret eden Miralay (Albay) Mehmed Şakir Bey tarafından hazırlanan 19 Mayıs 1881 tarihli rapor o sırada vilayet merkezi olan Sakız'dan

başlayarak, bölgeyi öncelikle askerî yeterlilik bakımından ele almış ve eksiklikleri ortaya koymuştur*. Raporda üzerinde durulan bazı konuların, bu tarihten önce ve sonra Osmanlı devlet adamları ve bürokratları arasında gerçekleşen çeşitli müzakere ve mütalaalarda sıklıkla dile getirildiği söylenmelidir. Tıpkı raporun kaleme alındığı zamandaki gibi, Osmanlı-Yunan ilişkilerinin gerildiği çeşitli dönemlerde, Yunanistan'ın adalarda ayaklanma çıkarma ihtimali bazen bir istihbarat bilgisine dayanarak** bazen ise sadece bir endişe şeklinde gündeme gelmiştir.

Bu endişenin somut bir teyidi olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid'deki adaların neredeyse tamamında Rumların nüfus bakımından kalabalık olması sıkça ifade edilmiştir. Osmanlı devlet adamlarını bu düşünceye sevk eden ise bahsi geçen Rum nüfustan hatırı sayılır bir kısmının Yunanistan vatandaşlığı (tebaiyeti) iddiasında bulunmalarıydı. Bölgede, sakinlerinin Yunanistan'a temayüllerinin ileri derecede olduğu, Kaşot gibi daha küçük adalara yönelik etkili tedbirler alınması gerektiğine Miralay Şakir Bey tarafından ve sonraki benzer raporlarda dikkat çekilmiştir. Batnoz örneğinde zikredildiği üzere, Ortodoks din adamları Yunan propagandasının temel kaynağıydı. Bilhassa askerî bir çatışma beklentisinin yüksek olduğu dönemlerde yerel idarenin merkezden öncelikli talebi adalardaki asker sayısının artırılarak yeni birliklerin konuşlandırılması olmuştur. Miralay Şakir Bey'in raporunun sonuç kısmında yaptığı tasnif ve açıklama, bu dönemde bölgenin savunulmasına yönelik Osmanlı askerî stratejisinin anlaşılmasına ışık tutabilecek değerdedir. Sakız, Koyun, İpsara ve Karyot adalarının savunması için Sakız'da; İstanköy, Batnoz, Leryos, Kalimnos, İncirli ve Astropalya adaları için İstanköy'de; Rodos, Sömbeki, Piskopi, Kerpe, Herkit, Kaşot ve Meis adaları için Rodos'da; Midilli ve Cunda adaları için Midilli'de; Limni, Semadirek, İmroz ve Bozbaba adalarının savunması için ise Limni'de yeterince asker ve birer vapur bulundurulmasını gerekli gören Şakir Bey, bahsi geçen adaların etrafındaki adalara askerî yönden hâkimiyet kurulabilecek noktada olduğuna ve bu stratejinin yüzlerce senedir süregeldiğine dikkat çekmiştir (Örenç, 20120, s. 194). Gerek asker sevki gerekse ihtiyaç anında küçük askerî çatışmalarda kullanılabilecek süratli birkaç korvetin bölgedeki adalarda hazır bulundurulması diğer bir etkili tedbir olarak sunulmuştur. Limni ve etrafında bulunan İmroz, Semadirek ve Bozbaba adalarında bir karışıklık veya Yunanistan tarafından buralara bir müdahale söz konusu olursa, yakında bulunan Çanakkale'den asker sevki için de hızlı bir vapur gerekli görülmüştür (Örenç, 2012, s. 193).

* Rapor transkripti için (Örenç, 2012, s. 188-195).

** Osmanlı askerî istihbarat raporlarına göre 19. yüzyılın son çeyreğinden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde istihbarata en yoğun konu olan ilk üç devlet sırasıyla Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan olmuştur (Yıldız, 2019a, s. 99).

İlerleyen yıllarda bölgeye yönelik güvenlik tedbirlerinin artırılması söz konusu olduğunda asker ve vapur takviyesi değişmez yöntemler olarak gündeme gelmeye devam edecektir. 1885 yılı sonlarında, Yunanistan'da baş gösteren hareketlenme nedeniyle Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki adalarda güvenlik tedbirlerinin artırılması bir kez daha gündeme gelmiştir. Asker sayısının takviye edilmesinin ve özellikle Osmanlı donanmasından gemilerin adalar arasında dolaştırılmasının huzursuzluk ve karışıklık çıkarabilecek bazı kişi ve gruplara karşı caydırıcı bir yönü vardı. Her ne kadar yerel idare daha büyük bir donanma gösterisi yapılması beklentisini dile getirmiş olsa da bu tarihte İzmir'de bulunan bir geminin adalar arasında dolaştırılması yeterli görülmüştür (BOA, Y. A. Res. 33/11). Yirminci yüzyıla girilirken Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi Abidin Paşa *ufak tedbirler* adıyla bazı önerilerde bulunmuştur. Bu kapsamda Leryoz, Meis, Kaşot ve Sömbeki adalarındaki Osmanlı askerî varlığı artırılmalıdır. Bölgede hızlı hareket eden iki vapur bulundurulması, sayıları elliyi bulan adalar arasında devriye gezdirilerek ahaliyi Yunan ve Girit korsanlarından ve bunların fitnelerinden koruyacağı gibi, adalara kaçak silah ve sair zararlı maddelerin girişini de engelleyecektir. Diğer taraftan Rodos, Sakız, Midilli ve Limni adalarına yeni tekniklere uygun olarak birer istihkam yapılmalı, her birine en az dört büyük top yerleştirilmelidir (BOA, YEE 10/41).

Osmanlı Devleti, Ege Denizi yanında, Tuna Nehri, İşkodra Gölü ve Basra Körfezi gibi stratejik mevkilerde güvenlik ve asayişin sağlanması, iç ve dış tehditlere karşı bölgelerin savunulması, karasuları ve kıyı güvenliği, korsanlık ve kaçakçılıkla mücadele gibi temel nedenlerle *maiyet* veya *refakat* vapuru olarak adlandırılan karakol gemileri bulunduruyordu (BOA, DH. MKT. 1345/97, Lef 1). Uzun zaman Midilli, Sakız ve Rodos'ta mutasarrıflık yapmış olan Namık Kemal de maiyet vapurlarının adalarda asayişin sağlanması noktasındaki önemine dikkat çekmiştir (Tansel, 1973, s. 385-389). Hızlı hareket ve manevra kabiliyeti nedeniyle maiyet vapuru olarak daha çok korvet, gambot ve istimbot cinsi küçük gemiler kullanılmıştır. Beraberindeki askerî mürettebatıyla doğrudan Bahriye Nezareti tarafından tayin olunan bu vapurlara sorumlu olduğu bölgenin mülki amirine tabi olması nedeniyle maiyet vapuru ismi verilmiştir (BOA, DH. MKT. 2715/7).

19. yüzyılın ikinci yarısında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetini oluşturan adalara ayrı ayrı maiyet vapurları tahsis olunmuştur. Vapurlarda bir subayın emrinde bir miktar da asker bulundurulmaktaydı. Örneğin 1887'de Midilli Adası'nın maiyetinde görev yapan *Ziynet-i Derya* vapurunda, bir kolağasının komutasında 33 asker yer alıyordu. Vapur iki mitralyöz ve iki adet topa sahipti. Aynı tarihte Rodos Adası'nda ise *Gemlik* vapuru bulunuyordu (BOA, Y. Mtv. 31/20; Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi 1304, s. 150). Bu vapurlar, belirli süreler dâhilinde görev

alanlarındaki adalar arasında *devre çıkmakta* idiler. Örneğin Rodos Adası emrine verilmiş olan *İstanköy Vapuru* Eylül 1883 başında Rodos Mutasarrıfının isteğiyle sırasıyla Sömbeki Adası, Anadolu sahilleri, İstanköy, Bodrum, İlyaki, Herkit, İlimye, Sömbeki adalarına uğrayarak yaklaşık beş günlük bir gözlem (tarassut) seyahati gerçekleştirmiş, dönüşte bölgenin durumu hakkında mutasarrıfa bilgi vermiştir (Bahr-i Sefid, no. 33). Bu devriyeler Sömbeki, Meis ve Kalimnos gibi kaçakçılığın yaygın olduğu Batı Anadolu sahillerine yakın adalar ile Girit'teki isyanları yönlendiren elebaşılar için toplanma ve sığınak mahalli olan Kaşot Adası'ndaki yasadışı faaliyetlere karşı caydırıcıydı (BAO, YEE 7/18, Lef 2).

Ege Denizi'nde, Çamlıca (Hydra), Suluca (Spetzia), İpsara (Psara), Çoban (Kaşot) gibi adalarda üslenmiş olan deniz haydutlarının faaliyetleri 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Osmanlı Devleti *izbandit* (bandito) adını verdiği Rum korsanlara karşı bu dönemde zorlu ve kararlı bir mücadele yürütmüştür. Ticaret gemilerine, Batı Anadolu kıyılarına ve adalara baskınlar düzenleyerek hırsızlık, talan ve yağmacılık yapan Ege (Adalar) Denizi'ndeki Rum korsanlar 1821'de başlayan isyan sırasında Yunan donanmasının emrine girmişti (Çelik, 2015, s. 618; Örenç, 2000, s. 336-337). Korsanlık faaliyetleri Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra da söz konusu gruplar tarafından sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin dışında İngiltere de deniz trafiğini tehlikeye atan ve bölge sakinlerini huzursuz eden korsanlarla bölgedeki filosuyla mücadele edecektir. Buna rağmen, bu deniz haydutlarının kullandıkları taktiklerin yanında, denizin sığlığı ve birçok dar geçidin bulunması nedeniyle korsanların tamamen ortadan kaldırılması mümkün olamamıştır.

19. yüzyılın sonlarında korsanlık bölge için hâlâ bir güvenlik problemiydi. Seri ve kolay manevra yapabilen buharlı gemilere rağmen korsanlar fırsat buldukça adalardaki köylere baskınlar düzenlemekteydiler. Bu dönemde korsanların üslendikleri adaların bir kısmı artık resmen Yunanistan sınırlarında kalıyordu. Dolayısıyla bunların takip edilmesi her zaman kolay değildi. Diğer taraftan korsan saldırılarına maruz kalmış Herkit, Limni gibi adalar idaresinin merkezle yaptığı yazışmalar Osmanlı bahriyesinin sancak statüsüne sahip her bir adada vapur bulundurmakta zorlandığını ve görevli vapurların bir bölümünün çeşitli teknik nedenlerle iş görecek durumda olmadığını ortaya koymaktadır*. Bölge güvenliği için bu tür vapurların önemine vurgu yapan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Akif Bey, Rodos'a bağlı bulunan adaların diğerlerine göre birbirinden uzak ve dağınık konumları ve Aydın vilayetinin karşısındaki Anadolu sahillerinin oldukça açık

* Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Akif Bey'in 7 Haziran 1893 tarihli yazısı BOA, İ. AS. 3/60, Lef 4.

bulunması nedenleriyle Rodos Adası emrine iki vapur görevlendirilmesini talep etmiştir (BOA, İ. AS. 3/60, Lef 5).

Miralay Şakir Bey'in 1881'de dikkat çektiği, bölgedeki adalarda Rum nüfusun çoğunlukta olması ve bunların bir bölümünün Yunanistan'a sempati duymaları Osmanlı sivil ve askerî bürokrasisinin yakından takip edip, iki ülke ilişkileri gerildiği dönemlerde önlem almak üzere harekete geçtikleri bir konu olmayı sürdürmüştür. İki ülke arasında 1897 yılında başlayacak olan savaştan yaklaşık beş gün önce, Aydın vilayeti ve Seraskerlik bu konuya dikkat çekerek, bölgedeki kara ve deniz gücünün artırılmasını istemiştir. Osmanlı Hükûmeti İzmir'in toplam nüfusunun 2/3'ünü gayrimüslim, bunun içinde 60 binin yabancı ve bunun da yarısının Yunanlı olduğu, Foçateyn, Urla ve Çeşme gibi kazalarda Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusa göre azınlık teşkil ettiği, örneğin Urla nüfusunun 2/3'ünün gayrimüslim ve bunun da üç bininin Yunanlı olduğunu değerlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle Ege sahil şeridindeki yerleşim yerlerindeki Müslüman nüfusun sayıca az olması bölgedeki idarecilerde güvenlik endişesine yol açmaktaydı. On yıl arayla (1880 ve 1890) kaleme alınmış iki raporda İzmir'deki İngiliz konsolosları da Yunanistan'dan bölgeye mütemadiyen yaşanan göçün Batı Anadolu sahillerinde Müslüman nüfus aleyhine gerçekleşen etnik ve ekonomik dengelerdeki değişimi tüm detaylarıyla ortaya koymuştur (TNA, FO 78/3100 ve 195/1693). Bu endişeyi sadece yerel idareler taşımıyordu. Osmanlı genelkurmayı da Yunanistan ile ilişkilerin gerildiği bir dönemde Aydın, Kuşadası ve Menemen'de sayıca fazla olan Hristiyan nüfusun yaklaşan paskalya döneminde birtakım taşkınlıklarda bulunabileceğini düşünüyordu. Osmanlı yetkililerinin tüm endişelerinin temelinde bölgede yaşayan Yunanlılar ve onlara yakın bir kısım Rumların *malen ve bedenen* Yunanistan'ın yıkıcı amaçlarına yardım edecek bir duruş sergilemeleri yer almaktaydı (BOA, MV 91/75).

Osmanlı Hükûmeti Doğu Akdeniz'deki egemenliğinin önemli bir dayanağını oluşturan adalarda toplumsal ve etnik yapının dış müdahalelere maruz kalabileceğinin farkında olarak, yerel yöneticilerden yabancı diplomatik temsilcilerin bölge halkına yönelik faaliyetlerini takip edip, raporlamalarını istemiştir. Burada endişe kaynağı sadece Yunanistan değil, İngiltere başta olmak üzere diğer büyük devletlerdir. Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi Sadık Paşa 1880 yılı sonlarında *devre* çıkarak Rodos, Meis, Kerpe, Herkit, Sömbeki, İlyaki, İncirli, İstanköy, Kalimnos, Leryoz, Batmos, Karyot adalarında incelemelerde bulunmuştur. Bu konuda kaleme aldığı raporda, vilayete bağlı adaların çoğunlukla Rum nüfusa sahip olduğundan, din ve milliyetçe Yunanistan'a olan temayülden istifade etmenin yollarını arayan Yunan konsolosları bulunduğundan bahsetmiştir. Vilayet konu hakkında her zaman teyakkuzdaydı. Nitekim kısa bir süre önce Kaşot'taki Yunan konsolos vekilinin

bu nedenle değiştirilmesi sağlanmış, benzer faaliyetler içinde bulunan Rodos'taki Yunan konsolosunun değiştirilmesi için de Hariciye Nezareti'ne başvurulmuştu*.

Osmanlı Devleti, Yunan himayesi ve tabiyeti konusu başta olmak üzere bölgedeki adalar üzerindeki mutlak egemenliğine aykırı gördüğü her türlü tutum, davranış ve yaklaşımla mücadele etmiştir. Egemenliğin en önemli göstergesi olarak, merkezin aldığı her çeşit idari, hukuki ve ekonomik karar imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinde de istisnasız uygulanmıştır. İdari olarak Rodos'a bağlı adalardan bir bölümü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok defa geçmişteki birtakım fermanları delil göstererek, sadece cüzi bir miktar *maktu* vergi ödemeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddiaların arkasında özerk/muhtar bir statüye sahip oldukları iması da vardı. 1835 yılında verilen bir fermanla Karyot, Batnoz, Leryoz ve Kelemez adaları sakinlerinin devlete olan sadakatleri devam ettiği müddetçe yıllık 80 bin kuruş sabit (maktu) bir vergi ödemeleri ve bunu da aralarında adaletli bir şekilde bölüştürülmeleri uygun görülmüştür (Engin, 2003, s. 105). Söz konusu muafiyet esasında Tanzimat Fermanı ile ortadan kalkmıştır.

Buna rağmen ele alınan dönemde çeşitli defalar, gerek bahsi geçen dört ada halkı sonradan uygulamaya geçirilen yükümlü oldukları birtakım vergileri ödememek, gerekse aslında 1835 tarihli ferman kapsamında olmayan bölgedeki diğer sekiz adanın ahalisi de benzer şekilde maktu vergi ödemek için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çıkış aslında eski fermanların çarpıtılmasından kaynaklanıyordu (Engin, 2003, s. 101). Şüphesiz vergi tahsili mutlak egemenliğin en önemli göstergelerinden biridir. Bülbülce, Sömbeki, İpsoz ve diğer bazı adaların sakinleri aynı şekilde benzer iddialar ortaya atmışladır. Hükûmetin yeni vergi uygulamasına dayanak oluşturacak nüfus sayımı gibi birtakım girişimleri de bahsi geçen adalar ahalisinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunlar arasından özellikle Sömbeki ahalisi Osmanlı yerel idaresi ve onun uygulamalarına karşı adeta fiili bir direniş göstermeye başlamışlardır (Tansel, 1986, s. 240-241). Sömbeki Adası öncülüğünde bölgedeki bazı adaların ahalisinin yapılmak istenen nüfus sayımına karşı çıkmaları Rodos Mutasarrıfı Namık Kemal Bey'i harekete geçirmiştir. Konu Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği üzerinden İstanbul'a taşınmış, aralarında *en serkeş* ahaliye sahip olduğundan sayılması en güç olan Sömbeki'nin bir deniz ablukasına alınması teklif olunmuştur. Böylece, yapılan her türlü nasihate rağmen geri adım atmayan ada sakinlerinin, hükûmetin yönetim erkini engellemelerine son verilecekti. Bu şekilde Temmuz 1885'te Rodos'ta bulunan kuvvete ek olarak *Eser-i Nüzhet* ve Marma-

* Vali Mehmed Sadık Paşa'nın 13 Aralık 1880 tarihli raporu (BOA, YEE 100/34).

ris'ten gönderilen *Şat* vapurlarıyla Sömbeki Adası'nın ablukaya alınmasına karar verildi (BOA, MV 4/26). Rodos Mutasarrıfı Namık Kemal ablukayı bizzat hayata geçirmiş, Sömbeki Adası dört gemi tarafından on gün kadar kuşatılmıştır (Tansel, 1986, s. 264). Adaya giriş çıkışların askıya alınması uygulaması sonuç getirmiş ve Ağustos 1885 ortalarında Sömbeki Adası'nın nüfus sayımına başlanmıştır (Tansel 1986, s. 270). Sömbeki Adası'nda nüfus sayımını gerçekleştirmek için başvurduğu yöntem Osmanlı idaresinin mutlak egemenlik ilkesi konusundaki hassasiyetini ve buna halel getirmeye yönelik fiili girişimlere karşı gerekli adımları atmakta tereddüt etmediğini gösterir.

Vergi muafiyetiyle ilgili benzer iddialar sonraki yıllarda gündemde tutulmaya devam edilmiştir. 1891 yılında Sporat adalarından; Rodos'a bağlı Sömbeki, Kaşot, Kerpe, Meis ve Herkit ile Sakız'a bağlı Leryoz, Kalimnoz, İpsara ve Karyot adaları sakinlerinin her türlü vergiden, kanundan hatta denetimden azade oldukları yönündeki iddialarını sürdürdükleri anlaşılıyor. Bu sırada dimoyerandiyalar söz konusu ada sakinleri üzerinde fazlaca otorite kurmuş olup, kontrolden çıkmış durumdaydı. Halktan aldıkları yüksek vergilerin ancak küçük bir miktarını devlete ödemekte, kalanı üzerinde istedikleri tasarrufta bulunabilmekteydiler. Söz konusu paraların büyük bölümü kötü amaçlar için kullanılıyordu. Bu cesaretlerinin dayanağı ise bölgedeki konsoloslar tarafından himaye edilmeleriydi. Çoğunlukla sünger ticaretiyle meşgul olan bu kişiler, bu amaçla ticari ilişki içinde oldukları Avrupalı tüccarların temsilcisi sıfatıyla, yabancı himayesi altında bulunduklarını savunuyorlardı. Bu yolla elde ettikleri diplomatik koruma altında hükûmetin uygulamaları ve faaliyetlerine mukavemet ediyorlardı. Bununla kalmayıp, hükûmet aleyhine aleni propaganda yapmaktaydılar. Esasında muhtar ve ihtiyar meclisi azalarından meydana gelen dimoyerandiya oluşumunun hükûmet ile Rum cemaati arasında aracılık etmekten başka resmî bir fonksiyonu yoktu. Bununla birlikte söz konusu dimoyerandiya heyetleri bu dönemde Avrupa ve Yunan dış işleriyle iletişim hâlindeydi. Sömbeki'deki heyetin sünger avcılığından alınan verginin kaldırılması için Babıali üzerinde nüfuzunu kullanması talebiyle İngiltere'ye müracaat etmesi somut bir örnektir. Bu heyetler Yunan Hükûmeti tarafından bölge üzerindeki emellerini hayata geçirmek noktasında önemli bir dayanak olarak görülüyordu. Bu nedenle Yunanistan söz konusu heyetlerin ileri gelenlerine zaman zaman çeşitli nişanlar veriyordu (BOA, YEE 7/18, Lef 2). Anlaşılacağı üzere, vergi muafiyeti iddiaları ve dimoyerandiyalar Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını etkisizleştirmeyi ve egemenliğini itibarsızlaştırmayı amaçlayan Yunanistan'ın suiistimal ettiği iki konu olmuştur. Bununla asıl hedeflenen ise bölgeyi istikrarsızlaştırarak, yönetilemez hâle getirmektir.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'e yönelik anlık ve uzun vadeli politikaları ve bu çerçevede hayata geçirdiği birtakım güvenlik stratejileri ile Balkanlarda yaşanan gelişmeler arasında doğrudan ve yakın bir ilişki vardı. Yunanistan'ın özellikle Balkanlardaki birtakım siyasi gelişme ve değişikliklerden istifade etmek istemesi burada belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı makamları bölgede yaşanan çeşitli siyasi gelişmeleri çok yönlü değerlendirip, güvenlik önlemlerini gözden geçirmekteydiler. 1878 Berlin Antlaşması ile özerk bir statüde kurulan Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakı sırasında, Balkanlardaki dengenin Bulgarların lehine değişmesi karşısında, Yunanistan, Epir'in daha önce elde edemediği parçasını ve Güney Makedonya'yı işgale kalkışmıştır. Yunan birliklerinin Tesalya'da Osmanlı sınırlarını geçmesi bir askerî çatışmaya yol açmış ve Yunan birlikleri püskürtülmüştür. Bu aşamada büyük devletler konuya müdahil olmuşlar, verdikleri nota ile Yunanistan'ı durdurmaya çalışmışlardır. Nitekim İngiltere, Avusturya, Almanya ve Rusya savaş gemileri Ocak-Haziran 1886 arasında Yunanistan'ı denizden abluka altına almıştır (Andreopoulos, 1981, s. 957; Aydın, 1992, s. 282). Bu dönemde Osmanlı Devleti bir taraftan Yunanistan sınırında birtakım askerî tedbirler alırken, diğer taraftan Girit ve bölgedeki diğer adaların güvenliği gündeme gelmiştir. Yunanistan'ın desteğiyle Girit'te yeni bir isyan başlamış, adadaki Müslümanlar ciddi saldırılara uğramışlardır (Adıyeke, 2000, s. 32). Gelişmeler üzerine Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Girit vilayetlerinden, bölgeye takviye asker ve gemi gönderilmesi talep edilmiştir. Söz konusu talebe yönelik değerlendirmesinde Osmanlı Hükûmeti, muhtemelen büyük devletlerin baskı sonucu Yunanistan'ın askerlerinin bir bölümünü terhis etmiş olmasını dikkate alarak, konunun kısa süre içinde sonlanacağını öngörmüştü. Bu nedenle vilayetin taleplerine olumsuz cevap verilerek, güvenliğin mevcut kuvvetle sağlanması istenmiştir (26 Mayıs 1886). (BOA, MV 10/20). Öte yandan, gerginliğin üst seviyede olduğu bu dönemde Bahriye Nezareti II. Abdülhamid'in emri üzerine Yunanistan ile yaşanacak olası bir savaş durumunda Osmanlı deniz kuvvetlerinin takip edeceği detaylı bir hareket planı hazırlamıştır. Bu plan temelde Osmanlı donanmasının üç filoya ayrılarak Ege ve Akdeniz'deki stratejik mevkilerin kontrol altına alınmasına dayanmaktaydı (Yıldız, 2019a, s. 103-106).

Anlık gelişmelerin sonucu alınan bu tür kararlar yanında, Yunanistan'ın uzun vadeli dış politika hedeflerinin Osmanlı makamları tarafından yakından takip edilerek, karşı birtakım politikalar geliştirildiği anlaşılıyor. Şüphesiz, bu çerçevede ilgili makamlara sunulan birtakım rapor ve değerlendirmeler, Doğu Akdeniz dahil, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgeye ve konu başlığına dair geliştirdiği politikalara önemli bir zemin oluşturmaktaydı. Bunlardan biri olan Kasım 1890'da Hakkı

imzasını taşıyan değerlendirmede Osmanlı sınırlarında Rumların yaşadığı yerleri gelecekte ülkesinin parçası olarak gören Yunanistan'ın; Girit, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Yanya vilayetlerini elde etmek için gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinde durulmuştur (BOA, Y. PRK. TKM. 19/34.). Üç başlık altında gruplandırılan bu faaliyetler öncelikle Avrupa'nın sempatisini kazanmaya yoğunlaşmıştı. İkinci olarak Osmanlı topraklarında yaşayan Rum tebaanın kışkırtılarak ayaklandırılması ve son olarak deniz ve kara kuvvetlerinin kapasitesinin artırılması hedefleniyordu. Yunan Devleti ilk amacında çok ciddi ilerleme kaydetmişti. Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti'nden ziyade Yunanistan'ın yanındaydı. Bu konuda çarpıcı iki örnek olarak, *Navarin* faciası ve Yunanistan'ın bağımsızlığına söz konusu taraftarlığın sebep olduğu, Berlin Antlaşması sonrasında Yunanistan'ın toprak elde ederek büyüdüğü ifade edilmişti. Aynı şekilde 1886'da Doğu Rumeli'nin birleşmesi sırasında Yunanistan'ın tacizleri karşısında harekete geçen Osmanlı ordusunun Yenişehir ve Tırhala'ya ilerlemesi de yine Avrupa müdahalesiyle durdurulmuştu.

Avrupa'ya dağılmış çok sayıda zengin Yunanlının yaptığı yayınlar Yunan Kralı'nın Rusya ve Almanya imparatorlarıyla yakınlaşmasına hizmet etmekteydi. Eğer Yunanistan Osmanlı Devleti karşısında anlık bir başarı elde edecek olursa, Yunanistan'ı sahiplenmiş olan Rusya ve Fransa bu durumun kesin kazançlara dönüşmesi için çaba sarf edecekti. Bu aşamada rapor sahibi tarafından İngiltere'nin Yunanistan'ı destekleyen ülkeler arasında zikredilmemesi değerlendirmenin tutarlılığı bakımından dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Zira bölgedeki siyasi ve askerî denklemin devamından yana olan İngiltere, Yunanistan'ın bunu bozacak bir konuma erişmesine uzun zaman temkinli yaklaşmıştır.

Yunanistan ikinci amacı olan Osmanlı tebaası Rumların kışkırtılması ve isyana sevk edilmesine de büyük ölçüde ulaşmış görünüyordu. Bu konudaki değerlendirmede, özellikle Yunanistan tarafından el altından idare edilen Rum okullarında Osmanlı Devleti'ne ihanetin vatanseverliğin gereği olarak öğretildiği ifade edilmiştir. Yunanistan istediği zaman Girit'te isyan çıkarabilecek, Yanya taraflarında ise birkaç bin kişiden oluşan eşkıya çetelerini dolaştırabilecek duruma gelmişti. Silahlı bir ayaklanmaya cesaret edemeyen Osmanlı topraklarındaki Rumlar da genellikle fikrî bir isyan hâlindeydiler.

Bahis konusu değerlendirmelerin ağırlık noktasını, bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin her zaman Yunanistan'a karşı caydırıcı bir seviyede bulunması gerektiği oluşturmaktadır. O zamana kadar Osmanlı Devleti'ne karşı ihtiyatla hareket etmesi, Yunanistan'ın sahip olduğu silahlı güce güvenmemesinden kaynaklanıyordu. Yunanistan'ın bu politikası devlet adamlarının

beyanlarına da yansımıştır. Örnek olarak Trikoupes seçim münasebetiyle yaptığı resmî bir konuşmada, Yunan Devleti'nin *doğal* ve *ırki* sınırlarının elde edilmesi için gerek duyulan büyük mücadele vaktinin henüz gelmediğini ve bu güce biran önce ulaşabilmek için çalışıldığını söylemiştir. Bu dönemde Deliyannis'in başbakanlığa gelmesiyle Yunan isteklerinin şiddetinin bir kat daha artması ihtimali vardı (BOA, Y. PRK. TKM. 19/34).

Yunan donanmasının gelişimi hakkındaki değerlendirmeler bu bölümde ele alınan konu bakımından oldukça önemlidir. Yunan deniz gücünün tehlike oluşturabilecek bir şekilde gelişmekte olduğu, yakın zamanda Fransa'dan satın alınan üç zırhlı ile Yunan donanmasının biraz daha güç kazandığı vurgulanmıştır. Dahası, bu "küçük" donanmanın gemileri sağlam ve makineleri yenidir. Topçuları talim görmüş, gemi tayfası ise deniz içinde büyümüş gemiciler olup tecrübelidirler. Buna mukabil Osmanlı donanmasında büyük eksikler söz konusuydu. Bahriye Nezareti'ndeki idari zaaflar nedeniyle Osmanlı donanmasının gücünde ciddi bir düşüş yaşanıyordu. Geçmişte zırhlı ve ahşap gemilerden oluşan donanma, gerek tekne gerekse makine bakımından uzun bir seferi kaldıramayacak durumdaydı. Gemici seçimi de isabetsiz olup, denize yüzlerce kilometre uzaklıktaki şehirlerin sakinleri donanmaya alınmaktaydı. Donanmadaki topçulardan talim eğitimi almış olanların oranı ise yüzde ondan azdı. Tüm bu gerçeklerin resmî bir tahkikat ile ortaya çıkarılması gerekliydi. Bahriye Nezareti'nin söz konusu zaafına güvenen Yunanlılar mevcut kuvvetleriyle *Adalar Denizi* ve vilayeti üzerinde hâkimiyet kurabilecekleri ümidindeydiler. Yunan donanmasının gelişmesi ve Osmanlı donanmasının gerilemesi birkaç sene daha devam edecek olursa Yunanistan'ın hayallerinin gerçekleşme imkânı bulacağını tahmin etmenin güç olmadığı, tüm açıklığıyla ifade edilmiştir (BOA, Y. PRK. TKM. 19/34).

Bu tür genel değerlendirmeler yanında Ege'deki Osmanlı adalarında yöneticilik yapan görevliler de sorumlulukları altındaki bölgeler hakkında birtakım konuları gündeme getirdikleri raporlar sunmaktaydılar. Bu tür raporlarda genellikle, ilgili bölgenin yönetilmesini istikrarsızlaştıran kimi gruplar ve bunların hareket tarzları üzerinde durulmuş, çeşitli uyarılar iletilmiş ve alınan lokal önlemler hakkında bilgi verilerek, merkezî yönetimden destek istenmiştir. Başta Yunanistan olmak üzere ecnebi konsolosluk görevlileri, Ortodoks din adamları ve bazı yerel nüfuz gruplarının Osmanlı idaresini zorlaştıran tutumları öncelikli şikâyet konularıydı. Öte yandan, Osmanlı hâkimiyetindeki bazı adalarda yaşayan Rum tebaanın Yunanistan'a yönelik ilgisi bu dönemde de oldukça tartışılmıştır.

1879 yılının son günlerinde Midilli Mutasarrıflığına getirilen Namık Kemal, Osmanlı merkezî idaresi ile olan detaylı resmî yazışmaları, mektupları ve raporlarında yukarıda sayılan şikâyet konularını sıkça dile getirmiştir. 15 Ekim 1884 tarihine kadar Midilli, oradan becayişle Rodos ve Aralık 1877'de tayin olunduğu Sakız Sancağı mutasarrıfı olarak vefat tarihi olan 2 Aralık 1888'e kadar kesintisiz 9 yıl bölgede görev yapmış Namık Kemal'in bahsi geçen konularda onlarca yazışması bulunmaktadır (Ünver, 2012, s. 124). Midilli Adası'nda sürgün ve sonra yönetici olarak bulunduğu uzun dönemde karşılaştığı bu tür sorunları ve aldığı önlemleri anlattığı *Midilli Risalesi*'ndeki iki tespiti özellikle dikkat çekicidir. Namık Kemal'e göre öncelikle, Midilli'de nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Rumlar Yunanistan'ın yönetimine girmektense Osmanlı idaresi altında kalmayı tercih edeceklerdir. Osmanlı idaresinde ise Sisam Adası gibi özerk bir statüye sahip olmayı arzulamaktaydılar. İkinci olarak, Yunanistan'ın önceliği Osmanlı adalarını ele geçirmek değildi. Zira yeterli deniz gücüne sahip olmayan Yunanistan, böyle bir adım için uluslararası konjonktürün uygun olmadığının farkındaydı. Bunun yerine Bulgaristan ile rekabet hâlinde bulunduğu Rumeli'deki sınırlarını genişletmeye öncelik vermişti. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki adaları, Sisam örneğindeki gibi, görünüşte Osmanlıya bağlı ancak gerçekte müstakil idarelere dönüştürmeye çalışmaktaydı. Yunanistan bu süreçte, bahsi geçen adalarda kışkırttığı Hristiyan nüfusu Babıali'yi meşgul edecek küçük problemler çıkarmaya, bu konularda Avrupa'ya ve Osmanlı hükûmetlerine şikâyetlerde bulunarak, adaların iç işlerinde bir çeşit özerklik elde etmek için çalışmaları gerektiğine ikna etmişti (Ünver, 2012, s. s. 127-128).

Namık Kemal'den sonra Midilli'de mutasarrıflık yapan Fahri Bey de adanın idaresini zora sokmak isteyen benzer grupların faaliyetlerinden şikâyet etmiştir*. Dikkat çekici olan ise gerek Namık Kemal gerekse Fahri Bey Midilli Adası'ndaki Rumların Yunanistan'a yönelik ilgilerinin papazlar ile cemaat ihtiyar meclisi olan dimoyerandiyalar tarafından yönlendirilmeye çalışıldığına dair tespitleridir. Sayıları fazla olmayan, Fahri Bey'in *kalburüstü takımı* olarak adlandırdığı bu küçük grup menfaatleri zarar görmeye başlayınca, sancak idaresini yönetilemez hâle getirmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Bunların en önemli destekçileri ise bölgede görev yapan Yunan konsolosları ve az sayıdaki Yunanistan taraftarıydı. Bununla birlikte adalarda sakin Rumların çok büyük bölümünün Osmanlı yönetimiyle herhangi bir sorunu yoktu. Namık Kemal ve Fahri Bey gibi gelişmeleri yakından takip ederek, meselelere nüfuz edebilen dikkatli yöneticiler ve sadece yönetim değil, iktisat, bayındırlık, ticaret, eğitim vb alanlarında kendi görev saha-

* Fahri Bey'in Sadarete gönderdiği 13 Haziran 1889 tarihli rapor (BOA, Y.PRK.ASK. 5/36).

larında gerçekleştirdikleri altyapı projeleri bu tür yıkıcı faaliyetlerin geniş kitleler nezdinde karşılık görmesinin başarılı bir şekilde önüne geçmekteydi. Bunun yanında daha genel planda, ülkenin çok büyük bir bölümünde hayata geçirilen geniş kapsamlı Tanzimat reformlarının olumlu sonuçları sayesinde (Örenç, 2005, s. 101-108). 19. yüzyılın ikinci yarısından Yunanistan'ın işgaline uğradıkları tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin idaresindeki adalarda bir huzur ve istikrar ortamı oluşturmada büyük oranda başarılı olduğundan bahsetmek gerekir.

Buna karşın Osmanlı Devleti'nin söz konusu huzur ve istikrarı sağlayabilmesi için çok farklı unsurlarla mücadele etmesi gerekmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Vali yardımcılığı yapmış Mehmed Tevfik Bey 1891 yılında Mabeyn'e takdim ettiği kapsamlı raporda vilayete yönelik Yunan ve İngiliz politikaları üzerinde özellikle durmuştur. Mehmed Tevfik'e göre, bir kısmı iskân edilmemiş yüz otuz iki adayı bünyesinde barındıran ve Osmanlı Devleti için siyasi ve coğrafi açıdan önemli bir konumda bulunan vilayette Yunanistan ve diğer yabancı devletlerin dolaşıma sokulan fikir ve emellerinin etkili olması tehlikesi söz konusuydu. Toplam nüfusu 246.019 olan vilayette 28.536 Müslüman yaşamaktaydı. Nüfus yapısından kaynaklanan dengesizlik, vilayette başta yabancı devletlerin zararlı faaliyetleri olmak üzere birtakım problemlere yol açmaktaydı. Eskiden beri kendi hâllerinde yaşamakta olan Rodos Adası'ndaki Rumlar son dönemde ataletleri nedeniyle mal ve mülklerinin ecnebilerin ellerine geçmesiyle oldukça fakirleşmişlerdi. Bunlar bölgedeki diğer adaların sakinleriyle karşılaştırıldığında devlete yönelik herhangi bir zararlı faaliyetin içinde yer almasalar da etrafta bulunan *Sporat Adaları*'nda görülen karışıklık ve fesat Rodos'ta bilinçsiz ve fakir bir kesim üzerinde zamanla etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla birkaç yüzyıldır bir güvenlik sorunu teşkil etmeyen Rodos Adası bahsi geçen sebep yüzünden son zamanlarda yabancı devletlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Mehmed Tevfik Bey İngilizlerin Kıbrıs'a geçici olarak yerleşmiş olmalarının, coğrafi yakınlık bakımından Rodos'a yabancı ilgisini artıran diğer bir faktör olduğu görüşündedir. Bu noktada Rodos'ta bulunan yabancı devlet konsoloslarının faaliyetlerinin yoğunlaştığına dikkat çekerek, özellikle İngiliz konsolosunun adanın sosyolojisine yönelik çalışmalarını gündeme getirmiştir. Öte yandan İtalyanlar bölgedeki adalarda İtalyancanın yaygınlaşmasına, Fransa ise sahip oldukları okullar üzerinden bölge sakinlerini kazanmaya çalışmaktaydı. Bu durum karşısında Mehmet Tevfik Bey çözümü bölgedeki konsolosların faaliyetlerinin her zaman yakından takip edilmesi ve adalardaki halkın sorunlarının çözümü için bu konsolosların aracılığına müracaat etmelerine yer bırakmayacak bir yerel yönetim takip edilmesinde görmüştür (BOA, YEE 7/18, Lef 2; Tuncel ve Bostan, 1998, s. 43-45).

Raporda Yunanlıların gizli faaliyetlerinin en fazla karşılık bulduğu yer olarak nitelenen Sakız Adası'ndaki siyasi ortam hakkında detaylı bir analiz yer almaktadır. Bir taraftan Yunanistan'ın gönderdiği memurlar diğer taraftan aslen Sakızlı olup İngiltere parlamentosunda milletvekilliği yapmış *Ralli*'nin siyasi nüfuzunu kullanarak, Sakız'ın, Sisam gibi özerk bir statüye kavuşturulmasına yönelik İngiliz Hükûmeti nezdindeki girişimleri nedeniyle ada ahalisinden bir kesim fikrî zehirlenme yaşıyordu. Sakız'da bozgunculuk yapan bu iki grup adadaki Osmanlı yönetiminin en küçük bir idari *gafletini* çok büyük bir zulüm ve haksızlık olarak gösterip dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış Sakızlıları heyecana getirerek, Avrupa kamuoyuna yönelik yalan neşriyatta bulunuyordu. Bunlar Sakız'ın ihtiyar meclisini (dimoyerandiya) de amaçlarına alet etmekteydiler. Bahsi geçen zararlı faaliyetler Sakız'daki Rumların çoğunda Yunanistan'a bir ilgi ve yakınlık meydana getirmiştir. Öyle ki adada gerçekleştirilen çeşitli faaliyetlerde bu temayül aleni olarak ortaya konulmuştur (BOA, YEE 7/18, Lef 2; Tuncel ve Bostan, 1998, s. 46-47).

Bahsi geçen Sakız asıllı İngiliz milletvekili Pandeli Ralli, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa, Hindistan ve ABD'de ticari faaliyetleri bulunan meşhur Ralli ailesine mensup olup 1875-1885 yılları arasında Liberal Parti'den milletvekilliği yapmıştır. Pandeli Ralli 1883 yılında Parlamento'da İngiltere Dışişleri Bakanı müsteşarına yönelttiği bir soruda Sakız'a Sisam Adası'ndaki gibi bir özerk statü vermesi için İngiliz Hükûmetinin Babıali'ye baskı yapıp yapmayacağını, en azından adaya bir Hristiyan *vali* atanmasının tavsiye edilme durumunu sormuştur (HC Deb. 16 July 1883). Pandeli Ralli örneği Mehmed Tevfik Bey'in dile getirdiği gibi, farklı coğrafyalara dağılmış siyasi ve ekonomik nüfuz sahibi Yunanlıların Osmanlı hâkimiyetindeki adalarının yönetimine yönelik etkilerinin ulaşabileceği seviyeyi göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

Yunanistan biraz daha ileri giderek, Sakız'a bağlı ve nüfusunun tamamı Osmanlı tebaası olan İpsara halkına Yunan parlamento seçimlerinde oy kullanma hakkı tanımıştı. Mehmed Tevfik Bey Sporat adalarının ahalisinin hırçın mizaçlarından bahsederek, daha önce yaptıkları gibi mutasarrıf, kaymakam veya nizamiye mahkemelerinin reislerinin çalışmalarına engel olacak birtakım hareketlerde bulunurlarsa, cesaret edenlerin gerektiği gibi cezalandırılmalarını, bu tür aşırılıkların artırmasının önüne geçilmesi bakımından önemli görmekteydi. Bu adalar, Sakız ve Rodos'da bulunan yabancı konsolosların diplomatik sorumluluk alanına giriyordu. Bunun dışında, İtalya Sömbeki'de, Yunanistan Meis'te ve Fransa Kaşot'ta konsolosluk görevlisi bulunduruyordu. Mehmed Tevfik Bey özellikle Kaşot Adası'na dikkat çekmiştir. Hiçbir Fransa vatandaşı bulunmamasına rağmen Kaşot'ta Fransa konsolos vekili sıfatını takınmış bir kişi, Yunanistan'ın emellerine hizmet

etmekteydi. Basılı yayınlar yaparak halkta fikrî bir coşku yaratmaya çalışan bu kişiye işten el çektirmişti.

Yunanistan'daki siyasi gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti Doğu Akdeniz, Ege ve Balkanlar'daki askerî pozisyonunu gözden geçiriyor, bu çerçevede güvenlik tedbirlerini artırıyordu. Trikoupes'in iktidara gelmesi üzerine Haziran 1892'de II. Abdülhamid Osmanlı genelkurmayını Girit, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Rumeli'deki sınırlara yönelik muhtemel bir Yunan tasallutu konusunda uyarmıştı. Bu sırada Yunanistan'ın toprak elde etmeye yönelik birtakım teşebbüslerde bulunması beklentisinin olduğu anlaşılıyor. Serasker Hasan Rıza Paşa'ya göre Yanya ve Girit'te Yunanistan tarafından başlatılacak bir isyan veya savaş karşısında Osmanlı Devleti oldukça hazırlıklı durumdaydı. Her iki mevkii için de detaylı bir askerî planlama yapılmıştı (BOA, Y.Mtv. 63/82). Öte yandan, uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne karşı çetecilik faaliyetleri yürüten Yunanistan 1897 yılından önce fiilen bir savaşa cesaret edememiştir. Beklentileri doğru çıkaracak şekilde, savaş Girit Adası'nda yaşananlar neticesinde başlamıştır.

Osmanlı Devleti'ne karşı 1897 yılında giriştiği *Otuz Gün Savaşı* Yunanistan için *küçük düşürücü* bir yenilgiyle sonuçlanmıştır (Clogg, 1997, s. 92). Buna rağmen, bu çalışmanın girişinde tartışıldığı üzere, dönemin büyük devletlerinin Yunan irredantizmine yönelik müsamahakâr tavırları nedeniyle Yunanistan ağır bir barış antlaşmasına imza atmak durumunda kalmayacaktır.

Savaş Yunanistan'ın Girit'e asker çıkararak işgale kalkışması üzerine başlamış, büyük devletler buna müsaade etmemiş, ada müşterek bir şekilde abluka altına alınmıştır. Bununla birlikte savaş sırasında denizlerde çok ciddi bir mücadele söz konusu olmamıştır. Osmanlı donanması, birtakım teknik eksiklikler nedeniyle Boğazın müdafaasında kullanılmak üzere Çanakkale'ye konuşlandırılmıştır (Tezel, 1973, s. 556-557). Söz konusu savaşı askerî strateji bakımından detaylı bir şekilde inceleyen Goltz Paşa'ya göre, Yunan donanması gemilerin sayısı, ağırlığı ve top sayısı bakımından Osmanlı donanmasının oldukça gerisinde olsa da gemilerin zırhı, topların çapı, sürat ve manevra kabiliyeti bakımından üstün durumdaydı. Dört küçük filoya ayrılmış söz konusu donanma savaş öncesinde yaptığı talim ve manevralarla gayet hazır bir durumda olmasına rağmen sevk ve idaresinde "cesurane" davranılmadığından, savaşta hiçbir işe yaramamıştır (Yılmazçelik ve Aksın, 2001, s. 34-35).

Savaşı kaybeden Yunanistan bir savaş tazminatı ödemek ve Osmanlı Devleti lehine küçük bir sınır düzenlemesine gitmek durumunda kalmıştı ama Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya'nın itirazlarına rağmen diğer dört devletin kara-

rıyla Girit'te Yunan Kralı'nın oğlu George'un üç yıllığına yüksek komiser atandığı bir otonom idare oluşturulmuştu*. Yüksek komiser prens George, gelecekte Yunanistan'ın başbakanı ve etkili bir siyasetçi olacak Giritli avukat Venizelos ile ciddi görüş ayrılıkları yaşamış; bir süre sonra adanın Yunanistan ile birleşmesini isteyen Venizelos isyan etmiştir. Büyük devletler Akdeniz'deki dengeleri bozacak böyle bir birleşmeyi kabul etmediler. Gelişmeler üzerine prens George görevden el çektirilerek, adadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Dahası, Girit'te yaşananlar Yunanistan'da 1909'da gerçekleşen askerî darbenin en başta gelen nedenleri arasında yer alacaktır (Moiras, 2006, s. 29-31, 108). Daha önce de bahsedildiği üzere, Yunanistan'ın müdahaleleri neticesinde Girit 1913 yılına kadar bölgede bir istikrarsızlık kaynağı olmayı sürdürmüştür. İşgale giden yaklaşık beş yıllık dönem Girit meselesinde *belirsizlik yılları* olarak adlandırılmıştır (Öksüz, 2010).

1897 sonrasında Yunanistan'daki her türlü askerî ve siyasi hareketlilik Osmanlı makamları tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Atina'daki Osmanlı sefaretinin ilettiği bilgiler, İstanbul'daki ilgili kurullarda değerlendirilmiş ve Yunanistan'ın olası birtakım adımlarına yönelik tedbirler belirlenmiştir. Kısa bir süre sonra, Yunan genelkurmayının yeniden silah ve mühimmat tedarik etmeye çalışması ve Yunan Kralı'nın bazı Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği seyahatlerden Yunanistan'ın bir intikam arayışı içinde olduğu değerlendirilmiştir. Osmanlı makamları çıkacak bir savaşta Yunanistan'ın Akdeniz'de bulunan Osmanlı adaları ile Yanya'nın güneyine yönelik saldırılar düzenleyeceklerini öngörmekteydiler. Bu nedenle Yunanistan'ın hedefi olabilecek adalarda istihkâmların inşa ve takviyesiyle, Yunan gemilerinin Anadolu sahillerine yaklaşmalarını önleyecek tedbirlerin alınması konusunda *Askeri Komisyon*'a talimat verilmiştir**.

Bölgedeki değişiklikleri yakından takip eden Osmanlı Devleti yirminci yüzyılın başlarında Ege Denizi'nde dikkat çekici iki önemli operasyona imza atarak, Rumeli ve Anadolu kıyılarına oldukça yakın iki ada üzerindeki hâkimiyetini herhangi bir tartışmaya yer olmayacak şekilde netleştirmiştir. Bunlardan ilki coğrafi konumu itibarıyla hem Balkanlar hem de Boğazlar için hassas bir konumunda bulunan Ege Denizi'nin en kuzeyindeki Taşoz Adası'na, diğeri ise Ege Denizi'nin güneydoğusunda, Batı Anadolu sahillerine oldukça yakın bir konumda bulunan Sisam Adası'na yöneliktir.

* Prens George'un 1898-1906 arasındaki yüksek komiserliği hakkında bir değerlendirme için bkz (Holland ve Markides, 2008, s. 108-131).

** Seraskerliğe yazılan 4 Kasım 1899 tarihli tezkire (BOA, YEE 150/119).

İngiltere'nin Mısır'a yerleşip Hidivlik üzerinde nüfuz oluşturması sonrasında, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya 1813 tarihli bir fermanla şahsen temlik edilmiş olan Taşoz Adası'nı işgal etmesi ihtimali belirmişti. İngiltere Akdeniz donanması için uygun bir yer aradığı sırada, Taşoz da gündeme gelmişti. Balkanlar'da bilhassa Makedonya'daki gelişmeler bölgeye yakın konumdaki Taşoz Adası'nın jeostratejik önemini artırmaktaydı (Erden, 2004, s. 76). Ayrıca adada var olan kıymetli madenlerin işletme imtiyazlarını almak için başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkelerin vatandaşları arasındaki mücadele, tarafların mensup oldukları ülkelerin nüfuzunu kullanmaktan çekinmeyen yaklaşımı nedeniyle Taşoz Adası'nın büyük güçler arasında ekonomik ve siyasi bir rekabet konusu olmasına yol açmak üzereydi (Kızıltoprak, 2004, s. 153-154). Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti'nin kritik müdahalesiyle Taşoz Adası, idari bakımdan 1902'de Selanik'e bağlanmış, kısa süre sonra sancak olarak teşkilatlandırılarak devlet merkezi ile doğrudan sıkı bir irtibat kurulmuştur. Mehmed Ali Paşa vakfının adadaki tasarrufu ise vakıf işleriyle sınırlandırılmıştır (Erden, 2004, s. 88-93; Kızıltoprak, 2011, s. 160).

Büyük güçlerin baskısı ile Osmanlı Devleti tarafından 1832'de *mümtaz eyalet* statüsü verilmiş Sisam Adası, üyeleri ada halkı tarafından seçimle belirlenen genel meclisin başına reis olarak Osmanlı Devleti'nin atadığı Ortodoks mezhebine mensup bir bey tarafından yönetilmeye başlanmıştı (Örenç, 2011, s. s. 342-343; Balta, 2009, s. 273). Sisam'da kurulan *muhtariyet* idaresinin sınırlarını belirleyen ilk fermandaki bazı hususları kısa süre sonra kendi lehine değiştiren Osmanlı Devleti adaya bir miktar asker ve bir savaş gemisi konuşlandırmıştır (1850). (Örenç, 1995, s. 98-99). İç işlerinde özerk, dış işlerinde ise tamamen Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Sisam, Yunanistan'ın Girit'ten sonra bölgede istikrarsızlık kaynağı oluşturmak için çalıştığı bir yerdi. 1902'de Eterya üyesi D. Sofulis'i Sisam'a gönderen Yunanistan adadaki faaliyetlerini en üst seviyeye çıkarmıştır (Kutbay, 2005, s. 2).

Osmanlı Devleti çeşitli defalar Sisam'a müdahaleyi düşünmüş olmasına rağmen bu girişimin yabancı bir gücün adaya yönelik harekete geçmesine yol açabileceği endişesiyle temkinli bir politika izlemiştir (Örenç, 1995, s. 145). Yunanistan destekli grupların muhalif faaliyetleri Sisam'a tayin edilen beylerin kısa süreler içinde değiştirilmelerine neden oluyordu. Bir süre sonra söz konusu müdahalelerin egemenliğine zarar verdiğini gören Osmanlı Devleti, 1907 yılı sonlarında Sisam Beyi olarak atanan Andrya Kopas'ın talebi üzerine adadaki askerî varlığını, dolayısıyla kontrolünü artırmak için harekete geçmiştir. Bu karar Yunanistan'ın desteğiyle hareket eden Sofulis'in liderliğindeki grubun açık isyanına yol açmıştır. Mayıs 1908'de başlayan olaylar sırasında resmî daireler saldırıya uğramış, silahsız askerler kışlalarında kuşatma altına alınmış, saldırıya uğrayan Müslümanlardan

hayatını kaybedenler olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti en büyükleri *Hamidiye* kruvazörü olmak üzere bir torpidobot, üç gambot ve üç nakliye gemisinden oluşan filoyu Galatalı Halil Paşa'nın idaresinde Sisam'a göndermiştir. Filonun amacı korkutmak olan top atışı himayesinde karaya çıkarılan askerî birlikler isyana son vermiştir. Tüm çabalara rağmen Sofulis beraberindeki bir grupla Yunanistan'a kaçmayı başarmıştır (Tezel, 1973, s. 567; Örenç, 1995, s. 146-149). 26 Haziran'a kadar Sisam'da kalan Osmanlı filosunun bu müdahalesi ile asayişi tesis edilmiş, Osmanlı Devleti Sisam üzerindeki egemenliğini etkisizleştirmeye yönelik Yunanistan'ın organize gayretlerine net bir cevap vermiştir.

Bu şekilde Osmanlı Devleti Ege Denizi'nde egemenliğini pekiştirerek, Yunanistan kaynaklı müdahaleleri bertaraf etmiştir. Aynı şekilde büyük güçlerin bölgedeki statükoyu korumasını çıkarları gereği önemsemiş ama içlerinden birinin etki alanını genişletmek üzere adalara yönelik bir hamle yapma ihtimaline karşı açık vermemeye çalışmıştır. Uyguladığı yakın takip, idari ve askerî hamlelerle bölgedeki varlığının tartışmaya açılmasına müsaade etmemiştir. En yakın ve saldırıya hazır gördüğü Yunanistan'a karşı her zaman savaşa hazır olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgede askerî ve idari bir istikrar ortamı sağlama çabası karşısında Yunanistan huzursuzluk ve istikrarsızlığı artırıp, uluslararası destekle Ege'de sınırlarını genişletmeye çalışmıştır.

3.2. Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'e Yönelik Politikası

19. yüzyılın sonları itibarıyla Doğu Akdeniz büyük güçlerin menfaatlerini gerçekleştirmek için uygun ortam kolladıkları bir mücadele alanıydı. Genel itibarıyla İngiltere'nin başını çektiği bir grup bölgede 1878 yılı itibarıyla oluşturulan dengelerin sürdürülmesini savunuyordu. Bununla bir taraftan Rusya'nın bölgeye yerleşmesinin diğer taraftan Fransa'nın Kuzey Afrika'daki nüfuzunu genişletmesinin engellenmesi kastedilmekteydi. Değişik seviyedeki Osmanlı bürokratları bölgedeki bu uluslararası rekabete dair görüşlerini çeşitli zamanlarda üst makamların dikkatine sunmuşlardır. Şüphesiz bu raporlar döneminde söz konusu uluslararası rekabetin ne şekilde okunduğuna dair bir bakış açısı sunmaktadır. Osmanlı Devleti bu dönemde Doğu Akdeniz'deki varlığına zarar verecek bir değişikliğin yaşanmasını istemiyordu. İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılması için yoğun bir diplomatik mücadele yürütmekteyken, büyük devletlerin kendi aralarındaki stratejik ittifaklara temkinli yaklaşmaktaydı.

Osmanlı Devleti, 1878'de Doğu Akdeniz'de oluşturulmuş statükonun değişmesine neden olacak devletler arası bir çatışma ihtimaline karşı teyakkuzda bulu-

nuyordu. Bu nedenle bölgeye yönelik her türlü diplomatik bilgi ve haberi analiz ederek, egemenlik haklarını gözetiyordu. Doğu Akdeniz'deki statükonun muhafazası çeşitli konular etrafında gündeme gelmiştir. Bunlardan biri Mısır meselesidir. İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgali Osmanlı Devleti ile arasında uzun süren bir diplomatik krize yol açmıştır. İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılması II. Abdülhamid Dönemi'nin en önemli diplomatik meselesi olmuştur (Kızıltoprak, 2010). Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) sonucu stratejik konumu üst düzeye çıkan Mısır İngiltere tarafından Doğu'daki sömürge imparatorluğunun güvenliği için kritik bir mevki addolunuyordu. Nitekim 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İngiltere önce Rusların Boğazlara ulaşmaları ihtimalini bölgeye savaş gemisi göndererek ortadan kaldırmış, sonra Ayastefanos Antlaşması'nda Rusya'nın, kontrolünde kurulan büyük Bulgaristan üzerinden Ege Denizi'ne sarkmasını Berlin Antlaşması'nda ortadan kaldırmıştı. Bu süreçte Kıbrıs'a yerleşerek, Süveyş'e kuzeyden gelebilecek bir tehdidin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla İngiltere, Rusya dahil hiçbir gücün Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmasını istemiyordu.

Berlin Antlaşması'ndan hemen sonra Tunus'ta ve Mısır'da art arda yaşadığı işgaller karşısında Osmanlı Devleti Rumeli, Anadolu ve Akdeniz'de alınması gerekli savunma tedbirlerini ortaya koyan geniş kapsamlı bir güvenlik analizi yapmıştır. Bu tarihten itibaren artık savunmaya dönük tedbirlerin sıklıkla gündeme geldiği ve hayata geçirildiği bir sürece girilmiştir. Donanma sahibi devletlere karşı ülke genelinde alınacak önlemlerin belirlendiği 1882 yılındaki bu çalışma kapsamında Akdeniz'in merkezi olarak görülen Girit'in özellikle Suda Limanı her türlü duruma karşı savunmaya elverişli bir yer olarak, donanma için güzel bir tersane ve üs görevini yerine getirmeye uygun bulunmuştur. Suda Limanı'nın müstahkem tutulması için limana hâkim İzzeddin Hisarı ve Suda Adası'ndaki istihkamların güçlendirilmesi, ayrıca Karamustafapaşa istihkâmının da yeniden inşa edilmeli teklif olunmuştur. Trablusgarp'ta yapılmaya başlanan istihkâmın tamamlanması; İzmir Limanı'nın girişinin muhafazası için Yeni Kale mahallinde yapılan sahil tabyasının da bir an önce bitirilmesi gerekli görülmüştür. Midilli Adası'nda Sigri Limanı ile Midilli şehri civarında Edremit Körfezi'ne bakan bir noktanın da tutulması savunma açısından önemli bulunmuştur. Akdeniz savunması için takviye edilmesi gerekli yerlerin işaret olunduğu bu raporda iki konu dikkati çekiyor. Öncelikle diğer meselelerde olduğu gibi Akdeniz'e yönelik bir savunma stratejisinde de adalar ve Batı Anadolu bir bütün içinde ele alınıyor ve Girit'e burada önemli bir konum veriliyordu. Diğer husus ise henüz bu tarihte donanma bu tür bir planlamanın merkezindeydi (BOA, Y. A. Res. 15/46).

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki varlığı, 19. yüzyılın sonlarında büyük güçler arasında yürüyen karmaşık ilişkiler ve güç dengelerinin korunmasına yönelik gösterilen hassas çabanın bir parçası olarak, birçoğu hayata geçmeyen ittifak antlaşması tekliflerinin dolaşımda olduğu diplomatik ve siyasi gelişmelerle şüphesiz yakından ilgiliydi. 1878 Berlin Kongresi sonrası Rusya'nın Yakın Doğu politikası Avusturya ve İngiltere'nin sıkı takibindeydi. Bu kapsamda bölgede yaşanan siyasi gelişmelerin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de Berlin Antlaşması ile kurulmuş olan statükonun Rusya lehine değişmesine yol açması istenmeyen bir durumdu. Bu tür ihtimaller, statükonun devamından yana olan güçleri bir ittifak antlaşması ile bir araya getirebiliyordu. Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler neticesinde Rusya'nın buradaki etkisinin artması ihtimali İngiltere ve İtalya hükûmetlerini 1887 yılında *Akdeniz Antlaşması* adıyla bilinen bir ittifak antlaşmasında bir araya getirmişti (Sontag, 1933, s. 41-42). Bu ittifak genel olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğün korunması ve bu kapsamda Akdeniz havası ve Yakındoğu'da statükonun devamını amaçlıyordu. Bu bakımdan Rusya'nın Balkanlar'daki, Fransa'nın ise Kuzey Afrika'daki genişleme girişimlerini hedef alıyordu. Zira her iki durum da özellikle Akdeniz'in doğusundaki dengeleri ciddi şekilde değiştirebilirdi. Bu açıdan antlaşmanın öne çıkan yönlerinden biri Boğazların Rusya'nın bir saldırısı karşısında savunulmasıydı. Medlicott'un ifadesiyle Avusturya'nın *uyuyan ortak* olduğu bu ittifak yirminci yüzyılın başlarına kadar İngiltere ve İtalya tarafından aktif olarak sürdürülmüştür (Medlicott, 1926, s. 88). Liberal Parti'nin iktidarı döneminde İngiltere'de antlaşmaya mesafeli durulmuş ancak Muhafazakârlar işbaşına geldiklerinde bağlılıklarını yenileşmişlerdir. Avusturya'nın bu aşamada söz konusu bağlılığı, sınırları daha belirgin olarak çizilmiş, çok daha keskin birtakım taahhütlerin İngiltere tarafından üstlenildiği bir şekilde yenilemek isteği ve ısrarı göze çarpmaktadır. 1895'te başlayan bu yöndeki görüşmeler 1897'de başarısız bir şekilde sonuçlanacak, bunun üzerine Avusturya Akdeniz Antlaşması'ndan çekilecektir. Bunun temel sebebi Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski'nin bir Rus saldırısı durumunda Boğazların ve İstanbul'un korunması için İngiliz donanmasının sevk edileceği maddesinin antlaşmada açıkça yer almasını istemesidir. Başbakan Salisbury ise siyasi sebeplerle bu şekilde açık bir taahhütte bulunmaktan kaçınmıştır. Buna karşın Boğazlar ve İstanbul'un Rusların eline geçmesi tehlikesi ortaya çıkarsa İngiltere'nin birtakım karşı hamlelerde bulunacağını da ifade etmiştir (Grenville, 1958). İngiltere'nin bu tavrında biraz da Akdeniz'deki askerî stratejisini revize etmesinin etkileri olduğu düşünülebilir. Yukarıda bahsedildiği üzere, İngiltere bu tarihlerde, geçmişte Boğazlardan başlattığı savunma hattını daha güneye kaydırmıştır. 1897 sonrasında İngiltere ve İtalya'nın Akdeniz Antlaş-

ması'na bağlılığı ise devam etmiştir. Bilhassa İtalya'nın İngiltere ile mevcut ittifakı sürdürmeye büyük önem verdiği görülüyor. Nitekim iki devlet arasındaki bu birliktelik, 1902'de daha spesifik bir antlaşmanın imzalanmasıyla güçlenecektir (Grenville, 1958, s. 368). Sonuç itibarıyla bölgeye yönelik politikasına temel teşkil eden adalardaki egemenliğini yerel düzeyde tartışmaya açabilecek gelişmeleri etkisiz kılmanın yanında Osmanlı Devleti'nin uluslararası güç dengelerini de gözeterek, uygun siyasi ve diplomatik pozisyonlar alması gerekiyordu. Anlaşılacağı üzere, bu dönemde Doğu Akdeniz dengeleri Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki gelişmelerden bağımsız değildi. Rusya'nın Bulgaristan üzerinden Ege ve Akdeniz'e yerleşmesi diğer devletler için her zaman bir endişe kaynağı idi. Öte yandan Mısır'daki İngiliz varlığından rahatsız olan Fransa'nın Kuzey Afrika'da atacağı yeni bir adım ise İtalya'nın hoşuna gitmiyordu.

Bu arada 1830'da Cezayir'i işgalinden sonra Sahra bölgesinde Osmanlı Devleti ile ciddi bir mücadeleye girişen Fransa'nın 1881'de yine bir Osmanlı toprağı olup Doğu Akdeniz ile Batı Akdeniz arasındaki geçişin hâkim noktasında bulunan Tunus'u işgal etmesine rağmen iki devlet arasında bir süre sonra *sınırlı* bir yakınlaşma olacaktır. Şüphesiz bu yakınlaşmanın ortak hedefi İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılmasıdır. Lakin ortak hedefe sahip tarafların bu noktada farklı gayeleri olduğu anlaşılıyor. Süreci Osmanlı Devleti hizmetindeki Fransız asıllı Dreyssé Paşa aracılığı ile doğrudan İstanbul'daki Fransız sefareti üzerinden yürüten II. Abdülhamid İngilizlere karşı Fransa'nın desteğini sağlamaya çalışıyordu. Her ne kadar Akdeniz'de iki devletin menfaatlerinin aynı olduğunu söylese de Fransa'nın gayesi fiili bir birliktelik yerine Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmaktır. Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının diğer önemli bir sebebi de İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik artan ilgisiydi (Çaycı, 1995, s. 60-61).

Fransa'nın Mısır'ın tahliyesi konusunda İngiltere'nin üzerinde baskı kurmak için sürdürdüğü çalışmalarda basının önemli bir yer tuttuğu, bu kapsamda dolaşıma sokulan haberlerin bazılarının ise Osmanlı Devleti'nde endişeye neden olduğu anlaşılıyor. 1886 sonbaharında İngiltere'nin Mısır'a el koymak veya Girit, Midilli ya da Taşöz adalarından birini istila etmek düşüncesinde olduğuna dair haberler Fransız basınında sıkça görülmeye başlanır. Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın bildirdiğine göre İngiliz Dışişleri bu haberlerin düşmanları tarafından uydurulduğunu ileri sürmekte, amacının Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozmak olduğuna vurgu yapmaktaydı. Buna dair İngiliz Parlamentosunda verilen bir soruya karşılık Dışişleri Müsteşarı İngiltere'nin Taşöz Adasını kömür deposu yapmak veya Akdeniz adalarından birini almak arzusunda olduğuna dair haberlerin tamamını yalanlamıştır (BOA, YEE, 51/32). Yukarıda bahsedildiği üzere, her ne kadar yalanlansa da bu tür

haber ve şüpheler Osmanlı Devleti'nin bir süre sonra Taşöz Adası'ndaki kontrolü artırmaya yönelik çeşitli adımlar atmasında etkili olmuştur.

1888 sonbaharında, Akdeniz'de statükonun korunmasını amaçlayan biraz yukarıda bahsi geçen ittifaka Osmanlı Devleti'nin de katılması gündeme gelmiştir. Sadrazam Kamil Paşa İngilizlerin Mısır'ı herhangi bir şart ileri sürmeden tahliye etmelerinin bu ittifaka katılmakla mümkün olabileceği görüşündeydi. II. Abdülhamid'e göre bu ittifaka katılmak Rusya ve Fransa'yı devletin karşısına almak anlamına gelecekti. Bu nedenle en iyi politika, o ana kadar yapıldığı gibi serbest hareket etmek, bir taraftan da gücünü artırmaya çalışıp gelecekte yaşanacak bir savaşta çıkarları açısından en uygun tarafa meyletmekti. Padişah yine de Osmanlı Devleti'nin ittifaka katılması durumunda Fransa ve Rusya'dan gelebilecek tehditlere karşı nasıl korunabileceğine ve ittifaka hangi şart ve menfaate karşılık girileceğini Kamil Paşa'ya sormuş (BOA, İ. MTZ (05) 26/1342) ve Kamil Paşa işin bu yönlerini açıklayan mütalaaları padişaha sunmuştur (BOA, Y.EE.KP. 2/196).

Buna rağmen Osmanlı Devleti biraz önceki yaklaşım çerçevesinde herhangi bir ittifakın içinde fiilen yer almamak yönündeki tutumunu sürdürmüş ancak Akdeniz'de mevcut durumun korunmasını amaçlayan ittifakın akıbetini de yakından takip etmiştir. Bu bakımdan Londra sefaretinden Abdülhak Hâmid imzasıyla gönderilen 19 Temmuz 1902 tarihli bir yazı dikkat çekicidir. Yazıda İngiltere Dışişleri Bakanının parlamentoda yaptığı uzun konuşmada geçen, İngiltere ve İtalya devletlerinin "Bahr-i sefid'de hal-i aslinin muhafazası arzusu"nda ve buna bir zarar gelmesi durumunda İtalya ile ortak hareket etmek ümidinde olduklarından bahseden bölüm aktarılmıştır. 1899'da Fransa'nın teklifi üzerine Trablusgarp'ın güney batısında bir sınır tespitine gidilmesi üzerine İtalya, bu gelişmeyi İngiltere'nin Akdeniz'deki mevcut statükoyu ihlal etmesi olarak değerlendirerek açıklama isteyecektir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa verdikleri teminatla İtalya'yı Akdeniz'in statükosunu bozmak arzusunda olmadıklarına ikna etmişlerdir. Abdülhak Hâmid söz konusu ifadelerden mevcut hâlin devam ettirilmesi arzusunu pek *meşru* görmekle birlikte, bir bozulma durumunda İngiltere'nin İtalya ile ortak hareket etme ümidinde olması ifadesini, dikkat çekici bulmuştur (BOA, Y. PRK. EŞA 40/75). Muhtemelen onun dikkat çekici bulduğu husus, Akdeniz'deki statükonun devamına yönelik İngiltere ve İtalya'nın senelerdir sürdürdükleri ittifakta bir sorun yaşanmakta olması ihtimaliydi.

Bundan yaklaşık bir sene sonra, Rusya'nın Akdeniz'de bir donanma kurma düşüncesinde olduğunu okurlarına aktaran bir Paris gazetesi bu düşüncenin şaşılacak bir yönü olmadığı, zira çok eski zamanlarda Rusların Akdeniz'de birtakım

merkezlerinin olduğundan dem vurarak, bilakis yeniden bir Akdeniz donanması kurulması fikrinin o zamana kadar kuvveden fiile çıkmamasını şaşırtıcı bulmuştur. Gazeteye göre bu düşüncenin dayanağı Fransa ile Rusya arasındaki ittifaktı. Fransa Rusya'ya Nice ile Marsilya arasında bir üs verebilirdi. Her ne kadar bu gelişme İtalya ile İngiltere açısından endişe kaynağı olamazsa da Osmanlı Devleti için bahriyesini organize edip her türlü ihtimale karşı hazırlıklı bulunması noktasında ciddi bir uyarıydı (BOA, Y. PRK. TKM. 29/60). Bu haber aslında Rusya'nın Akdeniz'e muhtemel yerleşmesinin İngiltere ve İtalya'yı değil Osmanlı Devleti'ni hedef alacağı mesajını veriyordu. Bu bakımdan Fransa ve Rusya arasındaki ittifakın doğrudan Akdeniz'deki statükoyu hedef almadığını ilan ediyordu. Bu haber II. Abdülhamid'in biraz yukarıda bahsedilen görüşlerini doğrular niteliktedir. Yalnız burada bir noktayı düzeltmek gerekiyor. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Akdeniz'e filo göndermiş hatta zaman zaman bölgedeki kritik çatışmanın içinde yer almış olsa da Rusya hiçbir zaman bölgede daimi bir deniz üssü elde edememiştir.

Arayışlarını bir başka boyutta sürdürdüğü anlaşılan Rusya bu dönemde Ege Denizi üzerinden Doğu Akdeniz'e açılma girişimlerine uygun bir faaliyet alanı olarak Kuzey Ege'deki Aynaroz'u görmüştür. 1878 Berlin Antlaşması ile elde ettiği uygun şartları kullanarak Ortodoks inancı için kutsal olan ve asırlık tarihî geçmişe sahip manastırların bulunduğu bu yarımadada, Rus asıllı rahip ve keşişler üzerinden nüfuz elde etmeye çalışan Rusya'nın, deniz üssü olmaya elverişli bir yer olarak Aynaroz'a yerleşmeye yönelik uzun süreli faaliyetleri sonuçsuz kalmıştır*.

Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi Abidin Paşa 1899 yılı sonlarında İngiltere ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik planlarına ve iki ülke arasındaki rekabete dair bazı değerlendirme ve önerilerde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler dört büyük devletin dayatması sonucu Yunanistan veliaht prensi George'un Girit'e komiser olarak atanmasının hemen sonrasına aittir. Abidin Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti aleyhine genişleyip, İstanbul'u ele geçirerek büyük devlet olmak isteyen Rusya bu dönemde, söz konusu amacını Osmanlı adaları üzerinden gerçekleştirmeyi deniyordu. Abidin Paşa Rusya bakımından Ege'deki Osmanlı adalarının Girit prensine verilmesinin aslında gelecekte kendi egemenliğine alabilmek için bir basamak olduğunu değerlendiriyordu. Bu durum Rusya'nın İngiltere'nin adalara yönelik "hırsını" bilmesinden kaynaklanıyordu. Zira İngiltere bölgede yaşanacak bir uygunsuzluğu bahane ederek adalara yerleşebilirdi. Güçlü bir donanmaya sahip olduğundan, böyle bir durumda adaların İngiltere'nin elinden alınması mümkün olamayacaktı.

* Rusya 1913'te bölgenin Yunanistan tarafından işgaliyle oluşan yeni durumu tanımamış, bu durum iki devlet arasında diplomatik bir çatışmaya neden olmuş ama Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bölgedeki etkinliği fiilen ortadan kalkmıştır (Gerd, 2014, s. 84-98).

Bu nedenle Rusya elinden geleni yaparak, adaların bir an önce Girit'e ilhakına çalışıyordu. Böylece İngiltere'nin Hristiyan bir vali tarafından yönetilen adaları işgal etmesi durumunda bunu Avrupa kamuoyuna anlatılamayacağını biliyordu. Abidin Paşa'ya göre Rusya'nın, Yanya'ya karşılık Girit'in Yunanistan'a bırakılmasını sağlaması, coğrafi bakımdan Anadolu üzerinde çok ciddi etkileri olan adaları ele geçirmesi demek olacaktı. Rusya amacına ulaşmak için beş araca sahipti: Yunan Devleti ve komitelerinin devam eden hileleri, Girit komiseri prens George'un hareket ve gösterileri, İstanbul Rum Patriğinin yardımları, aslen Giritli olup otuz yıldan fazla Rodos'ta görevli olan Rusya konsolosunun entrikaları ve son olarak adalarda yaşamakta olan Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı eskiden beri var olan, dinî ve millî duygulardan kaynaklı soğuklukları. Şüphelerini birtakım somut gelişmelere dayandıran Abidin Paşa, Rusya konsolosunun, adeta karışıklıkların merkezi olan Kalimnoz Adası'na giderek oradaki bozgunculara görüşmüş olması örneğini vermiştir. Diğer taraftan İstanbul'daki Patrikhanenin çok gizli bir şekilde Rumları teşvikten geri kalmadığından ise şüphe etmemektedir (BOA, YEE 10/41).

Abidin Paşa'nın mevcut şartlar altında alınmasını gerekli gördüğü bazı önlemler vardı. Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanlığı bilinen İngiltere aynı zamanda Rusya'nın amacına ulaşıp Osmanlı Devleti'ni ele geçirmesiyle Hindistan, Mısır ve Sudan'ı kaybedeceği korkusuyla eskiden beri Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması noktasında bir mecburiyet hissetmekteydi. Bu bakımdan Rusya ürkütülmeden ve uzaklaştırılmadan, güçlü bir devlet olan İngiltere'nin görünürde bile olsa politikalarını sürdürmesi yönünde çalışılmalıydı. Avrupa tarihinden birtakım örnekler veren Abidin Paşa'ya göre, güçlü bir donanma ve maliyeye sahip İngiltere hiçbir zaman gücendirilmemeliydi. Diğer büyük devletler Almanya, Fransa ve İtalya'nın da Osmanlı Devleti'ne ve uluslararası sisteme yönelik planları bulunduğunu ancak coğrafi konumları nedeniyle bunların esaslı planlar olmayıp zaman ve menfaatlerine göre değişebildiğini ifade eden Abidin Paşa, bahsi geçen devletlere karşı dostane bir tutum içinde olmanın yeteceğini düşünüyordu (BOA, YEE 10/41). Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın yukarıdaki değerlendirmeleri Ege ile Doğu Akdeniz arasında önemli bir konumda yer alan Girit Adası'nda meydana gelen gelişmelerin bölgenin geri kalan adaları üzerinde yol açabileceği etkileri anlamak için önemlidir. Bu dönemde idari olarak aynı birimin içinde yer almayan adalar arasında dahi ciddi bir etkileşimin bulunduğu ve Girit'in belirleyici konumu değerlendirmelerin odak noktasını oluşturmaktadır. Dahası Abidin Paşa Rusya'nın bölgeye yönelik planlarının ancak İngiltere'nin politikalarına izin verilmekle önlenebileceğini söylemektedir.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti Doğu Akdeniz'deki gelişmeler karşısında güvenlik ve savunma stratejisinde önemli bir konsept değişikliğine gitmiştir. Sahip olduğu donanmanın rakipleri karşısında yetersizliğinin yanı sıra Doğu Akdeniz'in kuzey ucundaki en stratejik mevki olan Bahr-i Sefid (Çanakkale) Boğazı'na yoğunlaşan uluslararası rekabet bu değişikliğin arkasındaki iki önemli faktördür.

Bahr-i Sefid Boğazı'nın tahkimine dair çalışmalar çok daha erken tarihlere gitmekle birlikte (Tuncel, 1993, s. 202) burada sadece savaş zamanları değil sürekli olarak *muhafız* unvanlı yüksek rütbeli bir askerî yetkili bulundurma fikrinin 18. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanmaya başlanması, konuyu yeni bir boyuta taşımıştır (BOA, HAT 1412/57529). Buradaki kalelerin tahkim edilmesi, asker sayısının yeterli seviyede tutulması bu tarihten itibaren oldukça hassasiyet gösterilen bir konu olmuştur. Bu dönemde *muhafızlığa* tayin olunanların uhdesine bazen bölgedeki sahil ve adaların seraskerliğinin de verildiği, dolayısıyla Akdeniz adaları ile Rumeli ve Anadolu sahillerinin birlikte mütalaa edilerek muhafızlardan diğer görevlilerin bu konularda birlikte yürütülecek çalışmaları koordine etmelerinin beklendiği görülüyor (BOA, AE. SSLM III, 387/22322). Bahr-i Sefid Boğazı'nın yeni kaleler inşası ve toplar yerleştirilmesiyle güçlendirilmesi 19.yüzyılda devam etmiş, bu konuda asıl kapsamlı ve sonuç alıcı çalışma ise II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmiştir (Hatip, 2013, s. 138-186). Bu dönemde yeni tabyalar ve yeni teknoloji ürünü toplara dayanan ancak bunlarla sınırlı kalmayıp yüzen torpido başta olmak üzere dönemi için üst düzey teknolojik değere sahip askerî teçhizat kullanılmasına yönelik denemelere dair Osmanlı arşivlerindeki belge külliyatı, yapılan uzun soluklu ve yoğun çalışmaların ciddiyetini ve hacmini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu çalışmalar döneminde İngiliz elçisinin de dikkatini çekmiştir (Yıldız, 2019, s. 51). Hatta Vambéry'nin ifadelerine bakılırsa benzer tahkimatı Karadeniz boğazında yaptırmadığı iddia edilerek II. Abdülhamid Avrupa kamuoyunda eleştirilere maruz kalmıştır (Vambéry, 1904, s. 381-383). Odak noktası Bahr-i Sefid ve Siyah yani Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının her türlü saldırıya karşı savunma ve direnme gücünün artırılması olan bütün bu çalışmalarda istihkâmların ve teçhizatın ikmal edilmesi öncelikli amaçtı. *Tophane Müşiriyeti* başta olmak üzere değişik komisyonlar tarafından hazırlanan raporlar ve sahada gerçekleştirilen inşaat çalışmaları II. Abdülhamid tarafından yakından takip edilmiştir (BOA, Y. Mtv. 18/79; 20/13; 21/36; 30/71). Bu yeni güvenlik politikasında donanma tamamlayıcı bir unsurdu. Önceki dönemde donanmanın Boğazın dışında hatta çok daha ilerilerde gerçekleştirilen savunma donanmanın yetersizliğine bağlı olarak bu tarihten sonra giderek kara merkezli bir yapıya dönmüştür (Hatip, 2013, s. 187). Diğer bir ifadeyle klasik dönemden farklı olarak artık Ege Denizi'nde

donanma merkezli bir güvenlik politikasından Çanakkale Boğazı'na yoğunlaşan bir savunma politikasına geçiş söz konusudur. Yine de karar vericiler Yunanistan'a karşı müstakil ya da daha genel bir savaşta bölgede tutunabilmek için güçlü bir donanma gerektiğinin farkındaydılar. Bu bakımdan 20. yüzyıla girilirken imkânlar dâhilinde yeni gemiler kazandırılarak Osmanlı donanması güçlendirilmeye çalışılmıştır (Beşirli, 2004, 252; Özel ve Kocatürk, 2009, s. 211). Örenç 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı takiben II. Abdülhamid'in benimsediği stratejinin gereği bölgedeki sorunlarla başa çıkabilecek hız ve kapasitede bir donanma oluşturulmaya çalışıldığına işaret eder (Örenç, 2013, s. 151-152). Osmanlı donanmasının yapılandırılarak, bölgesel bir güç hâline getirilmek istenmesinin öncelikli nedeni giderek büyüyen ve gelişen Yunan donanması ve Yunanistan'ın Osmanlı adalarına yönelik giderek artan tehditleriydi (Özel ve Kocatürk, 2009, s. 214). Şüphesiz Osmanlı Devleti buna karşı bir denge sağlamaya ve olası girişimleri etkisiz kılabilmek için donanmaya yeniden ağırlık vermeye başlamıştır. Donanmanın ıslahı 1909 sonrası daha programlı bir şekilde sürdürülecek, bunun için istihdam edilen İngiliz amirallerin hazırladığı programlar çerçevesinde bir ıslahat faaliyeti yürütülecektir*. Dolayısıyla bazı küçük istisnalar hariç Trablusgarp ve Balkan savaşlarında donanma etkisiz kalmış ve bölgedeki Osmanlı adaları İtalya ve Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. Bu şekilde Berlin Antlaşması ile oluşan statüko da sona ermiştir.

4. Sonuç

19. yüzyılın sonlarına ait raporlar Osmanlı Devleti'nin bölgeyi bütüncül bir yaklaşım içinde ele aldığını ve savunma yönü giderek baskın bir karakter kazanan politikalarında Trablusgarp, Anadolu kıyıları ve Çanakkale'yi birlikte değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Doğu Akdeniz söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti 1878 Berlin Antlaşması sonucunda bölgede oluşan statükonun devam etmesi yönünde bir politika takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e yönelik siyasetinde bölgede bulunan adalar önemli bir yere sahipti. Yunanistan'ın bölgeyi Girit, Sisam ve Sporat adaları üzerinden istikrarsızlaştırarak, bir uluslararası durum yaratma girişimleriyle uzun süre etkili bir şekilde mücadele edilmiştir. Öte yandan İngiltere başta olmak üzere başka bir büyük gücün Osmanlı hâkimiyeti altındaki adalardan birini ele geçirerek, bölgede etkinlik kazanmasına yol açacak bir ortam oluşmasına izin vermemeye çalışmıştır.

* Önceleri finansman bu noktada en ciddi sorunu teşkil etse de Birinci Dünya Savaşı sürecine girildiğinde konu finansmanın sağlanmasını da aşarak, devletler arası rekabet ve ittifakların geleceğine dair değerlendirmeler belirleyici olmuştur (Güvenç, 2011).

Osmanlı Devleti büyük güçler arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan rekabetin yol açtığı tehditleri doğru algılayabilmiştir. Yine de böyle bir durumun önüne geçmek için çok fazla seçeneğe ve imkâna sahip değildi. Bölgedeki ciddi bir çatışmaya yol açabilecek potansiyel konu Girit'tir. Yunanistan'ın tutumu buna yol açabilirdi ancak İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin karşı tavrı uzun süre buna imkân tanımadı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren denizlerde üstünlük sağlayan güç olarak İngiltere'nin Doğu Akdeniz söz konusu olduğunda kendi politikasını diğer devletlere bir şekilde kabul ettirdiği, onları deniz gücü ve politik etki açısından istediği seviyede tutmayı başardığı ortadadır. Bunu siyasi ve ekonomik menfaatinin bir gereği olarak yapmıştır.

Bu çalışmada ele alınan dönemde Akdeniz İngiltere için bir ticari geçiş yolu, Asya'ya giden en kısa güzergâh iken bu denizin doğusu Osmanlı Devleti için bölgede bulunan adalarla birlikte ülke güvenliği bakımından önemi gittikçe artan bir konuma yükselmiştir. Ülke güvenliğini önceki dönemler yaptığı gibi Akdeniz ile Ege Denizi'nin birleştiği yerde sağlamak için gerekli imkânları giderek kaybedince kendisini yirminci yüzyılın başlarında Çanakkale Boğazı'nda savunmak zorunda bulmuştur. Bu bakımdan sadece kıyı veya sahillerin güvenliği değil başkent İstanbul'un korunması da Doğu Akdeniz'de başlamaktaydı.

Boğazlar üzerine yoğunlaşan Rus-İngiliz mücadelesi de Osmanlı Devleti için bir süreliğine de olsa denge sağlamıştır. İngiltere Rusya'ya karşı uzun yıllar devam ettirdiği Boğazlar politikasında savunma hattını yirminci yüzyıla girilirken daha güneye çektiği sıralarda Osmanlı Devleti hem güney hem de kuzeyden gelebilecek tehditler için Çanakkale Boğazı'nda kapsamlı ve planlı bir savunma hazırlığını tüm hızıyla ilerletmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarından itibaren Doğu Akdeniz ve Adalar Denizine (Ege) yönelik politikasının şekillenmesinde öncelikle güvenliğe yönelik dış kaynaklı tehditler etkili olmuştur. Dış kaynaklı tehditlerin bir bölümünün pasif ve bölgesel güç ilişkilerine bağlı olduğu söylenebilir. İngiltere, Fransa, Rusya veya İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki Osmanlı varlığına yönelik yaklaşımları değişik rapor ve incelemelerin konusu olmuş, muhtemel etkileri hesap edilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen devletlerin bölgenin geleceğine yönelik ittifaklarına karşı temkinli yaklaşılarak, içlerinden herhangi biriyle uzun vadeli bir ittifaka girilip diğerlerinin aleyhte açıkça muhalefetlerine neden olmaktan kaçınılmıştır. Bir kez daha altını çizmek gerekirse, deniz gücü bakımından en etkin devlet olarak İngiltere bu dönemde Doğu Akdeniz'deki diğer güçlere kendi oluşturduğu statükoyu ve onun devamını büyük ölçüde kabul ettirmiştir. Bunun için

birtakım anlaşmalar da yapmıştır. Osmanlı Devleti bu tehdide karşı diplomatik bir mücadele yürütmüştür. Bunun yanında Osmanlı Devleti belirli zamanlarda aktif tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. 1882, 1885-6 ve 1897 yıllarında üst seviyeye çıkan bu tehditlere geniş kapsamlı birtakım tedbirler ve savunma tertibatı alınarak cevap verilmiştir. Nitekim son aşamada savaşa girilmekten çekinilmemiştir. Dolayısıyla tehdit hissedildiği anlarda gerekli savunma tertibatı alınarak, olası bir mücadeleye hazırlanılmıştır. Bir de yine Osmanlı Devleti'nin yerel veya merkezî seviyede görev yapan idarecilerin raporlar ve yazışmalarında esas itibarıyla bir iç güvenlik meselesi olarak dile getirilen çeşitli tehditler söz konusudur. Osmanlı hâkimiyetindeki bazı adalarda Yunanistan başta olmak üzere üçüncü devletlerin etkisiyle ortaya çıkan çeşitli problemler daha çok idari ve askerî tedbirlerle çözülmeye çalışılmış, devlet adamları ve yöneticiler burada konuya hassasiyetle yaklaşarak, sorunların mecrasından sapmasını ve boyut değiştirmesini böylece bir devletler arası şekle bürünmesini önlemeye çalışmışlardır. Egemenliğine yönelik açık ihlal ve tehditler söz konusu olduğunda ise askerî müdahale seçeneği devreye sokulmaktan çekinilmemiştir.

Yerel ölçekte Yunanistan, sorun ve kargaşa çıkarıp bundan yararlanmaya yönelik propaganda ve çete faaliyetleri ağırlıklı yöntemleri içeren bir politika takip etmiştir. Yunanistan için Osmanlı karşıtlığı bugün olduğu gibi geçmişte de kendi içinde bir birleştirici görevi ifa ediyordu. Yunanlılık benliğinin gelişmesinde bu karşıtlık belirleyici fonksiyonlar üstleniyordu. Yeni kurulan devleti bir arada tutup, milliyet bilincini geliştirdiği ve pekiştirdiği görülüyor. Bu bakımdan uzun süre Osmanlı Devleti'ne karşı askerî, ekonomik ve siyasi olarak yetersizliğinin farkında belki ama bu tür iddialar yani irredantist savlar bile bu pekiştirme politikasının önemli bir lokomotivi olarak düşünülebilir. Altını çizmek gerekirse Ege ve Akdeniz söz konusu olduğunda Yunanistan bu dönemde bağımsız hareket ederek, sonuç alabilecek bir pozisyona sahip değildir. Birtakım planlara sahip olsa da bunları bağımsız olarak hayata geçirebilecek durumda değildi.

Doğu Akdeniz ve onun bir uzantısı olarak Ege Denizi bu çalışmada ele alınan dönemde çok farklı mülahazalara sahip değişik güçlerin etkin olmaya çalıştıkları bir bölgeydi. Statükonun devamını isteyen Osmanlı Devleti uluslararası gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip etmiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti statüko lafzında uyuşuyordu ama ruhunda farklı amaçları vardı. Osmanlı Devleti statükodan bölgedeki varlığı ve mutlak egemenliğinin devamını anlarken, İngiltere kendisi dışındaki bir gücün bölgeye girmemesini kastediyordu. Bu bakımdan iki devletin beklentileri de farklılık arz ediyordu. Osmanlı Devleti birtakım savunma tedbirleri almışsa da statükonun devamı konusunda daha çok diplomatik bir çaba gösterebil-

miştir. Devletin imkânlarının bunu bir askerî güçle desteklemesine müsaade etmediği ortadadır. Bu bakımdan elindekini korumaya yönelik politikanın uzun vadede bir kayıpla sonuçlanması da kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla statükoyu korumaya çalışmak aslında kaybetmekle eş anlamlıydı. Bunun en önemli sebebi kendisinde mevcut durumu sürdürecek gücün bulunmamasıydı. Statükonun devamı büyük oranda kendisi dışındaki devletlerin oldukça değişken güç ilişkilerine, orta ve uzun vadeli politikalarına bağlıydı. Bu ilişkiler birçok ikili veya çoklu ittifaka da konuydu. Nitekim 20. yüzyılın başında, sonradan *İtilaf Devletleri* olarak bir araya gelecek güçlerin aralarındaki sorunu çözüp uzlaşmaları bölgede yeni gelişmelerin de habercisiydi. Buna rağmen mevcut durum 1912'ye kadar devam edecek, bu tarihte ise İtalya ve Yunanistan uzun süredir kolladıkları fırsatı değerlendirerek, Berlin Antlaşması'nın şekillendirdiği statükoyu büyük ölçüde değiştireceklerdir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin kendi kontrolünde olmayan bu tür bir yaklaşım içinde olmasının tek açıklaması farklı bir seçeneğin bulunmamasıdır. Öte yandan bu durumun ne kadar süreceğini de öngörebilmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti açısından eksik bırakılan yön geçen süre içinde olası rakipleri ile arasındaki güç dengesini korumak, mümkünse onların bu anlamda yukarısına çıkmak olmuştur. Savunma tertibatının donanma ile desteklenmemesi, bu konuda geç kalınması ciddi bir hata olup, adaların kaybıyla sonuçlanan bu hata bölgedeki varlığının büyük bir zarar görmesine yol açmıştır.

Kaynakça / References

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Osmanlı Arşivleri (BOA)

Ali Emiri Tasnifi, Sultan Selim III (AE. SSLM III), 387/22322

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1345/97; 2715/7

Hatt-ı Hümayun (HAT) 1412/57529

İrade Askeri (İ. AS.) 3/60

İrade-Eyalet-i Mümtaze, Mısır (İ. MTZ (05)) 26/1342)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 4/26; 10/20; 91/75

Yıldız Arşivi, Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. Res.) 15/46; 33/11

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. Mtv.) 18/79; 20/13; 21/36; 30/71; 31/20; 63/82

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA) 40/75

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.) 19/34; 29/60

Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.) 2/196

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 5/36

Yıldız Esas Evrakı (YEE) 7/18; 10/41; 51/32; 100/34; 150/119

İngiliz Milli Arşivleri (The National Archives (TNA))

Foreign Office (FO) 78/3100, 195/1693, 358/1

Süreli Yayınlar

Bahr-i Sefid, No. 33 (31 Ağustos 1299).

Cezair-i bahr-i sefid Vilayeti Salnamesi 1304, Rodos: Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Matbaası.

Kitap ve Makaleler

Adıyeke, A. N. (1993). Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *1*(3), 335–346.

Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Adıyeke, A. N. (2006). Şark Meselesi'nin Bir Aynası: Girit. A. N. Adıyeke ve N. Adıeyeke, *Fethinden Kaybına Girit kitabı* içinde (s. 239-250). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Akalın, D. (2015). *Süveyş Kanalı. Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Akalın, D. ve Çelik, C. (2012). "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti". *Turkish Studies-International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3, 21–45.

Ambrosio, T. (2001). *Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics, Wesport, Connecticut*. London: Praegar.

Andreopoulos, G. (1981). State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece. *The Historical Journal*, *24*(4), 949–959.

Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara: TTK Yayınları.

Aydın, M. (1994). "Doksanüç Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, *9*, İstanbul, 498–499.

Aydın, M. (2007). Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(1), 113–148.

Balta, E. (2009). Sisam, *DİA*, *37*, 272–274.

Beşirli, M. (2004). "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *25*, 243–274.

Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi* (Dilek Şendil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Craig, G. A. (1978). *Germany 1866-1945*, Oxford: Oxford University Press.

Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çelik, Y. (2015). *Osmanlıların Korsanlığa Yüklediği Anlam ve XIX. Yüzyıl Başlarında Donanmanın Ege ve Akdeniz'de İzbanditlerle Mücadelesi*, II Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013 Bodrum), Bildiriler. İzmir: Bodrum Belediyesi, 608–623.

Dakin, D. (1972). *The Unification of Greece 1770-1923*. New York: St. Martin's Press.

Davison, R. H. (1993). *Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Crisis with Greece Caused by the Rebellion in Crete of 1866-691*. X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, 1194-1203.

Dontas, D. N. (1966). *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Thessaloniki: Enstitute for Balkan Studies.

Emil, B. (1979). *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Engin, V. (2003). *Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamalar (1839-1923)*. İdris Bostan (Ed.). Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi-SAEMK, 91-114.

Erden, E. (2004). *Yakındönem Tarihimizde Taşoz Adası* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Farrar, L. L., Jr. (2003). *Aggression Versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913*. East European Quarterly, *37*(3), 257–280.

Foreign Office. (1873). *Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III*, London: Printed by Harrison and Sons.

G. P. Gooch ve Harold Temperley. (1933). *British Documents on the Origins of World War 1898-1914, IX The Balkan Wars. Part I The Prelude; The Tripoli War*, London.

Gerd, L. (2014). *Russian Policy in the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878-1914)*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.

Grenville, J. A. S. (1958). Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897. *Slavonic and East European Review, 36*, 340–369.

Güvenç, S. (2011). Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hatip, S. M. (2013*).* Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918 (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hatipoğlu, M. M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Holland, R. ve Markides, D. (2008). *The British and the Hellenes. Struggle for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*. Oxford: Oxford University Press.

Hunt, B. D. (1988). The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913. Vacalopoulos, A. E., Svolopoulos, C. D., Kiraly, B. K. (Ed.). *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies, from the mid-eighteenth century to 1914* (Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki, 6-8 June 1985), New Jersey.

Hülagü, M. M. (2000). 1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit. *CIEPO–14. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi (İzmir: 18–22 Eylül 2000)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 321–359.

Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali. Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kızıltoprak, S. (2011). Taşoz. *DİA*, *40*, 159–161.

Kofos, E. (1975). *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Koliopoulos, J. S. ve Veremis, T. M. (2002). *Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present*, London: Hurst and Company.

Koliopoulos, J. S. ve Veremis, T. M. (2010). *Modern Greece. A History since 1821*. Wiley- Blackwell.

Kornprobst, M. (2008). *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*. Cambridge: Cambridge Unversity Press.

Kömürcü, Mustafa. (2006). Yunan Milli Kimliği ve Osmanlı Geçmişi. *İLEM*, *1*, 63–74.

Kurat, Y. T. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kurumahmut, A. (Haz.). (1998). *Egemenliği Tartışmalı Adalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kutbay, E. Y. (2005). Sisam Beyi Kopas Efendi'nin Memuriyeti ve Katledilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *4*(11), 1–6.

Küçük, C. (ed.). (2002). *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi.

Laidlaw, C. (2010). *The British in the Levant. Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, London: I. B. Tauris.

Lee, D. E. (1931). A Memorandum Concerning Cyprus, 1878. *Journal of Modern History*, *3*(2), 235–241.

Lee, D. E. (1934). *Great Britain and the Cyprus Convention of 1878*. Harvard: Harvard University Press.

Loules, D. (1993). The Position of Greece Towards the Ottoman Empire During the Crimean War. *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1896), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1218–1226.

Markopoulos, G. J. (1968). King George I and the Expansion of Greece, 1875- 1881. *Balkan Studies*, *9*(1), 21–40.

Medlicott, W. N. (1926). The Mediterranean Agreements of 1887. *The Slavonic Review*, *5*(13), 66–88.

Moiras, L. (2006). 1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Orhonlu, C. (1980). Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, *1*(6), 5–13.

Öksüz, M. (2010). "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913)", *Karadeniz Araştırmaları*, *25*, 93–114.

Örenç, A. (1995). Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923). (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Örenç, A. (2005). Tanzimat Fermanının Ege Adalarında Tatbiki. *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Sempozyumu* (İstanbul: 17-18 Mayıs 2004), Bildiriler. İstanbul, s. 101-108.

Örenç, A. (2011). 1821 Rum İsyanı Sonrası Sisam Adası'na Verilen Yeni Statü. *Tarih Dergisi*, *36*, 335–346.

Örenç, A. (2012). Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adalarının Askerî Durumu (1880-1881). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, *10*, 167–196.

Örenç, A. F. (2009). *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*. İstanbul: BKY Yayınları.

Örenç, A. F. (2009a). Navarin Baskını (1827). *Tarih Dergisi*, *46*, 37–84.

Örenç, A. F. (2013). "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askerî Tarihi*. *Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* Gültekin Yıldız (Ed.), İstanbul: Timaş Yayınları, 121–161.

Örenç, A. F. (2013). Yedi Ada Cumhuriyeti. *DİA*, *43*, 386–387.

Özel S. ve Kocatürk, Ö. (2009). "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, *46*, 205–271.

Özkan, D. (2016). Ottoman Perceptions and Considerations o the First Ottoman and Greek Borderlands in Thessaly (1832-1865) (Doktora Tezi), National and Kapodistrian University of Athens, Athens.

Pappas, N. C. J. (2007). Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Ömer Turan (Ed.) *The Ottoman- Russian War of 1877-78*, Ankara.

Psomas, A. I. (1978). *The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece*. Athens: The National Center of Social Science Research.

Psomiades, H. J. (1976). The Character of the New Greek State. Diamandouros N. P., Anton J. P., Petropulos J. A., Topping P. (Ed.). *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Sontag, R. J. (1933). *Euopean Diplomatic History*. New York: Century Company.

Soy, H. B. (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)*. Ankara: Phenix Yayınevi.

Şenışık, P. (2007). The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898 (Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Tansel, F. A. (Haz.). (1973). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, III. Midilli Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tansel, F. A. (Haz.). (1986). *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, VI. Midilli Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tezel, H. (1973). *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi, I*. İstanbul: Deniz Basımevi.

Tukin, C. (1996). Girit. *DİA*, *14*, 85–93.

Tukin, C. (1999). *Boğazlar Meselesi*, İstanbul: Pan Yayınları.

Tuncel, M. (1993). Çanakkale Boğazı. *DİA*, *8*, 199–203.

Tuncel, M. ve Bostan İdris. (1998). Dünden Günümüze Ege Adaları. *Coğrafya Dergisi*, *6*, 27–58.

Uçarol, R. (1986). 1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881). *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1878'e Kadar)*, Ankara: Gnkur. Basımevi.

Uçarol, R. (1998). *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*. İstanbul: Filiz Kitabevi (İkinci baskı).

Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları (Sekizinci baskı).

Ünver, Metin. (2012) "Namık Kemal'in Midilli Risalesi", *Edebiyatımızın Zirvesinden 3 İsim Namık Kemal-Ahmet Hamdi Tanpınar-Kemal Tahir* (Yayına Hazırlayan: Kazım Yetiş), İstanbul.

Vambéry, A. (1904). *The Story of My Struggle. The Memoirs of Arminius Vambéry*, II, London: T. Fisher Unwin Paternoster Square.

Varnava, A. (2005). Punch and the British Occupation of Cyprus in 1878. *Byzantine and Modern Greek Studies*, *29*(2), 167–186.

Yeşil, F. (2017). *Trajik Zafer. Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız, G. (2019). How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A Century-long "Eastern Question" in British Defence Planning, 1815-1914. *The Mariner's Mirror*, *105*(1), 40–59.

Yıldız, G. (2019a). *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Yılmazçelik, İ. ve Aksın A. (Haz.). (2001). *Osmanlı-Yunan Harbi (Osmanlı-Yunan Seferi 1313/1897)*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Yurdusev, E. (1999). Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası. *Belleten*, *237*, 559–596.

İnternet Kaynakları

HC (House of Commons), Debates (1883, 16 July). vol. 281, cc. 1508-9. Available at: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1883/jul/16/treaty-of-berlin-article-xxiii-the#S-3V0281P0_18830716_HOC_41 (Erişim:

https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-pandeli-ralli/index.html

III. KISIM - PART III

ULUSLARARASI HUKUK VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ'DE ÇATIŞAN TEZLER

CONFLICTING THESES ON THE EASTERN MEDITERRANEAN IN TERMS OF INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

GİRİŞ / INTRODUCTION

DOĞU AKDENİZ'DE DENİZ YETKİ ALANLARININ TESPİTİ SORUNU VE MİLLETLERARASI HUKUK BAĞLAMINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

INTERNATIONAL LAW ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT OF MARITIME JURISDICTIONAL ZONES IN THE EASTERN MEDITERRANEAN

Rauf VERSAN*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: versanr@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.10

ÖZ

Denizlerin hukuki rejimi en başından beri milletlerarası hukukun önemle ele aldığı bir konu olmuştur. Günümüzde bu konunun öneminin hangi boyutlara ulaşmış bulunduğunu kolayca gözlemleyebiliriz. Bugün her devlet için yaşamsal sayılabilecek balıkçılık, enerji üretimi, ulaştırma, savunma, çevre koruması gibi faaliyetler denizlerle ilintili olarak yapılmaktadır. Milletlerarası hukukun bu gibi faaliyetleri dikkate almakta ihmalkâr davrandığını ileri sürmek gerçeği yansıtmaz. Yakın zamanlara kadar milletlerarası hukukun açık ve kapalı denizler olmak üzere esas itibarıyla iki hukuki rejim çerçevesinde ele aldığı denizler bugün devletlerin, gelişmiş teknoloji sebebiyle, denizlerin potansiyelinin daha da çok farkına varmaları ve bu potansiyelden daha çok yararlanabilmeye heves etmeleri sonucunda farklı bölümler hâlinde ele alınmaya başlamışlardır. Deniz alanlarının çeşitliliği ve her alanın milletlerarası hukuka dayanan farklı bir statüsünün bulunması, bu alanlarda devletlerin farklı ve çakışan iddialarla hak ileri sürmeleri sonucunda ortaya çıkan ihtilaflı durumların nasıl çözüleceği meselesini de ortaya çıkarmıştır. Bu mesele Doğu Akdeniz'de bu bölge devletleri arasındaki ilişkiler bakımından ele alındığında özel bir zorluk arz eder. Zira bu devletlerin her birinin kendi iç ve dış siyasetinin dinamikleri, bu dinamiklere esas oluşturan hukuki ve iktisadi faktörler ve birçoğu tarihten kaynaklanan milli hassasiyetler dikkate alındığında bu devletler arasında bir işbirliği ortamının kolaylıkla tesis edilemeyeceği görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Denizlerde yetki alanları, Doğu Akdeniz'de sınır uyuşmazlıkları, deniz hukuku sözleşme ve teamülleri

ABSTRACT

The legal règime of the seas has been an important issue of international law since the beginning and it is no less vital in international relations today. This régime, which has traditionally operated within the framework of two areas of the sea, namely the open and closed seas, has now been substantially diversified with each part of the seas having its own legal régime and characteristics. This diversity of maritime areas and the fact that each has its own status under international law have raised the question of how to resolve interstate claims when legal conflicts arise. This question takes on added significance in relations between states in the Eastern Mediterranean region. Given the dynamics of each state's domestic and foreign policies together with the underlying national sensitivities based on history, an atmosphere of cooperation between states of the Eastern Meiterranean may not be easy to achieve.

Keywords: Maritime boundary delimitation, law of the sea conventions, The Eastern Mediterranean

Extended Abstract

The Eastern Mediterranean is a region of great strategic significance. It stands at the junction of three continents, Europe, Asia, and Africa. The political and economic dynamics of the Eastern Mediterranean are in a state of flux, and the region remains troubled and unstable; this situation becomes all the more pronounced in view of states' competitive desires to be the key stakeholders, especially with regard to exploring and exploiting the energy resources of the sea. Where, how, and by whom can these resources be explored and, when found, owned or transported are important questions that require special consideration. When the concerned states act in a non-hostile spirit, such questions need not be insurmountable; when problems do arise; satisfactory solutions require a spirit of cooperation. Given the intricacies of national politics, both domestic and foreign, and the regional states' underlying sensitivities emanating from historical experience, it is questionable whether this spirit will readily prevail.

Historically, the elementary rules of maritime law can be said to have developed from limited needs: the need of the sea for international commerce and navigation, the need for sustainable food resources from the sea, and the need for defensive margins against unexpected attacks from the sea. The first two constituted the rationale of the universal principle of the freedom of the high seas, and the last generally observed rule on the width of the territorial sea.

Although these needs are still the basic needs today, the means for legally achieving them will depend on a variety of new legal and factual circumstances. Progress towards the regulation and settlement of maritime boundary questions necessitates the rationalization of a multitude of technical issues. From a scientific point of view, these involve geographical, geomorphological, and hydrographical realities which, in a given situation, can play a supportive role to the advantages of one state vis-a-vis another.

Unfortunately, in these kind of questions, legal settlements and diplomatic solutions, if reached at all, have tended to reflect the lowest common denominator of compromise. It is to the advantage of states that there should be clear and predictable legal rules and principles applicable to international maritime boundary delimitation so that effective standards can be developed on the basis of which boundary problems and jurisdictional issues can be handled, agreed upon and, if need be, judicially settled. Given the political and economic sensitivity of boundary issues, the availability of such standards and their utility in international dispute settlement procedures are manifestly important.

Individual cases of maritime boundary delimitation between states have their own peculiarities that emanate from the special features of the maritime areas in question. These can include coastal configurations, the presence of islands with their own configurations, seabed geomorphology, natural resources, and finally a host of other features to do with the demographic and economic dynamics of the states and regions concerned.

The fact that the Mediterranean is a semi-enclosed sea gives states regional states additional obligations of cooperation within the framework of Article 123 of the United Nations Convention on the Law of the Sea. According to this article, coastal states of an enclosed or semi-enclosed sea "should cooperate with each other in the exercise of their rights and in the performance of their duties under this Convention." It also requires states to endeavor to coordinate their activities in relation to certain specific areas, including conservation and exploitation of living resources, marine scientific research, and protection and preservation of the marine environment. To the extent that the Mediterranean is a semi-enclosed sea, the establishment of marine zones and the delimitation of marine areas will inevitably have an impact, factually and jurisdictionally, on all the states concerned.

Giriş

Doğu Akdeniz, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında bulunan ve bu mevkii dolayısıyla stratejik bakımdan her zaman öne çıkmış ve önem taşımış olan bir bölgedir. Bölgenin bu stratejik mevkisi, günümüzün siyasi ve iktisadi saikleriyle daha da önem kazanmış olup bölgeyle ilgili devletlerin bazen dostça olmayan bir rekabet ortamı içinde de hareket etmelerine yol açabilen bir unsur oluşturmuştur. Bu unsur, Doğu Akdeniz'in deniz havzasında yakın zamanlarda yapılan teknik araştırmalarla varlık ve miktarları ayrıntılı şekilde tespit edilmiş bulunan enerji kaynakları dikkate alındığında özellikle önem taşıyan bir niteliğe sahip olur. Zira bu kaynakların nerede, kimler tarafından araştırılacağı, ne miktarda çıkarılacağı, sahiplenilebileceği veya ihraç edileceği konularında problemler ortaya çıktığında bu problemlerin ele alınabilmesi ve eğer gerekiyorsa, çözümlenebilmesi için ilgili devletler arasında bir işbirliği ortamının bulunması zaruridir. Bölge devletlerinin her birinin kendi iç ve dış siyasetlerinin dinamikleri, bu dinamiklere etkili olan hukuki ve iktisadi faktörler ve birçoğu tarihten kaynaklanan önyargılar ve millî hassasiyetler dikkate alındığında böyle bir ortamın Doğu Akdeniz'de her zaman tesis edilemeyeceğini de dikkate almak gerekir.

1. Milletlerarası Hukukta Deniz Sınırlarının Tespiti

1.1. Nazari ve Metodolojik Esaslar

Devletler arasında deniz sınırlarının tespitinde dikkate alınması gereken hususlar başlangıçta iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunlardan birincisi, söz konusu deniz alanının aidiyeti hususudur. Başka bir deyişle, o deniz alanında hangi devlet egemenliğe veya egemenliğine dayanarak kullanabileceği kısıtlı bazı haklara sahiptir? Bu husus, milletlerarası hukukun ülke iktisabı, daha kesin bir ifade ile kara ülkesi iktisabı ile ilgili esaslarını ilgilendirir. Zira deniz alanları ile ilgili iddialar, söz konusu alanın bir devletin kara ülkesiyle coğrafi irtibatına göre dikkate alınacak, değerlendirilecek ve hukukîlik kazanabilecektir. İkinci husus ise, söz konusu deniz alanının fiziki sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği hususudur. Bu iki husus birbirinden farklıdır ama bağımsız değildir; milletlerarası mahkemeler kendilerine havale edilmiş olan uyuşmazlıklarda bu hususların her ikisi hakkında aynı davada karar verebildikleri gibi, bu hususların birinden, diğeri hakkında karar verebilmek için, bir hukuki veri olarak istifade edebilirler.*

---

* Bkz. Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean, I.C.J. Reports, 2018, parag. 105.

Bu hususlar devletler arasında tartışmalı bir biçimde ortaya çıkmışsa, o zaman ilgili devletlerin bir çözüm arayışına yönelmeleri durumunda, tercih edilen ortak çözümle bu uyuşmazlığı sona erdirmeleri mümkündür. Böyle bir çözüm ilgili devletler arasında diplomatik müzakereler ile sağlanmış olsa dahi bu çözümün milletlerarası hukuk bakımından teyit ve takviye edilmiş olması gerekli ve önemlidir. Zira, denizde sınır tespitinin ''her zaman bir milletlerarası cephesi vardır''* ve tespit edilen sınırın aynı deniz alanında hak iddia eden, veya edebilecek olan, diğer devletlerin milletlerarası hukuktan kaynaklanan haklarına takaddüm veya tecavüz etmemesi gerekir.

Milletlerarası hukukun deniz alanlarının sınırlarının tayin ve tespitini düzenleyen ilke ve kuralları nelerdir? Bunun bir listesini yapmaya teşebbüs etmek soruyu cevaplandırmaktan çok bu cevabı daha da izaha muhtaç bir hâle getirmek demektir. Milletlerarası Adalet Divanının bu soruyu kapsamlı bir biçimde ele aldığı 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı davasındaki kararı** ve müteakip benzer davalarda verilen yargı ve hakem kararları bu hususta karşılaşılan problemlerin niteliği ve karmaşıklığı hakkında fikir verebilir.***

1.2. Normatif Kurallar

Uzun bir tarih süreci içinde gelişmesini sürdüren milletlerarası deniz hukuku yüzyıla yakın bir süre öncesine kadar devletler toplumunun ihtiyaçlarını, özellikle barış zamanında, karşılayabiliyordu: kapalı ve açık denizler arasındaki geleneksel ayrılıklar ve karşılıklı iddialar bir ölçüde giderilmiş, kıyı devletlerinin belirli bir genişliğe kadar denizlerde egemenliğe sahip oldukları, zararsız geçiş hakkı istisnasıyla, genellikle kabul edilmişti. Bu genişliğin ötesindeki alan ise bir devletin egemenliğine dâhil olmayıp bütün devletlerin istifadesine açık, milletlerarası rejime ve kullanıma tabi bir alan sayılıyordu.

Bu ikili sistem ve uygulama, devletlerin, yeni keşiflerin ve teknolojinin de katkılarıyla, denizlerden elde edilebilecek kazanımların daha fazla farkına varmaları ve bunları elde etmeye çabalamaları sonucunda ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Uygulamada yeni deniz alanları ortaya çıkmış ve devletler bu alanlarda yeni bazı faaliyetlere girişebilme konusunda kendilerini yetkili görmüşlerdi. Bu durum devletler arasında hem yetki uyuşmazlıklarının hem de buna bağlı olarak sınır uyuşmazlıklarının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur.

---

* I.C.J. Reports, 1951, s.132.

** I.C.J. Reports, 1969, s.3.

*** Bkz. N.M. Antunes, Towards the Conceptualisation of Maritime Delimitation, 2003, s.121 124.

Günümüzde deniz alanlarında yetki ve sınır uyuşmazlıklarıyla ilgili olarak milletlerarası hukukun ayrıntılı hüküm ve düzenlemeleri mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda oluşmaya başlayan bu yeni hukuk düzeni esas itibarıyla andlaşmalarda vücut bulmuştur.

Bu andlaşmaların ortaya çıkışı seri bir şekilde olmuştur. Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları sonucu kabul edilen 1958 Cenevre Sözleşmeleri'nde kara sularının ve kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin hükümler mevcuttur. Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nda kabul edilen 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de, keza, kara sularının, kıta sahanlığının ve münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasıyla ilgili düzenlemeler vardır. Bu düzenlemeler, kapsamlı ve ayrıntılı içeriklerine rağmen, deniz alanlarının sınırlandırılması konusunda milletlerarası hukukun gelişmesine önemli bir katkının örneğini oluşturmazlar. Milletlerarası mahkemelerin önlerine gelmiş olan davalarda 1958 Sözleşmesi'ndeki kıta sahanlığı sınırlandırılmasına ilişkin hükümleri yorumlarken benimsedikleri ihtiyatlı tavır bu görüşü destekler niteliktedir.* 1982 Sözleşmesi'nde öngörülen kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlandırma rejimine gelince, burada da ilgili maddelerin amaca doğrudan yönelik, kesin içeriğe sahip olmamaları onları normatif ve düzenleyici birer hüküm olmaktan çıkarmakta, müphem içerikli çerçeve hükümleri düzeyine indirgemektedir.**

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarih olan 1994'ten bu yana yapılmış olan sınırlandırma müzakerelerinin çoğunda devletler münazaalı kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri için farklı iki sınır değil, fakat her ikisi için de aynı sınırı teşkil edecek 'tek sınır' üzerinde ittifak etmişler ve bu şekilde anlaşmışlardır. Her iki farklı alan için iki ayrı sınırın tercih edilmiş olduğu anlaşmaların sayısı sınırlıdır. Bu durum, münhasır ekonomik bölgenin deniz hukukunda daha sonra ortaya çıkan bir kavram olması, önceki dönemlerde ise kıyı devletlerinin kara sularının ötesinde hak iddiasında bulunabilecekleri bölgenin esas itibarıyla kıta sahanlığından ibaret sayılması ve dolayısıyla 'tek sınır' tespitini gerektiren bir ihtiyacın bulunmaması sebebiyle açıklanabilir. 1982 Sözleşmesi kıyı devletinin 200 mil genişliğe kadar uzanabilen bir münhasır ekonomik bölgeye sahip olabilmesine cevaz vermekte, aynı mesafeyi kıyı devletinin kıta sahanlığını sınırlayan bir ölçü olarak da kabul etmektedir. Her iki deniz alanı için de aynen geçerli olan bu ölçünün örtüşen alanlar üzerindeki ortak hukuki sonuçlarının ne olduğuna dair Sözleşmede açıklık yoktur.

* ibid. s.109.

** ibid. s.111-112.

Milletlerarası mahkemeler, vermiş oldukları kararlarda, tek sınır uygulamasının 1982 Sözleşmesi'nin 74 ve 83. maddelerinden ziyade içtihada dayanan bir kurumlaşma sürecinde gelişmiş olduğunu beyan etmişler* ve fakat bu maddelerin milletlerarası teamülü yansıttığını da belirtmişlerdir.** Böyle bir durumda 74 ve 83. maddelerin kara sularının bittiği hatlardan başlamak suretiyle kıyıdaki esas hatlardan itibaren 200 mile kadarki mesafe içinde kalan ve sınırlandırılmamış olan her türlü alanın sınırlandırılmasında dikkate alınabileceğini ve ilgili devletler Sözleşmeye taraf olsalar da olmasalar da veya ister tek sınırı, isterlerse kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri için ayrı sınırları tercih etmiş olsunlar, bu maddelerin yine de uygulanabileceğini ifade etmek, kabul edilebilir bir ifade olacaktır. Eğer ilgili devlet Sözleşmeye taraf değilse 74 ve 83. maddeler uygulanmayacak fakat bu maddelerin içeriği milletlerarası hukukun teamül kuralları olarak, eğer ilgili devlet baştan beri, istikrarlı bir biçimde bu kurallara itiraz etmemişse, uygulama alanı bulabilecektir.

2. Doğu Akdeniz'deki Duruma İlişkin Gözlemler

Doğu Akdeniz'deki devletlerin de bunlar kıyıdaş devletler olduklarına göre deniz alanlarının belirli kısımlarında milletlerarası deniz hukukundan kaynaklanan belirli hakları vardır. Bunların bir kısmı baştan beri ve kendiliğinden mevcut olan haklardır; bir kısmı ise sonradan, iktisap yoluyla elde edilmişlerdir.

Akdeniz gibi sınırlı genişliğe sahip bir denizde, kıyıdaş devletlerin kendilerine hukuken bahşedilen yetki alanlarına milletlerarası hukukun bu alanlara tanımış olduğu maksimum sınır ve yetkilerle sahip olabileceklerini iddia etmeleri, birçok durumda, istenilen sonucu doğurmaz. Bu sonuç, ilgili devletler arasında yapılabilecek sınırlandırma anlaşmalarıyla hukuken ve fiilen ortaya çıkabilir.

Akdeniz deniz havzası bakımından bu anlaşmalar şunlardır: Mısır ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Andlaşması (2003), İsrail ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Andlaşması (2010), Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Andlaşması (2011), Mısır ile Kıbrıs Cumhuriyeti Arasında Orta Hat Çizgisi Ötesi Hidrokarbon Kaynaklarının Geliştirilmesine İlişkin Çerçeve Anlaşması (2014), Türkiye ile Libya arasında Deniz

* Mesela bkz. Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and Bahrain, I.C.J. Reports, 2001, s.40; Arbitration Between Guyana and Suriname (Annex VII Tribunal), International Law Reports, Vol.139 (2007), s.566.

** Mesela bkz. Qatar v. Bahrain, ibid. s.167; Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), I.C.J. Reports, 2012, s.624, parag.139.

Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası (2019), Mısır ile Yunanistan arasında Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşması (2020). Kıbrıs Cumhuriyeti ile Lübnan arasında imzalanmış olan 2007 tarihli andlaşma Lübnan tarafından henüz onaylanmamıştır. Keza, Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığı ile münhasır ekonomik bölge sınırlarına ilişkin bir anlaşma da mevcut değildir. Aynı durum Kıbrıs Cumhuriyeti ile Suriye, İsrail ile Lübnan, İsrail ile Filistin Devleti arasındaki alanlar bakımından da geçerlidir.

Bu andlaşmaların tümü, diğer taraf devletlerce itiraz edilmiş olan anlaşmalardır, zira bu andlaşmaların konuları itibarıyla kapsamlarına aldıkları bölgeler, çakışan bölgelerdir. Böyle bir çakışmanın ortadan kaldırılması veya hukuki sonuçlarının ilgili devletler dışındaki devletler bakımından da kabul edilebilir bir niteliğe dönüştürülebilmesi için yeni bir sınırlandırma ameliyesinin gerçekleştirilmesi ve devreye sokulması gerekir. Bu ameliye siyasi müzakereler şeklinde olabileceği gibi milletlerarası mahkemeler önünde de gerçekleştirilebilir.

Çakışan bir deniz alanında müzakereler veya mahkeme kararıyla sınırlar tespit edilmişse bu tespit birçok durumda bu bölgedeki müteakip diğer benzer girişimleri de etkileyecektir. Uyuşmazlığın tarafı olan devletler tespit aşamasında kendi menfaatleri yanında üçüncü devletlerin de hak ve menfaatlerini ne kadar dikkate almış olurlarsa olsunlar, taraf devletler arasında gerçekleştirilmiş olan sınır tespit ameliyesi üçüncü devletlerin bu konuda sonraki muhtemel girişimleri ve hukuki yaklaşımları üzerinde bir sonuç doğuracaktır. Buna dair örnekleri milletlerarası yargı ve hakemlik mahkemelerindeki davalarda verilen kararlar uyarınca yapılmış olan sınır tespitlerinde görmek mümkündür. Zira bu mahkemelerce verilen kararlar birçok durumda örnek kararlar olarak benzer diğer uyuşmazlıklarda da dikkate alınabilecek ve bu şekilde bir içtihadın oluşmasına ve gelişmesine yol açabileceklerdir. Milletlerarası hukukun deniz alanlarının tespit ve sınırlandırılmasına ilişkin ilke ve kurallarının milletlerarası yargı ve hakemlik kararlarıyla büyük ölçüde beslendiği dikkate alındığında, böyle bir içtihadın ortaya çıkmış ve gelişmiş olmasının önemi inkâr edilemez.

3. Sonuç

Devletler arasında deniz yetki alanlarının tayin ve tespitinde - ister müzakere ve siyasi çözüm isterse yargısal karar yöntemiyle olsun - dikkate alınması gereken standardların geliştirebilmesi için sarih ve öngörülebilir hukuk kurallarının mevcudiyeti hem önemli hem de zaruridir. Deniz sınırlarıyla ilgili meselelerin devletlerin siyasi ve iktisadi hassasiyetleriyle ne kadar ilişkili oldukları dikkate alındığında,

bu standartların geliştirilmesi ve gerektiğinde uygulanmasında karşılaşılabilecek güçlükleri takdir etmek zor olmaz. Bu kural ve standartlar, yayılmacı niyet ve hevesleri olan komşularına karşı devletleri himaye edici bir özellik de taşırlar.

Deniz sınırlandırılmasında devletler arasında ortaya çıkabilecek her somut meselenin o denizin ve deniz çevresinin özellikleri kapsamında ele alınması ve değerlendirilmesi gerekir. Bu özellikler, söz konusu denizin coğrafyasına, deniz dibinin jeomorfolojisine, buradaki doğal kaynakların niteliği ve niceliğine kadar yayılabilen geniş bir kapsam içinde ortaya çıkabilir ve değerlendirilebilirler. Sınırlandırma ameliyesinde dikkate alınması gereken özel durumlar sadece bu sayılanlardan ibaret değildir. Bu kapsamda, devletlerin karşılıklı olarak menfaatlerini gözetebilecek ve hakkaniyete uygun bir sınır hattı veya hatları oluşturulmasını sağlayacak her türlü unsur özel durum olarak dikkate alınabilir; bu unsurlar sınırsızdır.*

Her somut meselede ilgili devletlerin o meseleye has menfaatlerinin ve şartların dikkate alınmasının lüzumu ve diğer yandan, objektif kural ve ilkeler ihdas edilmek ve devreye sokulmak suretiyle devletler arasındaki meselelerin kontrolsüz bir şekilde husumete dönüşmesinin engellenmesi ihtiyacı ile şekillenen bir ortamda milletlerarası hukukun etkinliği, kurallarının dikkatli ve dengeli bir biçimde uygulanmasına bağlı olacaktır.

Kaynakça / References

Antunes, N. M. (2003). *Towards the Conceptualisation of Maritime Delimitation*.

I.C.J. Reports. (1951).

I.C.J. Reports. (1969).

I.C.J. Reports. (2001). Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and Bahrain.

I.C.J. Reports. (2012). Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia).

I.C.J. Reports. (2018). Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean.

International Law Reports. (2007). Arbitration Between Guyana and Suriname (Annex VII Tribunal), Vol. 139.

* I.C.J. Reports, 1969, parag.93.

8. BÖLÜM / CHAPTER 8

YUNANİSTAN İLE EGE DENİZİ'NDE YAŞANAN GÖRÜŞ AYRILIKLARININ YENİ UZANTISI DOĞU AKDENİZ VE ULUSLARARASI HUKUK

THE NEW EXTENSION OF THE DIVERGENCE OF OPINIONS WITH GREECE IN THE AEGEAN SEA: EASTERN MEDITERRANEAN AND INTERNATIONAL LAW

Ayşe Nur TÜTÜNCÜ*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: tutuncu@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.11

ÖZ

Deniz sınırlarının belirlenmesi, yeni bir olgu olmasa da modern deniz hukukunda devlet uygulamalarının önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Doğu Akdeniz açısından yaşanan sorunun mevcut nedeni gaz araştırması olarak görünse de kökleri çok daha derinlerde yatmaktadır. Burada aslında söz konusu olan, Yunanistan ile Türkiye arasında uzun süredir devam eden bir uyuşmazlığın yeni bir bağlamda canlanmasıdır. Yunanistan Ege Denizi'nde 1970'li yılların başından beri savunduğu tezini şimdi Doğu Akdeniz'e taşımıştır. Türkiye ve Yunanistan arasında burada yaşanan anlaşmazlığın temelinde, deniz yetki alanlarına yönelik bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Doğu Akdeniz'de yakın zamanda keşfedilen petrol ve doğal gaz, bu denize kıyıdaş devletlerin hakkaniyete uygun paylaşımı meselesini beraberinde getirmiştir. Aslında bu paylaşım mücadelesi doğrudan deniz alanlarının sınırlandırılması hukuku ile ilgilidir. Uluslararası deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku, devletler tarafından uluslararası andlaşmalar aracılığıyla yazılı hâle getirilmiş olmakla birlikte, içerisinde hukuki boşluklar da ihtiva etmektedir. Bununla birlikte, bu hukuk devlet uygulamaları ve uluslararası mahkeme kararlarıyla şekillenmekte ve hızla gelişme göstermektedir. Türkiye, Ege Denizi'nde Yunanistan'la bugüne kadar deniz yetki alanlarının sınırlandırmasına dair yaşadığı sorunlara çözüm getirecek bir uluslararası andlaşmaya imza koymamıştır. Dolayısıyla, Ege Denizi'nde Yunanistan'la süregelen kara suları ve kıta sahanlığı sorunu, Doğu Akdeniz'de son dönemde keşfedilen doğal kaynaklara yönelik sınırlandırma sorununa eklenmiş, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması sorununu âdeta içinden çıkılmaz karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu sorunun karmaşık hâle gelmesinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 2003 yılından bu yana Türkiye'yi hesaba katmaksızın yürüttükleri uluslararası hukuka aykırı girişim ve eylemlerinin de olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bu yazıda bu sorunlar irdelenerek uluslararası hukuk açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ege uyuşmazlıkları, Doğu Akdeniz, deniz alanlarının sınırlandırılması, kıta sahanlığı/münhasır ekonomik bölge, hakkaniyete uygun çözüm

ABSTRACT

Although determining maritime borders is not a new phenomenon, it has become an important element of state practices in modern maritime law. At first glance, even if the current problem in the Eastern Mediterranean seems to be natural gas exploration, the roots of the problem are much deeper; the actual problem lies in the revival of an ongoing conflict between Turkey and Greece within a new context. Greece has now brought its arguments regarding the Aegean Sea, which it has defended since the early 1970s, into the arena of the Eastern Mediterranean. Furthermore, the dispute between Greece and Turkey in this region is based on a difference of opinion on maritime jurisdiction.

Recently discovered oil and natural gas resources in the Eastern Mediterranean raised the issue of equitable sharing of these resources among coastal states; this struggle for equitable sharing is directly related to the laws delimiting maritime areas. Although international agreements among nations have delimited maritime jurisdictions in writing, the law still contains gaps. However, given that the law is shaped by state practices and international court decisions, it develops rapidly. As of today, Turkey has not signed an international treaty with Greece that would resolve the problems of maritime jurisdiction areas on the Aegean Sea, and now, the recent discovery of natural resources in the Eastern Mediterranean is making matters much more complicated regarding the ongoing territorial waters and continental shelf problems with Greece on the Aegean Sea. Initiatives and actions carried out by Greece, and by the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus since 2003 disregarding Turkey in violation of international laws also have a negative effect. In this article, these problems will be examined and evaluated in terms of international law.

Keywords: Aegean disputes, Eastern Mediterranean, maritime boundary delimitation, continental shelf/exclusive economic zone, equitable solution

Extended Abstract

Turkey and its neighboring country Greece have outstanding economic, social, political, and security interests in the Aegean Sea. They also have numerous disputes concerning their sovereign rights over the use of the Aegean Sea. This article will highlight only some of the Aegean Sea problems, namely, the delimitation of continental shelf and territorial sea areas in the region; the extent of the territorial sea and sovereignty over certain islands, islets, and rocks; the demilitarized status of the Eastern Aegean Islands under relevant international instruments, including the Treaty of Lausanne of 1923 and the Paris Treaty of 1947.

Since it is not possible to examine every legal aspect of these problems in this study, the focus is on the aforementioned disputed issues in the context of the modern international law of the sea and recent relevant judicial decisions by international law courts. To accomplish that, it was considered convenient to start with the importance of determining marine boundaries before analyzing the relevant applicable norms of delimitation in international law and judicial and arbitral decisions. Then, various legal opinions were evaluated regarding the extent of the territorial sea and sovereignty over certain islands, islets and rocks and the demilitarized status of the Eastern Aegean Islands. The intention is rather to draw attention to some controversial issues.

Establishing sea areas such as territorial waters, exclusive economic zones, and continental shelves in accordance with international law can create overlapping claims, and careful delimitation is vital to ensuring stable and long-term relationships. Although the current reason of the problems in the Eastern Mediterranean relate on the surface to hydrocarbon resources research, the background of the question is deeper. The actual problem here between Turkey and Greece has long been a revival of an ongoing dispute that is introducing new challenges. There is contention between the countries of the region over countries' access to the recently discovered gas fields under the Aegean Sea and the Eastern Mediterranean. These disputes have now grown to include civil wars in Libya and Syria, and very distant states such as the Gulf states and Russia have also been involved in the disputes.

The fact that the Aegean and the Mediterranean are semi-closed seas means that the states in the region have an additional duty of cooperation. Owing to this characteristic, establishing and delimiting marine areas will likely have impacts on both neighboring and distant states. States that border an enclosed or semi-enc-

losed sea should cooperate with each other in exercising their rights and performing their duties. In addition, states should endeavor to regulate their activities in specific areas, including the conservation and use of living resources, the conduct of scientific research at sea, and the conservation and protection of the marine environment.

However, since the inception of the Aegean disputes in the 1970s, Greece and Turkey have expressed conflicting views as to the means and bases of settling their disputes and will only resolve their longstanding disputes when they agree on minimum grounds for mutual respects of their respective legitimate rights and interests. So far, Greece's one-problem-one solution attitude in no way reflects the realities in the region and causes other important issues on this matter to remain unsolved. Turkey believes that the Aegean issues need to be addressed as a whole in accordance with international law, and the nation is working to resolve this through peaceful means.

1. Giriş

Deniz sınırlarının belirlenmesi, yeni bir olgu olmasa da modern deniz hukukunda devlet uygulamalarının önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Dünyadaki deniz sınırlarının yarısından fazlası bir sınırlandırma anlaşmasına konu oluşturmadığından sınırların çoğu, hararetli bir şekilde tartışılmakta ve bu da deniz kaynaklarından pay sahibi olan devlet ve devlet dışı taraflar için gerilimlere ve belirsizliklere yol açmaktadır. Kıyı devletlerinin, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, Akdeniz'de de deniz yetki alanlarını talep etme ve uygulama hakları vardır ve bu haklar deniz hukukundan kaynaklanmaktadır.

Akdeniz yarı kapalı bir denizdir ve Cebelitarık Boğazı ile Atlantik Okyanusu'na bağlanır. Doğu ve batı havzaları olmak üzere iki büyük havzadan oluşmaktadır. Akdeniz'in belirli bir özelliği, Baltık Denizi veya Karadeniz gibi diğer yarı kapalı denizlerden farklı olarak, birçok kıyı devletinin uluslararası hukuk uyarınca sahip oldukları deniz alanlarını talep etmemiş olmasıdır. Akdeniz sularının önemli bir kısmı açık denizdir. Esasında bölgedeki çok az ülke münhasır ekonomik bölge (MEB) ilan etmiştir*. Bölgedeki tüm devletler azami MEB talebinde bulunsalardı, Akdeniz'de hiçbir açık deniz alanı kalmayacaktı. Bu durum gerçekten de bu bölgede deniz alanlarını sınırlandırma ihtiyacını ve çakışan menfaatlerin sebebini de açıkça ortaya koymaktadır (Başeren, 2010).

Bazı Akdeniz devletleri, MEB'e karşılık gelen egemen haklarını talep etmeksizin, balıkçılık ve/veya çevrenin korunması için kara sularının ötesindeki su sütununda işlevsel *sui generis* bölgeler ilan etmişlerdir. Bu tür bölgeler, 1982 tarihli *Deniz Hukukuna Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi* (BMDHS) kapsamında öngörülmemiştir, ancak bunların geçerliliği, muhtemelen kıyı devletlerinin hak sahibi olabilecekleri MEB'den daha az talepte bulundukları düşüncesi ile bölgedeki diğer devletler tarafından sorgulanmamıştır. Bununla bağlantılı olarak, Türkiye'yi, diğer birçok devletle karşı karşıya getiren bölgesel veya jeo-stratejik bir rekabet mevcuttur. Bu mücadelenin alanı Libya'dan Doğu Akdeniz'in suları boyunca Suriye'ye ve ötesine uzanmaktadır.

Bir devlete, deniz alanları üzerinde egemenlik hakkı veren başlıca neden, kara ülkesindeki egemenlik hakkıdır (Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası (1951);

---

* Bkz.: (Table of Claims to Maritime Jurisdiction, 2011); ayrıca bkz.: (Smith, 2000). Birleşik Krallık da Akdeniz ülkesi olmadığı halde bölgede Ağrotur (Akrotiri) ve Dikelya Egemen Üs Bölgeleri için karasularının 3 deniz mili olduğunu iddia etmektedir. İki askeri üssü aracılığıyla Ada topraklarının yüzde 3'üne yakın bölümünde egemenlik hakkına sahiptir. Kıbrıs'ın yüzde 2,76'lık bölümünü oluşturan bu üsler, "*Birleşik Krallık'ın tam egemenliği altında*" bırakılmıştır ve Birleşik Krallık hukukunun geçerli olduğu İngiliz toprağı sayılmaktadır. İki üs yaklaşık 254 kilometrekarelik alana yayılmaktadır. Bkz.:1959 Tarihli Zürich-Londra Anlaşmaları, (Toluner, 1977).

Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)). Kara sularındaki haklar, öteden beri daha çok kara ülkesinin güvenliğinin sağlanması için; bitişik bölgedeki kontrol yetkisi, ülkesindeki düzenlemelerin ülkesinde ihlal edilmesini önlemek ve ülkede vuku bulmuş olan ihlali cezalandırmak için; kıta sahanlığı üzerindeki egemen haklar, kıta sahanlığının karanın deniz altındaki tabii bir uzantısı olduğu için; münhasır ekonomik bölgedeki inhisari ve egemen haklar ülkenin ekonomik çıkarları için kabul edilmiştir. Bu çeşitlilik, her bir deniz alanının sınırlandırılmasında uygulanacak olan yöntem veya ilkelerin farklı olmasını gerektirir.

Doğu Akdeniz'de, yakın zamanda keşfedilen gaz sahalarına erişim için bölge ülkeleri arasında bir çekişme sürmektedir. Doğu Akdeniz açısından yaşanan sorunun mevcut nedeni gaz araştırması olarak görünse de kökleri çok daha derinlerde yatmaktadır. Burada aslında söz konusu olan, Yunanistan ile Türkiye arasında uzun süredir devam eden bir anlaşmazlığın yeni bir bağlamda canlanmasıdır. Türkiye ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan anlaşmazlığın temelinde, deniz yetki alanlarına yönelik bir görüş ayrılığı bulunmaktadır ki bu da belirttiğimiz üzere yeni bir olgu değildir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki Ege Denizi anlaşmazlıklarının mahiyeti, hâlâ bu iki devlet arasındaki en tartışmalı konu olmaya devam etmektedir. Yunanistan Ege Denizi'nde 1970'li yılların başından beri savunduğu tezini şimdi Doğu Akdeniz'e taşımıştır. Bu anlaşmazlıklar artık Libya ve Suriye'deki iç savaşları da kapsayacak şekilde büyümüş ve Körfez ülkeleri ve Rusya gibi çok uzak devletler de soruna dâhil olmuştur. Bu yazıda Yunanistan ile Türkiye arasındaki Ege Denizi anlaşmazlıkları ve Doğu Akdeniz'e yansımaları irdelenerek uluslararası hukuk açısından değerlendirilecektir.

2. Deniz Sınırlarını Belirlemenin Önemi

1982 BMDHS'de yansıtıldığı üzere, kara suları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı gibi deniz yetki alanlarının uluslararası hukuka uygun olarak tesisi, deniz alanlarının sınırlandırılmasını gerektiren örtüşen iddialar yaratabilir. Deniz alanlarının sınırlandırılması süreci, siyasi açıdan hassas bir süreçtir. Sadece ilgili devletlerin ulusal yargı yetkisi altındaki deniz alanları üzerinde değil, aynı zamanda bu devletlerin balıkçılık ve diğer canlı kaynakları, mineral ve hidrokarbon kaynakları, denizcilik ve denizin diğer kullanımları ile ilgili hakları ve çıkarları üzerinde de doğrudan etkiyi haizdir.

Sınır anlaşmazlıklarının siyasi ve güvenlikle ilgili riskleri içermesi ihtimali yüksektir. Çözümlenmemiş sınırlar, diğer devletin harekete geçme korkusu ne-

deniyle, petrol veya doğal gaz arama çalışmaları veya balıkçılık gibi ekonomik faaliyetleri dondurabilir. Bunun yanı sıra, bir balıkçının bir sınır bölgesinde balık tutmaktan tutuklanması veya çakışan iddiaların olduğu bir alanda petrol bulunması durumu, anlaşmazlıkların doğmasına da neden olabilir.

Komşular arasında deniz alanlarının sınırlandırılması, istikrarlı ve uzun süreli ilişkiler sağlaması açısından hayati önem taşımaktadır. Deniz yetki alanlarındaki ulusal sınırların genişlemesi sebebiyle deniz alanlarının mevcut uluslararası ilişkilerdeki önemi, son 50 veya 60 yılda artmıştır. Dar denizlere kıyıdaş olan devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması ilkeleri daha büyük bir önem kazanmıştır. Bir dönümlük deniz alanı, özellikle deniz yatağında veya toprak altında petrol veya doğal gaz bulunuyorsa, bir dönümlük topraktan daha değerli hâle gelebilmektedir. Yine de dünyadaki birçok deniz alanı henüz sınırlandırılmamış, 640 kadar muhtemel deniz sınırının yarısından daha azı üzerinde anlaşmaya varılmıştır (Research Project Dundee Ocean and Lake Frontiers Institute and Neutrals, 2020). Bunun sebebi devletlerin herhangi bir olay veya doğal kaynak mevcut olmaması durumunda sınırlandırmayı öncelik olarak görmemeleridir. Dahası, gelişmekte olan devletlerin hidrografların gerekli teknik tavsiyelerine erişememeleridir. Bunlardan bazıları örneğin petrol endüstrisinin teşvikinden dolayı yine de sınırlandırma hususunu müzakere etmiştir. Bu tür anlaşmazlıkları çözmek için devletler kendi aralarında müzakere etmek veya mevcut anlaşmazlık çözüm mekanizmalarını kullanmak zorundadır. Sınırların belirlenmesi veya geçici düzenlemeler yapılması gibi karmaşık süreç, zaman alıcı ve pahalı olabilir, ancak bir kez anlaştıktan sonra etkilenen devletlerin ekonomik zenginliğine önemli ölçüde katkıda bulunabilir.

Deniz sınırlarına dair anlaşmazlıkların veya farklılıkların iki olası nedeni vardır: Toprak üzerinde bulunan tartışmalı egemenlik ki iki ülke aynı adayı (örneğin: Eritre Yemen Tahkimi (Eritre Yemen Hakem Kararı (Phase I, 1998)* veya ana karanın aynı bölgesini (örneğin: Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Kamerun Nijerya Davası'ndaki (2002) Bakassi Yarımadası) talep edebilir veya deniz alanlarındaki haklar ve yargı yetkisine dair çakışan yetkiler olabilir. 12 mil kara suları, 200 mil MEB ve 200 milin ötesine uzanabilen kıta sahanlığı için kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasında çakışan iddialar bulunabilir. Hakların 200 mil sınırına uzatılması göz önüne alındığında, bu çakışma artık eskisinden daha yaygın olarak gözükmektedir. Çakışan iddialarla ilgili sorunları çözmek için, uluslararası hukukun ilgili kuralları, deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin olan kurallardır.

* Karar ile ilgili değerlendirme için bkz.: (Akipek, 2000).

3. Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasıyla İlgili Uluslararası Hukuk Kuralları

Ahdi hukuk kuralları ile konferanslar yoluyla aşamalı olarak geliştirilen teamül hukuku, deniz alanlarının sınırlandırmasına dair önemli bir kaynak oluşturur. 29 Nisan 1958 tarihli Cenevre Sözleşmeleri (Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (KBBS), Kıta Sahanlığı Sözleşmesi (KSS), Açık Denizler Sözleşmesi (ADS), Balıkçılık ve Açık Denizin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme (BADCKKS)), deniz hukukuna damgasını vurmuş olan önemli belgelerdir. O kadar ki, bu andlaşmaların akdinden sonra uluslararası deniz hukukunu bu andlaşmalardan hareket edilmeksizin açıklama olanağı bulunmadığı gibi, bu konuda getirilecek herhangi bir yeni düzenlemenin de bu andlaşmaların hükümleri gözönünde tutulmaksızın tartışılması ve biçimlendirilmesi düşünülemez (Toluner, 1989). 1958 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nde bulunan hukuki boşluklar ile uluslararası toplumun yapısında meydana gelen değişikliklerin yanısıra hızla gelişen teknoloji ve bunun ortaya çıkardığı sorunlar neticesinde 29 Ağustos 1974 tarihinde Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı toplanmış, bu konferans 10 Aralık 1982 tarihinde imzaya açılan BMDHS'nin kabulüyle sonuçlanmıştır. 1982 BMDHS, deniz sınırlarının belirlenmesini düzenler ve kıyıları yan yana veya karşı karşıya olan devletlerin örtüşen taleplerini yönetmek ve üçüncü taraf devletlerin hak ve menfaatlerine uyum sağlamak için bir çerçeve oluşturur. Libya, İsrail, Suriye ve Türkiye dışında Akdeniz'e kıyısı devletler BMDHS'ye taraf olmuştur. Suriye, Türkiye ve İsrail BMDHS'yi ne imzalamış ne de onaylamıştır, ancak Libya 3 Aralık 1984'te Sözleşme'yi imzalamış olmasına rağmen henüz onaylamamıştır.

Akdeniz'in yarı kapalı bir deniz olması, bölgedeki devletlerin BMDHS'nin 123. maddesi uyarınca ek iş birliği yükümü olduğu anlamına gelmektedir. 123. madde, kapalı veya yarı kapalı bir denize kıyısı olan devletlerin, "*haklarını kullanırken ve bu Sözleşme kapsamındaki yükümlerini yerine getirirken birbirleriyle işbirliği yapmaları*" gerektiğini belirtir. Ayrıca devletlerin, canlı kaynakların korunması ve kullanılması, denizde bilimsel araştırmaların yapılması ve deniz çevresinin muhafazası ve korunması dâhil olmak üzere belirli alanlarla ilgili faaliyetlerini düzenlemeleri için "*çaba*" göstermeleri gerekir. Akdeniz'in yarı kapalı bir deniz olma özelliğinden dolayı, deniz alanlarının tesisi ve sınırlandırılmasının diğer birçok devlet üzerinde etkisinin olması muhtemeldir.* Yarı kapalı denizlerde 74 (3) ve 83 (3)'üncü maddelerde öngörülen yükümlülüklerin BMDHS madde 123 ışığında yorumlanması gerektiği ileri sürülmüştür (Grbec, 2014).

* Daha geniş bilgi için bkz.: (Versan, 2019).

Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nda "*kapalı veya yarı kapalı denizler*" kuralları tartışılırken, bu tür denizler için deniz alanlarının sınırlandırılması konusunda özel kuralların kabulünde ısrar eden devletler (İran, Irak ve Türkiye) olmuştur (A/CONF.62/C.2/SR.38). Ancak, sınırlandırmaya ilişkin genel kurallar Konferans'taki en önemli konulardan biri olmakla beraber kapalı veya yarı kapalı denizlerdeki deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin özel kurallar kabul edilmemiştir. Bu nedenle, 1958 ve 1982 Deniz Hukuku Sözleşmeleri'nde kabul edilen kara suları, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı sınırlandırılmasına ilişkin genel kurallar, ne şekilde adlandırılırsa adlandırılsın tüm denizler için geçerli olmuştur.

Yunanistan'ın Ege Denizi'nde 1970'li yılların başından beri savunduğu tezini Doğu Akdeniz'e taşıdığını yukarıda belirtmiştik. Yunan hükûmeti için tartışılması gereken sorun, kıta sahanlığının sınırlandırılmasıdır. Daha açık ifade ile Türk hükûmetinin arama izni verdiği altı millik kara sularının ötesinde, Anadolu kıyısı ile yakında bulunan Yunan adaları arasındaki deniz altı alanlarının sınırlandırılmasıdır.*

Türk hükûmeti için ise sorun daha karmaşık ve birbiriyle ilişkilidir. Bilindiği üzere Ege Denizi'nde 3.000'den fazla ada, adacık ve kaya bulunmaktadır (Acer, 2003). İki devletin ana kara kıyıları ile çevrili yarı kapalı bir denizde, sınırlandırma alanındaki Yunan ana karası dışında bulunan bu adaları, tek taraflı olarak sanki ayrı bir ada devletiymiş gibi kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca kıta sahanlığı, kara sularının ötesine uzanan deniz altı alanları olduğundan, kara sularının genişliği ve ölçülmeye başlanacağı esas hatlar üzerinde bir anlaşmaya varılmadan, kıta sahanlığının sınırlandırılması mümkün değildir. Ayrıca çok sayıdaki ada oluşumlarından hangisi sınırlandırmaya esas alınacaktır? Yunanistan, esas hatlarını daha da doğuya taşımak amacıyla söz konusu adaların çevresinde *etkinlik* (effectivités) elde etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsü, soruyu karmaşıklaştıran bir diğer etmen teşkil ederek konu hakkında geçerli sonuçlara varmak için dikkate alınması gerekir. Çünkü problem ortaya çıkabilmektedir.

Kıyıları yan yana ve karşı karşıya olan komşu devletler arasında bu sınırlandırma nasıl yapılacaktır? Kıta sahanlığının erken dönem sınırlandırmaları, açık hiçbir

* Türkiye Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, I No.'lu Marmara ve IX No.'lu Ege petrol bölgelerinin batısında, Ege Denizi'nde Türk Karasuları dışında ve kıta sahanlığında bulunan ve bu ilan ile birlikte neşredilen haritada hudutları tespit olunan sahalara şamil olmak üzere 18/10/1973 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına 27 adet petrol arama ruhsatnamesi vermiştir (*R.G.* 1 Kasım 1973-14699).

ilkenin uygulanmadığını göstermiştir.* 1950'lerde daha belirli ilkeler ortaya çıkmıştır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda eşit uzaklık ilkesinin benimsenmesi, basitlik ve kesinlik gibi faydaları bulunmasına rağmen esnek olmayan uygulaması sebebiyle daha en başından istenmemiştir. Örneğin, adaların kendi kıta sahanlıkları olabileceğinden, tek bir küçük ada, sadece ana kara kıyısı dikkate alınarak çizilecek eşit uzaklık hattında büyük sapmaların ortaya çıkmasına yol açabilir. Yine, ana kara kıyısının biçimi, eşit uzaklık ilkesini adaletsiz bir ilke hâline dönüştürebilir. Eşit uzaklık ilkesini uygulamamayı haklı çıkaracak başka özel durumlar olabilir. Bu nedenlerden ötürü, ilke, bu tür özel durumların barındırılmasına izin veren bir çekince ile birleştirilmiştir.

1958 tarihli Cenevre KSS'ye baktığımız zaman kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletlere ait kıta sahanlığının sınırlanması hususunda, temel felsefesi itibarıyla kara sularının sınırlandırılması** ile aynı unsurların kabul edildiği görülür. Kıta sahanlığının sınırları saptanırken uygulanması gerekli bir yöntem olarak sözü edilen eşit uzaklık ilkesi, Sözleşme'nin 6. maddesinde yer alan bir ilkedir. Fakat, 6. maddede yer alan tek ilke değildir. 6. maddede, öncelikle sınırlandırmada tarafların anlaşması aranır. Taraflar arasında sınırlandırmaya dair bir anlaşma yoksa ve "*özel durumlar bir başka çözümün kabulünü haklı kılmıyorsa*", ancak o zaman sınırlandırmanın eşit uzaklık ilkesi uygulanarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. KSS'nin 6. maddesi Sözleşme'ye taraf devletler arasındaki ilişkilerde uygulanan bir ahdi hukuk kuralıdır.

Yunanistan 1958 tarihli KSS'nin tarafıdır. Yunanistan, Ege'de iki komşu devlet arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırmasının eşit uzaklık ilkesine uygun olarak Türkiye ile Ege adalarının en doğuda bulunanları arasında yapılması gerektiğini ileri sürer (Pazarcı, 1989; Yiallourides, 2019). Yunanistan bu iddiasının gerekçesini 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesinde eşit uzaklık ilkesinin kabulü ile uygulamada birçok sınırlandırmanın bu ilkeye göre yapılmasına dayandırmaktadır. Oysa uygulanabilir uluslararası hukuk, eşit uzaklık ilkesine kıta sahanlığı sınırlandırması konusunda herhangi bir teamül değeri tanımamaktadır. Türkiye ise, bütün uluslararası andlaşmalar ve teamül kurallarında öngörüldüğü gibi, kıta sahanlığı sınırlandırmasının bir andlaşma ile gerçekleştirilmesi gerektiği

* Paria Körfezi'nde İngiliz sömürgesi Trinidad ve Venezuela arasında 1942'de hakkaniyete uygun ilkelere göre paylaşım yapılmış, 1945 Truman Bildirisi'nde, sınırları belirlemede hakkaniyete uygun ilkelere göre sınırlandırmaya atıfta bulunulmuştur.

** Komşu devletler arasında kara sularının sınırlandırılması sorununu düzenleyen Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 12. maddesiyle Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesinde öngörülen unsurlar (*anlaşma*, *eşit uzaklık ilkesi, özel durumlar istisnası*) aynı ise de ilgili madde metinlerinde kullanılan ifadeler aynı değildir.

düşüncesini taşır. Yunanistan'ın bütün adaların da kıta sahanlığı bulunduğu ve adaların kıta ülkeleri ile eşit olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşüne karşı, Türkiye'nin özellikle Ege'nin kendine özgü koşulları nedeniyle Anadolu'nun kıta sahanlığı üzerinde yer alan ya da Anadolu kıyılarına daha yakın bulunan adaların kıta sahanlığına sahip olamayacaklarını ileri sürdüğü görülmektedir. Doğal uzantı kavramı Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası (1985) kararı göz önünde tutulduğunda, sınırlandırmadaki etkisini kaybetse de bugün hâlâ taşıdığı jeolojik veri ihtivası ile hakkaniyet ilkelerinin bir unsuru olarak belirli bir değer taşımaktadır. Andlaşma yapılamadığı zaman, UAD'de kabul edildiği gibi, uluslararası teamül kurallarına göre kıta sahanlığı sınırlandırılması hakkaniyet ilkelerine uygun olarak yapılmalıdır. Bir bölgede adaların varlığı "*özel durumlar*" oluşturduğuna göre Ege'de de bir özel durum söz konusudur. Ege kendine özgü durumu olan bir yarı-kapalı denizdir; dolayısıyla Ege'nin bu özelliği göz önünde tutularak kıta sahanlığı sınırlandırması hakkaniyet ilkelerine göre yapılmalıdır. Ancak uygulanması gereken bir hukuk kuralı bulunmasına rağmen Yunanistan Ege'de hakkaniyet ilkesinin uygulanmasını istememektedir.

1982 tarihli BMDHS'nin yürürlüğe girmesinden önce, ilgili devletlerden bir veya daha fazlasının KSS'ye taraf olmadığı durumlarda uluslararası teamül kuralı uygulanmıştır. Bu hukuk, UAD[*] ve bir dizi hakem heyetinin[**] kararlarıyla geliştirilmiştir. Bunu yaparken, Divan ve hakem mahkemeleri, devlet uygulamalarını incelemek ve uluslararası teamül hukuku kurallarını belirlemek için *opinio iuris* ile birleştirilmiş gerekli yeknesaklık derecesinin var olup olmadığını görmek üzere geleneksel yaklaşımı benimsememiştir. Bunun yerine, sadece teamül hukuku olanı ilan edip, bu hukukun ne olduğunu belirterek, çok çeşitli coğrafi koşullara uygulanabilecek yeterli genellikteki kuralları tespit etmeye çalışmak gibi neredeyse imkânsız bir görevle karşı karşıya kalırken, aynı zamanda sınırın belirli bir durumda makul bir şekilde kolayca belirlenmesini sağlamak için yeterli hassasiyete sahip olmuşlardır.[***]

---

* Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969), Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982), Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası (1985) ve Danimarka ile Norveç arasındaki Grönland Jan Mayen Davası (1993). Ege Denizi Kıta Sahanlığı Davası'nda (1978) ise Divan, yargı yetkisinin bulunmadığına karar vermiştir.

** Temel davalar: İngiliz-Fransız Kıta Sahanlığı Davası (1977) ve Dubai Sharjah Sınır Tahkimi (1981), Gine ve Gine-Bissau Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Hakem Kararı (1985) ve Kanada Fransa Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası (1992).

*** Ama Divan Maine Körfezi Davası'nda, sınırlandırma ilkeleri ile bir sınır belirlemeye yönelik pratik yöntemler arasında bir ayrım yapmıştır. Mahkemeye göre, bunlardan yalnızca ilki uluslararası teamül hukukunun konusu olabilir (Bkz.: (Maine Körfezi Davası (1984), s. 290, para. 80-81). Bu ayrım, daha sonraki davalarda ne Divan ne de hakem mahkemeleri tarafından izlenmiştir.

Teamül hukukunun ele alındığı ilk dava olan 1969 tarihli *Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları*'nda, Mahkeme, tek bir yöntem olmadığını gözlemledikten sonra uluslararası teamül hukukuna göre şunu belirtmiştir: *Sınırlandırma, hakkaniyet ilkelerine uygun olarak ve ilgili tüm durumlar dikkate alınarak, kıta sahanlığının doğal bir uzamasını oluşturan tüm kısımlarını her bir tarafa mümkün olduğunca bırakacak şekilde, anlaşma yoluyla gerçekleştirilecektir* (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)). Divanın Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda, "*uluslararası teamül hukukuna göre sınırlandırmanın hakkaniyet ilkelerine uygun olarak ve ilgili tüm durumlar dikkate alınarak anlaşmayla gerçekleştirilmesi*" yönündeki hükmü sonraki tüm davalarda tekrar edilmiştir. Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası'ndan bu yana Divan ayrıca sınırlandırma sürecinin amacının hakkaniyete uygun bir sonuç olduğunu, ancak bunun bir *ex aequo et bono* karar anlamına gelmediğini vurgulamıştır (Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982)).

Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesindeki sınırlandırma kuralı ve teamül kurallarının oldukça farklı şekilde ifade edilmesine ve Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda Divanın, 6. maddedeki kuralın teamül hukuku hâline gelmediğini vurgulamasına rağmen bunların hemen hemen aynı etkiye yol açtığını görme yönünde bir eğilim vardır. Bu nedenle, 1977'deki Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı'nda, Fransa ve Birleşik Krallık (her ikisi de 1958 Sözleşmesi'nin tarafı) arasında Manş Denizi'nde kıta sahanlığı sınırlarının tespit edilmesinin istendiği Hakem Mahkemesi'ne göre, iki kuraldan (ana kural ve bu kuralın bir istisnası) ziyade tek bir kural olarak gördüğü 6. maddedeki eşit uzaklık özel durumlar kuralı aslında genel bir norma özel bir ifade verir; devletler arasında aynı kıta sahanlığına bitişik sınır taraflarca bir anlaşmaya varılamazsa, hakkaniyet ilkelerine göre belirlenir (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977)). Jan Mayen Davası'nda Divan daha da ileri gitmiş ve eklemiştir: 1958 Sözleşmesi'nin eşit uzaklık-özel durumlar kuralı, 1977 tarihli Karar ışığında, hakkaniyet ilkelerine dayalı genel bir normu ifade eder olarak görülüyorsa, kıyıları karşı karşıya devletler arasındaki sınırlandırmada 6. maddenin etkisi ile aynı zamanda hakkaniyet ilkelerine dayalı bir sınırlandırma gerektiren teamül kuralının etkisi arasında herhangi bir maddi fark bulmak zordur (Grönland Jan Mayen Davası (1993)).

Bu nedenle Divan, en azından kıyıları karşı karşıya devletler arasında sınırlandırma söz konusu olduğunda, 6. maddeyi kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası teamül hukuku kuralları ile bir tutmuş görünmektedir. Bunu yaparken, Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı'ndan daha ileri gitmiştir.

Divan ve hakem mahkemeleri, teamül hukuku kapsamında *sınırlandırma ilkelerini* belirtmek konusunda isteksiz olsa da bu tür bir dizi ilkenin, bazı davalarda tutarlı bir şekilde kullanılmakla ortaya çıktığı görülmektedir (Churchill & Lowe, 1999). Mahkemeler öncelikle, kıyıları karşı karşıya olan devletler arasında (bitişik olanların aksine) sınırlandırma söz konusu olduğunda, teamül hukukunu uygularken bile, geçici bir eşit uzaklık hattı çizer ve bu hattın hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için ilgili durumlar ışığında değişiklik gerektirip gerektirmediğini göz önünde bulundurur. Bu, örneğin, Libya Malta ve Jan Mayen davalarında uygulanmıştır. İkincisi, Divan veya hakem mahkemesi, bir tarafa diğerinden daha doğal bir şekilde ait olan alanları aşan veya kesen bir hattı sınır olarak seçmeyecektir. Bu ilke, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı ve Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davaları'nda uygulanmıştır. Üçüncüsü, mahkemeler, bir sınırlandırma gerçekleştirirken, dağıtıcı adaleti gerçekleştirme ve sınırlandırma alanını adil ve eşit paylara bölme konusunda bir uygulama yapmadıklarını vurgulamışlardır. Son olarak, mahkemeler, üçüncü devletler tarafından kıta sahanlığı talep edilirse, sınırın çizildiği alanı sınırlayabilir: bu, örneğin, Libya Malta Davası'nda söz konusu olmuştur.

Gördüğümüz gibi Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesi, kıta sahanlığı sınırı çizilirken orta hattan ayrılmayı haklı gösterebilecek herhangi bir "*özel durumun*" dikkate alınmasını, uluslararası teamül hukuku ise "*ilgili durumların*" dikkate alınmasını (Pazarcı, Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları, 2015) gerektirir. "*Özel durumlar*" nelerdir? Bu durumlarda eşit uzaklık ilkesi uygulanamayacağına göre, sınırlandırma hangi ilkeler uyarınca gerçekleştirilecektir? "*Özel durumlar*" geleneksel olarak kapsam açısından oldukça dar kabul edilir. Örneğin, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda 6. maddeyi hazırlayanlar, kıyının istisnai yapısının yanı sıra adaların veya seyir yollarının varlığını "*özel durumlar*" olarak kabul eder (A/3159: Report of the International Law Commission covering the work of its eighth session, 1956, s. 300) ve bu durumlarda sınırlandırmanın hakkaniyet ilkeleri uyarınca gerçekleştirilmesinin düşünüldüğünü açıkça ortaya koyarlar. Özel durumların önemi veya ağırlığının ne olacağı sorusuna gelince, özellikle bir mahkemenin, yalnızca önceki davalarla tutarlılık ihtiyacına bağlı olarak, herhangi bir özel durumun göreceli ağırlığını belirleme konusunda geniş bir takdir yetkisi vardır (Churchill & Lowe, 1999).

Öte yandan, "*ilgili durumlar*", kapsam açısından çok daha geniş kabul edilmiştir: Aslında, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda Divan, hakkaniyetli bir sınırlandırma yapabilmek için dikkate alınabilecek durumların türlerinde bir sınır olmadığını ileri sürmüştür (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)). Bununla birlikte, sonraki davalar, bu tür durumları kıta sahanlığı ile ilgili olan ve esasen coğrafi özelliğe sahip olanlarla daraltma eğiliminde olmuştur. Grönland Jan Mayen

Davası'nda UAD'nin, 1958 Sözleşmesi'nin 6. maddesini teamül hukuku ile bilfiil eşitleyerek, özel durumlar ve ilgili durumlar menşe ve ad olarak farklı olmasına rağmen, ikisini benzeştirme eğilimi vardır. Çünkü "*her ikisi de hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmayı*" sağlama amacını taşır (Grönland Jan Mayen Davası (1993)).

İçtihat hukukunda bir dereceye kadar tutarlılık olduğu için, bir dizi *ilgili* veya *özel durum* sayıca az da olsa güvenle tanımlanabilir. Birinci ilgili durum, kıyının biçimidir. İkinci bir ilgili durum, adaların varlığıdır. Küçük adalara genellikle tam etkiden daha az etki verilir: Bir mahkemenin sınır olarak eşit uzaklık çizgisini kullanması gerektiği durumlarda, sınır, ada ile karşı kıyı arasında eşit uzaklıkta olmayacak şekilde değiştirilecektir. Öte yandan, nispeten küçük adaların bile ana karadan çok uzakta olduğu veya tek bir devlet oluşturduğu durumlarda, bu adalara prensipte tam etki verilecektir. Bu durum, Grönland Jan Mayen Davası'nda Jan Mayen hususunda ve Libya Malta Davası'nda Malta ile ilgili olarak görülmüştür. Adalar, bir mahkemenin sınır olarak seçmeyi düşündüğü hattın "*ters*" tarafında yer aldığında, geçici sınır çizgisi değiştirilmeden kendilerine küçük kıta sahanlığı alanları verilebilir. Üçüncü olarak ilgili kıyı şeridinin uzunluklarındaki farklılıklar, özellikle (belki de sadece) karşı karşıya kıyılar söz konusu olduğunda, ilgili bir durum sayılır. Bu gibi durumlarda mahkeme, her bir tarafın kıyı şeridinin uzunluğu ile ona bağlı kıta sahanlığı alanı arasında makul derecede orantılı veya en azından aşırı orantısız olmayacak şekilde geçici sınır çizgisini ayarlayacaktır. Dördüncü olarak geçici bir sınır hattı üzerinde anlaşmaya varılması gibi tarafların önceki davranışları ilgili durum olabilir. Beşinci olarak, güvenlik hususları ilgili bir durum olabilir. Böylece, deniz yatağında kesintiye varan derin bir hendek gibi jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, ilgili durumları oluşturacaktır. Ancak, sonraki davalarda mahkemeler bu tür durumları dikkate almayı ciddi şekilde azaltmıştır. Mahkemeler, konuyla ilgisi olmayan çeşitli başka unsurlara da dayanmakta tutarlı davranmışlardır. Bunlar, tarafların zenginliği ve nüfus miktarındaki eşitsizlikler gibi sosyo-ekonomik unsurlar; her bir tarafa ait kara alanında farklılıklar ve normal olarak sınırlandırma alanının doğal kaynakları ve ekolojisi olarak belirtilebilir. Yani sınırlandırma sürecinde bir dizi coğrafi, tarihî, siyasi, ekonomik, güvenlikle ilgili veya diğer bir unsur dikkate alınabilir (Doğru, 2019; Tanaka, 2019). Bir müzakere sürecinde devletlerin dikkate alabileceği unsurların sınırı yoktur. Bir mahkeme için ise sınırlandırmaya uygulanacak ölçüt olarak tüm unsurlar dikkate alınamaz (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)). Kıta sahanlığı sınırlandırmasıyla ilgili ilkeler ve durumlar artık içtihat hukukuyla bir miktar güvenli olarak tanımlanabilse de mahkemelerin bu kriterlerden hangilerini seçtiği ve bunlara nasıl ağırlık verdiği konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu gerçeği, ilgili mahkemenin hangi hattı sınır olarak seçeceğini tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır.

Deniz alanlarını sınırlandırma sürecinde dikkate alınabilecek *ilgili durumları*, bölgenin genel özellikleri ve belirli özellikleri (okyanus, yarı kapalı deniz vb.) dahil olmak üzere bölgesel coğrafya; içbükey veya dışbükey şekil, bitişik veya karşı yön, karşılaştırmalı uzunluklar dâhil olmak üzere kıyının biçimi; limanların, karayollarının, koyların, nehir ağızlarının, adaların, alçak yükseltilerin, resiflerin varlığı ve kıyı ile ilgili durumları dâhil olmak üzere esas noktalar; adaların ve kayalıkların varlığı olarak (Handbook on the delimitation of maritime boundaries, 2000; Tanaka, 2019) özetleyebiliriz.

İlgili durumlar çerçevesinde dikkate alınan ve Türkiye açısından önemli olan unsur adalardır. Uluslararası hukukta adaların deniz alanlarına sahip olması meselesi BMDHS'nin 121. maddesinde düzenlenmiş olmakla birlikte asıl sorun adaların sınırlandırmadaki etkisinde ortaya çıkmaktadır. Adaların kara sularının sınırlandırılmasındaki etkisi adaların deniz yetki alanları sınırlandırmasındaki işlevine, adanın konumu ve büyüklüğüne, adada var olan nüfus yoğunluğuna ve ada ile ana kara arasındaki coğrafi dengeye göre değişmektedir (Kütükçü, 2016). Uluslararası hukukta adalara da kıta sahanlığı ve MEB hakkı tanınmıştır. Ancak bir adada ekonomik hayat veya yaşama imkânı olan nüfus bulunmuyorsa bu neviden haklar da söz konusu olmayacaktır.[*] Yunanistan, Türkiye'nin taraf olmadığı 1958 KSS'nin 1. madde (b) fıkrasına ve BMDHS'nin 121. maddesine dayanarak, adaların da kendi başlarına kıta sahanlığı bulunduğu görüşünü taşır. Oysa bir adanın özellikleri ne olursa olsun, bu durum karşısındaki kıta ülkesine eşit derecede kıta sahanlığına sahip olacağı anlamına gelmemektedir.

Yaşama imkânı olan nüfusu olmayan veya kendi ekonomik hayatını sürdüremeyen kayalar ile ne kastedildiğini belirlemek, bazı ada anlaşmazlıklarında önemli bir konudur. Bu iki koşulun BMDHS'de başka bir tanımı yoktur, bu nedenle özellikle bir deniz oluşumu kara suları ile sınırlanmış tam yetkili bir ada ile bir kaya arasında bulunan bir sınır hattında yer alıyorsa yorumlama sorunlarına yol açmaktadır (Yiallourides, 2019). Bu konuda bir dizi deniz oluşumu bağlamında ele alınan 121. maddenin 3. paragrafının anlamı hakkındaki en kapsamlı tartışma, 2016 tarihli Filipinler ile Çin arasındaki Güney Çin Denizi Tahkimi'nde yapılmıştır.[**] Bu karar, BMDHS'nin 121/3. maddesi ve maddede yer alan şartların uluslararası

* BMDHS m. 121/3. Ayrıca bkz.: (Charney, 1999, s. 863-866).

** Güney Çin Denizi'ndeki sorunlar esas itibarıyla, kara suları, kıta sahanlığı ve MEB ile ilgili alanların örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Güney Çin Denizi'nde devletler yalnızca deniz alanlarıyla ilgili hak iddia etmemekte, denizdeki adalar üzerinde de egemenlik iddia etmektedirler. Böylelikle bu adaların kıta sahanlıkları ve MEB'leri üzerinde de hak sahibi olacaklardır. Karar metni için bkz.: (Güney Çin Denizi Tahkimi (2016)). Karar hakkında tespit ve değerlendirmeler için bkz.: (Bayıllıoğlu, 2017, s. 419-456).

bir mahkeme tarafından yapılan ilk önemli yorumunu içermektedir. Bu kararda, Mahkeme birçok önemli konu yanında, BMDHS'nin 121/3. maddesinde yer alan şartlar bağlamında, hukuken kaya ile tam yetkili ada arasındaki ayrımı yapmayı sağlayan ölçütleri, somut adalar için tespit etmiştir. Aynı şekilde bazı adalar ve cezir yükseklikleri üzerindeki Çin'in arazi ıslahı, tesisleşme ve dışardan kaynak tedariki faaliyetlerini de değerlendirmiş ve BMDHS'nin 121/3. maddesinde yer alan şartların yapay olarak karşılanmasının, adaların ve cezir yüksekliklerinin statülerini etkilemeyeceğini belirtmiştir. Hakem Mahkemesi, üzerinde büyük çapta değişiklik yapılmış mercan resiflerinin bundan önceki durumlarına ilişkin elde edilebilecek delillere dayanarak bir hükme ulaşacağını belirtmiştir (Güney Çin Denizi Tahkimi (2016)). Uçuş pistleri benzeri büyük yapıların inşası gibi önemli insan kaynaklı değişikliklerin deniz yatağını cezir yüksekliklerine, cezir yüksekliklerini adaya dönüştürmeye yeterli olmaz. Adanın ölçeğine veya üzerine inşa edilen tesisata bakılmaksızın, bir cezir yüksekliği, Sözleşme uyarınca cezir yüksekliği olarak kalacaktır (Güney Çin Denizi Tahkimi (2016)). Bu tür durumlarda Mahkeme, bunların statüsünün, insan kaynaklı önemli değişiklikler yapılmadan önceki, doğal durumuna göre tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bir cezir yüksekliğinin kara suları hakkı yoksa, münhasır ekonomik bölge veya kıta sahanlığı hakkı da yoktur.

Sınırlandırma hukukunda adalara tanınan etki ana karaya karşı coğrafi konumlarına göre ya sınırlı olmakta ya da hiç olmamaktadır (Akkutay, 2018; Acer, 2008, s. 3; Yüksel ve Baran, 2020; Bayıllıoğlu, 2019; Bayıllıoğlu, 2018). Uluslararası mahkemeler tutarlı bir şekilde, bir devletin ana karasına karşı konumdaki küçük adalara, deniz alanlarının sınırlandırılmasında tam etki verilmemesi gerektiğine karar vermişlerdir.* Sınırlandırmada esas hatların seçimi ve sadece bir eşit uzaklık hattının kullanılması devletler için yetersiz kalabilir ve özellikle adaların varlığında bir hakkaniyete aykırılığa yol açabilir (Murphy, 2017).

Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nda, kıta sahanlığı ve MEB'in sınırlandırılmasına ilişkin kabul edilebilir hükümler konulmasında büyük zorluklar yaşanmıştır. Konferansa katılanlar, sınırlandırmanın birincil ilkesi olarak eşit uzaklığı (özel durumlar hariç) tercih edenler ve eşit uzaklıktan söz edilmeden hakkaniyet ilkelerine vurgu yapılmasını isteyenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu iki devlet grubu tarafından birçok öneri sunulmuştur. Elbette, eşit uzaklık ilkesinin savunucuları (örneğin: Danimarka, Norveç, Birleşik Krallık, Kanada, Yunanistan, İtalya, Japonya) eşit uzaklığın bir sınırlandırma standardı olarak ele alınmasını istemişlerdir.

* Bkz.: (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977), para. 251; Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982), para. 129; Malta Libya Kıta Sahanlığı Davası (1985), para. 64; Eritre Yemen Hakem Kararı (Phase I, 1998), para.160-161; Romanya Ukrayna Davası (2014), para.187-188).

1958 Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesine dayanarak bu ilkenin sınırlandırma davalarında uygulanması gereken uluslararası hukuk ilkesi olduğunda ısrar etmişlerdir. Bu görüşü savunanlar hakkaniyet ilkeleri standardının belirsiz ve öznel olduğunu düşünmekteydiler. Hakkaniyet ilkelerinin destekçileri (örneğin: Fransa, Türkiye, İrlanda, Kenya, Liberya, Libya Arap Cemahiriyesi, Polonya, Romanya) ise 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'na dayanarak sınırlandırma için bir standart olarak eşit uzaklık ilkesine karşı çıktılar ve bu standardın temel bir ilke statüsü kazanmasını reddettiler. Konuyla ilgili müzakereler çok uzun sürmüş ve sonuçta ortaya çıkan uzlaşma çok anlamlı olmamıştır. Sözleşme'nin 83 (1) maddesi şu şekilde ifade edilmiştir: "*Kıyıları bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır*." Görülebileceği gibi, madde ne eşit uzaklık ne de hakkaniyet ilkelerine özel bir gönderme yapmakta yalnızca anlaşma yoluyla sınırlandırmayla ilgilenmektedir.

1982 tarihli BMDHS, münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması (madde 74) ve kıta sahanlığının sınırlandırılması (madde 83) için bölgeler doğası gereği farklı olmasına rağmen aynı hükümleri içermektedir. 74 ve 83. maddeler uyarınca, devletler arasındaki, münhasır ekonomik bölge veya kıta sahanlığının sınırlandırmasını aralarında geçerli olan anlaşmalar da dâhil olmak üzere, UAD Statüsü'nün 38. maddesine atıfta bulunulan uluslararası hukuka dayalı bir anlaşma ile yapılması; hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşılması; bir anlaşmanın olmaması durumunda, ilgili devletlerin anlaşma akdedilinceye kadar pratik nitelikte geçici düzenlemeler yapmak üzere her türlü gayreti göstermek suretiyle nihai anlaşmaya varılmasını tehlikeye atmaması veya engellememesi istenir. UAD'nın belirttiği gibi: "*... herhangi bir sınırlandırma, ilgili devletler arasındaki ya doğrudan bir anlaşmanın imzalanmasıyla ya da gerekirse rızaya dayalı alternatif bir yöntemle gerçekleştirilmelidir*" (Maine Körfezi Davası (1984)).

Bu kurala uygun olarak, devletlerin "*olumlu bir sonuca ulaşmak için gerçek bir niyetle ... iyi niyetle müzakere etme yükümü*" (Maine Körfezi Davası (1984)) vardır. Bu, "*tarafların müzakerelere girmesi, ancak aynı zamanda anlaşma yapmak amacıyla müzakereleri mümkün olduğunca sürdürmesi*" (Railway Traffic between Lithuania and Poland) yükümüdür. Divan, madde 83'teki ifadenin söz konusu durumda iyi niyetle anlamlı müzakerelere girme yükümlülüğünü ihsas ettiğini söylemiştir (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)).

UAD, tarafların bir anlaşmaya varma amacıyla müzakere yapma yükümlülüğü altında olduklarını ve yalnızca bir anlaşmanın olmaması durumunda belirli bir sınırlandırma yönteminin otomatik olarak uygulanması için bir tür ön koşul ola-

rak resmî bir müzakere sürecinden geçmek zorunda olmadıklarını doğrulamıştır. Sonuç olarak, deniz alanlarının tek taraflı olarak sınırlandırılması üçüncü devletler için bağlayıcı değildir. UAD, 1951 tarihli Balıkçılık Davası'nda bu hususta şunları beyan etmiştir:

"*Deniz alanlarının sınırlandırılması her zaman uluslararası bir boyuta sahiptir; yalnızca kendi iç hukukunda ifade edildiği gibi kıyı devletinin iradesine bağlı olamaz ... sınırlandırmanın diğer devletlerle ilgili geçerliliği uluslararası hukuka bağlıdır*." (Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası (1951)).

Bununla birlikte, deniz alanlarının sınırlandırmasının anlaşmayla gerçekleştirilmesi gerektiği şeklindeki temel kuralın en önemli sonucu, tarafların, ister siyasi, ekonomik, coğrafi veya başka herhangi bir düşünceye dayalı olsun, diledikleri sınırlama çizgisini benimsemekte özgür olmalarıdır.

Anlaşma yoluyla sınırlandırmanın ilk ve en önemli yönü siyasi iradenin varlığına bağlı bir siyasi işlem olmasıdır. Bir deniz bölgesinin sınırlandırılması sırasında *hakkaniyete uygun sonuca ulaşma hedefi,* 1945 Truman Bildirisi'yle ortaya çıkmış ve o zamandan beri tüm deniz alanı sınırlamalarına uygulanabilen teamül hukuku haline gelmiştir. Bu, UAD'nin veya *ad hoc* hakem mahkemelerinin içtihatlarından kaynaklanan bir ilkedir ve Mahkeme tarafından Jan Mayen Davası'nda yeniden teyit edilmiştir. Herhangi bir sınırlandırma sürecinin amacı olarak "*hakkaniyete uygun çözüm*" ifadesi hem kıta sahanlığının hem de münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasına ilişkin teamül hukukunun gereklerini yansıtmaktadır." (Maine Körfezi Davası (1984)).

Anlaşma olmaması durumunda geçici çözüme ilişkin sorun 1958 Cenevre Sözleşmesi ve 1982 tarihli BMDHS'de şu şekilde ele alınmıştır: Taraflar arasında sınırlandırmaya dair bir anlaşma yoksa ve "*özel durumlar bir başka çözümün kabulünü haklı kılmıyorsa*", ancak o zaman sınırlandırma eşit uzaklık ilkesine göre yapılacaktır. 1982 BMDHS'nin 83. maddesi, devletlerin geçici düzenlemeler yapması gerektiğini öngörmektedir. Bu tür geçici düzenlemelerin devlet uygulamasında örnekleri vardır. Bunların en önemlisi, belki de Endonezya ile Avustralya arasındaki anlaşmadır (Timor Gap Treaty, 1989).* Ayrıca, müzakereleri tamamla-

* Doğu Timor'un bağımsızlık sürecinde, Avustralya ile Endonezya arasındaki 1989 tarihli anlaşmanın uygulanmaya devam edilmesine ilişkin olarak 10 Şubat 2000 tarihinde, Birleşmiş Milletler Doğu Timor Geçiş İdaresi (UNTAET) ve Avustralya Hükümeti arasında bir anlaşma yapılmıştır (Echange of Notes constituting an Agreement…(2000)) (Bkz.: *Law of the Sea Bulletin*, No. 42, s. 175). Doğu Timor'un bağımsızlığını kazanmasının ardından ise, Avusturalya ile Timor-Leste Demoktratik Cumhuriyeti arasında yeni anlaşmalar yapılmıştır (The Timor Sea Treaty Timor Sea Treaty between the Government of East Timor and the Government of Australia (2002); Treaty between Australia and the Democratic Republic of Timor-Leste on Certain Maritime Arrangements in the Timor Sea (2006); Treaty between Australia and the Democratic Republic of Timor-Leste Establishing their Maritime Boundaries in the Timor Sea (2018)).

dıktan sonra devletler, anlaşma yürürlüğe girene kadar bir deniz alanı sınırlamasının geçici olarak uygulanması konusunda anlaşabilirler. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri ile Küba arasında 1977'de imzalanan Deniz Sınırı Andlaşması (Maritime Boundary Agreement between the United States of America and the Republic of Cuba) yürürlüğe girmemiştir ancak 1978'den beri taraflarca düzenli nota değişimi yoluyla geçici olarak uygulanmaktadır. Münhasır ekonomik bölgeye yönelik az sayıda anlaşma da imzalanmıştır: Fransa-Tonga (1980) (Convention between the Government of the French Republic and the Government of the Kingdom of Tonga on the Delimitation of Economic Zones 11 January 1980) ve Fransa-Fiji (1983) (Agreement between the Government of the Republic of France and the Government of Fiji relating to the Delimitation of their Economic Zone, 1983) gibi. Şu anda 50'den fazla sayıda ek bir hatta veya "*çok amaçlı hatta*" dayanan anlaşma vardır ve sayı artmaya devam etmektedir. Kıta sahanlığı için petrol yatakları veya münhasır ekonomik bölge için balıkçılık veya denizcilikle ilgili hususlar, farklı hatların belirlenmesini gerektirebilir. Bu çeşit düzenleme getiren anlaşmalar arasında Panama-Kolombiya (1976) (Treaty on the Delimitation of Marine and Submarine Areas and Related Matters between the Republic of Panama and the Republic of Colombia 20 November 1976), Fransa-Avustralya (1982) (Agreement on Marine Delimitation between the Government of Australia and the Government of the French Republic, 1982) ve SSCB-Finlandiya (1985) (Agreement between the Government of the Republic of Finland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics regarding the delimitation of the economic zone, the fishing zone and the continental shelf..., 1985) belirtilebilir. Ancak, bazı yeni andlaşmalar yalnızca kıta sahanlığı ile ilgilidir. Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda arasındaki 1988 tarihli Anlaşma (Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Ireland concerning the Delimitation of Areas of the Continental Shelf between the two Countries)[*] gibi.

4. Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Kurallara İçtihadın Katkısı

UAD ve *ad hoc* hakem mahkemeleri, deniz sınırlarının belirlenmesinde ve bu amaçla kullanılan yöntemlerin seçiminde öznellik ve belirsizlik unsurlarını azaltan deniz sınırlandırmasına ilişkin bir içtihat hukuku geliştirmiştir. Uluslararası

* Bu anlaşma için yapılan 1992 tarihli Protokol için bkz.:(Protocol Supplementary to the Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Ireland concerning the Delimitation of Areas of the Continental Shelf between the Two Countries signed at Dublin 7 November 1988)).

hukukun herhalde uluslararası mahkemeler tarafından bu kadar münhasır ve hızlı bir şekilde geliştirilmiş başka bir bölümü yoktur. Yerleşik bir sınırlandırma yönteminin olmaması, zamanla, sürecin nesnelliğini ve öngörülebilirliğini artırmaya yönelik ilginin çoğalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, deniz sınırlandırma hukukunun yeterli derecede öngörülebilirlik kazandığı öne sürülemez.*

Sınırlandırma anlaşmazlıklarının yargı yoluyla çözümü, "*hukuksal mülahazalara*" (Gine ve Gine-Bissau arasındaki Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Hakem Kararı (1985); Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969); Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya) (Judgment), 1982)) dayalı olması gereken yasal bir etkinliktir. Bu bağlamda, içtihat tarafından da teyit edildiği üzere, müzakereler sırasında devletler tarafından diğerlerinin yanı sıra siyasi mülahazaları içeren sınırlandırma ile hukuk kurallarına dayalı sınırlandırma arasında bir ayrım olduğu belirtilmelidir. Hukuk kurallarına dayanan sınırlandırmada, UAD ve hakem heyetleri "*ilgili*" hakkaniyete uygun kriterlere ve deniz alanı sınırlandırmasına uygulanabilir unsurlara, her zaman sınırlandırma etkinliğiyle doğrudan ilgili ve dolayısıyla siyasi veya ekonomik nitelikte olmayan bir anlam vermişlerdir. Mahkeme, her bir sınırlamanın kendi esasına göre karar verilmesi gereken özel bir olay olduğu gerçeğinden hareketle "*ilgili*" durumların detaylı bir listesini vermekten kaçınmıştır. Soru, belirli bir sınırlandırma çizgisinin hakkaniyetinin hangi parametrelere göre değerlendirilmesi gerektiği hususundadır. Bir devlet için deniz alanları üzerindeki hak, bir kıyının varlığından kaynaklandığından, coğrafi hususlar bu nedenle değerlendirmede birincil ve temel öneme sahiptir. UAD, 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda "*kara denizde hakimdir*" ilkesine atıfta bulunmuş ve "*karanın, bir devletin denizdeki ülkesel uzantılar üzerinde kullanabileceği gücün yasal kaynağı olduğunu*" teyit etmiştir (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)).

Kıyının varlığına ek olarak Mahkeme, kıta sahanlığına ilişkin hakkın, jeolojik veya jeomorfolojik unsurlara da dayandığına karar vermiştir. Buna göre, Mahkeme içtihadı, kıta sahanlığına ilişkin ilgili jeolojik veya jeomorfolojik unsurları değerlendirmek üzere doğal uzantı ve kapatmama ölçütüne atıfta bulunmuştur (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)).

Almanya'yla Danimarka ve Hollanda arasındaki kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda UAD, eşit uzaklık ilkesinin kıta sahanlığı davasına mündemiç bir ilke olmadığını, kıta sahanlığı kavramı bakımından yakınlıktan önemli olanın, bunun kara ülkesinin bir uzantısı olması vakıası olduğunu belirtmiş ve bu ilkeden ilk olarak 1969 Kuzey

* Üç aşamalı yöntemin eleştirisi için bkz.: (Tanaka, 2014, s. 1-29; Olurundami, 2017, s. 36-53).

Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda bahsetmiştir. O'na göre, kıta sahanlığının, kara ülkesinin bir devamı olup olmadığı saptanırken yakınlık vakıasına değil, coğrafi ve jeolojik verilere bakılması gerekir (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)). Bu doğal uzantı ilkesinin doğal sonucu, bir mahkemenin bir tarafa doğal olarak diğerinden daha fazla ait olan alanları aşan veya kesen bir hattı sınır olarak seçemeyeceğidir (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)).

Mahkeme, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda belirli bir sınırı haklı çıkaran herhangi bir jeolojik veya jeomorfolojik unsur bulmamış, kararını hakkaniyet ve orantılılık hususlarına dayandırmıştır. Divanın, doğal uzantı ve kapatmama kavramlarını, ancak iki kıta sahanlığı arasında büyük bir jeolojik devamsızlık olduğu kanıtlanabilirse kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletler arasındaki kıta sahanlığının sınırlandırılmasıyla ilgili olarak değerlendirdiği sonucuna varılabilir. Bir devlete ait adaların başka bir devletin topraklarının doğal bir uzantısını oluşturan kıta sahanlığında bulunması durumunda doğal uzantı ilkesi ne bir kenara bırakılacak ne de mutlak olarak değerlendirilecektir. Böyle bir durumda ilke, kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin diğer davalarda olduğu gibi, tüm ilgili coğrafi ve diğer durumlar ışığında değerlendirilmelidir (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977)).

Divan, eşit uzaklık ilkesinin 1958 KSS'nin 6. maddesi düzeninde bir andlaşma yoksa ve özel durumlar farklı çözümü gerektirmiyorsa uygulanmasını öngörmektedir. Yalnız bu düzen, Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'ne taraf devletler arasında uygulanması hukuken zorunlu bir düzendir; andlaşmaya taraf olmayan devletler bakımından bağlayıcı değildir. Batı Almanya 1958 tarihli Sözleşme'ye taraf değildir ve Mahkeme'ye göre, madde 6'daki kural, teamül hukukunun bir parçası değildir; o hâlde teamül kuralı nedir? Mahkeme, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda, eşit uzaklık-özel durum kuralının, özellikle bir devletin orta hattı bozacak içbükey bir kıyıya sahip olduğu belirli durumlarda haksız sınırlandırmaya yol açabileceğini kabul etmiştir. Bu nedenle, ona göre, teamül hukuku kapsamındaki sınırlandırma, hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için hakkaniyet ilkelerinin uygulanmasıyla gerçekleştirilecektir ve nihai amaç, her bir devletin, "*doğal bir uzantısı*" kadar kıta sahanlığına sahip olmasını sağlamaktır. Tek bir sınırlandırma yöntemi zorunlu değildir, ancak kıyıların genel konumu, sahanlığın fiziksel biçimi ve davacı devletlerin kıyı şeritlerinin nispi uzunluklarına özel önem verilmelidir. Sonuç olarak kıta sahanlığı, hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmek için doğal uzantı temeline göre bölünecektir.

Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'ndan sonra deniz sınırlandırmasına dair verilen ilk karar olan 1977 tarihli Fransa'yla Birleşik Krallık arasındaki hakem

kararında, Birleşik Krallık ve Fransa arasındaki kıta sahanlığının Manş Denizi'nin belirli bölümlerinde sınırlandırılması değerlendirilmiştir (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977), para. 70). Bu durumda, her iki devlet de 1958 tarihli Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin tarafı olup, 6. maddesinde öngörülen kural bunlara uygulanacaktır. Bununla birlikte Mahkeme, eşit uzaklık-özel durumlar kuralının amacının aynı zamanda uluslararası teamül hukukundaki hakkaniyete uygun bir sınırlandırma olduğunu (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977)) belirtmiştir. Yani bu kararında hakem mahkemesi, KSS'nin 6. maddesindeki birleşik *"eşit uzaklık/özel durumlar"* kuralının, uluslararası teamül hukukunun *"hakkaniyet ilkeleri*" ile aynı amacı taşıdığına değinmektedir. Bu nedenle, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda uluslararası teamül hukuku kuralının kesin içeriği hiçbir zaman açıkça ifade edilmemiş veya açıklığa kavuşturulmamıştır. Ayrıca ister uluslararası teamül hukuku ister 6. madde kapsamında sınırlandırma yöntemi olarak eşit uzaklık veya diğer bir yöntemin uygulanması her bir davadaki coğrafi koşullara bağlı kılınmıştır (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977)). Divan, eşit uzaklık yönteminin, sınırlandırmanın ilgili devletler arasındaki anlaşmanın konusu olması gerektiğine ve bu tür bir anlaşmaya hakkaniyet ilkelerine uygun olarak varılması gerektiğine karar vermiştir (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969), para. 85). Bu durumda, hakkaniyete açıkça atıfta bulunmayan Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin hükümlerinin uygulanamaması, Divan'a hakkaniyete uygun olmayan eşit uzaklık yönteminin katı bir uygulamasından uzaklaşma fırsatı vererek 1990'lara kadar, O'nun örneğin Tunus Libya (1982), Maine Körfezi (1984) ve Jan Mayen (1993) Davaları'nda olduğu gibi sıklıkla hakkaniyet ilkelerine atıfta bulunmasına yol açmıştır.

1982 tarihli Tunus Libya Davası'nda ülkeleri jeolojik olarak aynı kıta sahanlığına bitişik olan komşu devletler arasındaki sınırlandırmada doğal uzantı ilkesinin, kendiliğinden bir çözüm getirmediği, bir devletin komşu bir devlete karşı haklarının kesin sınırlarının saptanmasında da tek başına yeterli ve hatta uygun bir esas olamayacağı, hakkaniyet ilkelerinin de önem kazandığı vurgulanmıştır (Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982)).

Hakkaniyete uygun bir sınırlandırma yapılması gereği, somut bir davada mahkemeye büyük bir esneklik sağlar. Bu Kuzey Denizi Davaları'nın görece şekli yaklaşımından uzaklaşan, teamül hukuku kapsamında sınırlandırmayı ele alan bir dizi dava ile doğrulanmıştır. 1982 tarihli Tunus Libya Davası'nda, UAD'dan tarafların komşu kıta sahanlıklarını sınırlarken kullanmaları gereken ilkeleri belirlemesi istenmiştir. Mahkemeye göre, teamül hukukunun temel kuralı, anlaşmanın olmadığı durumlarda, sınırlandırmanın hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için tasarlan-

mış hakkaniyet ilkeleriyle yapılması gerektiğidir. Bu tür hakkaniyet ilkeleri olaya göre değişir ancak yine de *ex aequo et bono* sınırlandırmadan ziyade "*hukuk kuralları*"nın uygulanmasını ihtiva eder (Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982)).

1984 tarihli Maine Körfezi Davası'nda, Divandan, Kanada ve ABD'nin kıta sahanlıkları ile 200 millik balıkçılık bölgeleri arasında tek bir sınır çizmesi istenmiştir. Her iki devlet de KSS'ye taraf olmalarına rağmen, Divan Sözleşme'nin yalnızca deniz yatağıyla ilgili olması ve üstündeki sularla ilgili olmaması nedeniyle tek bir sınır çizilmesinin uygun olmadığına karar vermiştir. Mahkeme daha sonra iki aşamalı sınırlama normunu uygulamıştır. Başlangıçta olduğu gibi sınır çizgisini düzeltmek için de iki kıyı şeridi arasındaki uzunluk farkı mülahazasını dikkate almıştır. Kıyıları karşı karşıya veya bitişik olan devletler arasındaki hiçbir sınırlama, bu devletlerden biri tarafından tek taraflı olarak uygulanamaz. Böyle bir sınırlandırma, iyi niyetle yürütülen müzakereleri takiben ve olumlu bir sonuca ulaşmak için gerçek niyetle yapılan bir anlaşma yoluyla yapılmalı ve uygulanmalıdır. Bununla birlikte, böyle bir anlaşmaya varılamadığında, sınırlandırma, gerekli yeterliliğe sahip üçüncü bir tarafa başvurarak gerçekleştirilmelidir. Her iki durumda da sınırlandırma, hakkaniyete uygun kriterlerin uygulanmasıyla ve bölgenin coğrafi yapısı ve diğer ilgili durumlar açısından hakkaniyete uygun bir sonuç sağlayabilen pratik yöntemlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilecektir (Maine Körfezi Davası (1984)). Mahkeme daha sonra, dikkate alınması gereken unsurların ve sınırlandırma yöntemlerinin, hem deniz yatağı hem de su sütunu için uygun olan unsurlar olmasına ve bu alanlardan yalnızca biriyle ilgili jeolojik unsurlar gibi unsurların yok sayılması gerektiğine karar vermiştir. Çok amaçlı bir sınırlandırma için en uygun olan unsurlar coğrafi unsurlardır. Mahkemenin daha önce kıta sahanlığının sınırlandırılmasıyla ilgili olarak hepsi olmasa da çoğu tanımlanan, kapatmama ilkesi, kıyının biçimi, adalar ve orantılılık gibi sınırlandırma için en uygun olan coğrafi unsurlara vurgu yapması, tek bir sınır çizilmesi ile aynı derecede ilgili durum olacaktır.

Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası'nda, UAD, Libya'nın kıyıları karşı karşıya olan devletler arasında sınırlandırma aracı olarak doğal uzantı yöntemine dayanmasını reddetmiş ancak bunun yerine "*mesafe*" ilkesini tercih etmiştir (Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası (1985)). MEB sınırlandırmasıyla da yakından ilgili olan bu mülahaza, devletlerin fiziksel özelliklerinden bağımsız olarak mümkün olduğunca 200 mil genişliğinde bir kıta sahanlığına sahip olması gerektiğini kabul etmektedir. Yine, sınırlandırmanın orantılılık ilkesine giderek artan bir rol verilmesi ve tüm ilgili durumların dikkate alınması suretiyle hakkaniyet ilkelerine göre yapılması belirtilmektedir.

Bu dava sonrasında, yakınlık vakıası, mesafe kavramının hak kazanımı esası olmasıyla birlikte önem kazanmıştır. Divan, eşit uzaklık ilkesinin, özellikle hakkaniyete aykırı sonuçlara yol açarsa, uygulanmasının zorunlu olmadığını; kıta sahanlığı rejiminin tarihi gelişiminin, sınırların saptanması sorununun, hakkaniyete uygun ilkeler uygulanarak anlaşma yoluyla çözümlenmesi gereğini doğruladığını belirtir. Divan davada, jeolojik ve jeomorfolojik unsurları hesaba katmamıştır. Mahkeme ayrıca, gerekçesini, "*ilkeleri ve kuralları dikkate alınmayacak*" yeni münhasır ekonomik bölge rejimine dayandırmıştır. Libya Malta Davası'nda Divan, Libya kıyı şeridi uzunluğunun Malta kıyı şeridine olan 8:1 oranının, orta hattın düzeltilmesi için bir neden olduğuna, ancak sınırlandırma için *per se-kendiliğinden* geçerli bir hukuki ilke oluşturmadığına hükmetmiştir.

Sınırlandırmada hakkaniyet ilkesi ile birlikte coğrafi unsurların oynadığı rol, bu ilkenin odağında yer alan orantılılık kavramını ortaya çıkarmıştır (Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası (1985)). Bu kavram (detaylı inceleme için bkz.: Singil, 2020), bir yandan deniz alanlarının sınırlandırılması gereken iki veya daha fazla devletin ilgili kıyılarının uzunlukları ile öte yandan sınırlandırma ile taraflardan her birine tahsis edilecek deniz alanı arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Devlet uygulamasında, mutabık kalınan sınır (veya bir kısmı) eşit uzaklıkta bir hat olmadığında, adaları içeren hem yanal hem de ön sınırlamalarda orantılılığın hesaba katılabileceğini gösteren örnekler vardır. Orantılılık kavramı hukuki yolla belirlenen tüm deniz sınırlarında rol oynamıştır. İlk olarak, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'nda UAD tarafından hakkaniyetin reddedilmesi için belirleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Bu davada, kıta sahanlığı sınırlandırılmasında hakkaniyetin sağlanması bakımından, ilgili kıyı şeridinin uzunluğu, içbükeylik, dışbükeylik ya da kıyı biçimindeki bozuklukların etkilerinin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. 1977 tarihli Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı'nda UAD tarafından orantılılığa atfedilen önem dikkate alınmış, orantılılık daha açık bir şekilde tanımlanmıştır (Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı (1977)). Kavramın UAD tarafından nicel olarak belirlenmiş ilk uygulaması 1982 tarihli Tunus Libya Davası'nda olmuştur (Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası (1982)).

Divanın Maine Körfezi Davası'ndaki yaklaşımı, 1992 tarihli Kanada Fransa Deniz Alanları Sınırlandırması Davası'nda da izlenmiştir. Mahkemeden Kanada'nın 200 millik balıkçılık bölgesi ile kıta sahanlığı ve Fransa'ya ait St. Pierre ve Miquelon adalarının kıta sahanlığı ve MEB arasında tek bir sınır çizilmesi istenmiştir. Her iki ülke de 1977'de balıkçılık bölgesini 200 deniz miline uzatmışlardır. Ancak hiçbiri, diğerinin bu bölgesine müdahale etmeden tam 200 mil genişlik talep edememektedir. Davada esas ilgili durum, Kanada kıyılarına yakın

bölgelerin, St. Pierre ve Miquelon adaları ile kapatılmaması ilkesidir. Bu alanın bir kısmı, Fransa tarafından St. Pierre ve Miquelon deniz alanının bir parçası olarak önerilen çözüme dâhil edilmemiştir. Orantılılık daha sonra Mahkemenin çözümünün hakkaniyete uygun olup olmadığının kontrol edilmesi için kullanılmıştır.

Çok amaçlı olsa da sınırlandırma büyük ölçüde her bir olayın kendi özelliklerine bağlı olan özel durumlarla desteklenmektedir. Bu nedenle, 1958 Sözleşmesi kuralı ile teamül hukukunun tam olarak aynı olmadığı doğru olsa da her ikisinin de ancak hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşacak şekilde uygulanabileceği açıktır. Sadece 1958 Sözleşmesi'nin tarafları için (yani, ihtilaflı devletlerden birinin veya her ikisinin 1982 tarihli BMDHS'ye taraf olmadığı durumlarda) ilk sınırlandırma genellikle eşit uzaklıkta bir orta hat çizgisi ile yapılacaktır, ancak özel durumlar Jan Mayen Davası'nda olduğu gibi hakkaniyete daha uygun bir çözüm gerektirse (örneğin içbükey bir sahil) bu oldukça kolay bir şekilde değiştirilecektir.

1993 tarihli Danimarka ile Norveç arasındaki Jan Mayen Davası, Divandan her iki tarafça tek bir deniz sınırı çizmesinin istenmediği bir davadır. Danimarka, Mahkemeden tek bir sınır çizilmesini istemesine rağmen, Mahkeme, nedenini gerçekten açıklamamasına rağmen, Norveç'in rızası olmadan bunu yapamayacağına karar vermiştir. Bu sebeple, biri kıta sahanlığı için diğeri Grönland ve Jan Mayen'in 200 millik balıkçılık bölgeleri için olmak üzere iki ayrı sınırlandırma işlemi yürütmüştür, ancak sonuçta Mahkeme tarafından çizilen iki sınır çakışmıştır. Balıkçılık bölgesi sınırı ile ilgili olarak Mahkeme, böyle bir sınırın belirlenmesine dair ilk adımında MEB sınırlandırmasını düzenleyen teamül hukukunu uygulayarak karar vermiştir. Mahkeme, bu teamül hukukunun Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin kıta sahanlığı ve MEB sınırlamasını düzenleyen hükümleri ile aynı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme daha sonra Libya Malta ve Maine Körfezi Davaları'nı izleyerek geçici sınır olarak bir orta hat çizeceğine ve ardından hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmek için ilgili durumlar ışığında bunu değiştireceğine karar vermiştir. İlgili olduğu tespit edilen durumlar, Grönland ve Jan Mayen'in ilgili kıyı uzunluklarındaki büyük fark ve bölgenin balıkçılık kaynaklarıdır. Bu nedenle, geçici sınır, bu koşulları hesaba katmak ve Grönland'daki balıkçı teknelerine bölgenin ana balıkçılık kaynağı olan capelin balığı besi alanına hakkaniyete uygun erişim sağlamak amacıyla doğuya Jan Mayen'e doğru kaydırılmıştır (Grönland Jan Mayen Davası (1993)). Mahkemenin sadece geçici sınırının temelden hakkaniyete aykırı olması durumunda ilgili olduğunu kabul ettiği Maine Körfezi ve Kanada Fransa Davaları sınırlandırma sürecinde balıkçılık kaynakları meselesi büyük bir rol oynamıştır. Aradaki fark, Grönland Jan Mayen Davası ayrı bir balıkçılık bölgesi sınırı ile ilgiliyken, diğer iki davanın çok amaçlı sınırlandırma olmasıyla açıklanabilir. Kıta

sahanlığının sınırlandırılması durumunda Mahkeme ayrıca geçici sınır olarak bir orta hat çizmiş ve bunu daha sonra tamamen açık olmayan nedenlerle balıkçılık bölgesi sınırına denk gelecek şekilde ayarlamıştır. Bu nedenle, teamül hukukuna göre devletler, örtüşen MEB'leri için istedikleri herhangi bir sınır üzerinde anlaşmakta özgürdür.

Devletler anlaşamaz ve konu üçüncü şahısların çözümüne yönlendirilirse sınır, hakkaniyet ilkeleri uygulanarak ve tüm ilgili durumlar dikkate alınarak hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmek için çizilmelidir. MEB sınırının çok amaçlı bir sınırın parçası olduğu durumlarda, *ilgili durum* öncelikle coğrafi özellikler olacaktır. Öte yandan MEB sınırı çok amaçlı bir sınırın parçasını teşkil ediyorsa, öncelikle coğrafi özellikler ilgili durum kapsamında değerlendirilir. Öte yandan, yalnızca MEB sınırı çizilecekse, ilgili kabul edilecek durumlar muhtemelen daha fazla olacaktır ve kıyı devletlerinin MEB'lerinde sahip oldukları haklarla bağlantılı tüm unsurları potansiyel olarak içerecek gibi görünmektedir.

Jan Mayen Davası'nda 1958 KSS'nin 6. maddesi tarafından onaylanan eşit uzaklık yönteminin devletlerin uygulamalarında önemli bir rol oynamasının nedeni, bu yöntemin karşıt kıyılar arasındaki sınırlandırmalara uygulanmasının çoğu coğrafi durumda, *prima facie* hakkaniyete uygun bir sonuç doğurmasıdır. Bununla birlikte, eşit uzaklık yönteminin uygulanması durumunda ilgili kıyıların uzunluğu ile oluşturdukları deniz alanları arasındaki ilişkinin o kadar orantısız olduğu durumlar vardır ki hakkaniyete uygun bir çözüm sağlamak için bu durumu dikkate almak gerekli görülür. İçtihat hukukunda orantılılık veya orantısızlık fikrine sık sık yapılan atıflar, adil bir sınırlandırmanın, bu tür durumlarda, ilgili alanın ilgili kıyı uzunlukları arasındaki eşitsizliği hesaba katması gerektiği önermesinin önemini teyit etmektedir. Mahkeme eşit uzaklık hattını kullanmamaya karar verdiğinde orantılılık testine atıfta bulunmuştur (Grönland Jan Mayen Davası (1993)).

Jan Mayen Davası'ndan sonra, sınırlandırmanın başlangıç noktası olarak eşit uzaklığın benimsenmesi ve ardından genel olarak hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için hakkaniyet ilkelerinin uygulanması şeklindeki iki aşamalı bir yaklaşım (Cottier, 2015) olarak adlandırılabilecek bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu gelişmeler, deniz alanları sınırlandırmasına giderek daha fazla kullanılan BMDHS Sözleşmesi'nin 74 ve 83. maddelerinin uygulanması durumunda meydana gelmiştir.

1999 tarihli Eritre Yemen Hakem Kararı'nda, deniz sınırlandırmasına ilişkin olarak Hakem Mahkemesi, daha önce eşit uzaklık yöntemiyle elde edilen hatta orantılılık veya orantısızlık bulunmaması testini uygulamıştır. Dolayısıyla, orantılılık veya orantısızlık olmaması, diğer sınırlandırma yöntemleri uygulandıktan

sonra elde edilen bir sonucun hakkaniyetini değerlendirmek için bir test olarak kullanılmıştır (Eritre Yemen Hakem Kararı (Phase II, 1999)).

2001 tarihli Katar Bahreyn Davası'nda, UAD eşit uzaklık yöntemini teamül hukuku uyarınca açıkça bitişik kıyıları olan devletler arasındaki sınırlandırmasında ilk kez uygulamıştır (Katar Bahreyn Davası (2001)). Sınırlandırmada tek bir deniz sınırı tespitinde, iki aşamalı yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma, öncelikle geçici eşit uzaklık hattı çizilip, gerekli olursa hakkaniyete uygun sonuca ulaşmak için ilgili durumları dikkate alarak düzeltmeler yapılması açısından düzeltici hakkaniyet yaklaşımı denilebilir (Tanaka, 2003). Mahkeme daha sonra, hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmek için eşit uzaklık çizgisinin ayarlanmasını gerekli kılan herhangi bir özel durum olup olmadığını değerlendirmiştir. Bir sınırlandırma hattı seçmeyi haklı kılan bu tür durumlar olduğunu belirlemiştir (Katar Bahreyn Davası (2001)). Bahreyn'in, Katar'ın kuzeyinde yer alan ve geçmişte ağırlıklı olarak Bahreynli balıkçılar tarafından kullanılan bazı inci yataklarının varlığının, hattın kaydırılmasını haklı çıkaran *özel bir durum* oluşturduğu iddiasını reddetmiştir (Katar Bahreyn Davası (2001)). Ayrıca Katar'ın, tarafların kıyı uzunlukları arasında uygun bir düzeltme çağrısı yapan önemli bir eşitsizlik olduğu yönündeki iddiasını da kabul etmemiştir (Katar Bahreyn Davası (2001)). Mahkeme ayrıca, hakkaniyetin Fasht al Jarim deniz oluşumunun sınır hattını belirlemede hiçbir etkisinin olmamasını gerektirdiğini belirtmiştir (Katar Bahreyn Davası (2001)). Cezir yüksekliklerine ilişkin olarak Divan, uluslararası andlaşma hukukunun bu yükseltilerin "*ülke*" olarak kabul edilip edilmeyeceği sorusuna sessiz kaldığını belirttikten sonra, dava konusu yüksekliklerin her ikisinin de kara sularının örtüşen alanında yer aldığını, eşit uzaklık hattının çizilmesinde dikkate alınamayacağını tespit etmiştir (Katar Bahreyn Davası (2001)).

Kamerun Nijerya Davası (2002), UAD'nin komşu devletler arasında eşit uzaklık hattını herhangi bir değişiklik yapmadan uyguladığı ilk davadır. Eşit uzaklık hattını çizmek için, önce ilgili kıyıları belirlemiş ve esas noktaları bulmuştur (Kamerun Nijerya Davası (2002)). Mahkeme daha sonra ilgili durumları değerlendirmiştir. Sonuçta eşit uzaklık hattının ilgili deniz alanının sınırlandırılması için hakkaniyete uygun bir sonuç teşkil ettiğine karar vermiştir (Kamerun Nijerya Davası (2002)).

2006 tarihli Barbados ile Trinidad ve Tobago Deniz Alanları Sınırlandırması Tahkimi'nde BMDHS uyarınca eşit uzaklık ilkesi kıyıları karşı karşıya olan devletler arasındaki bir sınırlandırmada temel esas olarak uygulanmıştır ancak bunun 1958 KSS değil BMDHS uygulandığı için mi yoksa eşit uzaklık ilkesinin kıyıları

karşı karşıya olan devletler arasındaki sınırlamalarda tercih edilmesi gerektiği için mi olduğu açık değildir. Benzer şekilde, bu davalar bize doğal uzantının hâlâ ne kadar ilgili olduğunu belirtmemektedir. Elbette tüm bunlar süresince, sınırlamanın hukuk temelinde yapılması gerektiğini hatırda tutmak gerekir. 1982 tarihli BMDHS uyarınca, kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasındaki sınırlandırma, "*hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için ... uluslararası hukuk temelinde anlaşma yoluyla gerçekleştirilmelidir*" (Madde 83/1). Yine de madde 83/1'in şartları sadece daha önce belirtilen aşikâr belirsizlikleri sürdürür, devletler hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşma yükümlülüğü altına sokulur ancak bunun nasıl olacağı söylenmez. Görüldüğü gibi teamül hukuku bu şekilde gelişmektedir ve bu nedenle bu davalar, 1982 tarihli BMDHS madde 83 uyarınca sınırlandırmayla ilgili olmakla birlikte bizi daha da ileri götürmemektedir. Ancak her iki devletin de 1982 tarihli BMDHS'ye taraf olduğu ve sınırlamanın tamamen bu Sözleşme hükümleri kapsamında yapıldığı deniz alanlarının sınırlandırılması açısından, 2006 tarihli Barbados ile Trinidad ve Tobago Deniz Alanları Sınırlandırması Tahkimi önemli bir örnek teşkil eder. Bu davada Hakem Heyeti, istikrar ve öngörülebilirliğe yol açan bir yaklaşım izlemiş ve böylece tarafların MEB'si ile kıta sahanlığı arasındaki ortak deniz sınırını geleneksel ve oldukça pozitivist bir şekilde sınırlandırmaya devam etmiştir.

2006 tarihli Barbados Trinidad ve Tobago Deniz Alanları Sınırlandırması Tahkimi'nde, Hakem Heyeti, BMDHS'nin 74 ve 83. maddelerinin uygulanmasında geçici bir eşit uzaklık hattıyla başlayıp ardından bu hattı ilgili durumlar ışığında gözden geçirmek suretiyle "*iki aşamalı yaklaşımı*" benimsemiştir (Barbados ile Trinidad ve Tobago Deniz Alanları Sınırlandırması Tahkimi (2006)). Heyetin görüşüne göre, eşit uzaklık hattını test etmede önemli bir unsur doğal uzantıdır ve hakkaniyet testi ise geniş bir orantılılık kavramıdır.

2007 tarihli Guyana Surinam Davası'nda BMDHS *Ek VII*'ye göre kurulan *hakem* mahkemesi, mevcut içtihadı doğrulayan iki aşamalı bir yaklaşımı ve böylece eşit uzaklığın rolünü daha da sağlamlaştırmıştır. UAD ve hakem mahkemelerinin içtihatlarında olduğu gibi hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için ilgili durumlar ışığında ayarlanabilen geçici bir eşit uzaklık hattı varsayılarak sınırlandırma süreci başlatılmıştır. Her iki tarafın beyanlarının aksine, Mahkeme, geçici eşit uzaklık hattına ayarlama gerektiren herhangi bir ilgili durum olmadığını tespit etmiştir (Guyana Surinam Hakem Kararı (2007)).

2007 tarihli Nikaragua Honduras Davası'nda Divan, eşit uzaklığın "*gerçek değerini*" kabul ederek, şöyle devam etmiştir: "*ancak, eşit uzaklık yöntemi, diğer*

sınırlandırma yöntemlerine göre otomatik olarak önceliğe sahip değildir ve belirli durumlarda, eşit uzaklık yönteminin uygulanmasını uygunsuz kılan unsurlar olabilir." (Nikaragua Honduras Davası (2007)).

2009 tarihli Romanya ile Ukrayna arasındaki Karadeniz'de Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası'nda (Romanya Ukrayna Davası (2014), kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan bu devletlerin her ikisi de 1982 BMDHS'ye taraftır ve kıta sahanlıkları ve MEB'leri (ancak kara suları değil) için tek bir deniz sınırlandırması talep etmişlerdir. Divana göre, böyle bir sınırlandırma üç aşamada ilerlemelidir. İlk olarak, ikisi arasında fark olmayacak şekilde geçici bir eşit uzaklık hattı veya orta hat çizilmelidir. Bu hat, kıyıların fiziksel şekline "*büyük ölçüde bağımlı*" olacak ve nesnel verilere dayalı olacaktır. Divan, bir sonraki ikinci aşamada, hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için geçici eşit uzaklık hattının ayarlanmasını veya değiştirilmesini gerektiren unsurların olup olmadığını değerlendirecektir. Son olarak ve üçüncü bir aşamada, sınırlandırma hattına atıfla hattın mevcut hâliyle, ilgili kıyı uzunluklarının oranı ile her devletin ilgili deniz alanının oranı arasında herhangi belirgin bir orantısızlığın haksız bir sonuca yol açmadığını kontrol ederek doğrulayacaktır. Bunun nedeni, "*hakkaniyete uygun bir sonuca yönelik son bir kontrolün, kıyı uzunluklarının oranına kıyasla deniz alanlarının büyük bir orantısızlığının açık olmadığının doğrulanmasını gerektirmesidir*". (Romanya Ukrayna Davası (2014)). Kısaca fiziki coğrafyaya göre eşit uzaklık hattı çizilir; bu özel durumlar için ayarlanır ve sonra sonucun orantısız olup olmadığına bakılır.

Bu davada Divan, uygulanabilir hukukun BMDHS'nin 74 ve 83. maddeleri olduğunu belirtmiş, ancak bunun neyi gerektirdiği hakkında daha fazla bilgi vermemiştir. Divan sınırlandırma metodolojisi açısından sınırlandırma konusunda nasıl hareket edeceğini belirtmiş ve önceki davalardan biraz farklı terimler kullanmıştır. Nikaragua Honduras Davası'ndaki yaklaşımı dikkate alarak, kendisine geçici bir eşit uzaklık hattı çizemeyeceğini tespit ederek sınırlandırma sürecinin ilk adımının, geometrik olarak nesnel ve aynı zamanda sınırlandırmanın gerçekleşeceği bölgenin coğrafyasına uygun yöntemler kullanmak ve bu doğrultuda geçici bir sınırlandırma çizgisi oluşturmak olduğunu kaydetmiştir. Divan, bu davada ilk olarak deniz alanlarının sınırlandırılmasında üç aşamalı bir yaklaşımı benimsemiştir (Nikaragua Kolombiya Kara ve Deniz Anlaşmazlığı (2012)).* Komşu devletler arasındaki belirli bir olayda bunu gerçekleştirilemez kılan zorlayıcı nedenler olmadıkça bir eşit

* Nikaragua-Kolombiya kararında temel konu, Nikaragua'ya ait adalarla Kolombiya'ya ait adalar arasındaki, karşılıklı sahillerdeki sınırlandırmadır. Söz konusu adaların coğrafi özellikleri ve sahip olabilecekleri deniz alanları ile ilgili değerlendirmeler için bkz.: (Nikaragua Kolombiya Kara ve Deniz Anlaşmazlığı (2012), para.167-183).

uzaklık çizgisinin geçici sınırlandırma çizgisi olarak kullanılacağını belirtmiştir (Romanya Ukrayna Davası (2014)).

Divan ikinci aşamada, hakkaniyete uygun bir sonuç elde etmek için geçici eşit uzaklık çizgisinin ayarlanmasını gerektiren her türlü unsuru dikkate alacağını ifade etmiştir. Biraz belirsiz bir şekilde bu ikinci aşamada eşit uzaklık ilkeleri / ilgili durumlar yönteminin yararlı bir şekilde uygulanabileceğini de eklemiştir (Romanya Ukrayna Davası (2014)). Divan, üçüncü aşamada, daha ziyade, sonucu "*bozacak*" ve onu adaletsiz kılacak kadar büyük bir orantısızlık olmamasını temin etmeyi amaçlar (Romanya Ukrayna Davası (2014)). Bu davada uygun olan temel noktaları seçme sürecini başlatmıştır. Bu, en yakın noktaları seçmekten oldukça farklıdır. 2009 tarihli Romanya Ukrayna Davası'nda esas hatların tespitine ilişkin yaklaşım, esasen Divan tarafından 2012 tarihli Nikaragua Kolombiya Kara ve Deniz Anlaşmazlığı'nda da takip edilmiştir.

2014 tarihli Peru Şili Deniz Uyuşmazlığı Davası'nda Mahkeme, ilk aşamada geçici bir eşit uzaklık hattı çizmiş, ancak ikinci aşamada, ilgili koşullar göz önünde bulundurulduğunda, sınır için başlangıç noktasının kendi başına bir eşit uzaklık noktası olmadığı gerçeğini görmezden gelmiş görünmektedir. Üçüncü aşama testinde bunun bir orantısızlık içinde sonuçlanıp sonuçlanmadığını da dikkate almamıştır.

Peru Şili Deniz Uyuşmazlığı Davası (2014) ve yakın bir tarihte görülen 2018 tarihli Kosta Rika ile Nikaragua arasındaki Karayip Denizi ve Pasifik Okyanusu'nda Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası'na * gelindiğinde ise artık sınırlandırmalar bakımından 2009 tarihinden beridir benimsenmiş olan üç aşamalı yaklaşım tutarlı bir biçimde uygulanmaktadır (Kosta Rika Nikaragua Karayip Denizi ve Pasifik Okyanusu'nda Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası (2018)). Sınırlandırmanın son aşamasında, orantılılık unsurunun *ex post facto* bir test olarak, eşit uzaklık hattının hakkaniyete uygunluğu sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir (Gine ve Gine-Bissau arasındaki Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Hakem Kararı (1985)).

Tanaka'ya göre üç aşamalı yaklaşım konusunda iki husus belirtilebilir (Tanaka, 2019). İlk olarak, sınırlandırma sürecinin ilk aşamasında, uluslararası bir mahkeme geçici bir eşit uzaklık hattı çizmek amacıyla ilgili esas noktaları seçtiğinde, hakkaniyet değerlendirmesi zaten devreye girmektedir. Yine de bu, sınırlandırmanın birinci ve ikinci aşaması arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Dahası, hâkimler

* Bu davada temel uyuşmazlık noktası adaların, bitişik sahillerdeki sınırlandırmada, bir ana kara karşısındaki etkisidir. İnceleme için bkz.: (Bayıllıoğlu, 2018).

tarafından esas noktaların seçimi öznellikten bağımsız olmadığından, bu seçim, sınırlandırmanın ilk aşamasındaki öngörülebilirliğin değerini zayıflatma riskini beraberinde getirebilir. İkincisi, üç aşamalı yaklaşım altında, son sınırlandırma çizgisi, ilgili durumlar dikkate alınarak belirlenir. Deniz sınırlandırmasının ikinci aşamasında geçici bir eşit uzaklık hattının ayarlanması, mahkemelerce ilgili durumların vaka bazında değerlendirilmesine dayanırken, aşırı derecede yaratıcı bir ayarlama, deniz sınırlandırma hukukunun öngörülebilirliğini zayıflatma riskini taşır. Bu nedenle, deniz sınırlandırmalarında ilgili durumların incelenmesi gerekmektedir.

Üç aşamalı sınırlandırma yaklaşımı uygulaması, International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS) tarafından Bengal Körfezi'nde 2012 tarihli Bangladeş Myanmar Deniz Alanları Sınırlandırılması Davası'nda tekrarlanmış ve onaylanmıştır. Yöntem, sınırlandırma açısından daha ilkeli bir yaklaşıma dönüşü temsil eder. Böyle bir talepte bulunulmasa bile, tüm alanlar için sınır olarak tek bir sınır önerilmesi eğilimi vardır.* Günümüzde bu hakkaniyete uygun çözüm, soyut olarak adil olanlardan ziyade, açık kuralları içeren üç aşamalı bir testin uygulanmasının ürünü gibi görünmektedir. 1958 KSS geçerli olursa (Jan Mayen ilk ve son dava

* Ancak Jan Mayen Davası'nda, Başkan Yardımcısı Oda'nın ayrık görüşünde mahkemelerin örtüşen deniz alanlarının varlığına nasıl tepki verdiklerine dair söyleyecek çok şeyi vardır. Birincisi, bir "*balıkçılık bölgesi*"nin MEB ile eşit tutulmaması gerektiğine işaret ederek balıkçılık bölgesinin BMDHS'de yeri olmadığını ileri sürmektedir. Divan'ın (ve diğer mahkemelerin) kıta sahanlığı ve MEB rejimlerinin bağımsız varlığını tanımadaki başarısızlığından ve daha sonra bunların farklı hukuki niteliklerini yürürlüğe koymamalarından yakınmaktadır. Oda sınırlandırmaya atıfta bulunarak, m. 74 (MEB) ve m. 83 (kıta sahanlığı) arasındaki "*pratik özdeşliğin*", MEB'in ve kıta sahanlığının aynı ihtilaflı devletler arasındaki fiili sınırlandırmasının aynı olacağı anlamına gelmediğine inanmaktadır. Ona göre bu mümkündür, ama olması gerekmemektedir. Hukuki açıdan, Yargıç Oda'ya göre bir mahkemenin "*iki ayrı ve bağımsız rejim için tek bir sınırlandırma öngörmesine*" gerek yoktur (Separate Opinion of Vice-President Oda in Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway), s. 109-110) ve bu sınırlandırmanın, sınırlandırma ölçütlerinin her alana bağımsız bir şekilde uygulanması temelinde ilerlemelidir. Bununla birlikte, uygulamada, denizlerde kaynak arama ve işletme olgusu, sınırların olabildiğince kesin ve düzenli olması ihtiyacını beraberinde getirir. Kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletlerin, çakışan deniz alanlarını tek bir deniz sınırıyla, sınırlandırma eğilimi vardır. Bu durum genellikle ya tarafların istemi üzerine veya yargıya başvurmalarının rızai sonucu olarak ortaya çıkar. Böyle bir yaklaşımın yararları olabilir; en azından, kolayca ve net bir şekilde konumlandırılan tek bir deniz sınırı sağlayarak gelecekteki yargı yetkisi çatışmalarını en aza indirmiş olacaktır. Yine, örneğin kara suları, MEB ve kıta sahanlığı alanlarında şüphesiz var olan farklı temel hakların kullanılmasıyla ilgili çatışma olasılığını en aza indirir. Ancak bu bölgeler için ayrı ve farklı hukuki rejimlerin olması gerçeği, bizi tek bir deniz sınırının, kıyı devletlerinin bu deniz alanlarındaki hak ve yükümlülükleriyle her zaman tutarlı olup olmadığını sorgulamaya götürür. Aynı şekilde, Yargıç Oda'nın Katar Bahreyn Davası'ndaki ayrık görüşünde belirttiği üzere, her deniz alanının sınırlandırılması için mevcut bu davanın gerçeklerine uygulandığı gibi belirli kuralların uygulanması (örneğin, kara suları için orta hat, ancak kıta sahanlığı ve MEB için üç aşamalı yaklaşım) uluslararası hukukun gereği olarak haklı gösterilmedikçe göz ardı edilmemelidir (Separate Opinion of Judge Oda in Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), para. 17-18). Bununla birlikte, son içtihatlara bakıldığında, tek bir deniz alanları sınırlamasına yönelik bir eğilim olduğu görülmektedir.

olabilir), mahkeme eşit uzaklık ilkesini uygulamak ve ardından hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için özel durumlar nedeniyle hattı ayarlamak zorundadır (Romanya Ukrayna Davası (2014); Bangladeş Myanmar Deniz Alanları Sınırlandırılması Davası (2012)).

2014 tarihli Bangladeş ile Hindistan Davası'nda, BMDHS *Ek VII*'ye göre kurulan *hakem* mahkemesi, yine üç aşamalı yaklaşımı benimsemiştir. Sürecin ilk adımını atan mahkeme, taraflarca sunulan esas hatların çoğunu benimsemiş ancak cezir yüksekliklerinde bulunan iki esas hattı reddetmiştir. Mahkeme'ye göre "*tarafların kıyı şeridinde yer alan alternatif esas hatlar mevcutsa, bunlar cezir yüksekliklerinde bulunan esas hatlara tercih edilmelidir*." (Bangladeş Hindistan Davası (2014)). Mevcut örnekte durum böyledir. Bu nedenle Mahkeme, geçici eşit uzaklık hattının belirlenmesine diğer mahkemelerin yaptığı kadar müdahale etmemiştir.

Kısacası, Divan ve hakem mahkemeleri, uygulanabilir hukuku neyin oluşturduğuna dair kesin bir tanımın yapılması veya 74 ve 83. maddenin kesin içeriğinin belirlenmesi yerine, esas olarak sınırlandırmanın nasıl yapılacağı noktasına odaklanmışlardır. Böylece, sınırlandırma hukuku ile sınırlandırma yöntemi arasındaki ayrım çizgisini muğlaklaştırmışlardır. Hukuk ve yöntemin bu şekilde birleşmesi yeni bir durum değildir. Divan tarafından tanımlanan "*temel norm*" kapsamındaki sınırlandırma, hakkaniyet ilkelerinin uygulanması ve pratik yöntemlerin kullanılmasından etkilenecektir. (Bkz.: Kamerun Nijerya Davası (2002); Nikaragua Honduras Davası (2007); Katar Bahreyn Davası (2001)).

Deniz alanlarına dair birçok sınırlandırma kararında, kıta sahanlığı ve MEB için de tek bir sınır çizilmesi talep edilmiş ve mahkemeler aynı teamül kuralını uygulamıştır. Dahası, tek bir sınırlandırma çizgisinin talep edilmediği durumlarda bile, mahkemeler bunları sınırlandırmak için aynı kuralı uygulamış ve sonunda tek bir çizgiye ulaşmışlardır. Bu, çoğu deniz sınırı anlaşmasında da geçerli görünmektedir (Acer, 2003). Böyle bir yaklaşımın yararları olabilir; en azından, kolayca ve net bir şekilde tek bir deniz sınırı çizilebilmesi sağlanarak gelecekteki yargı yetkisi çatışmaları en aza indirilmiş olacaktır.

Bu gerçeğin Ege Denizi'ne yansıması oldukça önemlidir. Acer, hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin henüz MEB ilan etmediği mevcut durumda bile, kıta sahanlığının olası sonucunu önemli ölçüde etkilemeden her iki deniz alanının sınırlandırılmasını birlikte değerlendirmenin uygun olacağını düşünmektedir (Acer, 2003).

5. Yunanistan'la Süregelen Kıta Sahanlığı Sorununun Doğu Akdeniz'deki Yansımaları

Doğu Akdeniz'de yakın zamanda keşfedilen petrol ve doğal gaz, bu denize kıyıdaş devletlerin hakkaniyete uygun paylaşımı meselesini beraberinde getirmiştir. Aslında bu paylaşım mücadelesi doğrudan deniz alanlarının sınırlandırılması hukuku ile ilgilidir. Uluslararası deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku, devletler tarafından uluslararası andlaşmalar aracılığıyla yazılı hâle getirilmiş olmakla birlikte, içerisinde hukuki boşluklar da ihtiva etmektedir. Bununla birlikte, devlet uygulamaları ve uluslararası mahkeme kararlarıyla şekillenmekte ve hızla gelişme göstermektedir. Türkiye, Ege Denizi'nde Yunanistan'la bugüne kadar deniz yetki alanlarının sınırlandırmasına dair yaşadığı sorunlara çözüm getirecek bir uluslararası andlaşmaya imza koymamıştır. Dolayısıyla, Ege Denizi'nde Yunanistan'la süregelen kara suları ve kıta sahanlığı sorunu, Doğu Akdeniz'de son dönemde keşfedilen doğal kaynaklara yönelik sınırlandırma sorununa eklenmiş, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması sorununu âdeta içinden çıkılmaz karmaşık bir hâle getirmiştir. Bu sorunun karmaşık hâle gelmesinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 2003 yılından bu yana Türkiye'yi hesaba katmaksızın yürüttükleri uluslararası hukuka aykırı girişim ve eylemlerinin de olumsuz etkisi bulunmaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere uluslararası andlaşma ve teamül hukuku kurallarıyla oluşan uluslararası deniz yetki alanlarının sınırlandırılması hukuku, birbirinden farklı gibi gözükmekle birlikte, aslında belirli bir yöntemi öngörmemekte, bunun yerine sınırlandırmanın bütün "*ilgili durumların*" dikkate alınarak "*hakkaniyete uygun çözüme*" ulaşmak amacıyla "*hakkaniyet ilkelerine*" uygun yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yunanistan, Doğu Akdeniz'de kıta sahanlıklarının sınırlandırılmasıyla ilgili devletlerden biri olduğunu ve ülke kıyıları veya adaları karşılıklı olan komşu devletler arasında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlandırmasının uluslararası hukuka uygun olarak eşit uzaklık/orta hat ilkesine göre yapılması gerektiğini iddia etmektedir. Türkiye, Akdeniz gibi kapalı veya yarı kapalı bir denizin kıyı devletlerinin, haklarını kullanırken veya yükümlülüklerini yerine getirirken birbirleriyle iş birliği yapması gerektiğini ve bölgedeki ilgili devletler arasında MEB ve kıta sahanlığı sınırlandırmasının coğrafi yapısına uygun olarak ve bütün ilgili durumlar dikkate alınarak, hakkaniyete dayalı anlaşmalar yoluyla yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Sınırlandırma ancak hakkaniyete uygun olduğu ölçüde bu hedefe ulaşacaktır. Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Adası'na, orta hat sınır kabul edilerek çok geniş bir MEB ve kıta sahanlığı verilmiş, Yunanistan da Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos, Meis hattını ilgili kıyı kabul ederek bu hattın güneyindeki deniz alanında MEB / kıta sahanlığını Mısır ile paylaşmış, sonra Meis Adası'ndan Kıbrıs Adası'nın MEB'ine bir hat çekilerek Kıbrıs ile Yunanistan sınır komşusu hâline getirilmiştir. Türkiye ise, Antalya Körfezi açıklarında dar bir deniz alanına mahkûm edilmiştir (Başeren, 2007; Başeren, 2010). Orta hat veya eşit uzaklığa göre sınırlandırma yapılması her durumda hakkaniyete uygun bir sonuca götüren bir sınırlandırma yöntemi değildir. Bu bölgenin Ege'ye de sınırı vardır. Yani sorunlar gibi Ege ve Doğu Akdeniz kıta sahanlığı sınırlandırmaları birbirleri ile ilgilidir. Adaların da deniz alanları olabilmekle beraber Ege'deki adaların kıta sahanlığı olup olmamasının buradaki sınırlandırma açısından önemi büyüktür. Sınırlandırma hukukunda adalara tanınan etki ana karaya karşı coğrafi konumlarına göre ya sınırlı olmakta ya da hiç olmamaktadır. Yani bulunduğu coğrafi konuma göre adaların kıta sahanlığı olmayabilir. Rodos'un, Kerpe'nin, Kaşot'un kıta sahanlığı olması demek, yanlış taraftaki adaların kıta sahanlığına sahip olması demektir. Meis Adası'nın da kara suları dışında kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgesi yoktur.

GKRY, Yunanistan'la iş birliği hâlinde çevre ülkelerle MEB belirleme andlaşmaları imzalayarak* ihtilaflı bölgelerde tek başına petrol ve doğal gaz arama çalışmaları yapmaya ve yabancı şirketlere arama ruhsatları (Taşçıoğlu, 2018) vermeye başlamıştır. Güney Kıbrıs ve Türkiye arasında yapılacak sınırlandırmada Türkiye'nin bölgede olabilecek en geniş kıta sahanlığına sahip olması gerekir. Anadolu ve Güney Kıbrıs kıyıları arasında büyük bir uzunluk farkının bulunması, ilgili durum olarak dikkate alınmalıdır. Mersin ve Antalya limanının bölgede bulunması da Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçları, ulaşım yolları açısından önem taşır (Gine ve Gine-Bissau arasındaki Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Hakem Kararı (1985)). Bu çerçevede Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de doğu batı istikametinde uzanan hâkim kıyılarının açık denize azami erişiminin engellenmemesi gerektiğinden, Kıbrıs Adası'nın batı sahillerine kara suları dışında kıta sahanlığı ve MEB'e sahip olmaması hakkaniyete uygun bir çözüm oluşturacaktır. Oysa GKRY, Türkiye'nin kıta sahanlığını da önemli ölçüde içine alacak şekilde belirlediği alanlarda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarına, temel millî menfaatlerine tecavüz etmektedir.

* GKRY, 17 Şubat 2003'te Mısır'la, bkz.: (Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, 2003), 17 Ocak 2007'de Lübnan'la (Lübnan bu andlaşmayı onaylamamıştır), 17 Aralık 2010'da ise İsrail ile bkz.: (Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone), orta hat esasına göre MEB sınırlandırma anlaşmaları imzalayarak Doğu Akdeniz'i diğer devletlerle paylaşmaya başlamıştır (Growlland-Debbas, 2012, s. 15-16).

Başeren, Türkiye ile Mısır kıyıları arasında ise orta hattın Girit ile Kaşot adaları arasında Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nde çizilecek kıta sahanlığı sınırı ile birleşmesinin hakkaniyete uygun bir sınır oluşturduğunu, Türkiye'nin uygulamasının da sınırı belirleyecek hukuki belgelerinin de bu sınırı tescil ettiğini düşünmektedir (Başeren, 2007).

6. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Ege Sorunları

Akdeniz ve Ege'de deniz alanlarında Lozan dengesini bozucu adımların uluslararası hukuka aykırı şekilde atılmaya çalışılması, Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru haklarının gasp edilmesi girişimlerini beraberinde getirmiştir (Gözügüzelli, 2019). Aslında yarı kapalı bir denize kıyıdaş iki devlet olan Türkiye ve Yunanistan arasında bir sorunu diğerlerinden ayrı ele almak mümkün değildir. Ege Denizi'nde Yunanistan'la yaşanan uyuşmazlıklardan burada değineceklerimiz, Ege Denizi'nde aidiyeti belli olmayan ada, adacık ve kayalıkların durumu, kıyılarımızı çevreleyen Yunanistan'ın egemenliğinde bulunan bir dizi adanın uluslararası andlaşmalarla düzenlenmiş askersizleştirilme statüsünün Yunanistan tarafından ihlal edilmesi ve geçerliliğinin tartışılması (Toluner, Limni Adası'nın hukuki statüsü ve Montreux Boğazlar Konvansiyonu, 1987), kara sularıyla ilgili olarak esas hatların belirleneceği yöntem, kara sularının genişliği, kara sularının sınırlandırılması ve kıta sahanlığının sınırlandırılmasıdır.

1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması, Ege'de egemenlik konusundaki herhangi bir hak talebinin yasal dayanağını oluşturmaktadır. Lozan Barış Andlaşması'nın 6. maddesi, "*İşbu Andlaşma'da aksine bir hüküm bulunmadıkça, deniz sınırları kıyıdan üç milden aşağı uzaklıktaki ada ve adacıkları kapsar.*" Bu hüküm "*adalar*" ve "*adacıklar*" arasındaki açık bir ayrım yapmıştır. Hükümdeki "*üç mil*" terimine verilen anlam Meis'e (Kastellorizo) yönelik tartışmalarda ortaya konmuştur.

Türk tarafının görüşüne göre "*Meis-Kastellorizo, Anadolu'nun kara sularında yer almaktadır ve bu ada her zaman Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.*" "*… Bu, ulusal sınırlar içinde yer alan bir adadır.*" "*… Kara sularında bulunan adalarla ilgili 6. maddede belirtilen genel kurala uygundur ve buna göre deniz sınırlarına kıyıdan 3 mil uzaklıkta bulunan adalar ve adacıklar da dahildir.*" (Şimşir, 1982, No. 406).

İtalya ise, "*aksine bir hüküm olmadıkça …*" (Toluner, 2000) cümlesini ileri sürerek bu iddiayı reddetmiştir. Dolayısıyla, Türkiye ile İtalya arasında Meis'in etrafındaki "*adacıklar*" konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık madde 6'ya müracaat yoluyla değil, anlaşmayla çözülmüştür (Italy- Turkey, Convention for the Delimi-

tation of Territorial Waters) (Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Ada'nın Cihedi Aidiyeti Hakkındaki Sözleşme). Yorum kuralları uyarınca ada oluşumlarına ilişkin özel bir hüküm varsa, 6. maddenin işlemediği sonucuna varılmalıdır. Bu özel hükümler, m. 12, 15, 16'da ifade edilmiştir.

12. maddede bazı adalar, Yunanistan'a devredilmiştir. Bunlardan Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adalarının isimleri belirtilmiş, ayrıca bir de Altı Büyük Devlet* Kararı onaylanarak verilen adalardan bahsedilmiştir. Balkan Savaşı'ndan sonra yapılan 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşması'na göre, Girit haricindeki Ege'deki bütün Osmanlı adalarının geleceğini kararlaştırma yetkisi "*Altı Büyük Devlete*"**, Girit Adası ise Yunanistan'a bırakılmıştır. Karara göre, Yunan işgali altında olan Osmanlı adalarından Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adası Türkiye'ye iade edilmiş; l3 Şubat 1914 tarihli nota ile Yunanistan'ın işgali altındaki diğer adalar ise silahlandırılmamak ve askerî amaçlarla kullanılmamak şartıyla Yunanistan'ın kesin zilyedliğine verilmiştir (Toluner, 1987, s. 39; Başeren, 2006).

Lozan Konferansı'na gelindiği zaman On İki Ada sorunu, artık İtalya ve Yunanistan arasında bir sorun olmuştur. Lozan Andlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Türkiye adalar üzerindeki tüm haklarından İtalya lehine vazgeçmiştir.*** Bu vazgeçme gereklidir. Çünkü İtalyan işgali altında bulunmakla beraber On İki Ada hâlâ Türkiye'nin egemenliği altındadır. Ancak Yunanistan, On İki Ada'nın İtalya'ya devrini nihai bir çözüm olarak kabul etmediğini belirtmiş ve sorunun mevcut andlaşma hükümleri ve milliyetler ilkesine göre çözümlenmesini isteme hakkını saklı tutmuştur. Fakat iki dünya savaşı arasındaki sürede bu adaların Yunanistan'a devri gerçekleşmemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında müttefiklerle İtalya arasında akdedilen 10 Şubat 1947 tarihli Barış Andlaşması'nın (Treaty of Peace with Italy, signed at Paris on 10 February 1947) 14. maddesi uyarınca askersizleştirilmek ve böyle kalmak koşuluyla 12 ada Yunanistan'a devredilmiştir (İnan & Başeren, 1997). Burada 14. maddede ismen sayılarak belirtilen adaların dışında da ada, adacık ve kayalıklar

* Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya.

** Madde 5, bkz.: (Şimşir, 1982, No. 754, s. 644).

*** Diğer ilgili madde 15 uyarınca Türkiye aşağıda sayılan adalar üzerindeki tüm hak ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer: İtalya'nın işgali altında bulunan Astampalya (Astropalia), Kodoş (Rhodes), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Lcros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sombeki (Simi) ve Istanköy (Koş) Adaları ile bunlara bağlı olan adacıklar ve Meis (Castellorizo). Mad. 15'te bu şekilde adları belirtilerek devredilen bu adalar, ayrıca Lozan Barış Andlaşması'nın bir parçası olan 2 numaralı haritada da gösterilmiştir. Devredilen söz konusu adalara "*bağlı*" olarak devredilen adacıkların hangileri olduğu belli değildir. Türkiye ve Yunanistan bu kelimeyi farklı yorumlamaktadır. Türkiye "*bağlı*" sözcüğünü coğrafi, jeolojik ve lojistik açılardan değerlendirmektedir.

vardır. Bunların Yunanistan'a devrini gösteren bir andlaşma yoktur. Doğu Ege adalarının tümünün askerden arındırılması öngörülmesine rağmen kimi Yunan yazarlara göre 1947 Andlaşması yalnızca On iki Ada diye anılan 14 adayı kapsamakta ve adacıkları dışında bırakmaktadır (Pazarcı, 2015). Anılan iddia hukuksal açıdan geçersizdir. Zira en başta, 1947 Andlaşması, ada kavramını uluslararası hukukta genellikle kabul edildiği gibi adacıkları da kapsayacak bir biçimde kullanmaktadır. İkincisi, Andlaşma'da On iki Ada sayıldıktan sonra "*bitişik adacıklar*" deyimi kullanılmaktadır. Üçüncüsü, Paris Barış Konferansı tutanaklarında açıkça belirtildiği gibi, bu adaların askersizleştirilmesinin amacı Türkiye'nin güvenliğidir. Bu amacı sağlamak için adacıkların silahlanmasına izin verilmesi tam bir çelişki olacaktır. Türkiye, 1947 Andlaşması'nın tarafı değildir. Ama buradaki koşul, dönemin dış işleri bürokratlarından Feridun Cemal Erkin'in bir gazete makalesinde yaptığı açıklama göz önüne alınırsa (Erkin, 1976), Türkiye'nin güvenliği düşünülerek kabul edilmiş ve bunda kendilerinin de rolü olmuştur. Toluner'e göre, Türkiye tarafından yararına kabul edilen bir hükümden hukuken korunmuş bir menfaati olduğu gerekçesiyle askersizleştirme yükümünün ihlal edildiği ileri sürülebilir (Tütüncü, Arıkoğlu, Akün ve Başkaracaoğlu, 2019).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege kara sularına dair sorunlu olan konular bununla bitmemektedir. Esas hatların belirleneceği yöntem, kara sularının genişliği ve kara sularının sınırlandırılması gibi başka konular da mevcuttur.

Herhangi bir kara bölgesine göre deniz alanları tesisinde başlangıç noktası, "*esas hatlardır*". Hem Türkiye hem de Yunanistan en düşük cezir hattı yöntemini uyguladığı için, iki Devletin esas hat çizme yöntemine veya bunların uygulanmasına ilişkin görüşleri şekillenmemiştir.* Ancak UAD'nin "*Deniz alanlarının sınırlandırılması her zaman uluslararası bir boyuta sahiptir. Kendi iç hukukunda ifade edildiği üzere, yalnızca kıyı devletinin iradesine bağlı olamaz.*" (Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası (1951),) ifadesi dikkate alınarak gelecekte Yunanistan'ın düz esas hatları kabul edip iç sularını arttırma ve kıta sahanlığı sınırlandırılmasına konu olacak açık deniz alanlarını ise daraltma yoluna gitmek istemesi mümkündür (Özbek, 2002).

Düz esas hatlar yöntemi, ilk olarak UAD'nin Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası'nda, Birleşik Krallık'ın iddia ettiği üzere "*istisnai bir sistem*" olarak değil,

* Türk Karasuları Kanunu 4. maddesinde her iki yöntemden de bahsedilmiş olmasına rağmen (15 Mayıs 1964 tarihli ve 476 sayılı Karasuları Kanunu), birincisini yürürlükten kaldıran yeni Karasuları Kanunu'nun 3. maddesi (20 Mayıs 1982 tarihli ve 2674 sayılı Karasuları Kanunu), Bakanlar Kurulu'na kullanılacak yöntemden bahsetmeksizin esas hatları çizme yetkisi verir. 2/7/2018 tarihli ve 698 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 36'ncı maddesiyle bu fıkrada yer alan "*Bakanlar Kurulunca*" ibaresi "*Cumhurbaşkanınca*" şeklinde değiştirilmiştir (*R.G.* 4 Temmuz 2018-30468). Yunanistan için bkz.: (Politakis, 1995, s. 515).

"*genel uluslararası hukukun belirli bir davaya uygulanması*", coğrafi biçiminin nadir görüldüğü bir kıyıdaki körfezlerle ilgili kuralların "*serbest bir uygulaması*" ve "*yerel koşulların gerekli kıldığı bir uyarlama*" olarak (Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası (1951)) kabul edilmiştir.

Bu koşullar, 1958 tarihli KBBS'nin 4. maddesinde ve BMDHS'nin 7. maddesinde belirtildiği üzere düz esas hatların oluşturduğu çizginin, kıyının genel istikametinden hissedilir bir biçimde sapmaması ve bu hatların berisinde kalan deniz uzantılarının iç sular rejimine tabi tutulabilmesi için, bunların kara alanına yeterli derecede bağlı olmaları gerekir; üzerlerine devamlı olarak deniz seviyesinin üstünde bulunan fenerler veya benzeri tesisler inşa edilmedikçe, cezir zamanı ortaya çıkan yükseklikliere doğru veya bunlardan başlamak üzere çizilmeyeceklerdir. Bu ilkeler, takımada ana hatları ile ilgili olarak 47. maddede de tekrarlanmıştır. 8. maddede öngörülen daha önce iç sular olarak kabul edilmeyen suları iç sulara dahil ettiği taktirde, zararsız geçiş hakkına saygı gösterilmesi yükümlülüğüne, 52. maddede öngörülen takımada devletlerine ilişkin hükümlere birkaç hüküm daha eklenmiştir: Sınırdaş bir devletin ülkesinin iki parçası arasında kalan devletin mevcut haklarına ve diğer tüm meşru çıkarlarına saygı gösterme yükümlülüğü (madde 47/6); sınırdaş devletlerin takımada sularının, bazı bölgeleri içindeki kısımlarda geleneksel balıkçılık haklarını ve diğer meşru faaliyetlerini tanıma yükümlülüğü (madde 51/1) ve en önemlisi, takımada suları ve bunlara bitişik kara suları ile bunlar üzerindeki hava sahasından yabancı gemilerin ve uçakların hızlı ve sürekli geçişlerine imkân verecek deniz gidiş-geliş yolları ve hava seyrüsefer yolları üzerinden geçiş hakkının tanınması (madde 53).

Yunanistan bu ilkeler çerçevesinde, esas hatlarını Doğu Ege adalarını esas almak suretiyle tüm Ege Denizi'ni iç suları sayarak çizemez; takımada devleti olmadığı için düz esas hatlarını çizerken takımada ilkelerini kullanamaz. Uzun tartışmalardan sonra 46. madde, "*takımada devleti*"ni "*tamamen bir veya daha fazla takımadadan oluşan ve diğer adaları da içerebilen bir devlet*" olarak tanımlamıştır. Yunanistan ise bu tanıma uymamaktadır. Yine de Divan'ın ifadesiyle "*karşılıklı iş birliği, mâkuliyet ve iş birliğinin ürünü*" olan tüm bu yükümlülüklerin amacı ve hedefi dikkate alındığında, aynı kısıtlamalar kıyasen benzer durumlara yol açan bir hakkın iyi niyetle herhangi bir şekilde kullanımına da uygulanmalıdır. (Balıkçılık Davaları (1974)). Dahası, farklı kavramlar arasındaki ayırım, coğrafi olarak benzersiz olan yarı kapalı bir denizde çok daha bulanıklaşacaktır.

Hiçbir karar almayan ve karar vermeyi konferansa bırakan bu konudaki başarısız girişimlerden sonra Uluslararası Hukuk Komisyonu (A/3159: Report of the International Law Commission covering the work of its eighth session, 1956, s. 265) ve Birleşmiş Milletler Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nın toplanmasından kısa bir süre sonra UAD, kara sularının genişliği meselesinde, Türkiye için Ege'de

çok önemli olan on iki mil sınırının 1958 ve 1960 tarihli Cenevre Konferansları'ndan önce uluslararası toplumun genel bir desteğini kazanmadığını yetkili ağızlar olarak belirtmişlerdir. Bu konferansları izleyen yıllarda UAD, Balıkçılık Davaları'ndaki 1974 tarihli kararında "*kıyı Devletinin balıkçılık yargı yetkisinin kapsamı*" sorununun "*kara suları kavramından ayrıldığına*" değinmiş (Balıkçılık Davaları (1974)) demiştir, "*balıkçılık bölgesi kavramı", "bir Devletin kara sularından bağımsız olarak münhasır balıkçılık yargı yetkisi talep edebileceği alan" "teamül hukuku olarak kristalize olmuştur" "bu balıkçılık bölgesinin 12 mil sınırına kadar uzatılması ... şimdi genel kabul görmüş olarak görülmektedir.*" (Balıkçılık Davaları (1974)). Toluner'e göre Divan bunu yapmak için doğru bir fırsat olmasına rağmen, on iki millik kara suları için aynı kararı vermemiştir (Toluner, 2000).

Dolayısıyla değerlendirmemizde en erken gelişme Üçüncü Birleşmiş Milletler Konferansı olmalıdır. On iki mil sınırı, Konferans'ta bir teamül hukuku kuralı olarak belirtilmemiş; daha ziyade, bugün 1982 tarihli BMDHS'nin çeşitli hükümlerine yansıyan paket anlaşmanın bir parçası olmuştur: On iki mil sınırı, 200 mil genişliğinde MEB önerenler tarafından en az genişlik, kıyı devletlerinin on iki millik kara sularını kapsayacağı bazı boğazlar için yeni bir rejim olan transit geçiş rejiminin kabul edilmesine tabi olarak rızasını verenler için en fazla genişlik olarak kabul edilmiştir. Aynı şey, takımada ilkeleri için de geçerlidir: Takımada suları için özel bir rejimin kabul edilmesine bağlı olarak düz esas hattın çizilmesi için özel kurallar benimsenmiştir.

Uzun pazarlık sürecinde Türkiye 12 mil sınırına itiraz etmemiştir. İtirazı, özellikle Ege gibi özel coğrafi özelliklere sahip yarı kapalı denizlerde bu genişliğin istisnasız olarak kabulüne olmuştur.

Bu tutum, yarı kapalı denizlerdeki adaların, adacıkların ve kayalıkların haklarını kısıtlamayı amaçlayan tüm önerilerine de yansımıştır. Ona göre kıyı devletlerinin mutabakatı ile belirlenecek bu oluşumların ulusal yargı yetkisine tabi deniz alanları, hakkaniyet ilkelerine göre anlaşma yoluyla sınırlandırılmalı ve sınırlandırma durumlarında bunlar özel bir durum olarak ele alınmalıdır.*

BMDHS'nin madde 3 hükmü ilk defa kara sularının genişliğine dair azami sınırı açıkça belirtir: "*Her devlet, kara sularının genişliğini, bu Sözleşme uyarınca*

* Bkz.: Türkiye: Kara sularının genişliği küresel veya bölgesel kriterler; açık denizler ve okyanuslar, yarı kapalı denizler ve kapalı denizler ile ilgili taslak madde (A/CONF.62/C.2/L.8); Türkiye: Kara sularının sınırlandırılmasına ilişkin taslak madde ...(A/CONF.62/C.2/L.9); Türkiye: Kıyıları yan yana ve karşı karşıya devletler arasındaki sınırlamalara ilişkin taslak madde (A/CONF.62/C.2/L.34); Türkiye: Devletler arasında sınır tespitine dair taslak madde (A/CONF.62/C.2/L.23); Türkiye: Adaların rejimine dair taslak maddeler (A/CONF. 62/C.2/L.55); Türkiye: Kapalı ve yarı kapalı denizlere dair taslak madde (A/CONF.62/C.2/L.56); Türkiye: Kara sularına dair taslak madde …(A/CONF. 62/C. 2/L. 90); adalar rejimine dair taslak paragraf (A/CONF.62/C.2/L.96).

belirlenmiş esas hatlardan ölçülmek üzere, 12 deniz milini aşmayacak bir sınıra kadar saptama hakkını haizdir". 3. maddeyle akit devletlere kara sularının 12 mil genişlikte saptamak konusunda bir yüküm yüklenmemiştir. Andlaşmaya taraf olacak devletlere 12 mil sınırını aşmamak kaydıyla kara sularının genişliğini saptama konusunda bir takdir hakkı tanınmıştır. Bu hak, nasıl bir yükümlülük gibi ele alınabilir ve bir hakkın kullanılması başka yerde yasaklananlara benzer sonuçlar doğuracak şekilde nasıl gerekçelendirilebilir? Ancak, her devlete bir hak olarak tanınan takdir hakkının ne şekilde kullanılacağı, andlaşmada yer alan özel nitelikteki hükümlerle sınırlandırılmış değildir. Örneğin, Türkiye ve diğer bazı devletler tarafından Konferans'ta ileri sürülen, deniz alanlarının sınırlandırılmasıyla ilgili genel kuralların uygulanmasını durduran ve anlaşmayla bir çözüme ulaşılmasını öngören bir kavram olarak, yarı-kapalı denizler kavramına Sözleşme'de yer verilmemiştir. Sözleşme'nin bir hükmü uyarınca yasaklananın, diğer bir sözleşme hükmüne dayanılarak saptırılamayacağı ve andlaşmanın yorumuna dair ilkeler bir kenara bırakılarak, burada "*iyi niyet*" ve "*hakkın kötüye kullanılmaması*" koşulunun (madde 300) devreye gireceği ileri sürülmektedir (Murphy, 2017).

Sözleşme'nin 121. maddesi ise "*insanların oturmasına elverişli olmayan veya kendilerine özgü, ekonomik bir yaşamı bulunmayan kayalıklar haricindeki bir adanın karasularının, bitişik bölgesi, münhasır ekonomik bölgesi ve kıta sahanlığının sınırlandırılmasının, işbu Sözleşme'nin diğer kara parçalarına uygulanabilir hükümlerine uygun olarak yapılacağını*" öngörmektedir. Bu Sözleşme düzeni altında adalar ve deniz alanları, yalnız deniz alanlarının komşu devletler arasında sınırlandırılması söz konusu olduğunda ve ilgili 15. maddede öngörülen özel durumlar istisnası altında değerlendirilebilecek bir coğrafi konumda bulunduklarında, ana kara ülkesinden farklı olabilecek bir biçimde işlem görebileceklerdir.

Diğer bazı devletlerin bir dereceye kadar paylaştığı Türk görüşlerinin, Sözleşme hükümleri bakımından bu tür açık ve kesin ifadelerin kabulü ile tamamen reddedildiği sonucuna varılabilir mi? Örneğin, Türkiye tarafından ileri sürülenin aksine, 3. maddede yer almadığı için, bir kıyı devletinin kendi kara sularının genişliğini belirleme hakkını "*başka bir devletin kara sularını açık denizlerden veya onun herhangi bir kısmından kesecek şekilde*" kullanabileceğini iddia etmek mümkün olabilir mi? Ya da adaların konumu ne olursa olsun, aksini öngören 15. maddeye rağmen adaların ana kara ile eşit muamele görme hakkına sahip olduğu konusunda ısrar edilebilir mi?

Türkiye*, BMDHS 3. maddesine çekince koyma yasağı getirdiğinden metnin kabulünde** olumsuz oy kullanmıştır. Daha sonra BMDHS'ye taraf olmamasının temel nedeni de bu çekince yasağı dolayısıyladır. 1982 Sözleşmesi'ne taraf olmadığı için de bu Sözleşme'nin hükümleri Türkiye'yi bağlamaz. Zira uluslararası hukukta imzalanan andlaşmalar sadece andlaşmayı imzalayan taraflar için hüküm doğurur, üçüncü kişilere bir hak ya da borç yüklemez. Yani 3. madde Türkiye'ye karşı bir ahdi hukuk yükümü olarak ileri sürülemeyecektir (the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, Article 34). Acaba 3. maddenin, özelliği olan yarı kapalı denizlerde uygulanmasına her zaman itiraz eden Türkiye'ye karşı bir teamül hukuku kuralı hâline gelmiş olduğu ileri sürülebilir mi? Divanın ifadesiyle "*genellikle gerekli görülen diğer unsurlarla ilgili olarak ahdi bir kuralın uluslararası hukukun genel kuralı hâline geldiği düşünülmeden önce, önemli bir süre geçmese bile, çıkarları özel olarak etkilenen devletler dahil sözleşmeye çok yaygın ve temsil edici bir katılım, aşağıdakileri içermesi koşuluyla, kendi başına yeterli olabilir*" (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969), para. 73). "*Çıkarları özel olarak etkilenen devletler de dahil olmak üzere, devlet uygulamaları, başvurulan hüküm anlamında hem kapsamlı hem de neredeyse yeknesak olmalıdır ve dahası, bir hukukun üstünlüğü veya hukuki zorunluluğun söz konusu olduğuna dair genel kabul gösterecek şekilde gerçekleşmiş olmalıdır*" (Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları (1969)).

Bu ifadeden, bir kuralın teamül hâline gelebilmesi için sayıca çoğunlukla kabulünün yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır***; "*Kapsamlı ve neredeyse yeknesak uygulama*", "*çıkarları özellikle etkilenen devletleri*" içermediği sürece "*temsil edici*" değildir.

Türkiye'nin *çıkarları özellikle etkilenen* bir devlet olduğuna şüphe yoktur: Üç tarafı denizle çevrili bir devlete, on iki millik kara sularının uygulanması, onu ne-

* 309'uncu maddenin çıkarılmasına dair Türkiye'nin önerisi (A/CONF.62/L.120) 100 oydan 8 red 26 çekimser oyla reddedilmiştir (https://legal.un.org/diplomaticconferences/1960_los/vol1.shtml#annexes).

** Andlaşma metni, 130 oydan 4 red 17 çekimser ile kabul edilmiştir (A/CONF.62/SR.182).

*** BMDHS'nin 300. maddesinde, akit devletlerin andlaşmayla yüklenmiş oldukları yükümleri iyi niyetle yerine getirmeleri ve andlaşmayla tanınmış olan hakları, yetkileri ve serbestileri hakkın kötüye kullanılması sonucunu doğurmayacak bir biçimde kullanmaları yükümünden söz açılmıştır. Tartışılan davada sayısal çoğunluk pek bir şey ifade etmez, çünkü karşılaştırma yalnızca mevcut olmayan benzerler arasında yapılabilir. Adalar sorunu, büyük ölçüde Ege'de geçerli olmayan takımada ilkeleri kapsamında ele alınmaktadır. Baltık Denizi, Ege'de en abartılı biçimde var olan ve "*yanlış tarafta adalar*" sorunu olmasa da kıyı devletlerinin çıkarlarını iyi niyetle karşılamaya çalıştıkları en yakın ve güç dengesi sağlayan geleneksel normları olmayan örnek olarak ele alınabilir (Table of Claims to Maritime Jurisdiction, 2011). Özel olarak ele alınan diğer hususlar, Torres Boğazı, Kore Boğazı, Honduras Körfezi, Finlandiya Körfezi'nde Bogskar'dır (NP247(1), Section 1, Notice 12). Ayrıca bkz.: (Van Dyke, 2005, s. 84).

redeyse karayla çevrili bir devlete dönüştürme etkisine sahip olacak, bu da mevcut hukuk uyarınca sahip olduğu tüm haklardan vazgeçmesi ve aynı zamanda, topraklarının ikisi arasında deniz yoluyla doğrudan iletişim olmaksızın ikiye bölünmesi ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin "*çıkarları özel olarak etkilenen*" bir devlet olarak, özel niteliklere sahip yarı kapalı denizlerde on iki millik sınıra karşı çıkması söz konusu hususta bir teamül kuralının oluşmasını engellemektedir.

Toluner'e göre Eritre Yemen Hakem Kararı, bu iddia hususunda bazı şüpheler uyandırabilir. Mahkeme, belirli adaların aidiyeti sorununa karar vermek için 1923 tarihli Lozan Andlaşması'nın 16. maddesini, Eritre kıyılarının on iki mil sınırları içinde yer alan adaların bu devlete ait olduğunu savunarak yorumlamıştır. "*Üç mil*" terimine "*karasuları*" anlamını herhangi bir yorum yapmadan verdikten sonra, şu gerekçeyle Etiyopya'nın halefi olarak Eritre lehine karar vermiştir: "*Gerçekten de 1923 Lozan Andlaşması'nın 6. maddesinin, bir devletin karasuları içindeki adaların o devlete ait olduğunu açıkça belirterek bu karasuları ilkesini zaten yücelttiği hatırlanacaktır. O günlerde karasuları genellikle uluslararası hukuk ve teamül ile üç deniz mili ile sınırlıdır, ancak şimdi uzun süredir on iki mil olmuştur ve Etiyopya karasuları 1953 kararnamesi ile on iki mile kadar uzatılmıştır.*" (Eritre Yemen Hakem Kararı (Phase I, 1998))* Toluner'e göre "*nerede ve kimin için*?" sorusunu "*teamül hukukunda*" diye cevaplamak da imkânsızdır ve "*ısrarlı muhalif bir devlet için bile*" diye cevaplamak ise çok daha imkânsızdır. Toluner'in de belirttiği gibi bu mütalaa, her iki tarafın da bir kurala bağlı kalmayı kabul etmesi durumunda buna göre bir karar alınması için "*yeterlidir*", o konudaki bir kuralın teamül hukukundaki varlığını kanıtlamak "*gerekli*" değildir (Toluner, Some reflections on the interrelation of the Aegean Sea disputes, 2000). Kısaca, bir teamül yükümlülüğünün yaratılması için rıza her zaman "*yeterli*" bir koşul iken, "*gerekli*" bir koşul değildir (Mendelson, The subjective element in customary international law, 1995). Rıza her aşamada gerekli olmasa bile yeterli bir yükümlülük temelidir (Mendelson, 1995). 16. maddenin bu yorumunun Eritre Yemen Hakem Kararı'nda karara bağlanan durumda bulunmayan özel kurallara tabi olan Doğu Ege adalarına uygulanabilir olmadığı tekrar vurgulanmalıdır.

"*Uluslararası Mahkeme'nin kendisine ısrarla muhalefet eden bir devlete karşı teamül hukuku kuralını uyguladığı hiçbir dava yok gibi görünmektedir*." Profesör Mendelson Lahey Akademisinde ve Uluslararası Hukuk Derneğinin 2000 tarihli raporunda, "*ısrarlı muhalefet*" ilkesinin ve "*ısrarlı muhalefet kuralının devlet uy-*

* 17 Aralık 1999'daki İkinci Aşama ile ilgili olarak, yalnızca BMDHS, madde 3 ve 121/2'ye atıfta bulunulmuştur. Tahkim Anlaşması'nın 2/3 maddesine göre taraflar arasında uygulanacak hukuk olarak bu maddeler seçilmiştir (Eritre Yemen Hakem Kararı (Phase II, 1999), para. 155, 156).

gulamasında iyice yerleşmiş durumda olduğunun" hukuk, literatür ve bir politika meselesi olarak kapsamlı bir şekilde değerlendirildiği, Divan ve hakem mahkemelerinin ısrarlı muhalefet kuralının varlığını onayladığı ve buna karşı çıkan hiçbir karar bulunmadığına dair görüşünü belirtir (Mendelson, 1998; International Law Association Committee on the Formation of Customary (General) International Law, 2000,). Ayrıca Uluslararası Hukuk Komisyonu 2018 tarihli Uluslararası Teamül Hukukunun Tanımlanmasına İlişkin Taslak Sonuçlar'da *ısrarlı muhalefet* kuralına hem uluslararası hem de yerel içtihat hukukunda ve diğer bağlamlarda nadiren başvurulmamakta ve tanınmamakta olduğunu, farklı görüşler olsa da *ısrarlı muhalefet* kuralının, uluslararası hukukta devletler ve öğreti ve ilgili bilimsel kuruluşlarda geniş kabul gördüğünü vurgulamaktadır (Draft Conclusions on Identification of Customary International Law with Commentaries, 2018).

Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası'nda, Norveç'in iddia ettiği ve Birleşik Krallık'ın itiraz ettiği bu ilke, Divan tarafından açıkça onaylanmıştır: "*Her halükârda, 10 mil kuralı, Norveç kıyılarına uygulama girişimlerine her zaman karşı çıktığı için, Norveç'e karşı uygulanamaz görünecektir*." (Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası (1951)). Başka herhangi bir öneri, uluslararası hukukun rızaya dayalı temeline ve devletlerin egemen eşitliği temel ilkesine aykırı olacaktır. Türkiye, yukarıda belirtildiği anlamda "*ısrarcı bir muhalif*" midir, yani oluşum aşamasından başlayarak, on iki mil sınırının uygulanmasına, özellikle de özel niteliklere sahip yarı kapalı denizlerde uygulanmasına tartışmasız, tutarlı ve sürekli olarak itiraz eden bir devlet midir? Cevap, şüphesiz olumludur. Türkiye, hiçbir zaman kara sularını genişletmek için girişimde bulunmamıştır; bu konudaki konumu her zaman farklı özelliklere sahip Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizi'ne kıyısı olan komşu devletlerin tutumuna göre şekillenmiştir.

Lozan Barış Andlaşması düzenlemesinin temelini oluşturan üç millik kara suları sınırı, 1936'da Yunanistan tarafından altı mile kadar uzatılmıştır (The Law No. 230 of 17 September 1936). Toluner'e göre Türkiye tarafından herhangi bir itiraz belirtisi olmaması muhtemelen açık denizlere erişim hakkını tehlikeye atmamak için ve o zamanlar kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi kavramların olmaması sebebiyledir. 1958 ve 1960 Cenevre Konferansları'nda, Türkiye ve Yunanistan, on iki millik karasuları için yapılan öneriler karşısında ve altı mil sınırı lehinde oy kullanmışlardır.[*] Bu konferanslarda, Yunanistan kara suları için üç millik bir sınır öneren tek devlet olmuştur (A/CONF.13/C.1/L.136)[**] ve "*bu*

* Bu önerilerin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi ve iki devletin bunlarla ilgili olarak attığı adımlar için bkz.: (Toluner, 1989, s. 87-91, özellikle dn. 57, 56).

** Bu öneri daha sonra geri çekilmiştir (A/CONF.13/C.1/SR.56-60, s. 175, para. 4).

genişlik üzerinde genel bir anlaşmaya varılırsa, 3 mil sınırına geri dönmek için mevzuatında gerekli değişiklikleri yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir." (A/CONF.13/C.1/SR.6-10: Summary Records of the 6th to 10th Meetings of the First Committee, 1958); ve ilave altı millik bir balıkçılık bölgesi için Kanada-Amerika Birleşik Devletleri ortak teklifinin (A/CONF.19/C.1/L.10) reddedilmesinden (A/CONF.19/SR.13: Thirteenth Plenary Meeting, 1960) sonra, "*herhangi bir özel balıkçılık bölgesinin varlığını tanımayı reddettiğini*" (A/CONF.19/SR.14: Fourteenth Plenary Meeting, 1960) belirterek altı milden daha fazla genişliğe itirazını sürdürmeye özen göstermiştir.

Türk mevzuatında ise bu zamana kadar çıkan hiçbir kanunda "*on iki mil karasuları*" terimi kullanılmamıştır. 15 Mayıs 1964 tarihli ve 476 saylılı Karasuları Kanunu, kara sularının genişliğinden bahseden ilk kanun olup, 1. maddesinde "*Türk Karasuları'nın genişliği altı mildir*" hükmü öngörülmektedir. Karadeniz ve Akdeniz'deki daha geniş iddialarına rağmen ve Deniz Hukuku Konferansları'nda ortaya konulduğu yeni şekliyle, altı milden daha fazla olmamasının nedeni, 2. maddenin gerekçesinde açıklanmıştır. "*Karasuları daha geniş olan devletler için Türkiye Karasuları'nın genişliği karşılıklılık ilkesine göre belirlenecektir*." "*Altı mil genişliğin iktisadi, siyasi, askeri bakımlardan Akdeniz ve Ege denizinde menfaatlerimizi en iyi sağlayabilecek bir genişlik olduğu yapılan tetkikler neticesinde anlaşılmıştır."* (Karasuları Kanunu Tasarısı ve Dışişleri ve İçişleri Komisyonları Raporları (1/206)).

On iki mil veya altı milden fazla herhangi bir sınır, 1956'da işaret edildiği gibi, kara sularının genişliğine ilişkin bir hukuk kuralına bakılmaksızın işleyen bir ilke olan karşılıklılık ilkesinin işlevi olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu (A/3159: Report of the International Law Commission covering the work of its eighth session, 1956), 18 devlet önerisini (A/CONF.19/C.1/L.2/Rev.1, 1960)* onaylamış ve yıllarca uygulamıştır. 2. maddeye yorumdan tekrar alıntı yapacak olursak: "*Diğer taraftan, devletler arasında fark gözetmeyi önlemek üzere, mütekabiliyet ilkesi altı milden fazla genişlik kabul etmiş bütün devletlere teşmil edilmiştir*." Bu konudaki geleneksel kural üç mil olsa bile, böyle bir devlet buna karşı çıkabilir mi? Kesinlikle hayır ve ikincisinin yasal temelini karşılıklılık ilkesinden ayıran da budur.

1964 tarihli Kanun'u yürürlükten kaldıran 20 Mayıs 1982 tarihli Karasuları Kanunu, bu duruma herhangi bir değişiklik getirmemiştir: 1. maddesi uyarınca

* Etiyopya, Gana, Gine, Endonezya, İran, Irak, Ürdün, Lübnan, Libya, Meksika, Fas, Filipin, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Venezuela ve Yemen tarafından yapılan bir öneridir.

"*Türk Karasuları'nın genişliği altı mildir*". Daha geniş bir kara suları belirleme yetkisi, "*denizin tüm özel koşulları ve hakkaniyet ilkesi dikkate alınarak*" 29 Mayıs 1982'de Akdeniz ve Karadeniz'deki* mevcut durumun devamına karar veren Bakanlar Kuruluna verilmiştir. 2/7/2018 tarihli ve 698 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 36'ncı maddesiyle bu fıkrada yer alan "*Bakanlar Kurulunca*" ibaresi "*Cumhurbaşkanınca*" şeklinde değiştirilmiştir (*R.G.* 4.07.2018-30468). Bu nedenle, Türkiye'nin bazı denizlerde on iki millik bir kara sularını uyguladığını söylemek yanlış olur; çünkü burada söz konusu olan, aslında Ege'de olmayan karşılıklılık ilkesinin uygulanmasıdır. Anılan bu hükme dayanarak Bakanlar Kurulu, 29.5.1982'de Türkiye'nin kara sularını Karadeniz ve Akdeniz'de 12 mil olarak ilan etmiştir. Bugün Türkiye'nin kara suları genişliği Ege'de 6 mil ve Akdeniz ile Karadeniz'de 12 mildir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki deniz sınırı henüz bir anlaşmayla belirlenmemiştir.

Bu bilgilerin ışığında, on iki mil sınırının bir teamül hukuku kuralı hâline gelmediği iddia edilmektedir; her hâlükârda, bu sınır başlangıcından bu zamana kadar uluslararası alanda ve kendi iç mevzuatında**, yarı kapalı denizlerde uygulanmasına açıkça, tutarlı ve sürekli olarak itiraz eden Türkiye'ye karşı ileri sürülemez.

İster kara suları ister kıta sahanlığı olsun, komşu devletler arasındaki sınırlandırma sorunlarıyla ilgili geleneksel normlar, kodlaştırma çabalarında birlikte ele alınmıştır. Uzmanlar Komitesi (A/CN.4/61/Add.1, 1953) tarafından önerilen eşit uzaklık ilkesi, teknik bakış açısı dikkate alınarak kaleme alınmıştır. Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından, 1958 Cenevre Konferansı ve BMDHS'de benimsenmiştir. BMDHS uyarınca, mutlak bir sınırlandırma ilkesi olarak değil; ancak anlaşmanın olmadığı durumlarda uygulanabilir bir ilkedir ve "*tarihi hak veya diğer özel durumlar nedeniyle*" kara sularını bunlarla uyuşmayan bir şekilde sınırlandırmak zorunlu değildir.*** Türkiye ile komşu devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması sorunu, denizlerle çevrili bir ülke olması dolayısıyla Türkiye açısından önemlidir.

---

* 20 Mayıs 1982 tarihli ve 2674 sayılı Karasuları Kanunu (*R.G.* 29.05.1982-17708); Karasuların Genişliği ile İlgili Olarak Karadeniz ve Akdeniz'de Mevcut Olan Durumun Sürdürülmesine İlişkin Karar (*R.G.* 29 May 1982, No. 17708, Mükerrer).

** Uluslararası Hukuk Komisyonu'na cevaben 2 Mart 1956 tarihli sözlü notada (A/CN.4/99, s. 73-76), Türkiye'nin taslak maddelere ilişkin gözlemleri, Komisyonun çalışmasıyla ilgili olarak bu aşamada ifade ettiği görüşlerin kendisini hiçbir şekilde taahhüt altına sokmadığı çekincesine tabi olarak yapılmıştır. Alıntı yapılan cümle, "*on iki mil, uluslararası hukukun bir kuralı olarak kabul edilmesi için gerekli genel uygulamayı zaten elde etmiştir*." (A/CN.4/99, s. 74), Cenevre Konferansları'nda açıkça çürütülmüş bir "*görüş*"ün ifadesidir, kısa bir süre sonra takınılan tutumun da ortaya koyduğu gibi, onun tanınması değildir.

*** 1958 tarihli Cenevre KBBS'nin 12. maddesi; aynı hükümler BMDHS m.15'te görülür.

Başlangıcından bu zamana kadar, kodlaştırma konferanslarında*, bilimsel yazılarda ve uluslararası mahkemelerin içtihatlarında, "*seyir veya balıkçılık menfaatleri*", kıyıların coğrafi şekli, adaların varlığı, adacıklar, kayalar, özellikle "*yanlış tarafta*" olanlar, hakkaniyet ilkelerine göre sınırlandırma gerektiren "*özel durumlar*" olarak sıklıkla bahsedilmektedir. "*Eşit uzaklık, anlaşma ilkesi-özel durumlar*"ın bir teamül hukuku kuralı olup olmadığı sorusu, pek çok tartışmadan sonra sınırlandırma maddelerinin farklı bir ifadesine yol açan birçok kıta sahanlığı davasında gündeme getirilmiştir. Kıta Sahanlığı ve MEB ile ilgili (sırasıyla madde 83 ve 74'te); kullanılan "*hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için anlaşarak ...*" ifadesi yöntemden çok sonucu vurgulamaktadır. Bu, çoğu durumda, tartışmanın 15. maddenin standart kuralına mı yoksa teamül hukukunun hakkaniyet ilkelerine mi dayandığının hiçbir önemi bulunmadığı anlamına gelir: Hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak, kodlaştırma konferanslarında sınırlandırma maddelerinde eşitliği koruyan Yunanistan'ın "*özel durumlar*" istisnasını silmek için** sonuçsuz çabalarına rağmen uluslararası hukukun bir gereğidir.

"*On iki mil karasuları kuralı açıkça basit bir hukuk kuralıdır; ancak kıyıları karşılıklı veya yan yana devletler arasındaki karasuları sınırları söz konusu olduğunda, kuralın uygulaması hakkaniyet kuralları ile değiştirilebilir... Yasal hakkın kendiliğinden hakkaniyete uygun olduğunu iddia etmek, herhangi bir hakkaniyet kavramını ortadan kaldırmaktır*" (Jennings, 1986). Uygulanmasını gerektiren bir hukuk kuralına rağmen hakkaniyetin kaldırılması, Yunanistan'ın Ege'de yapmaya çalıştığı şeydir.

Kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin içtihat, hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için dikkate alınması gereken unsurlar konusunda aydınlatıcıdır. Bu hususun yani kıyı devletlerinin karasuları üzerindeki egemenliğini haklı kılan şeyin önemi, diğer bir ifadeyle Ege'de Türkiye için önemi, güvenlik çıkarlarının olmasıdır. Ekonomik çıkar odaklı kavramlar bırakılmış ve meşru güvenlik

* Komisyon, "*özel durumlar*" kavramına şu şekilde açıklık getirdi: "*Kıyıdaki istisnai yapının yanı sıra adaların veya gezilebilir kanalların varlığının gerektirdiği değişiklik için hükümler yapılmalıdır.*" (A/2456: Report of the International Law Commission covering the work of its fifth session, 1953, s. 216, para. 81, 82). Aslında Grönland Jan Mayen Davası'nda UAD'nin, 1958 Sözleşmesi'nin 6. maddesini teamül hukuku ile bilfiil eşitleyerek, özel durumların ve ilgili durumların menşe ve ad olarak farklı olmasına rağmen, ikisini özümseme eğilimi vardır. Çünkü "*her ikisi de adil bir sonuca ulaşmayı*" sağlamak amacındadır.

** Bkz.: Yunanistan'ın m. 12 yorumları (A/CONF.13/38, s. 64, para. 32); Yunan taslağının 8. maddesi (A/CONF.62/C.2/L.22: Greece: draft articles, 1974). Öte yandan Türkiye, Üçüncü Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı'na sunduğu kara sularının sınırlandırılmasına dair teklifinde hakkaniyet ilkeleri ve diğerleri yanında, "*ilgili kıyıların genel şekli ve adaların, adacıkların veya kayaların varlığı*" dâhil özel durumların dikkate alınmasını önermiştir (A/CONF.62/C.2/L.9: Turkey: draft article on the delimitation of the territorial sea; various aspects involved, 1974).

çıkarlarının korunması esas olarak dikkate alınmıştır. Doğu Ege'de bu adaların askerden arındırılmış statüsü, Yunanistan'ınkine nazaran daha ağır basan Türkiye'nin meşru güvenlik çıkarlarının hukuken tanınmasıdır. Kara sularının on iki mile kadar uzatılması, yalnızca BMDHS'nin ilgili her hükmünde yer alan doğal uzantının kapatılmaması ilkesini ihlal ederek Anadolu kıyılarını açık denizlerden kesip ayırmakla kalmayacak (Açıkgönül, 2016), aynı zamanda 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ile elde edilen siyasi çözüme de karşı olacaktır.

Yunanistan'ın kara ülkesi ile yapamayacağını, deniz alanını genişleterek yapma yetkisinin bulunduğunu iddia etmek mümkün değildir. Türkiye'nin bu konudaki ciddi endişeleri vardır ve bunların dayanaksız olmadığı, yapılan resmî açıklamalarla kanıtlanmıştır. BMDHS madde 310 uyarınca 30 Nisan 1982 tarihli yapılan açıklamada Yunanistan, transit geçiş rejimini düzenleyen hükümlerle takımada ilkelerini birleştiren bir anlayış ortaya koymuştur: "*Sayıca çok yayılmış adaların oluşturduğu tek ve aynı uluslararası ulaştırma rotası olarak kullanılan birden fazla alternatif boğazların bulunduğu bölgelerde, ilgili kıyı devleti, bir yanda uluslararası ulaştırma ve uçma ihtiyaçlarını ve öte yanda transit geçen gemi ve uçaklar kadar kıyı devletinin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde, bu alternatif boğazlarda gemi ve uçakların transit geçiş rejimi uyarınca geçebilecekleri rota veya rotalar saptama sorumluluğu altındadır*" (A/CONF.62/WS/26). Bu yaklaşım, Türkiye'nin bu şekilde belirlenemeyecek olan boğazlar üzerinden uçuş serbestîsinin ortadan kalkması ve özellikle savaş gemilerinin seyir serbestîsinin kısıtlanmasıyla sonuçlanacak bir çözüm sergiler.

Bu durumu konferansta reddedilen "*takımada devletleri rejiminin kıta devletlerinin adalarına uygulanmasını sağlama*" girişimi olarak tanımlayan Türkiye, "*35., 36. ve 38/1 ve 45. maddelerde belirtilen sınırlı istisnalar dışında, uluslararası seyrüsefer için kullanılan tüm boğazlar transit geçiş rejimine tabidir* " ve "*ayrı bir boğaz kategorisi*" kavramını, başka deyişle "*sayıca çok yayılmış adaların oluşturduğu birden fazla alternatif boğaz*" kavramını, "*ne Sözleşme ne de uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri uyarınca izin verilemez*" diyerek reddetmiştir (A/CONF.62/WS/34: Statement by the delegation of Turkey, 1982).*

Ege Denizi uyuşmazlıklarının her biri, hukuki ve siyasi bağlam dışında ele alınamayacak karmaşık ve birbiriyle ilişkili sorunlardır. Toluner tarafından belirtildiği gibi (Toluner, 2017, s. 82), Ege anlaşmazlıklarına nihai ve kalıcı bir çözüm, müzakerelerle ulaşılan kapsamlı, kıyı devletlerinin hayati menfaatlerini karşılayan

* Türkiye'ye göre Yunanistan, Ege Denizi'ni Akdeniz'e bağlayan boğazlardan bazılarını transit geçiş rejiminden hariç tutma yetkisini elinde tutmak istemektedir. Böyle keyfi eyleme ne Sözleşme ne de uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri uyarınca izin verilmez.

ve herhangi bir devletten vazgeçilmesi beklenemeyecek şekilde üzerinde mutabık kalınan bir çözümü gerektirir.

7. Sonuç

Türkiye ile komşu devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması sorunu, denizlerle çevrili bir ülke olması dolayısıyla Türkiye açısından önemlidir. İster kara suları ister kıta sahanlığı olsun, komşu devletler arasındaki sınırlandırma sorunlarıyla ilgili geleneksel kurallar, kodlaştırma çalışmalarında birlikte ele alınmıştır.

BMDHS'nin kabul edilmesinden önceki uluslararası hukuk, 1958 KSS'ye taraf olan devletler için 6. maddedeki anlaşma kuralı ve olmayanlar için "*hakkaniyet ilkelerine*" ilişkin teamül kuralını içermektedir. Türkiye, KSS'ye ve BMDHS'ye taraf değildir. BMDHS 3. maddesine çekince koyma yasağı getirdiğinden metnin kabulünde olumsuz oy kullanmıştır. Daha sonra BMDHS'ye taraf olmamasının temel nedeni de bu çekince yasağıdır. 1982 Sözleşmesi'ne taraf olmadığı için de bu sözleşmenin hükümleri Türkiye'yi bağlamaz.

BMDHS'nin 74 ve 83. maddelerinde "*Uluslararası Adalet Divanının 38. maddesinde uluslararası hukuka*" yapılan atıf, kesinlikle hem uluslararası ahdi hem de teamül hukukuna bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Günümüzde Divan ve hakem mahkemeleri hem MEB hem de kıta sahanlığı sınırlandırması açısından, uygulanabilir hukukun başlangıç noktası olarak BMDHS'nin 74 ve 83. maddelerini kabul eder. Bu başlangıç, BMDHS tarafları açısından açık bir şekilde doğru olsa da mahkemeler bu hükümlerin uluslararası teamül hukukunu yansıttığını da belirtmişlerdir. Peki 74 ve 83. maddeleri neyi gerekli görür? Devletlerin sınırlarını uluslararası hukuk temelinde anlaşarak belirlemelerini gerekli görür. Ancak bu gereklilik somut olarak pek bir şey ifade etmemektedir.

Uluslararası hukuk sınırlandırma konusunda belirli bir yöntemi öngörmemektedir. Sınırlandırılmanın hakkaniyete uygun ilkeler uyarınca gerçekleştirilmesi düzenlenmekle beraber, bunların neler olduğu belirtilmemektedir. Bir ilkenin hakkaniyete uygunluğu, hakkaniyete uygun bir sonucu gerçekleştirmiş olmasından kaynaklanır. Bu nedenle hakkaniyete uygun ilkelerin neler olduğunun soyut olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Her bir belirli durumda hakkaniyete uygunluğun, o durumun özel hâl ve durumlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla bu husus, sınırlandırılacak alan hangisiyse onun coğrafi özellikleri göz önünde bulundurarak saptanır. Çünkü, coğrafyanın yeniden biçimlendirilmesi söz konusu değildir. Devlet uygulaması da birçok durumda, devletler tarafından deniz alanı

sınırlandırma anlaşmaları akdedilirken coğrafi mülahazaların dikkate alınan temel husus olduğunu göstermektedir. Ekonomik, politik ve güvenlik ile ilgili unsurlar gibi diğer unsurlar hesaba katıldığında bile, bunlar normalde coğrafi hususlar temelinde inşa edilmiştir ve hattı iyileştirmenin bir yolu olarak kullanılmaktadır.

Uygulamada, denizde arama ve işletme olgusu deniz sınırlarının olabildiğince kesin ve düzenli olması ihtiyacını beraberinde getirmekte ve kıta sahanlığı ile MEB için tek bir deniz sınırı çizilmesi yoluyla kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletlerin çakışan deniz alanlarını sınırlandırma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu genellikle ya tarafların talebi üzerine veya tarafların mahkemenin yargı yetkisine başvurmasının rızai sonucu olarak yorumlanmaktadır. Dahası, tek bir sınırlandırma çizgisinin talep edilmediği durumlarda bile, mahkemeler sınırlandırma için aynı kuralı uygulamış ve sonunda tek bir sınır çizmişlerdir. Birçok deniz sınırı anlaşmasında da aynı durum geçerli görünmektedir.

Sınırlandırılma konusu özellikle Divan önüne çok götürülen bir meseledir. Açık olan şu ki, Divan veya hakem mahkemelerinin sınırlandırmayı nasıl üstlendiğine bakılmaksızın, nihai amacı "*hakkaniyete uygun bir çözüme*" ulaşmaktır. İçtihat amacı öncelikle sınırlandırma için üç aşamalı bir süreç geliştirerek; ikinci olarak "*eşit uzaklık/ilgili durumlar*" yaklaşımını onaylayarak, üçüncü olarak hakkaniyet ilkelerine başvurmanın da uygun olabileceğini söyleyerek gerçekleştirir.

Şu anda eksik olan şey üç aşamalı yaklaşım ile "*eşit uzaklık/ilgili durumlar*" yaklaşımı arasındaki ilişkinin net bir şekilde ifade edilmesidir. Olumlu bir bakış açısıyla, deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin yürürlükteki hukukta önemli bir gelişme olmuştur. Mahkemeler, BMDHS'nin 74 ve 83. maddenin temel kuralını yürürlüğe koymak için bu hukuka söz konusu süreci ekleyerek deniz alanlarının sınırlamasına uygulanacak hukukun geliştirilmesinde büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Yine de Yargıç Oda'nın da belirttiği gibi daha yakından incelendiğinde bu gelişmeye biraz ihtiyatla bakılmalıdır. Öncelikle, geçici sınırlandırma çizgisi olan eşit uzaklık hattı, ilgili durum veya orantısızlığın olmaması durumunda neredeyse değişmez bir şekilde nihai sınır hâline gelir. O zaman sonuçta deniz sınırları artık eşit uzaklık veya ayarlanmış eşit uzaklık hattı hâline gelecektir. Bu durum 74 ve 83. maddenin amaçlarıyla çelişen bir sonuçtur. 74 ve 83. madde eşit uzaklık ilkesine bir ayrıcalık tanımayı amaçlamaz; daha ziyade 6. madde kuralını hakkaniyet ilkeleriyle aynı düzeye getirmeyi amaçlar. Üç aşamalı süreçte elde edilen ise bu değildir.

Sınırlandırmada Ege ve Doğu Akdeniz açısından yaşanan soruna gelince konu karmaşık ve birbiriyle ilişkilidir. İki devletin ana kara kıyıları ile çevrili yarı kapalı

bir denizde, sınırlandırma alanındaki Yunan ana karası dışında bulunan çok sayıda ada, adacık ve kayaları, tek taraflı olarak sanki ayrı bir ada devletiymiş gibi kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca kıta sahanlığı, kara sularının ötesine uzanan deniz altı alanları olduğundan, kara sularının genişliği ve ölçülmeye başlanacağı esas hatlar üzerinde bir anlaşmaya varılmadan, kıta sahanlığının sınırlandırılması mümkün değildir. Ayrıca çok sayıdaki adadan hangisi sınırlandırmaya esas alınacaktır? Yunanistan, esas hatlarını daha da doğuya taşımak amacıyla söz konusu adaların çevresinde etkinlik elde etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Yunanistan esas hatlarını Doğu Ege adalarını esas almak suretiyle tüm Ege Denizi'ni iç suları sayarak çizemez; takımada devleti olmadığı için düz esas hatlarını çizerken takımada ilkelerini kullanamaz. Türkiye'nin meşru güvenlik çıkarlarının hukuken tanındığı Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsünün, soruyu karmaşıklaştıran bir diğer etmen teşkil ederek geçerli sonuçlara varmak için dikkate alınması gerekir. Kıyıları yan yana ve karşı karşıya olan komşu devletler arasında bu sınırlandırma nasıl yapılacaktır?

Yunanistan, Ege'de iki komşu devlet arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırmasının, eşit uzaklık ilkesine uygun olarak Türkiye ile Ege adalarının en doğuda bulunanları arasında yapılması gerektiğini ileri sürer. Yunanistan bu iddiasını 1958 Cenevre KSS'nin 6. maddesinde eşit uzaklık ilkesinin kabulü ile uygulamada birçok sınırlandırmanın bu ilkeye göre yapılmasına dayandırmaktadır. Oysa uygulanabilir uluslararası hukuk, eşit uzaklık ilkesine kıta sahanlığı sınırlandırması konusunda herhangi bir teamül değeri tanımamaktadır. Türkiye ise bütün uluslararası andlaşmalar ve teamül kurallarında öngörüldüğü gibi, kıta sahanlığı sınırlandırmasının bir andlaşma ile gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesini taşır. Yunanistan'a ait Anadolu'nun doğal uzantısı üzerinde yer alan adaların kıta sahanlığı olmamalıdır. Doğal uzantı kavramı Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası kararı göz önünde tutulduğunda, sınırlandırmadaki etkisini kaybetse de bugün hâlâ taşıdığı jeolojik veri ihtivası ile hakkaniyet ilkelerinin bir unsuru olarak belirli bir değer taşımaktadır. Andlaşma akdedilmediği zaman, UAD'da kabul edildiği gibi, uluslararası teamül kurallarına göre kıta sahanlığı sınırlandırılması hakkaniyet ilkelerine uygun olarak yapılmalıdır. Bir bölgede adaların varlığı "*özel durumlar*" oluşturduğuna göre Ege'de de bir özel durum söz konusudur. Ege kendine özgü durumu olan bir yarı-kapalı denizdir; dolayısıyla Ege'nin bu özelliği göz önünde tutularak kıta sahanlığı sınırlandırması hakkaniyet ilkelerine göre yapılmalıdır. Uygulanmasını gerektiren bir hukuk kuralına rağmen hakkaniyetin kaldırılması, Yunanistan'ın Ege'de yapmaya çalıştığı şeydir.

Yunanistan, Türkiye'nin taraf olmadığı 1958 KSS'nin 1. madde (b) fıkrasına ve BMDHS'nin 121. maddesine dayanarak, adaların da kendi başlarına kıta sahanlığı bulunduğu görüşünü taşır. Oysa bir adanın özellikleri ne olursa olsun, karşısındaki

kıta ülkesine eşit kıta sahanlığına sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim, uluslararası uygulama ve mahkeme kararlarında adalara kısmi etki tanınan ve hatta bazen hiçbir etki tanınmayan kıta sahanlığı sınırlandırılması örnekleri bulunmaktadır.

Yunanistan, Doğu Akdeniz'de de kıta sahanlığının sınırlandırılmasıyla ilgili devletlerden biri olduğunu ve ülke kıyıları veya adaları karşılıklı olan komşu devletler arasında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlandırmasının uluslararası hukuka uygun olarak eşit uzaklık/ orta hat ilkesine göre yapılması gerektiğini iddia etmektedir. Türkiye, Akdeniz gibi kapalı veya yarı kapalı bir denizin kıyı devletlerinin, haklarını kullanırken veya yükümlülüklerini yerine getirirken birbirleriyle iş birliği yapması gerektiğini ve bölgedeki ilgili devletler arasında MEB ve kıta sahanlığı sınırlandırmasının bölgenin coğrafi yapısına uygun olarak ve bütün ilgili durumlar dikkate alınarak, hakkaniyete dayalı anlaşmalar yoluyla yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de doğu-batı istikametinde uzanan hâkim kıyılarının açık denize en fazla erişiminin sağlanması gerektiğinden, Kıbrıs Adası'nın, batı sahillerinde kara suları dışında kıta sahanlığı ile MEB'e sahip olmaması, Türkiye ile Mısır kıyıları arasında ise orta hattın, Girit ile Kaşot adaları arasındaki alanda Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nde çizilecek kıta sahanlığı sınırı ile birleşerek çizilmesi hakkaniyete uygun bir sınır oluşturacaktır.

Kara suları sorununa gelince hem Türkiye hem de Yunanistan en düşük cezir hattı yöntemini uyguladığı için, gelecekte Yunanistan'ın düz esas hatları kabul edip iç sularını arttırma ve kıta sahanlığı sınırlandırılmasına konu olacak açık deniz alanlarını ise daraltma yoluna gitmek istemesi mümkündür. Üç tarafı denizle çevrili bir devlete, on iki millik kara sularının uygulanması, onu neredeyse karaya hapsetme etkisine sahip olacak, bu da mevcut hukuk uyarınca sahip olduğu tüm haklardan vazgeçmesi ve aynı zamanda, topraklarının deniz yoluyla doğrudan iletişim olmaksızın ikiye bölünmesi ile sonuçlanacaktır. Türkiye'nin kara sularının genişliği meselesindeki itirazı, on iki mil kuralına değil, özellikle Ege gibi özel coğrafi özelliklere sahip yarı kapalı denizlerde bu genişliğin istisnasız olarak kabulüne olmuştur. Türkiye'nin "*çıkarları özel olarak etkilenen*" bir devlet olarak, özel niteliklere sahip yarı kapalı denizlerde on iki millik sınıra karşı çıkması söz konusu hususta bir teamül kuralının oluşmasını engellemektedir. Dolayısıyla Türkiye, "*ısrarcı bir muhalif*" yani oluşum aşamasından başlayarak, on iki mil sınırının uygulanmasına, özellikle de özel niteliklere sahip yarı kapalı denizlerde uygulanmasına tartışmasız, tutarlı ve sürekli olarak itiraz eden bir devlet olarak teamül kuralı oluşsa bile bu kural kendisine karşı ileri sürülemez.

Kara sularının on iki mile kadar uzatılması, yalnızca BMDHS'nin ilgili her hükmünde yer alan doğal uzantının kapatılmaması ilkesini ihlal ederek Anadolu kıyılarını açık denizlerden kesip ayırmakla kalmayacak, aynı zamanda 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ile elde edilen siyasi çözüme de karşı olacaktır.

Andlaşmalarla düzenlenmiş askersizleştirilme statüsünün Yunanistan tarafından ihlal edilmesi de sorun yaratmaktadır. Doğu Ege adaları II. Dünya Savaşı sonrasında müttefiklerle İtalya arasında akdedilen 1947 tarihli Barış Andlaşması'nın 14. maddesi uyarınca askersizleştirilmek ve böyle kalmak koşuluyla On İki Ada Yunanistan'a devredilmiştir. Doğu Ege adalarının tümünün askersizleştirilmesinin öngörülmesine rağmen kimi Yunan yazarlara göre 1947 Andlaşması'nın yalnızca On iki Ada diye anılan 14 adayı kapsadığı ve adacıkları dışında bıraktığı yönündeki iddiadır. Anılan iddia hukuksal açıdan geçersizdir. Zira en başta, 1947 Andlaşması, uluslararası hukukta genellikle kabul edildiği gibi, ada kavramını adacıkları da kapsayacak bir biçimde kullanmaktadır. İkincisi, andlaşmada On İki Ada sayıldıktan sonra "*bitişik adacıklar*" deyimi kullanılmaktadır. Üçüncüsü, Paris Barış Konferansı tutanaklarında açıkça belirtildiği gibi, bu adaların askersizleştirilmesinin amacı Türkiye'nin güvenliğidir. Bu amacı sağlamak için adacıkların silahlanmasına izin verilmesi tam bir çelişki olacaktır.

İki ülke Ege Denizi'nde uzun süredir çözümleyemedikleri tüm bu sorunları, ancak her iki ülkenin de meşru hak ve çıkarlarına karşılıklı saygı gösteren bir ortak payda üzerinde mutabakata vardıkları zaman halledebilirler. Yunanistan'ın "tek sorun-tek çözüm" tutumu gerçekleri hiçbir şekilde yansıtmamakta, birbiriyle bağlantılı diğer önemli konuların çözümsüz kalmalarına sebep olmaktadır. Türkiye, Ege sorunlarının bir bütün olarak ele alınması gerektiğine inanmakta ve uluslararası hukuka uygun olarak barışçıl yöntemlerle çözülmesine çalışmaktadır.

Kaynakça / References

15 Mayıs 1964 tarihli ve 476 sayılı Karasuları Kanunu. *R.G. 24 Mayıs 1964-11711*.

1982 tarihli Deniz Hukukuna Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (United Nations Convention on the Law of the Sea). (1982, December 10). *1833 UNTS 396 (1994)*.

20 Mayıs 1982 tarihli ve 2674 sayılı Karasuları Kanunu. *R.G. 29.05.1982-17708*.

A/2456: Report of the International Law Commission covering the work of its fifth session. (1953, 1 June-14 August). *YILC, 1953, Vol. II, p. 200*.

A/3159: Report of the International Law Commission covering the work of its eighth session. (1956, April 23-July 4). *YILC,1956, Vol. II, p. 253*.

A/CN.4/61/Add.1. (1953, May 18). *YILC, 1953, Vol. II, p. 75*.

A/CN.4/99:Note Verbale Dated 2 March 1956 from the Permanent Mission of Turkey to United Nations. *YILC, 1956 Vol. II p. 73*.

A/CONF. 62/C. 2/L.90:Turkey: draft article on the territorial sea: breadth of the territorial sea, global or regional criteria, open seas and oceans, semi-enclosed seas and enclosed seas. (1976, March 18). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. V, p. 202*.

A/CONF. 62/C.2/L.55: Turkey: draft articles on the regime of islands. (1974, August 13). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 230*.

A/CONF.13/38: Summary records of meetings and Annexes. (1958). *Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea, Volume II: Plenary Meetings*.

A/CONF.13/C.1/L.136: Greece: proposal. (1958). *Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea, Volume III, p. 248*.

A/CONF.13/C.1/SR.56-60: Summary Records of the 56th to 60th Meetings of the First Committee . (1958). *Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea, Volume III, p. 174*.

A/CONF.13/C.1/SR.6-10: Summary Records of the 6th to 10th Meetings of the First Committee. (1958). *Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea, Volume III, p. 10*.

A/CONF.19/C.1/L.10: Canada and United States of America: proposal. (1960). *Official Records of the Second United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. I, p. 169*.

A/CONF.19/C.1/L.2/Rev.1. (1960). *Official Records of the Second United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. I, p. 165*.

A/CONF.19/SR.13: Thirteenth Plenary Meeting. (1960, April 26). *Official Records of the Second United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. I, p. 27*.

A/CONF.19/SR.14: Fourteenth Plenary Meeting. (1960, April 26). *Official Records of the Second United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. I, p. 32*.

A/CONF.62/C.2/L.22: Greece: draft articles. (1974, July 25). *Official Records of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Volume III, s. 200*.

A/CONF.62/C.2/L.23: Turkey: draft article on delimitation between Statüs; various apspects involved. (1974, July 26). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 201*.

A/CONF.62/C.2/L.34: Turkey: draft article on delineation between adjacent and opposite States. (1974, August 1). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 213*.

A/CONF.62/C.2/L.56: Turkey: draft article on enclosed and semi-enclosed seas. (1974, August 13). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 230*.

A/CONF.62/C.2/L.8 :Turkey: draft article on the breadth of the territorial sea; global or regional criteria; open seas and oceans, semi-enclosed seas and enclosed seas. (1974, July 15). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 188*.

A/CONF.62/C.2/L.9: Turkey: draft article on the delimitation of the territorial sea; various aspects involved. (1974, July 15). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. III, p. 188*.

A/CONF.62/C.2/L.96: Algeria, Iraq, Ireland, Libyan Arab Jamahiriya, Madagascar, Nicaragua, Romania, Turkey and United Republic of Cameroon: draft paragraph on the regime of islands. (1977, July 11). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. VII, p. 84*.

A/CONF.62/C.2/SR.38. (1974, August 13). *Official Records of the Third United Nations Conference on the Law ofthe Sea, Vol. II, p. 273*.

A/CONF.62/L.120: Resolution on the development of national marine science, technology and ocean service infrastructures adopted by the Conference at the 182nd meeting on 30 April 1982. (1982, May 7). *Official Records of Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol XVI, p. 176*.

A/CONF.62/SR.182. (1982, April 30). *Official Records of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. XVI, p. 152*.

A/CONF.62/WS/26: Statement by the delegation of Greece dated 30 April 1982. (1982, May 4). *Official Records of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. XVI, p. 266.*

A/CONF.62/WS/34: Statement by the delegation of Turkey. (1982, November 15). *Official Records of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Vol. XVII, p. 226*.

Acer, Y. (2003). *The Aegean maritime disputes and international law.* Ashgate Publishing Limited.

Acer, Y. (2008). Deniz alanlarının sınırlandırılmasında adaların rolü ve devletlerarası uygulama. *Uluslararası Hukuk ve Politika, 4*(16), 1–18.

Açık Denizler Sözleşmesi (ADS). (1958). *450 UNTS 11*.

Açıkgönül, Y. E. (2016). Reflections on the principle of non-cut off: A growing concept in maritime boundary delimitation law. *Ocean Development & International Law, 47*, 52–71.

Agreement between the Government of the Republic of Finland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics regarding the delimitation of the economic zone, the fishing zone and the continental shelf in the gulf of Finland and in the North-Eastern part of the Baltic Sea. (1985, February 5). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/FIN-RUS1985EZ.PDF

Agreement between the Government of the Republic of France and the Government of Fiji relating to the Delimitation of their Economic Zone. (1983, January 19). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/FRA-FJI1983EZ.PDF

Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/cyp_isr_eez_2010.pdf

Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Ireland concerning the Delimitation of Areas of the Continental Shelf between the two Countries. *Treaty Series 020/1990: Cm 990*. https://treaties.fco.gov.uk/awweb/pdfopener?md=1&did=68611

Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone. (2003, February 17). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf

Agreement on Marine Delimitation between the Government of Australia and the Government of the French Republic. (1982, January 4). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/AUS-FRA1982MD.pdf

Akipek, S. (2000). Eritre-Yemen Hakem Kararı ışığında Kızıldeniz Adalarının aidiyeti sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 49*(1), 1.

Akkutay, B. L. (2018, Ocak). Ege karasuları sınırlandırmasında adaların etkisinin uluslararası hukuk bakımından değerlendirilmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 9*(33), 193–210.

Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Ada'nın Cihedi Aidiyeti Hakkındaki Sözleşme. *RG 25.01.1933-2313*.

Balıkçılık Davaları. (1974). *Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1974, p. 175*.

Balıkçılık ve Açık Denizin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme (BADCKKS). (1958). *559 UNTS 285, 559*, 285.

Bangladeş Hindistan Davası. (2014). *Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration (Bangladesh v. India) (Award) 2014 PCA Case 2010-16.* https://pcacases.com/web/sendAttach/383

Bangladeş Myanmar Deniz Alanları Sınırlandırılması Davası. (2012). *Delimitation of the Maritime Boundary in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar), Judgment, ITLOS Reports 2012, p. 4.*

Barbados ile Trinidad ve Tobago Deniz Alanları Sınırlandırması Tahkimi. (2006). *Arbitration between Barbados and the Republic of Trinidad and Tobago (Barbados v. Trinidad and Tobago) 27 RIAA 147 (2006).*

Başeren, S. H. (2006). *Ege sorunları.* Ankara: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Başeren, S. H. (22 Şubat 2007). *Panel: Doğu Akdeniz kıta sahanlığı ve Türkiye'nin stratejisi.* Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi. http://sam.baskent.edu.tr/panel/kitasahanligi.pdf

Başeren, S. H. (2010). *Doğu Akdeniz deniz yetki alanları uyuşmazlığı.* İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Bayıllıoğlu, U. (2017). Güney Çin Denizi Tahkiminde Hakemlik Mahkemesi'nin insanlığın ortak mirası ve diğer devletlerin deniz alanlarına sağladığı koruma: Ada statüsünün sınırlanması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 130*, 419–456.

Bayıllıoğlu, U. (2018). Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosta Rika-Nikaragua Kararında adalar hakkındaki tespitlerine ilişkin bazı gözlemler. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 8*(2), 94–137.

Bayıllıoğlu, U. (2019). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 121. maddesinin Doğu Akdeniz'de etkisi: Meis, Karaada ve Fener Adası'nın statüsüne ilişkin bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23*(2), 185–223.

Birleşik Krallık Fransa Kıta Sahanlığı Hakem Kararı. (1977). *Delimitation of the Continental Shelf between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the French Republic (UK, France), XVIII RIAA 3.*

Birleşik Krallık Norveç Balıkçılık Davası. (1951). *Fisheries case, Judgment of December 18th, 1951: I.C.J. Reports 1951, p. 116.*

Charney, J. I. (1999, Oct.). Rocks that cannot sustain human habitation. *The American Journal of International Law, 93*(4), 863–866.

Churchill, R. R., & Lowe, A. V. (1999). *The law of the sea* (Third Edition). Manchester University Press.

Convention between the Government of the French Republic and the Government of the Kingdom of Tonga on the Delimitation of Economic Zones. (11 January 1980). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/FRA-TON1980EZ.PDF

Cottier, T. (2015). *Equitable principles of maritime boundary delimitation, the quest for distributive justice in international law.* Cambridge University Press.

Declaration of Vice-President Oda in Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway). https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-01-EN.pdf

Doğru, S. (2019). Denizalanlarının sınırlandırılması hukuku ve Doğu Akdeniz. *Yeni deniz güvenliği ekosistemi ve Doğu Akdeniz* içinde (s. 248-279). Tasam Yayınları.

Draft Conclusions on Identification of Customary International Law with Commentaries. (2018). https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf

Dubai Sharjah Sınır Tahkimi. (1981). *Dubai-Sharjah Border Arbitration, Award, 19 October 1981, 91 International Law Reports 543*.

Exchange of Notes constituting an Agreement between the Government of Australia and the United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET) concerning the continued operation of the Treaty between Australia and the Republic of Indonesia on the Zone of Cooperation in an Area between the Indonesian Province of East timor and the Northern Australia of 11 December 1989. (2000). *Law of the Sea Bulletin, No. 42, s. 175*.

Eritre Yemen Hakem Kararı. (Phase I, 1998). *Eritrea Yemen Arbitration, Award of the Arbitral Tribunal in the First Stage- Territorial Sovereignty and Scope. https://pcacases.com/web/sendAttach/517*

Eritre Yemen Hakem Kararı. (Phase II, 1999). *Eritrea Yemen Arbitration, Award of the Arbitral Tribunal in the Second Stage of the Proceedings (Maritime Delimitation). https://pcacases.com/web/sendAttach/518*

Erkin, F. C. (1976, Temmuz 28). "12 Ada'yı Yunanistan'a Kim ve Nasıl Verdi? *Milliyet*.

Gine ve Gine-Bissau arasındaki Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Hakem Kararı. (1985). *Case concerning the Delimitation of the Maritime Boundary between Guinea and Guinea-Bissau, XIX RIAA 149.*

Gözügüzelli, E. (2019, Nisan). Doğu Akdeniz'de hidrokarbon faaliyetleri ve projeler. *Analiz, No:229*. ORSAM.

Grbec, M. (2014). *Extension of Coastal State Jurisdiction in Enclosed and Semi-enclosed Seas.* Routledge.

Growlland-Debbas, V. (2012). *The legal framework of Lebanon's maritime boundaries: The exclusive economic zone and offshore hydrocarbon resources.* the Swiss Association for Euro-Arab-Muslim Dialogue (ASDEAM).

Grönland Jan Mayen Davası. (1993). *Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen, Judgment, I.C.J. Reports 1993, p. 38.*

Guyana Surinam Hakem Kararı. (2007). *Award in the arbitration regarding the delimitation of the maritime boundary between Guyana and Suriname, 30 RIAA 1 (2007).*

Güney Çin Denizi Tahkimi. (2016). *The South China Sea Arbitration, PCA Case No: 2013–19*. https://www.pcacases.com/pcadocs/PH-CN%20-%2020160712%20-%20Award.pdf

Handbook on the delimitation of maritime boundaries. (2000). New York: Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea Office of Legal Affairs United Nations.

İnan, Y. ve Başeren, S. H. (1997). *Kardak Kayalıklarının statüsü.* Ankara.

International Law Association Committee on the Formation of Customary (General) International Law. (2000). *Final Report of the Committee on the Formation of Customary (General) International Law, Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law, Report of the Sixty-Ninth Conference.* London: International Law Association.

Italy-Turkey, Convention for the Delimitation of Territorial Waters. *138 LNTS 243*.

Jennings, R. Y. (1986). Equity and equitable principles. *Annuaire Suisse de Droit International, Vol. 42*, 29.

Kamerun Nijerya Davası. (2002). *Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guineu intervening), Judgment, I.C.J. Reports 2002, p. 303.*

Kanada Fransa Deniz Alanları Sınırlandırma Davası. (1992). *Case concerning the Delimitation of Maritime Areas between Canada and France, 21 RIAA 265 (1992)*. Ayrıca *31 ILM 1149 (1992).*

Karasuları Kanunu Tasarısı ve Dışişleri ve İçişleri Komisyonları Raporları (1/206). (tarih yok). *Millet Meclisi, Dönem:1, Toplantı:3 Sıra Sayısı: 156'ya I. Ek*. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d01/c029/mm__01029088ss0156ek01.pdf

Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi. (KBBS). (1958). *516 UNTS 205*.

Karasuların Genişliği ile İlgili Olarak Karadeniz ve Akdeniz'de Mevcut Olan Durumun Sürdürülmesine İlişkin Karar. *R.G. 29 May 1982, No. 17708, Mükerrer*.

Katar Bahreyn Davası. (2001). *Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 2001, p. 40.*

Kıta Sahanlığı Sözleşmesi (KSS) (1958). *499 UNTS 311*.

Kosta Rika Nikaragua Karayip Denizi ve Pasifik Okyanusu'nda Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası. (2018).*Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua) and Land Boundary in the Northern Part of Isla Portillos (Costa Rica v. Nicaragua), Judgment, I.C.J. Reports 2018, p. 139.*

Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları. (1969). *North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3.*

Kütükçü, M. A. (2016). Uluslararası deniz hukuku kapsamında Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz kaynakları ile Türkiye'nin hukuki durumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6*(2/1), 87.

Libya Malta Kıta Sahanlığı Davası. (1985). *Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), Judgment, I.C.J. Reports 1985, p. 13.*

Lozan Barış Antlaşması. (1923). *37 LNTS 701*.

Maine Körfezi Davası. (1984). *Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area, Judgment, I.C.J. Reports 1984, p. 246.*

Maritime Boundary Agreement between the United States of America and the Republic of Cuba. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/US_Cuba_1977.pdf adresinden alındı

Mendelson, M. (1995). The subjective element in customary international law. *BYIL, LXVI*, 177.

Mendelson, M. (1998). The formation of customary international law. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 272*, 155–410.

Murphy, S. D. (2017). *International law relating to islands.* Brill Nijhoff.

Nikaragua Honduras Davası. (2007). *Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras) Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 659.*

Nikaragua Kolombiya Kara ve Deniz Anlaşmazlığı. (2012). *Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), Judgment, I.C.J. Reports 2012, p. 624.*

NP247(1), Section 1, Notice 12. *Annual Summary of Admiralty Notices to Mariners (Correct to 20 December 2019) the UK Hydrographic Office*. https://www.admiralty.co.uk/AnnualNMs/12.pdf

Olorundami, F. (2017). Objectivity versus subjectivity in the context of the ICJ's three-stage methodology of maritime boundary delimitation. *International Journal of Maritime and Coastal Law, 32*, 36–53.

Özbek, D. (2002). Ege'de deniz hukuku sorunlarının uluslararası yargı yoluna uygunluğu. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 22*(2), 509–524.

Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası hukuk dersleri, II. Kitap*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Pazarcı, H. (2015). *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*. Ankara.

Peru Şili Deniz Uyuşmazlığı Davası. (2014). *Maritime Dispute (Peru v. Chile) Judgment, I.C.J. Reports 2014, p. 3*.

Politakis, G. P. (1995). The Aegean agenda: Greek national interests and the New Law of the Sea Convention. *International Journal of Marine and Coastal Law, 10*, 515.

Protocol Supplementary to the Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Ireland concerning the Delimitation of Areas of the Continental Shelf between the Two Countries. *Treaty Series 047/1993: Cm 2302*. https://treaties.fco.gov.uk/awweb/awarchive?type=file&item=68912

Railway Traffic between Lithuania and Poland, P.C.I.J., Series A/8, No. 42, (1931), p. 107.

Research Project Dundee Ocean and Lake Frontiers Institute and Neutrals. (2020, June). 12 10, 2020 tarihinde https://www.dundee.ac.uk/projects/dundee-ocean-and-lake-frontiers-institute-and-neutrals-dolfin adresinden alındı

Romanya Ukrayna Davası. (2014). *Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania/Ukraine), Judgment, I.C.J. Reports 2009, p. 61*.

Separate Opinion of Judge Oda in Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain). https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/87/087-20010316-JUD-01-01-EN.pdf

Separate Opinion of Vice-President Oda in Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway). https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-05-EN.pdf

Singil, N. (2020). *Kıta sahanlığının sınırlandırılmasında orantılılık ilkesinin rolü.* İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.

Smith, R. W. (Dü.). (2000, May 25). *Limits in the seas no. 36 (8th revision)- national claims to maritime jurisdiction.* https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/01/LIS-36.pdf adresinden alındı

Şimşir, B. (1982). *Ege Sorunu, Belgeler C. II (1913-1914)* (Cilt No. 754).

Table of Claims to Maritime Jurisdiction. (2011, July 15). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claims.pdf

Tanaka, Y. (2003). Reflections on the territorial and maritime dispute between Nicaragua and Colombia before the International Court of Justice. *International and Comparative Law Quarterly, 52*(1).

Tanaka, Y. (2014). The mirage of predictability in the law of maritime delimitation. *The International Journal of Law and Diplomacy, 113*, 1–29.

Tanaka, Y. (2019). *The international law of the sea* (Third Edition). Cambridge University Press.

Taşçıoğlu, Ö. L. (2018). GKRY'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne ait deniz yetki alanlarındaki petrol ve doğal gaz arama çalışmaları ve münhasır ekonomik bölge anlaşmaları. *International Social Sciences Studies Journal, 4*(26), 5698.

The Law No. 230 of 17 September 1936 (Greece). https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/GRC_1936_Law.pdf

Timor Gap Treaty, Australia-Indonesia: Treaty on the Zone of Cooperation in an Area between the Indonesian Province of East Timor and Northern Australia. (1989). *29 ILM 469 (1990)*.

Timor Sea Treaty between the Government of Australia and the Government of East Timor. (2002). http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/nia/2002/22.html

Toluner, S. (1977). *Kıbrıs uyuşmazlığı ve milletlerarası hukuk.* İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Toluner, S. (1987). *Limni Adası'nın hukuki statüsü ve Montreux Boğazlar Konvansiyonu* (Cilt No:17). İstanbul: Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Toluner, S. (1989). *Milletlerarası hukuk dersleri devletin yetkisi (yer ve kişiler bakımından çevresi ve niteliği)* (Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası). İstanbul: Beta.

Toluner, S. (2000). Some reflections on the interrelation of the Aegean Sea disputes. *The Aegean Sea 2000, Proceedings of International Symposium on the Aegean Sea 5-7 May 2000 Bodrum Turkey.* TÜDAV.

Toluner, S. (2017). Opening speech on means and methods for the settlement of disputes. S. Toluner içinde, *Geçmişi Anımsayıp Geleceği Yönlendirme (Remembering the Past While Moving Forward in the Future).* Beta.

Treaty between Australia and the Democratic Republic of Timor-Leste Establishing their Maritime Boundaries in the Timor Sea (New York, 6 March 2018). http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/nia/2018/3.pdf

Treaty of Peace with Italy, signed at Paris on 10 February 1947. *49 U.N.T.S. 126 (1950)*.

Treaty on the Delimitation of Marine and Submarine Areas and Related Matters between the Republic of Panama and the Republic of Colombia 20 November 1976. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/PAN-COL1976DM.PDF

Tunus Libya Kıta Sahanlığı Davası. (1982). *Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya), Judgment, I.C.J. Reports 1982, p. 18.*

Tütüncü, A. N., Arıkoğlu, E., Akün, V. N., & Başkaracaoğlu, E. (2019). *Toluner milletlerarası hukuk (giriş, kaynaklar), Prof. Dr. Sevin Toluner'in ders notlarından* (Güncellenmiş 2. Bası). İstanbul: Beta.

Van Dyke, J. M. (2005). An analysis of the Aegean disputes under international law. *Ocean Development and International Law, 36*, 63–117.

Versan, R. (2019, Aralık). Milletlerarası hukukta deniz sınırlarının yargı kararıyla belirlenmesi ve üçüncü devletlerin durumu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, 25*(2), 1457.

Vienna Convention on the Law of Treaties. (1969). *1155 UNTS 331*.

Yiallourides, C. (2019). *Maritime disputes and international law: Disputed waters and seabed resources in Asia and Europe* (1st Edition). Routledge.

Yüksel, C., & Baran, D. (2020). Uluslararası hukukta Doğu Akdeniz krizi ve Türkiye ile Libya arasındaki deniz yetki alanlarını sınırlandırma mutabakatının değerlendirilmesi. *Public and Private International Law Bulletin Prof. Dr. Cemal Şanlı'ya Armağan, 40*(1), 519–556.

9. BÖLÜM / CHAPTER 9

EGE'DEN DOĞU AKDENİZ'E YUNAN DIŞ POLİTİKASINDA GÜÇ, TEHDİT VE İTTİFAKLAR

FROM THE AEGEAN TO EAST MEDITERRANEAN: POWER, THREAT AND ALLIANCES IN GREEK FOREIGN POLICY

S. Gülden AYMAN*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: gulden.ayman@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.12

ÖZ

Uluslararası alanda çözüme kavuşturulamayan teritoryal sorunlar geçen zaman içinde sadece kalıplaşmış yargıları ve hasmane tutumları keskinleştirmemekte aynı zamanda yeni aktörlerin, yeni meselelerin de mevcut sorunlara eklemlenmesi sonucunda çok daha karmaşık bir nitelik de kazanmaktadır. Günümüzde Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen doğal gaz arama faaliyetleri Yunanistan'ın yayılmacı niyet ve eylemlerine yeni bir mücadele alanı kazandırmış, iki ülke arasında var olan teritoryal sorunlara yeni bir boyut eklemiş olup başka aktörlerin de konuya dâhil olmasıyla sadece Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilemeyecek bir görüntüye kavuşmuştur. Dikkat edilirse, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı politika ve eylemlerinin arkasındaki en önemli unsur yayılmacılıktır. Kendisini mağdur edilmiş bir ülke olarak gören Yunanistan kendi yayılmacı niyetlerinin önünü kestiği ölçüde Türkiye'nin sahip olduğu güç unsurlarını tehdide eşitlemekte ve uluslararası alanda Türkiye karşıtı ortaklıklar kurma çabası içine girmektedir.

Bugün Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırları konusunda Türkiye ile Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasındaki anlaşmazlık Yunanistan'ın 20 yılı aşkın bir süre önce başlattığı birlikte hareket edebileceği bir ülke arayışına farklı bir çerçeve kazandırmıştır. Yunanistan'ın bu çabalarının Türkiye karşıtı bir oluşuma dönüşmesini mümkün kılan ise Türkiye'nin başta İsrail ve Mısır olmak üzere bölgede bozulan ilişkileridir.

Ege sorunlarıyla Kıbrıs meselesinin birbirinden ayrı ele alınamayacağını savunan bu çalışma Yunanistan'ın söz konusu ortaklıkları gerçekleştirme imkânının Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemin değişen karakterinden ne şekilde etkilendiğini sorgulayarak başlamaktadır. Çalışmada 2000'li yıllarda Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin bulunması sonrasında görünürlüğe kavuşan ve stratejik boyutları giderek önem kazanan bu ortaklıkların aslında Yunanistan'ın soğuk savaş sonrasında Türkiye'nin yükselen gücünü dengelemek için giriştiği geniş kapsamlı, esnek ve çok yönlü arayışlarının bir sonucu olduğu ortaya konmaktadır. Türkiye karşıtı koalisyonun ortak bir düşman karşısında sıkı bağlarla kenetlenmiş bir oluşum olmadığı üzerinde duran çalışma Türkiye'nin bu ortaklığı bozma kapasitesine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca makalede söz konusu mücadelenin 1990'lardan en önemli farkının Doğu Akdeniz'in ABD ve Rusya Federasyonu arasında giderek keskinleşen bir rekabet alanı haline gelmesi olduğunun altı çizilmekte ve bu nedenle de Türkiye'nin çok denklemli bu meseleye sadece enerji kaynaklarının paylaşımı noktasından yaklaşmaması, konuyu büyük güçler mücadelesinin gölgesi altındaki akışkan ittifak ve karşı ittifak oluşumları perspektifinden değerlendirmesi gerektiği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan, Akışkan İttifaklar, Ege, Doğu Akdeniz, Kıbrıs

ABSTRACT

Territorial problems, so resistant to peaceful solutions at the international level, sharpen prejudices and hostile attitudes between adversaries and become much more complex with the emergence of new questions about existing problems and the involvement of new actors. The natural gas exploration activities being carried out today in the Eastern Mediterranean added a new dimension to the two countries' territorial issues and exposed a new example of Greece's expansionist intentions and actions. These developments cannot

be assessed only in the context of Turkish-Greek relations because other actors are also involved in the matter.

The most important element of Greece's policies and actions against Turkey is its expansionism. What triggers Greece's expansionist desires and motivates its efforts to form alliances against Turkey is that it perceives itself as an aggrieved country and equates the existing power asymmetry in favor of Turkey with a threat.

Today, the dispute between Turkey and Greece over the delimitation of maritime borders has reshaped Greek aspirations that began more than 20 years ago and given a different framework to its quest for expansion. Turkey's deteriorating relations in the region, especially with Israel and Egypt, have created a favorable environment for Greece's alliance efforts against Turkey. This study, which is based on the assumption that the Aegean problems and the Cyprus issue cannot be treated separately, begins by questioning how Greece's ability to realize these partnerships has been affected by the changing nature of the international system after the Cold War. It is argued that these partnerships, which gained visibility and strategic dimensions in the 2000s following the exploration of hydrocarbon reserves in the Eastern Mediterranean, are the product of Greece's comprehensive, flexible, and multidimensional efforts to limit Turkey's rising power after the end of the Cold War.

It is emphasized that these coalitions are different from the alliances against the commonly perceived military threats, and therefore, Turkey is capable of disrupting them. According to the study, since the significant difference of the current struggle in the Eastern Mediterranean, from the 1990s, is the power rivalry between the United States and Russia. Turkey needs to address this multidimensional subject not only from the perspective of sharing energy resources but also from the perspective of flexible alliances and counter-alliances under the shadow of great power competition.

Keywords: Turkish-Greek, Liquid Alliances, Aegean, East Mediterranean, Cyprus

Extended Abstract

Territorial problems, so resistant to peaceful solutions at the international level, sharpen prejudices and hostile attitudes between adversaries and become much more complex with the emergence of new questions about existing problems and the involvement of new actors. The natural gas exploration activities being carried out presently in the Eastern Mediterranean have added a new dimension to longstanding territorial issues between Greece and Turkey. The resource explorations exposed a new example of Greece's expansionist intentions and actions. These developments cannot be assessed only in the context of Turkish-Greek relations because other actors are involved in the matter.

The most important element of Greece's policies and actions against Turkey is its expansionism. Greece's expansionist desires and motivations to form alliances against Turkey is triggered by the fact that it perceives itself as an aggrieved country and equates the existing power asymmetry in favor of Turkey as a threat.

Today, the dispute between Turkey and Greece, over the delimitation of maritime borders, has reshaped Greek aspirations that began more than 20 years ago and given a different framework to the country's quest for expansion. Moreover, Turkey's deteriorating relations in the region, especially with Israel and Egypt, have created a favorable environment for Greece's alliance efforts against Turkey. This study, which is based on the assumption that the Aegean problems and the Cyprus issue cannot be treated separately, begins by questioning how Greece's ability to realize these partnerships has been affected by the changing nature of the international system after the Cold War. It is argued that these partnerships, which gained visibility and strategic dimensions in the 2000s following the exploration of hydrocarbon reserves in the Eastern Mediterranean, are the product of Greece's comprehensive, flexible, and multidimensional efforts to limit Turkey's rising power after the end of the Cold War.

The study argues that United States' strengthening strategic relationship with Greece is not just a matter of Turkey-Greece relations. The United States' moves aim to contain Russia in the Eastern Mediterranean and the Black Sea through the Aegean Sea and at building a coalition of states that will either cooperate with the United States and Israel or not resist their attempts in the Middle East.

Since the main difference of the current struggle in the Eastern Mediterranean from the 1990s is the power rivalry between USA and Russia, according to the study, Turkey needs to address this multidimensional subject not only from the

perspective of sharing energy resources. In addition to the high cost of the East-Med project, Europe's declining demand for natural gas also shows that the issue cannot be approached with only the energy dimension.

The study claims that the coalitions Greece has formed are different from the alliances against commonly perceived military threats and Turkey is therefore in a position to disrupt them. Faced with an image reminiscent of the great power struggle over the Eastern Mediterranean in history, Turkey needs to evaluate not only how it can deter Greece and dissolve the alliances behind it, but also what kind of tools, strategies, and partnerships are needed to better protect its territorial unity and strategic interests. Europe's declining demand for natural gas also shows that the issue cannot be approached addressing only the energy dimension.

1. Ege'den Doğu Akdeniz'e Yunan Dış Politikasında Güç, Tehdit ve İttifaklar

Yunanistan Savunma Bakanı Nikolaos Panagiotopoulos, Yunan basınından Proto Tema gazetesine verdiği demeçte, Yunan Ordusunun yazın aylarca teyakkuz halinde bulunduğunu, üslerindeki savaş uçaklarından sınırdaki birliklere kadar tüm silahlı kuvvetlerinin her türlü gelişmeye hazır bulundurulduğunu söylemektedir. Panagiotopoulos "Orduda üç kez genel seferberlik ilan edildiğini, seferberliğin merkezinde Doğu Akdeniz'deki donanma filosunun bulunduğunu ve Türk filosuyla birçok kez yakınlaştıklarını" da vurgulamıştır ("Yunanistan Savunma Bakanından gerilimi artıracak açıklamalar", 2021).

Makaleye Panagiotopoulos'un sözleriyle başlamayı tercih ettim.* Bunun nedeni Türkiye ile Yunanistan arasında askerî çatışma ihtimalinin var olduğuna daha en baştan işaret etmek istememdir. Hatırlanacağı üzere 1996 Ocak ayında gerçekleşen Kardak krizinde de Yunan Genelkurmayı taarruz emri vermiş, taraflar arasında sıcak çatışma ABD'nin devreye girmesi neticesinde engellenmişti (Ayman, 2001a). Bugün ise Yunanistan Kardak krizindeki gibi Türkiye ile burun buruna geldiği bir durumda Türk Ordusunun gücünü ortaya koyan hamleler yapmasını engellemekte bu kez kararlı gözüküyor.

2021 tarihli *Küresel Potansiyel Ateş Gücü Sıralamasında* Türkiye 11'inci sırada yer alırken Yunanistan 29'uncu sırada yer almaktadır ("2021 Military Strength Ranking", 2021). Bu noktada haklı olarak Türkiye'nin baskın askerî gücü karşısında Yunanistan'ın buna nasıl cesaret edebileceği sorulabilir.

Aslında bunun iki cevabı vardır. Birincisi Yunan milliyetçiliğinde Türk düşmanlığının çok önemli bir yere sahip olması nedeniyle iki ülke arasında var olan askerî güç farkının (ve bunu destekleyen stratejik derinlik, nüfus gibi unsurların) iki ordunun burun buruna geldiği kriz durumlarında Yunanistan'ı kendiliğinden caydırmaya yetmeyebileceğidir. Yunanistan'ın Türkiye karşısında mağlup olmaktansa kendisini adeta ateşe atabilecek bir psikoloji içine girebileceği akılda tutulmalıdır. Bunun en açık örneğini Yunanistan yine Kardak krizinde sergilemiştir (Ayman, 1998a, s. 111-112). Kardak krizi sonrasında kabul edilen güven arttırıcı önlemlere (GAÖ) (Ayman, 2012, s. 74, 157-160) rağmen iki ülke arasında kriz

---

* Aslında bu ilk kez söylenmiş de değildir. Yunan Savunma Bakanı Nikos Panagiotopoulos 4 Temmuz'da Yunan Star televizyonuna verdiği mülakatta "her türlü senaryoya hazır olduklarını", "bu olasılıkların askeri müdahaleyi de içerdiğini", "ülkesinin kendi egemenlik haklarını azami derecede korumak amacıyla gerekmesi halinde Türkiye ile bir askerî çatışmaya hazır olduklarını ancak bunun arzu edilen bir çözüm yöntemi olmadığını" belirtmiştir. (Kuran, 2020, Eylül 5)

istikrarının* var olduğunu söylemek mümkün değildir (Jervis, 1991, s. 170-171). Dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında askerî bir çatışma olasılığı vardır. Dünyadaki uluslararası krizlerin ve savaşların en önemli nedeninin teritoryal sorunlar yani egemenliğe dair meseleler olduğu düşünüldüğünde bu aslında pek de şaşırtıcı gelmemelidir (Brecher, Moser ve Wilkenfeld, 1988; Brecher, 1993; Vasquez, 1993, s. 147).

İkincisiyse Yunanistan'ın Kardak'tan bu güne yaptığı hazırlıkların aslında kısa süreli ve bu nedenle de Türkiye'nin askerî üstünlüğünü tam anlamıyla ortaya koyamayabileceği türden bir savaş için olduğu gerçeğidir. Yunan strateji uzmanları ülkelerinin topyekûn bir savunma doktrinini benimsemekten uzak durması gerektiğini ve aslında Türkiye'ye karşı yapılması gerekenin, düşmanın planlarını bozacak ve savaş sonrasında yapılacak anlaşmayı Yunanistan lehine çevirecek şekilde sınırlı bir alanda askerî gücü yoğunlaştırarak gerçekleştirilecek bir taarruz, klasik bir manevra olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu bağlamda *Altı Gün Savaşı'*nda İsrail'in Araplara uyguladığına benzer bir stratejik oldu-bitti yaratma yolunda bir sürpriz saldırı üzerinde durulmakta ve bunun da tüm Yunan taarruz gücünün düşmanın elindeki en önemli askerî kabiliyetleri ortadan kaldıracak şekilde kullanılması yoluyla yapılması gerektiği ** vurgulanmaktadır (Someritis, 1997, s. 2-3).

Ayrıca belirtmek gerekir ki Yunanistan bu türden bir askerî karşılaşmada üstünlük elde edeceğine inansa da inanmasa da bunun sonrasında Türkiye ile Batılı müttefiklerini karşı karşıya getirmeyi düşündüğü için bu türden hesaplar yapmaya cesaret etmektedir.

1.1. Yunanistan'ın İttifak Arayışının Tarihi

Yunanistan'ın Türkiye karşısında ittifak arayışının tarihi çok eskilere gitmektedir. Unutmayalım ki Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin çok önemli bir rolü olmuştur. Yunanistan'ı Batılı ülkeler özellikle de İngiltere ve Fransa nezdinde önemli kılan sadece eski Yunan uygarlığına karşı duyulan hayranlık değildir. Büyük devletler arasında Akdeniz'de güç sahibi olmak için yaşanan rekabet Yunanistan'ı stratejik konumdaki birçok adasıyla vazgeçilmez kılmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçmesinin gerisinde Rusya'nın Balkanlar'da uygulamış olduğu Panslavist politikalar ve Napolyon'un bu bölgeye yaptığı saldırılar vardır. İngiltere, Rusya'nın

* Kriz istikrarı, savaşın eşiğine gelmiş taraflardan hiçbirinin olası bir saldırıda hasar görerek savunmasız kalabileceği kaygısıyla savaşı başlatmada avantaj görmemesini ifade etmektedir. (Jervis, 1991).

** Bu konuda görüşlerine referans verilen bir isim Panayotis Kondilis'tir. Kondilis'in Türkiye'ye karşı ne tür bir taarruzu salık verdiğiyle ilgili olarak bakınız.: (Someritis, 1997).

yardımlarıyla kurulacak özerk bir Yunanistan'ın Rus etkisinde kalacağından, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehdit ederek Hindistan'a giden Kral yolunu tehlikeye düşüreceğinden korkmuştur. İngiltere Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyarak Doğu Akdeniz Bölgesi'nde kendi çıkarlarını savunacak bir müttefik sahibi olmuştur (Demirhan, 2019, s. 1515-1517). Yunanistan Türkiye karşısında askerî zaferle değil onu destekleyen büyük güçler sayesinde başlangıçta sahip olduğu toprakları yedi kat büyütmüş (Hatipoğlu, 1988, s. 72), Türkiye ise bu toprakları Yunanistan'a masa başında devretmiştir.*

Ancak Yunanistan gibi küçük devletler açısından büyük güçlerle ittifakların önemli maliyetleri de bulunmaktadır. Yunanistan 1821'de bağımsızlığını elde etmiştir etmesine ancak bu bağımsızlık gerçekte dış güçlerin kontrolü altında bir öz yönetimden fazlasını ifade etmemiştir (Brewer, 2001). Dahası Yunanistan'a başka amaçlarla kullanılabilecek bir araç olarak bakılmıştır. Yunanistan İngiltere'nin desteğiyle *Küçük Asya Felaketi* olarak anılan Anadolu işgaline** sürüklenmiştir (Montgomery, 1994, s. 257). İşgal sırasında askerlerini doyurmakta bile zorlanan Yunanistan'ın yardım talepleriyse İngiltere tarafından geri çevrilmiştir.

1.2. Yunanistan İç Savaşı ve Dış Aktörler

Dış aktörler ile Yunanistan arasındaki ilişkiler değerlendirilirken çoğunlukla Yunanistan'ın "Avrupa'nın şımarık çocuğu" olduğu düşünülür. Ancak dikkatli bakıldığında Yunanistan'ın aynı zamanda Batı ile sorunlu ilişkilere sahip olduğu görülmektedir.

İtilaf Devletleri ve onların başını çeken İngiltere, Yunanistan'ın Akdeniz'deki stratejik konumundan yararlanmak amacıyla onu I. Dünya Savaşı'na dâhil etmek için sadece toprak vaatlerinde bulunmamış aynı zamanda Yunanistan'ın limanlarını ablukaya almış, ticaretine el koymuş, topraklarını işgal etmiş ve uyguladı-

* Yunanistan 24 Nisan 1830'da Londra Protokolü ile Mora Yarımadası ve çevresindeki 47.517 km2 yüzölçümlü bir alanda kurulmuş, Osmanlı ile İngiltere arasındaki 8 Nisan 1865 İstanbul Antlaşması'yla 7 ada Yunanistan'a bırakılmış, daha sonra Osmanlı, Balkan ve Kafkas cephelerinde Rusya'ya yenilince 7 Temmuz 1881 İstanbul Elçiler Konferansı'nda Tesalya ve Epir, Birinci Balkan Savaşı sonrasında da 30 Mayıs 1913'teki Londra Barış Antlaşması'nda Selanik, Güney Makedonya, Girit Yunanistan'a verilmiş, İkinci Balkan Savaşı'nda ise Epir'in tamamı, Drama ve Kavala Yunanistan'ın egemenliğine girmiştir. Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenirken 13 Şubat 1914 Londra Büyükelçiler Konferansı'nda Gökçeada ve Bozcaada ve Tavşan adaları Osmanlı'ya geri verilmiş,Yunanistan'ın işgal ettiği diğer Ege Adalarının hâkimiyeti de "*bu adalarda askerî istihkam yapılmaması ve deniz üssü olarak kullanmaması*" gibi şartlarla Yunanistan'a bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren 27 Kasım 1919 Neuilly Antlaşması'yla ise Batı Trakya Yunanistan'a verilmiştir.

** 1922 Kasım ayında eski Yunanistan Başbakanı Gounaris ve kabine arkadaşları Anadolu'da Yunanistan'ı felakete sürüklemek suçundan kurulan askerî mahkeme tarafından idama mahkûm edildiğinde Gounaris savunmasını kendisinin İngiliz hükûmeti tarafından teşvik edildiği ve cesaretlendirildiği üzerine kurmuştur. Bakınız: (Montgomery, 1994).

ğı ambargolarla Yunan halkını mağdur etmiştir. Yine de Kral Konstantin'i ikna edemeyince Venizelos'a ikinci bir hükûmet kurdurmuşlardır. Kral ve Venizelos arasındaki ayrılık Yunan iç siyasetinde millî bölünme sürecinin başlatıcısı olmuş (Erdem, 2010, s. 88-111) ve daha sonra Yunanistan iç savaşa sürüklenmiştir (Yellice, 2016, s. 205-242).

Yunanistan 1946-49 yılları arasında yaşadığı yıkıcı iç savaşın yaralarını bugün bile tam anlamıyla saramamış bir ülkedir. İç savaşın sonunda her ne kadar ülkedeki Komünist sol hareket mağlup edilmiş ve Amerikan ve Batı yanlısı sağ kazanmış gözükse de ideolojik kutuplaşma devam etmektedir (Özgür Selçuk, 2015, s. 101-129). Bu derin bölünme karşısında Yunan toplumunu birleştiren tek bir şey vardır o da Türkiye düşmanlığıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye, Yunanistan açısından vazgeçilmesi zor, kullanışlı bir düşman olma konumunu sürdürmektedir.

Yunanistan'ın 2010 yılındaki ekonomik kriz sonrasında Brüksel ve Berlin'in baskılarına maruz kalması ve sıkı kemer sıkma politikaları benimsemeye mecbur bırakılması sonrasında ise gerçek anlamda bağımsız olup olmadığına dair tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Yunanistan'da kamuoyu nerdeyse ülkenin Almanya'nın sömürge idaresi altına girdiğine inanmış ve geçmişte Yunan savunma bakanlarıyla özel ilişkiler kurarak kârlı silah satışları gerçekleştiren bu ülkeye tepkiler yükselmiştir.

1.3. Küçük Devletlerin İttifak Gereksinimleri

Küçük devletlerin güvenliklerini ve çıkarlarını ittifaklardan destek alarak koruduğuna dair geniş bir literatür bulunmaktadır. Teorik çalışmaların önemli bir kısmı konuyu neo-realist bir perspektiften ele almaktadır. Neo-realist yazarlar bir ülkenin güvenliğini sağlamak için iki tür çabaya girişebileceğine işaret ederler. Bunlardan ilki askerî gücün arttırılması anlamındaki iç çabalar (ekonomik kapasiteyi, askerî gücü arttırmaya, daha etkili stratejiler kurmaya yönelik çabalar) diğeri ise ittifakların ve diplomasinin kullanımını içeren dış çabalardır (Walt, 1987, s. 163,168). Söz konusu yaklaşım çerçevesinde bir devletin kendi çıkarlarını korurken hangi mekanizmaya daha fazla ağırlık vereceğini belirleyenin o devletin imkânları olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda büyük devletlerin öncelikle kendi güç unsurlarından yararlanmaya küçüklerin ise çıkarlarını ittifaklarla savunmaya çalıştıkları vurgulanmaktadır.

Yunanistan'ın kurmaya çalıştığı uluslararası ortaklıklar neo-realist literatürde bahsedilen askerî ittifaklardan kimi yönlerden ayrılmaktadır. Bu oluşumlar taraflardan birine karşı bir askerî tehdidin oluşması durumunda müttefikin ya da müttefiklerin kendiliğinden ona yardımda bulunacağına dair bir vaadi içeren NATO ve

benzeri oluşumlardan farklıdır. Ayrıca bu oluşumlar siyasi ve ekonomik çıkarlar açısından pazarlıkları içermeleri hatta askerî bağların bunların ekseninde kuruluyor olmaları ve gelecekte nasıl gelişeceklerinin kolaylıkla öngörülememesi açısından da askerî ittifaklardan ayrılmaktadır. Literatürde "yarı ittifak" (quasi-alliance) (Sun, 2009) ya da "akışkan ittifak" (liquid alliance) (Lecha, 2017) kavramları bu türden oluşumları ifade etmek için kullanılmaktadır.

1.4. Çok Kutuplulukta İttifak Oluşumları

İttifak içi siyaset dinamikleri açısından konuya yaklaşan yazarlar çok kutuplu bir ortamda tezahür eden ittifakların genelde üyeleri açısından iki tür endişeyi beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Örneğin Snyder'a göre bunlardan biri, ittifak üyeleri arasındaki gevşek bağların bir sonucu olarak ortaya çıkan, terk edilme ya da yalnız bırakılma korkusudur (abandonment). Bu bağlamda bir devletin güvendiği bir müttefikinin karşı ittifaka geçmesi en kötü olasılık olarak belirirken akla gelen diğer ihtimaller, güvenilen bir müttefikin (ya da müttefiklerin) söz konusu devleti olumsuz etkileyecek gizli bir takım hesaplar yapması, karşı ittifakla karşı ittifakın bir (veya birkaç) üyesiyle ya da ittifak dışındaki bir başka aktörle birtakım pazarlıklara girişmesidir. İttifak üyeleri arasında yaşandığı gözlemlenen bir diğer rahatsızlık ise birinci tür bir endişeyi ortadan kaldırmak için sıkı bağlarla birbirlerine kenetlenmeye çalışan devletlerin bu sefer de istemeden kendileri için çok da hayati olmayan bir konuda bir müttefikin ya da müttefiklerin peşinden sürüklenerek gereksiz çatışmalara girmeleridir (entrapment) (Snyder, 1984, s. 461-495).

İki kutuplu bir uluslararası sistemde düşmanın belirginliği ve tehdidin büyüklüğü, çok kutuplu bir dünyada ittifaklar içinde hissedilen terk edilme ya da yalnız bırakılma ile gereksiz çatışmalara çekilme kaygıları arasındaki gerilimi de ortadan kaldırmaktadır. Zira müttefiklerin birine dışardan gelecek bir saldırının diğer tüm müttefikleri doğrudan ilgilendirdiğine kuşku yoktur (Snyder, 1984, s. 485).

Ayrıca iki kutuplu sistemde belirginlik, çıkar tanımlarının, dış politika karar ve eylemlerinin önemli ölçüde önceden çizilmiş çerçeveler dâhilinde ortaya çıkması anlamına da gelmektedir. Diğer bir anlatımla böyle bir dünyada, kimin hangi kampta, hangi ülkenin koruması ya da etkisi altında olduğunu, kimin kime yardım ettiğini veya en azından sempati duyduğunu bilmek için çok fazla düşünmeye gerek yoktur. Hangi devletler arasında iş birliğinin mümkün olduğunu hangilerinin arasında ise kıyasıya bir mücadelenin süreceğini ana hatlarıyla ortaya koyan bir uluslararası düzende, çok kutuplu bir dünyanın aksine, şaşırtıcı olaylarla karşılaşma olasılığı ve ya da riski de oldukça düşüktür (Mearsheimer, 1990).

İki süper gücün uluslararası politikayı adeta kendi aralarında parselledikleri ve orta ve küçük büyüklükteki ülkelerin uluslararası siyaseti bağımsız etkileme olanaklarını neredeyse yitirdikleri bu sistemin önemli bir diğer özelliği ise bölgesel dinamiklerin (örneğin, Kafkaslar ile Orta Doğu'nun veya Orta Asya ile Doğu Avrupa'nın) birbirlerinden ayrı bütünler olarak ele alınmasının mümkün oluşudur.

İki kutuplu uluslararası sistemdeki ittifakların ikinci özelliği olan katılık ise bir ucuyla iki düşman blokta yer alan ülkelerin birbirleriyle çok gerekmedikçe hiçbir ilişki kurmayacak kadar birbirlerini dışlayan bir tutum içinde olmalarını ifade etmektedir. Diğer bir ucuyla ise katılık, ittifak üyelerinin tabi oldukları blokların liderlerinden bağımsız hareket edememe, diğer grubun benimsediği ideolojiden böylesine korkulup nefret edildiği bir ortamda kendi grubunun liderinin sözünden çıkamama anlamına gelmektedir (Mearsheimer, 1990).

İttifak içindeki aktörler açısından ele alındığında iki kutuplu sistemin başat özelliklerinden biri olan katılığın, müttefiklerin aralarındaki iç çatışmaları önemli oranda dizginlediği görülmektedir. Düşman karşısında ittifakın zayıflamasına yol açabilecek anlaşmazlıkların büyümesine kolay kolay izin vermeyecek böyle bir yapının ittifak üyeleri arasında çatışmalara müsamaha göstereceğini düşünmek bile zordur. Buna rağmen, Soğuk Savaş döneminde kimi zaman müttefikler arasında ittifak bağlarının denetiminden kurtulan ciddi sürtüşmelerin nadir de olsa yaşandığı da bir gerçektir. NATO içinde bunun en dikkat çekici örneği, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar ve Kıbrıs'ta yaşanan savaş olmuştur.

Çok kutuplu bir dünyada gerçekleşen ittifak oluşumları söz konusu olduğunda ise genellikle bu iki tür endişenin birlikte yatıştırılmasının kolay olmadığı görülmektedir. Hatta bu endişeleri yatıştırma çabaları arasında ters orantılı bir ilişki olduğu da söylenebilir. Zira terk edilme korkusunu gidermek yolundaki çabalar, karşılıklı olarak yapılan taahhütlerin daha da güçlenmesini ifade ettiği oranda, ister istemez müttefiklerin birbirlerinin sorunlarını sahiplenmeye mecbur kalmalarının yolunu açmaktadır (Mearsheimer, 1990).

1.5. Revizyonist Devletlerin Başını Çektiği İttifaklar

İttifakların niteliği konusundaki önemli bir ayrım statükocu devletlerle revizyonist devletler arasındadır. Yunanistan'ın yayılmacı emeller besleyen bir ülke olması kuracağı birlikteliklerin mutlaka benzer niyetler taşıyan ülkelerle olacağı anlamına gelmemektedir. Bir diğer deyişle böyle niyetler taşımayan ülkeler de bazı çıkarlar nedeniyle Yunanistan ile birliktelik içine girebilirler ki bu türden davranışlar tehdit karşısında başvurulan dengeleme arayışından farklı olarak çıkar temelli "peşine takılma" (bandwagoning) olarak ifade edilmektedir.

Schweller tarihteki birçok örneğin revizyonist devletlerin yanında yer alarak (bu onların egemenliklerinden belli ölçüde ödünler vermeleri anlamına da gelse) kazanç sağlamanın, tehdidi dengeleme arayışından yani tehdit karşısında birleşme eğiliminden daha sık görülen bir hadise olduğuna işaret etmektedir. Ona göre revizyonist devlet veya devletlere (mevcut güç dağılımını kabul etmeyen) karşı güçlü bir mukabelenin oluşturulamamasının önemli bir nedeni başlangıçta statükocu (mevcut güç dağılımını kabul eden) izlenimini veren bazı ülkelerin, kendilerine sundukları birtakım kazançlar nedeniyle daha sonra revizyonistlerin peşine takılmaları ve bunun sonucunda da statükocu ülkelerin kuracağı ya da sistemi yıkmaya çalışanlara karşı kullanacağı varsayılan ittifakların kendi içlerinde ciddi fireler vermesidir (Schweller, 1994).

Diğer bir ifadeyle, revizyonist devletler sadece kendilerine benzer revizyonist amaçlar benimseyen ülkeleri yanlarına çekmezler aynı zamanda sundukları kazanımlar ve çıkarlar nedeniyle statükocu devletlerin de onların peşlerine takılması mümkündür. Bu nedenle revizyonist ittifakların giderek büyüdüğü, statükocu ittifakların ise müttefiklerini revizyonistlere kaptırdığı düşünülmektedir.

2. Yayılmacı Bir Devlet Olarak Yunanistan

Yunanistan Ege Denizi bağlamında iki ülke arasında karşılıklı olarak imzalanan anlaşmalarca çizilen sınırları açıkça olduğu kadar dolaylı ya da üstü kapalı yollar ve oldubittilerle ihlal etmekte ve Türkiye'yi imzacısı olmadığı 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne aykırı davranmakla suçlamaktadır.

Yunanistan bugün Ege'de olduğu gibi Doğu Akdeniz'de de yayılmacı, revizyonist bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ise imzacısı olduğu uluslararası anlaşmalarla kendine tanınan egemenlik haklarından öteye talepler içinde olmaması, Doğu Akdeniz'de ise hakkaniyet prensipleri çerçevesinde çözümlerden yana olması nedeniyle statükocu bir ülkedir. Statükocu bir devlet olmak diplomatik anlamda edilgen bir ülke olmak anlamında yorumlanamayacağı gibi statükocu devletlerin haklarını koruma yolunda gerektiğinde askerî güce başvurmayacağı da söylenemez (Glaser, 1992). Revizyonist devletler ise yayılmacı niyetleri çerçevesinde mutlaka saldırgan olmayabilirler. Güçlerinin sınırlılığı onları hedeflerini savaş yoluyla elde etmekten alıkoyduğu ölçüde ittifaklara ve asimetrik stratejilere başvururlar. Türkiye karşısında Yunanistan, Ermenistan ile geçmişte Irak ve Suriye'nin bu gruba* girdiği görülmektedir.

* Türk dış politikası literatüründe bu konudaki karışıklık statükoculuğun atalet, edilgenlik gibi sıfatlarla özdeşleştirilmesi ve proaktif, çok boyutlu dış politikanın tam karşıtı olarak ortaya konması nedeniyledir. Oysa statükoculuğun karşıtı revizyonizmdir. Bu terminolojinin kullanımı hakkında bakınız.: (Glaser, 1992).

2.1. Yunanistan'ın Güç ve Tehdit Algılamaları

Türk-Yunan ilişkilerinin askerî stratejik boyutu ile tarihî-psikolojik boyutunun birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Devletlerin tarihî geçmişleri zaferler yanında ortak acıları ve felaketleri de içermektedir. Geçmişteki kayıpların ulusal kimliğin en önemli unsuru hâline gelmesi mağduriyet hissiyatını yaratmaktadır. Güçlü bir mağduriyet hissiyatı içinde yaşayan toplumlar geçmişteki acılarının sorumluları olarak gördükleri ulusların hak ve ihtiyaçlarına karşı duyarsız, acımasız olmakta ve imkânları el verdiğinde şiddete de başvurabilmektedirler (Montville, 1995; Volkan ve Itzkowitz, 1994, s. 117-118). Yunanlıların gözünde Türkler "güçlü", "zorba" ve "ezen" kendileri ise "güçsüz bırakılmış", "küçük", "ezilen" ve "bir türlü hak ettiklerine kavuşamayan" bir ulustur. Yunan ders kitaplarında Yunanlıların aslında daha iyi şeyleri hak ettikleri vurgulanmaktadır. Dragonas, Yunan millî kimliği ile ilgili analizinde "şişirilmiş bir 'ben' imgesinin altında, megalomanca bir özgüvenden ziyade kırılganlık, çaresizlik ve tehlike altında bir benlik yattığını" söyleyerek "kendini yüceltme ile hor görmenin aynı psikolojinin iki ayrı yüzü olduğuna" işaret etmektedir (Dragonas, 1998, s. 117).

Türkiye'nin gücünü tehdide eşitleyen, çünkü kendi revizyonist hedeflerinin engellendiğini hisseden Yunanistan'ın stratejisinin temelinde Türkiye'nin gücüyle nasıl başa çıkacağı, Türkiye'nin sahip olduğu imkânları kullanmasını nasıl engelleyeceği ve Türkiye'nin gücünü nasıl çevreleyebileceği arayışı bulunmaktadır.

2.2. Yunan Stratejisinin Üç Ayağı

Yunanistan'ın Türkiye karşısındaki stratejisinin üç önemli unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki askerî gücünü arttırmaya verdiği ağırlıktır. İkincisi de diplomasiye ve ittifakların oluşumuna ve güçlendirilmesine verdiği önemdir. Aslında bunlar Yunan stratejisinin görünen yönleridir. Zira görünmeyen ya da açıkça ifade edilmeyen bir unsur vardır ki o da Türkiye'ye karşı asimetrik stratejilerin kullanımıdır. Ayrılıkçı teröre verilen destek burada ön plana çıkmaktadır.

2.3. Yunanistan Stratejisinde Asimetrik Savaş

Yunanistan her ne kadar elle tutulabilir güç unsurları dikkate alındığında Türkiye'nin kendisinden ne denli üstün olduğunu görmekteyse de Türkiye'nin ayrılıkçı teröre karşı verdiği mücadeleyi onun güçsüz yanı olarak değerlendirmiş ve bu güçsüzlüğe yatırım yaparak Türkiye'yi yıpratmayı hedeflemiştir.

Literatürde asimetrik savaş olarak da adlandırılan bu strateji bilinen mücadele yollarının dışında bazı yöntemler kullanarak karşı tarafın gücünü kırmaya, onu zayıflatmaya yönelik çabaları içermektedir. Türkiye uzun bir süre Yunanistan'ı PKK'ya destek vermekle suçlamıştır. Bu suçlamaların ne denli doğru olduğu Örgütün lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanmasıyla* gün yüzüne çıkmıştır (Kırbaki, 2020).

Aslında hâlen Türkiye'nin gücünü çökerterek Yunanistan'ın emellerine kavuşmasını kesin anlamda mümkün kılacak şeyler arasında Türkiye'nin parçalanmasından bahsedilmektedir. Örneğin, Symeonides'e göre Türkiye'nin Yunanistan için ciddi bir sorun olmaktan çıkması ancak iki durumda mümkündür. Bunlardan birincisi, bir süper güç tarafından yıkıcı bir şekilde mağlubiyete uğratılması diğeri ise Irak ve Suriye'de yaşananlara benzer şekilde Türklerin birbirini acımasızca katledeceği türden bir iç savaşın yaşanmasıdır. Yunanlı uzmana göre, ikinci faktörün cazibesini azaltan Türkiye'den Yunanistan'a sığınacak mültecilerdir (Symeonides, 2017).

2.4. İç Çabalar

Yunanistan'ın Türkiye'yi kendi imkânlarıyla engelleme çabalarının en dikkat çekici yönü, Yunan millî savunma stratejisi çerçevesinde askerî kuvvetleri geliştirme yolunda atılan adımlar ve yeni silah teknolojileri satın almaya verilen önemdir.

Ancak Yunanistan kendi toplumunun ihtiyaçları pahasına büyük bir askeri bütçeye de sahiptir. Yunanistan'ın askerî harcamalara 2020'de tahmini olarak 4,398 milyar avro harcama yaparken Türkiye 88,964 milyar lira harcama yapmıştır (NATO, 2020). Bu Yunanistan'ın Gayri Safi Milli Hasıla'sının (GSMH) yüzde 2.58'ine Türkiye'nin ise GSMH'sının yüzde 1.91'ine karşılık gelmektedir (NATO, 2020).

Yunanistan'ı böyle büyük bir fedakârlığa iten aslında kendi tahayyülleri ve davranışlarıdır. Yunanistan kendisini büyük devletler kuran ve Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı bir ulus olarak görmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı payı kendisine layık görmemektedir. Bu tahayyüller ne yazık ki gerçekleşebilir olmaktan çıkan "Büyük Ülkünün" (Megali İdea) (Kurt, 2018, s. 107-127) sözünün edilmediği bugünkü ortamda da psikolojik dürtüler olarak canlılığını korumakta ve Yunan karar alıcılarının Türkiye karşıtı duygularını beslemektedir.

* Eski Yunan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, 21 Aralık 2020 tarihinde çıkan *Kardak/S-300/Öcalan* kitabında Yunan siyasi partileri milletvekillerinin Öcalan'ı bir Türk-Yunan Savaşının çıkacağı yolunda nasıl cesaretlendirdiklerini ve Yunan İstihbarat Teşkilatı EYP'in Öcalan'ın Atina'ya getirilmesini nasıl sağladığını anlatmaktadır. (Kırbaki, 2020, Aralık 26).

Yunanistan'ın iç çabaları başlığı altında yer alabilecek bir diğer konu da nüfusunun azalmasını önlemeye yönelik önlemleri ve Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen Yunan asıllılarla ilgili yerleştirme politikalarıdır. Yerleştirme politikalarının sadece göçmenlerin ihtiyaçları düşünülerek benimsenmediği, aynı zamanda azalan nüfus problemine bir çare olarak Batı Trakya'da, Ege adalarında ve Makedonya'da Yunan varlığını güçlendirme amacının güdüldüğü görülmektedir (Ayman, 2001b, s. 46-48).

2.5. Bir Dış Savunma Stratejisinin Gerekliliği İnancı

Mağdur ülke kimliğiyle gerek Türkiye'nin gücünü kırmak gerekse kendi olası kışkırtmalarına karşı Türkiye'nin vereceği olası askerî karşılıklara hazırlanmak isteyen Yunanistan hem kendi kaynaklarını seferber ederek güçlü bir caydırıcılığa sahip olmaya hem de ittifaklar ve diplomasi yolunu kullanarak Türkiye'den tavizler koparmaya çalışmaktadır. Ancak istese de kendi öz kaynaklarına dayanarak Türkiye'nin gücünü frenlemeyi başaramayacağı gerçeği kadar tarihten gelen ittifaklara dayanma tecrübesinin getirdiği alışkanlığı da Yunanistan'ı stratejisini ittifaklar ve diplomasi üzerine kurmaya itmiştir.

Yunanlı yazarlara göre Yunanistan'ın asıl meselesi sınırlı imkânlar karşısında bir dış savunmayı seçip seçmemesi değil, nasıl bir dış savunma stratejisinin Yunanistan'ın güvenliğine daha yarar sağlayacağının saptanmasıdır.

Bu bağlamda, Yunan asıllı Amerikalı yazar Stearns, Yunanistan'ın stratejik konumunu Aristoteles'in Politika kitabında sözünü ettiği "surlarla çevrili olmayan bir kentin savunulmasına" benzetmektedir. Aristoteles'e göre surlarla çevrili bir kenti savunanların aksine, buna sahip olmayanların stratejik seçenekleri yoktur. Surlarla çevrili bir kent, ister surların içinde ister surların dışında savunabilir. Oysa surlarla çevrili olmayan bir kent için kentin dışında bir savunma, gerçekleştirilebilir tek seçenektir. Bu nedenle de Yunanistan açısından dış savunma bir seçenek değil, bir mecburiyettir. Bu noktada Yunanistan'ın tek çıkış yolu, "zekice bir ittifak stratejisi" uygulamasıdır. Stearns'in görüşünün diğer birçok Yunanlı yazarca da paylaşıldığı görülmektedir. Örneğin Tsingos'a göre de Yunanistan, enerjisini ihtiyacı olduğu zaman devreye sokacağı bir diplomatik rezerv oluşturma konusuna yoğunlaştırmak zorundadır. Yunanistan'ın uzak görüşlü, "takım oyunu oynayan" bir diplomatik strateji benimsemesi gerekmektedir (Tsingos, 1999, s. 121).

Yunanistan'ın Yunanlı yazarların bir takım oyununa benzettikleri ittifak stratejileri içinde büyük devletlerin Yunanistan'ın yanına çekilmesinin ayrı bir önemi vardır. Bu bağlamda Yunanistan'ın başvurduğu stratejilerden ilki, büyük devletlerle Yunanistan arasında doğrudan karşılıklı çıkarların geliştirilmesidir. İkincisi,

büyük devletlerin çıkarlarını çelerek (ya da çelecekmiş gibi gözükerek) onlara kendini kabul ettirmedir. Üçüncüsü ise dostunun dostuyum şeklinde ifade edilebilecek olan ve diğer iki stratejiyle birlikte onları pekiştirmek için kullanılan bir yakınlaşma stratejisidir. Bu üç strateji farklı büyük devletlere farklı zamanlarda uygulanabileceği gibi aynı devlet ile olan ilişkiler bağlamında eşanlı olarak da gündeme gelebilmektedir.

3. Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Yunanistan'ın İttifak Çabaları

Yunanistan'ın soğuk savaş sonrasında en büyük endişesi Türkiye'nin ABD'nin dünya üzerindeki iktidarının tesisi açısından hayati öneme sahip kabul edilen Avrasya'ya ulaşmada bir köprü rolü oynaması nedeniyle siyasi, ekonomik ve diplomatik gücünün Yunanistan aleyhine artması olmuştur. Türkiye'yi merkez konumda gören Yunanlı uzmanların onun artan gücü ile ilgili değerlendirmelerinin odağında Orta Asya'nın enerji kaynaklarının yeniden paylaşımı konusu yer almıştır (Ayman, 2001b, s. 32-34).

1990'ların ortalarında ana çizgilerine kavuşan Yunan yeni dış politika ve güvenlik stratejisinin geçmişten en önemli farkı, Yunanistan'ın bu kez eskisinden çok daha "geniş kapsamlı", "esnek" ve "çok yönlü" arayışlara girmesidir. Ayrıca bu oluşumlar bir büyük güç ya da bölgesel gücün tasarımı olmaktan ziyade Yunanistan'ın diğer aktörlerin çıkarlarını kendi çıkarlarıyla ortak bir çerçeveye sokma gayretlerinin bir sonucu olarak* ortaya çıkmaktadırlar (Ayman, 2001b).

Yunanistan'ın Türkiye karşısında geniş kapsamlı esnek ve çok yönlü ilişkiler içeren bir ittifak stratejisi kurabilmesine imkân sağlayanın ise uluslararası sistemin yeni koşulları olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Yunanistan'ın Türkiye'yi çevrelemeye yönelik gayretleri coğrafi olarak geniş kapsamlıdır çünkü birçok bölgeyi ve bir dizi birbirinden ayrı ya da çakışan gruplaşmayı Yunan devletinin çıkarları yönünde kullanmayı hedeflemektedir. Yunanistan'ın Türkiye'nin gücünü dengeleme ve kendi çıkarlarını en iyi şekilde koruma yolunda birden fazla takım oyunu oynadığı, farklı takımlarda farklı rollere soyunduğu bir gerçektir.

Diğer taraftan, Yunanistan'ın Türkiye'yi kuşatma gayretleri esnektir, yani Yunanistan'ın özellikle de gayri-resmi müttefikleriyle olan bağları kesin güvenlik taahhütlerini değil, vazgeçilmesi mümkün iş birliği vaatlerini içermektedir. Yunanistan bir taraftan uluslararası arenadaki güç dağılımını kabullenmeyen, ona yoğun

* Yunanistan'ın Soğuk Savaş sonrası Türkiye karşıtı ittifaklar kurma çabaları için bakınız.: (Ayman 2001b).

eleştiriler getiren ve de zaman zaman politikalarında ABD'den bağımsızlaşmak isteyenlerle aynı grupta yer alırken diğer taraftan da uluslararası sistemde hegemonya arayışı içinde bulunan ABD ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Nihayet Yunanistan'ın Türkiye karşıtı ittifak arayışlarının bir başka önemli yönü de bu çabaların çok yönlü oluşudur. Bir bütün olarak bakıldığında, Yunanistan'ın yeni stratejik vizyonunun üç ayrılmaz parçası bulunduğu görülmektedir. Birbirleriyle de ilişki içinde olan bu üç parçadan ilki, ekonomik diplomasi olarak tanımlanabilecek faaliyetlerdir, ikincisi diasporanın Yunan devleti ile olan ilişkisinin merkezi bir yapılanmaya kavuşturulması, üçüncüsü ise dinin dış politikayı destekleyici yönde ve çağdaş stratejik vizyonlarla örtüşür bir şekilde kullanılmasıdır (Ayman, 2001b, s. 62).

3.1. Diasporanın Seferber Edilmesi

Yunanistan'ın stratejik vizyonunun önemli bir bileşeni de başka ülkelerde yaşayan Yunan asıllı nüfusun Yunanistan ulusal çıkarlarını savunmak ve korumak için seferber edilmesidir. 1995 yılında Yunanistan Cumhurbaşkanının bir kararnamesiyle hayata geçirilen Dünya Helenler Konseyi (Symvoulio Apodimou Ellenismou: SAE) Yunan devletinin hassasiyetlerinin ortağı ve Yunan Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarının politika ve kararlarının baş savunucusu addedilmektedir. Yurt dışında yaşayan ve mesleklerinde önemli yerlere gelmiş Yunan asıllıların kayıtları tutulmaya başlanmış ve Yunanistan'ın farklı bölgelerdeki siyasi, kültürel, dini ve ekonomik ilişkilerinde bu toplulukların yumuşak gücünden faydalanılmaya başlanmıştır (Ayman, 2001b, s.58-62).

3.2. Ekonomik Diplomasi

1990'ların ortalarından itibaren geliştirilmeye başlanan vizyonun bir diğer önemli bileşeni, ekonomik diplomasi yaklaşımıdır. Ekonomik diplomasi burada, Yunan ulusal çıkarlarının savunulmasında ülkeler arası ekonomik bağların kullanılması anlamındadır.

1995 yılı Ağustos ayında kabul edilen ve Yunanistan'ın dış politika hedeflerini gösteren karar uyarınca, Yunan diplomatik makamları ve konsolosluk yetkilileri, Yunan şirketlerinin dışarıda iş yapması ve ekonomik güvenliklerini sağlama konusunda onlara yardımcı olmakla görevlendirilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Yunanistan'ın yurt dışındaki diplomatik yetkililerinin ve misyon başlarının Yunan şirketleri ile doğrudan bağlantı içinde çalışmaya başladığı ve yatırımcılar için iş imkanlarını kollama işine soyundukları görülmektedir.

Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Ekonomik İş birliği Koordinasyon Bürosu olarak adlandırılan bir özel büro da kurulmuştur. Görevi, Yunan iş dünyası ile Yunan hükûmeti arasında görüş alışverişini sağlama, karşılıklı ihtiyaçları saptama ve ülkelerine yabancı yatırımcıları çekmek isteyen yabancı hükûmetleri Yunan iş adamları ve yatırımları konusunda bilgilendirmektir. Ekonomik faaliyetler konusunda özellikle de beş alan üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlar; a) enerji, b) telekomünikasyon, c) ulaşım, d) inşaat ve e) denizciliktir. Bu beş alanda ilerlemenin sağlanması konusunda Yunan bankacılık sektörüne de önemli görevler verilmiştir. Ekonomik diplomasiyle Yunanistan Dünyanın her yerinde yaşayan Yunan asıllı iş adamlarını Yunan dış politika amaçlarına uygun bir şekilde yönlendirmek ve kendi çıkarları yönünde eşgüdüm içinde hareket etmelerini sağlamak amacındadır (Ayman, 2001b, s. 58-62). Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin bulunması ekonomik diplomasinin enerji yönünün farklı bir alanda önem kazanmasını sağlamış ve 1990'lardan günümüze Yunan diplomasisinin kurmuş olduğu ağ çerçevesinde gelişen ilişkiler yeni hedefler için kullanıma sokulmuştur.

3.3. Ortodoks Yakınlaşması

Yunanistan'ın birçok ülke ile geliştirdiği ilişkilerin yapısal benzerliği siyasi ilişkilerin dini kültürel bağlarla ve ekonomik iş birliği imkânlarıyla birlikte yürütülmesidir. Ayrıca, Yunanistan, stratejik hedeflerinde ulusal sınırların dışına çıktığı oranda, "ekümenik" sıfatını taşıdığını iddia eden Fener Rum Patrikhanesinin önem verdiği Ortodoks dünyasını birleştirme isteğinden de azami oranda faydalanır olmuştur. Diğer bir deyişle, dış politikanın küresel bir çerçeve içinde ele alınması, özlemlerini Yunanistan'ın çıkarlarıyla sınırlandırmayan ve üstelik Yunan Ortodoks Kilisesi'nin başında olan ruhani sınıfla da zaman zaman ciddi sürtüşmeler yaşayan Fener Patrikhanesi'ne Yunanistan hükûmetiyle farklı bir çerçevede bir arada hareket etme ve karşılıklı çıkarları koruma fırsatı sunmuştur. Siyasi bağların pekiştirici bir unsuru olarak dinin, yalnızca nüfusunun çoğunluğunu Ortodoksların oluşturduğu ülkelerle ilişkiler bağlamında kullanıldığı da düşünülmemelidir. Bu bağlar, Yunanistan'ın az da olsa Ortodoks nüfusa sahip başka ülkelerle ilişkiler kurmasının da ilk adımları içinde yer almaktadır. Örneğin, geçmişte Türk-İsrail yakınlaşması karşısında Orta Doğu'daki dengeleri daha sıkı kollamaya çalışan Yunan resmî makamları ile Yunan iş adamları Mısır'daki İskenderiye Patrikhanesi ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. İskenderiye Patrikhanesini önemli kılan bir başka unsur, Güney Afrika, Zimbabwe, Kongo, Malawi, Etiyopya, Kamerun ve Nijerya'daki kiliselerin de kendisine bağlı olmasıdır (Ayman, 2001b, s. 63-64).

4. Yunanistan-AB İlişkileri

Kuşkusuz Yunanistan'ın ittifak çabaları ülkenin tarihindeki örneklerle benzerlik içermesi yanında farklılıklar da içermektedir. Bu farklılığı yaratan Yunanistan'ın Avrupa Birliği (AB) üyesi olması kadar GKRY'nin AB normlarına aykırı bir şekilde teritoryal sorunlarını barışçıl yollardan çözmemiş bir ülke olmasına rağmen Mayıs 2004'te üyeliğe kabul edilmesi ve Türkiye'nin girmek istediği birlik içinde kendisine karşı iki üye devletin bulunmasıdır.

Yunanistan'ın AB ile ilişkileri çerçevesinde izlediği strateji ABD ile ilişkisinden farklıdır. Burada, doğrudan ortak çıkarların geliştirilmesi yönündeki pozitif çabalar ya da çıkarlarının çelinebileceğini hissettirerek büyük devleti Yunanistan'ın lehine davranmaya zorlama amaçlı politikalardan farklı olarak, zaten aralarındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri her yönüyle geliştirme çabası etrafında bir araya gelmiş bir topluluğun ortak çıkar tanımı içine Yunan çıkarlarının yerleştirilmesi söz konusudur. Ayrıca Yunanistan AB üyeliğini bölgesel arayışlarında da kullanmaktadır. Gerek geçmişte AB adayı olan Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerinde gerekse Karadeniz'de kıyısı bulunan Gürcistan ve Ermenistan'la yaklaşmasında olduğu gibi bugün de Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde Yunanistan AB üyeliğinden faydalanmaya çalışmaktadır.

Bu stratejinin nihai hedeflerinin başında Kıbrıs'ın ve Ege sorunlarının, AB'nin sorunları olarak tartışılmasını ve Yunanistan'ın istediği türden çözümlerin Türkiye'ye dayatılmasını sağlamak gelmektedir. Türkiye üzerinde bu türden bir baskı ortamının yaratılması otomatik bir süreç olmayıp, Yunanistan'ın ısrarlı gayretleri sonucunda ortaya çıkan bir sonuçtur. Yunanistan, kendi çıkar tanımını AB'ye, birliğe üye olmasının getirdiği siyasi ve diplomatik avantajları kullanarak benimsetmeye çalışmaktadır.

4.1. AB Kıskacında Kıbrıs Sorunu

Yunanistan'dan kaynaklanan sorunlar ana hatlarıyla; kara suları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, gayri askerî statüdeki adaların askersizleştirilmesi/silahlandırılması, sözde 10 deniz millik hava sahası, Uçuş Malumat Hattı (FIR), egemenliği antlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıklar, NATO komuta-kontrol bölgeleri, Batı Trakya Türklerine baskılar, Ortodoks Fener Rum Patriği'nin ekümeniklik statüsü, Yunanistan'ın PKK terör örgütünü desteklemesi, Heybeliada Ruhban Okulunun açılması şeklinde özetlenebilir. Kıbrıs, bu sorunlarla birlikte ifade edilmemektedir.

Aslında Kıbrıs sorunu Helen milliyetçiliğinin ana damarıdır. Kıbrıslı Rumların adada bağımsızlık elde etme girişimleri İngiliz yönetimince tercih edilen bir seçenek olarak görülmemesinden dolayı Rumlar 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni daha sonra kendilerinin değiştireceği geçici bir düzen olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca dikkat edilirse Ege Denizi ile ilgili egemenlik sorunlarının bu denli ön plana çıkması da 1974'de Türkiye'nin müdahalesi sonrasında Türkiye'ye karşı açılacak bir ikinci cephe olarak değerlendirilmeye başlamasıyla da ilişkilidir. Ayrıca burada varılacak anlaşma Ege Denizi'yle ilgili egemenlik sorunlarının çözümü için de bir emsal teşkil edebilir.

4.2. GKRY'nin AB'ye Kabulü

AB, Ada'da yaşayan iki toplumun fiilen ayrıldığı 1964 yılından itibaren Kıbrıs'ın tamamına egemen olmayan Rum tarafını tüm Kıbrıs'ı temsilen üyeliğe kabul etmiştir. Böylelikle AB tarihinde ilk ve muhtemelen son kez bir devlet, sınırlarının dışında ve kontrolü altında olmayan topraklarda egemenlik iddia ederek üye olmayı başarmıştır.

Söz konusu katılım, adını o dönemin Fransız Başbakanı Edouard Balladur'dan alan ve 1995'te imzalandıktan sonra genişleme sürecindeki aday ülkelerin uyması için temel prensip kabul edilen 'Balladur İstikrar Paktı'nda yer alan "AB'ye üyelik ancak komşularıyla iyi ilişkiler içinde olan ve aralarındaki sınır sorunlarını çözmeyi başaran ülkeler için mümkündür" prensibine aykırıdır. Ne var ki sınır çatışmaları olan veya azınlıklar yüzünden çatışma içindeki hiçbir ülkenin AB üyesi olamayacağına dair hüküm, GKRY'nin Birliğe kabulüyle hiçe saymıştır.

Rum tarafının tek taraflı olarak AB'ye üye olmasının uluslararası anlaşmalara da aykırı olduğu görülmektedir. Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran temel anlaşmalardan olan 1960 tarihli *Garanti Anlaşması*, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte üye olmadıkları siyasi ve ekonomik örgütlere katılımını kesin olarak yasaklamaktadır. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası da Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte taraf ya da üye olmadıkları uluslararası örgütlere üyelik konusunda adadaki her iki toplumun da birbirilerini veto hakkına sahip olduğunu kesin bir ifadeyle vurgulamaktadır. Güney Kıbrıs'ın üyelik sürecinde ne Kıbrıslı Türklerin veto hakkının ne de Türkiye'nin AB üyesi olmaması gibi temel anayasal prensiplerin dikkate alındığı göze çarpmaktadır (Işıksal, 2019, s. 119-133).

4.3. Türkiye'nin Önceliği Olarak Avrupa Birliği

Türkiye'nin AB adaylığı beklentisi ise Yunanistan'ın elini güçlendiren ve ittifak stratejisini ağırlıklı olarak AB üzerinden kurmasına fırsat veren bir faktör

olmuştur. 6 Mart 1995'te Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması nedeniyle, Türkiye aynı gün GKRY'nin adanın tamamını temsil ettiği iddiasıyla AB'ye yapmış olduğu tam üyelik başvurusuna itiraz etmemiştir. Aslında PKK terör örgütü lideri Öcalan'ın 1996'da Kenya'da yakalanması da Türkiye'ye büyük bir fırsat sunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin pekâlâ Yunanistan'ı terörist ülke ilan edebileceği akla gelmektedir. Krizin akabinde Yunanistan'da bir Dışişleri Bakanı değişikliği olmuş, Türkiye'ye karşı ağır hakaretleriyle tanınan Teodoros Pangalos'un 1999 Şubat ayında istifası üzerine Yorgo Papandreu Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. Yunanlı meslektaşlarımın ifadeleriyle senaryo aynı kalsa da bir aktör değişikliğine gidilmiştir. Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Detant Dönemi Papandreau'nun karşısında barışçıl yaklaşımlarıyla tanınan İsmail Cem'in bulunması ise bir bakıma bu süreci daha da kolaylaştırmıştır. Aslında Türkiye açık uçlu*, nasıl ilerleyeceği konusunda büyük belirsizlikler içeren bu sürece teslim olmuştur. Yunanistan Öcalan hadisesinin Türkiye tarafından aleyhine kullanılmasını engellemek için Ankara ile diplomatik görüşmeleri yeniden başlatma yolunda bir barış atağına girişmiş, Türkiye'nin AB adaylığına olan itirazını geri çekmiştir. Ağustos ayında meydana gelen depremlerin Türk ve Yunan halklarını birbirlerine yakınlaştırdığı görülmektedir. 1999'da gerçekleşen AB Helsinki Zirvesinde diğer AB adayı 12 ülke ile birlikte Türkiye'nin adaylığı açık bir şekilde deklare edilmiştir.

5. Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Detant Dönemi

1996 Öcalan krizi sonrasında ilişkilerin yumuşamasının ana aktörü olarak Yunanistan'ı görmek ve yumuşama dönemini Yunanistan'ın vetosunu kaldırmasıyla açıklamak ya da depremlerin etkisine bağlamak (Triantaphyllou, 2018, s. 107-117) oldukça yanıltıcıdır. Üstelik Yunanistan'ın Türkiye'nin AB ile ilişkisine engel olmaktan vazgeçmesi, Türkiye'ye iyi niyetle birtakım ödüller vererek onu ehlileştirmesi olarak açıklanmaktadır (Tsakonas, 2010) ki bu ve bunun gibi yorumlar tamamen gerçek dışı bir perspektif ** çizmektedir. Zira ne Yunanistan'ın PKK'ya olan desteğini göz ardı etmek ne de Öcalan krizinin etkilerini yok saymak mümkündür (Ayman, 2000, s. 56-60).

İki ülke arasında krizlerin yatıştığı, ilişkileri normalleştirme yolunda adımların atıldığı bu dönem sorunların hiçbiri çözülmediği halde iki toplum arasında çok çeşitli ilişkilerin, iş birliklerinin başladığı sürece işaret etmektedir. Bu dönemi bir "uzlaşı dönemi" (rapproachment: karşıt tarafların bir anlaşmaya varması) olarak

* Açık uçlu, adım adım ilerleyeceği öngörülen müzakereler güçlü tarafa avantaj sağlamaktadır. Yunanistan da AB üyesi olması nedeniyle bu denklemde güçlü taraf olarak karşımıza çıkmaktadır.

** Bunun pek çok örneğini vermek mümkündür. Örneğin Tsakonas bunu Yunanistan'ın Türkiye'yi "sosyalleştirme" stratejisi olarak tanımlamaktadır. (Tsakonas, 2010).

değil bir "yumuşama dönemi" (detant: yumuşama, gerginliğin gevşemesi) olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Gelinen noktada ilişkilerde ticaret, turizm gibi konularda ilerlemeler sağlanması olumlu adımlar olmasına karşılık hem yeterli değildir hem de iki ülke arasındaki sorunların çözümü konusunda önemli bir itici güç sağlayamamaktadır. Dünyada ekonomik-ticari ilişkilerin teritoryal sorunların üstesinden gelmede başat rol oynadığı tek bir örnek bulunmamaktadır. Ancak sorunların çözümünde ilerlemeler sağlanmaya başlaması durumunda ekonomik ve ticari ilişkiler kalıcı bir barış yolunda önemli katkılarda bulunabilmektedir.

5.1. Türk-Yunan İlişkileri ve NATO

1950'li yılların ortasından itibaren, Yunanistan kendisi için öncelikli tehdidin Türkiye'den geldiğini ileri sürerek Türkiye'nin 1974'deki Kıbrıs müdahalesi sonrasında NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir. Ancak geçen zaman içinde Ege'de kontrolün Türkiye'ye geçeceğinden kaygılanmış ve NATO nezdinde NATO'nun askerî kanadına geri dönmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye, 1980 askerî darbesine kadar, Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesini kabul etmemiştir. Bunun ancak Ege Denizi'ndeki komuta kontrol sorumluluklarının müzakere edilmesi ve Yunanistan'a tüm Ege'nin komuta kontrol sorumluluğunu veren 1974'ten önceki düzenlemelerin kaldırılarak, Ege'nin komuta kontrol sorumluluğunun iki ülke arasında eşitlik esasına uygun olarak yeniden düzenlenmesi durumunda söz konusu olabileceğini savunmuştur. Ne var ki, 1980 yılında Orgeneral Kenan Evren ile Orgeneral B. Rogers arasında varılan mutabakat sonucu Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına tekrar dönüşü gerçekleşmiş ve Türkiye Yunanistan'a karşı elinde bulundurduğu yegâne kozu kaybetmiştir (Fırat, 2001, s. 440-480).

6. Doğu Akdeniz'de Egemenlik Alanları Mücadelesi

Uluslararası alanda diğer çetrefil sorunlarda görüldüğü gibi çözümsüz kalan meseleler geçen zaman içinde sadece kalıplaşmış yargılar ve hasmane tutumları beraberlerinde getirmemekte, aynı zamanda yepyeni sorunların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Doğu Akdeniz'de doğal gaz arama faaliyetlerinin Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmesi bunun bir örneğidir.

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon yataklarının keşfini takiben, burada kıyısı bulunan devletlerin kendi aralarında çeşitli münhasır ekonomik bölge (MEB) anlaşma-

ları yaptıkları görülmektedir. GKRY'nin, KKTC'nin haklarını da hiçe sayarak ve adanın tek sahibi gibi davranarak İsrail, Mısır ve Lübnan ile anlaşmalar yapması ve ruhsat sahaları açarak anlaşma konusu bölgelerde petrol ve doğal gaz arama ruhsatları vermesi, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmiştir. GKRY ve Yunanistan'ın en doğudaki adaları arasında münhasır ekonomik bölge sınırlandırması Türkiye'nin, Antalya Körfezi açıklarında dar bir deniz alanına hapsedilmesi anlamını taşımaktadır.

Ana karalar gibi adaların da kıta sahanlığı ve MEB hakkına sahip olduğu görüşünde olan Yunanistan, Rodos gibi büyük bir adanın 78 mil uzağında bulunan Meis Adası'nın da ana karalar gibi tam yetkili MEB alanına sahip olduğunu ileri sürerek Rodos Adası'nın MEB alanını Meis'in MEB alanı ile birleştirme gayreti girmiştir. Yunanistan'ın Türk ana karasına sadece iki kilometre uzakta olan 10 kilometrekare yüz ölçümündeki Meis Adası'nın kıta sahanlığını iddia ederek Akdeniz'de 40 bin kilometrekarelik bir alana sahip çıkmaya çalışması ise bu gerilimi daha da arttırmıştır. *

Hakkaniyetli bir paylaşımı savunan Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki oldubittilerine karşılık hem kendi kıta sahanlığını ilan etmiş hem de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPOA) verdiği ruhsatlarla kıta sahanlığı alanlarında sismik araştırmalarını sürdürmüştür.

6.1. Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın İttifak Çabaları

Yunanistan ve GKRY Doğu Akdeniz'de de Türkiye ve KKTC'nin haklarını gasp etmeye hazırlanırken yine kendileriyle birlikte hareket edebilecek ülkeleri bir araya getirmeye çalışarak güç kazanma stratejisine başvurmaktadır.

Yunanistan'ın Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de ve bölge genelindeki hak ve menfaatlerini sınırlandırmaya yönelik girişimleri çerçevesinde ABD ile güvenlik ilişkilerine yeni boyutlar kazandırmaya çalıştığı, AB'ye kendi vizyonunu kabul ettirmeye çalıştığı, İsrail, Fransa, ve Mısır başta olmak üzere Türkiye'nin sorunlar yaşadığı ülkelerle ittifaklar içine girdiği görülmektedir.

Konu Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın yanına alma çabasına girdiği ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise bu çabaların Yunanistan'ın ve GKRY'nin bu

* Kıyıları karşılıklı olan veya yan yana olan devletlere kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin usul 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu madde uyarınca, kıta sahanlığının sınırı, kural olarak taraf devletlerin anlaşmasıyla tespit edilmektedir. Bu konuda bir anlaşma olmadığında ve özel durumlar farklı bir sınırı gerektirmiyorsa kıta sahanlığı sınırlandırılması eşit uzaklık ilkesine göre gerçekleşmektedir.

ülkelere sundukları veya sunma gayreti içine girdikleri imkân ve avantajlarla açıklanması mümkün gözükmemektedir. Yunanistan'a bu ortamı sağlayan Türkiye'nin başta ABD, İsrail ve Mısır ile olmak üzere gerginleşen ilişkileridir. Dikkat edilirse bu anlaşmazlıklar teritoryal sorunlardan yani egemenlikle ilgili meselelerden kaynaklanmamaktadır. Dolayısıyla da teritoryal sorunlar gibi krizlere ve savaşlara yol açacak değerde meseleler değildir. *Arap Baharı'*na kadar Mısır ile Türkiye arasında iyi ilişkiler hâkimken, Filistin sorunu konusunda İsrail ve Türkiye arasındaki uzlaşmazlığa rağmen iki ülke arasında ticari ilişkiler gelişerek sürmektedir. İsrail başta doğal gazın Türkiye'den Avrupa'ya ulaştırılmasını maliyetinin düşüklüğü nedeniyle arzu etmiştir. Mısır ile Türkiye arasındaki iyi ilişkiler ise Arap Baharı'na değin hızla gelişmekteydi.

6.2. Yunanistan-ABD İlişkileri

Türkiye'nin ABD ile birliktelik ve müttefiklik ilişkisinde 1990'lara kadar devam eden soğuk savaş dönemi boyunca birkaç istisna haricinde (Küba Füze Krizi, U2 Uçak Krizi, Johnson Mektubu, Haşhaş Krizi, İncirlik Üssü Krizi gibi) ciddi çalkantılar yaşanmamıştır. 2001 yılında gerçekleşen "11 Eylül Saldırıları" sonrasında ise iki ülke çıkar ve tehdit tanımlanmalarında başta Orta Doğu bölgesiyle ilgili olarak giderek farklılaşmışlardır. ABD'nin PYD-YPG-PKK terör örgütüyle ilişkisi, Türkiye'nin ise Rusya'yla askerî münasebetleri, ilişkileri daha da gerginleştirirken vize krizi, Rahip Andrew Brunson krizi ve yaptırımlar sorunlara eklenmiştir. Türkiye Rusya'yla askerî ve politik ilişkilerini stratejik boyuta da taşımış ve Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Kafkasya ve Karadeniz jeopolitiklerinde geliştirdiği inisiyatifler nedeniyle ABD'nin eleştirilerinin hedefi olmaya başlamıştır.

Özellikle de Irak işgali ve Suriye iç savaşı nedeniyle 2013 senesinden itibaren giderek bozulan ve çıkmaza giren Türk-Amerikan ilişkileri Yunanistan tarafından önemli bir fırsat olarak algılanmıştır. Yunanistan Türk-Amerikan ilişkilerindeki gergin ortamdan azami düzeyde yararlanabilmek için adeta ABD'nin bölgedeki karakolu olma rolünü benimseyecek gibi gözükmektedir. Yunanistan'ın bu çabaları ABD tarafından da olumlu karşılanmaktadır. 2018 yılı Ekim ayında ABD'yi ziyaret eden Yunan Savunma Bakanı Kammenos'un, Washington'a Yunanistan'da Volos, Larisa ve Dededağaç (Aleksandrupolis) şehirlerinde üç askerî üs kurmasını önerisinde bulunması bu bağlamda dikkat çekici gelişmeler arasındadır. Yunan medyasının da Girit'teki Suda Üssü'nün (Goure, 2016) ABD için Türkiye'deki İncirlik Üssü'ne alternatif olabileceğini iddia ettiği görülmektedir. Yunan Savunma Bakanı Panos Kammenos'a göre de, "Yunanistan, ABD'yi, yegâne stratejik ortak ve müttefik saymaktadır" (Kırbaki, 2018).

2019 Ocak ayında, Fener Rum Patriği Bartholomeos'un, 2018'de Moskova Patrikhanesi'nden ayrılan Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni tanıması da ABD ile Yunanistan arasında gelişen ilişkilere dolaylı da olsa önemli bir katkıda bulunmuştur.

8 Temmuz 2020'de ise ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo Kıbrıs Rum Yönetimi'ni ülkesinin *Uluslararası Askerî Eğitim ve Talim Programı'na* dâhil ettiklerini açıklamış ve söz konusu kararı "Doğu Akdeniz'de istikrarı desteklemek için bölgedeki kilit ortaklarımızla ilişkilerimizi ilerletme çabalarımızın bir parçasını oluşturuyor" diyerek savunmuştur. Washington'un 2019 ve 2020 yıllarında Dedeağaç'ta gerçekleştirilen NATO tatbikatlarını gerekçe göstererek Yunanistan ile askerî antlaşmalar yapmak suretiyle Türkiye sınırına 30 km uzaklıktaki askerî yığınaklarını gittikçe kuvvetlendirmesi de yine bu çerçevede ele alınabilir. ABD Dedeağaç'ta Doğu Akdeniz'deki en büyük askerî üslerden birisine sahiptir. Lojistik açıdan bu bölgeyle Bulgaristan'daki üsleri birbirine bağlaması kadar GKRY ile yaptığı antlaşma neticesinde *Kıbrıs Kara, Açık Deniz ve Liman Güvenliği* ismiyle bir merkez kurulması ve GKRY'den acil durumlar için Amerikan askerinin burada konuşlandırılması konusunda izin alınması da dikkat çekici gelişmelerdendir.

Söz konusu gelişmeler ABD'nin Doğu Akdeniz'de ve Ege'den, Karadeniz'e açılan noktalarda Rusya'yı çevrelemek için attığı adımlar olarak değerlendirilebilir (Kuran, 2020). Her ne kadar günümüzde ABD hegemonyasının erozyona uğramasından söz ediliyor olsa da soğuk savaş sonrasında sıklıkla dillendirilen Amerika'ya meydan okuma yeterliliğine sahip bir rakibin ortaya çıkmasını ve rakiplerin ortaklık kurmasını engelleme fikrinin (Brzezinski, 1996, s. 209-216) hâlen etkisini koruduğu görülmektedir. ABD, Rusya'dan Almanya'ya Baltık Denizi yoluyla gaz gönderecek olan Kuzey Akım 2 boru hattının geliştirilmesine katılan Avrupalı şirketlere yaptırım tehdidinde bulunarak Rus gazının Avrupa'ya arzını sınırlamaya çalışmanın yanı sıra Rusya ile derin ve uzun süreli bağları olan Yunanistan ve Kıbrıs'ı da Amerikan etkisi alanına çekmeyi istemektedir. Bu mücadele ister istemez Yunanistan'ın bağımsızlığı öncesinde Akdeniz'deki büyük güç gerilimini hatırlatmaktadır. Konu büyük güç mücadelesi yönünden ele alındığında ilk söylenebilecek olan özellikle ABD, Yunanistan, GKRY, Fransa, İsrail, Mısır arasında kurulan stratejik ortaklıkların Yunanistan'ın kontrolünde olmayacağı ve ortaklıklar güçlendiği ölçüde Rusya ve İran karşıtlığında Yunanistan'ın ABD'nin peşinden sürüklenme olasılığının artacağıdır. Ayrıca bu gelişmelerin sadece Yunanistan nedeniyle Türkiye üzerindeki baskıyı arttırmayacağı aynı zamanda olası sonuçları itibarıyla Türkiye'nin çıkarlarının başta Irak ve Suriye'de zarar görmesini beraberinde getirebileceği, Türkiye'nin İran ve Rusya Federasyonu ile ilişkilerini zorlaştıracağı söylenebilir. Kontrolden çıkacak gelişmelerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir mahiyet kazanması ihtimali ise yok değildir.

6.3. Yunanistan-Rusya İlişkileri

Yunanistan soğuk savaş sonrasında bir taraftan ABD ile olan ilişkisini sağlamlaştırmak için Balkanlar ve Kafkasya'da onun stratejik bir ortağı olduğunu ileri sürerken diğer taraftan da ABD'nin Türkiye lehine kendisinden vazgeçeceğini düşünüp Rusya Federasyonu ile yakınlaşarak ABD'nin dikkatini üzerinde toplamaya çalışmıştır. Bunun çarpıcı bir örneği Güney Kıbrıs'ta Rus varlığını güçlendirecek ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'de söz sahibi olabilmenin yolunu açacak bir adım olarak değerlendirilen S-300 füzelerini konuşlandırma yolundaki ısrarı olmuştur (Ayman, 2001b, s.65-68).

6.4. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de AB'yi Arkasına Alma Çabaları

Yunanistan her ne kadar AB'yi yekpare olarak kendi iddialarının peşinden sürüklemeye gayret etse ve ona destek çıkan Fransa Güney Kıbrıs'ta ve bölgede donanmasını ve savaş uçaklarını konuşlandırsa da Akdeniz ile coğrafi, ekonomik, politik bağlantıları olan diğer Avrupalı ülkeler konuyla ilgili olarak çekimser kalmış, Fransa'nın iki dünya savaşında karşısında yer alan Almanya ise iki ülke arasındaki gerilimi azaltmak için arabuluculuğa soyunmuştur.

Almanya'nın, Fransa'nın donanmasını ve savaş uçaklarını Türkiye'ye karşı konuşlandırmasıyla artan gerilimi azaltma gayretleri başta İspanya ve İtalya olmak üzere AB üyelerinden destek görmüştür. Geçmişte bir Akdeniz gücü olan ve sahip olduğu güçlü donanma kadar bölgede sömürgeleştirdiği adalarla anılan İspanya Doğu Akdeniz'le ilgili gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkileri bozmasına izin vermeyeceğini bildirmiş ve arabuluculuğun gerekliliğini vurgulamıştır. Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen İspanya hükûmeti Kasım 2020'de açıkladığı 2020-2023 Dış Politika Vizyonu belgesinde çok taraflılık ve reelpolitik yaklaşımların gerekliliğinin altını çizmiş ve Türkiye'yi "stratejik bir ortak" olarak değerlendirmiştir (Palacios, 2021).

Zamanında Venedik ve Cenova şehir devletlerinin denizlerdeki başarılarıyla dikkatleri üzerinde toplamış olan İtalya'nın ise soruna taraf olmama arzusuyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na katılmadığı görülmektedir. Oysa İtalyan ENI Türkiye ve Suriye'nin yanı sıra Mısır, Kıbrıs ve Lübnan'da faaliyet gösteren en önemli enerji şirketidir. Türkiye ENI'nin Kıbrıs açıklarında sondaj faaliyetlerini bloke etmesine rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmamıştır. Türkiye ile İtalya Libya krizinde uluslararası gerilimin tırmandığı bir dönemde, Trablus merkezli Ulusal

Mutabakat Hükûmeti'ni (UMH) destekleyen iki ülkedir. Libya'da ve bölgede ortak çıkarlar söz konusudur. Türkiye ve İtalya 2020 Ağustos'unda Doğu Akdeniz'de ortak sondajlar yaparken aynı İtalya GKRY, Yunanistan ve Fransa ile de benzer faaliyetler içine girmiştir.

6.5. Yunanistan-Fransa İlişkileri

Akdeniz'in en batısında yer alan Fransa'nın bölgeye yönelik ilgisi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Napolyon'un Doğu Akdeniz seferi bunun bir örneğidir. 1789 Fransız Devrimi bu gerçeği değiştirmemiş, Napolyon Mısır'ı işgal etmek, Suriye'ye yayılmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki varlığına darbe indirmek istemiştir. Fransa'nın Doğu Akdeniz'de varlık gösterme arzusu daha sonra da devam etmiştir. 1827 yılında İngiltere ve Rusya ile birleşen Fransız donanması Navarin'de Türk donanmasını vurmuş, Fransa askerlerini Yunanlara yardım etmek gerekçesiyle Mora'ya çıkartmıştır. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Antakya'yı, Mersin, Tarsus ve Adana'yı, Gaziantep, Urfa ve Kahramanmaraş'ı işgal eden Fransa 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın tarafı olmuş, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması'nın da imzacıları arasında yer almıştır. Fransa Doğu Akdeniz'deki varlığını 1920'den 1946'ya kadar sömürge yaptığı Suriye üzerinden sürdürmüştür.

Günümüzde Fransa'nın Doğu Akdeniz bölgesinde etkinliğini arttırmasını mümkün kılan, ABD'nin Çin'in Asya-Pasifik'te yükselişinin Amerikan hegemonyasına en büyük tehdit olarak kabul etmesiyle bölgede bir güç boşluğunun doğmasıdır. Türkiye'nin Afrika'daki girişimleri ve artan nüfuzu ise Fransa'nın eski sömürgelerinde etkinliğini arttırarak önemli bir güç olduğunu kanıtlama gayretinin önünü kesmektedir.

Fransa'nın münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı konusunda Yunanistan'ın yanında yer alması ve 2014 yılından itibaren Libya'da darbeci General Halife Hafter'e bağlı milislere yardım eden BAE'ye destek vermesi Türkiye ile bu ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmektedir.

6.6. Yunanistan-İsrail İş Birliği

1947'de Birleşmiş Milletlerin Filistin'in parçalanmasını öngören planını reddeden, İsrail'in 1948'de kuruluşunu tanımayan, 6 Gün Savaşı'nın sonrasında İsrail'in işgal ettiği topraklardan koşulsuz çekilmesini talep eden BM kararını destekleyen,

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrasında Amerikan karşıtı ve Filistin yanlısı tutumu çok daha keskinleşen Yunanistan 1987 tarihinde İsrail'i tanımış ve 1990'da ilişkileri büyükelçilik düzeyine çıkartmıştır.

1990'larda ivme kazanan 2000'li yılların başında da gelişmesini sürdüren Türkiye-İsrail ilişkileri Yunanistan'da büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bunun en önemli nedeni, İsrail'in Kıbrıs sorunu karşısında tarafsızlığını yitirmesi ihtimali olmuştur. Türk-İsrail iş birliği karşısında Yunanistan, güvenlik alanında bu iş birliğinin askeri kuvvetlerin modernizasyonu ile ilgili yönünden de rahatsızlık duymuştur. Yunan Hükûmeti geçmişte İsrail'in Yunan Hava Kuvvetlerine ait F-14 Fantom uçaklarını modernize etmeyi ve yüksek teknoloji içeren silahları Yunanistan'a satmayı reddetmesini bu iş birliğinin bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Yunanlılar açısından Türk-İsrail iş birliğinin en çarpıcı örneği ise iki ülke arasında istihbarat alanındaki iş birliği sonucunda Öcalan'ın Kenya'da yakalanmasıdır. Türk-İsrail iş birliğinin Yunanistan'ı rahatsız eden yönleri sadece askerî konular ya da istihbaratı ilgilendiren meseleler olmamıştır. Aslında, Yunanistan Türk-İsrail iş birliğinin hemen her yönünden rahatsızlık hissetmiştir. Bunun içine ABD'deki Yahudi lobisinin Türkiye'ye destek vermesinden, Türkiye-İsrail arasında bir serbest ticaret anlaşmasının gündeme gelmesine varıncaya kadar bir dizi konu girmektedir. Bu kadar rahatsızlık verici olmasına rağmen, Yunanistan'ın, Türkiye-İsrail iş birliği karşısında duyduğu büyük tepkiyi bir süre sonra üzerinden attığı ve bunun yerine, kendisi de İsrail'e yakınlaşmaya çalışmaya ve Türkiye-İsrail ilişkisini zedelemek için birtakım yollar aramaya koyulduğu görülmektedir.

1990'lardan itibaren iki ülke arasındaki ticaret artarken ilişkiler askerî konularda da gelişmeye başlamıştır. Yunanistan'ın ısrarlı girişimleri sonunda 14 Kasım 1999'da Yunanistan ile İsrail arasında askerî tatbikatlara ilişkin bir anlaşma* imzalanmıştır (Athanassopoulou, 2003, s. 112). Ancak, daha geniş kapsamlı bir askerî iş birliğinin zeminini yaratmaya çalışan Yunanlı yetkililer tarafından bu anlaşma yeterince tatmin edici bulunmamıştır. Öte yandan, Yunanistan İsrail ile daha ikincil konular üzerinden ilişki kurmaya (ticaret, turizm, kültür vb.) ve özellikle de iki sorunu kullanarak Türkiye ile İsrail arasındaki sıcak atmosferi bozmaya da çabalamıştır. Bunlardan bir tanesi, Yahudi soykırımı ile Ermeni tehcirinin bir arada ele alınmasının sağlanması diğeri ise, Nazi altınları konusunda Türkiye'yi suçlamaktır ki, bu konuda bizzat Yunanistan Dışişleri Bakanlığı güdümünde tarihi çalışmalar yaptırılmıştır (Ayman, 2001b, s. 82-85).

* Gerçi iki ülke arasında ortak hava manevraları, deniz tatbikatları, kurtarma operasyonları ve savunma tedariki iş birliği alanında konularını içeren bir anlaşma 1994'de imzalanmışsa da hayata geçirilememiştir.

Nihayet bunlara eklenmesi gereken bir diğer önemli husus, *Atina Diyaloğu* adlı oluşum çerçevesinde Yunanistan'ın hem Arapları anlayan hem de İsrail'in sorunlarına çare bulmaya çalışan bir arabulucu role soyunmasıdır. Yunan Dışişleri yetkililerine göre, "Araplar olgun değildir, tıpkı çocuk gibidirler, bu yüzden de İsrail'in onlara daha özenle yaklaşması gerekmektedir" (Nachmani, 1987, s. 112-118). Yunanistan'ın böyle bir role soyunmasında Kudüs Rum Ortodoks Kilisesinin varlığından da yararlanılmıştır (Nachmani, 1987, s. 107-111).

İsrailliler ile Filistinliler arasında bir iletişim kanalı olarak nitelenen ve her iki tarafın kamuoyu önderlerini, üst düzey bürokratları, parlamenterleri, siyasetçileri, gazetecileri, akademisyenleri bünyesinde toplayan bu oluşumun* ilk toplantısı, Temmuz 1997'de Atina'nın Vouliagmeni adlı banliyösünde gerçekleştirilmiş, bunu Atina (Aralık 1997) ve Rodos'ta (Temmuz 1998) yapılan toplantılar izlemiştir ("Israeli-Palestinian Meeting Ends in Climate of Mutual Promises", 1999). Yunan Dışişlerinin aynı zamanda tarafların anlaşmaya uygun davranıp davranmadığını rapor etmekle vazifelendirildiği Atina diyalogu ile ilgili Yunanlı yetkililerin beyanlarında Filistin sorunu ile Kıbrıs sorunu arasında bir paralellik kurulmasına özen gösterilmiştir ("Kradidiotis says ME Peace Process at Critical Crossroad", 1999).

GKRY 2003 yılında Mısır'la MEB anlaşması imzalamıştır. Bunun ardından Lübnan ile 2006'da, İsrail ile de 2010'da benzer anlaşmaların yapıldığı görülmektedir. 2008 yılında İsrail'in Gazze operasyonu nedeniyle gerilen Türkiye ile İsrail ilişkilerinin 2009 yılında Davos Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan'ın İsrail Devlet Başkanı Şimon Perez'i suçlamasının ardından bozulmaya başlaması, 2010 tarihindeki Mavi Marmara baskını sonrasında ise iyice kötüleşmesi, Yunanistan tarafından memnuniyetle karşılanmış ve bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

2008 yılından itibaren giderek hareketlilik kazanan Yunanistan-İsrail ilişkileri (Tziarras, 2016) 2011'de ABD, İsrail ve Yunanistan tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen ve Akdeniz'de hidrokarbon yataklarının keşfi konusunda birlikte hareket edebileceklerini ortaya koyan Noble-Dina tatbikatı** ile bir üst seviyeye ulaşmıştır (Mazis, 2018, s. 41-47).

2012 yılında da GKRY'nin İsrail ile askerî ve savunma alanlarında iş birliği yapmak üzere bir anlaşma yaptığı görülmektedir. 2013'te iki ülke arasında enerji, bilim, teknoloji, kültür ve eğitim alanında 10 anlaşma imzalanmış, 2016'da yapılan

* Atina Diyaloğu üç komiteden oluşmuştur. Bunlar, "parlamentolar arası komite", "sivil toplum komitesi" ve "siyasi komitedir".

** Yunanistan, GKRY ve İsrail'in birlikte katıldıkları tatbikatlar için bakınız.: (Mazis, 2018).

ilk üçlü zirvede Doğu Akdeniz'de denizaltında boru hattı inşa edilmesi olanaklarının incelenmesi kararlaştırılmış, bunu 2016'daki zirve izlemiş, 2017'deki toplantıda ise, konunun projelendirilmesi için ortak eylem kararı alınmıştır. Ayrıca 2017 yılında Yunanistan, GKRY ve Mısır arasında da görüşmeler başlamıştır. (Mazis, 2018, s. 39-41)

Yunanistan-İsrail ilişkilerinin gelişmesinin sonuçlarını sadece bu iki ülke arasındaki görüşmeler, anlaşmalar ve yapılan askerî tatbikatlarla değerlendirmek hem ABD'nin bu girişimlerin içinde olması nedeniyle hem de İsrail'in çıkarlarının Yunanistan ile uyuşturulmasının sonuçta ABD'yi de etkilemesi nedeniyle mümkün gözükmemektedir. Yunanistan sadece ABD ile stratejik ilişkiler kurmamakta, bu ilişkilere İsrail'i de katılmasıyla bu birlikteliği daha da sağlamlaştırmaya çalışmaktadır ki bu adımlar "dostunun da dostuyum" şeklinde ifade edilebilecek bir stratejinin izlendiği anlamına gelmektedir.

6.7. Yunanistan-Mısır Ortaklığı

"Doğu Akdeniz Gaz Forumu" (East-Med) Mısır'ın ev sahipliğinde, 16 Ocak 2019'da Yunanistan, GKRY, İsrail, Mısır, İtalya ve Ürdün Enerji Bakanlarının katılımıyla kurulmuştur. İsrail'den Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY), oradan da Yunanistan'a ve başta İtalya olmak üzere tüm Avrupa'ya doğal gaz taşınması amacıyla yapılan anlaşma Türkiye'nin ve KKTC'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki enerji kaynakları üzerindeki haklarını yok sayan bir niteliğe sahiptir.

Forumun kuruluşundan yedi ay sonra Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Yunanistan ve GKRY ile ilk üçlü toplantısı yapılmış ve kısa süre sonra Fransa foruma sürekli gözlemci sıfatıyla katılma talebinde bulunmuştur. Forumun 16 Ocak 2020'de yapılan ikinci toplantısında "üye devletlerin halklarının çıkarı için enerji güvenliği" temelinde kurumsallaşma yönünde anlaşılmıştır.

Yunanistan Mısır ile arasındaki ilişkileri çok boyutlu olarak geliştirmeye çalışmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesinden bu güne atılan adımlarla askerî, finansal ve kültürel bağların* güçlendirilmesi hedeflenmektedir (Youssef, 2020). Yunanistan Doğu Akdeniz'de MEB alanının sınırının belirlenmesi konusunda Mısır ile varılan anlaşma ve Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na ilaveten bu ülke ile olan ilişkilerini daha da öteye taşımak için tıpkı daha önce Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde yaptığı gibi bu sefer de AB üyesi kimliğinden Mısır'la olan ilişkilerinde yararlanmaya çalışmaktadır. Yunanlı uzmanlar Avrupa-Akdeniz ortaklığından ve 2004'deki AB ile Mısır arasında sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerini kaldıran ve

* Kültürel ilişkilerde ve turizm alanında atılan adımlar için bakınız.: (Youssef, 2020, Ekim 20).

tarım ürünlerinin ticaretini kolaylaştıran Ortaklık Anlaşması'ndan (*The EU-Egypt Association Agreement*, 2020) güç alarak AB ile Mısır arasında bir gümrük birliği oluşturulabileceğini ve Mısır'ın NATO ile olan ilişkisinin güçlendirilebileceği fikrini savunmaktadırlar (Kotoulas, 2020).

6.8. Yunanistan-Fransız Ortaklığı ve Birleşik Arap Emirlikleri

Yunanistan-Fransa-GKRY arasındaki yakınlaşmanın önemli bir parçası da Birleşik Arap Emirlikleridir (BAE). BAE Fransa'nın Körfez'deki ilk kalıcı askerî üssüne ev sahipliği yapmaktadır. 1995'te imzalanan bir anlaşma sonucu 2009'da açılan üs Fransa'ya BAE'ye karşı bir saldırı olduğunda askerî müdahale olanağı sağlamaktadır. Söz konusu üs Fransa'nın Afrika'daki eski sömürgeleri üzerindeki faaliyetleri açısından olduğu kadar aynı Fransız savunma sektörünün BAE üzerinden Orta Doğu pazarına açılmasını sağlama yönünden de kritik bir önemi haizdir. Fransa'nın BAE'ye 1,5 milyarı 2019'da olmak üzere, 2010-2019 yılları arasında toplamda 4,7 milyar avroluk silah sattığı görülmektedir (Aygen & Rakipoğlu, 2020). Fransa ile BAE ilişkilerini güçlendiren, Abu Dabi'nin 2011'deki Arap ayaklanmalarını otoriter rejimine yönelik bir tehdit olarak algılamasıdır. İki ülke arasında 3 Haziran 2020'de 12. Oturumu gerçekleştirilen "Stratejik Diyalog" toplantısında Abu Dabi ve Paris "stratejik ortaklıkları derinleştirme" amacıyla hazırlanan 10 yıllık yol haritasını onaylamıştır.

7. Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'deki Adımları

Türkiye gerek Doğu Akdeniz'de yeni keşfedilen gaz zenginliğinin gerekse bütün bölgesel enerji kaynaklarının hak edenlerin kullanımına eşit şekilde sunulmasını savunmaktadır.

Yunanistan, Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019'da yapılan anlaşmayı yok hükmünde gördüğünü kaydederken, Türkiye de Yunanistan ile Mısır'ın 6 Ağustos'ta imzaladıkları anlaşmayı yok saydığını açıklamıştır. 1792 kilometre ile Akdeniz'deki en uzun sınırlara sahip ülke olan Türkiye, 2019'un Kasım ayı sonunda Yunanistan'ın, Kıbrıs, İsrail, Mısır, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile çeşitli ittifaklar kurma hamleleri karşısında kendisinin dışlandığını varsayarak iç savaş halindeki Libyan'nın meşru Ulusal Mutabakat Hükûmeti ile deniz sınırlarını çizmek için bir anlaşma imzalayarak deniz yetki alanlarının bir kısmını belirlemiştir. Libya ve Türkiye arasında imzalanan deniz yetki alanları BM tarafından da tescil edilmiştir.

7.1. Türkiye'nin Caydırıcılığı

Türkiye'nin Yunanistan karşısında iki temel araca başvurduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi caydırıcılığını kuvvetlendirmek ikincisi ise iki ülke arasındaki sorunlara müzakerelerle çözüm aramaktır (Ayman, 1998b, s. 543-555, 1998c, s. 285-325).

Türkiye'nin Yunanistan'dan farkı caydırıcılığını bir tek Yunanistan için güçlendirmeye çalışmamasıdır. Ne var ki Yunanistan Türkiye'nin karşı karşıya olduğu güvenlik tehditlerini yok sayarak Türkiye'nin bu konudaki çabalarını kendi güvenliğine doğrudan tehdit olarak okumaktadır. Gücü otomatikman tehdide eşitleyen bu anlayış aynı zamanda Yunanistan'ın revizyonist atılımlarını meşrulaştırmaya yarayan bir çerçevede sunmaktadır. Bu mantıkla bakıldığında Türkiye Yunanistan için gücünden vazgeçemeyeceğine göre Yunanistan'ın gözünde Türkiye'yi tehdit olmaktan uzaklaştıracak bir çare de kolay kolay bulunamayacaktır.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'yle ilgili anlaşmazlıklar 1973'ten itibaren somutlaşmaya başlamıştır. 1 Kasım 1973'te Türk Hükûmetinin TPAO'ya Ege'de maden arama ayrıcalığı vermesi Yunanistan'ın tepkilerine neden olmuştur. Aslında benzeri ayrıcalıklar 1963'ten beri Yunan şirketlerine tanınmaktaydı. Türkiye Yunan protestosunu reddetmiş ve meselenin iki devlet arasında çözülmesini istemiştir. 29 Mayıs 1974'de Türkiye kıta sahanlığı ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Çandarlı gemisini Ege'ye çıkartmış ve bu da Yunan tarafında protestolarla karşılanmıştır. Ege Denizi'nde kıta sahanlığıyla ilgili sorunlar 1974 sonrasından giderek artan gerilimlere konu olmuştur. 1976 yazında Sismik I olayı ile yaşanan krizin ardından her ne kadar Türk ve Yunan hükûmetleri arasında 11 Kasım 1976'taki Bern Deklarasyonu ile kıta sahanlığı konusunda uyulacak ilkeler saptanmışsa da 1987 Mart'ında Papandreau hükûmeti bu deklarasyona aykırı olarak bir şirkete Taşoz adasının doğusunda henüz paylaşılmamış olan Ege kıta sahanlığında petrol arama izni vermiştir. Yunan ulusal petrol şirketinin arama faaliyetlerini takiben Türkiye'nin de Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) arama izni vermesiyle ortaya çıkan kriz iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir. Kriz Papandreau ve Özal'ın mesajlarıyla aşılmış ve her iki deniz kuvvetleri de hiçbir anlaşmaya varılmadan geri çekilmiştir. 1987 Mart'ındaki krizde de Yunanistan Türkiye'nin Ege Denizi'nde petrol aramasını "casus belli" yani savaş nedeni ilan etmiştir (Gürel, 1993, s. 84-94). Ancak aynı Yunanistan Türkiye'nin Yunanistan'ın karasularını 6 milin ötesine genişletmesini savaş nedeni olarak ilan etmesini "tehdide" eşitlemektedir.

Yunanistan'ın kara sularını 6 milin ötesine genişletmesinin "savaş nedeni" sayılacağı Türkiye tarafından 1976'da Süleyman Demirel'in Başbakanlığını yaptığı "Milliyetçi Cephe" koalisyon hükûmeti döneminde gündeme getirilmiştir. 1 Haziran 1995'te Yunan parlamentosunun Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni onaylayıp Yunanistan hükûmetine, uygun göreceği bir zamanda Ege'de kara sularını genişletmek üzere kararname çıkarma yetkisi vermesi üzerine ise TBMM hükûmete 8 Haziran 1995'te Yunanistan'ın Ege'de kara sularını tek taraflı olarak 6 milin ötesinde genişletme kararı alması durumunda Türkiye'nin hayati çıkarlarını muhafaza ve müdafaa etmek için askerî önlemler dâhil her türlü tedbiri alma yetkisi veren bir karar almıştır.

Yunanistan Dışişleri Bakanlığının ülkenin batısında kalan İyon denizindeki kara sularının 6 milden 12 mile uzatılması ile ilgili yasa tasarısı ise 2021 Ocak ayında Yunanistan parlamentosunun çoğunluk oyuyla kabul edilerek, yasa haline getirilmiştir. Onaylanan yasa ile Yunanistan kuzey batısındaki Korfu Adası'ndan; en güneyindeki Mora Yarımadası'nın orta ayağındaki Tainaro ucunun batısına kadar olan kara sularını 12 mile çıkardığını ileri sürmektedir. Yunanistan Başbakanı Kiryakos Miçotakis'in bu uygulamayı diğer denizlerde de yapacaklarını söylemesi ise Yunanistan'ın Ege denizinde de kara sularını 12 deniz miline çıkararak Doğu Akdeniz'deki gerginliği Ege'ye yaymayı planladığı anlamına gelmektedir (Berberakis, 2021).

Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'deki haklarının korunmasının belki de en önemli unsurlarından biri Mavi Vatan konsepti ile kıta sahanlığının vatanın ayrılmaz bir parçası olarak benimsenmesi olmuştur. Türkiye 2 Mart 2004'te BM'ye verdiği nota ile bazı batı bölgelerinde egemenlik hakları olduğunu ilk kez iddia etmiş, 4 Ekim 2005 tarihli notada ise 32° 16'' 18' ila 28° Doğu boylamı arasında, 34° Kuzey enleminin kuzeyinde kalan deniz alanlarının kendi kıta sahanlığı olduğunu ve 28° Doğu boylamının batısında, Ege Denizi'ndeki Türkiye ile Yunanistan kıta sahanlığı sınırının Akdeniz'e ulaştığı noktaya kadar uzanacağını bildirmiştir. İlk kez 14 Haziran 2006 tarihinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığında düzenlenen *Karadeniz ve Deniz Güvenliği* konulu sempozyumda ortaya atılan Mavi Vatan kavramı 2015 yılı sonrasında Türkiye'nin deniz alanlarında askerî güce dayalı strateji yürütmesinde etkin rol oynamaya başlamıştır.

7.2. Türkiye'nin Açmazı

Türkiye'nin Yunanistan benzeri bir ittifak stratejisi yoktur. Türkiye kendi gücüne güvenen ve eninde sonunda Yunanistan'ın tehditlerini kendi imkânlarına da-

yanarak karşılayacağına inanan bir ülkedir. Yunanistan Türkiye için hiçbir zaman büyük bir tehlike olarak addedilmemiştir, Türk hükûmetlerinin iç kamuoyunu birleştirmek için Yunan tehdidini abartma yoluna da gitmediği görülmektedir. Zira Yunanistan savaş alanında Türkiye'nin "ötekisi" olsa da Türk kimliğinin vazgeçilmez parçası değildir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın kayıplarının yasını tutmaya devam eden bir ülke değil, gelecekten umutlu ve onu inşa etmeye enerjisini veren bir ülkedir.

Ancak bu güven hissiyatı Yunanistan'ın özellikle salam taktiğini uyguladığı türden oldubittiler karşısında Türkiye'yi süratle, yerinde ve ölçülü tepkiler vermekten uzaklaştırabilir. Kimi zaman Yunanistan'ın hamleleri öylesine küçüktür ki neredeyse anlamsızdırlar. Bu nedenle de bunlar karşısında Türkiye'nin karşılık vermeye girişmesi adeta onun büyüklüğüne yakışmayacak davranışlar olarak görülebilir. Ne var ki bu gibi küçük hamlelerin sürekli tekrarlanması bir diğer deyişle salamın incecik kesilen parçaları Ege Denizi'nde Türkiye'yi önemli ödünler vermeye ve bunu önlemek için askerî yöntemlerebaşvurmaya itebilir. Oysa Yunanistan karşısında sessiz ve atik hamlelerle yürütülecek bir diplomasi zamanında ve onun her hamlesine eşit hamlelerle karşılık vermeye imkân tanıyacak şekilde uygulandığı takdirde Yunanistan'ın beklentilerini daha da arttırmasının önünü kesebilecek aynı zamanda da gelişmelerin kontrolden çıkıp Türkiye'yi Yunanistan'a savaş açmaya kadar götürmeyecektir.

8. Arabuluculuk Çabaları

Türkiye ile Yunanistan'ın sıcak çatışmaya girme ihtimali sorunlara üçüncü tarafların yardımıyla çözüm bulup bulunamayacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Mart 1987'deki krizden sonra 1996'da yaşanan Kardak krizinde de ABD'nin araya girmesinin tarafları askerî bir çatışmadan uzaklaştırmada etkisi olduğu görülmektedir. Krizin hemen ardından NATO'nun çatısı altında gerçekleştirilen Madrid sürecinde de ABD'nin katkısı bulunmaktadır. Yunanistan tarafından NATO tatbikatına dâhil edilmek istenen Gavdos adasının statüsüyle gündeme gelen "Ege'deki gri alanlar" tartışması da ABD'nin araya girmesiyle bastırılmıştır. Ne var ki ABD'nin arabuluculuğu Türk-Yunan sorunlarında askerî çatışma ihtimalini o an için engelleyici bir faktör olmuşsa da tarafların uzlaşmasını sağlamada yetersiz kalmıştır.

2020 Eylül'ünde Fransa'nın bölgeye askerî gemiler göndermesi ve ABD'nin Güney Kıbrıs'a 33 yıldır uyguladığı silah ambargosunu kısmen kaldırmasından sonra, Türkiye yayımladığı son NAVTEKS ile Rusya'nın Doğu Akdeniz'de askerî tatbikat yapacağını duyurmuştur. Bunun üzerine NATO Genel Sekreteri Stolten-

berg "bölgede askeri bir kazanın" olmaması için Türk-Yunan askerî yetkililerinin ortak bir mekanizma kuracaklarını açıklamıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında ilk turu 2002'de yapılan ve 2016'da kesilen istikşafi görüşmelerin, beş yıl sonra İstanbul'da yeniden başladığı görülmektedir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun, 11 Ocak'ta Yunanistan'ı ev sahipliği yapacağı görüşmelere davet etmesi sonrasında Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlıkları arasında yapılan görüşmeleri takiben istikşafi görüşmelerin 61. turunun 25 Ocak'ta İstanbul'da yapılmasına karar verilmiştir ("Türkiye ile Yunanistan 5 yıl sonra yeniden masaya oturuyor", 2021).

8.1. Müzakere Seçeneği

Türkiye Ege Denizi'yle ilgili egemenlik sorunlarını müzakerelerle çözme konusunda ısrar etmektedir. Yunanistan ise gerek Ege sorunlarında gerekse Kıbrıs meselesinde müzakerelerle tarafları belli ölçülerde tatmin ederek alınabilecek çözümlerden yana değildir. Doğrudan Türkiye ile müzakere Yunanistan'ın Ege'de kıta sahanlığı dışında hiçbir sorunun varlığını kabul etmediği için benimsenecek bir çözüm yolu değildir (Ayman, 2004, s. 213-243). Kıbrıs'ta ise yıllarca iki toplum arasında müzakereler yapılmış ancak Rum yönetiminin Kıbrıslı Türklere azınlık haklarından öteye bir şey tanımak istemediği açıkça ortaya çıkmış ve iki toplumlu federe devlet modeli çökmüştür.

Bu konuda bir değerlendirmeye geçmeden önce iki ülke arasında ne zaman müzakereler yapıldığına ve bu müzakerelerin kapsamına bakmak faydalı olacaktır. Müzakereler Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine getiren krizlerden hemen sonra gerçekleşmektedir. Yunanistan'ın bu süreçlere katılması Türkiye ile bir savaşa girmeyi göze almak istememesi ile ilgilidir. Ne var ki Yunanistan'ın müzakereye girmeyi kabul etmesi de gerçek anlamda çözüm arayışına girdiği anlamına gelmemektedir. Nitekim müzakereler hep istikşafi görüşmeleri ifade etmektedir. Ön müzakere sürecini ifade eden bu süreçler aslında müzakere edilecek konuların neler olduğunun saptanmasına yöneliktir ve bugüne kadar Yunanistan'ın Ege'de tek bir sorunun varlığını kabul eden tutumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Oysa tüm sorunlar doğrudan birbirleriyle ilişkilidir ve bu nedenle de Türkiye bunların bir paket halinde ele alınması gerektiğinde ısrarlıdır.

O halde Yunanistan bu görüşmelere katılarak ne elde etmekte veya bundan ne tür bir çıkar sağlamaktadır? Aslında müzakereler konusundaki geniş literatür bize aradığımız cevapları vermektedir (Richmond,1998).Yunanistan gerçek anlamda hiçbir yapıcı hamlede bulunmayacak olsa da müzakereler tansiyonu düşürmekte, krizleri geçici olarak bertaraf etmektedir. Öte yandan krizler bir nabız yoklama

olarak da değerlendirilebilir. Yunanistan'ın istikşafi müzakerelere girmeyi kabul etmesinde barışçıl bir imaj vermek, kendi tezlerini uluslararası camiaya duyurma fırsatı kazanmak, Türkiye karşısında kamuoyunu birleştirerek siyasal kazanım elde etmek ve Türk tarafını gözlemlemek, istihbarat edinmek gibi amaçlar da bulunmaktadır.

Türkiye'nin de bunun farkında olarak stratejisinin ikinci ayağı olarak gördüğü müzakereler konusunda aşırı beklentiler içine girmemesi daha doğru olacaktır. Öte yandan tıpkı Yunanistan gibi Türkiye'nin de bu ortamı bir fırsat olarak değerlendirip propaganda, bilgi ve uluslararası camiayı etkileme aracı olarak müzakereleri kullanması düşünülebilir.

9. Değerlendirme

Yunanistan kuruluşundan bugüne değin Türkiye karşısında ittifaklara ve diplomasiye dayalı bir strateji izlemektedir. Bu strateji Yunanistan'a önemli kazanımlar sunmakla beraber ciddi sorunlar da getirmektedir. Yunanistan'ın kimlerle ve ne türden ortaklıklara girişebileceğini önemli ölçüde etkileyen uluslararası sistemin niteliğidir. Bugün Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı cepheleşme bölgede hidrokarbon yataklarının bulunmasıyla görünür hale gelmişse de bu girişimlerin nasıl başladığını ve ne türden bir diplomasi uygulandığını anlamak için soğuk savaş sonrasında Yunanistan'ın çok boyutlu çabalarına bakmak gerekmektedir. Diğer bir deyişle Yunanistan 1990'larda yapmaya başladığı diplomatik hazırlıkların ona sağladığı avantajları da kullanarak Türkiye'nin çıkarlarını ve güvenliğini tehdit etmektedir. Her ne kadar Yunanistan soğuk savaşın ardından çoğaltmaya azami önem verdiği stratejik iş birliklerini kalıcı hale getirmeye çalışsa da birçok nedenle bu amacına ulaşmada engellerle karşılaşacaktır. Bu engellerin başında kurduğu koalisyonun akışkan, güvenilmez karakteri gelmektedir. Yunanistan ile bu devletler arasındaki iş birliğinin, Türk-Yunan sorunlarında Türkiye aleyhine her zaman aktif olarak kullanımının sağlanması da mümkün gözükmemektedir. Zira tarafların her biri kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen sorunlar ya da tehditler karşısında çekimser kalabilme serbestliğine sahiptir. Çok kutupluluğa meyletmiş bir uluslararası sistemde ittifak oluşumlarını güvenilmez kılan müttefiklerin birbirlerinin peşinden giderek onları doğrudan ilgilendirmeyen çatışmalara sürüklenme konusunda isteksizlikleri kadar kendilerine müttefik olmayanlar tarafından sunulan fırsatları kaçırmak da istememeleridir.

Bu ortamı değiştirecek yani söz konusu birliktelikleri çok daha sıkı bağlarla kenetlenmiş beraberliklere dönüştürebilecek olan en önemli gelişme Doğu Akdeniz'in ABD ile Rusya Federasyonu arasındaki mücadelenin alanı haline gelmesi

ve ABD'nin İsrail, Yunanistan, GKRY, Mısır ve BAE dayanışmasını Moskova'nın bölgedeki etkisini azaltacak yönde Rusya ile girilecek bir soğuk savaş için kullanıma sokmak istemesi olabilir. Bu durumda Yunanistan'ın kendi yayılmacılığının üstünü örtmek için kamuoyunu da inandırdığı aslında gerçekte var olmayan "Türk tehdidi" yüzünden kendi geleceğini ilgilendiren büyük riskler alacağı ileri sürülebilir. Kuşkusuz böyle bir senaryoda sadece Yunanistan'ın ABD ve Rusya ile olan ilişkilerini belli bir dengede götürme siyaseti sürdürülemez olmayacak aynı zamanda da kamuoyunda derin ayrılıklar yaşanacaktır. Konuya ABD açısından yaklaştığımızda böyle bir ortamda kuşkusuz Yunanistan kadar Türkiye'nin de ABD'nin yanında yer alması gerekmektedir. Bunun aksi olması durumunda NATO'daki çatlak büyüyecek ve ABD'nin liderliğindeki bu ittifakın geleceği tehlike altına girecektir. ABD Türkiye'yi de Rusya ve İran'a karşı yapacağı hamleler doğrultusunda yanına çekmek için Yunanistan ile geliştirdiği stratejik bağları Türkiye'ye karşı bir baskı unsuruna dönüştürebilir ve Türkiye'ye Amerikan politikalarını desteklemekten başka şansının olmadığını hissettirebilir. Bu nedenle Türkiye hem Yunanistan ve GKRY'e hem de ABD'ye karşı detaylı bir strateji geliştirmek durumundadır. Bunu yapamadığı ve Yunanistan'ın yarattığı baskı nedeniyle ABD ile ilişkisini ödünler vererek onarmaya çalıştığı bir durumda bu kez Yunanistan ve GKRY'ni dengeleme pahasına kendisi de Yunanistan gibi ABD politikalarının aracı durumuna düşebilecektir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Yunanistan'dan farklı olarak bölgede (Suriye, Irak ve İran'la ilgili gelişmeler başta olmak üzere) çıkarlarına aykırı oluşumlar karşısında sessiz kalmaya mecbur bırakılabilir.

Kaynakça / References

Athanassopoulou, E. (2003). Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel. *Southeast European and Black Sea Studies*, *3*(1), 108–125, https://doi.org/10.1080/713999339

Aygen, N., & Rakipoğlu, M. (2020, Kasım 6). Türkiye karşıtlığı bağlamında BAE-Fransa işbirliği. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-karsitligi-baglaminda-bae-fransa-isbirligi/2034122

Ayman, S. G. (1998a). Bir Krizin Anatomisi: Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi. *Foreign Policy*, (2).

Ayman, S. G. (1998b). Türk Yunan İlişkilerinde Güç ve Caydırıcılığın Rolü. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi kitabı* içinde (s. 543-555). İstanbul: Der Yayınları.

Ayman, S. G. (1998c). Türkiye'nin Ege Politikasında Müzakere ve Caydırıcılık. G. Özcan & Ş. Kut (Ed.), *En Uzun On Yıl kitabı* içinde (s. 285-325). İstanbul: Boyut Yayınları.

Ayman, S. G. (2000). Springtime in the Aegean. *Private View*, (2), 56–60.

Ayman, S. G. (2001a). Kardak (Imia) Crisis and Its Implications on the Turkish-Greek Relations. *Etudes Helleniques / Hellenic Studies*, *9*(2), 49–72. Erişim adresi: https://www.academia.edu/31282240/The_Kardak_Imia_Crisis

Ayman, S. G. (2001b). *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç, Tehdit ve İttifaklar*. Ankara: SAEMK Yayınları.

Ayman, S. G. (2004). Negotiation and Deterrence in Asymmetrical Power Situations: The Turkish-Greek Case. In M. Aydın ve K. Ifantis (Eds.), *Turkish-Greek Relations, The Security Dilemma in the Aegean* (pp. 213-243). London: New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Ayman, S. G. (2012). *İyi Komşuluğun Formülü*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Berberakis, S. (2021, Ocak 20). Yunanistan, İyon Denizi'nde karasularını 12 mile çıkardı. *BBC News Türkçe*. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55741277

Brecher, M. (1993). *Crises in World Politics: Theory and Reality*. Oxford; New York: Pergamon Press.

Brecher, Michael., Moser, Sheila., & Wilkenfeld, Jonathan. (1988). *Crises in the Twentieth Century* (C. 1). Oxford; New York: Pergamon Press.

Brewer, D. (2001). *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*. Woodstock N.Y.: Overlook Press.

Brzezinski, Z. (1996). Geopolitical Pivot Points. *The Washington Quarterly*, *19*(4), 209–216.

Demirhan, H. (2019). Yunanistan'ın İzmir'i İşgalinde İngiltere'nin Rolü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(4), 1515–1536. https://doi.org/10.21547/jss.514065

Dragonas, T. (1998). Tehdit Altındaki Milli Kimlikle Başa Çıkmak. A. Berktay & H. C. Tuncer (Ed.), *Tarih Eğitimi ve Tarihteki "Öteki" Sorunu kitabı* içinde (s. 113-123). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Erdem, N. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*. İstanbul: Derlem Yayınları.

Fırat, M. (2001). Yunanistan'la İlişkiler (1990-2001). B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001) kitabı* içinde (C. 2, ss. 440-480). İstanbul: İletişim Yayınları.

Glaser, C. L. (1992). Political Consequences of Military Strategy: Expanding and Refining the Spiral and Deterrence Models. *World Politics*, *44*(04), 497–538. https://doi.org/10.2307/2010486

Goure, D. (2016). *Souda Bay: NATO's Military Gem in the Eastern Mediterranean*. Lexington Institute. Retrieved from https://www.lexingtoninstitute.org/wp-content/uploads/2016/03/Souda-Bay-NATOs-Military-Gem.pdf

Gürel, Ş.S. (1993) Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993), Ankara: Ümit Yayıncılık.

Hatipoğlu, M. M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Işıksal, H. (2019). Dilemmas of the Contradictory E.U. Membership of the Republic of Cyprus and Turkey-EU Relations. *Gazi Akademik Bakış*, *12*(24), 119–133. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/741674

Jervis, R. (1991). Arms Control, Stability, and Causes of War. *Daedalus*, *120*(1), 167–181. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/20025362

Kırbaki, Y. (2018, Ekim 10). Yunanistan'dan ABD'ye 3 Üs Önerisi. *Hürriyet Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yunanistandan-abdye-3-us-onerisi-40983203

Kırbaki, Y. (2020, Aralık 26). Eski Yunan Dışişleri Bakanı: Öcalan'ın valizinde büyük para vardı. *Hürriyet Gazetesi*. Erişim adresi:https://www.hurriyet.com.tr/dunya/eski-yunan-disisleri-bakani-ocalanin-valizinde-buyuk-para-vardi-41698707

Kotoulas, I. (2020, Kasım 18). A new era in Greek-Egyptian relations. *Ahram Online*. Retrieved from http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1204/394017/AlAhram-Weekly/Opinion/A-new-era-in-GreekEgyptian-relations.aspx

Kuran, S. (2020, Eylül 5). Doğu Akdeniz'deki Kriz Askeri Çatışmaya Dönüşebilir. Perspektif https://www.perspektif.online/dogu-akdenizdeki-kriz-askeri-catismaya-donusebilir/

Kurt, Y. (2018). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Yunan Tarihçilerin Gözüyle Büyük Yunanistan Hayali ve Fransız Basınının Rolü. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, *1*(33), 107–127. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1035683

Lecha, E. S. i. (2017). *Liquid alliances in the Middle East* (Sy 169). Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs. Retrieved from: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_eas

Mazis, I. (2018). Turkey, Israel, Greece: Reshuffling in the Eastern Mediterranean. *Civitas Gentium*, *6*(1), 13–80. Retrieved from: http://scholar.uoa.gr/sites/default/files/yianmazis/files/1._mazis.pdf

Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, *15*(1), 5-56. https://doi.org/10.2307/2538981

Montgomery, A. E. (1994). Lloyd George and the Greek Question, 1918-1922. In A. J. P. Taylor (Ed.), *Lloyd George: Twelve essays* (pp. 257-284). Ipswich: Ipswich Book Co. Ltd.

Montville, J. V. (1995). Complicated Mourning and Mobilization for Nationalism. In J. Braun (Ed.), *Social pathology in comparative perspective: The nature and psychology of civil society*. Westport, C.N.: Praeger.

Nachmani, A. (1987). *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean*. London: Routledge.

Özgür Selçuk, P. (2015). Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, *57*, 101–129. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623897

Palacios, X .(2021). Spanish Diplomacy in the Eastern Mediterranean, *Inside Arabia*, Jan 22, https://insidearabia.com/spanish-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean/

Richmond, O. (1998). Devious Objectives and the Disputants' View of International Mediation: A Theoretical Framework. *Journal of Peace Research*, *35*(6), 707–722. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/425412

Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. *International Security*, *19*(1), 72–107. https://doi.org/10.2307/2539149

Snyder, G. H. (1984). The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics*, *36*(4), 461–495. https://doi.org/10.2307/2010183

Someritis, R. (1997). Richardos Someritis comments upon Panagiotis Kondylis's views regarding (a) potential Greco-Turkish armed (military) conflict ((extensive) armed (military) confrontation). [Web Log Post] Retrieved from https://www.panagiotiskondylis.com/resources/An%20Unfortunate%20Exchange%20%28Richardos%20Someritis%20vs.%20Panagiotis%20Kondylis%29.pdf

Sun, D. (2009). Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-Alliance Revisited. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, *3*(2), 67–80. https://doi.org/10.1080/19370679.2009.12023132

Symeonides, A. T. (2017). *Greece and Turkey in the Erdogan Era: A NATO Conundrum* (Sy 173; p. 28). Research Institute for European and American Studies. Retrieved from https://rieas.gr/publications/2882-a-t-symeonides-greece-and-turkey-in-the-erdogan-era-a-nato-conundrum-rieas-research-paper-no-173-october-2017

Triantaphyllou, D. (2018). Greek Foreign Policy in Defence of the National Interest: Teetering between Exceptionalism and Integration. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *15*(58), 107–117. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/42916/518940

Tsakonas, P. (2010). *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy*. Palgrave Macmillan UK.

Tsingos, B. E. (1999). Dün ile Yarın arasında Yunanistan. G. T. Allison & K. Nikolaydis (Ed.), & B. Tanatar (Çev.), *Yunan Paradoksu kitabı* içinde (s. 120-125). İstanbul: Doğan Kitap.

Tziarras, Z. (2016). Israel-Cyprus-Greece: A 'Comfortable' Quasi-Alliance. *Mediterranean Politics*, *21*(3), 407–427. https://doi.org/10.1080/13629395.2015.1131450

Vasquez, J. A. (1993). *The War Puzzle*. Cambridge: Cambridge University Press.

Volkan, V. D., & Itzkowitz, N. (1994). *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*. Cambridgeshire, England: The Eothen Press.

Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca [N.Y.]: Cornell University Press.

Yellice, G. (2016). Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *16*(32), 205–242. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/472503

Youssef, E. (2020, Ekim 20). Interview: Demarcation Agreement Paves Way for Developing Relations between Egypt, Greece: Egypt's Ambassador to Greece. *Ahram Online*. Retrieved from http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/388718/Egypt/Politics-/INTERVIEW-Demarcation-agreement-paves-way-for-deve.aspx

2021 Military Strength Ranking. (2021). Global Firepower Index Retrieved from https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp

Israeli-Palestinian Meeting Ends in Climate of Mutual Promises. (1999, Eylül 6). *ANA*.

Kradidiotis says ME Peace Process at Critical Crossroad. (1999, Eylül 3). *ANA*.

NATO. (2020, Ekim 21). *Defense Expenditure of NATO Countries (2013-2020)*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178975.htm

The EU-Egypt Association Agreement. (2020, Nisan 23). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/egypt/

Türkiye ile Yunanistan 5 yıl sonra yeniden masaya oturuyor. (2021, Ocak 24). *Trt Haber*. Erişim adresi: https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-yunanistan-5-yil-sonra-yeniden-masaya-oturuyor-550105.html

Yunanistan Savunma Bakanından gerilimi artıracak açıklamalar: Türkiye ile 3 kez çatışmanın eşiğine geldik. (2021, Şubat 1). *Cumhuriyet Gazetesi*. Erişim adresi: https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yunanistan-savunma-bakanindan-gerilimi-artiracak-aciklamalar-turkiye-ile-3-kez-catismanin-esigine-geldik-1810525

10. BÖLÜM / CHAPTER 10

DOĞU AKDENİZ'DE KÜRESEL REKABET VE TÜRKİYE'NİN KONUMU: ENERJİ JEOPOLİTİĞİ, GÜVENLİK, KALKINMA EKSENİ

GLOBAL COMPETITION IN THE EASTERN MEDITERRANEAN AND TURKEY'S POSITION: ENERGY GEOPOLITICS, SECURITY, DEVELOPMENT NEXUS

Sadık ÜNAY*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: sadikunay@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.13

ÖZ

Akdeniz havzasının doğusunda yer alan ve birçok tarihî çatışma sahasını bünyesinde barındıran Levant bölgesi, her dönemde küresel sistemde öne çıkan güçlerin egemenlik ve kontrol alanlarına katmak istedikleri önemli bir jeostratejik merkez olmuştur. Avrasya ana kıtasıyla Orta Doğu ve Kuzey Afrika arasında geçiş yollarını içermesi; Hint Okyanusu'ndan Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarının odağında olması ve sanayi devrimi sonrasında büyük önem kazanan zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olması bu bölgenin stratejik önemini arttırmıştır. Son yıllarda çokuluslu enerji şirketleri tarafından yapılan keşiflerin ortaya çıkardığı zengin doğal gaz sahaları nedeniyle Doğu Akdeniz Bölgesi'nin bölgesel ve küresel aktörlerin çeşitli diplomatik ve ekonomik mekanizmalarla kontrol altına almak istedikleri kritik bir uluslararası rekabet sahnesine dönüştüğü görülmektedir. Özellikle Kıbrıs Adası çevresindeki Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmazlıklarının tetiklediği hukuki ve siyasi sorunlar aşılabildiği takdirde ulaşılacak maddi kaynakların büyüklüğü doğal gaz rezervlerinin paylaşımı, çıkarılması ve iletim hatlarıyla ticarileştirilmesi bağlamında gittikçe sertleşen bir uluslararası rekabet ortamını beslemektedir. Türkiye'nin Suriye'den Libya'ya uzanan geniş bir yelpazede uyguladığı proaktif dış politika ve güvenlik yaklaşımlarından rahatsız olan İsrail, Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır ve Yunanistan gibi ülkeler Türkiye karşıtı bir bölgesel bloklaşma girişimini yürütebilmek için Doğu Akdeniz'deki enerji iş birliğini bir ortak çıkar platformu olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda Ankara'nın çok yönlü siyasi, diplomatik ve ekonomik girişimleri hem enerji güvenliği öncelikleri bağlamında Doğu Akdeniz rezervlerinden elde edilebilecek ulusal çıkarları maksimum düzeyde savunmak; hem KKTC'nin hukuki statüsünü korumak; hem de kendisine karşı kurulmak istenen bölgesel blokaj ağını engellemek amaçlarına odaklanmaktadır. Bölgedeki enerji kaynaklarının verimli bir şekilde çıkarılması ve çeşitli boru hatları ve LNG tesisleri üzerinden dünya pazarlarına sorunsuz ulaştırılması, başta Kıbrıs meselesi olmak üzere gündemdeki siyasi ve diplomatik sorunların çözülebilmesine bağlıdır. Bu çalışmada 'enerji güvenliği' kavramının tarihi süreç içindeki gelişimi; AB'nin enerji politikaları; Doğu Akdeniz'de oluşan bölgesel dengeler ve doğalgaz kaynaklarını ticarileştirme senaryoları; Türkiye'nin son yıllarda izlediği diplomatik ve ekonomik yaklaşımlar masaya yatırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, enerji güvenliği, münhasır ekonomik bölgeler, bölgeselleşme, jeopolitik rekabet

ABSTRACT

The Levant, located in the eastern part of the Mediterranean basin, as the designated locus of numerous historical conflict zones, has always been a crucial geostrategic area targeted by regional and global powers. The fact that it contains critical passageways between Eurasia and the Middle East as well as Europe, North Africa, and the Indian Ocean increased the strategic importance of the Eastern Mediterranean throughout history. This strategic importance was further increased with the discovery of rich hydrocarbon reserves in the region over the course of the 20th century. Recent discoveries of comprehensive natural gas reserves once again attracted the attention of regional and global powers to the Eastern Mediterranean with a focus on extracting and commercializing the natural gas resources. Intensifying international competition over the control and utilization of natural gas reserves triggered conflicting claims

for Exclusive Economic Zones (EEZ) among the countries in the region. Israel, Greece, Egypt, and the Greek Administration of Southern Cyprus are attempting to utilize energy geopolitics to construct a new regional political economy that tries to isolate Turkey. However, the Turkish government has responded to these attempts by initiating a proactive foreign policy line and multifaceted economic and military steps in order to ensure equitable distribution of energy wealth and preservation of national interests of Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus. The efficient extraction of natural gas resources and their transport to international markets via pipelines and liquefied natural gas (LNG) terminals require resolving the current political and diplomatic problems including the legal status of Cyprus. In this study, the historical evolution of energy security as a concept of political economy, energy policies of the European Union, regional dynamics in the Eastern Mediterranean, scenarios to commercialize the natural gas resources, and Turkey's recent diplomatic and economic actions will be analyzed.

Keywords: Eastern Mediterranean, energy security, exclusive economic zone, regionalization, geopolitical competition

Extended Abstract

Academic literature in the fields of political science, security studies, international relations, and international political economy contain a rich reservoir of writings that focus on the peculiar impacts exerted by critical developments in historical conflict zones on global balances of power. As such, the Eastern Mediterranean, or the Levant, has always been a critical conflict zone in which global and aspiring powers tried to establish mechanisms of control to further their strategic interests. The fact that the region contained critical passageways between Eurasia and the Middle East as well as Europe, North Africa, and the Indian Ocean, increased the perceived importance of control in the eyes of political leaders and triggered a myriad of military, economic, and diplomatic struggles. While the geostrategic importance of the Eastern Mediterranean began to fade away with the emergence of alternative trade routes on the Atlantic axis and the relative weakening of the Ottoman Empire, which was essentially a Mediterranean power, it was revitalized following the discovery of rich hydrocarbon reserves in the early 20th century. The fact that some of the richest hydrocarbon reserves in the world were possessed by countries located around the Eastern Mediterranean again attracted the attention of global powers and turned the region into one of the hotspots of political-military struggles. Strategies of late colonialism, partition plans to dissolve the Ottoman Empire, the formation of nation-state structures, political alliances, economic investments, and sociocultural connections with the Western world were heavily influenced by these struggles.

Following decolonization and the Cold War period during which most of the political regimes in the region had to make clear-cut choices in terms of their strategic alignments, the multipolar global order of the 2000s triggered brand new dynamics of competition. While the emerging multipolar order signified a gradual decline of the US hegemony and paved the way for the ascendance of emerging and regional powers across a range of issue areas, discoveries of substantial natural gas reserves brought the spotlight to the Eastern Mediterranean. Successive discoveries by multinational energy giants indicating the existence of one of the world's largest natural gas reserves turned the Levant once again into a global conflict zone in which a multiplicity of global and regional actors were involved in fierce competition to extract, commercialize, and sell the lucrative hydrocarbon resources. Intensifying international competition after 2010 over the control and utilization of natural gas reserves triggered conflicting national claims and declarations of Exclusive Economic Zones (EEZs) by regional actors. However,

the discrepancies, which emerged among the EEZ's declared by different national governments, further intensified legal disputes and political disagreements concerning the commercial rights over the reserves.

Wider geopolitical approaches and diplomatic strategies of some of the regional actors were also heavily influenced and conditioned by the discoveries of the natural gas reserves. For instance, Israel, Greece, Egypt, and the Greek Administration of Southern Cyprus attempted to instrumentally utilize energy geopolitics in order to jointly construct a new regional political economy that tried to isolate Turkey. These four countries attempted to construct multilateral regional platforms and engage in diplomatic maneuvers with European and global powers by leaving out Ankara. However, the Turkish government effectively responded to these exclusionary attempts by initiating a proactive foreign policy line as well as multifaceted economic and military steps. These endeavors focused on the main goals of ensuring equitable distribution of energy wealth in the region and preserving the underlying national interests of Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus. This study highlights various efforts conducted by Ankara in recent years and alternative scenarios proposed to enable the commercialization and transport of hydrocarbon resources to world markets. It is suggested that the efficient extraction and transport of these resources will require resolving the current political and diplomatic problems including the legal status of Cyprus.

1. Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi

Akdeniz havzasının doğusunda yer alan ve birçok tarihî çatışma sahasını bünyesinde barındıran Levant bölgesi, her dönemde küresel sistemde öne çıkan güçlerin egemenlik ve kontrol alanlarına katmak istedikleri önemli bir jeostratejik merkez olagelmiştir. Avrasya ana kıtası ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika arasındaki geçiş yollarını içermesi; Hint Okyanusu'ndan Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarının odağında olması ve sanayi devrimi sonrasında büyük önem kazanan hidrokarbon kaynakları açısından dünyanın en zengin rezervlerine sahip olması bu bölgenin stratejik önemini arttırmıştır. Son yıllarda yapılan büyük çaplı doğal gaz sahalarının keşifleriyle birlikte Doğu Akdeniz bölgesinin bir kez daha bölgesel ve küresel aktörlerin çeşitli diplomatik ve ekonomik mekanizmalarla egemenlik ve kontrol alanlarına katmak istedikleri kritik bir uluslararası rekabet sahnesine dönüştüğü görülmektedir. Ekonomik küreselleşme süreçlerinin önemini bir kat daha arttırdıkları enerji güvenliği stratejileri bağlamında ciddi bir rekabet ve çatışma alanına dönüşen Doğu Akdeniz; Amerika Birleşik Devletleri'nden Avrupa Birliği'ne, Türkiye'den Yunanistan'a, İsrail'den Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne kadar birçok aktörün doğrudan ya da dolaylı biçimde müdahil olup ittifaklar kurdukları bir alan niteliği kazanmıştır. Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan ülke yönetimleri dışında bölgenin doğal gaz kaynaklarına yatırım yapan BP, ENI, Noble Enerji, Total ve Exxon gibi çokuluslu enerji şirketleriyle enerji tedariki konusunda büyük ölçüde dışa bağımlı olan Avrupa Birliği ülkelerinin de yakından takip ettikleri Doğu Akdeniz'deki satranç oyunu, bazı karmaşık uluslararası hukuk sorunları etrafında kilitlenmiş bir tablo sunmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin KKTC'yi ve Türkiye'yi devre dışı bırakarak Mısır, Lübnan ve İsrail ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlandırma Anlaşmaları yapması Ankara ile adı geçen devletler arasında diplomatik gerginliklere yol açmıştır. AB ve ABD'nin destekleriyle kendisini ve KKTC'yi dışlayan bir Doğu Akdeniz bölgesel ekonomi politik alanı oluşturulması girişimlerine karşı Ankara'nın enerji politikaları üzerinden verdiği sert siyasi, ekonomik ve askeri tepkiler sahadaki gelişmeleri yavaşlatmakla birlikte durdurabilmiş değildir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, bölgedeki zengin doğal gaz rezervlerinin bulunduğu sahalarda farklı ulusal yönetimlerin birbiriyle çatışan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) tanımlamaları yapmaları ve bu bölgelerde bulunan hidrokarbon kaynakları için aidiyet iddiasında bulunmaları temel problem olarak ortada durmaktadır. Levant bölgesinde bulunduğu ispatlanan devasa doğalgaz kaynaklarının derin deniz sondaj projeleriyle çıkarılması ve tüketici piyasalarına ulaştırılmasında çokuluslu şirketlerle birlikte rol oynayacak ülkelerin bu

süreçten büyük ekonomik kazançlar ve siyasi etkinlik potansiyeli elde edecekleri sır değildir. Dolayısıyla belli hukuki sorunlar ve siyasi anlaşmazlıklar aşılabildiği takdirde ulaşılması muhtemel zenginlik kaynaklarının büyüklüğü, bu kaynakların çıkarılması ve tüketici pazarlarına ulaştırılacağı doğal gaz iletim hatlarının belirlenmesi bağlamında gittikçe sertleşen bir uluslararası rekabet ortamını beslemektedir. Bölgedeki doğal gaz rezervlerinin ağırlıklı olarak Kıbrıs'ın güneyi ile İsrail ve Mısır arasında yer alan MEB bloklarında bulunmuş olması ise, KKTC ile GKRY arasındaki hukuki anlaşmazlıklarla adanın bölünmüş statüsü ve ekonomik zenginliklerin adil paylaşımı konularını gündeme getirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Suriye'den Libya'ya uzanan geniş bir yelpazede uyguladığı proaktif dış politika ve milli güvenlik yaklaşımlarından rahatsız olan bölge ülkelerinin bazı Körfez ülkeleriyle birlikte Türkiye karşıtı bir bloklaşma girişimini motive edebilmek için Doğu Akdeniz'deki enerji pastasını bir manivela olarak kullanmaya çalıştıkları da gözden kaçmamaktadır. Bu bağlamda Ankara'nın çok yönlü siyasi, diplomatik ve ekonomik girişimleri hem enerji güvenliği öncelikleri bağlamında Doğu Akdeniz rezervlerinden elde edilebilecek ulusal çıkarları maksimum düzeyde savunmak; hem KKTC'nin hukuki statüsünü korumak; hem de kendisine karşı kurulmak istenen bölgesel blokaj ağını engellemek amaçlarına odaklanmaktadır.

2. 'Enerji Güvenliği': Kritik Bir Politik Ekonomi Kavramının Gelişimi

Küresel ekonomi politik sistemde yaşanan yapısal dönüşümler, sistemin ana aktörleri tarafından temel güvenlik ve güvensizlik faktörleri olarak algılanan ana unsurların farklı tarihsel bağlamlar içinde farklı biçimlerde yorumlanmasına neden olurlar. 'Enerji güvenliği' kavramının küresel kamuoyunda ve ilgili akademik çalışmalarda ilk kez kullanılmaya başlandığı 1970'lerin Uluslararası Petrol Krizleri döneminden bu yana tecrübe ettiği içerik değişimi, bu durumun çok net bir örneği olarak okunabilir. Arap-İsrail savaşlarının tetiklediği küresel gerginlik ortamında İsrail'i tereddütsüz olarak destekleyen ABD yönetimine ve Batı dünyasına sert bir cevap vermek isteyen petrol üreticisi Orta Doğu ülkelerinin Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kuruluşuna ve ortak ambargo kararına uzanan süreçte enerji güvenliği kavramı ilk kez küresel kamuoyunun gündemine girmiştir. Zira Suudi Arabistan liderliğindeki Arap ülkelerinin kendilerinden hiç beklenmedik bir şekilde sanayileşmiş Batılı piyasalara petrol sarfiyatını kesmeleri, hem imalat sanayi üretiminin hem de tüketici piyasalarının ciddi biçimde daralmasına neden olan bir resesyonu tetiklemiştir. Dolayısıyla 1970'li yılların ortalarında dünya ekonomisinde yavaşlamaya yol açan bu resesyonun somut yansımaları ışığında

Anglo-Sakson akademik çevrelerin ve uluslararası ekonomik kuruluşların çalışmalarıyla şekillenen enerji güvenliği anlayışı, oldukça dar bir çerçevede tanımlanmıştır. Bu dar tanım, stratejik önemdeki hidrokarbon kaynaklarının küresel piyasalara düzenli akışı bağlamında arz güvenliğinin sağlanması ve piyasa fiyatlarının üreticilerle tüketicileri tatmin edecek makul seviyelerde tutulması noktalarına odaklanmaktaydı. Dolayısıyla enerji güvenliği tartışmalarında ulusal karar alıcıların, uluslararası kuruluşların ve çokuluslu şirketlerin yaklaşımlarını belirleyen ana eksenler *arz güvenliği* ve *makul fiyat* öncelikleri üzerinden oluşturulmuş oldular. Soğuk savaş döneminin iki kutuplu küresel güvenlik mimarisi, caydırıcılık dinamikleri üzerinden görece öngörülebilir güç dengeleri oluşturan ABD ile Sovyetler Birliği'nin birçok bölgede yerel çatışmaları önleyen istikrar sağlayıcı müdahaleleri kanalıyla bir bütünlük sağlayabildi. Bölgesel aktörlerin ve çatışmaların küresel süper güçler tarafından kontrol altında tutuldukları uluslararası güvenlik rejimi, enerji güvenliği stratejilerinin daha bütüncül bir düzlemde ele alınabilmelerini kolaylaştırdı. Soğuk savaşın Doğu ve Batı kamplarında yer alan başat aktörler, kendileri ve müttefikleri için hayati önemdeki enerji kaynaklarının akışı kesintisiz olarak ve kabul edilebilir fiyat düzeylerinden sağlanabildiği sürece enerji güvenliği konularını öncelikli görmediler.

1980'li ve 1990'lı yıllarda, tıpkı diğer emtialar bağlamında olduğu gibi, stratejik hidrokarbon kaynaklarının küresel piyasalardaki fiyatlarının yüksek seyrettiği dönemlerde enerji güvenliği tartışmaları yoğunlaşırken; fiyat düzeylerinin düşük seyrettiği zamanlarda ise gündemde ikinci plana düştüler. Ancak soğuk savaş döneminin sona erip ekonomik küreselleşme süreçlerinin hız kazanması uluslararası üretim, lojistik, tedarik, yatırım ve finans ağlarının giderek bütünleşmesine zemin hazırlayarak dünyanın tüm bölgelerini kapsayan yekpare piyasa yapılarının ortaya çıkmalarını sağladı. Bütünleşen küresel piyasalarda rekabet eden dev kamu şirketlerinin, çokuluslu firmaların ve özel girişimcilerin hızlı büyüme stratejileri, stratejik enerji kaynaklarının güvenliğine verilen önemi geometrik olarak arttırdı. Küresel ölçekte bütüncül piyasa yapılarının oluşması ve kapitalist-sosyalist dünya ayrımından sıyrılan ulusal otoritelerin özel sektör odaklı büyüme yaklaşımlarını desteklemek için hayati önemdeki enerji kaynaklarına yoğunlaşmaları, enerji güvenliği kavramının daha geniş biçimde tanımlanmasına zemin hazırladı. Zira petrol ve doğal gaz gibi gerek sosyal tüketim gerekse ülkelerin sanayileşme öncelikleri açısından büyük önem taşıyan stratejik hidrokarbon rezervlerinin Orta Doğu, Kuzey-Güney Amerika, Rusya ve Afrika'daki belli bölgelerde yoğunlaşmış olması bu kaynaklara bağımlı durumdaki gelişmiş ve gelişmekte olan güçler arasındaki enerji rekabetinin sertleşmesini tetikledi. Dolayısıyla 1970'li yıllardan itibaren

ağırlıklı olarak '*Rantiyeci Devletler*' (Beblawi ve Luciani, 1987) olarak tanımlanan ve sahip oldukları zengin hidrokarbon kaynaklarından elde ettikleri servetlerin bir kısmını vatandaşlarının siyasi rızasını elde etmek için kullanan rejimlerin önem verdikleri enerji güvenliği konuları, küresel ve bölgesel tüm aktörlerin büyük stratejileri içinde önemli bir yer işgal etmeye başladılar. Petrol ve doğal gaz gibi stratejik hidrokarbon rezervleriyle dikkat çeken ülkeler ise bu kaynaklarını ticarileştirmek ve kontrol altına almak için başlatılan büyük güç müdahalelerinin, askerî saldırı ve işgallerin, istikrarsızlık ve iç savaş projelerinin hedefi haline gelmekten kurtulamadılar.

ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi yüksek enerji talepleriyle bilinen aktörlere ek olarak Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'yı kapsayan BRICS ülkeleriyle Güney Kore, Meksika, Endonezya, Tayland, Türkiye gibi hızlı büyüme hedefleri olan yükselen güçlerin küresel ekonomik rekabete katılmaları enerji talebinin ciddi biçimde yükselmesine neden oldu. Ulusal enerji kapasitelerinin ağırlıklı bir bölümünü toplumlarının günlük ihtiyaçları için kullanan azgelişmiş ülkelerin aksine, sanayileşme ve kalkınma projelerine odaklanan yükselen güçler üretim ve imalat sanayi sektörlerini büyük çaplı yatırımlarla genişletmeye çalıştılar. Dolayısıyla dünya ekonomisindeki büyüme ve imalat sanayinin genişlemesiyle birlikte küresel enerji piyasalarına yönelik toplam talebin sürekli yükselmesini tetikleyen bir uluslararası konjönktür ortaya çıktı. Küresel sistemin soğuk savaş dönemindeki iki kutuplu güvenlik mimarisi, 1990'lı yıllarda 'Tarihin Sonu' (Fukuyama, 1992), Yeni Dünya Düzeni ve 'İmparatorluk' söylemleri altında ABD'nin tartışılmaz hegemonyasını vurgulayan tek kutuplu bir yapıya dönüştü. Ardından 2000'li yıllarda siyasi etkinliğini ve ekonomik gücünü arttıran Çin ile Putin yönetiminde toparlanan Rusya ve diğer yükselen güçlerin devreye girmeleriyle birlikte Vaşington yönetiminin küresel etkinliğinin belli alanlarda sınırlanmaya başlandığı çok kutuplu bir küresel düzen mimarisi oluştu. Bu çok kutuplu düzen içinde liberal değerlere dayanan uluslararası mekanizmaların ayakta kalıp kalamayacakları üzerine görece iyimser ve kötümser yaklaşımlar ortaya çıktı (Ikenberry, 2018). Küresel sistemdeki güç dengelerini dönüştüren bu stratejik geçişler, enerji güvenliği sistematiğinin tanımlanmasında önemli rol oynayan tehdit algılamalarının da ciddi biçimde dönüşmesine yol açtı.

Çok kutuplu sistemin giderek belirgin bir nitelik kazanması ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem boyunca oynadığını iddia ettiği '*istikrar oluşturucu hegemonik güç*' (Gilpin, 2001) rolünün gerektirdiği kamusal maliyetleri üstlenmekten vazgeçmesi, çok ciddi küresel ve bölgesel güvenlik boşlukları doğurdu. Bu güvenlik boşluklarının gelişmiş ve yükselen güçler arasında çok boyutlu nüfuz

çatışmalarını tetiklemesi ise -tıpkı uluslararası ticaret rejiminde olduğu gibi- uluslararası enerji rejiminde de devletler ve devlet dışı aktörler arasında anlaşmazlıkların, yeni korumacılık eğilimlerinin ve aktif çatışmaların arttığı bir dönemin kapılarını açtı (Ünay, 2016: 639). Küresel jeopolitik güç mücadeleleri farklı bölgesel konularda farklı ve değişken ittifakların gündeme geldiği çok daha karmaşık ve çok aktörlü bir yapı içinde gerçekleşirken ulusal, bölgesel ve küresel seviyelerde yaşanan dönemsel gerginliklerin tetiklediği istikrarsızlık eğilimleri de giderek güçlendi. Bu bağlamda realist siyaset bilimcilerin anarşik uluslararası sistemde çoklu güç unsurlarının kullanımı bağlamında tanımladıkları 'reel politik' girişimleri de kamu otoriteleriyle birlikte birçok çokuluslu aktörün, kurumun ve rejimin katılımını gerektiren oldukça karmaşık şekillerde ortaya kondular. Bu bağlamda başat kamu otoriteleriyle dirsek teması içinde dünyanın birçok bölgesinde enerji arama ve sondaj projeleri gerçekleştiren; önemli rezerv sahalarıyla ilgili lisanslar elde eden; sermaye güçleri ve ekonomik diplomasi becerileriyle öne çıkan Shell, BP, Total, Chevron, Eni, Gazprom, ExxonMobil gibi dev çokuluslu şirketler küresel enerji ekosistemi içinde daha önemli bir konuma yerleştiler. Ayrıca Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kurumsal yapılar küreselleşen enerji piyasalarını düzenleyen önemli uluslararası kuruluşlar olarak etkinliklerini arttırdılar. Sürdürülebilir kalkınma ve Kyoto Sözleşmesi-Paris Anlaşması ekseninde küresel iklim değişikliği gündeminin önem kazanması ise Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması (UNF-CCC) gibi enerji sektörünü çevreyi koruma standartlarıyla buluşturan mekanizmaların güçlenmesini sağladı.

Böylece küresel enerji güvenliği denklemi çok kutuplu bir siyasi sistem içinde karmaşık güç mücadelelerin sahnelendiği; gelişmiş ve yükselen güçler arasında bölgesel çıkar çatışmalarının ve ittifaklarının yoğunlaştığı; başta çokuluslu şirketler olmak üzere devlet dışı aktörlerin öneminin arttığı; küresel çevre hassasiyetinin önem kazandığı karmaşık bir temele oturdu. Bu temelde ortaya çıkan çıkar çatışmalarının ve stratejik kaynakların paylaşımında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü klasik sert güç siyaseti yerine, kamu-özel sektör ittifaklarının ve çok taraflı esnek diplomatik ortaklıkların kurulmasını gerektiren şartlar doğurdu. Buraya kadar çizmeye çalıştığımız küresel tabloya sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kullanımı bağlamında oluşan güçlü uluslararası farkındalık ortamı ile ilgili de bir parantez açmak gerekir. Küresel enerji tüketiminde hidrokarbon kaynakları halen ağırlıklı bir yer işgal etmekle birlikte, 1990'larda imzalanan Kyoto Protokolü ile başlayıp 2016'da yürürlüğe giren Paris Küresel İklim Değişimi Anlaşması'na uzanan sü-

reçte olgunlaşan ve özellikle Avrupa ülkelerinin inisiyatifleri sayesinde güçlenen çevreyi koruma bilinci bu alandaki politika tercihlerini ciddi biçimde etkilemiştir. Ozon tabakasını korumak üzere küresel sera gazı salınımlarının azaltılmasını önceleyen bir ekonomik kalkınma modeline geçilmesi önceliği, sistemdeki tüm başat küresel aktörler tarafından benimsenmiştir. Böylece Avrupa Komisyonu'nun henüz 2000'li yılların başında ortaya koyduğu ve ekonomik, sosyal istikrar öncelikleriyle birlikte çevre ve sürdürülebilirlik önceliklerini de işaret eden enerji güvenliği yaklaşımı süreç içinde güç kazanmıştır: "Enerji arz güvenliğini sağlama stratejileri vatandaşların refahı ve ekonominin iyi işlemesi için piyasalarda enerji ürünlerinin kesintisiz ve tüm tüketicilerin erişebilecekleri fiyat düzeyleri üzerinden mevcut olmasını; ayrıca çevreyi koruma ve sürdürülebilir kalkınma önceliklerine saygı gösterilmesini öncelemelidir" (Avrupa Komisyonu, 2001). Birçok sanayileşmiş ülkede karbon gazı salınımlarını azaltmak ve hava kirliliğini önlemek üzere güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla ağırlık veren ulusal enerji politikaları oluşturulmaya başlansa da, küresel hidrokarbon rezervleri üzerinde süregiden rekabet hız kesmeden devam etmiştir.

Bu arada enerji kaynaklarının küresel piyasalara kesintisiz ve makul fiyatlar üzerinden ulaştırılmasını esas alan ve daha çok Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ile Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen klasik enerji güvenliği anlayışı da (IEA, 2019) bu alandaki uluslararası rekabet eğilimlerinin ana çerçevesini oluşturmayı sürdürmüştür. Küresel rekabet baskıları ve çevre duyarlılığının önemli bir siyasi motif haline gelmesi birçok ülkeyi ulusal enerji profilleri içinde petrol ve kömür yerine alternatif enerji kaynaklarının payını arttırmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda oldukça verimli ve çevreye zararı daha az bir enerji alternatifi olarak doğal gaz küresel çapta önem kazanırken, 1990'lı ve 2000'li yıllarda uluslararası piyasalarda oldukça düşük seyreden doğal gaz fiyatları da bu eğilimin güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. İlk etapta en ciddi doğal gaz talebi ABD, Almanya, İtalya, Güney Kore ve Türkiye gibi OECD ülkelerinden kaynaklanırken ekonomik büyüme baskıları, artan enerji ihtiyaçları ve hava kirliliği sorunları birçok gelişmekte olan ülkede hem ısınma hem de elektrik üretimi amacıyla doğal gaz tüketiminin artmasını tetiklemiştir. Sadece Çin'in doğal gaz tüketimi son on beş yılda beş kattan fazla artarken Rusya, İran ve Katar gibi dünya piyasalarına yaptıkları doğal gaz ihracatıyla öne çıkan ülkeler bu gelişmelerden ciddi biçimde avantajlı çıkmışlardır. Doğal gaz kaynaklarına yönelen küresel talebin bu şekilde hızla artması, belli bölgelerde odaklanan büyük çaplı doğal gaz rezervlerine dair keşiflerin daha fazla uluslararası dikkat çekmesine yol açmıştır. Zira çevre dostu ve kullanım kolaylığı sunan bir enerji

kaynağı olmasına rağmen doğal gazın, başta petrol olmak üzere diğer fosil yakıt kaynaklarına göre uluslararası piyasalara sunulmasını zorlaştıran başlıca etken, taşınmasının daha zor olması ve yüksek maliyetli yatırımlara ihtiyaç gerektirmesi olmuştur. Doğal gaz kaynaklarının rezerv sahalarından tüketim pazarlarına ulaştırılması için günümüzde kullanılan iki ana metot, doğal gaz boru hatları üzerinden yapılan doğrudan iletim ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) halinde tankerlerle taşınma şeklini almaktadır. Ancak gerek karadan ve derin deniz kaynaklarından yüksek teknolojilerle çıkarılan doğal gaz kaynaklarını ileten boru hatlarının kurulması; gerekse dış piyasalara spot ihracat yapılmasını sağlayan LNG dönüşüm tesislerinin inşa edilmesi ulusal kamu otoriteleriyle enerji piyasalarını kontrol eden çokuluslu şirketler arasında uzun vadeli işbirliklerini gerekli kılan tesis ve altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Bu tür yatırımların ancak çok büyük miktarda doğal gaz rezervi bulunan ve uzun vadeli siyasi, ekonomik istikrar vaat eden alanlarda yapılmaları ise yaygın bir küresel eğilim haline gelmiş bulunmaktadır (BP, 2019).

3. Avrupa Birliği Enerji Politikaları ve Doğu Akdeniz

Küresel enerji güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma için temiz enerji gündeminin altını bu şekilde çizdikten sonra Avrupa Birliği'nin stratejik enerji politikaları bağlamında Doğu Akdeniz'deki doğal gaz rezervlerinin önemini incelemeye geçebiliriz. Doğal gaz kaynakları, AB Komisyonu tarafından başlatılan 'Tüm Avrupalılar için Temiz Enerji' stratejisinin ana unsurlarından birini oluşturmaları bakımından AB'nin enerji politikaları içinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Doğal gaz tüketiminin kömür gibi klasik kaynaklarla kıyaslandığında yüzde 50 daha az karbondioksit salınımına neden olması; doğal gaz çevrim santrallerinin kolayca devreye alınabilir olmaları ve diğer yenilenebilir enerji formlarına geçişte köprü görevi görmesi tercih edilen bir enerji kaynağı olmasını etkileyen faktörlerdir. Doğal gazın stratejik enerji güvenliği önceliklerini ve çevreyi koruma-sürdürülebilir kalkınma hassasiyetlerini aynı anda gözeten nitelikleri, AB enerji politikaları içinde önemli bir rol oynamasına neden olmuştur (AB Komisyonu, 2016). Dünyanın en yoğun doğal gaz tüketilen bölgelerinden birini oluşturan AB ülkelerinin toplam doğalgaz ihtiyaçlarının yaklaşık üçte biri (yüzde 30'un üzerinde ve giderek yükselen bir oranla) Rusya tarafından karşılanmaktadır. Bunun dışındaki tedarik kanallarının ise değişen oranlarda Norveç, Cezayir ve Katar gibi ülkeler üzerinden işlediği; boru hatlarıyla LNG ithalatını birleştiren melez bir enerji tedarik zinciri kurulduğu görülmektedir. Ancak Norveç'teki Kuzey Denizi doğal gaz rezervlerinin giderek zayıflamasıyla birlikte üretim hacminin düşeceği; dolayısıyla Rusya'ya yönelik

ithalat bağımlılığın önümüzdeki yıllarda giderek artarak 2025 yılına gelindiğinde yüzde 40'a ulaşacağı öngörülmektedir (Pisca, 2016: 25). Dolayısıyla AB'nin makro düzeydeki enerji politikalarının en önemli stratejik önceliklerinden birini, enerji tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi sayesinde Rusya'ya karşı bağımlılık ilişkisinin kırılması oluşturmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren az sayıda enerji tedarikçisine bağımlılık durumunun AB ülkelerini jeopolitik rekabet ve siyasi çatışmalardan, ticari anlaşmazlıklardan ya da altyapı sorunlarından kaynaklanan arz kesintilerine karşı savunmasız durumda bıraktığı birçok resmi raporda ve çalışmada vurgulanmıştır. Dolayısıyla AB Komisyonu'nun enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirerek uzun vadeli arz güvenliği sağlanması konusunu enerji politikalarının başlıca önceliği haline getirmesine rağmen bu bağlamda somut bir ilerleme sağlanamamıştır (Gratz, 2011: 61). Bu gerçekler ışığında Doğu Akdeniz'de bulunan yeni doğal gaz kaynaklarının, Rusya'ya yönelik ciddi enerji tedarik bağımlılığından kurtulmak isteyen ve Norveç'teki Kuzey Denizi rezervlerinin azalmasından endişe duyan Avrupa ülkelerini heyecanlandırmasının somut bir zemini bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de bulunduğu kesin olarak tespit edilen doğal gaz kaynaklarının gerekli sondaj, tesis ve iletim yatırımlarıyla ticarileştirilerek düzenli biçimde Avrupa pazarlarına ulaştırılması birçok ülke için kaynak çeşitlendirmesi imkânları sunacaktır. Uzun vadeli enerji arz güvenliği politikaları açısından büyük önem taşıyan bu çeşitlendirme imkânlarının ise, dış politika ve ticari diplomasi alanlarında daha özerk ve esnek stratejiler belirlenmesini kolaylaştıracağı bütün bölgesel aktörler tarafından takdir edilmektedir. Avrupa pazarlarına ulaşan petrol ve doğal gaz kaynaklarının önemli bir kısmının (yüzde 50/yüzde 35) taşındığı kritik bir enerji transit rotası olan Doğu Akdeniz'in aynı zamanda bir enerji üretim üssü haline gelmesi, küresel ve bölgesel jeopolitik dengelerde çok önemli değişimlere yol açma potansiyeli taşımaktadır (Szoke, 2016).

Ancak bu potansiyelin tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi için ABD, Rusya, AB ve Çin gibi küresel güçlerle etkili bölgesel güçlerin çıkarlarının çatıştığı; etnik ve sekter çatışmaların kıyılarında cereyan ettiği; göçmen akınlarına ve insan ticaretine ev sahipliği yapan; terör gruplarının üslendiği bölgedeki güvenlik risklerinin kontrol edilmesi gereklidir. Ayrıca bölgede zengin doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi, bu rezervlerin bulunduğu deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ve kıyıdaş ülkeler arasında paylaşımı bağlamında da yeni anlaşmazlıkları gündeme getirmiştir. Özellikle son on yılda Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında deniz yetki alanlarının paylaşımına dair yaşanan anlaşmazlıkların yoğunlaşması, bölgede tansiyonun daha da yükselmesine neden olup yeni bir istikrarsızlık

unsuru olarak öne çıkmıştır. Aslında enerji arama faaliyetleri bağlamında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda yaşanan uluslararası anlaşmazlıklar, Doğu Akdeniz bölgesi ile sınırlı değildir. Dünya çapında Doğu Çin Denizi, Arktik Bölgesi, İran-Birleşik Arap Emirlikleri deniz sınırları, Parya Körfezi gibi birçok alanda enerji kaynaklarının paylaşımı ve çıkarılmasıyla ilgili deniz yetki alanı tartışmaları yaşanmaktadır. Tartışmalı bölgelerde gündeme gelen enerji keşiflerinin paydaş ülkeler arasında genellikle iki tür anlaşmazlığa yol açtıkları görülmektedir: a) potansiyel enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerle ilgili egemenlik iddiaları; b) enerji kaynaklarını çıkarma ve ulaştırma haklarının paylaşımı (Schaffer, 2009: 67). Bu küresel perspektif içinde değerlendirdiğimizde Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarıyla ilgili tartışmaların da aynı eksenlerde geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda 2010 yılında ABD Jeoloji Enstitüsü'nün (USGS) İsrail, Filistin (Gazze), Lübnan, Suriye ve Kıbrıs Adası'nın deniz uzantılarının oluşturduğu Levant (Doğu Akdeniz) havzasının teknik olarak çıkarılması mümkün ancak henüz keşfedilmemiş 120 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahip olduğunu ortaya koyması önemli bir gelişme olmuştur (USGS, 2010). Bu devasa enerji potansiyelinin ortaya konması Akdeniz havzasının Rusya, İran ve Katar'dan sonra dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervlerine sahip olduğunu bilimsel olarak kanıtlayarak bölgede yaşanan rekabetin daha da yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu tür bilimsel çalışmaların da etkisiyle 2008-2009 yıllarından itibaren Doğu Akdeniz'in farklı noktalarında çokuluslu enerji şirketleri tarafından sismik araştırmalar ve sondaj çalışmaları başlatılmıştır. 2009 yılında ABD'li Noble Enerji grubu liderliğindeki bir konsorsiyum tarafından İsrail'e ait Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlarındaki Tamar sahasında 280 milyar metreküp büyüklüğünde bir doğal gaz rezervi bulunması, bölgenin enerji potansiyeli hakkındaki büyük umutların somutlaşmasını ifade eden ilk gelişme olmuştur. 2010 yılında aynı konsorsiyum yine İsrail'e ait Leviathan sahasında 620 milyar metreküp büyüklüğünde daha kapsamlı bir rezerv daha keşfederek oldukça zengin bir doğal gaz rezerv alanını ortaya çıkmasını sağlamıştır (Hafner, 2016). Önemli bir ekonomik ve jeopolitik güç potansiyeline işaret eden söz konusu keşifler hem İsrail'in uluslararası diplomatik arena ve küresel enerji politikaları bağlamındaki konumunun yeniden tanımlanmasını sağlamış; hem de Doğu Akdeniz bölgesiyle ilgilenen tüm başat aktörlerin stratejik hesaplarını derinden etkilemiştir. Ardından İsrail'in Tamar ve Leviathan sahalarında yaptığı ciddi keşiflerden cesaret alan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kıbrıs Adası'nın güneyini tek taraflı kararlarla on üç parsele bölerek kendisine ait olduğunu iddia ettiği MEB sınırları içinde sismik araştırmalar ve sondaj lisansları için uluslararası ihaleler açmaya başlamıştır. Bu ihaleler

sonucunda bölgedeki rezervlerle ilgilenen çok sayıda çokuluslu enerji şirketine farklı parsellerde enerji arama ve çıkarma lisansları verilmiştir. İsrail'in doğal gaz rezervleri keşfettiği Leviathan sahasına yakın bölgelerde Noble Enerji şirketi tarafından yapılan çalışmalarda 2011 yılında Afrodit sahasında 140 milyar metreküp dolayında bir rezervin bulunmasıyla birlikte bu girişimler ilk somut sonuçlarını vermiştir (Tagliapetra, 2013).

2004 yılında AB üyesi olmasının sağladığı diplomatik avantajlardan faydalanan GKRY, sonraki yıllarda Mısır, Lübnan ve İsrail ile eşit uzaklık ilkesini baz alan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlandırma Anlaşmaları imzalayarak enerji arama girişimleri için uluslararası hukuk nezdinde bir temel oluşturmaya çalışmıştır. Yapılan anlaşmaların sağladığı hukuki güvenceler, ABD ve AB yönetimlerinin verdikleri destek ve Afrodit sahasında yapılan ilk doğal gaz keşiflerinin sağladığı iyimserlik havası GKRY ile küresel enerji şirketleri arasındaki iş birliği ilişkilerinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. İtalya, Fransa, ABD ve İngiltere merkezli çokuluslu enerji devleri birbiri ardına bölgeye giriş yaparak Kıbrıs Adası'nın güneyinde GKRY tarafından belirlenen bloklarda doğal gaz aramaya başlamışlardır. Böylece küresel enerji sektöründe gelecek vaat eden en stratejik alanlardan biri olarak görülmeye başlanan Doğu Akdeniz'deki doğal gaz kaynaklarının bulunması, derin deniz platformları kurularak çıkarılması ve uluslararası enerji sektörüne ulaştırılması için adeta bir uluslararası yarış başlamıştır. Tüm bu gelişmeler olurken AB Komisyonu'nun aktif desteğini alan GKRY'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Türkiye'yi yok sayarak kıyıdaş devletlerle yaptığı MEB Sınırlandırma Anlaşmaları, Lefkoşa ve Ankara tarafından haklı olarak protesto edilmiştir. Kıbrıs Adası çevresindeki hidrokarbon kaynaklarının ve bunlardan elde edilecek gelirlerin KKTC ve GKRY arasında adil müzakere süreçleri sonunda hakkaniyetli bir biçimde paylaşılması gerektiği, tüm uluslararası platformlarda ortaya konmuştur. Ayrıca KKTC ile Kıta Sahanlığını Sınırlandırma Anlaşması imzalanarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) bölgede hidrokarbon kaynakları arama yetkisi verilmiştir. Ancak yapılan itirazların uzun bir süre boyunca dikkate alınmaması, Ankara'nın bölgede kendi sismik tarama ve sondaj gemileriyle sahaya inerek oluşturulmaya çalışılan bölgesel ekonomi politik tablosuna fiilen müdahale etmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ve kıyıdaş ülkeler nezdinde devam eden hukuki girişimlerine rağmen; 2016 yılında tamamlanan uluslararası ihale süreci sonunda GKRY İtalyan ENİ, Fransız TOTAL, ABD'li ExxonMobil ve Katarlı Qatar Petrol şirketlerine MEB'nin altıncı, sekizinci ve onuncu bloklarında hidrokarbon kaynakları arama ve çıkarma lisansı vermiştir. İtalyan ENİ, 2018 yılında Mısır MEB'ne oldukça yakın bir bölgede

bulunan Calipso sahasında 300 milyar metreküp civarında yeni bir doğal gaz rezervi keşfetmiştir (Thrassou vd. 2016: 115). Ayrıca İtalyan ENİ tarafından başta Zohr sahasındaki 850 milyar metreküplük doğalgaz rezervi olmak üzere Mısır'a ait MEB içinde yapılan keşifler, Sisi yönetiminin de kendisini Doğu Akdeniz'deki enerji satrancı içindeki başat oyunculardan biri olarak görmesini sağlamıştır.

4. Doğu Akdeniz Hidrokarbon Kaynaklarının Ticarileştirilmesi

Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan aktörlerin enerji politikaları ve ulusal çıkar algılamaları, son yıllarda büyük ölçüde bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının ticarileştirilmesi ve bölgesel/küresel piyasalara aktarılması için geliştirilen stratejiler ışığında şekillenmiştir. Özellikle son on yıl içinde yapılan büyük çaplı doğal gaz rezervi keşiflerinin ağırlıklı olarak İsrail, Mısır ve GKRY tarafından hak iddia edilen MEB ve deniz sahalarında gerçekleşmesi, önceki dönemlerde önemli enerji üreticisi olarak görülmeyen bu ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesinde katalizör rolü oynamıştır. Bunlar arasında İsrail ve GKRY'nin elde ettikleri doğal gaz kaynaklarını tüketecek büyük iç piyasalara, ya da uluslararası pazarlara iletim için gerekli boru hattı altyapıları ile gaz sıvılaştırma (LNG) tesislerine sahip olmamaları, onları Mısır'la yakın iş birliği içinde olmaya zorlamıştır. 2015 yılında İtalyan ENİ tarafından Mısır'ın Zohr sahasında yapılan 850 milyar metreküplük ciddi doğal gaz rezervi keşfi ile başlayan (ENI, 2015) ve diğer keşiflerle devam eden enerji açılımları, Sisi yönetiminin enerji jeopolitiğine bir stratejik öncelik olarak odaklanmasını sağlamıştır. Önceki yıllarda İsrail'e oldukça düşük fiyatlar üzerinden doğal gaz ihracatı yapan Mısır'ın gerek hızlı nüfus artışı, gerekse 2011 yılındaki askerî darbe sonrası dönemde dış yatırımlarda görülen duraklama sonucu net ithalatçı konumuna gelmesi de bu eğilimin güçlenmesinde etkili olmuştur (Karbuz, 2017). Levant bölgesindeki aktörler arasında Türkiye dışında en gelişmiş doğal gaz iletim ve sıvılaştırma altyapısına sahip olan; ayrıca Süveyş Kanalı sayesinde dünyanın en önemli petrol ve doğal gaz transit yollarından birine ev sahipliği yapan Mısır, bölgedeki enerji denkleminde belirleyici bir oyuncu olmayı hedeflemektedir.

İsrail ve GKRY tarafından bulunan rezervler ile kendi doğal gaz rezervlerinin ticarileştirilip dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda oynayabileceği rol, Sisi yönetimini bu bağlamda cesaretlendiren en önemli etkenlerden biridir. Önceki yıllarda Shell ve ENI şirketleri tarafından Avrupa pazarlarına doğal gaz ihracatı için inşa edilen, ancak askeri darbenin ardından yabancı yatırımların azalması ve boru hatlarında yaşanan güvenlik sıkıntıları nedeniyle atıl kalan LNG tesislerinin

modernize edilerek yeniden devreye alınmaları için çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca kamuya ait enerji şirketi Sumed tarafından Süveyş Körfezi'nde büyük çaplı bir sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) dönüşüm tesisinin daha inşasının devam ettiği bilinmektedir. Bunun dışında ABD'li Noble Enerji şirketiyle İsrail'in Tamar ve Leviathan sahalarından çıkarılacak doğal gaz kaynaklarının satın alınması için geleceğe yönelik anlaşmalar yapılması da dikkat çekicidir. Sisi yönetiminin Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve dünya pazarlarına ulaştırılması bağlamında ABD, İsrail, GKRY ve Yunanistan ile bir diplomatik yakınlaşma içine girmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle boru hatlarıyla Mısır'a ulaştırılacak doğal gaz kaynaklarının buradaki LNG çevrim tesislerinde dönüştürüldükten sonra Avrupa piyasalarına sunulması gibi bir orta vadeli strateji üzerinde durulması olasıdır.

Buraya kadar çizdiğimiz bölgesel rekabet tablosu içinde Doğu Akdeniz'de keşfedilen derin deniz doğal gaz kaynaklarının altyapı ve tesis yatırımlarıyla ticarileştirilmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması bağlamında birkaç senaryo gündeme gelmektedir. Bu senaryolar içindeki ilk kategori, paydaş taraflar arasında uzun vadeli ve güvene dayalı ticari ilişkiler kurulmasını ve siyasi diplomatik alanlarda istikrar sağlanmasını gerekli kılan boru hattı projelerini içermektedir. İsrail-Mısır-GKRY üçgeninden Türkiye, Yunanistan ve Ürdün'e uzanabilecek farklı boru hattı projelerinin inşa edilmesi şimdiye kadar farklı bağlamlarda gündeme getirilmiştir. Ancak denizaltı boru hattı projelerinin yatırım maliyetlerinin yüksek olması; ilgili hükümetler ve küresel enerji şirketleri arasında yakın iş birliği gerektirmesi ve karmaşık hukuki ihtilafların çözülmesini mecburi kılması gibi nedenlerle bu senaryolarda şimdilik mesafe alınabilmiş değildir. Boru hattı senaryoları içinde Tel Aviv-Ankara arasındaki 2015-2016 dönemindeki kısa süreli yakınlaşma sürecinde gündeme gelen ve ekonomik rasyonalite açısından en makul seçenek olarak görünen İsrail-Türkiye deniz altı doğal gaz boru hattı projesi, izleyen yıllarda ortaya çıkan siyasi gerginlikler nedeniyle teknik hazırlık aşamasına geçememiştir. Ancak alternatif projelerin yüksek maliyetleri ve yapım süreçlerinde karşılaşılabilecek türlü zorluklar nedeniyle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrine göre uzun vadede tekrar gündeme getirilmesi mümkün olabilecektir. Mısır, İsrail ve Kıbrıs çevresindeki rezervlerden elde edilecek doğal gaz kaynaklarının bir denizaltı boru hattıyla Ceyhan terminaline iletilmesi; buradan da gerek iç piyasada tüketim gerekse Trans-Anadolu Boru Hattı (TANAP) üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılmak üzere yönlendirilmesini içermektedir. Böyle bir proje, hem doğal gaz rezervlerine en yakın kara parçalarından birine bağlanacağı; hem de devamında Türkiye'nin mevcut doğal gaz boru hattı ağlarından yararlanacağı

için yatırım maliyetleri ve işletim giderleri açısından en rasyonel proje olarak görülmektedir. Ancak takdir edileceği gibi, böylesine karmaşık ve çok ortaklı bir projenin gerçekleştirilebilmesi için bölgede tansiyonun düşürülmesi ve projenin paydaşı olması beklenen taraflar arasındaki siyasi ve hukuki anlaşmazlıkların giderilmesi gerekecektir.

Türkiye ve İsrail hükûmetleri arasında genel olarak Orta Doğu politikaları özelde ise Filistin ve Kudüs'ün statüsü, yerleşimciler meseleleri gibi birçok konu bağlamında sıkça alevlenen gerginlikler yaşandığı bilinmektedir. Türkiye ile Yunanistan ve GKRY arasında Ege Denizi'ndeki kara suları sınırlandırmasından Kıbrıs Adası'nın hukuki statüsüne, MEB tanımlamalarından adadaki özel mülkiyet tartışmalarına kadar yıllara yayılan derin anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Türkiye ile Mısır arasında Sisi yönetiminin askerî bir darbeyle iktidara gelmesinden sonra fırtınalı bir şekilde devam eden ilişkilerin diplomatik ve ekonomik açıdan onarılmasının uzun zaman alacağı ortadadır. Tüm bu aktörlerin Ankara'ya karşı olumsuz tutumları ve ABD ile AB yönetimlerinden aldıkları yakın destekler düşünüldüğünde kısa ve orta vadede Türkiye üzerinden kurulacak bir boru hattı ilişkisine razı olmaları pek ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Diğer yandan Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi dışarıda bırakan bir diplomatik ve jeopolitik bloklaşma girişiminin giderek güç kazanması, bölgedeki rezerv sahalarından GKRY ve Yunanistan üzerinde Avrupa pazarlarına ulaşması beklenen *East Med* (Doğu Akdeniz) Boru Hattı projesinin daha fazla öne çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda GKRY, İsrail, İtalya ve Yunanistan hükûmetleri 2017 yılı sonlarında "Leviathan doğal gaz sahasını Avrupa piyasalarına bağlayacak bir boru hattı projesinin inşa edilmesine dair ihtimallerin" değerlendirilmesi için bir ortak Mutabakat Zaptı imzalamışlardır. AB Komisyonu da hemen devreye girerek bu girişimi güçlü biçimde desteklediğini ortaya koymuş ve East Med projesinin Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerini AB pazarlarına ulaştırabilecek seçenekler içinde önemli bir yer işgal ettiğini açıklamıştır (AB Parlamentosu, 2017). Bu proje, Avrupa Birliği ile bölge ülkeleri arasında bir ortak çıkar projesi (PCI) olarak nitelendirilerek hem enerji güvenliği planlamasına, hem de enerji maliyetlerinin aşağıya çekilmesine önemli katkı yapacağı vurgulanmıştır. Ardından 2018 Aralık ayında İsrail'de yapılan bir üçlü toplantıda İsrail, Yunanistan ve GKRY Enerji Bakanları East Med Boru Hattı projesinin inşasını başlatmak üzere hükümetler arası resmî bir anlaşma imzalamaya hazır olduklarını açıklamışlardır. Bu girişime verilen doğrudan ABD desteğini ortaya koymak üzere toplantıya katılan İsrail Büyükelçisi David Friedman'ın projeyi "Orta Doğu ve Avrupa'nın istikrar ve refahı açısından çok önemli bir adım" olarak niteleyerek tüm katılımcı ülkeleri bu girişimi başarıyla tamamlamaya ça-

ğırması, ABD yönetiminin bölgedeki dengelere yaklaşımını gösteren önemli bir işaret olarak algılanmıştır (Stamouli, 2018).

Tüm bu siyasi girişimlere rağmen enerji jeopolitiği üzerinden yeni bir bölgesel ekonomi politik alan inşa etmek isteyen aktörlerin destekledikleri East Med projesinin ekonomik temellerinin ve fizibilite şartlarının ise oldukça zayıf olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Leviathan ve Afrodit gaz sahalarından elde edilen doğal gaz rezervlerinin deniz altından inşa edilecek son derece uzun bir boru hattıyla Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması ancak birçok teknik, finansal ve topografik zorluğun aşılması durumunda rasyonel bir tercih haline gelebilecektir. Dünyanın en uzun ve derin deniz altı doğal gaz boru hatlarından birini oluşturması umulan bu projede birçok mühendislik tekniğinin gerçek doğa şartlarında ilk kez kullanılması gündeme gelecektir. Özellikle Yunanistan MEB ve kara suları içinde yoğun volkanik ve sismik aktivite görülmesi, boru hattının yüksek şiddette depremlere dayanıklı olmasını ve uzunluğu nedeniyle birçok gaz yoğunlaştırma istasyonuyla desteklenmesini gerektirecektir. Bütün bunlar bu projenin ilk yatırım ve inşaat maliyetlerini arttıracak önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yapım ve işletme maliyetleri oldukça yüksek olacak böyle bir boru hattı başarıyla tamamlansa dahi, bu yolla Avrupa pazarlarına ulaştırılacak doğal gaz kaynaklarının Rusya'dan alınan doğal gaz karşısında maliyetler açısından rekabetçi olması oldukça zor görülmektedir. Avrupa ülkelerinin son yıllardaki ortalama doğal gaz tedarik fiyatlarının 5,50-6,00 ABD doları/metreküp civarında olduğu düşünüldüğünde East Med projesinin verimli çalışabilmesi için 8,00 dolar/metreküp civarında bir fiyat düzeyinin kabul edilmesi, ya da AB tarafından bu konuda ciddi bir sübvansiyon sağlanması gerekecektir. Ayrıca bu boru hattı üzerinden sağlanması planlanan doğal gaz kaynakları AB'nin güncel ihtiyaçlarının ancak yüzde 4 civarında bir kısmını karşılamaya yeteceği için Rusya'ya yönelik tedarik bağımlılığını azaltması ve enerji arz güvenliğine ciddi katkı yapması gibi beklentiler de gerçekçi değildir (Honore, 2018). Doğu Akdeniz'de doğal gaz arama ve sondaj maliyetlerinin de yüksek oldukları göz önüne alındığında düşük maliyetli spot LNG ihracatı ve Rusya gibi ana tedarikçilerin rekabetçi fiyat indirimleri karşısında East Med projesinin çok ciddi maliyet ve ekonomik sürdürülebilirlik sorunları yaşayacağı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla East Med boru hattı ile oluşturulması planlanan bölgesel ekonomi politik alan, rasyonel ve sürdürülebilir bir enerji ekosisteminden ziyade özellikle AB ve bölgesel aktörler arasındaki diplomatik yakınlaşma çabalarının zorlama bir uzantısı gibi durmaktadır. Bu proje yerine, çok daha kısa bir boru hattı üzerinden Türkiye'nin gelişmiş doğal gaz altyapı ağlarına bağlanılması ve Ceyhan üzerinden TANAP rotası

izlenerek Avrupa pazarlarına ulaşılması, hem yapım maliyetleri hem de satılacak doğal gaz fiyatlarının makul düzeyde tutulabilmesi açısından çok daha makul bir seçenek oluşturmaktadır. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, bu projenin önünde ciddi jeopolitik ve siyasi engeller bulunduğu için ekonomik rasyonellik konuları pek gündeme getirilmemektedir.

Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan devletlerin bir taraftan bölgedeki enerji kaynaklarının sahipliği, aranması, çıkarılması ve taşınması bağlamındaki ulusal çıkarlarını savunurken diğer taraftan ortak çıkarlara dayalı kurumsal platformlar oluşturmaya yönelmeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'deki doğal gaz kaynaklarının uzun vadeli bir perspektifle çıkarılması ve uluslararası pazarlara ihracatı bağlamında bölgesel iş birliğini teşvik etmek amacıyla Mısır merkezli 'Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun (DAGF) kurulması önemli bir gelişme olarak not edilmelidir. Mısır, İsrail, Yunanistan, GKRY, İtalya, Filistin Ulusal Yönetimi ve Ürdün'ün aktif üye olarak katıldıkları DAGF'na Fransa katılma isteğinden bulunmuş; ABD ve AB yönetimleri de gözlemci olarak destek vermişlerdir. Bölgesel enerji politikaları bağlamında çok taraflı iş birliğini kolaylaştırarak Doğu Akdeniz'de istikrar ve refaha katkıda bulunma iddiası taşıyan bu forumun (Geropoulos, 2019) iddialarıyla çelişecek biçimde Türkiye ve KKTC'ni dışlayan bir blok görüntüsü vermesi, Ankara'nın haklı itirazlarının sertleşmesini ve stratejik rekabetin yoğunlaşmasını tetiklemiştir. DAGF'nun kalıcı bir uluslararası kuruma dönüştürülmesi ve enerji endüstrisindeki çokuluslu şirketlerle bağlantılarının güçlendirilmesi yolunda atılan adımlar, Türkiye ve KKTC'ni yok sayan bir bölgesel enerji ekosistemi oluşturmayı amaçladıkları için taraflar arasında gerginliklerin artmasını tetiklemişlerdir.

5. Doğu Akdeniz'de Sert Güç Siyaseti ve Türkiye'nin Pozisyonu

Türkiye uluslararası ölçekte başat bir petrol ve doğal gaz üreticisi olmamasına rağmen, kaynak ülkelerle küresel pazarlar arasında stratejik bir transit üssü olarak son yıllarda enerji sektörü açısından kritik bir ülke haline gelmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum, Mavi Akım, Türk Akımı, Tebriz-Erzurum, Kerkük-Yumurtalık, Türkiye-Yunanistan Interkonnektör ve Trans Anadolu (TANAP) Boru Hatları sayesinde oldukça gelişmiş bir enerji iletim altyapısına sahiptir (Franceschini, 2018). Ancak Doğu Akdeniz bölgesindeki diğer aktörler ve onları destekleyen küresel güçlerle yaşanan görüş ayrılıkları Türkiye'nin doğal gaz arama ve sondaj faaliyetlerinin uluslararası engelleme girişimleriyle karşılaşmasına yol açmaktadır. Kıbrıs Adası'nın bölünmüş hukuki statüsü, ada çevresindeki doğal gaz keşif ve sondaj faaliyetleri konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkların

başlıca sebebidir. 1983'te kurulan KKTC'nin Türkiye dışındaki ülkeler nezdinde uluslararası tanınmaya sahip olmaması; buna karşı uluslararası tanınmaya sahip ve AB üyesi bir aktör olarak GKRY'nin tek taraflı enerji arama ve çıkarma çalışmalarını yürütmek istemesi sürekli tansiyonu yükseltmektedir. Türkiye, 1982 Birleşmiş Milletler Denizler Hukuku Sözleşmesi'nin (UNCLOS) imzacı taraflarından biri olmadığı halde Yunanistan ve GKRY kendi egemenlik iddiaları açısından avantajlı buldukları bu sözleşmeyi imzalamışlardır. Dolayısıyla Yunanistan ve GKRY'nin MEB iddialarıyla Türkiye'nin kıta sahanlığı iddiaları birbirleriyle çatışmaktadır. Türkiye hükûmeti bu konudaki pozisyonunu, MEB ve kıta sahanlığı konularındaki anlaşmazlıkların UNCLOS'un 74. ve 83. maddeleri bağlamında Yunanistan, İsrail, Mısır ve GKRY arasında karşılıklı uzlaşma ve hakkaniyet ölçüleri içinde yapılacak çok taraflı görüşmelerle çözülmesi önerisine dayandırmaktadır. Ancak Batı dünyasındaki ana akım medya organları ve siyasi çevreler Ankara'nın Doğu Akdeniz'de son zamanlarda yoğunlaştırdığı enerji arama ve sondaj girişimlerini GKRY'nin MEB haklarının ihlali olarak yansıtmaya gayret etmektedirler. Yunanistan ve GKRY'nin hak iddialarını birebir kabullenme eğilimine dayanan bu tek taraflı perspektif, AB kurumlarının Türkiye üzerinde izolasyon kararları ve yaptırımlar uygulaması bağlamında baskı altına alınmalarına neden olmuştur. Oysa GKRY tarafından ilan edilen MEB içindeki 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı bloklarda küresel enerji şirketlerine enerji arama lisansları verilmesi, Türkiye'nin KKTC ile 2011 yılında imzaladığı Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması'nda belirlenen alanlara aykırıdır (Karbuz, 2018: 249). Bu sahalarda enerji arama faaliyetlerinin Ankara'yı yok sayan bir şekilde başlatılması, Türk hükûmetleri tarafından bölgesel güç dengelerinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı biçimde değiştirilmesine yönelik girişimler olarak algılanmıştır. Dolayısıyla sözü edilen girişimleri önleyebilmek için hem zorlayıcı diplomasi çabaları başlatılmış, hem de bölgedeki donanma gücünün arttırılmasına önem verilmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen ve tarihteki en büyük deniz tatbikatlarından biri olan Mavi Vatan Tatbikatı ile hem Türk donanmasının gücü küresel ve bölgesel aktörlere gösterilmiş, hem de enerji güvenliği bağlamında gereken diplomatik ve askerî adımların atılmasından kaçınılmayacağı mesajı verilmiştir (Soylu, 2019).

Bu bağlamda ilk olarak Türk kıta sahanlığının 1. ve 6. bloklarında Türkiye'nin ilk yüksek teknolojili sondaj gemisi Fatih tarafından doğal gaz arama çalışmaları başlatılmıştır. Kıbrıs Adası'nın neredeyse tüm sahil hattının kendilerine ait olduğunu iddia eden GKRY, Fatih gemisinin çalışmalarını yasadışı olarak niteleyip protesto etmiştir. Oysa Fatih gemisinin araştırma yaptığı alanlar GKRY tarafından tek taraflı enerji arama lisansı verilen alanlar içinde değildir. Aynı mantık takip edi-

lerek Türkiye ikinci sondaj gemisi olan Yavuz'u Kıbrıs Adası'nın doğu kısmında doğal gaz arama ve sondaj faaliyetleri yapmak üzere bölgeye göndermiştir. Yükselen tansiyon ışığında Türk savaş gemilerinin de Fatih ve Yavuz gemilerine eşlik etmeleri ve GKRY adına enerji arayan bazı özel şirket gemilerini engellemeleri savaş gemisi diplomasisi söylemlerini gündeme getirse de, Ankara kendisinin ve KKTC'nin enerji kaynakları konusundaki çıkarlarını koruma noktasındaki iradesinden geri adım atmamıştır. Türkiye'deki karar alıcılar GKRY'nin İsrail, Mısır ve Lübnan'la imzaladığı MEB Sınırlandırma Anlaşmaları ile Yunanistan'la birlikte Türkiye'nin MEB tanımına karşı aldığı tavrı, hem ulusal ekonomik haklarının hem de egemenlik sınırlarının ihlali olarak algılamakta haklıdırlar. Türkiye, hukuki ve diplomatik olarak ne GKRY'ni ne de GKRY tarafından ilan edilen MEB sahalarını tanımaktadır. İkinci olarak, Türkiye GKRY'nin Kıbrıs Adası'nın tamamını ve adada yaşayan (KKTC vatandaşları dâhil) tüm bireylerin haklarını temsil etme iddiasını reddetmektedir. Üçüncü olarak, Türkiye GKRY'nin hidrokarbon kaynaklarını tek taraflı arama ve çıkarma konusunda ısrar etmesinin hem bölgede tansiyonu yükselttiğini hem de uzun vadede Kıbrıs meselesinin kalıcı biçimde çözülmesini zorlaştırdığını savunmaktadır. Son olarak, Türkiye GKRY'nin küresel enerji şirketlerine ada etrafında tek taraflı enerji çıkarma lisansları dağıtarak buralarda egemenlik iddiasında bulunmasını, Türkiye'yi Anamur Körfezi'nde dar bir açık deniz alanına kısıtlama girişiminin parçası olarak görmektedir (Başaren, 2013: 258).

Dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki egemenlik haklarının korunması amacıyla Türkiye ve KKTC hükûmetleri tarafından atılan adımlar üç kısımda değerlendirilebilir: İlk olarak, Türkiye tarafından enerji kaynaklarını arama ve çıkarma lisansı verilen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından çalışmaların yürütüldüğü 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13 numaralı bloklara yabancı şirketlerin girişini engellemek için -askerî müdahale seçeneği de dâhil olmak üzere- her türlü tedbir alınmaktadır. İkinci olarak, KKTC tarafından benzer lisansların TPAO'na verildiği alanlarda da aynı şekilde diplomatik ve askerî adımlar atılmaktadır. İtalyan ENİ şirketine ait bir sondaj platformu bu adımlar dâhilinde 3. blokta arama-sondaj faaliyetleri yapmaktan engellenmiş ve bu konu uluslararası kamuoyunda Türkiye karşıtı bir malzeme haline getirilse de geri adım atılmamıştır. Üçüncü olarak, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının Türkiye ve KKTC tarafından kabul edilebilecek makul ve hakkaniyetli bir müzakere süreciyle paylaştırılması konusunda uluslararası platformlardaki diplomatik girişimler devam ettirilmektedir (Pamir, 2018).

Ancak uluslararası diplomatik arenada özellikle Yunanistan, GKRY, Fransa ve ABD yönetimleri tarafından bir fırtına koparılarak Türkiye'nin meşru hak arama

girişimleri Kıbrıs Adası'nın uluslararası tek meşru yönetimi olarak sunulmaya çalışılan GKRY'nin ekonomik haklarına yönelik bir ihlal şeklinde yansıtılmaktadır (Gürcan, 2019). Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusundaki problemlerin ve gerginliklerin çözülebilmesi için bölgede hidrokarbon kaynaklarının aranmasına yönelik detaylı bir legal çerçeve oluşturulması gereklidir. Ancak bölgedeki aktörlerin MEB tanımlamaları konusunda asgari bir görüş birliğine varamamaları bu tür bir legal çerçevenin oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen diplomasinin imkânları kullanılarak bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının sürdürülebilir ve adaletli bir hukuki zemin içerisinde çıkarılmasının sağlanması Türkiye'nin menfaatine olacaktır. Zira güncel şartlar altında hem bölgesel aktörler Doğu Akdeniz Gaz Forumu gibi uluslararası platformlar üzerinden bir araya gelip bloklar oluşturmakta; hem de AB ile diğer uluslararası kuruluşlar Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki gaz arama faaliyetlerini illegal olarak nitelendirip yaptırım tehditlerinde bulunmaktadır. Bir taraftan Türkiye'nin ve KKTC'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarını tavizsiz bir şekilde savunurken diğer taraftan özellikle AB ile ilişkilerin kopmasına ve Gümrük Birliği ile tam üyelik adaylığının dondurulmasına uzanacak olumsuz gelişmelerin engellenmesi önemlidir (Mortimer, 2019). Zira Doğu Akdeniz'deki enerji satrancı Türkiye'ye karşı diplomatik ve ekonomik izolasyon uygulamak isteyen çevreler tarafından Ankara'ya gözdağı vermek üzere kullanılan bir manivela haline gelmiş durumdadır. Bu bağlamda ABD Senatosu'ndaki Dış İlişkiler Komitesi'nden 2019 yılında geçen *Doğu Akdeniz Güvenlik ve Ortaklık Yasası*'nda Türkiye'nin adı verilmeden GKRY'nin sondaj girişimlerini engelleyen her tür 'illegal eylemin' izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'de tansiyonun daha da yükselmesi halinde enerji kaynaklarının paylaşımıyla ilgili sorunların Türkiye-ABD ilişkileri açısından da bir problem kaynağı haline dönüşmesi imkân dâhilindedir. Gelinen noktada özellikle Yunanistan, GKRY ve İsrail hükûmetlerinin ortak ulusal güvenlik tehdidi olarak gördükleri Türkiye'ye karşı bir ittifak ilişkisi geliştirme eğiliminde oldukları dikkat çekmektedir.

Ankara siyasi, ekonomik ve askerî açıdan güçlü bir bölgesel aktör olarak kendisine karşı birleşen birçok ülke karşısında 'oyun bozma' rolünü daha uzun süre oynayabilecek potansiyele sahiptir. Diğer bir deyişle, Türkiye'yi dışlayan bir bölgesel enerji ekosistemi oluşturma ve bu ekosistemi uluslararası piyasalarla birleştirme vizyonu pek gerçekçi değildir. Ancak Türkiye'nin komşularıyla ve Akdeniz'e kıyıdaş devletlerle ittifaklar kuran, bölgesel istikrara yapıcı katkılarda bulunan bir ticaret devleti yerine kurulan ittifakları bozmaya odaklanan bir imajı uzun vadede taşıması elbette istenen bir gelişme değildir. Ayrıca hidrokarbon kaynaklarının

paylaşılması üzerinden bölgede gittikçe yükselen tansiyon ve Ankara'nın artan bir sıklıkla askerî önlemlere başvurması dünyanın dikkatini yıllardır çözülemeyen Kıbrıs meselesi üzerine çekmekte ve diplomatik açıdan Türkiye'nin suçlandığı bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır (Kahveci, 2017: 36). Bu yüzden, özellikle Doğu Akdeniz Gaz Forumu gibi bölgesel platformlara katılarak İsrail, Yunanistan, GKRY ve Mısır arasında yoğunlaşan enerji diplomasisine bir yerinden katılmaya çalışmak makul bir strateji gibi görünmektedir. Zohr sahasındaki doğal gaz keşiflerinden sonra Mısır enerji piyasasının doygunluğa ulaşacağı düşünüldüğünde Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarını Avrupa pazarlarına ulaştıracak en ekonomik ve rasyonel yolun Kıbrıs ve İsrail gazını Türkiye üzerinden taşıyacak bir boru hattı olduğu gerçeği aslında tüm aktörler tarafından takdir edilmektedir (Carlson, 2016: 67). Ancak bu seçenek ancak karşılıklı uzlaşmaya dayalı ve tarafların belli tavizler vermeye hazır oldukları çok taraflı bir mekik diplomasisi hareketi sonucu gerçekleşme aşamasına gelebilir.

Kaynakça / References

Avrupa Komisyonu. (2001). The Green Paper Presented by the European Commission towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. Commission of the European Communities, http://aei.pitt.edu/1184/1/enegy_supply_security_gp_COM_2000_769.pdf (Erişim Ocak 2021)

Başaren, S. H. (2013). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları Sınırlandırılması Sorunu: Tarafların Görüşleri, Uluslararası Hukuk Kurallarına Göre Çözüm ve Sondaj Krizi. Başaren, S.H. (2013). (der.) *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset* içinde. Ankara: AÜSBF Yayınları, 253-306.

Beblawi H., Luciani, G. (1987). *The Rentier State.* London: Routledge.

Carlson, S. (2016). Pivoting Energy Relations in the Mediterranean. *Turkish Policy Quarterly, 15*(1), 67–78.

Gürcan, M. (2019). Eastern Mediterranean Heats up as Gas Rivalry Stakes Grow Higher. Al-Monitor, (25 Haziran 2019) https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/06/turkey-eastern-mediterranean-heats-up-gas-rivalry-grows.html (Erişim, Ocak 2021).

Franceschini, J. (2018). Eastern Mediterranean, Turkey Boycotting Natural Resources Exploitation. Mediterranean Affairs, 11 Temmuz 2018. http://mediterraneanaffairs.com/ eastern-mediterranean-turkey-boycotting/ (Erişim, Ocak 2021).

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order.* Princeton: Princeton University Press.

Gratz, J. (2011). Common Rules without Strategy: EU Energy Policy and Russia. Birchfield, V. Ve Duffield, J. (der.) *Toward a Common European Union Energy Policy: Problems, Progress and Prospects* içinde, Basingstoke: Palgrave.

IEA. (2018). The World Energy Outlook 2018. https://www.iea.org/weo2018 (Erişim Ocak 2021)

IEA. (2019). The World Energy Outlook 2019. https://www.iea.org/weo2019 (Erişim Ocak 2021).

IEA. (2019). What is Energy Security? https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/. (Erişim, Ocak 2021).

Ikenberry, J. G. (2018). The End of the Liberal International Order?. *International Affairs*, *94*(1), 7–23.

Kahveci, Ö. (2017). Eastern Mediterranean Hyrocarbons: Regional Potential Challenges Ahead and the Hydrocorbon-ızation of the Cyprus Problem. *Perceptions*, *12*(2-3), 31–56.

Karbuz, S. (2018). Geostrategic Importance of Eastern Mediterranean Gas Resources. Dorsman, A.B., Ediger, V. ve Karan, B. (der.) *Energy, Economy, Finance and Geostrategy* içinde. Cham: Springer, 237-255.

Mortimer, C. (2019). Turkey-Cyprus Dispute: Why Are the Two Countries Arguing over Drilling Rights?. Euronews. (25 Haziran, 2019) https://www.euronews.com/2019/06/ 24/turkey-cyprus-dispute-why-are-the-two-countries-arguing-over-drilling-rights (Erişim, Ocak 2021).

Pamir, A.N. (2018). Energy and Geopolitics in the Axis of Eastern Mediterranean and Cyprus. *Sigma-Turkey*. Part 3. July 7, 2018.

Pisca, I. (2016). Outlook for EU Gas Demand and Import Needs in 2025. Clingendael International Energy Programme (CIEP): *Perspectives on EU gas market*. CIEP Fundamentals series.

Schaffer, B. (2009). *Energy Politics*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

Soylu, R. (2019) Turkey Conducts Largest Ever Navy drill as Tensions Rise in the Mediterranean. *Middle East Eye*. February 27, 2019.

Szoke, D. (2016). Geopolitics, Gas and Grand Ambitions: The Outlook for Petroleum Production in the East Mediterranean. European Institute: *Mediterranean Papers*, 2016.

Tagliapetra, S. (2013). Towards a New Eastern Mediterranean Corridor? Natural Gas Developments, between Market Opportunities and Geopolitical Risks. Fondazione Eni Enrico Mattei, 12.

Thrassou, A. vd. (2016). The Cyprus Oil and Gas Industry's Indirect Business Effects: A Predictive Real-Time Analysis. *Journal of Transnational Management*, *21*(3), 115–141.

Winrow, G. (2016). The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *18*(5), 431–447.

11. BÖLÜM / CHAPTER 11

EGE DENİZİ'NDE KARA SULARI SORUNU VE YUNANİSTAN'IN İDDİALARININ BÖLGEDEKİ DENİZ TİCARETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

TERRITORIAL WATERS PROBLEM AND GREECE'S CLAIMS ON AEGEAN SEA IN TERMS OF SEABORNE TRADE IN THE REGION

Murat Kağan KOZANHAN*, Kemal EKER**

*Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-mail: mkozanhan@msu.edu.tr.

**Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı, İstanbul, Türkiye
E-mail: drkemaleker11@gmail.com

DOI: 10.26650/B/SS46.2021.008.14

ÖZ

Keşifler çağı sonrasında başlayan ve denizlerdeki hâkimiyet mücadelesiyle belirginleşen, kara sularının genişliği konusu, deniz hukukunun en kadim tartışmalarından biri olagelmiştir. Tartışmanın temelinde açık denizlerin serbestîsi ile denizlerin karalar gibi paylaşılması fikirleri yatmaktadır. Bu tartışma yüzyıllarca devam etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra deniz hukukuna yön vermek, tartışmaları belli bir zeminde tutmak amacıyla Birleşmiş Milletler öncülüğünde çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar neticesinde, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi oluşturulmuştur. Bu sözleşmeye taraf olan Yunanistan, sözleşmeden doğan hakkı olduğunu öne sürerek, Ege'de kara sularını 12 deniz miline çıkarmak istediğini dile getirmiş, Türkiye ise bunun savaş nedeni olacağını açıklamıştır. Ege Denizi'nde kara sularının 12 deniz mili olması durumunda, hâlihazırda açık deniz sayılan ve uluslararası kullanıma açık denizler Yunanistan kara suları içerisinde kalacak ve açık deniz koridoru bulunmayacaktır. Dolayısıyla bu durum sadece Türkiye'yi değil Karadeniz'e sahildar diğer devletleri; Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar ve Doğu Avrupa ülkelerini ve bu ülkelerle ticaret yapan tüm devletleri etkileyecektir. Açık deniz serbestîsinin ortadan kalkmasıyla Ege Denizi'nden geçiş yapan tüm gemiler, Yunanistan'ın zararsız geçiş yetkisi kapsamında kullanabileceği, geçişi erteleme ve iç hukukunun öngördüğü önlemleri alma gibi kısıtlamalara tabi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ege Denizi, Kara Suları, Açık Denizler, Zararsız Geçiş, Deniz Ticareti

ABSTRACT

The boundaries of territorial waters are one of the most ancient debates in maritime law; they have become more evident in the struggle for dominance of the oceans after geographic discoveries. The basis of this study is to understand the freedom of the high seas and the idea of sharing the open seas as land; this debate has continued for centuries. After the Second World War, the United Nations Conventions were established, among them the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea; Greece, which is party to the Convention, expressed its wish to increase its territorial waters to 12 miles in the Aegean Sea, and Turkey announced that it would consider any such action as a declaration of war. Extending the territorial waters limit to 12 nautical miles would restrict open seas freedom; currently open seas would remain within the territorial waters of Greece. This situation affects not only Turkey but also the other Black Sea littoral states, such as Caucasus, Central Asia, the Balkans, and Eastern European countries as well as all the countries that trade with them. When the high seas are no longer free, ship passage becomes restricted.

Keywords: Aegean Sea, Territorial Waters, High Seas, Innocent Passage, Seaborne Trade

Extended Abstract

Beginning in the 15th century, debates in maritime law emerged as struggles to dominate the oceans took place between Spain and Portugal and then the Netherlands and British Empire. To achieve the compromise between the freedom of the high seas advocated by Dutch lawyer Hugo Grotius and British lawyer John Selden to dominate the seas, Dutch lawyer Cornelius van Bynkershoek proposed the "cannon shot rule."

The cannon shot range, which was one mile at the time, was limited to three nautical miles in order to avoid new controversies with the development of technology, and this view was widely accepted in the international system. However, the Soviet Union, which emerged during World War II, wanted to increase its territorial waters to 25 nautical miles, and the Latin American countries declared a continental shelf of 200 nautical miles, which necessitated the study of territorial waters limits and continental shelf. This led to the emergence of the UN Maritime Law Conventions.

One of the tenets of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) is that "every state has the right to determine the limit of territorial waters and this limit cannot exceed 12 nautical miles" and that "the states, which have bilateral coast cannot extend the territorial waters beyond the midline unless one of these states has an agreement to the contrary, and that the determination of the territorial waters boundary should be made according to the principle of bona fides and equity." Turkey, though not a party to the 1958 and 1982 Conventions, did not violate the said conventions. After UNCLOS was adopted, Turkey adopted Law No. 2674 in the same year; the law gave Turkey six miles of territorial waters, but the Council of Ministers authorized limits of territorial waters over six miles for certain seas in special cases. Thus, Turkey did not experience any problems with the littoral states and in setting the limit of 12 miles within the territorial waters in the Mediterranean and the Black Sea. Greece did show a determination of maintaining the territorial waters limit at 6 miles.

Territorial waters limits, related to the freedom of the high seas, concern not only the coastal states but also third-party countries. Today, based on the territorial waters limit of six nautical miles, 48.85% of the Aegean Sea is open seas, whereas only 19.71% would be open under a limit of 12 miles; 60% of the currently open sea areas where third-party countries can freely operate would become territorial waters. The territorial waters of the Aegean Sea in terms of freedom of the seas

takes on heightened importance owing to the special structure of this sea i.e., many islands and islets.

The territorial waters of the Aegean, which connects the Black Sea to the Mediterranean Sea and from there to the world's oceans, are closely related to both the Black Sea basin states and other states that trade with these states. For instance, 60% of Russia's international trade is carried out by sea, and one third of that trade is carried out in the Black Sea. The Turkish Straits are what allows the Aegean Sea to be a transit route between the Black Sea and other ports of the world.

In particular, the transport of Russian and Central Asian oil to the world markets through the Aegean Sea via the Straits is an important means of open sea access to the Black Sea and to Caucasus and Central Asian countries, especially Russia, who want to sell oil and other goods. In addition to the listed countries, the countries of the European Union, China, and the United States of America are also affected by conditions of the Aegean Sea. For all countries using the Aegean Sea, extending the territorial waters limit to 12 nautical miles would restrict open seas freedom; currently open seas would remain within the territorial waters of Greece. This would block the open sea corridor in the Aegean Sea, and vessels attempting to pass would be subject to Greece's restrictions within the scope of innocent passage, including delaying the passage. In this study, the importance of the principle of freedom of the high seas in the Aegean Sea is established through evaluating the ship transit statistics of the Turkish Straits and the maritime trade data of the Black Sea countries. In addition to the military dimension of Greece's claims, raising awareness for third-party countries is also addressed in this study.

1. Giriş

Uluslararası kuruluşlar ile özel hukuk kişileri (gerçek ve tüzel kişilikler) dışarıda bırakıldığında, günümüzde uluslararası toplumun temel taşları, egemen ve birbirleri ile eşit devletlerdir. Uluslararası hukukun temel süjesini de devletler oluşturmaktadır (Pazarcı, 2017).

Uluslararası hukukta devlet kavramı incelendiğinde, 1933 tarihli Montevideo Devletlerin Hakları ve Yükümlülükleri Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre bir devletin; "insan topluluğu", "sınırları belirli ülke (devletin ülkesi)", "yönetim (hükûmet ve kamu otoritesi)" ve "diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesi" niteliklerine sahip olması gerektiği görülmektedir (Klabbers, 2016). Bu kavramlardan "devletin ülkesi" ise coğrafi olarak kara, hava ve deniz ülkesinden meydana gelir. Devletin deniz ülkesi, kara suları ile kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hatların gerisinde bulunan ve iç sular olarak adlandırılan su kesimlerinden oluşmaktadır. İç sularda devlet kara ülkesinde sahip olduğu bütün yetkilere sahiptir. Kara sularındaki egemenlik hakları ise aşağıda açıklanacağı üzere bazı bakımlardan sınırlandırılmıştır (Toluner, 1996).

Anadolu'nun; üç yanının denizlerle çevrili olması, dünyanın önemli deniz geçitlerinden birini oluşturan Türk Boğazlarına sahip olması, Ege Denizi'nin kendine has coğrafyası gereği özellik arz etmesi, bu denizdeki egemenlik tartışmaları, kara suları sınırının tespiti, gemilerin bölgeden geçiş hakları ile bu denizdeki açık deniz serbestliği büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada açık denizlerin serbestliği ve kara suları kavramının tarihsel gelişimi, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan deniz hukuku sözleşmelerinin kara suları çerçevesinde içeriği ile Ege Denizi özelinde kara suları genişliğinin belirlenmesinde uygulanacak 6 deniz mili ya da 12 deniz millik mesafelerin açık deniz serbestîsiyle ülkelerin deniz ticaretine etkileri incelenmiştir.

2. Açık Denizlerin Serbestliği ve Kara Suları Kavramı

İnsanoğlunun denizcilik geçmişi, arkeolojik kalıntılara dayanılarak milattan önce (M.Ö.) IV. binyıla kadar tarihlenebilmektedir. Bu dönemde, önce Mezopotamya nehirlerinde daha sonra Nil Nehri üzerinde başlayan taşımacılık M.Ö. II. binyıla gelindiğinde tüm Akdeniz'e yayılmıştır (Braudel, 2016). Sonraki süreçte Doğu Akdeniz ile Ege Denizi arasında kilit bir noktada bulunan Rodos Adası, deniz ticareti açısından ön plana çıkmaya başlamıştır. İlk defa Rodos'ta ortaya çıkan ticaret kuralları, daha sonra bölgeyi ele geçiren Romalılar tarafından oluşturulan

"Roma Hukuku"na kaynaklık etmiştir. "Lex Rhodia" olarak bilinen bu kurallar günümüz deniz ticaret hukukunun da temeli kabul edilmektedir (Yıldız ve Yaşar, 2012). Bu hukuk düzeni sayesinde, M.Ö. 30 yılında, tarihte ilk defa Akdeniz'in tamamında siyasal birliği sağlayan ve deniz egemenliği kuran (Rickman, 2005) Akdeniz'i "MareNostrum (Bizim Deniz)" olarak nitelendiren Roma İmparatorluğunun milattan sonra 395 yılında Batı ve Doğu Roma (Bizans) olarak bölünmesine kadar (Ostrogorsky, 2011), Akdeniz'de "Roma Barışı" (Pax Romana) hüküm sürmüştür (İplikçioğlu, 2007). Uluslararası deniz hukuku, Orta Çağ'dan itibaren, XX. yüzyılın ortalarına kadar daha çok Avrupa merkezli bir gelişme çizgisi takip etmiştir (Rothwell ve Stephens, 2016). Coğrafi keşiflerin başlamasıyla birlikte İspanyollar ve Portekizlilerin keşiflerin getirdiği zenginlikleri elde etmek için Atlantik'te oluşturdukları sistem ilk "dünya düzeni" olarak bilinmektedir (Elik ve Bal, 2014).

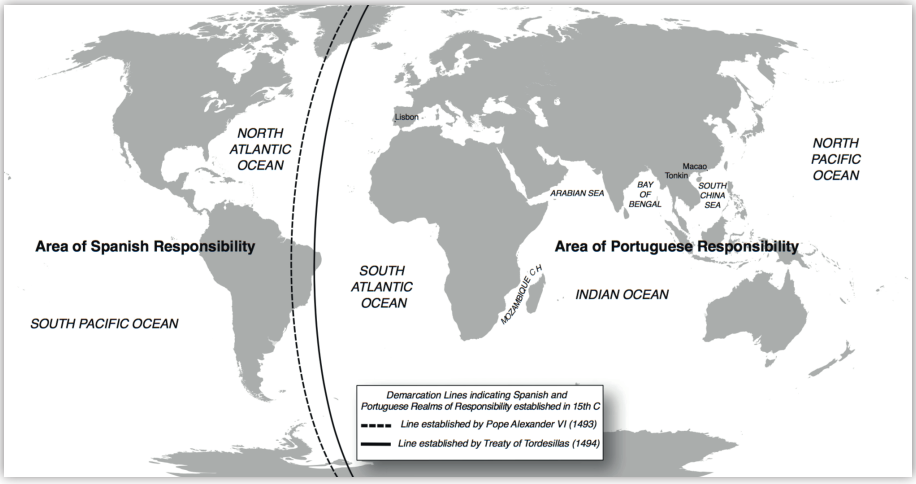

Şekil 1: Portekizliler ve İspanyollar arasında dünyanın paylaşımı (https://www.mapdiva.com)

Okyanuslarda hâkimiyet kurma mücadelesi, 1494 yılında Papa VI. Alexander'ın fetvası neticesi yürürlüğe giren Tordesillas Anlaşması ile Dünya'nın Portekiz ve İspanya arasında ikiye ayrılması sonucunda doruk noktasına ulaşmıştır. Dönemin iki büyük gücü arasında süren çatışmaları sonlandırmayı amaçlayan bu anlaşma, yükselişe geçen diğer Avrupa güçlerinin taleplerini göz ardı etmekteydi (Rothwell ve Stephens, 2016). Bununla da yetinmeyen Portekiz ve İspanya, 1529 yılında yapılan Zaragoza (Saragossa) Anlaşması ile Pasifik Okyanusu'nu da paylaşıyordu (Oliveira, 2021).

Ancak İngilizler, daha 1497 yılında, İtalyan denizci Giovanni Caboto'yu (John Cabot) yeni keşifler yapması maksadıyla Kuzey Amerika'ya göndermişti (Kidder, 1878). 1577'de Francis Drake'in Kuzey Amerika'nın Pasifik kıyılarını ve Kaliforniya'yı, Sir Walter Raleigh'in Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarını keşfetmesiyle İngilizler, İspanyol-Portekiz Atlantik düzenine karşı meydan okumaya başlamışlardı. 1588'deki Armada Savaşı'nda İspanyolların İngilizlere karşı yaşadıkları hezimet* İngiltere'nin deniz gücünün İspanyollara karşı üstünlüğünü ortaya çıkarmıştır. Bundan sonra İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth, Papa'nın "Yeni Dünya" konusundaki fetvasını tanımadığını açıkça dillendirmeye başlamıştır (Elik ve Bal, 2014).

1579 yılında, deniz gücü her geçen gün zayıflamaya devam eden İspanyollardan bağımsızlığını kazanan Hollanda'nın Protestan kuzey eyaletleri (Utrecht Birliği) de okyanuslardaki mücadeleye yeni bir aktör olarak dâhil olmuştur. Hollandalılar, 1602 yılında "Birleşik Doğu Hindistan Şirketi"ni kurarak, bu şirket aracılığıyla baharat ticaretini ele geçirmişler, bugünkü Sri Lanka (Seylan), Endonezya (Cava, Sumatra) ve Güney Afrika'da sömürgeler elde etmişlerdir. 1623 yılında kurdukları Batı Hindistan Şirketi sayesinde de Brezilya'da ve Guyana'da bazı bölgeleri** sömürgeleştirmişlerdir (Küçük, 1998).

Hollanda ve İngiltere'nin, Portekiz ve İspanya'ya karşı yeni deniz güçleri olarak ortaya çıktığı bu dönemde, deniz hukukunun en kadim tartışmalarından biri ortaya çıkmıştır. Hollandalı hukukçu Hugo Grotius (Hugo de Groot, 1583-1645)*** ve İngiliz hukukçu John Selden (1584-1654)**** arasındaki tartışmanın temelinde açık denizlerin serbestîsi ile okyanusların tıpkı karalar gibi paylaşılması fikirleri yatmaktadır.***** Grotius, *Mare Liberum* (Açık/Serbest Deniz) isimli kitabını, bugünkü Güneydoğu Asya coğrafyasında Portekizliler tarafından sahiplenilmiş olan bölgelerde, Protestan Hollandalılar tarafından kurulan kolonilerin ve Doğu

---

* Armada Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Colin John Mackenzie Martin, The Equipment and Fighting Potential of The Spanish Armada, PhD Thesis, University of St. Andrews, UK, 1984, s. 55-106, https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10991; Louis Sicking, "Naval warfare in Europe, c. 1330–c. 1680", Frank Tallettand David Trim, (Ed.), *European Warfare 1350–1750*, Cambridge UniversityPress., Cambridge, UK, 2010, s. 236-263.

** *"Hollanda'nın güney eyaletlerini de kapsayacak şekilde tam olarak bağımsızlığı 1648 Münster Barış Anlaşması ile gerçekleşmiştir."* Ayrıntılı bilgi için bakınız. Jak den Exter (Ed.), *Ana Hatlarıyla Hollanda Tarihi*, (Çev. Mustafa Güleç), Kebikeç Yayınları, Ankara, 2008, s. 35-36.

*** Grotius'un yaşamı ve görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Hasan Refik Ertuğ, "Ölümünün 300. Yıldönümü Münasebetiyle Hugo Grotius", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 1943, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 695-702.; Ayrıca bakınız. Jak den Exter, a.g.e., s. 43-44.

**** Selden'in yaşamı ve görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. OfirHaivry, "John Selden and the Early Modern Debate Over the Foundations of Political Order", *Annuaire de l'Institut Michel Villey*, 2011, Volume 3, s. 1-27.

***** Bu kapsamdaki tartışmaların tarihsel süreçteki gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Seha L. Meray (1955), "Açık Denizlerin Serbestliği Prensibinin Gelişmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 1955, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 76-100.

Hindistan Şirketi'nin haklarını savunmak üzere 1609 yılında kaleme almıştır (Rothwell ve Stephens, 2016). Grotius, bu kitabında özetle, *"Denizin bazı kimseler tarafından kullanılması, diğerleri tarafından kullanılmasını engellemez; bu nedenle, denizlerin paylaştırılması gereksizdir."* tezini savunmuştur (Toluner, 1996). Grotius'un tezlerine karşılık olarak 1635 yılında basılan *Mare Clausum*(Kapalı Deniz) isimli eserinde Selden, Britanya Adaları civarında ve okyanus aşırı sömürgelerinde İngiliz egemenliğini savunmuştur. Selden, buralarda uzun süreli devlet uygulamalarını esas alarak Grotius'un görüşlerini çürütmeye çalışmış, denizlerde de hâkimiyet kurulabileceğini savunmuş, ancak o da bu hâkimiyet alanında seyrüseferin engellenemeyeceğini belirtmiştir. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar denizlerin serbestîsi ilkesi daha fazla kabul görmekle birlikte iki kutup arasındaki tartışma devam etmiştir (Rothwell ve Stephens, 2016; Toluner, 1996). Sonuçta bu iki görüş arasında bir orta yol bulmak maksadıyla 1702 yılında, bir diğer Hollandalı hukukçu Cornelius van Bynkershoek (1673-1743) tarafından kara sularının genişliğini ölçmek için "top atışı mesafesi" kuralı öne sürülmüştür. Ortaya atıldığında bir mil civarında olan top atışı mesafesi daha sonraki süreçte teknolojinin gelişmesi neticesinde yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalara bir son vermek maksadıyla 1782 yılında İtalyan ekonomist Ferdinando Galiani (1723-1787), top atış mesafesinin üç deniz mili ile sınırlandırılmasını önermiş ve bu görüş uluslararası camiada geniş kabul görmüştür (Swarztrauber, 1970).

I. Dünya Savaşı sonunda teşkil edilen Milletler Cemiyetinin yaptığı çalışmalar çerçevesinde de "üç deniz mili" kuralı genel olarak kabul edilmiştir. 1930 yılında yapılan, La Haye (The Hague) Kodifikasyon Konferansı'nda kara sularının genişliği konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık ve görüş ayrılıkları neticesinde yazılı bir antlaşma metni oluşturulamamıştır (Baykal, 1998). Üç deniz mili genişliğe ilişkin söz konusu kabul, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uygulamalarda etkisini sürdürmüştür. Ancak savaştan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği'nin kara sularını 25 deniz miline çıkarmak istemesi, Latin Amerika ülkelerinin 200 deniz millik kıta sahanlığı ilan etmeleri, kara suları genişliği ve kıta sahanlığı üzerinde çalışma yapılması ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu durum, BM'in konuyu ele alarak, Deniz Hukuku'nun resmiyet kazanmasına ve uluslararası bir sözleşmeye dönüşmesine neden olmuştur (Swarztrauber, 1970).

3. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmeleri

II. Dünya Savaşı sonrasında denizcilik teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ve belli oranda denizcilik gücüne sahip olan ülkelerin denizlerdeki hâkimiyet alanlarını artırmaya yönelik çabaları, kara sularının üç deniz mili ile sınırlandırılması düşüncesi, etkinliğini kaybetmiştir. Nihayetinde, deniz hukuku çalışmaları-

na yönelik ilk BM konferansı olan Cenevre Deniz Hukuku Konferansı 24 Şubat 1958 tarihinde başlamış ve 28 Nisan 1958 tarihine kadar devam etmiştir (Gündüz, 1990). Bahse konu Konferans çerçevesinde;

a. Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi,

b. Kıta Sahanlığı Sözleşmesi,

c. Açık Deniz Sözleşmesi,

ç. Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme olmak üzere dört temel mesele hakkında düzenlemeler yapılmıştır (Meray, 1958).

1958 tarihli Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 1. ve 2. maddesinde kara sularının ülkenin bir parçası ve devlet egemenliği altında olduğu belirtilmiş; sözleşmenin devam eden maddelerinde ise (3-13. maddeler) kara sularının sınırlarının belirlenmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (BM Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, 1958). Ancak konferansa katılan devletlerin getirdiği farklı teklifler nedeniyle kara sularının genişliği konusunda herhangi bir anlaşmaya varılamadığından sözleşmeye de bu konuda bir hüküm eklenememiştir.* Bununla birlikte, yukarıda belirtilen sözleşmeler deniz hukukuna yönelik hususların ilk kez formüle edildiği uluslararası teamül kurallarını oluşturmuştur (Toluner, 1996). 1958'de yapılan ilk BM Deniz Hukuku Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan kara suları ve balıkçılık ile ilgili konuların görüşülmesi maksadıyla 1960 yılında 2. Deniz Hukuku Konferansı tekrar Cenevre'de yapılmış, ancak yine hiçbir sonuç elde edilmeden sona ermiştir (Pazarcı, 2017).

Bu çözümsüzlük hâli, devletlerin kendi uygulamaları ile kara sularını genişletmelerinin önünü açmış ve devletler arasındaki deniz hukukunun bütüncül yapısını tehdit etmeye başlamıştır. Bunun üzerine BM Genel Kurulu 17 Aralık 1970 tarihinde üçüncü deniz hukuku konferansının toplanmasını önermiş, 29 Ağustos 1974'te Karakas'ta başlayan konferanslar zinciri 10 Aralık 1982'ye kadar devam etmiştir. Yaklaşık sekiz yıl süren çalışmalar neticesinde 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) oluşturulmuştur (Toluner, 1996).**

4. İç Sular, Kara Suları ve Açık Denizlerin Hukuksal Rejimleri

İç sularda, kıyı devletinin yetkilerinin ilke olarak tam olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte geçerli olan eğilim, iç sulara ve özellikle limanlara giriş çıkı-

* Bu kapsamda, devletler arasındaki tartışmalar ve deniz hukuku konferansları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Ferit Hakan Baykal, a.g.e., s. 99-130.

** BMDHS'nin tam metni için bakınız. BM Resmî İnternet Sitesi, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/ unclos/unclos_e.pdf.

şın, açık denizlerin serbestliği ilkesinin bir uzantısı olduğu yönündedir. Uygulanan uluslararası hukukta, ticaret gemilerinin kıyı devletinin limanlarına giriş çıkışları, askerî limanlar hariç olmak üzere serbesttir. Savaş gemileri için de limanlara giriş çıkış bir hak niteliği taşımamakla birlikte serbesttir (Pazarcı, 2017).

İç sularla birlikte, bir devletin deniz ülkesini oluşturan kara sularında, bu suların üstünde yer alan hava sahası, altında yer alan deniz yatağı ve toprak altında da kıyı devletinin egemenliği söz konusudur. Uluslararası hukuka göre denize kıyısı bulunsun ya da bulunmasın tüm ülke gemilerinin kara sularından "zararsız geçiş" hakkı vardır.*1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 14/4., BMDHS'nin 19/1. maddelerine göre, *"Geçiş, kıyı devletinin barışını, düzenini ve güvenliğini ihlal etmedikçe zararsızdır."* Zararsız geçişi ihlal eden hâller ise ilk kez BMDHS'nin 19/2. maddesinde şu şekilde sıralanmıştır:

a. Kıyı devletinin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı tehdit ya da kuvvet kullanma veya başka herhangi bir şekilde BM Şartı'nda vücut bulan uluslararası hukuk ilkelerinin ihlal edilmesi,

b. Her tür silahla deneme ya da tatbikat yapılması,

c. Kıyı devletinin savunma ve güvenliğini ihlal edecek şekilde istihbarat toplamaya yönelik herhangi bir eylemde bulunma,

ç. Kıyı devletinin savunma ve güvenliğini etkilemeye yönelik herhangi bir propaganda eylemi,

d. Her türlü hava aracının uçurulması/fırlatılması, indirilmesi ya da gemiye alınması,

e. Her türlü askerî aracın uçurulması/fırlatılması, indirilmesi ya da gemiye alınması,

f. Kıyı devletinin gümrük, maliye, göç ve sağlık ile ilgili yasa ve düzenlemelerine aykırı olarak herhangi bir mal, para veya kişinin gemiye yüklenmesi (alınması, bindirilmesi) veya boşaltılması (indirilmesi),

g. BMDHS'ne aykırı olarak kasti ve ciddi kirliliğe yol açacak hareketlerde bulunulması,

h. Balıkçılık faaliyetlerinde bulunulması,

ı. Araştırma ve ölçüm faaliyetlerinde bulunulması,

* Ayrıca bakınız: 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 14. maddesi ve BMDHS'nin 17. maddesi; Hüseyin Pazarcı, a.g.e., s. 249.

i. Kıyı devletinin herhangi bir muhabere sisteminin karıştırılması veya herhangi başka bir tesis ya da donanımına müdahalede bulunulması,

j. Geçişle doğrudan ilgisi olmayan diğer faaliyetlerde bulunulması.*

BMDHS'nin 2. kısmında yer alan kara sularının genişliğine ilişkin 3. maddesi *"Her devlet, karasularının genişliğini tespit etme hakkına sahiptir; bu genişlik işbu Sözleşme'ye göre tespit edilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini geçemez."* şeklinde belirtildiğinden bir ülkenin kara sularının en fazla 12 deniz miline kadar olabileceği, ancak 12 deniz mili olarak kesin bir sınır çizilmesine yönelik bir zorlama olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, kara sularının belirlenmesinde üst limit maksimum 12 deniz mili olurken alt sınır ise devletlerin kendi yetkilerine bırakılmıştır. Sahilleri bitişik veya karşı karşıya olan devletler arasında kara sularının sınırlandırılması konusunda ise *"İki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz."* hükmünü içeren BMDHS 15. maddesi gerekli açıklamayı ortaya koymaktadır.

Bu durumun yanı sıra, Sözleşme'nin 300. maddesi** de kara sularının sınırını belirlerken sahip olunan hakkın iyi niyet ve hakkaniyet prensibine göre kullanılmasını belirtmektedir. Sözleşme; kıyıdaş devletler tarafından kara sularının sınırlarının belirlenmesinde ve azami genişliklerin saptanmasında sahip oldukları hakların kötüye kullanılmasını engellemekte ve devletlerin denizlerdeki haklarını korurken komşu devletlerin hakkına da gerekli saygıyı göstermesini istemektedir (Baykal, 1998).

"Açık denizler" ise hiçbir devletin egemenlik alanına girmeyen uluslararası nitelikteki deniz alanlarıdır. Bu çerçevede açık deniz; iç sular, kara suları, takımada devletlerinin takımada suları ve münhasır ekonomik bölge dışında kalan deniz alanlarını kapsamaktadır (BMDHS 86. maddesi). Açık denizlerin altında-

* Ayrıca bakınız.:BMDHS'nin 19/2. maddesi; Hüseyin Pazarcı, a.g.e., s. 250-251.

** Bu durum, BMDHS'nin 300. maddesi iyi niyet ve hakkın kötüye kullanılması kapsamında *"Taraf Devletler işbu Sözleşme hükümleri uyarınca üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirmeli ve işbu Sözleşmede tanınan hakları, yetkileri ve serbestîleri hakkın kötüye kullanılmasını oluşturmayacak biçimde kullanmalıdırlar."* şeklinde belirtilmiştir.

ki deniz yatağı ve toprak altı bazı durumlarda "kıta sahanlığı"* bazı durumlarda ise "uluslararası deniz yatağı rejimi"** ile ayrıca düzenlendiğinden açık denizler tabiriyle yalnızca su kütlesi kast edilmektedir (Pazarcı, 2017). Açık denizler, denize kıyısı olsun ya da olmasın tüm devletlerin kullanımına açıktır. Bu kapsamda temel ilke serbestliktir. Açık denizlerin serbestliği ilkesi; seyrüsefer serbestîsini, açık denizlerin üzerindeki hava sahasının serbestçe kullanımını, sualtı kabloları ve boru hattı döşeme serbestîsini, balıkçılık yapabilme hakkını ve uluslararası hukuka uygun olarak yapay ada ve tesisler kurma hakkını içermektedir (BMDHS 87. maddesi).***

Açık denizlerin serbestliği ilkesinin genel nitelikli kısıtlayıcı koşulu BMHDS'nin 88. maddesi "*Açık denizlerin barışçıl amaçlar için ayrıldığına"* hükmetmektedir. Bunun yanı sıra "bayrak yasası" olarak bilinen uluslararası kural gereği, her devletin kendi bayrağını taşıyan gemiler üzerinde yönetsel ve yargısal bakımdan açık denizlerde de yetkili olduğu kabul edilmektedir (Pazarcı, 2017). Ayrıca, yabancı bir gemi, bir kıyı devletinin egemenlik haklarını kullandığı sularda, kıyı devletinin yasalarına aykırı bir davranışta bulunduktan sonra açık denize kaçarsa, kıyı devletinin söz konusu gemiyi takip edip yasal işlem yapma hakkı vardır (BMDHS madde 111).Son olarak açık denizlerdeki ticaret gemileri**** için devletlerin uyruk ayrımı gözetmeksizin gemiye çıkma ve kimi durumlarda cezalandırma yetkilerini kullanabilecekleri hususlar ise deniz haydutluğu, köle ticareti, izinsiz yayınlar ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadeledir (Pazarcı, 2017).*****

5. Türkiye'nin Kara Suları Uygulamaları

Kara suları sınırlarının belirlenmesi kapsamında Türkiye'nin deniz hukuku ile ilgili sözleşmelere taraf olmamasına rağmen, gerek 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'ne, gerekse de 1982 BMDHS'ne aykırı uygulamalarının olmadığını belirtmek gerekir. Bu kapsamda, 1964 tarihli 476 Sayılı Karasuları

* Ege Denizi için aşağıda açıklandığı üzere bu durum geçerlidir.

** "İnsanlığın ortak malı" kabul edilen Uluslararası Deniz Yatağına ilişkin düzenlemeler BMDHS'nin XI. bölümünde (Madde 133-191) düzenlenmiştir. Bu konuda özet bilgi için ayrıca bakınız. Hüseyin Pazarcı, a.g.e., s. 275-277.

*** 1958 Cenevre Açık Denizler Sözleşmesi'nin 2. maddesinde de "yapay ada ve tesisler kurma hakkı" dışında diğer haklar yer almaktaydı. Söz konusu sözleşme için bakınız. United Nations, Treaty Series, vol. 450, BM Resmî İnternet Sitesi, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-2&chapter=21.

**** Savaş gemileri ve ticari nitelikli olmayıp kamu hizmetinde kullanılan devlet gemilerinin açık denizlerde dokunulmazlıkları vardır. Bu gemiler üzerinde sadece bayrak devleti yetkilidir. Bakınız. BMDHS'nin 95 ve 96. maddeleri.

***** Ayrıntılar için bakınız. BMDHS'nin 99-110. maddeleri.

Kanunu gereğince, Türkiye'nin kara suları 6 deniz mili olarak belirlenmiş ve 2. maddede kara suları daha geniş olan devletlere karşı mütekabiliyet esasının geçerli olduğu, 3. maddede ise ancak mesafenin kısıtlı olduğu durumlarda orta hattın, kara sularının dış sınırını teşkil edeceği belirtilmiştir (476 Sayılı Karasuları Kanunu, 1964). Bu kapsamda 3'üncü maddenin Ege Denizi özelinde belirlendiği anlaşılmaktadır.

BMDHS'nin kabul edilmesi sonrasında, azami 12 deniz mili genişlik esasının belirlenmesi üzerine, Türkiye tarafından, bu konuda baştan beri belirttiğimiz ilkelerimizi ortaya koymak ve kara suları genişliğinin tespitinde, özellik arz eden belirli denizlerin durumları ile hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde, 20 Mayıs 1982 tarih ve 2674 sayılı Karasuları Kanunu kabul edilmiştir. Bahse konu kanunda, Türk kara sularının 6 deniz mili olduğu belirtilmiş, ancak belirli denizler için özel durumlar ve hakkaniyetin gözetilmesi şartıyla 6 deniz milinden fazla bir genişliğin tespit edilebileceği yönünde Bakanlar Kurulu'na yetki verilmiştir. Bu yetki çerçevesinde, kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Bakanlar Kurulu tarafından Karadeniz ve Akdeniz'de mevcut durumun sürdürülmesine yönelik Bakanlar Kurulu kararı yayınlanmıştır (8/4742 Bakanlar Kurulu Kararı, 1982). Bu kanun ve Bakanlar Kurulu kararı incelendiğinde, Türkiye'nin kara sularının genişliğinin belirlenmesi açısından Akdeniz ve Karadeniz'de sahildar devletlerle herhangi bir sorun yaşamadığı, Ege Denizi özelinde ise Yunanistan ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Yunanistan'ın dayatmalarına karşı açık deniz serbestîsini sağlamak maksadıyla 6 deniz mili olarak belirlenen kara suları genişliğini korumaya kararlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, özellikle 1982 BMDHS imzalanmadan önceki dönemde Yunanistan, Ege'de kara sularını 12 mile çıkarmak istediğini dile getirmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın kara sularını 6 deniz milinin üzerine çıkarmasını hiçbir zaman kabul etmeyeceğini ve böyle bir hareketi de savaş nedeni (casus belli) sayacağını 1976 yılında açıklamıştır (Uçarol, 2015).

6. Ege Denizi'nde Deniz Ulaşımı İçin Açık Deniz Serbestîsinin Önemi

Denizlerin; sahip olduğu canlı ve cansız doğal kaynaklar, ticaretin yapıldığı en ucuz ve en güvenli ulaşım ortamı olması, hacim ve değerce çok büyük kapasitelerde mal nakline olanak sağlamaktadır. Yukarıda belirtilen nedenlerle denizler, dünya ticaretinin devamlılığı ve gelişiminin ana zeminidir. 2018 yılı itibariyle küresel ticaretin tonaj bazında %85'i (11,9 milyar ton) deniz yoluyla taşınmıştır. Bu rakamın %37,8'ini (4,5 milyar ton) enerji kaynağı olarak kullanılan ham petrol,

petrol ürünleri, gaz ve kömür oluşturmaktadır (Clarkson, 2018).* Bu nedenle, denizler üzerindeki paylaşım mücadelesi sadece güvenlik ve egemenlik kavramlarıyla sınırlı olarak kıyıdaşları değil aynı zamanda o denizleri, ticaretinin ve ulaşımının devamlılığı için gerekli gören üçüncü ülkeleri de ilgilendirmektedir. "Açık Deniz Serbestîsi" de işte bu üçüncü taraf ülkelerin, deniz ulaştırma haklarını korumak için ortaya atılmış, kabul görmüş ve desteklenmiş bir kavramdır. Dünya üzerinde mesafeleri kısaltan, dolayısıyla ulaşım maliyetini azaltan ya da enerji koridorları üzerinde bulunan ve bu nedenle yoğun bir şekilde deniz trafiğinin yaşandığı deniz ticaret rotaları mevcuttur.

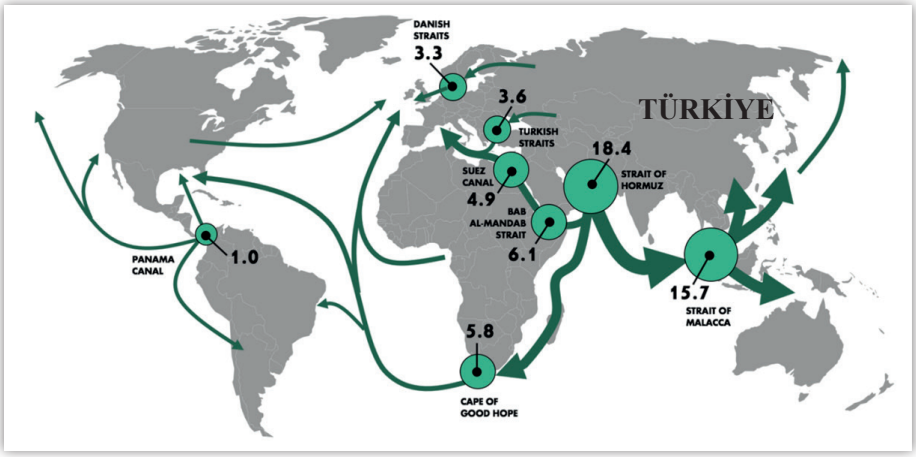

Şekil 2: Dünya petrol ticareti düğüm noktaları ve günlük geçen petrol miktarı (milyon varil/gün) (https://peakoil.com)

Bu ulaştırma koridorlarını birbirine bağlayan ve günümüzde deniz ticareti için hayati önemi haiz, belli başlı düğüm noktaları mevcuttur. Bu düğüm noktaları; Malakka Boğazı, Hürmüz Boğazı, Bab-el Mandeb Boğazı, Süveyş Kanalı, Türk Boğazları, Danimarka Kanalı, Panama Kanalı ve Ümit Burnu'dur. Bu çalışma kapsamında Ege Denizi ile ilişkisi açısından da önem arz eden bir bilgi olarak, Türk Boğazlarından, Rusya Federasyonu ve Hazar kaynaklı günlük 2,4 milyon varillik petrol taşınmaktadır (www.eia.gov.us).

Aynı zamanda Türk Boğazları, enerji bazlı olmayan diğer mal ve ürünlerin de karşılıklı akışını sağlamaktadır. Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika arasında yer alan Akdeniz, batıdan doğuya doğru sırasıyla Tiren Denizi, Adriyatik Denizi

* Dünya deniz ticareti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız. United Nations Conference on Tradeand Development (UNCTAD), *Review of Maritime Transport 2018,* United Nations Publications, New York, USA, 2018.;https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/rmt2018_en.pdf.

ve Ege Denizi ile kuzeye doğru yükselen yarı kapalı üç adet denizi kapsamaktadır. Ancak bu denizler içerisinde Ege Denizi; Akdeniz'in Karadeniz'e ve dolayısıyla Rusya ve Kafkasya enerji havzalarına açılan kapısı olması, Karadeniz ülkelerinin dünya denizlerine erişimi ve Karadeniz üzerinden ticaret yapacak üçüncü ülkelerin ulaşımı açısından özel bir yere sahiptir. Şekil 3'te görüleceği üzere Ege Denizi tarih boyunca, özellikle Avrupa ticareti için önem taşımıştır.

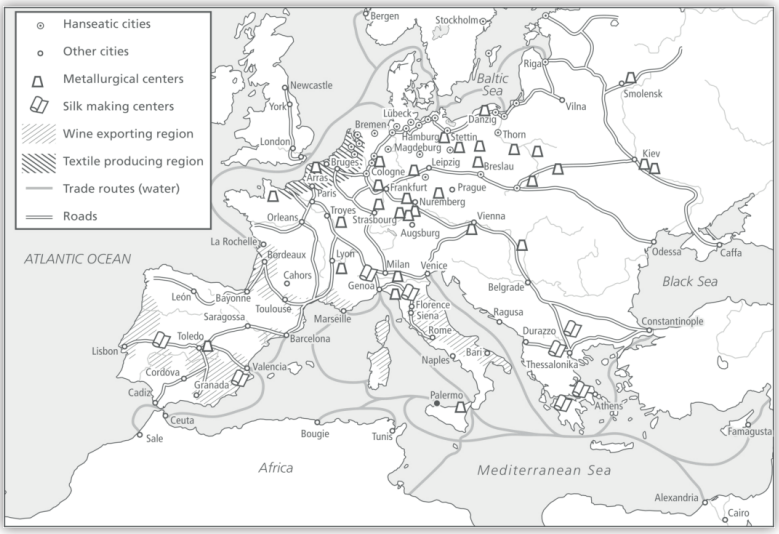

Şekil 3: Geç orta çağ deniz ve kara ticaret yolları (https://www.cambridge.org)

7. Ege Denizi'nde Kara Suları Sorunu ve Açık Deniz Serbestîsi

Hâlihazır durumda Ege Denizi'nde her iki kıyıdaş devlet kara suları genişliğini 6 deniz mili olarak uygulamaktadır. Bu durumda Ege Denizi'nin %38,66'sı Yunan, %7,47'si Türk, %5,37'si ise egemenliği andlaşmalarla devredilmemiş coğrafi formasyonların, geriye kalan %48,85'lik alan ise açık deniz alanlarından oluşmaktadır (Başeren, 2006).

Ege Denizi'nde çok sayıda ada ve adacık bulunduğu dikkate alındığında, kara suları haricinde ulaşım serbestîsi açısından daha sınırlı bir alan sunmaktadır. Yine de mevcut durumda Ege Denizi'ni kullanan gemiler, açık deniz serbestîsinden faydalanabilmektedir. Şekil 4'te görüldüğü gibi Ege Denizi'nden geçen iki önemli rotadan biri Yunanistan'ın güneyinden geçerek Kuzey Afrika, Güney Avrupa ve Cebel-i Tarık Boğazı üzerinden Avrupa ve Afrika'nın diğer kesimleri ile Amerika'ya uzanmakta, diğer rota ise Akdeniz'in güneyinden Asya, Uzak Doğu ve

Afrika'ya ulaşmaktadır. Bu rotaları kullanan ticari gemiler yukarıda belirtilen açık denizlerin hukuksal serbestliği rejiminden faydalanmaktadırlar. Böylece bir ülkenin deniz yetki alanlarına girmek zorunda kalmamaktadırlar (Ceyhun, 2018).

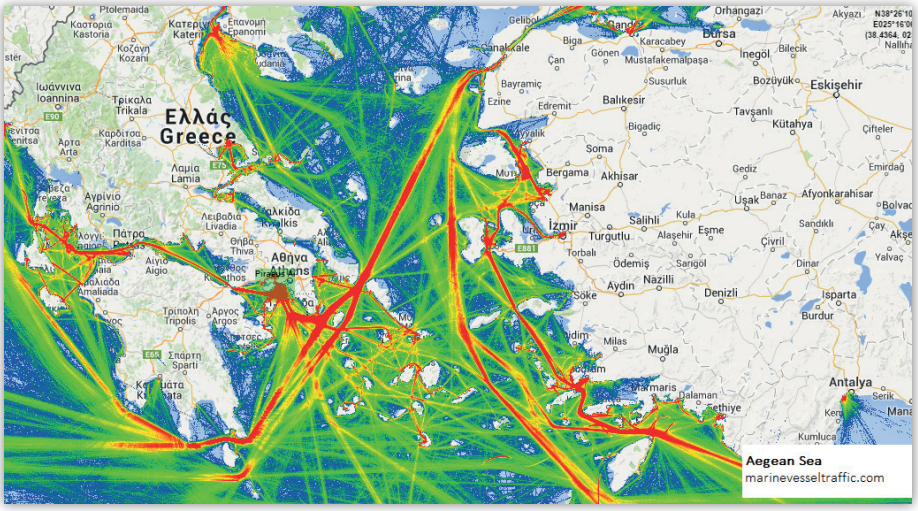

Şekil 4: Ege denizi günümüz deniz ticaret ve ulaşım rotaları (https://www.marinevesseltraffic.com)

Ege Denizi'nde kara sularının 12 deniz mili olması hâlinde Güney Ege neredeyse tamamen açık deniz serbestîsine kapanacak, Kuzey ve Orta Ege'de çok sınırlı bir alan kalacak, Akdeniz'e ulaşan kesintisiz bir koridor olmayacaktır. Kara sularının 12 deniz miline çıkması durumunda; Türk kara suları %1,29 artarak %8,76'ya çıkarken, Yunan kara suları mevcut durumunun 1,5 katından daha fazla bir orana yani %60,33'e ulaşacaktır. Ege Denizi'nde egemenliği andlaşmalarla devredilmemiş coğrafi formasyonların kara suları %10,65'e çıkacak, açık deniz alanlarının ise %60'ından fazlası ortadan kalkarak %19,71'e inecektir. Açık deniz alanlarının son derece ciddi bir şekilde daralmasının yaratacağı sonucu, Türkiye'nin 9'uncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel: "*... Ege Denizi olduğu gibi Yunanistan'ın gölü olur. Ona da Türkiye razı olmaz, denize çıkamaz."* ve bu durum "*… yalnız Türkiye'nin meselesi de değil... Karadeniz'den açık sulara çıkmak isteyen bütün ülkelerin meselesidir."* şeklinde özetlemiştir.

Gerçekten de böyle bir olasılık Türkiye ve Karadeniz'e sahildar devletler ile diğer devletlerin kullandıkları deniz ulaşım yollarının Yunanistan'ın kara sularında kalması demektir (Başeren, 2006).

Ege Denizi'nde Yunanistan'ın kara sularını 12 deniz miline çıkarması ile açık deniz alanları son derece azalacak ve açık deniz serbestîsi ortadan kaldıracaktır. Bu durumun, bölge ülkeleri ve bölgeyle ticaret yapan ülkelere deniz taşımacılığı açısından yapacağı olumsuz etkiler aşağıda geniş bir biçimde ele alınacaktır. Ayrıca Ege Denizi'nde 12 millik Yunan kara suyu olması durumunda, deniz yolu taşımacılığı dışında başta Türkiye olmak üzere, bölge ülkeleri ve üçüncü ülkeler açısından yaratacağı başka olumsuzluklar da söz konusudur. Bunların başında askerî açıdan ortaya çıkabilecek güvenlik sorunları gelmektedir. Bu durumda askerî gemilerin geçişleri de etkilenecek ve askerî faaliyetler kısıtlanacaktır. Kara suları hâline dönüşecek açık deniz alanlarında tatbikat ve fiilî silah atışları yapılamayacak, gemilerden hava araçları kaldırılamayacak ve denizaltılar dalmış durumda seyir yapamayacaktır (Ceyhun, 2018).

Yunanistan kara sularının artışı, Yunanistan'ın Ege Denizi'ni daha kolay kontrol etmesine yol açarak Anadolu'ya daha ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Açık deniz alanlarının azalması, Türk donanmasının harekât alanını kısıtlayacak, askerî uçuşlara açık olan saha büyük ölçüde sınırlanacaktır. Kara sularının üzerindeki hava sahası, deniz yatağı ve deniz yatağının altı Yunanistan'ın ülkesine dâhil olacaktır. Bunun sonucu olarak, Türkiye ve Yunanistan arasında mevcut olan sorunlardan Yunanistan'ın kara sularının genişliğini aşan hava sahası iddiası* Yunanistan'ın istediği şekilde çözülecek, ayrıca iki ülke arasında diğer bir sorunu teşkil eden kıta sahanlığı** konusunda, Ege Denizi'nde Türkiye'ye ait kıta sahanlığının azalmasına yol açacaktır (Başeren, 2006).

---

* Yunanistan, 1931 yılında o dönemde kara sularının genişliği 3 deniz mili olmasına rağmen, ulusal hava sahasını, hava seyrüseferinin düzenlenmesi ve hava polisliği maksatlarıyla 10 deniz mili olarak ilan etmiştir. Hava sahası sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Sertaç Hami Başeren, a.g.e., s. 171-180.

** Türkiye ile Yunanistan arasında 1973 yılında ortaya çıkan diğer sorun da kıta sahanlığı sorunudur. Kıta sahanlığı, kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında doğal olarak devam eden deniz yatağı ve onun toprak altına verilen addır. Türkiye'nin taraf olmadığı 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nde hukuki bir kavram olarak kıta sahanlığının tanımı ilk kez yapılmıştır. Sözleşme'nin 1. maddesinde kıta sahanlığı; *"a. Kıyıya bitişik, fakat karasuları sahasının dışında 200 metre derinliğe kadar olan sualtı alanlarının deniz yatağını ve toprak altını veya o derinliğin ötesinde, üsteki suların derinliğinin zikredilen alanların doğal kaynaklarını işletmeye imkân tanıdığı yere kadar uzanan yerleri, b. Adaların kıyılarına bitişik olan benzeri sualtı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını ifade etmek üzere kullanılmıştır."* şeklinde tanımlanmıştır. Sözleşme'ye göre; bir kıyı devletinin kıta sahanlığının dış sınırı, birbirinden farklı iki ayrı ölçüte göre saptanabilecektir: 1.) 200 metre derinlik; 2.) 200 metre derinlikten sonra, eğer bu bölge işletmeye olanak verirse, işletilebilme (Bakınız. Hüseyin Pazarcı, a.g.e., s. 265-269). Görüldüğü üzere tartışmanın esas konusu, "Ege Denizi kıta sahanlığının Türkiye ve Yunanistan arasında, iki kıyı devletinin 6 deniz mili olan kara sularının ötesindeki alanların da sınırlandırılmasıdır." Ege'de Türkiye ve Yunanistan'a ait kıta sahanlığının sınırları henüz belirlenmemiştir. Şu anda ne Türkiye ne de Yunanistan Ege'de 6 deniz mili mesafesindeki kara sularının ötesinde, sınırlandırılmış bir deniz yetki alanına sahip değildir.(Bakınız. T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, "Başlıca Ege Denizi Sorunları", http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 18.05.2019)).

Türkiye uluslararası hukukun yerleşmiş kuralı olarak kendiliğinden (ipso facto) ve başlangıçtan beri (ab initio) sahip olduğu kıta sahanlığı haklarının önemli bir kısmını kullanamayacaktır. Türkiye tarafından, Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve diğer şirketlere verilen veya verilecek deniz altı zenginliklerini arama izin sahaları %16,3'ten (28.126 km^2) %8.27'ye (14.240 km^2) düşecektir (Özman, 1988).

8. Kara Suları Sorununun Türkiye ve Diğer Ülkelerin Balıkçılık Haklarına Etkisi

Ege Denizi'nde açık deniz alanlarının büyük bölümünün Yunan kara sularına dönüşmesinin bir başka etkisi de balıkçılık üzerinde görülecektir. Böyle bir durum, Türkiye'nin mevcut avlanma sahalarını kaybetmesine yol açacağından, balıkçılık ve canlı kaynakların paylaşılmasıyla ile ilgili haklarımız ihlal edilecektir (Başeren, 2006). Ege Denizi'nde uluslararası sularda avlanan Türk balıkçılarının sayısı son yirmi yılda önemli ölçüde artmıştır. Ege Denizi açık deniz alanlarının popüler hâle gelmesinde göreceli olarak büyük ve yeni dizayn edilmiş balıkçı teknelerinin inşa edilmesi rol oynamıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre, uluslararası sularda balıkçılık yapmak için izin verilen gemilerin sayısı 1997 yılında sadece 65 iken 2015 yılında 171'e çıkarak yaklaşık üç kat artmıştır (Duruer ve Öztürk, 2015).

Ege Denizi'nin Türkiye balıkçılığı açısından önemini artıran bir diğer unsur da deniz kültür balıkçılığıdır. 2019 yılı verilerine göre yetiştiricilik üretiminin %31,18'i iç sularda yapılırken %68,82'si denizlerde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017).2016 yılı verilerine göre ülkemizdeki deniz kültür balığı çiftliklerinin %87'si Ege Denizi'nde yer almaktadır. Bunların %63'ü Muğla, %18'i İzmir ve %5'i Aydın'dadır (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2017). Bu açıdan Ege Bölgesi kültür balıkçılığı alanında ülkemizin en stratejik konumdaki bölgesidir (İzmir Su Ürünleri Yetiştiricileri ve Üreticileri Birliği, 2014).

Tablo 1: Ege Denizi'nde ülkelerin avladıkları su ürünleri miktarları (http://www.fao.org.)

Ülke/Yıl	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Fransa	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	-
İspanya	-	-	-	2,0	2,3	-	-	-	-	-
İtalya	-	-	-	-	10,7	-	399,2	1,7	-	-
Portekiz	-	-	-	-	0,8	-	-	-	0,3	9,8
GKRY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1
Yunanistan	70.382,1	59.763,5	52.467,4	51.159,7	51.886,3	50.384,2	56.251,3	65.030,5	67,462	66,226
Türkiye	43.553,3	37.530,8	30.930,5	34.333,5	30.415,4	33.704,5	34.540,7	33.624,3	46,256	40,802

Değerler Ton ağırlık birimidir.

Tablo 1'den de görülebileceği gibi Ege Denizi ağırlıklı olarak Türk ve Yunan balıkçıların avlanma sahasıdır. Ancak son yıllarda Ege Denizi'nin açık deniz alanlarında diğer Akdeniz ülkelerinin balıkçıları da avlanmaya başlamışlardır. BM Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization (FAO)) verilerine göre diğer ülkelerin avladıkları balık miktarı (toplam 426,3 ton) çok küçük bir rakam oluşturmaktadır. Ancak FAO'nun belirlediği 16 önemli istatistiki bölge içerisinde, Akdeniz ve Karadeniz (Alan 37) bölgesi, 2015 yılı hesaplamalarıyla %62,2 ile sürdürülemez stoklar açısından en yüksek orana sahiptir (BM FAO, 2018).* Bu durum Akdeniz ve Karadeniz arasında geçiş sağlayan ve balıkların göç yolları üzerinde bulunan Ege Denizi'nin öneminin gittikçe artacağına işaret etmektedir.

9. Ege Denizi'nde Açık Deniz Serbestîsinin Ortadan Kalkmasının Türkiye ve Diğer Karadeniz Ülkelerinin Deniz Ticaretine Etkileri

Ege Denizi, Türk Boğazları ile birlikte Karadeniz'i Akdeniz'e oradan da Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı ile dünyaya bağlayan önemli bir geçittir. Ege Denizi'nde uluslararası ulaşımda kullanılan açık deniz alanlarının bir oldubitti ile Yunan karasuları hâline gelmesi sadece Türkiye'yi değil başta Karadeniz ülkeleri olmak üzere bölge ile ticaret yapan tüm ülkeleri etkileyecektir. Bu bağlamda, Ege Denizi'nin uluslararası ticaret ve taşımacılıkta kullanımı açısından Türkiye'nin ve diğer Karadeniz ülkelerinin durumunun ortaya konulması önem arz etmektedir. Söz konusu ülkelerin Ege Denizi üzerinden yaptıkları deniz taşımacılığı, doğrudan bu maksatla hazırlanmış veri olmamasına rağmen eldeki istatistiksel veriler çerçevesinde incelenecektir.

9.1. Türkiye'nin Deniz Taşımacılığı

Coğrafi konumu itibariyle Akdeniz çanağında yer alan Türkiye, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde kavşak özelliği göstermektedir. Dolayısıyla Atlantik Okyanusu'na, Arap Yarımadası'na, Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya Avrupa'dan yapılan taşımacılığın merkezinde yer almaktadır. Bu coğrafi avantajına ilave olarak sahip olduğu 4500 (8333 km) deniz millik kıyı şeridi ile deniz taşımacılığının ülke içindeki her bölgeyle kolayca bağlantı kurabileceği bir yapısal özellik taşımaktadır. Dünyada en güvenli taşımacılık şekli olan deniz yolunun; sınır geçişi olmaksızın

* Bu kapsamda, daha ayrıntılı bilgi için bakınız. FAO Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu (General Fisheries Commission for the Mediterranean (GFCM)), *The State Of Mediterraneanand Black Sea Fisheries 2018,* Rome, 2018.http://www.fao.org/3/ca2702en/CA2702EN.pdf.

bir defada çok büyük miktarların en çabuk şekilde taşınmasına imkân sağlaması ve bu nedenle en ucuz taşımacılık yöntemi olması onu dünyada en çok tercih edilen taşımacılık şekli hâline getirmektedir. 2017 yılı içerisinde dünya ticaretinin %84'lük kısmı (miktar olarak) deniz yoluyla yapılırken bu oran Türkiye'de %88,47'ye ulaşmıştır. İhracatta deniz yolu kullanım oranı %76,24 iken ithalatta %94,96'dır. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin dış ticaret taşımacılığında; kara yolu %10.25, demir yolu %0.44, diğer yollar (posta, sabit ulaşım tesisatı vb.) %0.52 ve hava yolu %0,32 oranında kullanılmıştır (İMEAK, 2018).Değerli yükler genellikle hava yolu veya boru hatları gibi diğer yollarla taşındığından parasal değer olarak ise 2018 yılında toplam ihracatımızın %62,83'ü, ithalatımızın ise %59,56'sı deniz yoluyla taşınmıştır (TÜİK, t.y.). Tablo 2 ve Tablo 3'e bakıldığında Türkiye'nin 2018 yılında ağırlıklı olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD))* ülkeleriyle ticaret yaptığı göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler (2018 yılı ilk 20 ülke) (http://www.tuik.gov.tr/)

Sıra	Ülke	İhracat	Sıra	Ülke	İthalat
1	Almanya	16 136 905	1	Rusya Federasyonu	21 989 574
2	Birleşik Krallık	11 106 981	2	Çin	20 719 046
3	İtalya	9 560 164	3	Almanya	20 407 264
4	Irak	8 346 026	4	ABD	12 377 681
5	ABD	8 304 649	5	İtalya	10 154 156
6	İspanya	7 708 391	6	Hindistan	7 534 558
7	Fransa	7 287 093	7	Birleşik Krallık	7 446 107
8	Hollanda	4 760 562	8	Fransa	7 413 025
9	Belçika	3 950 933	9	İran	6 931 258
10	İsrail	3 894 499	10	Güney Kore	6 343 174
11	Romanya	3 867 040	11	İspanya	5 492 456
12	Rusya Federasyonu	3 399 662	12	Japonya	4 124 170
13	Polonya	3 346 059	13	BAE	3 780 736
14	BAE	3 137 497	14	Belçika	3 571 445

* OECD üye ülkeleri; A.B.D., Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan olmak üzere 36 adettir. Bakınız. OECD Resmî İnternet Sitesi, http://www.oecd.org/about/members-and-partners/.

15	Mısır	3 053 535
16	Çin	2 912 538
17	Bulgaristan	2 669 699
18	Suudi Arabistan	2 636 000
19	İran	2 392 778
20	Yunanistan	2 086 693
Diğerleri		**57 362 910**
Toplam		**167 920 613**
Değerler Ton ağırlık birimidir.		

15	Hollanda	3 304 668
16	Brezilya	3 257 706
17	Polonya	3 101 678
18	İsviçre	2 816 560
19	Çekya	2 650 303
20	Ukrayna	2 645 479
Diğerleri		**66 986 050**
Toplam		**223 047 094**
Değerler Ton ağırlık birimidir.		

Tablo 3: Ülke gruplarına göre ihracat ve ithalat ile toplam içindeki payları (http://www.tuik.gov.tr)

Ülke grubu	**İhracat**	**Oran (%)**	**İthalat**	**Oran (%)**
A-Avrupa Birliği (AB 28)	**83 954 000**	**50,0**	**80 812 781**	**36,2**
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	2 186 195	1,3	1 322 322	0,6
C-Diğer ülkeler	81 780 418	48,7	140 911 991	63,2
1-Diğer Avrupa (AB Hariç)	11 700 212	7,0	29 390 572	13,2
2-Kuzey Afrika	9 477 692	5,6	4 593 806	2,1
3-Diğer Afrika	4 973 341	3,0	2 454 102	1,1
4-Kuzey Amerika	9 576 339	5,7	14 358 599	6,4
5-Orta Amerika ve Karayipler	1 473 274	0,9	786 347	0,4
6-Güney Amerika	1 771 980	1,1	7 774 819	3,5
7-Yakın ve Orta Doğu	29 456 786	17,5	17 858 423	8,0
8-Diğer Asya	12 351 349	7,4	51 517 994	23,1
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	804 824	0,5	1 108 481	0,5
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	194 621	0,1	11 068 848	5,0
1-OECD Ülkeleri	**93 760 185**	**55,8**	**107 174 192**	**48,1**
2-EFTA Ülkeleri	2 275 318	1,4	3 610 860	1,6
3-Karadeniz Ekonomik İşbirliği	17 820 930	10,6	32 812 295	14,7
4-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	7 142 789	4,3	10 427 942	4,7
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	9 713 417	5,8	28 145 037	12,6
6-Türk Cumhuriyetleri	3 965 295	2,4	2 952 873	1,3
7-İslam İşbirliği Teşkilatı	41 172 668	24,5	28 415 676	12,7
Toplam	**167 920 613**	**100**	**223 047 094**	**100**
Değerler Ton ağırlık birimidir.				

Aynı durum Tablo 4'te gösterilen ve Türkiye limanlarında ülkeler bazında yapılan elleçleme* miktarları göz önüne alındığında da tespit edilebilmektedir. Limanlarımızda ihracat, ithalat ve transit maksatlı yapılan yükleme ve boşaltma faaliyetlerinin toplam miktarının önemli bölümü OECD ülkelerine yönelik olarak yapılmaktadır. Söz konusu ülkeler ve Tablo 4'teki diğer ülkelerin birçoğu (Karadeniz ülkeleri hariç) ile yapılan ticarette Ege Denizi'nin kullanılması kaçınılmazdır. Buna ek olarak Tablo 5'te görüldüğü üzere ülkemizde en çok elleçleme yapılan limanlar, Ege Denizi'nde ya da Ege Denizi'ni kullanarak geçilen Marmara Denizi ve Karadeniz'de yer almaktadır. Bilindiği üzere deniz yolu taşımacılığı ya Türkiye bayraklı ya ticaret yaptığımız ülkelerin kendi bayraklarını taşıyan ya da üçüncü ülke bayraklarını taşıyan gemilerle yapılmaktadır. Bu durum, Ege Denizi'nde açık deniz serbestîsinin getirdiği hakları kullanmanın sadece Türkiye için değil bölgemizde ticaret yapan her ülke için önem arz ettiğini göstermektedir.

Tablo 4: 2019 yılında 25 ülke bazında limanlarımızda toplam elleçleme miktarı (https://atlantis.udhb.gov.tr)

Sıra	Ülke	Miktar
1	İtalya	59.270.250
2	Rusya Federasyonu	58.676.103
3	Mısır	21.614.995
4	ABD	18.963.569
5	Kolombiya	18.366.988
6	İspanya	17.843.295
7	Yunanistan	17.337.837
8	Ukrayna	15.954.841
9	İsrail	15.467.993
10	Belçika	10.388.246
11	Romanya	8.359.695
12	Brezilya	8.293.021
13	İran	7.781.345
14	Çin	7.476.758
15	Hollanda	7.295.743
16	Cezayir	7.122.712

Tablo 5: 2019 yılında ülkemizde en çok elleçleme yapılan limanlar (https://atlantis.udhb.gov.tr)

Sıra	Liman	Miktar
1	Kocaeli	72.196.415
2	Botaş/Ceyhan	66.945.044
3	Aliağa/İzmir	65.799.062
4	İskenderun	62.167.713
5	Mersin	36.373.703
6	Ambarlı/İstanbul	34.649.484
7	Tekirdağ	29.933.977
8	Gemlik	13.908.352
9	Karabiga	12.969.988
10	Zonguldak	11.960.291
11	Samsun	11.150.996
12	Karadeniz Ereğli	9.271.475
13	İzmir	9.226.482
14	Güllük	6.697.108
15	Bandırma	6.258.819
16	Antalya	5.374.190

* Teknik bir tabir olan "Elleçleme" ifadesi Gümrük Kanunu Madde 3/22'de *"Elleçleme" deyimi, gümrük gözetimi altındaki eşyanın asli niteliklerini değiştirmeden istiflenmesi, yerinin değiştirilmesi, büyük kaplardan küçük kaplara aktarılması, kapların yenilenmesi veya tamiri, havalandırılması, kalburlanması, karıştırılması ve benzeri işlemleri"* olarak tanımlanmaktadır. 4458 Sayılı Gümrük Kanunu için bakınız: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4458.pdf.

17	Suudi Arabistan	7.074.444
18	Irak	6.806.165
19	İngiltere	6.802.646
20	Fransa	5.769.731
21	Hindistan	5.575.542
22	Bulgaristan	5.544.983
23	Lübnan	4.653.363
24	Malta	4.602.347
25	Kanada	4.220.834
Değerler Ton ağırlık birimidir.		

17	Tuzla	5.780.774
18	Çanakkale	4.165.040
19	Taşucu	3.694.634
20	İstanbul	3.412.421
21	Trabzon	2.502.479
22	Yalova	1.587.148
23	Çeşme	1.400.003
24	Bartın	1.358.828
25	Ünye	1.144.819
Değerler Ton ağırlık birimidir.		

Yük taşımacılığının yanında, Ro-Ro taşımacılığı ile ülkemize gelen ve giden araçlara ilişkin veriler Ege Denizi'nin önemini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Tablo-6'dan anlaşılacağı üzere, Ro-Ro taşımacılığı ile Türkiye'ye gelen ve giden araç sayısı toplamda 580.512'dir. Bunların 435.982 adedi Avrupa bağlantılı hatlardır. Bu hatlardan sadece 34.730 adet araç taşınan Mersin-Trieste hattı Ege Denizi ile doğrudan ilişkili değildir. Söz konusu hatta taşınan araç sayısı Avrupa hatlarından düşüldüğünde, Ege Denizi kullanılmak suretiyle 472.885 adet aracın taşındığı ortaya çıkmaktadır. Bu rakam, toplam rakamın %69,12'sini oluşturmaktadır.

Tablo 6: Yurt dışı bağlantılı düzenli hatlara uğrayan Ro-Ro gemileriyle taşınan tır/treyler/vagon istatistikleri (2019 Yıl Sonu) (https://atlantis.udhb.gov.tr)

	Hatlar*	**Gelen Araç (Adet)**	**Giden Araç (Adet)**	**Toplam Araç (Adet)**
Avrupa	Tuzla (Pendik)-Trieste	94.296	77.639	171.935
	Tuzla (Pendik)-Toulon	35.009	28.633	63.642
	Yalova-Lavrio-Trieste	13.585	23.616	37.201
	Çeşme-Trieste	28.148	30.121	58.269
	Mersin-Trieste	**18.113**	**16.617**	**34.730**
	Ambarlı-Trieste	2.543	17.081	19.624
	Tuzla (Pendik)-Bari	372	2.106	2478
	Tuzla (Pendik)-Patras	10.633	1.480	12.113
	Çeşme-Sete	5.855	7.100	12.955
	Yalova-Sete	13.626	9.365	22.985
	Toplam	**204.032**	**213.758**	**435.982**

Karadeniz	**Toplam**	**15.435**	**56.198**	**71.633**
Akdeniz	**Toplam**	**28.846**	**40.296**	**69.144**
Diğer	**Toplam**	**1.500**	**2.253**	**3.753**
GENEL	**TOPLAM**	**249.813**	**312.505**	**580.512**
Değerler adet olarak belirtilmiştir ve 500 adet üzeri araç taşıyan hatlar dikkate alınmıştır.				

*

Tablo 7: Limanlar bazında kruvaziyer gemi ve yolcu istatistikleri (2019 Yıl Sonu) (https://atlantis.udhb.gov.tr)

Liman	**Kruvaziyer Gemisi**	**Gelen Yolcu**	**Giden Yolcu**	**Transit Yolcu**	**Toplam**
Alanya	26	4	0	15.402	15.406
Bodrum	15	760	796	4.663	6.219
Çanakkale	6	1	0	2.818	2.819
Çeşme	31	24.761	23.940	752	49.453
Dikili	4	0	0	776	776
Finike	2	0	0	598	598
Göcek	5	0	0	1.078	1.078
İstanbul	13	588	831	6.094	7.513
Kuşadası	197	9.164	18.650	153.379	181.193
Marmaris	44	11	7	35.812	35.830
Yalova	1	0	11	0	11
TOPLAM	**344**	**35.289**	**44.235**	**221.372**	**300.896**
Değerler adet olarak belirtilmiştir.					

Tablo 7'de gösterilen verilere bakıldığında, kruvaziyer gemileriyle yolcu taşımacılığında da başta Kuşadası, Marmaris ve Çeşme olmak üzere Ege Denizi kıyılarında yer alan limanlar %90 olmak üzere başat bir rol üstlenmektedir.

9.2. Karadeniz Ülkelerinin Deniz Taşımacılığı

Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler Akdeniz ve açık denizlere açılabilmek için Ege Denizi'nden geçiş yapmak zorundadır. Doğal olarak, bu ülkelerin, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler haricindeki ülkelerle denizden yaptıkları ticaret de Ege Denizi üzerinden olmaktadır. Bu sebeple, Yunanistan'ın kara sularını 12 deniz miline genişletmesi durumunda, bu ülkelerin ticareti, denizlerin serbestîsi ilkesine aykırı olarak olumsuz yönde etkilenecektir. Ayrıca, bu olumsuzluk sadece Karadeniz ülkelerini değil, bu ülkelerle ticaret yapan tüm ülkeleri etkileyecektir. Bu kapsamda, Karadeniz ülkelerinin uluslararası deniz ticareti yoluyla yaptığı ülkeleri incelemek,

Yunanistan'ın Ege Denizi'nde karasularını 12 deniz miline çıkarma çabalarının sadece Türkiye'nin sorunu olmayacağını göstermesi bakımından faydalı olacaktır.

9.2.1. Rusya'nın Deniz Taşımacılığı

Rusya'nın 2017 yılı ihracatı 341 milyar dolar, ithalatı 221 milyar dolardır. Rusya'nın en fazla ihracat yaptığı ülkeler Çin (39,1 milyar dolar), Hollanda (27,7 milyar dolar), Almanya (19,9 milyar dolar), Belarus (18,5 milyar dolar) ve Amerika Birleşik Devletleri (15,4 milyar dolar); ithalat yaptığı ülkeler ise Çin (43,8 milyar dolar), Almanya (27,2 milyar dolar), Belarus (12,5 milyar dolar), Amerika Birleşik Devletleri (10,9 Milyar dolar) ve İtalya'dır (9,2 milyar dolar) (MIT, t.y.). Rusya'nın uluslararası ticaretinin %60'ını deniz yoluyla yapılmaktadır (http://www.transport-exhibitions.com). Rusya'nın tüm limanlarından elleçlenen yük miktarı 2018 yılında 816,5 milyon tondur. Bu yüklerin 623,8 milyon tonu ihracat (%76,4), 37,3 milyon tonu ithalat (%4,6), 64 milyon tonu transit (%7,8) ve geri kalanı ise (%11,2) kabotaj, yani yurt içi nakliyattır. Karadeniz'deki limanlardan elleçlenen yük miktarı ise Rusya'nın tüm limanlarında elleçlenen toplam yükün %33,3'ü olan 272,2 milyon tondur (http://www.morport.com). 2016 yılında, AB'nin deniz yoluyla yaptığı ihracatın %4'ü olan 80,3 milyon ton yük Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarında elleçlenmiştir (https://ec.europa.eu)

Karadeniz kıyısındaki Novorrosiysk Ticari Limanı, Rusya'nın en büyük limanlarından biridir ve kargo taşımacılığı açısından Rusya'nın en büyük, Avrupa'nın ise beşinci büyük limanıdır. Rusya'nın deniz yolu ile yapılan ihracat ve ithalatının %20'si bu limandan yapılmaktadır. 2017 yılında, Novorossiysk'i Karadeniz'deki ana liman hâline getirmek maksadıyla, bu limana aborda olabilen gemilerin boyutlarını iki katına çıkaracak şekilde limanın büyütüleceği açıklanmıştır (Leca, 2017).

Novorossiysk, ayrıca, Rusya'nın en fazla petrol ihracatı yaptığı limandır. Karadeniz kıyısındaki Novorrosiysk ve Tuapse terminallerinden 2017 yılında yapılan petrol ihracatı 90 milyon ton, Baltık Denizi'nden 45 milyon ton, Uzak Doğu limanlarından 45 milyon ton ve Barents Denizi'nden 28 milyon tondur. Rusya'nın petrol boru hatları ve gemi ile 2017 yılında 257 milyon ton petrol ihraç ettiği göz önüne alındığında, Rusya'nın Karadeniz'den yaptığı petrol ihracatının toplam petrol ihracatının %35'i civarında olduğu görülmektedir (Banchero, 2018).

Bu liman, Asyalı ihracat/ithalatçılar için konteyner taşımacılığı açısından daha uygun bir ortam sunmaya başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren Novorossysk Konteyner Terminali'nin gelişmesiyle, Rusya'nın Karadeniz'den konteyner elleçleme miktarı ve oranı artmaya başlamıştır (Gerden, 2018). Aşağıda sunulan Tablo 8.

incelendiğinde; 2000 yılında Novorossysk'ten elleçlenen konteyner miktarı tüm Rusya limanlarından elleçlenen konteyner miktarının %2,8'i olan 13.000 TEU* iken 2018 yılında bu miktar tüm Rus limanlarından elleçlenen konteyner miktarının %15,8'i olan 771.000 TEU'ya çıkmıştır (http://www.globalports.com). Ayrıca, 2018 yılında Rusya, Karadeniz'deki limanlarından 30 milyon tondan fazla tahıl ürünü ihraç etmiştir (Leca, 2017). Bu ürünlerin büyük çoğunluğu Ege Denizi vasıtasıyla Orta Doğu ve Afrika'ya ihraç edilmektedir (Wallack, 2018).Görüldüğü üzere, Rusya'nın Karadeniz limanlarını kullanarak yaptığı deniz taşımacılığında (ithalat ve ihracat), Türk Boğazları ve Ege Denizi'ne olan bağımlılığı ciddi (yaklaşık 3'te 1) boyuttadır.

Tablo 8: Rusya'nın Karadeniz limanlarından elleçlenen konteyner miktarının Rus limanlarının tümünde elleçlenen toplam miktarla kıyaslaması (http://www.globalports.com)

	2000	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Karadeniz Limanları	**13**	253	380	493	335	453	675	689	752	750	607	631	755	**771**
Tüm Limanlar	**461**	2.436	3.011	3.679	2.420	3.496	4.508	4.920	5.180	5.110	3.784	3.819	4.429	**4.872**
Oran (%)	**2,8**	10,3	12,6	13,4	13,8	12,95	14,9	14	14,5	14,6	16,0	16,5	17	**15,8**

Değerler, Bin TEU (TwentyEquvelentUnit) olarak belirtilmiştir.

9.2.2. Ukrayna'nın Deniz Taşımacılığı

Ukrayna'nın 2017 yılı ihracatı 46,1 milyar dolar, ithalatı ise 51,7 milyar dolardır. İhracat yaptığı ülkeler; Rusya (4,25 milyar dolar), Polonya (2,69 milyar dolar), İtalya (2,66 milyar dolar), Türkiye (2,59 milyar dolar) ve Mısır (2,46 milyar dolar); ithalat yaptığı ülkeler ise Rusya (7,74 milyar dolar), Çin (5,6 milyar dolar), Almanya (5,53 milyar dolar), Polonya (4 milyar dolar) ve Belarus'tur (3,39 milyar dolar) (MIT, t.y.). 2017 yılı itibarıyla AB ülkeleri ile yapılan dış ticaret, Ukrayna'nın toplam dış ticaretinin %42'sini oluşturmaktadır (European Commission, 2018).

Ukrayna, denizcilik sektöründe çalışan 10.000 Ukraynalı gemiciye ve yıllık 10 milyar hrivna (yaklaşık 375,785 ABD doları) cirolu denizcilik sektörüne sahiptir (Ministry of Infrastructure of Ukraine, t.y.). Ukrayna'nın, Karadeniz ve Azak Denizi'nde, deniz ticaretine katkı sağlayan 18 adet ticari limanı bulunmaktadır.

* TEU (Twenty-foot Equivalent Unit), Yirmi Ayak Eşdeğer Birimi, Konteynerler için kulanılan uluslararsı standartlardan biridir. 20'lik konteynerler; 20 ayak (feet) yani 6,09 metre uzunluk, 8 ayak (2,4 metre) en ve 8,6 ayak (2,6 metre) yükseklik şeklinde boyutlandırılmaktadır. Bu boyutlar, Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization (ISO)) tarafından belirlenmiştir. Bakınız.http://www.worldshipping.org/about-the-industry/glossary-of-industry-terms.

Bununla birlikte Rusya'nın 2014 yılında Kırım Yarımadası'nı ilhakı sonrasında, Ukrayna fiilî olarak 13 adet limanı kontrol edebilmektedir. Bu limanlar, batıdan doğuya, Reni, Izmail, Ust-Dunaisk, Belgorod-Dnestrovskiy, Ilyichevsk, Odessa, Yuzhniy, Nikolaev, Oktyabrsk, Kherson, Skadovsk, Berdyansk ve Mariupol'dur.

Tüm Ukrayna limanları, yıllık 262 milyon ton yük elleçleme kapasitesine sahiptir. 2018 yılında Ukrayna limanlarında, 135,171 milyon ton yük elleçlenmiştir. Bu miktarın %73,3'ü olan 99,064 milyon tonu ihracat, %17,5'u olan 23,738 milyon tonu ithalat, %7,5'u olan 10,221 milyon tonu transit ve %1,5'u olan 2,131 milyon tonu ülke içidir. Liman bazında incelendiğinde 2018 yılında dış ticaret maksatlı olarak yapılan elleçlemenin %32'si olan 42,554 milyon tonu Yuzhniy, %21,2'si olan 28,216 milyon tonu Nikolaev, %16,2'si olan 21,590 milyon tonu Odessa, %16,1'i olan 21,484 milyon tonu Ilyichevsk limanlarında elleçlenmiştir. Diğer limanlarda dış ticaret için elleçlenen yük oranı %5'in altındadır. Ayrıca 2018 yılında bu limanlarda 10,934 milyon ton ağırlığında, 846.485 TEU'luk 535.420 konteyner elleçlenmiştir. Bu konteynerlerin 840 tona denk gelen 80 TEU'luk 40 konteyner yurt içi, geri kalanı ise ihracat, ithalat ve transit maksatlıdır (http://www.uspa.gov.ua). Bu verilere ilave olarak, 2019 yılının ilk iki ayında 23 milyon ton yük 1726 gemi için Ukrayna limanlarında elleçlenmiştir. Bu elleçlemenin 7,36 milyon tonu Yuzhnyi'de, 5 milyon tonu Mykolaiv'de, 3,99 milyon tonu Chornomorsk ve 3,97 milyon tonu Odessa'da gerçekleşmiştir (http://www.uspa.gov.ua).

Ukrayna limanlarından kalkarak Ege Denizi'ni kullanan ya da Ege Denizi ve Türk Boğazları üzerinden Ukrayna limanlarına giden gemi sayısı ile ilgili net bir veri elde etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Ukrayna'nın ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerden Karadeniz'e sahili olan Türkiye, Bulgaristan, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan ile Avrupa'da denize kıyısı olmayıp kara yoluyla ya da nehirler üzerinden taşımacılık yapılabilecek Avusturya, Macaristan, Moldova, Sırbistan, Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Belarus, İsviçre ve hem deniz hem de kara yolu ile taşımacılık yapılabilecek komşu ülke Polonya çıkarılarak bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda bahse konu ülkeler, Ukrayna'nın dış ticaret verilerinin dışında tutulduğunda, ihracatının en az %62,12'si olan 28,4 milyar dolarlık bölümü ile ithalatının %71,35'i olan 36,85 milyar dolarlık bölümünün deniz yoluyla, dolayısıyla Türk Boğazları ve Ege Denizi'ni kullanarak yapıldığı değerlendirilmektedir.

9.2.3. Romanya'nın Deniz Taşımacılığı

Romanya'nın 2017 yılı ihracatı 70,5 milyar dolar, ithalatı 81,4 milyar dolardır. İhracat yaptığı ülkeler; Almanya (16 milyar dolar), İtalya (7,31 milyar dolar),

Fransa (4,44 milyar dolar), Büyük Britanya (2,75 milyar dolar) ve Macaristan (2,69 milyar dolar); ithalat yaptığı ülkeler ise Almanya (16,3 milyar dolar), İtalya (8,02 milyar dolar), Macaristan (5,83 milyar dolar), Fransa (4,42 milyar dolar) ve Polonya'dır (4,37 milyar dolar) (https://ec.europa.eu).

Romanya'nın 2017 yılında yaptığı uluslararası ticaretin tonaj olarak, %47,8'i olan 52,193 milyon tonu karayolu ile %42,2'si olan 46,126 milyon tonu deniz yolu ile %9,9'u olan 10,818 milyon tonu demir yolu ile ve %0,0003'ü olan 41.361 tonu hava yolu ile yapılmaktadır (https://ec.europa.eu). Romanya'nın tüm limanların 2017 yılında elleçlenen yük miktarı 46,182 milyon tondur. Bunun 24,848 milyon tonu yüklenmiş, 21,335 milyon tonu boşaltılmıştır(https://ec.europa.eu) Elleçlenen toplam yükün sadece 56 bin tonu yurt içine yönelmiş, geri kalan yükün 9,879 milyon tonu AB içi, 35,617 milyon tonu AB dışı ticarete katkı sağlamıştır (https://ec.europa.eu). Romanya'da elleçlenen toplam yükün %80,7'si olan 37,298 milyon tonu Köstence Limanı'nda, %15,1'i olan 7 milyon tonu Midia Limanı'nda, %2,5'u olan 1,176 milyon tonu ise Galati Limanı'nda elleçlenmiştir (https://ec.europa.eu). Romanya'da yüklenen toplam yükün %88,8'i olan 22,076 milyon tonu ve boşaltılan toplam yükün %71,3'ü olan 15,222 milyon tonu Köstence Limanı'nda gerçekleştirilmiştir (https://ec.europa.eu). Köstence Limanı, yüklenen konteyner bakımından da Romanya'nın lideri durumundadır. 2017 yılında 191 bini boş olmak üzere 692 bin TEU konteyner elleçlenmiştir (https://ec.europa.eu).

Romanya'nın ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerden Karadeniz'e sahili olan Türkiye, Bulgaristan, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan ile Avrupa'da denize kıyısı olmayıp kara yoluyla ya da nehirler üzerinden taşımacılık yapılabilecek Macaristan, Moldova, Sırbistan, Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Belarus, İsviçre ve Avusturya ile ilgili veriler Romanya'nın dış ticaret verilerinin dışında tutulduğunda; ihracatının en az %76,26'sı olan 53,75 milyar dolarlık bölümü ile ithalatının %70,12'ü olan 57,1 milyar dolarlık bölümünün deniz yoluyla, dolayısıyla Türk Boğazları ve Ege Denizi'ni kullanarak yapıldığı değerlendirilmektedir (https://oec.world/en/profile/country/rou)

9.2.4. Bulgaristan'ın Deniz Taşımacılığı

Bulgaristan'ın 2017 yılı ihracatı 31 milyar dolar, ithalatı 34,4 milyar dolardır. En fazla ihracat yaptığı ülkeler; Almanya (4,37 milyar dolar), Türkiye (2,86 milyar dolar), İtalya (2,8 milyar dolar), Romanya (2,13 milyar dolar) ve Yunanistan (1,81 milyar dolar), ithalat yaptığı ülkeler ise Almanya (3,9 milyar dolar), Rusya (3,59 milyar dolar), Romanya (2,28 milyar dolar), Türkiye (2,22 milyar dolar) ve İtalya'dır (2,21 milyar dolar) (https://oec.world/en/profile/country/bgr).

Bulgaristan'ın 2017 yılında yaptığı uluslararası ticaretin tonaj olarak, %50'si olan 34,685 milyon tonu kara yolu ile, %44,6'sı olan 30,911 milyon tonu deniz yolu ile, %5,1'i olan 3,565 milyon tonu demir yolu ile ve %0,0005'i olan 34.773 tonu hava yolu ile yapılmaktadır (https://ec.europa.eu). Bulgaristan'ın tüm limanların 2017 yılında elleçlenen yük miktarı 30,953 milyon tondur. Bunun 16,769 milyon tonu yüklenmiş, 14,184 milyon tonu boşaltılmıştır (https://ec.europa.eu). Elleçlenen toplam yükün sadece 42 bin tonu yurt içine yönelmiş, geri kalan yükün 6,623 milyon tonu AB içi, 24,283 milyon tonu AB dışı ticarete katkı sağlamıştır (https://ec.europa.eu). Bulgaristan'da elleçlenen toplam yükün %60,3'ü olan 18,655 milyon tonu Burgaz Limanı'nda, %39,7'si olan 12,293 milyon tonu ise Varna Limanı'nda elleçlenmiştir (https://ec.europa.eu).

Bulgaristan'ın ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerden Karadeniz'e sahili olan Türkiye, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan ile Avrupa'da denize kıyısı olmayıp kara yoluyla ya da nehirler üzerinden taşımacılık yapılabilecek Macaristan, Moldova, Sırbistan, Bosna Hersek, Belarus, Kuzey Makedonya, İsviçre ve Avusturya'ya ilişkin veriler dışarıda tutulduğunda, ihracatının en az %69,75'i olan 21,7 milyar dolarlık bölümü ile ithalatının %71,36'sı olan 21 milyar dolarlık bölümünün deniz yoluyla, dolayısıyla Türk Boğazları ve Ege Denizi'ni kullanarak yapıldığı değerlendirilmektedir (https://oec.world/en/profile/country/bgr).

9.2.5. Gürcistan'ın Deniz Taşımacılığı

Gürcistan'ın 2017 yılı ihracatı, 3,21 milyar dolar, ithalatı 8.08 milyar dolardır. En fazla ihracat yaptığı ülkeler; Rusya (403 milyon dolar), Bulgaristan (326 milyon dolar), Azerbaycan (261 milyon dolar), Türkiye (229 milyon dolar) ve Çin (209 milyon dolar), ithalat yaptığı ülkeler ise Türkiye (1,4 milyar dolar), Rusya (787 milyon dolar), Çin (757 milyon dolar), Azerbaycan (547 milyon dolar) ve Ukrayna'dır (451 milyon dolar) (https://oec.world/en/profile/country/ukr)

Gürcistan 2018 yılında 135 ülkeden 9 milyar 121,371 milyon dolarlık ithalat, 123 ülkeye 3 milyar 354,934 milyon dolarlık ihracat yapmıştır (http://www.geostat.ge). Bu ülkelerden Ege Denizi'ne girmeden deniz ya da karayolu ile ticaret yapılabilecek beş Karadeniz ülkesi (Rusya, Ukrayna, Türkiye, Romanya, Bulgaristan) ile BDT ülkeleri olan Moldova, Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan ve denize kıyısı olmayan Orta Asya ülkesi Afganistan çıkarıldığında, Ege Denizi kullanılarak, ithalat, ihracat yapıldığı değerlendirilmektedir. Gürcistan'ın yaptığı 9 milyar 121,371 milyon dolarlık ithalatın, %42'si olan 3 milyar 842, 862 milyon dolarlık bölümü kara yolu ile %34,8'i olan 3 milyar 180,327 milyon doları deniz yolu ile, %9,7'si olan 884,105

milyon doları hava yolu ile %9,4'ü olan 861,680 milyon doları demir yolu ile %3,8'i olan 352,456 milyon doları boru hatları gibi diğer ulaştırma metotları ile yapılmıştır (http://www.geostat.ge). Gürcistan'ın yaptığı 3 milyar 354,934 milyon dolarlık ihracatın ise, %48,9'u olan 1 milyar 642,737 milyon dolarlık bölümü kara yolu ile %40,4'ü olan 1 milyar 355,833 milyon doları deniz yolu ile %6,4'ü olan 217,076 milyon doları hava yolu ile %3,5'i olan 861,680 milyon doları demir yolu ile %0,5'i olan 19,051 milyon doları boru hatları gibi diğer ulaştırma metotları ile yapılmıştır (http://www.geostat.ge).

Gürcistan limanlarından kalkarak Ege Denizi'ni kullanan ya da Ege Denizi ve Türk Boğazları üzerinden Gürcistan limanlarına giren gemi sayısına ilişkin net veriler olmamakla birlikte, Gürcistan'ın ithalat ve ihracat rakamlarından bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Beş Karadeniz ülkesi ve Moldova'ya yapılan ihracatın toplam tutarı 740 milyon dolardır. Bu altı ülkeye yapılan ihracatın tamamının deniz yoluyla yapıldığı kabul edilse bile diğer ülkelere deniz yoluyla yapılan ihracat miktarı 400 milyon dolar olacak, bu da toplam ihracatın %30'una tekabül edecektir. Bununla birlikte bu ülkelere ihracatın oranı %35'e tekabül etmekte, bu rakam ise deniz yoluyla Ege Denizi üzerinden yapılan ihracatın çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı durum ithalat verileri için de geçerlidir. Söz konusu altı ülkeden yapılan ithalat 3 milyar dolar olup, tüm ithalatın deniz yoluyla yapıldığı var sayılırsa diğer ülkelere deniz yoluyla yapılan ithalat miktarı 180 milyon dolar olacaktır. Bu altı ülkenin Gürcistan'ın ithalatındaki oranının %36 olduğu göz önüne alındığında, Ege Denizi üzerinden yapılan ithalatın çok daha fazla olacağı aşikârdır (https://oec.world/en/profile/country/geo).

10. Ege Denizi'nde Açık Deniz Serbestîsinin Ortadan Kalkmasının Dünyadaki Diğer Ülkelerin Deniz Ticaretine Etkileri

Karadeniz coğrafyasına ilişkin dar tanımlama, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan altı ülkeyi içermektedir. Buna karşılık, bölgeye daha geniş çerçeveden havza olarak bakıldığında "Karadeniz havzası" (Black Sea Basin); yaklaşık iki milyon kilometrekarelik bir alanı kaplayan Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Kuzey Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye ve Ukrayna'yı içermektedir (Aydın, 2004). Karadeniz coğrafyası, Avrupa ve Asya kıtalarının ortasında oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Bu coğrafya; İstanbul ve Çanakkale Boğazları yoluyla sıcak denizlere

(Akdeniz, Kızıldeniz, Atlantik Okyanusu) ve Afrika kıtasına açılmakta, ayrıca Tuna, Volga, Dinyeper ve Don nehirleri vasıtasıyla Baltık ve Hazar Denizlerine açılarak Avrupa ve Orta Asya içlerine ulaşmaktadır (Özarslan, 2012). Öte yandan Karadeniz ve Hazar bölgeleri, dünyadaki petrol rezervlerinin %65'ine, doğal gaz rezervlerinin %40'ına sahiptir. Tanker taşımacılığı güzergâhı ve boru hatları bu yeni "Doğu-Batı Enerji Koridoru" üzerinde, yani Karadeniz'dedir. Bu nedenle, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması Karadeniz'in güvenliğinden geçmektedir. Bütün bu nedenler, Karadeniz'i Batı ile Doğu arasındaki merkez durumuna getirmektedir (Koçer, 2007).

Yukarıdaki bilgiler, rakamlar ve değerlendirmeler çerçevesinde, Karadeniz ülkelerine ilave olarak, Ege Denizi'nin uluslararası sularının azalmasından en fazla etkilenecek ülkeler AB ülkeleri, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olacaktır. Bu kapsamda; Yukarıda sunulan veriler ile Türk Boğazlarından geçiş ile ilgili istatistikler Ege Denizi'nin kullanım hacmi için yol göstericidir. Özellikle; Rusya ve Kafkaslar bölgesi petrolünün de önemli bir bölümü Boğazlar vasıtasıyla, dolayısıyla Ege Denizi üzerinden taşınmaktadır.

Tablo 9. 2019 yılı İstanbul Boğazı gemi geçiş istatistik özeti (https://atlantis.udhb.gov.tr)

Toplam	**Gemi Adedi**	**Toplam Gros Ton**	**Uğraksız Gemi**	**Toplam Tanker**		
				TTA*	LPG/LNG**	TCH***
	41.112	638.892.062	26.138	5.934	561	2.462

*Türü belirtilmemiş tanker. **Sıvılaştırılmış petrol gazı ve doğal gaz taşıyan tanker. ***Kimyasal yük taşıyan tanker.

Tablo 10**:** 2019 yılı Çanakkale Boğazı gemi geçiş istatistik özeti (https://atlantis.udhb.gov.tr)

Toplam	**Gemi Adedi**	**Toplam Gros Ton**	**Uğraksız Gemi**	**Toplam Tanker**		
				TTA	LPG/LNG	TCH
	43.759	872.314.222	26.184	6.178	669	2.996

Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını uğraksız olarak kullanan senelik yaklaşık 25.000 gemi, diğer ülkelerin Ege Denizi'ni kullanarak Karadeniz'e yaptıkları ticaret hakkında fikir vermektedir. Özellikle Rusya, Hazar ve Orta Asya petrollerinin dünya pazarlarına Boğazlar üzerinden Ege Denizi ile ulaştırılması, hem bu enerjiye ihtiyaç duyan devletler hem de petrol ve diğer mallarını satmak isteyen, başta Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri için bu denizin ulaştırma serbestîsini önemli kılmaktadır.

11. Sonuç

İnsanlığın denizlerle tanıştığı dönemlerden itibaren, denizlere hâkim olma çabası günümüze kadar devam etmiş ve gelecekte devam edecektir. Ancak bu hâkimiyet çabalarının uluslararası ilişkilerde gözetilen hukuk açısından hakkaniyet ölçüsüne sahip olması gerekmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan deniz hukuku sözleşmelerine yönelik çabaların da bu yolda olduğu görülmektedir.

Açık deniz serbestîsinin kullanılabileceği su alanlarının belirlenebilmesi için doğal olarak önce kıyı devletlerinin egemenlik haklarının yani deniz yetki alanlarının belirlenmesi gerekir. Bu açıdan Ege Denizi'nde yaşanan kara suları sorunu önem arz etmektedir. Yunanistan'ın, Ege Denizi'nde kara sularını 12 mile çıkarma talebi, Türk tarafı açısından bakıldığında; egemenlik yönünden, güvenlik ve stratejik bakımından kabul edilemez olduğu gibi bu denizi kullanan üçüncü ülkelerin serbestçe kullanacağı deniz alanlarını da çok büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Ege Denizi'nin dünyanın en önemli sekiz deniz ulaştırma düğüm noktasından biri olan, Türk Boğazlarına bitişik olması, Türk Boğazları ve Ege Denizi vasıtasıyla ticaretini yapan hem Karadeniz ülkeleri hem de diğer ülkeler için önemli bir su yolu olma özelliğini korumaktadır.

Yunanistan kara sularının genişliğini 12 deniz miline genişletmesi durumunda, Ege Denizi'nin açık deniz alanında büyük bir oranda azalma yaşanacak ve açık deniz alanları Yunan kara sularına dönüşecektir. Bu durumda, Ege Denizi'ni kullanan tüm ülkeler için açık deniz serbestîsi kısıtlanacak ve hâlihazırda açık deniz sayılan ve uluslararası kullanıma açık deniz kesimleri Yunanistan kara suları içerisinde kalacaktır. Yunanistan'ın kara sularını 12 deniz miline genişletmesi ile Ege Denizi'nde bir açık deniz koridoru bulunmayacak, geçiş yapan gemiler Yunanistan'ın zararsız geçiş yetkisi kapsamında, geçişi ertelemeyi ve Yunanistan iç hukukunun öngördüğü önlemleri almayı içeren kısıtlamalarına tabi olacaktır. Deniz ticaretini Ege Denizi ve Türk Boğazları vasıtasıyla yapan; Karadeniz havzasındaki ülkelerin yanı sıra, Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve Çin, bu şekildeki bir uygulamadan en fazla etkilenecek ülkeler olacaktır.

Bununla birlikte Ege Denizinde Yunanistan'ın kara sularını 12 deniz miline çıkarması sonucunda, açık deniz alanlarının büyük bölümünün Yunan kara sularına dönüşmesinin bir başka etkisi de balıkçılık üzerinde görülecektir. Böyle bir durum, Türkiye'nin mevcut avlanma sahalarını kaybetmesine yol açacağından, balıkçılık ve canlı kaynakların paylaşılmasıyla ile ilgili hakları da ihlal edilecektir.

Kaynakça / References

Kitap, Tez ve Raporlar

Banchero C. N. (2018).Russia Oil Market Outlook. *Bancosta Blue Studies,* Volume: WET 2018/#20.

http://www.bancosta.com/report/october2018/WET_2018_19_Russian_Oil_Outlook.pdf.

Başeren, S. H. (2006).*Ege Sorunları*. Ankara: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Baykal, F. H. (1998).*Deniz Hukuku Çalışmaları.* İstanbul: Alfa.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO). *Dünyada Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliğinin Durumu 2018 Özet.* http://www.fao.org/3/CA0191TR/ca0191tr.pdf.

Braudel, F. (2016). *Bellek ve Akdeniz: Tarih Öncesi ve Antikçağ* (Çev. Ali Berktay). İstanbul: Metis Yayınları.

Clarkson PLC *Annual Report (2018).* London, UK. https://www.clarksons.com/media/1172514/a_report_2018.pdf.

Den Exter, J. (Ed.) (2008). *Ana Hatlarıyla Hollanda Tarihi* (Çev. Mustafa Güleç).Ankara: Kebikeç Yayınları.

European Commission (2018). High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. *Association Implementation Report on Ukraine.* Brussels: Joint Staff Working Document. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2018_association_implementation_report_on_ukraine.pdf.

Eurostat(tarih yok).*Energy, Transport and Environment Indicators2018 Edition.*https://ec.europa.eu/eurostat/web /products-statistical-books/-/KS-DK-18-001.

FAO Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu (General Fisheries Commission for the Mediterranean (GFCM)) (2018). *The State Of Mediterranean and Black Sea Fisheries,* Rome. http://www.fao.org/3/ca2702en/CA2702EN.pdf.

Gündüz, Aslan (1990). *The Concept of the Continental Shelf in its Historical Evolution (With Special Emphasis On Entitlement)*. Marmara Üniversitesi Yayın No: 490, Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayın No:1. İstanbul.

İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası (İMEAK) (2018). *Deniz Sektörü Raporu 2017*. İstanbul. https://www.denizticaretodasi.org.tr/Media/SharedDocuments/sektorraporu/2017_sektor_tr.pdf.

İzmir Su Ürünleri Yetiştiricileri ve Üreticileri Birliği (2014). *Su Ürünleri Raporu* İzmir. http://www.isub.org.tr/assets/rapor_suurunlerivekulturbalikciligiileilgilirevize_3eylul2014.pdf.

Kidder, F. (1878). *The Discovery of North Americaby John Cabot: A First Chapter of North America.* Reprinted from The New England Historical and Genealogical Register for October, 1878, by David Clapp&Son. Boston, USA.

Klabbers, J. (ed.) (2016).*International Law Documents*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, C. J. M. (1984). *The Equipment and Fighting Potential of The Spanish Armada.* (Ph D Thesis). University of St Andrews. UK. https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10991.

Oliveira, S. (2021). Networks of Exchange in Anglo-Portuguese Sixteenth-Century Diplomacy and Thomas Wilson's Mission to Portugal, Exile, Diplomacy and Texts Exchanges between Iberia and the British Isles, 1500–1767, (Ed.: Ana Sáez-Hidalgo, Berta Cano-Echevarría), Brill, Boston, 32-55.

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pazarcı, H. (2017). *Uluslararası Hukuk.* Gözden Geçirilmiş 16. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Republic of Turkey, Ministry of Food, Agriculture and Livestock (*2017*), General Directorate of Fisheries and Aquaculture.*Turkish Fisheries.* https://issuu.com/eurofish/docs/turkish_fisheries_2017.

Rothwell, D. ve Stephans, T. (2016). *The International Law of the Sea.*UK: Oxford Hart Publishing.

Swarztrauber, S. A. (1970). *The Three-Mile Limit of Territorial Seas: A Brief History*. (Ph.D. Dissertation). International Studies. Washington: The American University.

Toluner, S. (1996). *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi.* Gözden Geçirilmiş 4. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Transrussia, Transport &Logistics in Russia: Returningto Growth. A Market Insights Report fromTrans-Russia/TransLogistica, http://www.transport-exhibitions.com/TransportShows/media/Transport-Library/ Downloadable% 20files/Transport-Logistics-in-Russia-Returning-to-Growth.pdf

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014).*Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10'uncu Basım. İstanbul: Der Yayınları.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2018). *Review of Maritime Transport 2018.*New York: United Nations Publications., https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/rmt2018_en.pdf.

Yıldız, D. ve Yaşar D. (2012). *Doğu Akdeniz'de Küresel Satranç.* İstanbul: Truva Yayınları.

Makaleler

Aydın, M. (2004). Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement *European Union Institute for Security Studies*, Occcasional Paper No. 53, Paris.

Ceyhun. G. Ç. (2018). Ege Denizi'ndeki Karasuları Sorununun Türk ve Uluslararası Deniz Ticareti'ne Etkileri, *Business & Management Studies: An International Journal*, *6*(3), 469–481.

Duruer, E. Ç. ve Öztürk B. (2015). An Overview of High Seas Fishery in the Aegean Sea. Tuncer Katağan, Adnan Tokaç, Şükrü Beşiktepe, Bayram ÖZTÜRK (Ed.), *TheAegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance,* Istanbul: Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), 41, 354–363.

Elik, S. ve Bal F. (2014). Çağdaş Uluslararası Sistemin Kaynağı ve İlk Dönemi Olarak İspanya-Portekiz Atlantik Sistemi,1493-1648.*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 88–117.

Ertuğ, H. R. (1943). Ölümünün 300. Yıldönümü Münasebetiyle Hugo Grotius, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,1*(4), 695–702.

Gerden, E. (2018). Black, Caspian Ports Tryto Lure Asian Shippers *Journal of Commerce.* https://www.joc.com/port-news/european-ports/black-caspian-ports-try-lure-asian-shippers_20180821.html.

Haivry, O. (2011). John Selden and the Early Modern Debate Overthe Foundations of Political Order *.Annuaire de l'Institut Miche lVilley*, 3, 1–27.

Koçer, G. (2007). Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye.*Gazi Akademik Bakış, 1*(1), 195–217.

Küçük, C. (1998). Hollanda. *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 18, İstanbul, 219-226.https://islamansiklopedisi.org.tr/hollanda#2–tarih.

Leca, L. (2017). TheImpact of Russia's Strategic Interest in the Black SeaRegion on the Imbalance of the Russian Economy. *The Market ForIdeas***,**7-8. http://www.themarketforideas.com/the-impact-of-russias-strategic-interest-in-the-black-sea-region-on-the-imbalance-of-the-russian-economy-a436/.

Meray, S. L. (1955). Açık Denizlerin Serbestliği Prensibinin Gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 10*(2), 76–100.

Meray, S. L. (1958). Kıt'a Sahanlığı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (29 Nisan 1958).*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 13*(4), 80–94.

Özarslan, B. B. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies), 12*(1), 135–166.

Özman, M. A. (1988). Ege'de Karasuları Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 43*(3), 173–182.

Rickman, G. (2005). MareNostrum'un Yaratılması: İÖ 300-İS 500. David Abulafia (Ed.), *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları,* (Çev. Nurettin Elhüseyni), Oğlak Yayınları, 127-154.

Sicking, L. (2010). Naval warfare in Europe, c. 1330–c. 1680. Frank Tallettand David Trim (Ed.), *EuropeanWarfare 1350–1750,*Cambridge: Cambridge University Press, 236-263.

Wallack, R. L. (2018). Russia's Port of NovorossiyskExpandingtoHandleLargerVolumes of Grains. *AmericanJournal of Transportation*, *679*, 2–6. https://ajot.com/ajot_digital/679/#?page=2.

Uluslararası Anlaşmalar ve Kanunlar

BM Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (1958). United Nations, *Treaty Series,*Vol. 516. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-1&chapter=21&clang=_en

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (1982). Birleşmiş Miletler.

https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

26 Aralık 1933 Montevido Sözleşmesi (2016). Montevideo Conventionon RightsandDuties of States. Jan Klabbers (ed.), *International LawDocuments*, Cambridge UniversityPress, 2-4.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu (2020, 09 Kasım). http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4458.pdf.

476 Sayılı Karasuları Kanunu, 25 Mayıs 1964 tarih ve 11711 Sayılı Resmî Gazete (2020, 29 Ekim) http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11711.pdf.

8/4742 Bakanlar Kurulu Kararı, 29 Mayıs 1982 tarih ve 17708 Sayılı Resmî Gazete (2020, 05 Kasım) http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17708.pdf.

İnternet Kaynakları

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Akdeniz Genel Balıkçılık Komisyonu (GFCM) İstatistikleri (2020, 11 Ekim).

https://gfcm.sharepoint.com/:x:/g/SecPortal/EQjRcd36_3JEsxMg2xuhqz0B-rbxD4naj616Uws6MBgeVw?rtime=dyESHT0Y10g

EUROSTAT (2020, 03 Ekim). http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do.

Global Ports Invesment Plc. (2020, 23 Eylül). Key Russian Gateways.

http://www.globalports.com/globalports/about-us/our-industry-overview/container-market/key-russian-gateways#Black%20Sea%20Basin.

Gürcistan İstatistik Ofisi (NationalStatistics Office of Georgia) (2020, 09 Ekim).

http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/bop/2019/Export%20Country_1995-2019.xlsx.http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/bop/2019/Import%20Country%201995-2019.xlsx.

http://www.geostat.ge/cms/site_images/_files/english/bop/2019/Import-Transports-2016_2019.xlsx.

http://users.humboldt.edu/ogayle/hist110/DoctrineDiscovery.html. (2020, 02 Kasım)

http://www.worldshipping.org/about-the-industry/glossary-of-industry-terms. (2020, 05 Kasım)

MassachusetsInstitute of Technology (MIT) (2020, 28 Ekim).TheObservatory of EconomicComplexity.

https://oec.world/en/profile/country/bgr/,

https://oec.world/en/profile/country/geo/,

https://oec.world/en/profile/country/rou/,

https://oec.world/en/profile/country/rus/,

https://oec.world/en/profile/country/ukr/.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), (2020, 25 Ekim). http://www.oecd.org/about/members-and-partners/.

Rusya Deniz Ticaret Limanları Birliği (2020, 19 Kasım). http://www.morport.com/rus/content/statistika.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020, 10 Kasım). Başlıca Ege Denizi Sorunları. http://www.mfa.gov.tr/basli-ca-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa.

http://www.transport-exhibitions.com/TransportShows/media/TransportLibrary/Downloadable%20files/Transport-Logistics in- Russia-Returning-to-Growth.pdf. (2020, 17 Kasım).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ((2020, 21 Ekim)).

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27669#.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046.

https://www.hemyockcastle.uk/european/index.html. (2020, 01 Kasım)

http://www.shiptraffic.net/2016/04/aegean-sea-ship-traffic.html. (2020, 02 Kasım)

U.S. Energy Information Administration (2020, 01 Kasım). World Oil Transit Chokepoints.

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/special_topics/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf.

Ukrayna Altyapı Bakanlığı (Ministry of Infrastructure of Ukraine). (2020, 28 Ekim)

https://mtu.gov.ua/en/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html.

Ukrayna Deniz Limanları Otoritesi (Ukrainian Sea Ports Authority-USPA) (2020, 03 Kasım)).

http://www.uspa.gov.ua/images/Perevalka/201901-fact.xlsx.

http://uspa.gov.ua/en/press-center/news/uspa-news/16379-in-the-first-half-of-2018-seaports-handled-63-8-million-tons-of-cargo-the-actual-data-of-uspa.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Deniz Ticaret Genel Müdürlüğü İstatistik Bilgi Sistemi (2020, 11 Kasım)

https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/istatistik_yuk.aspx.

https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/istatistik_roro.aspx.

https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/istatistik_kruvaziyer.aspx.

https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/gemi_gecis.aspx.

Görsel Kaynakça:

https://www.mapdiva.com/portfolio-item/a-vietnamese-moses (2020, 03 Kasım)

https://peakoil.com/alternative-energy/the-last-oil-peak-in-the-history-of-the-world (2020, 05 Kasım)

https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-world-history/european-and-mediterranean-trade-networks (2020,23 Ekim)

https://www.marinevesseltraffic.com/AEGEAN-SEA/ship-traffic-tracker (2020, 09 Kasım)